

*Міністерство охорони здоров'я України
Національний фармацевтичний університет*

Сучасна фітотерапія

Навчальний посібник

Харків
«Друкарня Мадрид»
2016

УДК 615.32 (075.8)
ББК 52.6
С 91

Рекомендовано
Міністерством охорони здоров'я України
(лист № 23-01-9/375 від 17.07.2015 р.)

Автори:

С. В. Гарна, І. М. Владимірова, Н. Б. Бурд, В. А. Георгіянець, А. Г. Котов,
Т. С. Прокопенко, О. А. Васильєва, А. В. Глущенко, О. О. Дроздова,
О. В. Колесніков, Ю. С. Прокопенко, Л. П. Савченко, В. А. Міщенко,
Л. В. Бондарєва

Рецензенти:

С. М. Марчишин, доктор фармацевтичних наук, професор, завідувач
кафедри фармакогнозії з медичною ботанікою ДВНЗ «Тернопільсь-
ький державний медичний університет ім. І. Я. Горбачовського»
О. В. Мазулін, доктор фармацевтичних наук, професор, завідувач
кафедри фармакогнозії, фармацевтичної хімії та технології ліків
ФПО Запорізького державного медичного університету.

Сучасна фітотерапія : навч. посіб. / С. В. Гарна,
С 91 І. М. Владимірова, Н. Б. Бурд та ін. – Харків : «Друкарня
Мадрид», 2016. – 580 с.
ISBN 978-617-7294-91-6

Навчальний посібник складено відповідно до типової програми з фармакогнозії для провізорів-інтернів очної частини спеціалізації зі спеціальностей «Загальна фармація» і «Клінічна фармація» та програм підвищення кваліфікації спеціалістів фармації. Посібник охоплює всі складові фітотерапії як наукової дисципліни, містить характеристику основних груп біологічно активних речовин та їх фармакологічні властивості, короткі відомості щодо заготівлі, сушіння, первинної обробки та зберігання різних видів лікарської рослинної сировини. Кожен розділ містить склад, властивості та показання до застосування офіційних препаратів рослинного походження, зареєстрованих на фармацевтичному ринку України, а також стислі відомості про захворювання. Для лікування захворювань відповідних систем організму наведені етіотропні, патогенетичні та симптоматичні напрямки фітотерапії.

Для слухачів системи післядипломної освіти, лікарів різних спеціальностей, студентів медичних та фармацевтичних ВІШів, а також для широкого кола читачів, які цікавляться фітотерапевтичними методами лікування.

УДК 615.32 (075.8)
ББК 52.6

Вступ

Фітотерапія, або лікування лікарськими засобами рослинного походження – один з важливих напрямів терапії, широко вживаний при лікуванні різних захворювань. Фітотерапію використовують і як самостійний вид лікування, і як допоміжний у комплексі з іншими лікарськими засобами. Особливо ефективні фітотерапевтичні препарати в лікуванні й профілактиці хронічних захворювань.

Сучасному лікарю, безумовно, необхідно використовувати у своїй лікувальній практиці фітотерапію, орієнтуватися в потоці фітотерапевтичної літератури, знатися на основних поняттях і принципах цієї дисципліни.

При самостійному застосуванні хворими лікарських засобів рослинного походження слід звертати особливу увагу на сильнодіючі та отруйні лікарські рослини, а також враховувати особливості при застосуванні, побічні дії та протипоказання.

Лікарським рослинам присвячено чимало книг, довідників, монографій, авторами яких є ботаніки, фармацевти, медичні працівники тощо. Перші, як правило, приділяють особливу увагу опису рослин, місцям їх зростання, способам та термінам заготовки сировини, більш стисло – хімічному складу й зовсім схематично вказують на їхнє застосування. Автори медичного профілю, навпаки, характеризують захворювання, методи їх лікування й схематично – хімічний склад і способи отримання лікарських форм.

Фітотерапія – комплексна наука, що включає відомості про рослину: її хімічний склад, лікарські засоби, способи їх отримання, симптоматику захворювання, діагноз та спосіб його лікування. Лише при сумісному викладанні цих даних вони мають можливість відображати власне фітотерапію.

Цей посібник охоплює всі представлені складові фітотерапії як наукової дисципліни, що включає історичні відомості розвитку фітотерапії; інформаційну базу, яка містить характеристику не лише лікувальних чинників, а й особлива увага при викладанні матеріалу приділяється психологічним та психотерапевтичним факторам, які формуються й реалізуються в період спілкування з пацієнтом; характеристику загальних завдань та основних принципів фітотерапії; відомості щодо заготівлі, сушіння, первинної обробки та зберігання різних видів лікарської рослинної сировини,

що стає особливо важливим при самостійній заготівлі; характеристику біологічно активних речовин, що входять до складу лікарських рослин, що допоможе визначити фармакотерапевтичні властивості та особливості застосування лікарських рослин і препаратів на їх основі.

Крім цього, як відмінні риси цього посібника можна відзначити наведену характеристику сучасних препаратів рослинного походження, що застосовують при захворюваннях органів та систем організму. Структура посібника побудована відповідно до «Класифікаційної системи АТС», що розроблена й рекомендована Європейським регіональним відділенням Всесвітньої організації охорони здоров'я. Представлена структура посібника не лише відрізняє його від інших, але є зручною для користувачів, адже кожен розділ містить не лише склад, властивості та показання до застосування офіційних препаратів рослинного походження, зареєстрованих на фармацевтичному ринку України, а також стислі відомості про захворювання. Наведені для кожного захворювання етіотропні, патогенетичні та симптоматичні напрямки фітотерапії включають і лікарські рослини з відповідними фармакологічними властивостями, що допоможе користувачеві зорієнтуватися в різноманітті лікарських рослин при самостійному їх виборі чи складанні фітотерапевтичної композиції для профілактики чи лікування захворювання.

У додатках посібника наведено характеристику лікарських рослин, що використані в довіднику, таблиця фармакологічних властивостей, таблиця протипоказань до застосування лікарських рослин та таблиця отруйної сировини рослинного походження. Словник-довідник українських, латинських та російських назв лікарських рослин допоможе при труднощах у перекладі назв рослин. Предметний покажчик українських назв лікарських рослин містить понад 300 найменувань. Предметний покажчик українських назв препаратів природного походження містить 750 препаратів.

Цей посібник буде корисним для слухачів системи післядипломної освіти, лікарів різних спеціальностей, студентів медичних та фармацевтичних ВИШів, а також для широкого кола читачів, що цікавляться фітотерапевтичними методами лікування.

Історія розвитку фітотерапії

Дослідники встановили, що народи стародавнього світу використовували близько 21 тис. видів трав. Уже на ранніх стадіях розвитку людства трави були не тільки джерелом харчування людей, але й засобом лікування хвороб у народній медицині, а пізніше – у фітотерапії.

Старовинний переказ розповідає про те, як давньоіндійського лікаря Чараки вчитель відправив у ліс принести декілька абсолютно некорисних рослин, але Чараки не зміг виконати завдання вчителя, не знайшов жодної некорисної рослини. Як писав американський філософ Р. Емерсон, «навіть будь-який бур'ян – це рослина, користь якої ще не розкрита». Кожна рослина дарована нам природою на благо, а завдання людини – правильно зрозуміти її призначення.

Шумери. Найдревніший з медичних трактатів, що дійшов до нас, – це табличка, знайдена при розкопках шумерського міста (III тис. до н.е.). У 145 рядках шумерською мовою наведено прописи 15 рецептів. З них стало відомо, що лікарі Древнього Шумеру використовували в основному такі рослини, як гірчиця, ялиця, сосна, чебрець, верба, плоди сливи, груші й ін. Окрім рослин, до складу ліків вводили мінеральні речовини: нафту, куховарську сіль, частини тварин (панцир черепахи, органи водяних змій й ін.).

Майже у всіх народів цілющі властивості трав вважали за надприродні й відкривали тільки посвяченим. Тому в багатьох народів лікування було привілеєм жерців.

Культуру й знання древніх шумерів успадкували **вавилоняни**, які застосовували з лікувальною метою корінь солодки, дурман, блекоту, насіння льону тощо. Вавилоняни встановили, що сонячне світло негативно впливає на цілющі властивості деяких рослин, тому сушили їх у тіні, а деякі трави навіть збирали вночі.

Широко застосовували рослини в Китаї, Індії, Тибеті.

Китай. Ще в 3216 р. до н.е. китайський імператор Шен-нун написав роботу з медицини «Бен-цао» («Травник»), де в основному описано рослинні засоби. Китайська медицина використовувала більше, ніж 1500 рослин. Найчастіше застосовували солодку, примулу, женьшень, лимонник китайський, шоломницю, цибулю, часник, спаржу, астрагал, корицю, імбир, мандарин, кизил.

Перша китайська книга про лікарські рослини, у якій наведено опис 900 видів рослин, датована 2500 р. до н.е.

У 695 р. китайський вчений Лі-Ді, разом з іншими спеціалістами, написав працю «Синь-Сю-Бен-Цао», у якій описано 844 видів рослинних засобів. Ця праця фактично є першою у світі державною фармакопеею, що написана колективом спеціалістів.

Відомий фармаколог, Лі Шичжень, який жив у XVI ст., написав збірник «Бен-цао-ган-му» («Основи фармакології»), – досвід, накопичений китайськими лікарями за попередні століття. У 52 томах своєї праці він описав 1892 лікарських засоби, перш за все, рослинного походження. Він навів не тільки опис рослин, але й способи, час збору, методи приготування та застосування рослин для лікування захворювань. Він описав фітонцидні властивості часнику, цибулі та інших рослин.

Індія. Староіндійська медицина, викладена в «Аюрведі» (I ст. до н.е.), використовувала близько 800 рослин, які застосовують і сьогодні. З III ст. н.е. в Індії розпочалось культивування лікарських рослин.

Медицина **Тибету** виникла на базі індійської, і в трактаті з медицини Тибету «Джуд-ши» є великий розділ, присвячений використанню лікарських рослин. Медицина Тибету була довгий час оточена містикою, але Петро Бадмаєв переклав «Джуд-ши» російською мовою в 1898 р., створив кабінет медицини Тибету в Петербурзі й дуже успішно лікував жителів Петербургу східними травами, які йому привозили з Монголії.

У книзі Авіценни «Канон лікарської науки» описано близько 900 рослин і наведено способи їх застосування. «Канон» як своєрідна медична скарбниця містить усі питання, пов'язані з теоретичною та практичною медициною середньовічного періоду.

Наукова медицина почала свій розвиток в **Древній Греції**. Родоначальником наукової медицини був Гіпократ (460–370 р.р. до н.е.). У своїй лікувальній практиці він використовував близько 200 лікарських рослин і застосовував їх без переробки. Гіпократ вважав, що лікарські речовини представлені в природі в оптимальному вигляді й лікарські рослини в необробленому вигляді й у вигляді соків мають кращу дію на організм людини. Старогрецький лікар писав, що «медицина – мистецтво наслідувати цілющі дії природи». Він застосовував такі рослини, як

блекота, бузина, гірчиця, ірис, золототисячник, мигдаль, м'ята, блювотний горіх тощо.

У **Древньому Римі** медицина розвивалася під сильним впливом грецької медицини. Праця видатного лікаря й фармацевта Клавдія Галена мала велике значення не лише для давньоримської медицини, але і для подальшого розвитку медицини й фармації. Найбільше значення мають два його травники, у яких описано більше, ніж 300 лікарських засобів з рослин.

Гален, на відміну від Гіппократа, вважав, що в рослин є два шляхи дії: один з них має лікувальну дію на організм хворого, інший – даремний або навіть шкідливий. Найбільш ефективним шляхом застосування він вважав рідкі лікарські форми з рослин, а не висушені рослини. Для цього лікарську рослину слід настояти або прокип'ятити з водою, вином, оцтом. Гален ввів технологію отримання таких лікарських форм, як настойки й екстракти. Витяги з лікарських рослин швидко завоювали популярність у всіх країнах Європи. Гален мав свою аптеку в Римі, де сам готував ліки для хворих. Він описав виготовлення порошків, пілюль, мазей, пластирів, гірчичників, зборів. Його праця є основою гомеопатії.

У період пізнього **Середньовіччя** на розвиток науки про лікарські рослини значний вплив мало учіння Парацельса, лікаря зі Швейцарії. Він вважав, що діє не вся рослина, а лише особлива речовина, що в ній міститься. При виборі рослин Парацельс дотримувався учіння про сигнатури, що виникло ще у древності. Згідно із цим учінням ознаки зовнішнього виду рослини (колір, форма, запах, смак тощо) вказують на захворювання, при якому його слід застосовувати. Наприклад, якщо якийсь орган рослини мав форму округлу (полин, родовик), то рослина вважалась засобом від головного болю, рослини з вузькими ниткоподібним листям (спаржа, кріп) – засобом для укріплення волосся; квітки троянди, маргаритки, що нагадують за формою око, – засобом для лікування захворювань ока.

На **Русі**, як і в інших народів, цілющі властивості рослин відомі були з глибокої давнини. Лікування велося знахарями, ведунами, волхвами й супроводжувалося рядом магічних процедур. Звичними ліками були полин, кропива, хрін, ясен, ялівець, подорожник, береза, особливо шанувався чебрець. Відомості про руське народне врачування традиційно збереглось у вигляді легенд та придань. У народі існувала така думка: кожна людина може мати 77 недугів, і від кожного недуга є свої лікувальні трави. «На кожную хворобу своє

зілля виростає», – казали на Русі. Характерним для руської фітотерапії є застосування з лікувальною метою не тільки власне лікарських, а й харчових, кормових рослин. Для лікування внутрішніх і зовнішніх хвороб на Русі застосовували в основному свіжі рослини, наприклад, капусту, гірчицю, подорожник або їх соки. Широко використовували мед у поєднанні з рослинами і їх соками.

Найдавнішою пам'яткою руської медичної літератури є «Ізборник Святослава», у якому містяться медико-гігієнічні відомості. «Ізборник» було перекладено в X ст. з грецької мови для чернігівського князя Святослава Ярославича. У цій своєрідній медичній енциклопедії описують найбільш поширені засоби з рослин. У 1130 р. внучка Володимира Мономаха Євпраксією написала трактат «Мазі» (назву «мазі» використано в значенні «лікарські засоби»). У цьому оригінальному творі систематизовані розрізнені медичні відомості того часу.

На розвиток фітотерапії в Росії великий вплив мало відкриття при Івані Грозному Аптекарьської хати, у завдання якої входила організація збору лікарських рослин на території всієї Русі. Разом з вітчизняною лікувальною флорою в Русі застосовували рослини, що завозили з Греції, Індії, Персії. Лікарські трави продавали в зелених лавках, які були жвавим джерелом медичних знань для народу, оскільки тут можна було отримати пораду щодо лікування будь-якого захворювання.

Велике значення для розвитку фітотерапії в Росії мав аптекарський наказ Петра I, який зобов'язав воевод викликати «знавців» трав і утримувати їх на службі. Аптекарьський наказ здійснював контроль за повинністю, за невиконання якої збирався грошовий оброк або навіть тюремне ув'язнення. Велику кількість сировини отримували з аптекарських городів. На базі Петербурзького «аптекарьського городу» в даний час існує Ботанічний сад Російської Академії наук.

У XIX ст. заготівля лікарської сировини переходить у приватні руки до власників крупних аптекарських фірм Деля й Феррейна. Вітчизняна фармацевтична промисловість була нерозвинена, тому основну масу сировини вивозили за кордон.

У 1817 р. було видано в трьох частинах «Русский лечебный травник» І. Кашинського, що містив перелік вітчизняних лікарських рослин, які своїми властивостями замінювали іноземні й використовувались для лікування внутрішніх і зовнішніх

хвороб. Цінною книгою була видана у 1888–1890 рр. збірка у двох томах професора Московського університету В. А. Тихомирова «Руководство по изучению фармакогнозии». Велику роль у використанні вітчизняних рослин для лікування різних захворювань мали видатні російські лікарі М. Я. Мудров, Ф. І. Іноземцев, Г. Н. Захар'їн. Особливі заслуги у впровадженні лікарських рослин у широку медичну практику й науковому обґрунтуванні їхнього призначення належить засновнику російської наукової медицини С. П. Боткіну.

У період Першої світової війни, коли населення й армія опинилися перед загрозою «лікарського голоду», було активізовано роботу з виявленню ресурсів вітчизняних замінників імпоротної сировини, широко розвернулися фітохімічні дослідження.

У роки Великої Вітчизняної війни збір лікарських рослин був справою оборонного значення. До 1945 р. збирали понад 100 видів сировини (у 1941-му – лише 25). Як активні антисептики використовували фітонциди цибулі й часнику, препарати з календули, олію звіробою, бальзам з ялиці. Дефіцит перев'язувальних матеріалів допомагав вирішити торф'яний мох – сфагнум, який володіє гігроскопічністю й бактерицидними властивостями, що сприяє швидкому загоєнню ран. Використовували також знежирений тополиний пух, заготівлю якого проводилася населенням.

У 1941 р. в госпіталях вперше почали застосовувати настойку з лимоннику китайського, яка не лише допомагала швидко відновити сили поранених, але й сприяла підвищенню гостроти зору в льотчиків, що вилітають у нічні польоти. Для лікування шлункових захворювань були запропоновані супліддя вільхи, коріння родовику, бадану, трава льнянки. Вперше було організовано виробництво синтетичної камфори, вітамінних препаратів з хвої сосни, околоплідників незрілих волоських горіхів.

Застосування лікарських рослин і препаратів на їх основі протягом тисячоліть підтверджує, що рослина – це цілісний комплекс, що біогенетично сформувався, такий комплекс, що існує в живій клітині, має більшу схожість з людським організмом, ніж окремі хімічні речовини, а тому легше асимілюється й дає менше побічних ефектів.

Інформаційна база фітотерапії

У сучасній фітотерапії як самостійній науковій дисципліні можна виділити декілька основних складових, які визначають її розвиток.

Спадщина минулого. Вивчення рецептів і описів лікування хвороб різних медичних шкіл: російської, тибетської, індійської, грецької і інших. Це по суті – аналіз багатовікового медичного досвіду людства. Експертна й статистична обробка протоколів лікування, архівних матеріалів перетворює ці свідчення на наукові дані, які в подальшому піддаються експериментальній і клінічній перевірці. Причому інформація про лікування рослинами в якому-небудь віддаленому сибірському селі або на маленькому острові в Індійському океані може бути не менш значуща, ніж отримана в найбільших наукових центрах.

Відомості про лікувальні ефекти лікарських рослин, зібрані по крупицях, безцінні, особливо якщо вони належать до важких захворювань (рак, діабет та ін.). Вони представляють по суті результат фармакологічних клінічних випробувань – складних і дорогих досліджень. Така інформація може врятувати життя,вилікувати безліч людей. Ось чому вважається недоцільним нехтувати народним досвідом застосування рослин, якщо навіть він отриманий емпіричним шляхом. У цьому випадку особливого значення набувають компетентність джерела інформації й кваліфікація самого фітотерапевта. Як мінімум, такий досвід є джерелом ідей і фактичним матеріалом для порівняльного аналізу засобів і методів лікування.

Фармакогнозія вивчає лікарські рослини, а також продукти первинної переробки рослинного й тваринного походження. Людина – біосистема, а запасні частки від неї знаходяться тільки в живій природі. Якщо в минулі часи превалював емпіричний досвід визначення доцільності використання тих або інших рослин, то з розвитком біології й хімії стало можливим створення наукової бази. З'явилася нова своєрідна система координат, набір біологічних і хімічних ознак, що характеризують певну рослину або лікарські форми з неї. Це складна система знань, яку ще не навчилися використовувати повною мірою, що постійно поповнюється.

Фітофармакологія вивчає взаємодію рослин і витяжок з них із живими організмами. Формулюючи таке визначення, використовуємо пряму аналогію з трактуванням загальноприйнятого терміну «фармакологія» (греч. pharmakon – ліки; logos – вчення) – наука про взаємодію хімічних сполук із живими організмами. Фітофармакологія – найважливіша наукова складова фітотерапії. Розглядати їх можна й потрібно тільки у взаємозв'язку, оскільки перш за все фітофармакологія робить сучасну фітотерапію доказовою, науковою дисципліною. Знання фармакотерапевтичних властивостей дає змогу обґрунтовано використовувати рослини в лікуванні різних захворювань. Ці дані можна отримати тільки експериментальними й клінічними фармакологічними дослідженнями.

Подальше **вивчення етіології й патогенезу**, закономірностей розвитку й перебігу хвороб та пошук біологічно доцільного варіанту дії фітозасобу. Необхідно брати до уваги всі новітні досягнення патоморфології й патофізіології, оскільки саме на основі цих даних формують точне уявлення про хворобу. У свою чергу фітозасоби можна розглядати як своєрідний інструмент вивчення організму (біозонди). Знаючи хімічний склад і властивості рослин, вивчаючи реакції на них, можна судити про стан функціональних систем, характер їх взаємодії й багато що інше.

Цілеспрямовано йде вивчення **біофізичних властивостей** людини й рослин. Встановлено декілька видів випромінювань, що індукуються живим організмом. Зокрема, у людини виділяють чотири діапазони електромагнітного випромінювання й три діапазони акустичного випромінювання. Рослини також випромінюють енергію. Відомі факти благотворного впливу рослин на психіку, зір, інші функції. Вважають, що ці впливи мають не лише хімічний, але й фізичний генез.

Особливе місце в інформаційній базі фітотерапії займає вивчення **психотерапевтичних чинників**. Значною мірою психофізіологічні феномени знаходять пояснення з позицій інформаційної біології й медицини.

Клінічний (лікарський) досвід застосування фітозасобів – найважливіший інформаційний компонент для практикуючого фітотерапевта. На його основі відбувається формування принципів фітотерапії, створення алгоритмів лікування певних захворювань. Це реалізація в лікувальному процесі інтегрованих знань про рослини, захворювання й досвід фітотерапії.

Накопичений лікувальний досвід, аналіз об'єктивних даних динамічного контролю (ультразвукове дослідження, комп'ютерна томографія, рентгенографія, ендоскопічні дослідження й ін.) дають змогу впевнено говорити про можливість фармакологічної реконструкції тканин фітозасобами.

Лікувальні чинники фітотерапії

Лікування (включаючи фітотерапію) розглядають як процес осмисленого використання чинників зовнішнього середовища й мобілізації механізмів саморегуляції для повного або часткового відновлення структурних і функціональних порушень організму, пристосування до змін навколишнього середовища, підвищення життєздатності.

Будь-який біологічний процес (включаючи життя) має свої вектори. У результаті сумарної лікувальної дії формується **терапевтичний вектор**. При фармакологічній дії (включаючи дію фітозасобів) створюється **фармакологічний вектор**, досягаючи певного ефекту.

Серед лікувальних чинників фітотерапії можна виділити психотерапевтичну й фармакологічну групи.

Психотерапевтичні чинники

Психотерапевтична дія формується й реалізується в період спілкування з пацієнтом. Найбільш значущими є такі психотерапевтичні лікувальні чинники.

- ♦ **Віра у фітозасоби.** До фітотерапевтів звертаються переважно дві категорії пацієнтів: ті, що свідомо зробили вибір на користь лікування травами, і ті, що втратили надію на інші методи. Проте ті та інші пацієнти вірять, що фітотерапія їм допоможе. Лікування травами овіяне легендами, має ореол таїнства, дива. Трави улюблені народом, розглядаються як засоби, здатні допомогти, не заподіявши анінайменшої шкоди.

- ♦ **Налаштування хворого на лікування.** Фітотерапевт проводить з хворим бесіду, роз'яснює лікувальну дію рослин і способи їх застосування. Лікар уточнює мету хворого, визначає програму лікування – це включає пацієнта в активний процес лікування, примушує працювати над собою. Ритуал приготування лікарських форм, регулярність застосування ліків дисциплінує хворих. Паці-

ент трудиться, значить, сподівається. Надія й робота над собою – потужні психотерапевтичні лікувальні чинники.

♦ **Біоенергоінформаційна дія.** Припускає словесну й уявну передачу програми лікування. Приготовлені для конкретного пацієнта ліки не завжди можуть допомогти іншому з тим же захворюванням. Душевний стан і настрої фітотерапевта, його ставлення до пацієнта істотно впливають на результат лікування.

Правильна оцінка лікарем особливостей особистості пацієнта, уміння вплинути на сприйняття навколишньої дійсності, хвороби й майбутнього курсу лікування визначають успіх фітотерапії.

Психологічні й психотерапевтичні феномени у фітотерапії

Багаторічний досвід лікування рослинами дає змогу виділити психологічні і психотерапевтичні особливості, які мають бути враховані в лікувальній діяльності.

1. **Індукція лікувальних програм.** У тому випадку, якщо хворий безмежно вірить лікарю, вдається вселити (грунтуючись на реальному досвіді або точному розрахунку) йому уявлення про подальший, сприятливий перебіг захворювання. При цьому, окрім фармакологічних ефектів, запускаються механізми саморегуляції. Часто хворий сприймає перебіг захворювання в строгій хронологічній послідовності за сценарієм «одужання», позначеним лікарем.

2. **Негативна індукція.** У недовірливих, вразливих пацієнтів підвищується кількість небажаних реакцій на лікування в тому випадку, якщо лікар з кращих спонукань попередив про можливі реакції (наприклад, алергія, болі, пронос і т.д.). Очікування й загострений самоаналіз нерідко призводять до помилкових відчуттів або самоіндукції вказаних симптомів і, як наслідок, дискредитації лікування.

3. **Синдром невинуватих очікувань.** Виникає частіше при переоцінці можливостей фітотерапії. Хворий починає чекати обіцяного дива – швидкого зцілення, а його й не повинно бути. Унаслідок – розчарування в методі, хоча об'єктивне лікування може приносити користь даному хворому.

4. **Синдром несподіваних результатів.** Нерідко при правильно підбраному лікуванні, коли лікар враховує не лише основне захворювання, але й оцінює стан всього організму – лікує хворого, а не хворобу, можливе позбавлення від супутніх захворювань, симптомів і синдромів, які хворому здавалися невиліковни-

ми, до яких він звик, часто не звертаючи на них уваги. Доцільно пояснити пацієнтові закономірність цього результату – це ще більше зміцнює віру у фітотерапію, сприяє позитивній самоіндукції на подальше лікування.

Досвід лікування лікарськими рослинами перекоує: психотерапевтичний компонент фітотерапії є значущим і складним інструментом формування терапевтичного вектора, його недооцінка або нівеляція істотно знижують лікувальний ефект.

Фармакологічні чинники

Інша група лікувальних чинників – фармакологічна. Одна з головних переваг фітотерапії – незрівнянна за різноманітням з хіміотерапією фармакологічна дія.

Етіопатогна й патогенетична дія (цілеспрямована, класична етіопатогенетична). Спрямоване на усунення причини, а також на основні механізми виникнення захворювань. При певних основних симптомах і синдромах (гіпертензія, набряклість, кровотеча й ін.) використовують в основному блоці декілька рослин певної дії (що знижують артеріальний тиск, сечогінні, кровоспинні й ін.).

Дія в «режимі меню». Лікарські форми з рослин містять зазвичай безліч хімічних сполук. Організм вибирає й використовує ті з них, яких йому не вистачає для нормалізації функцій (наприклад, вітаміни). Завдання лікаря – правильно визначити спектр необхідних хімічних сполук, підібрати рослини, їх лікарські форми й запропонувати їх хворому.

Поєднана, спонтанна дія як результат фармацевтичної й фармакологічної взаємодії. Неможливо повністю передбачити, як взаємодіють хімічні сполуки з різних лікарських рослин у лікарській формі (фармацевтична взаємодія) і в організмі (фармакологічна взаємодія) і які зміни це викличе в організмі. Проте досвідчений фітотерапевт правильно підбирає композиції, прогнозуючи й це. Цей прогноз безпосередньо залежить від наукових знань, хоча може виявитися й інтуїтивний компонент, що базується на лікарському досвіді.

Екологічна дія. Людина – частка біоценозу даної місцевості. Природа впливає на людину прямо або опосередковано. Необхідно враховувати, що біологічно активні речовини з рослин або продукти їх метаболізму потрапляють в організм не лише

з рослинною їжею, але й з м'ясом, молоком травоядних тварин, викликаючи сприятливі або, навпаки, небажані фармакологічні ефекти, як і звичайні ліки. У зв'язку з цим лікар-фітотерапевт повинен оцінювати й програмувати фармакологічну значущість таких чинників зовнішньої дії, як їжа, вода, повітря – усі вони можуть містити хімічні сполуки рослинного походження, тому їм також необхідно розглядати як варіанти фітофармакологічної дії. Їжу слід розглядати не лише як джерело енергії й пластичних матеріалів, але в певному значенні – як ліки. Останнім часом активно формується специфічний напрям фітотерапії й дієтології – фітодієтологія.

Клініко-фармакологічні феномени у фітотерапії

Терапевтичні (фармакологічні) ефекти патогенетичного попадання. Лікують одне захворювання – виліковують інші. Значною мірою це підтверджує уявлення про типові загальнопатологічні процеси. Наприклад, на фоні лікування холодової алергії рослинами десенсибілізуючої дії в пацієнтки зникла молочниця; на фоні прийому заспокійливого збору в психопатичних осіб спостерігали нормалізацію функції кишечника, зникнення болів (спазмів) нейрогенної природи.

Дисрегуляторний синдром зустрічається при поєднаних функціональних відхиленнях у всіх регуляторних системах – повне розбалансування – прикордонний стан під виглядом декількох хвороб. При цьому, враховуючи множинність відхилень, ефективна й множинна регуляція, особливо фітотерапія в «режимі меню».

Фармакодинамічна кумуляція зустрічається, причому в цій ситуації шкоду можуть принести навіть звичні, нешкідливі рослини. Наприклад, нетримання сечі при тривалому регулярному (більше року) застосування м'яти (розслаблення гладкої мускулатури).

Феномен очікуваних негативних явищ (буркун – кровоточивість ясен, загострення геморою, дуб – сухість у роті, слизових оболонок). Тимчасово допустиме застосування рослин, що викликають відхилення, якщо ці засоби використовують для вирішення життєво важливих у даний період завдань.

Феномен індукції нової якості. Наприклад, коли збір, що не містить явних біостимуляторів, несподівано ініціює підвищення артеріального тиску. Це може відбуватися, наприклад, через блокування процесів гальмування або інших неврахованих впливів.

Феномен індукції експресії рецепторів (психотерапевтичний і фармакологічний). Якщо говорити «гірко», з'являється відчуття (або очікування) гіркого смаку, пити каву – збільшується кількість кофеїнових рецепторів.

Феномен фармакологічної й психологічної залежності від фітозасобів, як і в класичній фармакології, – синдром відміни, звикання при застосуванні, кумуляція тощо.

Вектороутворюючий фармакологічний поштовх – перехід на новий біохімічний стереотип. Наприклад, патогенетичне антидіабетичне лікування рослинами – з пристосувального режиму в режим нормалізації.

Фармакологічну реконструкцію морфофізіологічних комплексів при фітотерапії фіксують біохімічними (атеросклероз – тригліцериди, холестерин, діабет – глюкоза), інструментальними методами (УЗД, КТ, R-графія, ендоскопія тощо). Це свідчить про глибокі перетворення, що здатні викликати правильно підібрані фітозасоби.

Феноменологія фітотерапії більш різноманітна, ніж звичайне фармакотерапевтичне лікування, включає загальні закономірності і, разом з тим, – специфічна. Це створює передумови для переоцінки класичних уявлень клінічної медицини з урахуванням досвіду багатofакторних і багатofакторних дій.

Загальні завдання та основні принципи фітотерапії

Терміни «фітотерапія» й «фітопрепарати» вперше були введені в обіг французьким лікарем Анрі Леклерком (1870–1955). **Фітотерапію** можна визначити як сукупність лікувальних заходів з використанням лікарських засобів з рослин. **Народну медицину** розглядають як сукупність знань, навичок, традицій, звичок, прийомів, які використовують жителі відповідної місцевості для оздоровлення, лікування та профілактики захворювань.

Згідно з визначенням, фітопрепарати – це лікарські засоби, що їх отримують виключно з рослинної сировини або рослинних субстанцій і застосовують для профілактики та лікування захворювань. Зараз для їх виробництва використовують близько 500 видів лікарських рослин.

Фітотерапія не дає миттєвих результатів, її застосування вимагає терпіння й акуратності. Але правильне й регулярне її застосування допомагає організму справитися з хворобою, не знижуючи його імунітет.

Основна фармакологічна дія біологічно активних речовин лікарських рослин полягає в тому, що вони здатні зменшувати обсяг і тяжкість пошкоджень різних органів і тканин, а в цілому – підвищувати опірність організму шкідливим діям факторів зовнішнього середовища. Дія ліків на основі трав визначається такими активними речовинами, що містяться в різних частинах рослини: алкалоїдами, глікозидами, дубильними речовинами, ефірними оліями й іншими.

Існує думка, що фітотерапія абсолютно безпечна й нешкідлива й, відповідно може застосовуватись без обмежень і контролю лікаря. Якщо до застосування синтезованих препаратів, придбаних в аптеці, більшість пацієнтів ставляться принаймні насторожено, то прийняти відвар із збору лікарських трав за порадою сусідки люди ж можуть, практично не замислюючись. А тим часом така безпечність небезпечна, адже серед лікарських трав, навіть достатньо широко вживаних, є немало отруйних. Та й лікарськими їх часом робить саме цей факт токсичності, і корисна або шкідлива дія трав визначається дозуванням, притому достатньо точним. Інше питання, що в лікарських травах, на відміну від синтетичних

препаратів, діючі речовини знаходяться в збалансованих комплексах, і цей факт, звичайно, пом'якшує й оптимізує їхню дію.

Проте фітотерапія вимагає серйозного наукового підходу, оскільки самостійне лікування лікарськими травами є небезпечним: адже кожна рослина має як основні показання, так і протипоказання до застосування. Із сильнодіючими лікарськими травами потрібно дотримуватися великої обережності й дуже строгого дотримання доз. Грамотно скласти збір трав може лише лікар – фахівець з фітотерапії. У багатьох випадках досягти повного ефекту можна тільки при поєднанні медикаментозного лікування з лікуванням травами. Лікарські трави попереджають і усувають ускладнення при прийомі антибіотиків, гормонів і хіміопрепаратів. Фітотерапія ефективна при лікуванні бронхіальної астми, гіпертонії, серцевої недостатності, виразки шлунку й дванадцятипалої кишки, хронічної пневмонії й цілого ряду інших захворювань.

Фітопрепарати мають свої характерні особливості: поступовий, повільний розвиток терапевтичного ефекту, м'яка, помірна дія, як правило, тільки пероральне введення або зовнішнє застосування.

Наведені характеристики є тим чинником, який визначає застосування фітотерапії: лікування і профілактика загострень хронічних захворювань, захворювання серцево-судинної системи, органів дихання й травлення, печінки, жовчних протоків, нирок, сечовивідних шляхів та ін. Позитивні результати лікування травами дає як метод підтримуючої терапії після перенесених захворювань. Зазвичай при використанні лікарських трав поліпшення настає буквально через декілька днів, але при хронічних захворюваннях стійкий ефект досягається тільки при тривалому й регулярному лікуванні.

Лікарські рослини – чудові засоби, що можуть бути використані не лише для лікування різних захворювань, прекрасно підходять і для використання в комбінації з іншими засобами лікування. Зокрема в окремих випадках доцільно застосовувати сильнодіючі препарати з чаєм із цілющих трав для очищення печінки й крові або еліксиром для стимулювання імунітету.

Окрім терапевтичних можливостей використання лікувальних рослин, особливе значення має застосування останніх для профілактичного очищення організму. Стародавній принцип регулярного очищення – секрет людей, які до старості залишаються здоровим тілом і душею, зберігають активність і життєрадісність.

Переваги фітотерапії перед іншими методами лікування

- ♦ *Екологічна безпека рослин* обумовлює можливість тривалого й безпечного їх застосування;
- ♦ *біологічна спорідненість*, що еволюційно склалася, між активними речовинами рослин і фізіологічно активними речовинами організму, рослинна сировина й препарати з неї, як правило, сумісні з синтетичними лікарськими засобами;
- ♦ *полівалентність* (різностороння спрямованість дії) рослин, можливість одночасного лікування рослинами основного й супутнього захворювання;
- ♦ *дешевизна й доступність* щорік поновлюваної природної сировини;
- ♦ *простота приготування фітопрепаратів* у домашніх умовах (для приготування настоек, настоїв і відварів практично не потребують спеціального обладнання);
- ♦ *лікарські рослини* найбільш ефективні при функціональних розладах організму, легких формах захворювань, для підвищення лікувального ефекту специфічної терапії, у період підтримуючого лікування;
- ♦ *загальний оздоровлюючий ефект* більшості лікарських рослин, що діють комплексно й стимулюють захисні сили організму, таких, що підвищують імунітет.

Багатовікова історія й практика фітотерапії вимагає наукового аналізу та осмислення за допомогою сучасних методів дослідження. Як і в будь-якій науці, у фітотерапії немає останньої сторінки. Тому можна лише загалом сформулювати **основні завдання**, що обумовлені теорією та практикою лікування лікарськими рослинами.

1. Порівняльна оцінка ефективності окремих рослин, зборів та схем лікування в порівняльних клінічних дослідженнях. Це вкрай необхідне, але внаслідок різноманіття рецептур та режимів фітотерапії надзвичайно трудомістке завдання. Вирішення її вимагає багато часу та затрат.

2. Фітохімічне дослідження арсеналу широко застосовуваних лікарських рослин: виділення окремих діючих речовин, їх порівняльна фармакологічна оцінка, встановлення механізмів дії. Якісна та кількісна оцінка їх сумарного ефекту в нативних препаратах окремих рослин і в рекомендованих комбінаціях.

3. Фітохімічне дослідження тих маловивчених рослин, які з різних причин не використовували в традиційній медицині.

4. Виявлення корисних властивостей рослин у тих актуальних напрямках, у яких їх детально не вивчали й не застосовували фітотерапевти.

Розв'язання завдань є абсолютно реальним, проте вимагає значних коштів на їх впровадження, використання сучасного та недешевого обладнання та професійних кадрів.

Використовуючи лікарські рослини, слід звертати увагу на ряд **основних правил їх застосування**:

1. Будь-яка лікарська рослина містить суму біологічно активних речовин, що належать до різних хімічних класів, підкласів, груп, причому кожна група представлена не одним, а кількома сполуками з різним ступенем активності.

2. Полівалентність лікувального ефекту лікарських рослин є їх перевагою, тоді як для синтетичних препаратів найбільш цінною рисою визнають вузьку спрямованість, однозначність, вибірковість дії.

3. Кожна група лікарських рослин з певним видом дії представлена великою кількістю рослин з різною активністю цієї дії.

4. Оскільки фітотерапевти використовують для лікування збори лікарських рослин більш менш складного складу, слід мати на увазі можливі варіанти лікувальної взаємодії компонентів:

- ♦ об'єднання або взаємне потенціювання дії, що з урахуванням різних механізмів слід визнати найбільш цінним;

- ♦ виявлення нових лікувальних властивостей збору, що були виражені недостатньо у окремих компонентів, що є особливо характерним для зборів складних, у зв'язку з чим прописи змінювати не рекомендується;

- ♦ доповнення основних відомих властивостей рослин новим видом дії;

- ♦ нівелювання окремих видів активності в результаті взаємодії компонентів збору в організмі.

Укріпленню позицій фітотерапії сприяло наукове обґрунтування її **принципів**.

1. **Принцип етапності**. Використання цього принципу дає змогу чітко визначити роль і місце комплексних рослинних препаратів на різних етапах захворювання. У загальному вигляді це представляється так.

На початкових етапах захворювання (розгортання клінічних ознак) рослинні засоби можуть виявитись основними, здатними запобігти подальшому розвитку хвороби або зменшити її прояви.

На етапі активної фази захворювання насамперед необхідне використання сучасних сильнодіючих засобів з урахуванням їх переваги в безпосередній ефективності. Комплексні рослинні препарати на цьому етапі можуть слугувати як засоби додаткової терапії для зниження токсичності й небезпеки ускладнень, посилення ефективності основного лікування, корекції порушених функцій організму.

На етапі одужання комплексні рослинні засоби можуть бути застосовані разом з синтетичними, основними, причому у міру стихання проявів захворювання рослинні засоби мають все більше витіснити синтетичні, замінюючи їх повністю в кінці лікування.

Провідну роль відіграють комплексні рослинні препарати на етапі прорецидивного лікування, етапі реабілітації. Переваги їх тут визначаються незначною токсичністю в переважній більшості випадків, низькою небезпекою ускладнень і у зв'язку з цим можливістю тривалого застосування. Особливо зростає їх роль при хронічних захворюваннях, де засоби рослинного походження можуть бути використані як підтримуюча терапія між курсами основного лікування, особливо при протирецидивній терапії у відповідні періоди року.

Різною є роль комплексних рослинних препаратів при лікуванні на різних стадіях захворювання, особливо хронічних. На початкових стадіях це можуть бути засоби основної терапії, на стадіях з вираженою картиною захворювання – засоби додаткового лікування, на пізніх стадіях – засоби підтримуючої й симптоматичної терапії.

М'якість дії більшості рослинних препаратів, відсутність токсичних проявів при їх застосуванні (що пов'язане з їх природністю, близькістю до організму людини) дає змогу передбачати їх суттєву значущість у профілактиці різних захворювань. В принципі не виключено, що відсутність або різкий дефіцит у харчовому раціоні й лікувальному арсеналі сучасної людини багатьох рослинних компонентів, що обумовлюють природний антидіабетичний, антимутагенний, антиканцерогенний, антиалергічний, антигіпертонічний, антисклеротичний, антистресовий і т.ін. фон, є однією з причин, що викликає істотне підвищення захворюваності на сучасному етапі.

2. Принцип системності й ієрархії ґрунтується на положенні про цілісність організму, єдність його з навколишнім середовищем. І в адаптивних, і в патологічних реакціях беруть участь практично всі системи організму. З урахуванням цього мають здійснюватися регулюючі й лікувальні дії. Зокрема, як один з компонентів терапії необхідно використовувати засоби

загальнозміцнюючого типу дії (адаптогени групи женьшеню, полівітамінні рослини). Далі за принципом ієрархії слід рекомендувати: а) засоби специфічного лікування; б) засоби «очищаючої», антиоксидантної терапії (сечогінні, жовчогінні, відхаркувальні, послаблюючі, регулятори обміну речовин); в) рослинні засоби симптоматичного характеру; г) лікарську їжу, тобто овочеві, круп'яні, фруктові і ягідні рослини відповідного типу дії.

Багато рослин мають широкий спектр терапевтичної дії, тобто є полівалентними. Це дає змогу вибрати й рекомендувати для лікування рослинні засоби, найбільш відповідні конкретному хворому, виходячи з характеру його захворювання й вираженості супутніх патологічних процесів. Це можливо як для окремих рослин, так і їх комбінацій. Такий підхід особливо важливий при проведенні реабілітаційної, прорецидивної й профілактичної фітотерапії, коли виникає необхідність у комбінації специфічних і неспецифічних компонентів.

3. Індивідуалізація лікування з урахуванням особливостей конкретного організму, умов його життя, характеру захворювання становлять основу принципу адекватності фітотерапії. Цілком достатній арсенал рослинних засобів з однотипним характером ефектів, що хоча і розрізняються за спектром терапевтичної дії. При реалізації принципу адекватності можливе використання таких варіантів:

а) підбір рослинних препаратів з урахуванням характеру захворювання, особливостей його перебігу, наявності ускладнень і супутніх патологічних процесів. Тут необхідне чітке знання спектру терапевтичної дії кожної рослини, що рекомендується.

б) індивідуальний підбір засобів рослинного походження серед цілогоряду однотипних. Найбільш суттєвезначення цей варіант має при амбулаторному лікуванні хронічних захворювань (не виключаючи елементів першого варіанту). Суть його полягає в тому, що хворий, випробувавши на собі декілька рослин із запропонованого списку протягом 2–3 тижнів кожен окремо, вибирає 3–4 найбільш придатних для нього особисто, найбільш ефективних (хоча б за принципом «подобається/не подобається», що має також важливе значення), застосування яких не супроводжується якими-небудь небажаними або неприємними наслідками. Це будуть засоби для тривалого індивідуального лікування (і профілактики) конкретного хворого. При цьому бажано враховувати й уже неодноразово

висловлювана думка, що рослини з місця проживання хворого часто ефективніші, ніж рослини з віддаленіших місць.

4. **Принцип безперервності терапії.** Значну частку захворювань нашого часу становлять хронічні хвороби, що вимагають тривалого, нерідко багаторічного й частіше за все безперервного лікування. М'якодіючі, нетоксичні комплексні рослинні засоби є найбільш придатними для цих цілей, у тому числі й для підтримуючої терапії між курсами основного лікування. При цьому необхідно враховувати таке положення. Хоча для рослинних препаратів це явище й менш характерне, усе же таки звикання до них можливе. Тому виникає необхідність у процесі тривалої безперервної терапії періодично змінювати препарати з рослин, принаймні через 1–2 місяці. Найбільш раціонально це проводити серед тих індивідуально підібраних фітопрепаратів, які виявилися найбільш придатними, найбільш ефективними: місяць – одна рослина, місяць – друга, місяць – третя, і весь цикл можна повторювати.

5. **Часовий принцип** – використання біоритмологічних характеристик як у функціонуванні організму, так і в ефективності ліків. Зараз відома вища терапевтична ефективність гормональних препаратів (глюкокортикоїдної дії), бронходилататорів – вранці, стимуляторів центральної нервової системи – в денний час, наркотичних, снодійних, заспокійливих, транквілізаторів, антибіотиків, серцево-судинних засобів – увечері, діуретиків – у другій половині дня.

Відомі приклади й сезонних коливань в ефективності рослин. Зокрема, адаптогени (женьшень, левзея, елеутерокок, золотий корінь та ін.) не рекомендується призначати влітку, у жаркий час, глюкокортикоїди ефективніші навесні, а снодійні – в осінній і зимовий періоди.

6. **Принцип «від простого до складного».** При початкових ознаках захворювання зазвичай призначають харчові рослини, загальнозміцнююча терапія. При більш вираженому характері патологічного процесу додаються інші лікарські рослини. При подальшому поширенні й переважанні хвороби їх комбінують із специфічними сильнодіючими засобами й методами лікування, включаючи й хірургічні.

7. **Принцип малих і середніх доз.** Проведені дослідження показують, що комплексні рослинні засоби (у вигляді настоїв, відварів, настойок, екстрактів) в малих і середніх дозах виявляють

виразний фармакотерапевтичний ефект, а при використанні їх у великих дозах ефект може змінитися на протилежний. Грань між великими й середніми дозами досить індивідуальна. Тому рекомендовані дозування фітопрепаратів слід розглядати як максимальні терапевтичні. Починати лікування необхідно з нижчих доз. Якщо має місце достатній ефект (що може бути визначено в ряді випадків не раніше, ніж через 2–3 тижні застосування), то такі дози треба взяти за основу. При недостатньому терапевтичному ефекті дози слід підвищити до рівня рекомендованих. Якщо і в цьому випадку лікувальна дія в рослини не виявляється, її слід замінити іншою. При появі будь-якого небажаного ефекту дозу рослини необхідно зменшити в 2–3 рази, а при негативних явищах, що зберігаються, – відмінити зовсім і призначити інший фітопрепарат. При такому підборі доз загальна тривалість застосування одного рослинного засобу не повинна перевищувати 1,5–2 місяці. При зміні препаратів необхідно забезпечити безперервність терапії.

8. **Принципи комбінування фітопрепаратів.** У стародавніх медичних схемах найчастіше використовували складні комбінації з декількох (від 4 до 65) рослин та інших природних засобів. Сучасні фітотерапевти також нерідко віддають перевагу рослинним сумішам, що їх рекомендують у різних джерелах. Раціональнішим слід вважати первинний індивідуальний підбір окремих рослин, найбільш активних, найбільш придатних для конкретного хворого.

9. **Деякі обережності при використанні лікарських рослин.**

а) при перших ознаках непереносимості необхідно знизити дозу препарату, а якщо це не допомагає, відмінити його й замінити іншим, близьким за дією;

б) рослинну сировину необхідно купувати лише в аптеках, у жодному разі – у приватних осіб (особливо це стосується рослин, у яких використовують підземну частину);

в) самостійно можна заготовляти тільки ті види лікарської рослинної сировини, які добре відомі тому, хто збирає, і які значно відрізняються від інших, супутніх їм у природі (наприклад, кульбаба, пустирник, родовик і т.ін.);

г) не збирати лікарські рослини в межах міста або населеного пункту з високорозвиненою промисловістю, поблизу крупних автострад, залізничних колій і сільськогосподарських угідь (не ближче, ніж 50–100 м від них).

Особливості дії фітозасобів на організм

Фармакодинамічні особливості окремих біологічно активних речовин лікарських рослин залежать від хімічного складу витягу. Сумарний лікувальний ефект витягу з лікарської рослинної сировини може відрізнятися за своєю інтенсивністю і якістю від ефекту, що його викликають основні біологічно активні речовини. Фармакологічний ефект залежить від лікарської форми, технології приготування, дози, правильності зберігання сировини і т.ін. Лікувальна дія комбінації лікарських рослин не є простою сумою ефектів кожного з компонентів збору.

Фармакокінетика значного числа біологічно активних речовин багатьох рослин, що мають лікувальні властивості, ще до кінця не встановлена. Відомо, що основна частка біологічно активних речовин всмоктується в проксимальному відділі тонкої кишки, тому час настання й інтенсивність лікарського ефекту залежать від швидкості евакуації вмісту шлунку. Крім того, є залежність від рН вмісту шлунку й швидкості проходження кишкового вмісту, активності ферментів і стану транспортних систем мембран епітелію кишечника. Час настання й тривалість лікувального ефекту залежать від ступеня зв'язування з білками крові (альбуміном, ліпопротеїнами, кислими α_1 -глікопротеїдами, γ -глобулінами) й швидкості подальшого вивільнення лікарського компоненту. Після всмоктування біологічно активні речовини з кров'ю розносяться по всьому організму, тому їх розподіл залежить і від стану гемодинаміки. Це актуально для літніх людей, тому що в них значно знижений кровообіг в печінці й нирках. У зв'язку з цим в організмі може бути накопичення лікарської речовини.

Абсолютна синхронізація за часом максимуму дії хімічно різно-рідних біологічно активних речовин, що входять в лікарську композицію, недосяжна. Основні рослини біологічно активних речовин обов'язково комбінуються з так званими супутніми речовинами: пектинами, крохмалем, органічними кислотами, слизом, пігментами, сапонінами, неорганічними солями, мікроелементами і ін. Вони впливають на кінетику основних біологічно активних речовин.

Для прогнозування результату фармакологічної дії на організм суттєве значення мають вік хворого, стать, генетичні чинники, стан організму в цей момент, біоритми.

Важливою особливістю препаратів рослинного й тваринного походження є висока активність взаємодії компонентів як між собою (фармацевтична), так і в організмі хворого (фармакологічна). Навіть знання сукупності біологічно активних сполук у лікарській рослині не завжди дає змогу впевнено прогнозувати інтегральний фармакологічний ефект.

Фармакологічні властивості рослини визначаються присутністю конкретної хімічної сполуки (блювотний горіх – алкалоїд стрихнін), присутністю сполук певної хімічної групи (аралія маньчжурська – сапоніни: аралозиди А, В, С), присутністю сполук двох або кількох хімічних груп (родіола рожева, золотий корінь – глікозид салітрозид, антраглікозиди, дубильні речовини, марганець), сукупністю більшості хімічних сполук, що входять у витяг з рослини (материнка звичайна – ефірна олія, що містить феноли тимол і карвакрол, сесквітерпени, аскорбінова кислота, флавоноїди, дубильні речовини). Така диференціація умовна, але значною мірою відображає багатоваріантність прогнозування фармакологічних ефектів.

Досвід показує, що ефективний і прогресивний той метод лікування, який краще враховує можливості організму (не ламає, а коректує й модифікує); передбачає багатосторонню, багатофакторну дію з раціональним вектором.

Центральне питання взаємодії лікарських засобів з організмом – взаємодія з рецепторами. П. Ерліх сформулював основний постулат: «Речовини не діють, якщо не фіксуються». Численні дослідження підтвердили правильність теорії про рецептори як ділянки, що селективно зв'язують ліки й відповідальні за реалізацію їх фармакологічних ефектів.

Питання взаємодії фітозасобів з рецепторами досліджені не так детально, як відносно багатьох лікарських засобів. Наявні відомості про взаємодію витягів з рослин з певними рецепторами підвищують значущість інформації про їх фармакотерапевтичні властивості, дають реальне підґрунтя для прогнозування лікувальних ефектів, отримання лікарських засобів. Оскільки витяги з рослин містять сотні й тисячі хімічних сполук, то можна припускати наявність в одних і тих же сумішах як агоністів (повних і часткових), так і антагоністів (конкурентних і неконкурентних), а можливо, і агоністів-антагоністів. На фармакологічні властивості фітозасобів, ймовірно, може впливати й взаємодія їх компонен-

тів з неспецифічними рецепторами або «місцями неспецифічного зв'язування» (місця «втрати речовини»).

Багатолітня практика лікування лікарськими рослинами свідчить про те, що якщо правильно оцінені наявні в організмі відхилення і адекватно підібрані компоненти фітокомпозиції, то відбувається корекція більшої частини порушень, у важких випадках зростає вірогідність досягнення основного бажаного фармакологічного ефекту. Ймовірно, це відбувається через дублювання фармакологічних ефектів (застосуванням рослин однакової спрямованості дії), підвищення вірогідності індукції основного бажаного ефекту непрямыми діями; використання всього фармакологічного потенціалу вживаних лікарських рослин (тисячі хімічних сполук), повномасштабного використання багатократного дублювання функцій в організмі.

Заготівля, сушіння, первинна обробка та зберігання лікарської рослинної сировини

Протягом двох останніх десятиліть у всьому світі все більше уваги приділяють якості фітотерапевтичних лікарських засобів. Ефективність та безпечність при їх застосуванні безпосередньо пов'язана з якістю лікарської рослинної сировини (ЛРС). Тому забезпеченню якості ЛРС та відповідному контролю якості приділяють велику увагу.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) розробила перелік технічних керівних принципів щодо контролю якості лікарських засобів рослинного походження, з яких найважливішими є принципи культивування та заготівлі (GACP) лікарських рослин (Good agriculture practice). У керівних принципах наведено докладний опис технологій та засобів, необхідних для правильного культивування та заготівлі лікарських рослин, а також для реєстрації та документації відповідних даних та інформації під час їх обробки.

Заготівля рослинної сировини

Заготівля лікарських рослин повинна сприяти довголіттю дикорослих популяцій і пов'язаних з ними ареалів. Необхідно визначити густину популяції видів лікарських рослин, визначених для заготівлі, на місці (місцях) заготівлі. Рідкісні рослини та ті, що мало зустрічаються, не повинні використовуватись для заготівлі. З метою забезпечення регенерації вихідної ЛРС походження необхідно створити необхідну надійну демографічну структуру популяції. Плани організації заготівлі необхідно складати тих видів і частин (коренів, листя, плодів тощо) рослин, що підлягають заготівлі. У них необхідно встановлювати обсяги та визначати правила для заготівлі.

Лікарську сировину рослинного походження необхідно збирати в найбільш сприятливий період для забезпечення найкращої якості як вихідної сировини, так і готової продукції. Біологічно активні речовини рослин містяться в певній кількості у всіх частинах рослини. Проте найбільшою мірою вони можуть накопичуватися вибірково в певних частинах: коренях (або їх видозмінах – кореневищах), стеблах, листі, плодах, насінні, квітках. Тому доцільно заготовляти саме ці частини рослин.

Слід також врахувати, що максимальне накопичення діючих речовин доводиться на певну пору року. В інший час ці речовини знаходяться в рослинах у малій кількості або відсутні зовсім. Тому цінність заготовленої сировини залежатиме й від часу збирання. Наприклад, листя конвалії, зібране за 2–3 тижні до цвітіння, містить серцевих глікозидів у 2 рази більше, ніж те ж листя, зібране під час цвітіння. Є й певна логіка збору. Якщо заготовляють насіння, плоди, то краще це робити в період їх повної стиглості, не пропустивши проте моменту їх осипання природним чином. Якщо це квіти, листя, трава, то їх збирають на початку цвітіння і в період повного цвітіння, до початку плодоносіння. У цей час перераховані частини накопичують найбільшу кількість діючих речовин.

Основні правила заготівлі

Кожен заготівник зобов'язаний знати:

- ◆ що заготовляти (яка рослина, її ознаки, які частини);
- ◆ коли заготовляти (пора року, час доби);
- ◆ де заготовляти (місце проживання, спеціально відведена територія);
- ◆ чим і як заготовляти (техніка заготівлі).

Заготівля бруньок

Бруньки збирають узимку або ранньою весною, коли вони набубнявіли, але ще не рушили в ріст. Зазвичай це буває в березні-квітні. На початок розкривання брунькових верхівок (береза, тополя) збір припиняють, оскільки бруньки, що розпустились, лікарської цінності не представляють. Для медичних цілей часто використовують бруньки берези, тополі, сосни. Березові бруньки, заготовляють разом з гілками, починаючи з лютого. Гілки відрізають, зв'язують у невеликі вінки, просушують на відкритому повітрі, обмолочують і очищають від сторонніх домішок. Якщо бруньки заготовляють під час руху соку, то їх обривають руками або відразу обмолочують. Бруньки чорної тополі, осики обривають руками, прагнучи не порушувати їх цілісність. Соснові бруньки збирають з молодих дерев.

Заготівля кори

Кору збирають тільки з молодих (не старших, ніж 3–4 років) стовбурів, гілок ранньою весною, у період посиленого руху соку

й набухань бруньок. У цей час вона багата цілющими речовинами й легко відділяється завдяки насиченому водою шару камбію, який відокремлює кору від деревини. Знімають гладку кору. Стара кора, що розтріскалась, містить багато пробкової тканини й мало діючих речовин. Заготовляють кору на лісових рубках. Зі зростаючих рослин збір цієї сировини заборонений, оскільки це веде до утворення сухостою.

Для зняття кори на стовбурі роблять гострим ножом два півколових надрізи на відстані 30–40 см один від одного й сполучають їх між собою двома подовжніми надрізами. Жолобки кори, що утворилися, відокремлюють від деревини. При зборі кори потрапляють ділянки, уражені лишайниками, із залишками деревини, що потемніли з внутрішньої сторони. Необхідно врахувати, що при зборі цієї сировини можна легко помилитися у видовій приналежності рослини, оскільки кору знімають при відсутності листя. Тому треба добре знати зовнішні ознаки цієї рослини.

Заготівля листя

Збір листя зазвичай ведуть у період бутонізації й цвітіння рослини. Роблять це в суху погоду, зриваючи листя руками рухом зверху вниз разом з черешками або без них. Необхідно враховувати, що товсті й соковиті черешки уповільнюють сушку листя. Крім того, вони містять мало цілющих речовин. Збирають тільки розвинене низьке й середнє листя, а пожовкле, зів'яле, уражене комахами або грибами – вибраковують. Соковите листя (мати-й-мачуха, наперстянка пурпурова й ін.) складають нещільно й швидко доставляють до місця сушіння.

При заготівлі листя кропиви спочатку скошують рослини, а коли листя зів'яне (втратить жагучість), його обривають. Можна висушити траву, а потім обмолотити листя.

Зимуюче дрібне шкірясте листя (ведмеже вушко, брусниця) збирають навесні до цвітіння або восени після дозрівання ягід.

Заготівля трави

Траву, тобто надземну частину рослин, зрізають або скошують на рівні нижнього листя. У деяких високих рослин (полин, звіробій, кропива собача й ін.) зрізають тільки облістяні і квітучі верхівки заввишки 15–20 см і бічні гілочки. Товсті, грубі дерев'янисті стебла містять мало цілющих речовин, тому їх збирати недоцільно. Якщо в збираної рослини багато стебел (чебрець, буркун,

материнка), їх висушують цілком, а потім листя зі стебел обмолочують. При зборі трав не можна висмикувати рослину разом з коренем (виняток становить сухоцвіт багновий).

Заготівля квіток і суцвіть

Збирають на початку цвітіння рослин, коли вони ще не мають ознак зів'янення. У цей час вони містять багато діючих речовин, витримують сушіння, зберігають своє забарвлення й менше обсіпаються при зберіганні й переробці. Квітки й суцвіття збирають вручну, видаляють їх і обривають квітконіжки, зрізаючи ножицями або секаторами (з дерев). Суцвіття (кошики ромашки аптечної, нагідок та ін.) збирають у фазу горизонтального розташування язичкових пелюсток, а ті рослини, що мають тільки трубчасті квітки (пижмо, ромашка пахуча й ін.), – на початку розпускання крайових квіток. Перезрілі суцвіття розсіпаються при зборі.

Заготівля плодів і насіння

Найбільше накопичення цілющих речовин відбувається в плодах і насінні в період їх повного дозрівання. Тому їх збирають вибірково в міру дозрівання, обриваючи вручну, без плодоніжок. У рослин, плоди яких розташовані в зонтиках або щитках, суцвіття обривають цілком, а після висушування плоди відокремлюють від плодоніжок. Плоди шипшини доцільно збирати разом з чашечкою, яку видаляють після підсушування, перетираючи плоди руками. У багатьох рослин достигле насіння швидко обсіпається (аніс, тмин, коріандр та ін.), тому їх слід збирати до моменту повного дозрівання, коли вони починають буріти. Зрізають верхівки стебел разом з плодоносними суцвіттями, зв'язують в невеликі пучки, підвішують для підсушування й дозрівання в сухому, провітрюваному приміщенні, після чого насіння обмолочують.

Соковиті плоди (ягоди – чорниця, суниця, смородина; кістянки – черемха; яблуня, горобина й ін.) збирають тільки зрілі, здорові. Збір здійснюють вручну в неглибокі плетені корзини, обшиті всередині тканиною. Кожен шар ягід 5–7 см перекладають листям, щоб вони не злежувалися й не тисли один на одного. Збирати ягоди слід обережно, оскільки навіть легке натискання веде до утворення темних плям, і на цих місцях починається загнивання. Вологі ягоди збирати не рекомендується, так само, як і мити у воді через швидке псування.

Заготівля коренів

Корені, кореневища, бульби й цибулини – підземні органи рослин. Їх збирають зазвичай у період відмирання надземних частин восени. До цього часу в підземних органах накопичується найбільша кількість діючих речовин. Слід зазначити, що в період збору мають зберегтися залишки надземних органів, щоб не помилитися у вигляді збираної рослини. Корені й кореневища можна збирати й ранньою весною, до того, як поживні речовини відтікають у надземні частини рослини, що рушила в ріст.

Підземні частини рослин викопують лопатами або іншим інструментом разом із землею. Потім землю обтрушують, корені промивають у холодній проточній воді. Після промивання або очищення від землі сировину розкладають на траві або простиралді, щоб вона підсохла. Потім корені та кореневища очищають від залишків стебел, дрібних корінців, пошкоджених або гнилих частин і остаточно сушать. Підземні частини деяких рослин, що містять слиз і сапоніни (зозулинець, синюха й ін.), мити у воді не можна, оскільки слизисті речовини набухають, сировина пліснявіє. Такі корені, бульби обтрушують від землі, знімають верхній шар, підсушують. Якщо підземні частини заготовлюваної сировини порівняно чисті від землі, їх немає необхідності промивати.

Охоронні заходи при заготівлі

1. При заготівлі підземних органів багаторічних рослин (дерев і чагарників), а також кори й бруньок необхідно отримати ліцензію лісгоспу або лісництва.

2. При заготівлі підземних органів багаторічних трав'янистих рослин на 1 м² залишають 3–5 дорослих розвинених рослин (для розмноження), а насіння заготовлених рослин струшують у лунку.

3. Повторні заготівлі підземних органів на цій території можливі не раніше, ніж через 5–8 років.

4. При заготівлі надземних частин багаторічних рослин (дерев і чагарників) їх зривають не більше, ніж 40 %, а в трав'янистих багаторічних рослин – до 60 %.

5. Надземні органи рослин необхідно заготовляти без пошкодження інших частин рослини, які не є сировиною.

Особливі випадки заготівлі отруйної й сильнодіючої рослинної сировини

1. Заготівлю організовує фармацевт або інша відповідальна особа зі спеціальною освітою.
2. До заготівлі допускають тільки тих осіб, які досягли повнолітнього віку.
3. До заготівлі в жодному разі не допускають сторонніх осіб і діти. При заготівлі категорично забороняється приймати їжу, терти очі й обличчя руками, користуватися косметикою.
4. Одночасно можна заготовляти тільки одне найменування отруйної або сильнодіючої ЛРС.
5. Заготівельники мають бути обізнані щодо заходів першої долікарської допомоги при отруєнні цією сировиною.

Обробка після заготівлі

Перш ніж проводити первинну обробку ЛРС, необхідно провести її перевірку та сортування. Перевірка може включати:

- ♦ візуальний огляд на предмет перехресного забруднення непотрібними лікарськими рослинами а/або частинами рослин;
- ♦ візуальний огляд на предмет наявності сторонніх домішок;
- ♦ органолептична оцінка, така як оцінка зовнішнього вигляду, пошкоджень, розміру, кольору, запаху і, де можливо, смаку.

Первинна обробка

Вибір відповідних способів первинної обробки залежить від конкретного виду сировини. Процеси первинної обробки мають бути проведені у відповідності з національними та/або регіональними стандартами якості, регулятивними правилами та нормами.

Одразу ж після доставки на місце обробки зібрану вихідну лікарську сировину рослинного походження необхідно швидко розпакувати. До обробки ЛРС має бути захищена від дощу, вологості та будь-яких інших факторів, що можуть призвести до псування ЛРС. Піддавати рослинну сировину дії прямих сонячних променів можна тільки тоді, коли є особлива необхідність у такому способі сушіння.

ЛРС, що призначена для застосування у свіжому вигляді, має бути зібрана та доставлена на місце обробки в короткий термін з метою запобігання мікробної ферментації та погіршення якості

під дією світла. Сировину необхідно зберігати в холодильниках, спеціальних контейнерах, а також для її зберігання можна застосувати ферментні та інші відповідні засоби. Слід уникати використання консервантів. Якщо ж консерванти використовують, їх застосування має бути зареєстровано, а самі консерванти мають відповідати національним та/або регіональним регулятивним вимогам як країни походження лікарської сировини, так і країни кінцевого споживача.

Уся ЛРС має бути перевірена та усунена на стадіях первинної обробки продукції вся некондиційна продукція та сторонні домішки механічним або ручним способом.

Сушіння лікарської рослинної сировини

Своєчасно й правильно зібрана сировина лікарських рослин має пройти наступний важливий етап заготівлі – сушіння. Від дотримання правил сушіння багато в чому залежить збереження лікувальних властивостей рослин. Метою сушіння є швидке припинення в рослинах внутрішньоклітинних біохімічних процесів, при яких під дією ферментів клітин відбувається руйнування діючих речовин. Найшвидший природний спосіб припинення біохімічних процесів – це зневоднення клітин, оскільки процеси можуть протікати тільки у водному середовищі. У свіжозібраному рослинному матеріалі вміст води становить 60–80 %. Видалення вологи всього до 20 % уже знижує швидкість біохімічних реакцій і активність ферментів, а при вмісті її 10–14 % діяльність ферментів повністю припиняється, тобто зупиняються внутрішньоклітинні процеси, що ведуть до розкладання діючих речовин. Крім того, зменшення в рослинній масі вологи призводить до затримки й припинення розвитку в ній різних цвілевих грибів і мікроорганізмів, що також знижують якість сировини.

Способи й умови сушіння рослин різні й залежать від виду сировини, вмісту в ній діючих речовин, кількості вологи тощо. Сировину, що містить ефірні масла (чебрець, материнка й ін.), сушать при температурі не вище 35 °С, оскільки при вищій температурі олії випаровуються. Навпаки, сировину, що містить глікозиди (конвалія, горицвіт), необхідно сушити швидко, при температурі 50–60 °С, коли активність ферментів, які руйнують глікозиди, швидко припиняється. Деякі рослини сушать при ще вищій температурі – 80–90°С (плоди шипшини, листя первоцвіту) для

захисту аскорбінової кислоти (вітамін С), що міститься в сировині, від окислення.

Зібрану сировину сушать з використанням природного або штучного тепла. У гарну погоду – на відкритому повітрі на сонці або в тіні під навісами, у добре провітрюваних приміщеннях, у сиру погоду – у сушарках, печах, духовках. Ефективна сушка на горищах під залізним дахом. Більшість лікарських рослин необхідно сушити в тіні, оскільки під дією прямих сонячних променів вони втрачають своє природне забарвлення, а діючі речовини, що містяться в них, руйнуються. Не можна сушити на сонці рослини, що містять ефірні олії (материнка, чебрець і ін.), глікозидовмісну сировину (горицвіт, конвалія, жовтушник).

Отже, типи сушіння класифікують:

1. Сушіння природним теплом: тіньове й сонячне (йому не можна піддавати забарвлені види сировини).

2. Сушіння зі штучним обігрівом (у сушарках). Його переваги: швидкість, регулювання температури, можна використовувати в будь-який час року. Недоліки (при використанні в промислових умовах): потрібне спеціальне устаткування, потрібний спеціальний персонал по технічному обслуговуванню, економічно не вигідно для малих партій сировини, дорого й недоступно для малих підприємств.

Основні принципи сушіння:

1. Своєчасність сушіння (не пізніше, ніж через 2 години після збору).

2. Підготовка сировини до сушіння.

3. Вибір температурного режиму.

4. Чистота сушильного приміщення.

Сушіння різних груп лікарської рослинної сировини

Бруньки сушать обережно, тривало, у прохолодному місці при температурі не вище, ніж 20 °С, розстилаючи тонким шаром. Під час сушіння бруньки часто мішають, щоб уникнути їх злежування й пліснявіння, після закінчення – очищають від домішок.

Для **кори** бажане теплове сушіння, але допускається сушіння й на відкритому повітрі, на сонці. Шматки кори (трубочки, жолоби) розкладають окремо й періодично перевертають.

Листя з тонкими пластинками сохне нерівномірно: після висихання листових пластинок жилки й черешки ще м'які, тому їх

сушать до тих пір, поки черешки не стануть ламкими. Після сушіння листя не прибирають декілька днів – завдяки високій гігроскопічності вони злегка зволожуються й менше кришаться при зберіганні. Крупне листя (мати-й-мачуха, дурман й ін.) при сушінні розкладають окремо одне від одного, при висиханні верхньої частини їх перевертають на інший бік.

Квітки й суцвіття необхідно сушити швидко без доступу сонячних променів при ретельному провітрюванні, розкладаючи їх шаром в 1 см на рамках, обтягнутих марлею, і тому рослини, подібні до волошки, коров'яку, не перевертають, щоб вони не кришилися й не зім'ялися. Суцвіття (нагідки, пижмо, ромашка і ін.) під час сушіння можна ворухити.

Траву розвішують у сухому провітрюваному приміщенні або під навісом на відкритому повітрі. Її можна сушити, як листя й квітки.

Соковиті плоди перед сушінням очищають від домішок, відокремлюють зіпсовані й забруднені, пров'ялюють на відкритому повітрі, на сонці. Для збереження вітаміну в плодах їх сушать при високій температурі 70–90 °С (у російській печі, духовці тощо). При сушінні в духовій шафі газової плити полум'я пальника повинне бути мінімальним, а дверці шафи відкриті. Після сушіння сировину необхідно витримувати в приміщенні, щоб вона ввібрала вологу з повітря й стала повітряно-сухим, оскільки в печі або духовці сировина часто пересушується, а це небажано.

Сухі плоди й насіння (кріп, аніс, морква й ін.) втрачають вологу ще до обмолочення й майже не потребують сушіння. У разі потреби їх досушують на відкритому повітрі або в приміщенні.

Корені та кореневища (особливо товсті, м'ясисті) перед сушінням розрізають вздовж або впоперек на шматки, у деяких рослин знімають кору (алтея, солодка й ін.). При цьому корені багатьох рослин чорніють через вміст у них дубильних речовин і під дією кисню повітря, тому при їх різанні краще користуватися мідним ножом. Для збереження поживних речовин корені й кореневища спочатку пров'ялюють на відкритому повітрі, а потім сушать на сонці (родовик, перстач та ін.), у російській печі або духовці. Сушіння оптимально починати при температурі 30–40 °С, а закінчувати при 50–60 °С. За таких умов забезпечується рівномірне просихання всіх частин кореня, збереження його забарвлення, попереджається руйнування діючих речовин. У процесі сушіння корені

перевертають кілька разів на день. Дрібні корені (валеріана, синюха блакитна й ін.) сушити цілими, не розрізаючи.

Бульбокорені орхідних (любка дволиста, зозулинець та ін.) перед сушінням опускають на декілька хвилин в окріп, щоб запобігти їх проростанню при зберіганні, а також зменшити гіркий присмак. Сушать бульби, як і корені, нанизуючи на нитку.

Сушіння вважається закінченим, якщо сировина містить 8–15 % вільної (гігроскопічної) вологи. Про це можна судити за такими ознаками: корені, кореневища й кора при згинанні не гнуться, а ламаються з тріском; листя й квітки розтираються в порошок; соковиті плоди, стиснуть в руці, не склеюються в грудки й не мажуться. Висушена таким чином сировина вважається повноцінною, готовою до зберігання й використання.

Особливі випадки сушіння отруйної й сильнодіючої рослинної сировини:

1. Сушіння проводить фармацевт або інша відповідальна особа.
2. Не можна сушити одну сировину з іншими видами сировини.
3. Приміщення на час сушіння запинаять.

Необхідно дотримуватися тих же правил техніки безпеки, що й у разі заготівлі цієї сировини.

Приведення лікарської сировини до стандартного стану

Після сушіння з сировини видаляють дефектні об'єкти й доводять до стану повної відповідності вимогам нормативно-технічної документації (НТД). Одночасно з приведенням до стандартного стану складають однорідну партію одного виду сировини.

Усунення дефектів сировини й видалення домішок досягаються очищенням сировини від помилково зібраних нетоварних частин рослини, що проводять видаленням дефектних частин цієї сировини (що змінили природне забарвлення, запліснявілих, грубих стебел, частин здерев'янілих коренів – алтея, багно, відсівом надмірно подрібненої частини сировини, очищенням її від сторонніх органічних і мінеральних домішок).

При сортуванні трав із сировини видаляють неолистяні грубі частини стебел, частини, що втратили природне забарвлення, з обмолочених трав (чебрець, буркун) відсівають надмірно подрібнену сировину й видаляють стеблові частини рослин.

Сортування квіток полягає у відсіві надлишку подрібненої сировини, коли це потрібно за вимогами НТД, і видаленні сировини, що змінила при сушінні забарвлення.

Сортування ягід проводять на віялках-сортуваннях різної конструкції з набором сит, що мають отвори різних розмірів. При цьому легкі домішки («щуплі» плоди, листя, гілочки) відділяються струменем повітря, що створюється вентилятором, решта домішок – ситами за розміром частинок.

Очищення насіння проводять на спеціальних сепараторах з відповідним набором сит. Відділення домішок від сировини відбувається в них завдяки відцентровій силі й потоку повітря.

Сортування коренів, кореневищ, кори проводять, використовуючи механізовані сортувальні стрічки (транспортери).

До спеціальних сортувальних операцій належить очищення лікоподію на розсіваннях, машинах з герметично закритим корпусом з трьома ситами: верхнім (мідним) для відсіву частин колосків і листочків та двома шовковими або капроновими з отворами діаметром 0,1 мм.

Сировина, що надходить на заготівельні пункти або склади недосушеною або пересушеною, також потребує доопрацювання. Недосушену сировину доводять до повітряно-сухого стану, розклавши тонким шаром у добре провітрюваному приміщенні; пересушену витримують у приміщенні з дещо підвищеною вологістю протягом 1–2 діб.

Усі сортувальні операції проводять у приміщеннях, що мають витяжну вентиляцію, оскільки пил, що утворюється при доопрацюванні висушеної сировини, може подразнювати верхні дихальні шляхи. Особливої обережності слід дотримуватися при роботі з отруйною й сильнодіючою сировиною (оберігати очі, захищаючи їх окулярами, ніс і рот від пилу за допомогою респіратора або марлевої пов'язки).

Упаковка, маркування, транспортування, зберігання

Вимоги до упаковки, маркування, транспортування й зберігання лікарської рослинної сировини регламентовані державними стандартами, а також розділами ГФ XI та ДФУ.

Упаковка. Висушена рослинна сировина займає великий об'єм, що ускладнює її перевезення й зберігання. Крім того, у неупакованому вигляді вона легко зволожується або пересихає, змінює

забарвлення. Для забезпечення збереження сировини за показниками якості й кількістю в процесі транспортування й зберігання її необхідно упаковувати у вказану в НТД на сировині тару. Пакувальна тара має бути чистою, без стороннього запаху, однорідною для кожної партії сировини.

Для упаковки сировини зазвичай використовують мішки тканинні одинарні або подвійні, мішки паперові з крафт-паперу багатощарові або подвійні, пакети паперові одинарні або подвійні, мішки поліетиленові, пакунки тканинні, кіпи, обшиті або не обшиті тканиною, ящики з листових деревних матеріалів і з гофрованого картону. Мішки використовують для упаковки плодів, насіння, подрібнених кори, коренів і кореневищ. У подвійні мішки упаковують гігроскопічну й сипку сировину (квітки цитварного полину, корінь алтеї, корінь солодки, сировина у вигляді порошку, збори). При упаковці сировини в подвійні мішки заздалегідь один мішок вкладають в інший. Для зручності переміщення кути мішків після вкладавання швів складають у «вушка».

Маса сировини, упакованої в мішки, для тканинних мішків не повинна перевищувати 50 кг, для паперових і поліетиленових – 15 кг, для паперових пакетів – 5 кг нетто.

У пакунки тканинні, довгасті й такі, що мають форму ящика, упаковують таку лікарську сировину, яка через недостатню силу зчеплення не може піддаватися пресуванню (листя толокнянки, трава чебрецю, квітки бузини, супліддя вільхи, кореневища лепехи і ін.). Маса сировини, упакованої в пакунки, має бути не більшою, ніж 50 кг нетто. Для формування пакунків використовують нерідко спеціальні тюкові ящики.

Кіпи використовують для упаковки кори, коренів, кореневищ, листя, трав (окрім дрібних видів сировини). Зазвичай використовують кіпи, обшиті тканиною. Їх отримують пресуванням сировини механічним або ручним пресом і обтягуванням кіпи тканиною. Для упаковки таких об'єктів, як неочищені корені солодки, сировину пресують гідравлічним пресом і упаковують у кіпи, необшиті тканиною, обтягнуті упоперек у чотирьох місцях сталевією пакувальною стрічкою. Маса сировини в кіпах має бути не більшою, ніж 200 кг нетто.

Крихкі й сипкі види лікарської сировини упаковують у ящики з листових деревних матеріалів. Перед упаковкою ящики всередині вистилають мішковим папером або ж пергаментом.

Сировину в ящики поміщають насипом (квітки ромашки, арніки), укладають шарами (трава золототисячнику, квітки конвалії), у заздалегідь розфасованому вигляді (лікоподій у паперових пакетах, ефірні олії в ємкостях з оцинкованої жести). Заповнені й закриті ящики обкантовують сталеву пакувальною стрічкою. Використовуються також ящики з гофрованого картону, що вистилають всередині мішковим папером або пергаментом, зовні обклеєні паперовою клейовою стрічкою або окантовані сталевим дротом.

Маса сировини в ящиках з листових деревних матеріалів не повинна перевищувати 30 кг, в картонних – 25 кг нетто.

Для упаковки фасованої ЛРС використовують такі види споживчої тари: пакки картонні для упаковки продукції на автоматах, пакети паперові, пакети поліетиленові, обгортки паперові для упаковки брикетів, контурна осередкова упаковка.

Маркування. Маркувальні позначення на тарі вантажу у вигляді написів на бирках або ярликах полегшують поводження із сировиною під час надходження на склад, при відправці зі складу і в процесі зберігання. Маркування наносять на тару фарбою, що не змивається, крупним шрифтом, указуючи:

- ◆ найменування підприємства-відправника;
- ◆ найменування ЛРС;
- ◆ кількість сировини (маса нетто й брутто);
- ◆ час заготівлі;
- ◆ номер партії;
- ◆ НТД на конкретний вид сировини.

На пакети або банки, укладені в ящики, наклеюють етикетки з тими ж даними.

У кожному пакуванні вкладають пакувальний лист, указуючи:

- ◆ найменування підприємства-відправника;
- ◆ найменування сировини;
- ◆ номер партії;
- ◆ прізвище або номер пакувальника.

Транспортування. Лікарську сировину необхідно транспортувати в сухих, чистих, таких, що не мають стороннього запаху й не заражених шкідниками транспортних засобах. Транспортування отруйної, сильнодіючої й ефірно-олійної сировини має бути проведено окремо від інших видів сировини.

При транспортуванні й відпуску сировини кожен партію супроводжують документом про якість сировини, виданим відправником.

Зберігання. ЛРС необхідно зберігати в сухих, чистих, добре вентильованих складських приміщеннях, не заражених шкідниками, захищених від дії прямих сонячних променів, при температурі 10–12 °С.

Приміщення для зберігання можуть бути тимчасовими (навіси, комори, горища) й постійними (спеціально обладнані складські приміщення).

Склад повинен мати ряд приміщень: приймальне відділення, де проводять оформлення документів, перевірку якості упаковки, маркування, а також відбір проб для аналізу; ізолятор для тимчасового зберігання сировини, зараженої шкідниками; приміщення для тимчасового зберігання й доопрацювання нестандартної сировини; приміщення для роздільного зберігання різних груп сировини.

Умови зберігання в складських приміщеннях мають забезпечувати збереження сировини за зовнішніми ознаками і вмістом біологічно активних речовин протягом встановленого для нього терміну придатності.

Основними чинниками, що впливають на ЛРС при зберіганні, є зовнішні – гігієнічні (вологість, температура, світло) й природно-кліматичні (пора року, зональність) та внутрішні – фізико-хімічні й біологічні процеси, що протікають в ЛРС.

Значний вплив на якість сировини при зберіганні має її вологість. Вона зазвичай становить від 12 до 15 %. Неприпустимо закладати на зберігання сировину з підвищеною вологістю (вище за норми, передбачені НТД), оскільки це сприяє її самозигріванню, пліснявінню, злежуванню й гниттю. Підвищена вологість повітря складських приміщень також призводить до зниження якості сировини й зменшення вмісту в ній діючих речовин, особливо для гігроскопічних видів (квітки глоду, конвалії, листя блекоти, беладони й ін.). Ягоди малини, чорниці, смородини краще зберігати при частому провітрюванні.

Основна маса лікарської сировини зберігається в загальних приміщеннях. Отруйна, сильнодіюча й ефірно-олійна сировина, а також плоди й насіння містяться роздільно по групах в ізольованих приміщеннях.

Отруйну (список А) й сильнодіючу (список Б) лікарську сировину зберігають в окремому складському приміщенні, у сейфах або металевих шафах під замком. На вікнах мають бути металеві

грати, двері також оббивають металом. Приміщення обладнують світловою й звуковою сигналізацією. Після закінчення роботи приміщення пломбують.

У складських приміщеннях сировину необхідно зберігати на стелажах, встановлених на відстані не менше, 15 см від підлоги; з укладанням у штабелі заввишки не більше 2,5 м для ягід, насіння, бруньок і 4 м для інших видів сировини й віддалених від стін не менше, ніж на 25 см, відстань між штабелями не менше, ніж 50 см. На кожному штабелі має бути етикетка, що містить найменування сировини, найменування підприємства-відправника, дату заготівлі, номера партії, дату надходження.

Сировину при зберіганні необхідно щорічно перекладати, перевіряючи наявність шкідників і відповідність тривалості зберігання терміну придатності, вказаному в НТД на конкретні види сировини. Приміщення складу й стелажі під час перевірки сировини дезінфікують.

На складах імпортерних фірм по переробці ЛРС здійснюється контейнерне зберігання.

Біологічно активні речовини, що входять до складу лікарських рослин

Кожна рослина складається з води й сухих речовин. Сухі речовини можна поділити на дві групи: органічні та мінеральні. Органічні речовини, що утворюються в рослині або виділяються нею внаслідок обміну речовин, називаються метаболітами. Їх поділяють на речовини первинного синтезу (первинні метаболіти) та вторинного синтезу (вторинні метаболіти).

Мінеральні речовини виконують каталітичну, структурну та регуляторну функцію. Існує зв'язок між накопиченням у рослинах БАР і концентрацією в них мікроелементів. Терапевтична дія мікроелементів іноді збільшує активність основних діючих речовин. Обробка рослин у процесі культивування мінеральними речовинами може призвести до збільшення фармакологічної активності, зниження токсичності та ін. Деякі мінеральні речовини та елементи можуть бути шкідливими для організму людини, тому існують обмеження щодо вмісту певних токсичних елементів та мінеральних речовин у ЛРС.

Хімічному складу рослин властива мінливість – здатність під впливом різних факторів набувати нових хімічних ознак або втрачати попередні. Розрізняють мінливість генотипну, фенотипну, індивідуальну та групову. Утворення й накопичення в лікарських рослинах БАР є динамічним процесом. Тому для рослинної сировини, що застосовується в медицині, у різних видах НТД регламентується граничний максимальний та мінімальний вміст основних діючих речовин.

Діючі речовини – БАР, що можуть змінювати стан і функції організму або виявляти профілактичну, діагностичну або лікувальну дію та використовуються у виробництві готових лікарських засобів.

Супутні речовини – умовна назва продуктів метаболізму, які містяться в лікарських рослинах поряд з діючими речовинами. Вони можуть діяти на організм позитивно або негативно, впливати на засвоєння основних БАР, посилювати корисну дію або зменшувати шкідливий вплив сильнодіючих сполук.

Баластні речовини містяться в рослинах поряд з діючими та супутніми речовинами. Це умовна назва первинних і вторинних метаболітів (білки, жири, вуглеводи, смоли, хлорофіл, віск, лігнін

тощо), що не мають вираженого фармакологічного впливу в цьому комплексі сполук та можуть маскувати основну біологічну активність. Але якщо ці речовини знаходять застосування в медичній або фармацевтичній практиці, то їх відносять до діючих.

Сучасна фармакогнозія вивчає природну сировину, що містить:

- ♦ **первинні метаболіти:** білки (рослинні ферменти, лектини тощо), жири (ліпіди й жироподібні речовини), вуглеводи (оліго- та полісахариди), органічні кислоти;

- ♦ **вторинні метаболіти:** стероїди (кардіотонічні глікозиди, сапоніни), терпеноїди (іридоїди, дитерпени, тритерпени, тритерпенові сапоніни, ефірні олії та ін.), фенольні сполуки (феноли, ксантони, кумарини, хромони, лігнани, флавоноїди, антраценпохідні, дубильні речовини), азотовмісні сполуки (алкалоїди), вітаміни (представлені різними хімічними групами).

Фармакологічна дія ЛРС залежить від комплексу діючих та супутніх речовин.

1. Біологічно активні речовини – первинні метаболіти

Білки. Білки – високомолекулярні природні органічні речовини, що складаються з амінокислот і є основою структури й функцій живих організмів.

Пептиди, поліпептиди, пептони – речовини, молекули яких складаються із залишків α -амінокислот, поєднаних між собою пептидними зв'язками.

Умовно вважають, що пептиди містять до 100, а білки понад 100 амінокислотних залишків. Це відповідає молекулярній масі пептидів, яка становить до 10 тис., а білки мають молекулярну масу від 10 тис. дальтон.

У живих організмах пептиди можуть знаходитися у вільному стані, наприклад, глутатіон, карнозін. Багато з них мають специфічну біологічну активність. Серед пептидів є *гормони, антибіотики, вітаміни, токсини, інгібітори та активатори ферментів та їх похідні*.

За хімічною будовою білки поділяють на прості і складні. Прості білки – *протеїни* (альбуміни, глобуліни, гістони, глутеліни, проламіни, протаміни, протеноїди) складаються тільки з амінокислот. Складні білки – *протеїди* – містять крім білкової частини небілковий компонент, так звану простетичну групу. Складні білки включають такі типи: *глікопротеїни* (містять вуглеводи),

ліпопротеїни (містять ліпіди), *хромопротеїни* (містять пігменти), *фосфопротеїни* (містять фосфорну кислоту), *нуклеопротеїни* (містять нуклеїнові кислоти), *металопротеїни* (містять метали).

За біологічними функціями в рослинах і тваринах білки поділяють на:

ферменти – високоспецифічні каталізатори біохімічних реакцій;
структурні білки – основа кісткової та сполучної тканини, вовни тощо (наприклад, колаген);

регуляторні білки – ті, що контролюють біосинтез білків і нуклеїнових кислот, а також гормони;

рецепторні білки – розташовані на зовнішній поверхні плазматичних мембран і приймають інформацію про стан навколишнього середовища;

транспортні, або білки-переносники – беруть участь в активному транспортуванні іонів, ліпідів, сахарів та амінокислот крізь біологічні мембрани; також транспортні функції виконують гемоглобін та міоглобін, які переносять кисень;

біоенергетичні – перетворюють і утилізують енергію з продуктів харчування та сонячного випромінювання (наприклад, родопсин, цитохроми);

харчові та запасні – відіграють важливу роль у розвитку та функціонуванні організму;

захисні – виконують захисні функції у вищих організмах: імуноглобуліни відповідають за імунітет, білки комплементу відповідають за лізис чужорідних клітин і активізацію імунологічних функцій, білки системи зсідання крові (тромбін, фібрин), противірусні (інтерферон).

Лектини. Лектини або глікопротеїни, що здатні зв'язувати цукри й забезпечувати таким чином можливість аглютинувати клітини й преципітувати глікокон'югати. Лектини містять як мінімум дві ділянки, які реагують з вільними моно- й олігосахаридами, а також із залишками цукрів у складі полісахаридів, глікопротеїнів, гліколіпідів. У найпростішій формі взаємодія лектинів з вуглеводами проявляється у вигляді реакції аглютинації часток і клітин, наприклад, еритроцитів або преципітації полісахаридів і глікопротеїнів.

Лектини, завдяки їх специфічній взаємодії з вуглеводами, використовують як реагенти:

- ♦ у дослідженні структури та функцій клітинних мембран як у нормальних, так і в патологічних умовах (наприклад, злоякісно трансформовані клітини);

- ♦ при дослідженні впливу взаємодії лектину з мембраною клітини на клітинний метаболізм, включаючи мітогенну та антимітогенну дію лектинів на Т- і В-лімфоцити;

- ♦ для швидкого визначення груп крові;

- ♦ для очищення глікопротеїнів у рамках афінної хроматографії на іммобілізованих лектинах;

- ♦ для ідентифікації бактерій та вірусів.

Крім того, встановлено протипухлинну активність деяких токсичних лектинів, здатних блокувати синтез білка, у першу чергу в пухлинних клітинах, які більш чутливі до їхньої дії, ніж нормальні. До таких рослинних лектинів належать рицин, лектини білої поганки, омели та ін.

Використання лектинів для діагностики на живих об'єктах, а також як лікарських засобів обмежується у зв'язку з їх високою токсичністю, кумуляцією в організмі, невеликою терапевтичною широтою, а також складністю визначення концентрації цих речовин у крові.

Ферменти. Ферменти (ензими) – біологічні каталізатори білкової природи, що беруть участь у біохімічних перетвореннях, тим самим направляють і регулюють обмін речовин в організмі.

Ферменти класифікують за типами реакцій, які вони каталізують:

- ♦ оксидоредуктази каталізують окислювально-відновні реакції й переносять електрони;

- ♦ трансферази каталізують реакції перенесення різних функціональних груп від субстрата-донора до субстрата-акцептора;

- ♦ гідролази каталізують розщеплення внутрішньомолекулярних зв'язків у субстратах з приєднанням води;

- ♦ ліази каталізують розщеплення зв'язків, у тому числі подвійних, без приєднання води;

- ♦ ізомерази каталізують реакції ізомеризації;

- ♦ лігази (синтетази) каталізують біосинтетичні процеси з'єднання молекул з використанням енергії АТФ.

До ЛРС, що містить ферменти, належать *насіння чорнушки* (містить фермент *ліпазу*, є джерелом отримання нігедази, яка гідролізує рослинні та тваринні жири, що застосовується при

хронічних захворюваннях шлунково-кишкового тракту, хронічних панкреатитах зі зниженою ліполітичною активністю), *насіння кавуна* (містить фермент *уреазу*, який використовується в апараті «штучна нирка», де каталізує гідроліз сечовини й сприяє очищенню крові від токсинів), *сік динного дерева* (містить ферменти *папаїн*, *хімопапаїн*, *лізозим*, що мають протеолітичну, антикоагуляційну й протизапальну активність та застосовуються в ортопедії, нейрохірургії та офтальмології), *плід ананасу* (містить протеолітичний фермент *бромелаїн*, близький за дією та застосуванням до ферментів папаїну).

Вуглеводи. *Вуглеводи* – група первинних продуктів фотосинтезу, що складаються з вуглецю, водню й кисню. До них належать альдегіди або кетони багатоатомних спиртів, їхні похідні та продукти конденсації. Вуглеводи у відповідності з розміром молекули, властивістю гідролізуватися з утворенням різної кількості мономерів поділяються на моносахариди, олігосахариди та полісахариди.

Моносахариди (монози, цукри). За наявністю альдегідних або кетонних груп поділяються на альдози та кетози. За кількістю атомів вуглецю поділяються на триози, тетрози, пентози, гексози. Моносахариди зустрічаються у вільному стані або входять до складу олігосахаридів, полісахаридів або змішаних сполук, що містять вуглеводи, наприклад, глікозидів, глікопротеїнів. Вони беруть участь у вторинному біосинтезі глікозидів, амінокислот, поліфенолів та ін. У рослинах моносахариди містяться у вільному стані та у вигляді високомолекулярних полісахаридів – пентозанів і гексанів. Медичне застосування у вигляді допоміжних речовин або самостійних лікарських засобів мають гексози – *глюкоза* та *фруктоза*.

Олігосахариди (олігозиди) – полімерні низькомолекулярні вуглеводи. Залежно від числа залишків моносахаридів, що входять до складу молекули, розрізняють біози, триози, тетрози, пентози, гексози, гептози, октози, нонози та декози. Сполуки, що містять більше 10 моносахаридів, відносять до *полісахаридів*. Олігосахариди, переважно у вигляді ди- й трисахаридів, дуже поширені у вільному стані та у вигляді структурних компонентів складних білків, мукополісахаридів, гліколіпідів, глікозидів та інших речовин мікроорганізмів, рослин, тварин, які мають велике біологічне значення. Властивості олігосахаридів залежать від властивостей моносахаридів, що входять до їх складу. Більшість олігосахаридів є джерелом енергії.

Полісахариди – природні полімерні високомолекулярні вуглеводи, побудовані з моносахаридів, що з'єднані глікозидними зв'язками й утворюють лінійні або розгалужені ланцюги. Полісахариди поділяють на гомополісахариди (побудовані з цукрів одного виду) та гетерополісахариди (до складу яких входять залишки різних моносахаридів, від двох до шести). Гідроксил цукру може приєднувати метильний радикал, аміногрупу, окислюватися до карбоксилу (уровні кислоти), утворювати ефіри з сірчаною кислотою, з ліпідами, білками. Полісахариди в рослинах або виконують опірну функцію, або є енергетичним резервом, а ті, що набухають, – резервуар води. Деякі полісахариди нерозчинні у воді, інші утворюють гелі більшої чи меншої щільності. Лише невелика частина рослинних вуглеводів перетравлюється в організмі людини та слугує харчовим матеріалом. Полісахариди, що не піддаються достатньо повному розщепленню амілазами травного соку, не всмоктуються в шлунково-кишковому тракті. Медичний інтерес становлять декілька груп полісахаридів, окремих моносахарів та їх похідних.

Клітковина (целюлоза). Клітковина є основним будівельним матеріалом рослин. Вона складається з багатьох димерів глюкози – целобіози, молекули якої з'єднані в нитчасту структуру. Ниті за допомогою водневих зв'язків об'єднуються в міцели, вільний простір заповнений фенольним полімером – лігніном. Клітковина в організмі не перетравлюється ані ферментами соків, ані бактеріями. Її використовують в основному як перев'язувальний матеріал, тому що вона має здатність сорбувати невелику кількість води та набухати. У кишечнику клітковина формує масу з помірними сорбційними властивостями, підтримує моторику й механічно (завдяки об'єму) подразнює рецептори. Клітковина потрапляє в організм в основному з «грубими» овочами – буряком, брюквою, ріпою, редькою, морквою та іншими, які мають займати велике місце в харчовому раціоні хворих на хронічні запори.

Пектинові речовини. Пектинові речовини – полісахариди, побудовані в основному з метильованих похідних галактуронової (пектинової) кислоти, невеликої кількості інших моносахарів та їх олігосахарів. У нестиглих фруктах та овочах вони містяться, перш за все у формі нерозчинних протопектинів, а в міру досягання переходять у розчинну форму. Останні можуть сорбувати воду та давати густий гель, що широко використовують у харчовій промисловості. У рослинах вони беруть участь у будованні

клітинних стінок та формують міжклітинну склеювальну речовину – резерв води. Пектинові речовини мають високі сорбційні властивості та в кишечнику можуть накопичувати та утримувати іони важких металів (цинку, свинцю, кобальту, міді, радіонуклідів), холестерину та інших шкідливих речовин основного характеру. У шлунково-кишковому тракті вони не розщеплюються до моносахарів і не всмоктуються. Тому кишечник виводить усі сорбовані пектинами речовини. Завдяки набуханню вони створюють у шлунково-кишковому тракті масу, що підтримує моторику. Найбільшу кількість пектинів містять фрукти та ягоди (яблука, сливи, абрикос, смородина, журавлина та ін.), а також коренеплоди (цукровий буряк, морква та ін.).

Близькі до пектинів речовини містяться у червоно-бурих водоростях, у яких полісахарид побудований з альгінових кислот, що складаються з молекул мануринової кислоти, з'єднаних вуглеводними зв'язками, та їх солей. З ламінарії (морської капусти) отримують ламінарид, здатність до набухання та сорбційні властивості якого вищі, ніж у пектинів. З іншої водорості – анельції – отримують агар-агар, у якому ланцюжки полісахариду побудовані з галактопіранози, частково етерифікованої сірчаною кислотою.

Слизи. Слизові речовини – група полісахаридів, побудованих з різних гексоз та їх олігосахаридів (від двох до десяти залишків моносахарів, частіше – галактози, манози, глюкози), їх уронових кислот, пентоз (пентозани – частіше з залишків арабінози, ксилози) та їх уронових кислот, а також більш складних полісахаридів з тих же складових та їх похідних. Слизові речовини дуже гідрофільні. Значну кількість слизу містять насіння льону, айви, клубні зозулинцю, корені алтею, листя подорожника великого, листя та насіння подорожника блошиного, листя мати-й-мачухи та інші. Відвари та настої з цих рослин мають обволікаючу та пом'якшувальну дію на слизові оболонки, захищають від подразливого та шкідливого впливу хімічних та фізичних чинників, зменшують інтенсивність запального процесу та больового синдрому. Такий ефект спостерігається при безпосередньому впливі на ушкоджені тканини.

Відвари та настої рослин, що містять слизи, призначають при гострих та хронічних гастритах, ентеритах, колітах, виразковій хворобі, захворюваннях носоглотки. Ці речовини не переганяються з парюю, тому їх недоцільно використовувати у вигляді інгаляцій. Емпіричні дані свідчать про корисність призначення

внутрішньо препаратів цих рослин при гострому трахеїті, бронхітах, пневмоніях.

Крохмаль. Крохмаль є резервним поживним матеріалом рослин важливим джерелом вуглеводів для людини. На нього багаті картопля, плоди зернових, бобові культури та ін. В основі будь-якого крохмалю лежить глюкоза в пірановій формі (глюкопіраноза), яка завдяки глікозидному зв'язку формує два полісахариди ÷ амілозу (лінійний полімер), що добре розчиняється у теплій воді з утворенням розчинів низької густини, та розгалужені ланцюжки амілопектину. Останній становить близько 80% усієї маси й утворює у воді в'язкі гелі. Крохмалі відкладаються у рослинах у вигляді зернин, дрібних – у рису та гречки, великих – у картоплі. В кишечнику вони легко гідролізуються за допомогою амілази та панкреатичного соку до глюкози та дисахаридів, які потім розщеплюються дисахаразами кишкових залоз.

Крохмаль, переважно рисовий, використовують у вигляді порошоків для присипок та у формі киселів. Останні мають не тільки поживну, але й обволікаючу дію, широко застосовуються як лікувальний засіб при захворюваннях шлунково-кишкового тракту, особливо в педіатричній та геріатричній практиці. Разом з поліфенольними сполуками ягід (чорниці, брусниці, чорної смородини) вони захищають слизові оболонки та мають закріплювальну дію.

У деяких рослинах як резервний вуглевод синтезується не крохмаль, а менший полісахарид – інουλін, що має молекулярну масу 5000–6000. На відміну від крохмалю, він побудований із залишків фруктози та використовується в промисловості для її отримання. Інουλін присутній в коренеплодах топінамбуру, артишоках, коренях кульбаби та деяких інших рослинах.

Ліпіди. Ліпідами називають групу органічних сполук – жирів і жироподібних речовин, неоднорідних за хімічним станом, що мають спільні фізико-хімічні властивості. Ліпіди нерозчинні у воді й добре розчинні в органічних розчинниках. За розчинністю й здатністю омилюватися до ліпідів відносять терпеноїди, стероїди, каротиноїди, а також хлорофіли. Але найбільш часто під терміном «ліпіди» мають на увазі жирні кислоти, жири (власне, ліпіди) й жироподібні речовини (ліпоїди).

Жирні кислоти. У природі вільні жирні кислоти зустрічаються рідко, наприклад, у насінні й плодах деяких рослин. Вони входять до складу жирів, жирних олій, восків, складних ліпідів. У ліпідах

тваринного походження переважають насичені кислоти – пальмітинова й стеаринова. Ненасичені жирні кислоти входять до складу жирних олій. Останніми роками з'явилося поняття «незамінні жирні кислоти», або вітамін F. До них відносять поліненасичені жирні кислоти, що здебільшого не синтезуються в організмах тварин і відсутність яких в їжі викликає симптоми недостатності. При метаболізмі незамінних жирних кислот положення найбільш віддаленого від групи – COOH подвійного зв'язку залишається незмінним, тому почали застосовувати позначення, у яких вказують загальну кількість атомів вуглецю, кількість подвійних зв'язків та положення найбільш віддаленого подвійного зв'язку. Так з'явилися певні біогенетичні родини кислот, які називають ω -3, ω -6 та ω -9 ненасиченими кислотами, що вказує на шлях їх біосинтезу та метаболізму.

Жири. Жири – високомолекулярні органічні сполуки, які є складними ефірами гліцерину та вищих одноосновних жирних кислот з кількістю атомів вуглецю в ланцюгу від 6 до 24. В утворенні жирів беруть участь як насичені, так і ненасичені кислоти.

Власне жири існують у формі моно-, ди- й триацилгліцеридів. Ди- та триацилгліцериди можуть бути утворені різними кислотами (змішані триацилгліцериди) або однією кислотою (прості триацилгліцериди). За походженням жири бувають рослинні та тваринні. За консистенцією тверді (жирні олії – із залишками насичених жирних кислот) та рідкі (жирні олії – до складу входять ненасичені кислоти).

Жирні олії за складом ненасичених кислот класифікують на невисихаючі (гліцериди олеїнової кислоти), напіввисихаючі (гліцериди лінолевої кислоти) і висихаючі (гліцериди лінолевої кислоти). У жирах завжди присутні супутні речовини: стерини, жиророзчинні вітаміни, пігменти (хлорофіл, ксантофіл, каротиноїди).

Стерини (стероли) – одноатомні вторинні спирти, похідні циклопентанпергідрофенантрону (стерану). Вони є найпоширеннішими в природі стероїдами. До найвідоміших зоостеринів (стеринів тваринного походження) належать холестерин, а до фітостеринів (рослинного походження) – β -ситостерол.

У дріжджах, пліснявих грибах, зернах пшениці, ріжках споринні міститься ергостерин, що є провітаміном D₂ (під впливом ультрафіолетового опромінювання перетворюється на кальциферол).

Жиророзчинні вітаміни А і D зустрічаються тільки в продуктах тваринного походження. У рослинах знаходяться лише їх попередники – провітаміни. У жирних оліях містяться вітаміни групи Е (токофероли), тваринні жири бідні на вітамін Е. Вітаміни групи К у незначній кількості входять до складу як рослинних, так і тваринних жирів.

Хлорофіли – природні макрогетероциклічні пігменти, що беруть участь у процесі фотосинтезу і належать до металопорфіринів. Хімічна структура хлорофілу близька до структури гема – пігмента крові. Хлорофілу притаманні антибактеріальні властивості, стимулюючий вплив на обмін речовин, здатність підвищувати тонус серцево-судинної системи.

Жири використовують як основу для мазей, пластирів, лініментів, супозиторіїв, емульсій. Фармакологічна дія жирів залежить від вмісту есенціальних жирних кислот і супутніх речовин. Жирні олії, до складу яких входять ненасичені жирні кислоти, виявляють гіпохолестеринемічну активність (вітамін F). Їх застосовують як харчові добавки для профілактики атеросклерозу.

Жирні олії виявляють послаблюючу, жовчогінну, гепатопротекторну, гіпохолестеринемічну, репаративну та інші види дії залежно від вмісту ненасичених кислот і жиророзчинних домішок.

2. Біологічно активні речовини – вторинні метаболіти

Фенольні сполуки. Фенольні сполуки – сполуки, які містять ароматичне кільце з однією або декількома гідроксильними групами та їх похідні. Якщо в молекулі є дві або більше гідроксильних груп, речовину називають поліфенолом.

За хімічною структурою фенольні сполуки поділяють на чотири основні групи: з одним ароматичним ядром, з двома ароматичними ядрами, з хіноновою структурою та полімерні.

Фенольні сполуки з одним ароматичним ядром. Група складається з простих фенолів та фенолу з приєднаним до нього одним, двома або трьома атомами вуглецю.

Фенольні сполуки з двома ароматичними ядрами. Ця група включає бензофенони й ксантони (мають два ароматичні ядра, з'єднані одним вуглецевим атомом), стільбени (з двома з'єднаними вуглецевими атомами), флавоноїди (з трьома вуглецевими атомами). Флавоноїди залежно від структури пропанового фрагменту й місця приєднання бічного кільця поділяють на

флавоноїди – похідні хроману, флавоноїди – похідні хромону, ізофлавоноїди, неофлавоноїди.

Хінони. До них належать бензохінони (C_6), нафтохінони (C_{10}) та антрахінони (C_{14}).

Полімерні фенольні сполуки. До цієї групи належать таніди (дубильні речовини) й лігніни. Таніни бувають двох типів: ті, що гідролізуються, та конденсовані.

Прості феноли. Для фітотерапії серед простих фенолів найбільше значення мають спирти та кислоти – похідні фенолу, бензойної та фенілоцтової кислот, фенілпропану. Деякі з них входять до складу ефірних олій та обумовлюють їх біологічну дію (наприклад, протимікробну). Інші добре розчиняються у воді, потрапляють до витяжок та викликають самостійний інтерес. Найбільше значення мають два доволі постійних види активності простих фенолів.

1. **Протимікробна дія.** Характеризується неспецифічністю та широким спектром. Прості феноли та ароматичні кислоти відносять до групи антисептиків, але вони мають трохи меншу активність і відповідно менший негативний вплив на тканини. Залежно від концентрації в місці дії та умов застосування можуть виявляти бактеріцидний або бактеріостатичний ефект.

Механізм їх дії пов'язаний із здатністю сорбуватися компонентами цитоплазматичної мембрани бактерій, утворювати міцні водневі зв'язки з білками та ушкоджувати мембрану, зокрема підвищувати її проникненість для іонів (наприклад, калію) та важливих метаболітів, що втрачаються клітиною, а також для води, що потрапляє ззовні та сприяє лізису. Протимікробний ефект простих фенолів та ароматичних кислот рослин після резорбції характерний лише для деяких сполук. Наприклад, арбутин (з листя мучниці, брусниці, груші) після всмоктування гідролізується та концентрується в сечовивідних шляхах, де виявляє помірну антисептичну дію. Ця властивість характерна для багатьох простих та заміщених фенолів, ароматичних кислот (бензойної, саліцилової та ін.), групи коричних кислот та їх похідних і залежить від комбінації таких сполук та їх кількості. Протимікробну дію фенольних сполук підсилює наявність ефірних олій.

2. **Антиоксидантна (мембраностабілізуюча, цитопротекторна) дія.** Обумовлена протирадикальною активністю фенольних сполук (наявність гідроксилів, що утворюють сполучену систему з подвійними зв'язками бензольного кільця). Завдяки

цьому утворюється високореакційна редоксі-пара типу хінон-гідрохінон, яка вступає в окислювальні або відновлювальні реакції з вільними радикалами – різними агресивними метаболітами (наприклад, неетерифікованими жирними кислотами з довгим вуглецевим ланцюгом, продуктами перетворення катехоламінів та ін.), екзогенними отрутами тощо.

Завдяки антиоксидантній дії фенольні сполуки захищають від ушкоджень (стабілізують) мембрани клітин, лізосом (перешкоджають аутолізу), мітохондрій, різні структури ядра, мають в цілому цитозахисний ефект. У цій функції рослинні антиоксиданти діють разом із захисною протиоксидазною системою організму, полегшують її завдання «гасіння» вільних радикалів, найбільш характерну реакцію перекисного окислення ліпідів (ПОЛ). Пригнічення цієї реакції визначає антиоксидантну активність, яка у фенольних сполук зіставна з активністю еталону – токоферолу (вітаміна Е) або перевищує її. Мембраностабілізуючий та цитозахисний вплив використовують у фітотерапії багатьох хронічних запальних захворювань, у тому числі імунної природи. Однією з ознак пригнічення ПОЛ є підвищення неспецифічної резистентності організму до різних стресів, що запускають реакції ПОЛ.

Дубильні речовини (поліфеноли). Група полімерів фенольних сполук різної складності, в основі яких лежать прості ароматичні кислоти (галола, корична, кумаринова та ін.), що утворюють численні полієфіри із цукрами або складні дипсидні сполуки. Завдяки наявності численних спиртових груп поліфеноли здатні вступати в незворотній зв'язок з білками та утворювати нерозчинні конгломерати (дубляча дія). Фармакологічні властивості визначаються в'язучою дією. Поліфеноли не проникають у клітини й не всмоктуються. Вони коагулюють білки, які вкривають тонким шаром слизу, та їх кріпти (секрети залоз та ін.). Кількість білків різко збільшується при запаленні, на обпеченій або в інший спосіб ушкодженій поверхні шкіри (механічні ушкодження тощо). У результаті обробки розчином дубильних речовин поверхня стягується, на ній утворюється щільна плівка, механічно звужуються поживні судини. Завдяки цьому різко знижується кількість ексудату, слизова або ранова поверхня стає захищеною від подразнення, впровадження мікроорганізмів, ріст яких затримується внаслідок коагуляції білків мікробної стінки. Усі ці процеси виражаються в протизапальному ефекті, попередженні утворення пухирів при

несильних опіках, припиненні ушкодження тканин (цьому сприяє антиоксидантна дія поліфенолів), капілярних кровотеч.

Захист поверхневих шарів клітин від подразнення, симптоматичний протизапальний ефект лікарських рослин, багатих на дубильні речовини, знаходить широке використання при гострих та хронічних захворюваннях верхніх дихальних шляхів, шлунка, кишечника, шкіри та в інших випадках, коли вогнище доступне для прямого впливу.

Флавоноїди. Флавоноїди – групова назва хімічно близьких фенольних сполук, в основі яких лежить молекула флавана. Вони синтезуються з ароматичних кислот та мають декілька (частіше 4–5) гідроксильних груп. Останні можуть утворювати метоксигрупу та ефіри із сахарами (глюкозою, галактозою, рамнозою та ін.), збільшувати кількість варіантів речовин. Як правило, аглікони флавоноїдів погано розчинні у воді, а їх глікозиди добре розчинні. До флавоноїдів відносять похідні декількох підгруп: катехіни, антоціани та лейкоантоціани (відновлені форми), похідні флавону, ізофлавону, флавонону, флавонолу, а також халкони та дигідрохалкони (молекули із розірваним пірановим кільцем). Спектр фармакологічної активності різних флавоноїдів дуже широкий. Найбільш поширеними та доведеними є такі види активності, як капіляррозміцнювальне, кардіотропна, спазмолітична та гіпотензивна, сечогінна, жовчогінна та гепатозахисна, кровоспинна, протизапальна.

1. **Капіляррозміцнююча.** Р-вітамінна активність притаманна флавоноїдам різних груп. Ці властивості виражені в катехінів (епікатехін, епігалокатехін) *чайного листа, яблук*, флавононів (еріодиктол, гесперетин, нарінгенін) *цитрусових, аронії, шипшини*, флавонолів (кверцетин, кемпферол, глікозиди кверцетину – рутин, кверцитрин) *цибулі, щавлю кінського, квіток і листя гречки, плодів аронії та шипшини*, лейкоантоціанів та антоціанів багатьох забарвлених плодів та ягід. Крім харчових джерел використовуються виділені та синтетичні рутин та кверцетин. Практично в усіх рослинах вітамін Р зустрічається разом з вітаміном С. Вони потенціюють капіляррозміцнюючу дію один одного, необхідні в біохімічній «зв'язці», але не взаємозамінні.

При Р-гіповітамінозі (частіше в зимово-весняний період) відзначається підвищена проникненість капілярів для білків плазми, еритроцитів, їх ламкість, схильність до утворення петехій,

мікрокрововиливів. Механізм дії вітаміну Р (як редокси-системи) пояснюють кількома ефектами:

- ♦ участь у синтезі та стабілізації речовини сполучної тканини – окисленні проліну в необхідний для синтезу колагену оксіпролін, інгібуванні гялурунідази;
- ♦ стабілізація аскорбінової кислоти шляхом гальмування окислення вітаміну С, у тому числі незворотнього з розривом лактонного кільця;
- ♦ посилення секреції та дії на судинну стінку кортикостероїдів і адреналіну, що також мають зміцнювальний ефект.

Флавоноїди з Р-вітамінною активністю усувають та попереджають підвищену ламкість капілярів та проникненість стінки не тільки при вітамінній недостатності, але й при запальних процесах, капіляротоксикозах різного генезу, алергіях. Лікарські рослини, що містять флавоноїди з Р-вітамінною дією, використовують при геморагічних діатезах, ревматизмі, капіляротоксикозі, лікуванні хіміотерапевтичними засобами, ацетилсаліциловою кислотою, антикоагулянтами, при променевої терапії, хіміотерапії пухлин, при гломерулонефритах, алергічних захворюваннях, деяких інфекціях (кір, скарлатина, черевний та висипний тиф та ін.).

2. **Кардіотропна дія.** До кардіотропної відносять кардіотонічну, коронаророзширюючу та протиаритмічну дію. Фармакологічний аналіз кардіотонічної дії показав, що найбільшу активність має гіперозид, але сумарний ефект витяжок з рослин (наприклад, *глоту*), які містять комплекс флавоноїдів та тритерпенових глікозидів, значно вищий.

Вважають, що механізм кардіотонічної дії гіперозиду пов'язаний з первинним позитивним впливом флавоноїдів на енергетичний обмін міокарду (підвищення утилізації глюкози, коефіцієнта корисної дії використання кисню), збагаченням серця іонами калію.

Більш вираженим є коронаророзширюючий ефект за рахунок міотропної спазмолітичної дії флавоноїдів і супутніх речовин. Флавоноїди відрізняються малою токсичністю, що дає змогу вживати їх тривалими курсами, у тому числі в дитячій та геріатричній практиці.

3. **Спазмолітична та гіпотензивна дія.** Різною мірою притаманна флавоноїдам багатьох рослин обов'язково в комбінації з іншими речовинами (ефірними оліями, хромономі, кумаринами та ін.). Спазмолітичні властивості флавоноїдів виявляються щодо коронарних, менше мозкових судин, кишечнику, бронхів,

жовчовивідних шляхів, матки. Вірогідно, що ця дія має міотропну природу. Флавоноїди усувають спазм гладком'язевих волокон, що провокується внутрішніми та зовнішніми чинниками. Прямого впливу на адренорецептори флавоноїди не мають, їх відношення до кальцієвих каналів не вивчено. Спазмолітична активність важлива в комплексній фітотерапії в поєднанні з іншими видами дії.

Гіпотензивний вплив багатьох рослин, які використовуються для лікування початкових стадій гіпертонічної хвороби (самостійно) та більш виражених форм (у поєднанні із сучасними гіпотензивними препаратами), в основному пов'язують з наявністю в них набору різних флавоноїдів: гіперозиду, вітексину, гіафалозидів, скутелареніну, байкаліну та ін. Характер та комбінація флавоноїдів визначають їх гіпотензивну активність. Вона найбільш виражена в *кропиві собачої, шоломниці, герані, астрагалу, аронії* та ряду інших рослин. За своїм механізмом це, вірогідно, більш поширений спазмолітичний вплив на судини.

Деяким рослинам притаманна седативна дія, що логічно дає змогу пов'язати стабілізацію артеріального тиску із зменшенням стресогенного впливу на судинноруховий центр. Застосування зборів є більш ефективним і використовується в лікуванні гіпертонічної хвороби, гіпертонічного типу нейроциркуляторної дистонії та симптоматичних артеріальних гіпертензій. Наявність помірного сечогінного ефекту також впливає на гіпотензивний ефект комплексних рослинних препаратів.

4. Сечогінна дія. Сечогінний ефект пов'язують з наявністю флавоноїдів різних груп у значній кількості в рослинній сировині. До рослин із вираженим ефектом відносять *хвощ польовий, гірчак пташиний, марену красильну, дрік красильний, волошки, бузину чорну, гадючник, вовчуг, бруньки та листя берези, бруньки тополі, кукурудзяні стовпчики з приймочками, щавель* та ін. За ступенем сечогінної дії флавоноїди поступаються синтетичним салуретикам, але дія виражена, не має ускладнень, притаманних синтетичним засобам, супроводжується виведенням не тільки води, але й азотистих шлаків та каменеутворюючих кислот. Застосування рослин, що містять флавоноїди, не призводить до виникнення сечокислого діатезу, діабетогенного ефекту (навпаки, флавоноїди мають м'яку гіпоклікемізуючу дію), змінам кислотно-основного балансу та дефіциту калію.

Сечогінну дію флавоноїдів пов'язують з розширенням ниркових судин і збільшенням фільтрації первинної сечі (за типом еуфіліну). Помірний сечогінний ефект рослинних діуретиків використовують при набряках різного генезису, хронічній серцевій недостатності, гіпертонічній хворобі, захворюваннях нирок.

5. **Жовчогінна та гепатозахисна дія.** Ці властивості притаманні багатьом рослинам, особливо *цину пісковому, розторопші, пижму, полину звичайному, горобині звичайній, кукурудзяним стовпчикам з приймочками* та ін. Таку дію, але менше виражену, мають супутні кумарини та ефірні олії. Жовчогінний ефект обумовлений підсиленням продукції жовчі. При цьому збільшується виділення не тільки щільних компонентів, але й рідкої складової жовчі. У результаті стає інтенсивнішим і рух у жовчних капілярах та протоках, покращується дренаж ходів і надходження жовчі до жовчного міхура. Супутні ефірні олії рефлекторно зі слизової дванадцятипалої кишки та напряду сприяють його спорожненню. Погіршуються умови для підтримання інфекції та кристалізації жовчних кислот із випадінням піску в жовчних шляхах. Цим процесам сприяє спазмолітичний ефект флавоноїдів та ефірних олій. Але підсилення холесекреції є найбільш важливим феноменом. Є дані, що жовчогінний ефект зростає в ряду: флавоноли – флавонони – халкони – флавонони.

Разом із жовчогінною дією флавоноїди підсилюють антитоксичну функцію печінки, вірогідно, завдяки прямому включенню в окислювально-відновні реакції з утворенням редоксі-пар. Це стосується гепатотоксичних агентів, швидкість знешкодження яких зростає разом з екскрецією з жовчі. Антиоксидантна та мембраностабілізуюча активність флавоноїдів у поєднанні з протизапальним та жовчогінним видами дії забезпечує захист гепатоцитів від ушкоджуючого інфекційного та токсичного впливу різних шкідливих факторів, тобто відбувається гепатопротекторний ефект.

Багатостороння гепатопротекторна активність флавоноїдів дає змогу застосовувати рослини (зазвичай у складних зборах) для лікування гепатитів, холангітів, холециститів, при різних патологіях органів травлення та інших захворюваннях, де активація функції печінки є корисною.

6. **Кровоспинна дія.** Вона виявляється тільки в цілісному організмі та залежить від сполучення флавоноїдів і супутніх речовин. Кровоспинний ефект не можна пояснити тільки наявністю

в рослинах вітаміну К, тому що його кількість зазвичай нижча за терапевтичні дози, а відомостей про його дефіцит у хворих немає. Найбільш доведений зв'язок з Р-вітамінною капіляророзміцнювальною активністю флавоноїдів. Кровоспинні властивості мають препарати *гірчаків перцевого та печучуйного, грициків, софори японської* та ін. Область їх застосування досить широка: маткові (післяродові та менструальні), гемороїдальні, шлунково-кишкові (кровоточиві ерозії та виразки) кровотечі, різні капіляротоксикози, тромбоцитопатії.

7. Інші види активності. Різноманітні види активності флавоноїдів притаманні або окремим рослинам з характерним для них набором флавоноїдів та супутніх речовин, у яких іноді важко відокремити роль певної сполуки або ряду рослин. *Кропива собача, нагідки, чистець, ласкавець, рододендрон* та ін. виявляють помірну, але виразну анальгезуючу дію, яку пояснюють наявністю флавоноїдів кверцетинової групи, гіперину, авікулярину. Механізм такої дії не встановлений, але, напевно, не пов'язаний з опіатними рецепторами, він не супроводжується небезпекою розвитку залежності.

Майже для всіх флавоноїдовмісних рослин характерна протизапальна дія, що пов'язана з антиоксидантним та капіляророзміцнювальним ефектом. Є відомості про здатність флавоноїдів помірно інгібувати фосфоліпази, циклооксигеназу, ліпоксигеназу та гальмувати тим самим каскад арахідонової кислоти, синтез простагландинів та лейкотрієнів. Сполучена дія речовин (протизапальна, цитопротекторна) обумовлює ранозагоювальний та епітелізуєчий вплив на регенеруючу слизову шлунка, кишечника, шкірні покрови. У цій функції флавоноїди діють разом з іншими групами сполук: терпеноїдами, кумаринами. Для стимуляції загоєння виразок, ушкоджень шкіри використовують препарати *звіробою, софори, листя волоського горіху, нагідків, солодки* та ін.

Кумарини. Кумарини представлені групою речовин, основою яких є біциклічне ядро бензопірану. Вони (як і флавоноїди) синтезуються з гідроксикоричних кислот, мають з ними структурні збіжності та зазвичай супроводжують їх у різних співвідношеннях, мають схожий, але зазвичай менш виражений, фармакологічний ефект. Багато кумаринів міститься в рослинах родин *Ariaceae, Fabaceae, Rutaceae, Asteraceae, Hippocastanaceae*. Накопичуються кумарини переважно в плодах, насінні, квітках, коренях і виконують, зокрема роль рослинних гормонів, що гальмують ріст в періоди сезонного спокою.

Розрізняють декілька груп кумаринів за хімічною будовою, з яких найбільший інтерес представляють гідроксикумарини та їх похідні, фурукумарини (продукт конденсації з фурановим кільцем) і піранокумарини, або хромони (конденсація з пірановим кільцем). З різних рослин виділено декілька десятків кумаринів. У воді кумарини не розчиняються, але утворюють глікозиди з достатньо високою розчинністю, що дає змогу виділяти їх при приготуванні настоїв та відварів. Найбільш важливими видами фармакологічної активності є фотосенсибілізуюча, антикоагулянтна та спазмолітична.

1. **Фотосенсибілізуюча дія.** Властива деяким фурукумаринам (псорален, ангеліцин, ксантотоксин, імператорін та ін.). Вона полягає в підвищенні чутливості шкіри до ультрафіолетового опромінення, внаслідок чого із захисною метою в клітинах базального шару епідермісу (меланобластах) підсилюється утворення темно-забарвленого пігменту – меланіну. Останній синтезується з амінокислоти тирозину в результаті її окислення та полімеризації. Вважають, що фурукумарини прямо втручаються в синтез меланіну, можливо, на стадії спонтанного окислення тирозину, підсилюють цю реакцію.

Відомостей про відношення фурукумаринів до канцерогенної дії ультрафіолетового опромінення немає.

Найбільшою фотосенсибілізуючою активністю відрізняються фурукумарини *псоралеї, аммі великої, пастернаку*, з яких виготовляють екстракти для перорального та місцевого застосування (псорален, бероксан, пастинацин та ін.). Ця властивість фурукумаринів має вузькі показання до використання: лікування вітіліго, яке проводять поєднанням місцевого застосування препаратів на знебарвлені ділянки шкіри (пероральне застосування дає менш надійний результат) з ультрафіолетовим опроміненням. Останнє дає поштовх до синтезу меланіну.

2. **Антикоагулянтна дія.** Притаманна тільки оксикумаринам, при цьому наявність гідроксилу в четвертому положенні піранового кільця є оптимальною. У лікарській сировині наявні лише сліди дикумарину та більш суттєві кількості самого кумарину, що потенціально може окислюватися, особливо при тривалому та неправильному зберіганні, набувати антикоагулянтні властивості. Механізм антикоагулянтної дії оксикумаринів полягає в конкурентному антагонізмі з вітаміном К і витісненні

останнього з реакцій синтезу в гепатоцитах VII, X, IX та II факторів згортання крові. Гіпокоагуляція розвивається з латентним періодом 2–3 діб і більше (залежно від дози). Антикоагулянтний ефект рослинної сировини є помірним, тому досить безпечним, але кількісно важко дозується, він притаманний *траві буркуна, конюшини, полину звичайного, квіткам, плодам та корі гіркокаштану*. У складі зборів вони корисні при варикозному розширенні вен із схильністю до тромбофлебіту, при атеросклерозі артерій нижніх кінцівок, коронарних та мозкових судин. Слід враховувати цей ефект як небажаний при призначенні рослин, що містять кумарини, з іншими цілями хворим з потенційно можливими кровотечами (наприклад, виразка шлунка).

3. Спазмолітична дія. Спазмолітична дія притаманна в основному фуру- та піранокумаринам, і може бути більшою, ніж у флавоноїдів у цих же рослинах. До найбільш активних фурокумаринів відносять *келін, келол, віснагін, пастінацин*, до піранокумаринів – *віснадин, самідин, гідросамідин* та ін. Особливо багато кумаринів цих груп у *здутопліднику сибірському, пастернаку посівному, аммі зубній, смовді*. Спазмолітичний ефект виявляється щодо коронарних, менше – мозкових артерій, артерій кінцівок, ще слабкіше – щодо бронхів, шлунково-кишкового тракту, сечо- та жовчовивідних шляхів. За своєю природою це міотропна дія, механізм якої не вивчений. Клінічна ефективність препаратів цих рослин не дуже велика, при вираженій патології їх доцільно призначати з більш активними фармакологічними засобами. Але при початкових стадіях захворювання вони можуть бути корисні, особливо в складі фітозборів.

Антрахінони. Антрахінони – група похідних антрацену, у яких середній цикл окислений у пара-положенні. Трициклічні ядра антрацену можуть конденсуватися в більш складні структури. В інших позиціях вони мають карбоксил або спиртові групи. Останні утворюють ефіри з цурками, надають антрахінонам відносну розчинність у воді. У рослинах вони присутні у вигляді глікозидів. З усіх антраценових сполук практичний інтерес для медицини виявляють антрахінонові глікозиди, що наявні в *касії гостролистій, крушині, жостері, ревені, алое та щавлі кінському*.

Практична цінність антраглікозидовмісних рослин визначається їх проносною дією. Вважають, що самі антраглікозиди не мають проносної дії, але вона виявляється після розщеплення

глікозидів під впливом лужного середовища травних соків та бактеріальних ферментів до агліконів, найбільші концентрації яких містяться в товстому кишечнику, тобто в місці дії. Крім того, рецептори товстої кишки більш чутливі до антрахінонів, ніж тонкої. Завдяки цьому рослини мають послаблюючий ефект (при правильному дозуванні), не порушують травлення в тонкій кишці та всмоктування поживних речовин.

Антрахінони частково всмоктуються та виділяються з сечею, потом, а в матерів-годувальниць – з молоком, забарвлюючи ці рідини при кислій реакції в жовтий, а при лужній – у червоний кольори. При тривалому застосуванні антраглікозиди можуть відкладатися в макрофагах слизової кишечника, викликати атрофію м'язового шару з розвитком вторинного порушення перистальтики, важкозворотнього хронічного запору та серйозних порушень функції печінки. Ці обставини визначають тактику обережного та переривчатого призначення відповідних рослин при хронічних запорах різного генезу та геморої. Послаблююча дія розвивається протягом 8–12 годин.

Алкалоїди. До великого класу справжніх алкалоїдів відносять гетероциклічні азотовмісні сполуки слабо лужного характеру. З неорганічними та органічними кислотами вони утворюють водорозчинні солі. На алкалоїди багаті рослини родин *пасльонових*, *макових*, *маренових*, *ранникових*, *кутрових*, *бобових*, при цьому тропічні та субтропічні види більшою мірою. Алкалоїди досить легко ізолюються із сировини, мають сильну і, як правило, високу вибіркочу фармакологічну активність. У хімічному відношенні клас алкалоїдів поділяють на 12 підкласів. Порівняно з іншими групами БАР алкалоїди мають доволі високу токсичність, тому більшість алкалоїдоносних рослин віднесені до отруйних і практично виключені з широкого терапевтичного використання. Пріоритетним у медицині є використання чистих алкалоїдів у дуже малих індивідуальних дозах. Найбільш відомими індивідуальними алкалоїдами, що їх використовують з медичною метою є *морфін*, *кодеїн*, *папаверин*, *наркотин*, *атропін*, *скополамін*, *резерпін*, *аймалін*, *хінідін*, *лікорин*, *цитизин*, *хінін*, *еметин*, *стрихнін*, *секуринін*, *колхіцин*, *вінбластин*, *турбокурарин* і *галантамін*. Застосування препаратів індивідуальних алкалоїдів є більш доцільним, ніж використання алкалоїдовмісної рослинної сировини, у якій вміст алкалоїдів може мати великі розбіжності. Але деякі рослини, що

містять алкалоїди, використовують у фітотерапії завдяки спазмолітичним (*барвінок малий, беладона*), відхаркувальним (*термонис*), жовчогінним (*барбарис, чистотіл*), антипротозойним та інсектицидним (*гличики жовті, макля, чемериця*), бронходилатуючим, судинозвужувальним (*ефедра*) та ін. властивостям.

Терпеноїди (ізопреноїди). Терпеноїди – великий клас аліфатичних та циклічних вуглеводнів різного ступеню складності, основою яких є ізопрен. Ізопрен відрізняється високою реакційною здатністю, легко конденсується, циклізується, приєднує гідроксильну, кетонну, альдегідну, вуглеводну (цукрову) групи. Різні терпеноїди в різних сполученнях наявні в усіх рослинах, але їх кількість дуже сильно варіює. Вони гідрофобні, залежно від складу мають консистенцію рідкої олії, скипидару, смоли або воску.

Розрізняють аліфатичні та циклічні монотерпени (з двох ізопренових залишків), сесквітерпени (з трьох залишків), дитерпени (з чотирьох залишків), тритерпени та стероли (з шести та більше ізопренових залишків).

Ефірні олії. Ефірні олії – суміші простих аліфатичних та циклічних терпеноїдів (переважно моно- та сесквітерпенів), їх спиртів і кетонів з супутніми похідними бензойної кислоти та фенілпропану.

Вміст ефірних олій у різних рослинах варіює від долей відсотків до 10–15 % і більше в ефіроолійних культурах. Залежно від виду рослин вони накопичуються в різних органах: квітках, листі, плодах, коренях, живиці, хвої. Особливо багаті на ефірні олії родини *хвойних, ясноткових, селерових*. Значну кількість містять *м'ята, чабрець, материнка, кмин, коріандр, кріп, петрушка, селера, валеріана, полин, меліса, шавлія, ромашка, сосна, евкаліпт, герань, лаванда* й багато ін. рослин.

Наявність і кількість ефірних олій у рослинах дають змогу прогнозувати їх лікувальні властивості. До найбільш постійних і доведених видів активності рослин, пов'язаних з присутністю ефірних олій, можна віднести дегілька видів дії.

1. **Протимікробна дія.** Протимікробна дія має широкий спектр і неспецифічний характер. Ефірні олії різних рослин активні неоднаково. Залежно від хімічної природи та концентрації складових, а також тривалості контакту з мікробною клітиною вони виявляють бактеріостатичну або бактерицидну дію. Механізм її складний і полягає в основному в деструкції

цитоплазматичної мембрани бактерій з подальшим порушенням обміну, аеробного дихання, процесів синтезу. Леткі фракції деяких олій (*цибулі, часнику* та ін.) у повітрі можуть виявляти протимікробний ефект (фітонцидний). Важливо, що навіть при тривалому контакті з компонентами ефірних олій мікроорганізми не виробляють до них резистентності. Дія антибіотиків, хіміотерапевтичних протимікробних засобів і синтетичних антисептиків потенціюється.

На кокову мікрофлору (стафілококи, стрептококи, пневмококи та ін.) ефірні олії діють сильніше, ніж на паличкоподібну, але багато збудників тифозно-дезінтерійної групи також чутливі до них. Найбільшу чутливість мають синьогнійна паличка, клебсієли, протей. Слід відзначити, що широка порівняльна характеристика протимікробної дії ефірних олій різних рослин за допомогою сучасних мікробіологічних методів відсутня, але сам факт такої дії емпірично встановлений і не викликає сумнівів. Найбільшою протимікробною активністю відрізняються олії *часнику, черемши, звіробою, ромашки, деревію, базиліку, чабрецю, шавлії, ромашки, ялівцю, сосни, пихти, розмарину, петрушки, евкالیпту, полину звичайного* та ін.

Як варіант протимікробної дії можна розглядати протигрибкову активність деяких ефірних олій, хоча вона прямо не збігається з першою. Фунгістатичну та фунгіцидну активність проявляють ефірні олії *м'яти, кмину, фенхелю, петрушки, котовнику, часнику, черемши*.

Досліджень щодо противірусних властивостей ефірних олій поки недостатньо, лікувальний ефект ряду рослин, що спостерігається при вірусних інфекціях дихальних шляхів і кон'юнктиви, пояснюється, вірогідно, пригніченням вторинної бактеріальної інфекції та протизапальною дією, яка властива рослинам.

2. Протизапальна дія. Протизапальну дію проявляють олії багатьох рослин, хоча при використанні сумарних препаратів вона, як правило, обумовлена комплексною дією різних груп діючих сполук. Протизапальна активність виявляється в захисті клітин від подальшого ушкодження, ослабленні ексудативної фази процесу, лейкоцитарній та макрофагальній інфільтрації, посиленні проліферації клітин. Частково вона обумовлена антиоксидантною дією, тобто здатністю складових ефірних олій гальмувати вільнорадикальні реакції шляхом прямого зв'язування окислювальних речовин. У найбільш активних рослин цей ефект можна порівняти з дією токоферолу. В результаті стабілізуються лізосомальні, мітохондріальні та цитоплазматичні мембрани, знижується

проникненість капілярів. Одночасно посилюється фагоцитарна активність макрофагів та лейкоцитів. Протизапальна дія не знаходиться в прямій кореляції з іншими властивостями ефірних олій. Найбільш виражена вона у *звіробою, ромашки, шавлії, евкالیпту, пижма, лепехи, рути, лаванди, омани*. Як і протимікробні, проти-запальні властивості в основному виявляються при місцевому застосуванні ефіроолійних рослин і роблять значний внесок у лікування інфекцій дихальних шляхів, гнійничкових захворювань шкіри та ран.

3. Епітелізуюча (бальзамічна, ранозагоювальна, репаративна). Цей вид дії складається з описаних вище протимікробної та протизапальної. В основному він реалізується шляхом застосування екстрактів ефірних олій з відповідної сировини за допомогою жирних олій (соняшникової, оливкової та ін.). Разом з екстрагентом компоненти ефірної олії пом'якшують регенеруючу поверхню рани, запобігають висушуванню тканин, роблять пов'язки менш травмуючими. Експериментальні дані свідчать, що ефірні олії ряду рослин підвищують синтез ДНК і проліферацію в культурі фібробластів, при цьому дія порівняна з ефектом синтетичних стимуляторів регенерації групи піримідинів. Мутагенних властивостей ефірні олії не мають. Найбільш активно використовують як епітелізуючі засоби при ушкодженнях слизової та шкіри ефірні олії *календули, звіробою, омани, сухоцвіту, чебрецю, лаванди, лавра, деревію, ромашки*.

4. Спазмолітична дія. Спазмолітична дія на коронарні та мозкові судини (частково рефлексорна), бронхи та полі органи знаходить широке використання в медицині. Вона не пов'язано із блокадою холіно-, серотоніно-, адренорецепторів і має, напевне, міотропну природу. Речовинам на зразок *ментолу* з олії *м'яти перцевої* властиво також активувати фізіологічні судинорозширювальні рефлекси з холодкових та інших рецепторів ротової порожнини та дихальних шляхів.

Найбільший практичний інтерес виявляє властивість ефірних олій *м'яти, хмелю, валеріани, меліси* послаблювати або усувати спазми коронарних, мозкових артерій, жовчовивідних та сечовивідних шляхів, бронхів, кишечника. За силою та надійністю спазмолітичної дії вони поступаються препаратам з груп нітратів, антагоністів кальцію, ряду інших препаратів вибіркової дії, а також алкалоїдам рослинного походження (атропіну, папаверіну й ін.)

та їх похідним. Дія ефірних олій більш м'яка й не має загрози ускладнень. Леткі фракції тих же олій мають легкий заспокійливий та снодійний ефект, який поєднується з прямою міотропною спазмолітичною дією, сприяє усуненню спазму.

Поряд з іншими діючими речовинами рослин ефірні олії сприяють зниженню артеріального тиску на початковій стадії гіпертонічної хвороби, хоча їхній власний гіпотензивний ефект сумнівний. Спазмолітичну дію мають ефірні олії багатьох рослин: *м'яти, хмелю, фенхелю, кропу, герані лугової, сухоцвіту багнового, меліси, чебрецю, петрушки, дягелю, лаванди, шавлії, підбілу* та ін.

5. **Відхаркувальна дія.** Пов'язана з бальзамічним та протизапальним впливом на подразнені слизові, муколітичними властивостями, що призводить до полегшення непродуктивного кашлю, покращення дренажної функції епітелію бронхів. У вигляді інгаляцій використовуються витяжки рослин, що мають протимікробні та протизапальні властивості. Для зменшення подразнення слизових оболонок ефірні олії деяких рослин застосовують для змащувань, полоскань, закапувань при захворюваннях верхніх дихальних шляхів.

6. **Стимуляція травних функцій.** Обумовлена рефлекторною (з нюхових та смакових рецепторів) і, вірогідно, безпосереднім впливом ефірних олій на слизову шлунка та кишечника. Приємний запах, пряний чи гіркий смак збуджують апетит і секрецію травних залоз. Невипадково рослини, що містять ефірні олії, традиційно використовують як приправи, у напоях та з лікувальною метою при «в'ялому травленні». У той же час ці екстрактивні речовини не показані для використання в їжі хворими на виразкову хворобу шлунка й дванадцятипалої кишки, а також хронічні гастрити з підвищеною секрецією. Вони також помірно активують продукцію жовчі та моторику кишечника, діють як вітрогінне та легке проносне. Вказані речовини містять *ромашка, кріп, коріандр, базилік, фенхель* та ін.

Оскільки затримка газів і випорожнення зазвичай пов'язана не тільки з гіпокінезією кишечника, але й з підвищенням тону сфінктерів, важливу роль відіграють і спазмолітичні властивості цих рослин. Деякі монотерпени й багато сесквітерпенів утворюють із цукрами глікозиди, набувають розчинності у воді. Смак рослин також значно залежить від структури терпенів. У *тирлича, кульбаби, фіалки триколькової, вахти, золототисячнику* він чисто гіркий. У *аїру, полину, цикорію, деревію, апельсину* – пряногіркий. Деякі терпени виділяють у самостійну групу гіркот.

Сучасні препарати рослинного походження

Фітозасоби, що впливають на травну систему й метаболізм

Засоби, що застосовують у стоматології Фітотерапія стоматологічних захворювань

Стоматологія – розділ клінічної медицини, що вивчає етіологію, патогенез та uszkodження зубів, ротової порожнини, щелеп та обличчя, розробляє методики їх діагностики, лікування та профілактики.

Карієс – патологічний процес, що проявляється демінералізацією зубів з подальшою деструкцією твердих тканин зуба з утворенням дефекту у вигляді порожнини, який зовнішньо проявляється руйнуванням емалі та дентину зуба.

Це захворювання кістково мозкової речовини, основою якого частіше за все є запальний процес (остеомієліт). Виникненню карієсу сприяють загальні та місцеві фактори. Серед загальних найбільше значення має аліментарний – недостатнє надходження в організм білків, вітамінів, мінеральних солей, мікроелементів, у тому числі фтору, надлишкове споживання вуглеводів, що легко ферментуються, а також порушення функції інших органів та функціональних систем організму.

Демінералізація емалі є наслідком впливу на неї органічних кислот, у першу чергу молочної та піровиноградної, що утворюються на поверхні емалі як продукт ферментації вуглеводів мікроорганізмами зубного нальоту. Тривале підвищення концентрації іонів водню сприяє розчиненню кристалів апарату емалі. У подальшому спостерігають проникнення мікроорганізмів у більш глибокі тканини зуба.

При карієсі хворий скаржиться на біль при потраплянні до каріозної порожнини холодної, кислої, солодкої їжі. При усуненні подразника біль зникає.

Пародонтоз – системне враження пародонта у вигляді прогресуючої атрофії альвеолярних відростків.

Виникнення пародонтозу пов'язують з атеросклеротичними змінами кровоносних судин, ендокринними розладами, порушенням функції шлунково-кишкового тракту, гіповітамінозом, змінами реактивності організму, розладами місцевого кровообігу. Розвитку пародонтозу сприяють діабет, цироз печінки, виразкова хвороба шлунка та інші захворювання.

У початковий період захворювання спостерігають відчуття неприємності при жуванні, свербіння в яснах, відчуття рухливості зубів, неприємний запах у роті, зміна смаку. Зуби інтактні.

На пародонтоз частіше за все хворіють літні люди. Попередити виникнення пародонтозу можливо регулярним чищенням зубів та масажуванням ясен, покращенням загального стану організму, особливо нервової системи. Необхідно також своєчасно лікувати зуби.

Стоматит – запалення слизової оболонки ротової порожнини. Захворювання слизової оболонки можуть мати ознаки як місцевого, так і загального характеру (підвищення температури тіла, загальна слабкість, відсутність апетиту та ін.). Якщо вражена вибірково слизова оболонка язика – глоссит, губи – хейліт, альвеолярного відростку – гінгівіт або піднебіння – палатиніт.

Велику роль у патології слизової оболонки ротової порожнини мають системні захворювання травного тракту: захворювання шлунку, кишечника, печінки, крові, гіповітамінози, дифузні захворювання сполучної тканини, ендокринної та нервової систем. Серцево-судинні захворювання в багатьох випадках супроводжуються розвитком патологічного процесу на слизовій оболонці ротової порожнини.

Наявність стоматиту потребує ретельного обстеження. За етіологією виділяють травматичні, симптоматичні, інфекційні та специфічні стоматити.

За формами стоматити класифікуються на катаральний, виразковий, гострий афтозний, хронічний рецидивуючий афтозний та гострий променевий.

Зубний біль є найпоширенішим симптомом захворювання зубів.

Зубний біль може виникати при карієсі як реакція на подразники – холодну, кислу, солодку їжу. При усуненні подразника біль зникає.

Приступи зубного болю, що виникають самовільно, які часто іррадіюють у вухо або скроню, пов'язані із запаленням пульпи – пульпіт. Постійно локалізований у ділянці зуба біль, часто пульсуючий, що посилюється при доторку до зуба, пов'язаний із запаленням навколоверхівкових тканин – верхівковий періодонтит.

Гострий зубний біль може бути обумовлений пародонтитом, загоєння якого супроводжується утворенням пародонтальних абсцесів.

Особливості захворювань зубів у дітей. У здорової дитини зуби, як правило, з'являються в 6 місяців. Іноді трапляється, що дитина народжується з одним або парою зубів частіше за все центральні нижні різці), які рекомендують видалити.

До 2–2,5 років у дитини, як правило, мають прорізатися всі молочні зуби – 20 штук, по 5 зубів з кожного боку щелепи. Незадовго до прорізування зубів дитина стає дратівливою, вередливою. Вона бере до рота все підряд, починає посилено кусати та гризти предмети яскравими валиками. Іноді починає плакати, наче від болю. Така поведінка обумовлена відчуттями, які виникають унаслідок подразнення в яснах чутливих нервових закінчень зубами, що прорізаються. У здорової дитини зуби прорізаються досить швидко.

Коли молочні зуби з'являються, під ними вже є зародки постійних зубів, тому, якщо не забезпечити молочним зубам відповідний нагляд, можуть початися запальні процеси (карієс, пульпіт, періодонтит) і зародки постійних зубів можуть загинути. Причинами патологій зубів у дитини можуть бути спадкові хвороби, наслідки патологій вагітності.

Поширена думка, що за молочними зубами не треба доглядати, бо вони все одно випадуть, є неправильною, бо інфекція через зуб, що руйнується, може проникнути в щелепу. Крім того, якщо хворий зуб видаляють, утворюється вільний простір, сусідні зуби зміщаються й можуть заважати росту кореневих зубів.

Важливу роль у формуванні щелепи, правильного прикусу та здоров'я зубів відіграє грудне годування. При штучному годуванні порушується процес смоктання, що також негативно впливає на процес травлення.

Після 1,5–2-х років дитині слід застосовувати зубну щітку, яка має бути м'якою, щоб не поранити слизову оболонку губ, щік та ясен. Починати чищення краще гігієнічними зубними пастами, що не містять активних інгредієнтів і виконують тільки очищувальну функцію.

Відеїдування стоматолога рекомендують не рідше, ніж 2 рази на рік.

Критичний вік для захворювань зубів – 7–8 років, коли відбувається перебудова ендокринної та нервової системи. Процес зміни молочних зубів закінчується, як правило, у 12–14 років. За кореневими зубами, що вирости в 6 років, з'являються наступні зуби біля 12 років. Це другий етап, який свідчить про початок статевого дозрівання. Захворювання щелеп у цей період дуже небезпечні, тільки, якщо формування пройде неправильно, виправити це буде дуже важко.

Етіопатогенетична фітотерапія стоматологічних захворювань

Фітопрепарати при стоматологічних захворюваннях використовуються частіше з профілактичною метою або в комплексному лікуванні захворювань. Фітотерапія залежить від особливостей перебігу та важкості процесу. Загальними рекомендаціями є використання протизапальних, антисептичних, протимікробних засобів: препаратів кори дубу, квіток ромашки, трави звіробою, деревію, полину, листя шавлії та ін.

Симптоматична фітотерапія спрямована на усунення основного симптому захворювань зубів та ротової порожнини – зубного болю. Для цього використовують засоби протизапальної та відволікаючої дії, що містять ефірні олії м'яти, гвоздики, шавлії, евкаліпту, чебрецю та ін.

Іншим симптомом є кровоточивість ясен, для лікування якої застосовують препарати ЛРС, що містить дубильні речовини – (кору дубу, кореневища з коренями родовика), та вітамін К (траву деревію, листя водяного перцю та ін.).

Фітопрепарати, що застосовуються у стоматології

Препарат 1	Діючі речовини 2	Фармакологічна дія 3
Бронспрей	Настойка чабрецю, шавлії, м'яти перцевої	Ефірні масла виявляють антисептичний та злегка болезаспокійливий ефект, дубильні речовини – в'язучий, протизапальний ефект при інфекційно-запальних захворювання ротової порожнини
Дентіноксгель Н	Настойка ромашки, лідокаїну гідрохлорид	Полегшує прорізання зубів у дітей, забезпечує безболісну та неускладнену появу перших різців молочних та корінних зубів. Місцевоанестезуюча й протизапальна дія
Дуба кора	Дубильні речовини пірогалової групи, галова та елагова кислоти, флавоноїди кверцетин, флобафен, пектини	В'язучий та протизапальний засіб при запальних захворюваннях слизової оболонки ротової порожнини, зівя, глотки, гортані, гінгівітах
Евкалипта листя	Ефірна олія, дубильні речовини, гіркі речовини, фітонциди	Антибактеріальна, протівірусна активність, протизапальний ефект, стимулює процеси регенерації, підвищує стійкість тканин до гіпоксії
Евкалипта настойка	Ефірна олія, терпенові сполуки, органічні кислоти, дубильні речовини, гіркі речовини, смоли, фітонциди	Бактерицидні, протівірусні, фунгіцидні, антипротозойні властивості. Протизапальний та антисептичний засіб
Еліксир шавлії	Екстракт шавлії густий, натрію бензоат, ментол	Ароматичні та антисептичні властивості, застосовують при генералізованому парадонтиті I–III ступенів і захворюваннях слизової оболонки ротової порожнини й тканин пародонту
Звіробой трава	Конденсовані антраценпохідні: гіперіцин та псевдогіперіцин, флавоноїди, дубильні речовини	Протизапальний, в'язучий, антисептичний засіб. Сприяє регенерації тканин
Зубні краплі	Олія м'яти перцевої, камфора, настойка валеріани	Легка місцевоанестезуюча, протизапальна й заспокійлива дія

<i>Продовження таблиці</i>		
1	2	3
Камідент-Здоров'я	Настойка квіток ромашки, тїмол, лідокаїну гідрохлорид	Бактерицидна, протизапальна, місцевоанестезуюча й репаративна дія на слизову оболонку ротової порожнини при запальних захворюваннях та прорізанні зубів
Камістад-гель Н	Настойка квіток ромашки, тїмол, лідокаїну гідрохлорид	Бактерицидна, протизапальна, місцевоанестезуюча й репаративна дія на слизову оболонку ротової порожнини при запальних захворюваннях та прорізанні зубів
М'яти перцевої настойка	Ефірна олія м'яти перцевої (містить ментол, ментон та ін.)	Протизапальна, антисептична, місцевоанестезуюча дія
Мараславін	Трава полину понтійського, гвоздика, перець чорний, кореневища імбиру, трава чебрецю	Протимікробна, протизапальна, протиалергічна, анальгезуюча, місцевопідразнююча, в'яжуча дія, покращує регенерацію тканин. Сприяє видаленню токсичних продуктів розкладу з ясеневих кишень
Пропосол	Прополіс	Протизапальний дезінфікуючий та знеболювальний засіб
Ротокан	Екстракт ромашки рідкий, екстракт календули рідкий, екстракт деревію рідкий	Протизапальна дія, прискорює процеси регенерації в слизових оболонках, має гемостатичні властивості
Стоматофіт	Кора дуба, квітки ромашки, листя шавлії, трава арніки, трава чебрецю, трава м'яти перцевої, кореневища аїру, бензокаїн	Антисептичний, дезодоруючий, в'яжучий засіб для лікування гінгівітів
Фітодент	Кореневища аїру, квітки календули, листя кропиви, квітки ромашки, плоди софори, трава чистотілу, плоди шипшини	Заспокійливі, антисептичні, протимікробні, фунгіцидні, протизапальні, репаративно-трофічні й гемостатичні властивості

<i>Продовження таблиці</i>		
1	2	3
Фітокан-ГНЦЛЗ	Рідкі екстракти квіток ромашки, квіток календули, трави деревію	Протизапальна, протимікробна та спазмолітична дія; знижують проникність капілярів, посилюють і прискорюють процеси регенерації слизових оболонок при захворюваннях ротової порожнини
Шавлії листя	Ефірна олія, флавоноїди, дубильні речовини, вітаміни Р і РР	Протизапальна, в'язуча, кровоспинна дія, протимікробна активність, спрямована щодо грампозитивних бактерій

Засоби, що застосовують для лікування та профілактики функціональних шлунково-кишкових розладів

Фітотерапія захворювань стравоходу

Езофагіт – захворювання стравоходу, що супроводжується запаленням його слизової оболонки.

Найбільш часта причина езофагітів – шлунково-стравохідний рефлюкс, що призводить до ушкодження слизової оболонки стравоходу внаслідок впливу кислотно-пептичного фактора. У разі, якщо езофагіт викликаний рефлюксом, його називають рефлюкс-езофагіт.

Інші причини езофагіту включають інфекції (найбільш часто зустрічаються грибки роду кандіда, вірус простого герпесу, цитомегаловірус). Ці інфекції найбільш часто зустрічаються у хворих зі зниженим імунітетом, зокрема, у хворих на СНІД або тих, що отримують імуносупресивну терапію глюкокортикоїди, протипухлинні хіміопрепарати.

Хімічний опік лугом або кислотою, розчинником (наприклад, бензин, ацетон), сильним окислювачем на зразок перманганату калію, також може викликати езофагіт. Такий езофагіт можна спостерігати в дітей після випадкового вживання кислот, лугів, розчинників або окисників, або після спроби суїциду в дорослих. Езофагіт може спостерігатися в алкоголіків; у цьому випадку ушкоджуючим фактором є етиловий спирт.

Фізичне ушкодження стравоходу внаслідок променевої терапії або введення зонда також може бути причиною езофагіту.

Кардіоспазм (від грецьк. *kardia*, тут – вхід у шлунок, і спазм), захворювання, що проявляється спазмом стравоходу в місці переходу його в шлунок.

Причини виникнення кардіоспазму не з'ясовані, у його походженні велику роль відіграє порушення функцій блукаючого нерва, що забезпечує перистальтичну активність стравоходу й розкриття кардії.

Захворювання може виникнути в будь-якому віці, але частіше від 20 до 40 років. Починається ускладненням ковтання (дисфагія), що виникає раптово або розвивається поступово. У більшості хворих краще проходить тепла рідка їжа, у деяких – тверда. При виникненні дисфагії хворі намагаються допомогти проходженню їжі (ідять стоячи, ходять під час приймання їжі, стискають грудну клітину руками та ін). Затримка проковтнутої їжі веде до розширення стравоходу, спостерігаються постійні або нападаподібний біль у ділянці мечеподібного відростку грудини, що віддають у шию або ділянку серця. При зригуванні харчові маси, що застоюлися, можуть затікати в дихальні шляхи та викликати аспіраційні запалення легень, абсцеси легень та ін. Зменшення їжі, що потрапляє до шлунка, призводить до тяжких виснажень.

Етіопатогенетичну фітотерапію використовують як при функціональних (недостатність кардії, кардіоспазм), так і при запальних (гострий та хронічний езофагіт, пептична виразка стравоходу, лікарські ураження стравоходу) захворюваннях. Застосовують переважно лікарські рослини протизапальної та седативної дії – екстракти квіток ромашки, календули, трави чабрецю, кореневищ з коренями валеріани, листя м'яти перцевої, листя меліси.

Симптоматична фітотерапія спрямована на створення в'язучого, обволікаючого, спазмолітичного ефектів. Для цього використовують препарати коренів солодки, коренів алтеї, листя мати-мачухи, насіння льону, листя м'яти перцевої.

Фітотерапія при захворюваннях гастродуоденальної зони

Гастрити – запальні та запально-дистрофічні зміни слизової оболонки шлунка, що супроводжуються порушенням його секреторної та моторної функції.

За етіологією гастрит може бути первинним і розглядатися як самостійне захворювання та вторинним, який супроводжується інфекційними та неінфекційними захворюваннями, а також інтоксикаційний.

Розрізняють гострий та хронічний гастрити.

Гострий гастрит частіше за все виникає внаслідок споживання недоброякісної їжі, алкоголю, різних хімічних речовин (кислот, лугів, нітратів, пестицидів, ацетилсаліцилової кислоти, сульфаніламідів, антибіотиків), а також спричинений термічними та бактеріальними факторами.

Клінічна картина гострого гастриту досить однотипна. Хворий скаржиться на різкі переймисті болі й відчуття печіння в епігастрії, неприємний присмак у роті, відрижку, печію, нудоту, повторне блювання кислим вмістом із домішкою слизу та жовчі, що не приносить полегшення. Язик сухий, обкладений білим нальотом, при пальпації

в ділянці верхньої половини живота та пупка спостерігають виражену болючість.

Залежно від характеру ушкодження слизової оболонки шлунка й особливо клінічної картини розрізняють катаральний, фібринозний, корозивний і флегмозний гастрити.

Етіотропна терапія гострого гастриту полягає в проведенні термінових заходів (промивання шлунка, голодування). При підозрі на інфекційну природу захворювання фітотерапія комбінується з антибактеріальними препаратами.

Патогенетична фітотерапія спрямована на захист слизової оболонки від подальшого ушкодження соляною кислотою, ферментами шлункового та інших соків при їх потраплянні до шлунка. Застосовують препарати рослин з такими властивостями:

- ♦ в'язучі (*кореневища гірчаку зміїного, калгану, кореневища та корені родовика, бруньки берези, супліддя вільхи*);
- ♦ обволікаючі, слизоутворюючі (*корені алтеї, насіння льону, плоди обліпихи, слані ламінарії та ін.*);
- ♦ протизапальні, антисептичні (*листя мати-й-мачухи, подорожника, трава материнки, чебрецю плазкого, квітки ромашки, кореневища гірчаку зміїного*).

Симптоматична фітотерапія спрямована на тамування болювого синдрому й полягає в застосуванні спазмолітиків (*плоди анісу звичайного, кмину, фенхелю, кореневища айру, листя меліси, квітки липи та ін.*), у разі присутності алергійного компонента застосовують антигістамінні засоби.

Фітотерапію продовжують ще 5–8 діб після усунення клінічних симптомів захворювання.

Хронічний гастрит може розвиватися первинно (*екзогенний гастрит*) або виникати на фоні іншої патології (*ендогенний гастрит*). Розрізняють хронічні гастрити типів А і В.

До екзогенних факторів, що сприяють розвитку хронічних гастритів, відносять нерегулярне та неповноцінне харчування, погане пережовування їжі, зловживання гострою, гарячою їжею, алкоголем, палінням; тривале застосування саліцилатів, препаратів калію, наперстянки, резерпіну та ін., повторну харчову алергію. Серед ендогенних факторів можна відзначити порушення обміну речовин при ожирінні, подагрі, цукровому діабеті, захворюваннях печінки, ураженні гіпофізарно-надниркової системи, ревматичних пороках серця, а також хронічній серцево-легеневій і хронічній нирковій недостатності.

При хронічному гастриті типу А захворювання має спадковий характер і характеризується підвищенням титру антитіл до обкладних клітин тіла шлунка. При типі В етіологічним фактором є бактерії *Helicobacter pylori*, що локалізуються в астральному та пілорічному відділі шлунка.

Виділяють хронічний гастрит з нормальною або підвищеною секреторною функцією й хронічний гастрит з секреторною недостатністю.

Особливості протікання хронічного гастриту визначаються станом секреторної функції шлунка.

У хворих з нормальною й підвищеною кислотністю хронічний гастрит частіше проявляється стійкою печією, відрижками кислим, нерідко блюванням. Часто спостерігають тупий біль, відчуття важкості й наповнення в епігастральній області або під мечоподібним відростком. Біль має переймистий характер, зменшується одразу після приймання їжі. Хворі уникають приймати гостру, грубу їжу, копчене та ін. У хворих спостерігають порушення апетиту, з'являється загальна слабкість, вони часто худнуть.

Хворі на хронічний гастрит із секреторною недостатністю скаржаться на відрижку їжею або повітрям, нудоту, тупий, давлючий або ниючий біль у верхній половині живота без чіткої локалізації, які виникають одразу або через 15–20 хвилин після прийому їжі, відчуття повноти та розпінання в епігастральній області. При вживанні кислих продуктів самопочуття покращується. Вживання молока й молочних продуктів призводить до посилення болю. У хворих спостерігають ознаки авітамінозу В, С, РР (заїди в кутках рота, кровоточивість ясен), швидка втомлюваність при ходінні. Навесні та восени настає загострення хронічних гастритів.

У комплексному лікуванні хронічних гастритів фітотерапія відіграє важливу роль. У фазі загострення лікарські рослини використовують як допоміжні засоби на тлі застосування медикаментозних препаратів, а у фазі ремісії вони можуть бути єдиним засобом лікування.

Етіотропна фітотерапія хронічних гастритів

Якщо хронічний гастрит протікає на тлі загального неврозу, показано застосування лікарських рослин, що мають седативну дію (кореневища з коренями валеріани, трава кропиви собачої, трава меліси, квітки лаванди).

Завдання фітотерапії хронічного гастриту з **нормальною** або **підвищеною** секрецією – зниження секреції, кислотності та травної активності шлункового соку. Застосовують препарати з ЛРС з антацидними властивостями (препарати красавки, солодки голої (ліквірітон, флакарбін), кореневищ айру (вікалін, вікаїр)).

При хронічних захворюваннях шлунка зі **зниженою** секрецією вживають лікарські рослини секретостимулюючої дії (*трава золототисячника, корені кульбаби, листя бобівника трилистого, листя брусниці, плоди горобини* та ін.).

Патогенетична та симптоматична фітотерапія (див. *Патогенетична фітотерапія гострого гастриту*).

Тривалість курсів індивідуальна та зумовлюється періодом загострення. Фітотерапію проводять ще протягом 3–4 тижнів після зникнення всіх симптомів.

У дієтичне харчування при гастриті зі **зниженою** секрецією включають *соки квашеної капусти, журавлини, моченої брусниці, червоної та чорної смородини, лимонів, яблук кислих сортів*, що підвищують кислотність шлунка, містять багато вітамінів та ферментів.

При гастриті з **підвищеною** секрецією до раціону додають *сік сирії картоплі, свіжої капусти, буряка, сік та олію обліпихи*, що мають регенеруючі властивості та є джерелом противиразкового фактору – вітаміну U.

Виразкова хвороба шлунка та дванадцятипалої кишки – хронічне, циклічне захворювання, головним проявом якого є наявність рецидивуючої виразки в шлунку або у дванадцятипалій кишці.

Сучасна медицина віддає пріоритет інфекційній теорії, за якою основним етіологічним фактором виразкової хвороби є *Helicobacter pylori*. Також важливим є інші етіологічні фактори: *негативний вплив на ЦНС (стреси, нервово-психічні переживання, фізичне перевантаження), інтоксикації, травми, шкідливі звички, нераціональне харчування, спадковість*.

Ендогенні фактори: *патологічні рефлекси з інших органів і систем, гормональні порушення (гіпофізарно-надниркової системи, обміну статевих гормонів), порушення обміну серотоніну та гістаміну*.

У процесі формування рецидивуюча виразка проходить від стадії ерозії до стадії гострої виразки, що дає змогу вважати ерозію, гостру виразку й хронічну виразку стадіями морфогенезу виразкової хвороби.

У механізмі розвитку виразки у вихідному відділі шлунка й особливо у дванадцятипалій кишці вирішальним фактором є посилення агресивності кислотно-пептичного фактора. Утворенню виразок передують ультраструктурні зміни й порушення в тканинному обміні слизової шлунка.

Фітотерапію найчастіше використовують при патології шлунка та дванадцятипалої кишки, що обумовлено безпосередньою

дією лікарських рослин на слизову оболонку шлунково-кишкового тракту.

Етіотропна терапія виразкової хвороби спрямована на:

- ♦ боротьбу зі збудником виразки *Helicobacter pilori*, для чого використовують стандартні схеми лікування, що базуються на антибактеріальних засобах;
- ♦ нормалізацію діяльності ЦНС: показано застосування лікарських рослин, що мають седативну дію (*кореневища з коренями валеріани, трава кропиви собачої, трава меліси, квітки лаванди*);
- ♦ усунення впливу кислого секрету травних залоз. Застосовують антациди, антацидні властивості притаманні невеликій кількості рослин (*аїру тростинному, акації білій, гірчаку зміїному, квіткам горобини звичайної*);
- ♦ відмову від шкідливих звичок та факторів ризику (паління, нерациональне харчування та ін.).

Патогенетична фітотерапія полягає у відновленні слизової оболонки та захисті її від подальшого ушкодження:

- ♦ в'язучі засоби (*кореневища гірчаку зміїного, калгану, кореневища та корені родовика, бруньки берези, супліддя вільхи*);
- ♦ обволікаючі, слизоутворювальні препарати (*корені алтеї, насіння льону, плоди обліпихи, слані ламінарії та ін.*);
- ♦ протизапальні, антисептичні засоби (*листя мати-й-мачухи, подорожника, трава материнки, чабрецю плазкого, квітки ромашки, кореневища гірчаку зміїного*).

Симптоматична фітотерапія націлена на тамування болювого синдрому полягає в застосуванні спазмолітиків (*плоди анісу звичайного, кмину, фенхелю, препарати беладонни, кореневища аїру, листя меліси, квітки липи та ін.*), у разі наявності алергічного компонента застосовують антигістамінні засоби.

Лікування з використанням фітотерапії проводять протягом усього періоду загострення та ще 10–14 днів, тобто у фазу ремісії. Оцінку ефективності можна давати тільки через 2 тижні після початку лікування. Якщо лікування не допомагає, слід змінити склад збору.

У періоди ремісії фітотерапія є основним видом лікування. Для профілактики загострень її проводять курсами.

*Фітозасоби, що застосовуються при
функціональних шлунково-кишкових розладах*

Фітопрепарат	Діюча речовина	Фармакологічна активність
1	2	3
Атропіну сульфат	Атропіну сульфат	Спазмолітична дія на гладком'язові органи, виразкова хвороба шлунка й дванадцятипалої кишки, пілороспазм, холецистит, жовчно-кам'яна хвороба, спазми кишечника й сечовивідних шляхів
Атропін-Дарніца		
Бекарбон	Екстракт красавки	Спазмолітична, антацидна дія
Белалгін		Спазмолітична, антацидна та анальгезуюча дії
Беластезін		Анальгезуюча та спазмолітична дія
Бесалол		Анальгезуюча, протизапальна, протимікробна та спазмолітична дія
Гастритол Др. Кляйн	Рідкий екстракт квіток ромашки лікарської, трави перстачу гусиного, кореню солодки, кореню дягеля, трави кардобендікту (волченцю кудрявого), трави полину гіркого, трави звіробою звичайного	Рекомендують для лікування функціональної диспепсії, метеоризмів, гастритів, у тому числі хронічного гіперацидного гастриту, у складі комплексного лікування виразки шлунка та дванадцятипалої кишки
Гастропін	Настойка валеріани, настойка полину, настойка красавки	Має спазмолітичну та знеболювальну дію, зменшує явища брадикардії при перезбудженні блукаючого нерва. Невиразкова диспепсія, хронічний гастрит зі зниженою секреторною функцією шлунка, дискінезія жовчовивідних шляхів за гіпертонічним типом
Іберогаст	Спиртові екстракти іберійки гіркої, коренів дягелю, квіток ромашки, плодів м'яту, плодів розторопши, листя меліси, листя м'яти перцевої, трави чистотілу, коренів солодки	Відновлює функції та перистальтику ШКТ, знімає синдром подразненого шлунка та кишечника. Рекомендують як додатковий засіб у терапії виразки шлунка та дванадцятипалої кишки

Продовження таблиці

1	2	3
Кармінативум бебінос	Рідкі спиртові екстракти гіркокого фенхелю, коріандру, квіток ромашки	Попереджує й лікує в дітей метеоризм будь-якого генезу, функціональні розлади ШКТ
Кмину плоди	Ефірна олія, жирна олія та ін.	Нормалізує тонус та моторику ШКТ, вітрогонний засіб. Рекомендують при метеоризмі, атонії кишечника, кишечній коліці, диспепсії
Кропу запашного плоди	Ефірна олія, флавоноїди, каротиноїди, кислота аскорбінова, фітонциди	Спазмолітичний, вітрогінний, відхаркувальний засіб. Для лікування метеоризму, диспепсії, гострого та обструктивного бронхіту
Пепсан	Гвайязулен, диметикон	Протизапальна, регенеративна та антиоксидантна дія. Застосовують для зниження піноутворення та газоутворення, чинить абсорбуючу та обволікаючу дію. Лікує біль у шлунку та стравоході різної етіології, у тому числі при підвищеній кислотній секреції шлунка, печії
Плантекс	Екстракт фенхелю, ефірна олія фенхелю (з мінімальним вмістом анетолу), фенхона	Стимулює процес травлення, знижує газоутворення, покращує відходження газів, усуває спазми кишечника
Платифілін-Дарниця	Платифіліну гідротарtrat з жовтозілля широкolistого	Спазмолітичний засіб для зняття ниркової, печінкової або кишечної коліки, больового синдрому при пептичній виразці шлунка та дванадцятипалої кишки
Платифілін-Здоров'я		
Фенхелю плоди	Ефірна олія, інουλін, смоли	Протимікробна, відхаркувальна, спазмолітична, вітрогонна дія. Рекомендуються при метеоризмі, бронхітах, коліках
Шлункові краплі	Настойка валеріани, полину, м'яти перцевої, красавки	Знеболювальний, спазмолітичний, седативний ефект, нормалізує функцію шлунка

Фітотерапія захворювань підшлункової залози

Гострий панкреатит – гостре запалювально-дистрофічне захворювання підшлункової залози з порушенням провідної здатності її протоків, зі склерозуванням паренхіми та втратою її екзогенної та ендогенної функції.

Гострий панкреатит може виникнути раптово внаслідок переїдання, харчового отруєння, алкогольного або токсичного впливу (свинцем, кобальтом, ртуттю, фосфором, миш'яком, діхлоретаном) на підшлункову залозу (інтоксикації), частого вживання гострої та жирної їжі, порушень кровообігу в підшлунковій залозі, гіпертонічній хворобі, ішемічній хворобі серця, пієлонефриті, гломерулонефриті. Гострий панкреатит розвивається при порушенні відтоку панкреатичного соку (діскінезія протоків), проникненні жовчі у вивідний проток залози.

Гострий панкреатит є показанням для госпіталізації й хірургічного втручання.

Хронічний панкреатит – хронічне запалення підшлункової залози, основою якого є звуження або закупорка панкреатичних протоків, утворення каменів.

Причиною хронічного панкреатиту може бути гострий панкреатит, хронічні захворювання суміжних органів (алергії, алкоголізм, хронічний холецистит та виразка шлунка), нерегулярне та незбалансоване харчування, зловживання гострої, жирної їжі.

Клінічно характерні біль у верхній частині живота та в лівому підребер'ї, диспепсичні явища, втрата ваги, слабкість. Зміна рівню трипсину, амілази, ліпази в сироватці крові та дуоденальному вмісті.

Використання лікарських рослин разом з іншими заходами, сприяє нормалізації діяльності підшлункової залози. Лікарські рослини відіграють допоміжну роль у лікуванні хронічних панкреатитів. Вони не можуть бути використані як антиферментні засоби або як замісна терапія. У той же час показано їх застосування в складі етіотропної, патогенетичної та симптоматичної терапії.

Етіотропна фітотерапія панкреатитів.

Використовують протимікробні засоби, у тому числі й рослинні (листя берези, шавлії, подорожнику, траву звіробою, споришу, грциків, квітки нагідок, кореневища гірчаку зміїного).

У періоди загострення призначають препарати, що пригнічують шлункову та панкреатичну секрецію (листя бобівника трилистого, кореневища гірчака зміїного, корені лопуха, оману, трава деревию, квітки ромашки та ін.).

Патогенетична та симптоматична фітотерапія спрямована на:

- ♦ протизапальну дію (*листя мати-й-мачухи, подорожника, трава материнки, чабрецю плазкого, квітки ромашки, кореневища гірчака зміїного*);
- ♦ жовчогінну (*квітки цмину піскового, квітки пижма, трава золототисячнику, полину, череди, кукурудзяні стовпчики з приймочками, м'якоть плодів та насіння гарбуза, кореневища з коренями валеріани та ін.*);
- ♦ усунення болю – спазмолітичні фітозасоби (*плоди анісу звичайного, кмину, фенхелю, кореневища айру, листя меліси, квітки липи та ін.*);
- ♦ вітрогонну (*плоди кропу, анісу, кмину, фенхелю*).

У фазу ремісії та при недостатності зовнішньої секреції підшлункової залози проводять замісну терапію, корекцію функціонального стану підшлункової залози. Слід харчуватися дієтично, дрібно (5–6 разів на день невеликими порціями).

Тривалість курсів фітотерапії індивідуальна. У разі сприятливого перебігу захворювання курси тривають у середньому 1,5–2 місяці з перервами на 2–3 тижні. Лікарські збори призначають при загостреннях або їх загрозі. Деякі хворі потребують безперервної фітотерапії. У таких випадках зміну збору здійснюють кожні 2 місяці. Показниками ефективності фітотерапії є: нормалізація стулу, суттєве зменшення або зникнення болю та метеоризму, покращення апетиту.

Засоби замісної терапії, що застосовуються при розладах травлення, у тому числі ферменти

Препарат	Діюча речовина	Фармакологічна активність
1	2	3
Ацидін-пепсин	Бетаїн цитрат, пепсин	Гіпо- та анацидні гастрити, ахілії, диспепсії
Дігестин	Папаїн, пепсин, санзим-200 (протеаза, амілаза, ліпаза, целюлоза та ін.)	Функціональні порушення травлення, при дисбалансі чи дефіциті травних ферментів, що супроводжуються диспепсією, почуттям дискомфорту, переповнення шлунка, нудоти після їжі. Хронічний ентерит, гастрит, панкреатит, стан після резекції шлунка. Відсутність апетиту; нервова анорексія

Продовження таблиці

1	2	3
Ензімтал	Папаїн, амілаза грибкова	Диспепсія, порушення травлення білків, вуглеводів та жирів, абдомінальний дискомфорт вагусної етіології, метеоризмі
Юніензім з МПС	Папаїн, грибкова діастаза	Диспепсія, порушення травлення білків, вуглеводів та жирів, абдомінальний дискомфорт вагусної етіології, метеоризмі

Протиблювотні засоби та препарати, що усувають нудоту

Нудота – своєрідне обтяжливе відчуття в надчеревній області, грудині, ротовій порожнині, нерідко передує блюванню та часто супроводжується загальною слабкістю, пітливістю, гіперсалівацією, охолодженням кінцівок, блідістю шкіри, зниженням артеріального тиску.

Нудоту спостерігають при багатьох патологічних станах, у тому числі при різних інтоксикаціях, захворюваннях внутрішніх органів, ЦНС, дисфункції вестибулярного апарату (рухова нудота), порушеннях метаболізму. Розрізняють також психогенну нудоту при неприємних зорових та нюхових відчуттях у збудливих осіб, іноді як прояв неврозу, психозу.

Патогенез нудоти пов'язаний зі збудженням блювотного центру, ще недостатнім для формування акту блювання, але вже супроводжується антиперистальтичними скороченнями шлунка, з якими пов'язують відчуття нудоти. В основі **рефлекторної нудоти** – подразнення блукаючого нерва імпульсами з рецепторів, що подразнюються механічно або хімічно, різних рефлексогенних зон. Такі рецептори містяться в задній стінці глотки, корені язика, шлунково-кишковому тракті, печінці, жовчних протоках та міхурі, підшлунковій залозі, серозних оболонках (очеревині, плеврі, перикарді), бронхах, нирках, матці з придатками. **Шлункова нудота** зустрічається найбільш часто, нерідко виникає при ослабленні секреції шлункового соку, тонусу та перистальтики шлунка, виникає після прийому їжі та часто пов'язана з її характером (жирна їжа, алкоголь та ін.).

Токсична нудота, що виникає при отруєннях, інфекціях та інтоксикаціях, обумовлена збудженням хеморецепторів триггерної зони в ділянці дна IV шлуночка, які активують блювотний центр. Останній активується також при переподразненні рецепторів вестибулярного апарату (при захитуванні, обертанні на каруселі, захворюваннях внутрішнього вуха, хворобі Меньєра). У походженні **мозкової нудоти** найбільше значення має підвищення внутрішньочерепного тиску у зв'язку з набряком головного мозку або порушенням ліквородинаміки при його пухлинах, черепно-мозковій травмі, запаленні мозкових оболонок. **Метаболічна нудота** (при гіповітамінозах, залізодефіцитній анемії, ендокринній та інших патологіях) неоднорідна за патогенезом

і залежить від характеру впливу порушеного обміну речовин на різні органи з активацією блювотного центру в одних випадках рефлекторно, в інших – токсичним або комбінованим впливом.

Нудота є неспецифічним симптомом багатьох захворювань, тому має діагностичне значення лише в сукупності з іншими ознаками хвороби (наприклад, з ознаками подразнення очеревини при гострому апендициті). Певну специфічність має зв'язок нудоти з деякими провокуючими факторами (прийом їжі, зміна положення тіла та ін.). Клінічний анамнез при цьому збирають так, як при блюванні. Якщо хворий скаржиться лише на нудоту, що виникає, наприклад, щоденно, інші ознаки хвороби виявляють шляхом активного опитування з наступним цілеспрямованим обстеженням. При виявленні супутніх нудоті інших диспепсичних скарг (відрижка, відчуття важкості в епігастрії та ін.) та зв'язку нудоти з прийманням їжі, слід припустити наявність захворювань органів травлення (гастрит, холецистит, панкреатит, пухлина шлунку та ін.) і проводити гастроентерологічне обстеження; при поєднанні нудоти з головним болем, порушеннями чутливості або руху необхідне неврологічне обстеження й т.ін.

Етіотропна фітотерапія нудоти полягає в лікуванні основного захворювання (патології шлунково-кишкового тракту, нервових розладів тощо). Якщо діагностика ускладнена або усунення причини нудоти неможливе, застосовують патогенетичну або симптоматичну терапію.

Патогенетична та симптоматична фітотерапія обумовлена спорідненістю деяких сполук рослинного походження до дофамінових рецепторів та здатністю пригнічувати активність блювотного центру. Таку активність мають деякі ефіроолійні сполуки у складі *аїру тростинного, копитня європейського, евгенії гвоздичної* та ін. При цьому протинудотний ефект мають малі дози препаратів цих рослин, а великі, навпаки, викликають блювоту.

До протинудотних рослин із центральною дією можна віднести *блекоту* та *дурман*, вони містять алкалоїди (атропін, гіосціамін, скополамін), що впливають на холінорецептори. Ці рослини отруйні, застосовуються у дуже невеликих дозах та ефективні при нудоті на тлі запаморочення.

Симптоматична фітотерапія зазвичай є необхідною при гостро вираженій нудоті з патологічним станом, що швидко розвивається (наприклад, вестибулярній дисфункції), та у випадках, коли лікування основної хвороби недостатньо ефективне. Традиційно рефлекторну нудоту усувають препарати *м'яти перцевої*, які містять *ментол*.

*Протиблювотні засоби та препарати,
рослинного походження, що усувають нудоту*

Препарат	Діюча речовина	Фармакологічна активність
М'яти перцевої листя	ефірна олія, флавоноїди, тритерпеноїди, бетаїн, каротиноїди	Заспокійлива, спазмолітична, жовчогінна дія
М'яти перцевої настойка	ефірна олія, флавоноїди, тритерпеноїди, бетаїн, каротиноїди	Проти нудоти та блювоти. Знеболювальний засіб при невралгічному болю
М'ятні таблетки	олія м'яти перцевої (ментол 50–80%)	Седативна, спазмолітична дія. Рекомендують при нудоті, блювоті, спазмах гладких м'язів внутрішніх органів

**Засоби, що застосовують
при захворюваннях печінки та жовчовивідних шляхів**

Фітотерапія захворювань печінки та жовчного міхура

Хронічний гепатит – запальний процес тканин печінки без порушення її долькової структури, що триває більше, ніж 6 місяців, обумовлений проникненням вірусу гепатиту й дефіцитом різних ланок імунітету.

Хронічний гепатит може проявляти себе періодично немотивованою слабкістю, втомлюваністю, дуже рідко в періоди загострення з'являється жовтяниця та погіршується загальний стан або протягом тривалого часу не проявляти себе.

На сьогодні виділено 7 вірусів гепатиту. Два з них, віруси А й Е, передаються фекально-оральним шляхом, викликають гострий гепатит, що зазвичай закінчується одужанням. Три віруси – В, D і С – передаються парентерально і є хронічними формами.

Розрізняють такі форми хронічного гепатиту:

- хронічний гепатит з указанням вірусу;
- аутоімунний гепатит;
- хронічний медикаментозний гепатит.

Враховують ступінь активності (мінімальна, помірна і різко виражена активність) і неактивний.

При хронічному гепатиті з мінімальною активністю спостерігають збільшення печінки на тлі нерізкої загальної інтоксикації. Біохімічно визначають цитоліз з підвищенням вмісту трансаміназ у 1,5–3 рази при нормальних показниках інших функціональних проб печінки.

При помірній та різко вираженій активності процесу клініко-біохімічна маніфестація характеризується підвищеною втомленістю, загальними симптомами інтоксикації, крайовою субекстерічністю (жовтяністю) склер, судинними «зірочками» на шкірі верхньої

половини тіла, геморагіями з посиленням підшкірного венозного маляка спереду у ділянці грудної клітини. Відзначають збільшення печінки, ущільнення її за консистенцією, пальпується край селезінки. Біохімічно окрім підвищення АСТ (аспартатамінотрансферази) та АЛТ (аланінамінотрансферази) в десятки разів, спостерігають підвищення у 1,5–2 рази загального й прямого білірубіну, позитивну тимолову, сулемову проби, збільшується кількість загального білка. Вірусологічно визначаються маркери гепатиту.

Аутоімунний гепатит характеризується безперервно прогресуючим перебігом. Виражені клініко-біохімічна та імунопатологічна маніфестації, пригнічення Т-клітинної ланки імунітету з ослабленням контролю Т-супресорів і підсиленням функції В-лімфоцитів. У зв'язку з цим імунна відповідь набуває характеру інтенсивної неконтролюємої реакції з гіперпродукцією антитіл. У наслідок цього ушкоджуються власні тканини організму. Найчастіше цей варіант спостерігають у хлопчиків.

Холецистохолангіт – хронічне запалення жовчного міхура й внутрішньопечінкових жовчних ходів.

Холецистит – запалення жовчного міхура. **Холангіт** – запалення жовчних проток.

Причинами холециститу й холангіту є різні інфекції, глистна інвазія, застій жовчі в жовчному міхурі, переїдання, особливо жирного, зловживання прянощами, загальне переохолодження, надмірна маса тіла, аномалії розвитку міхура (загин, перетяжка).

Хворі скаржаться на тупий, ниючий біль у правому підребер'ї. Біль буває постійним або виникає через 2–3 години після їжі, особливо споживання жирних та смажених страв. З'являються гіркота та присмак металу в роті, відрижка повітрям, нудота, запор або чергування запору з проносом. Спостерігають дратівливість, безсоння, загальну слабкість. Температура тіла підвищується, особливо в гострий період.

У разі гнійного запалення хвороба набуває тяжкого перебігу, супроводжується високою температурою тіла. Печінка збільшена, болюча. Іноді збільшується й жовчний міхур.

Жовчнокам'яна хвороба – захворювання, зумовлене порушенням метаболізму холестерину, білірубіну та жовчних кислот з утворенням жовчних каменів у жовчному міхурі або печінкових протоках, загальній жовчній протоці.

Існує спадкова схильність – наявність у членів родини подагри, цукрової діабету, ожиріння, жовчнокам'яної або сечокам'яної хвороби, атеросклерозу. У дітей камені жовчного міхура зустрічають відносно рідко, проте можливі в будь-якому віці.

Головною причиною утворення жовчних каменів є підвищений вміст холестерину в крові. Мають значення також застій жовчі в жовчному міхурі та жовчних протоках, часті запори зі здуттям кишечника, надмірна маса тіла, переїдання, інфекційні хвороби, особливо вірусний гепатит. Сприяють утворенню каменів запальні процеси в жовчному міхурі та жовчних протоках.

Жовчні камені складаються з холестерину або суміші холестерину, білірубіну та вуглекислого кальцію. Холестеринові камені за виглядом нагадують затверділий віск, замазку або пластилін. Білірубінові та кальцієві жовчні камені дуже схожі на відшліфовані морською водою камінці, важкі.

Камені травмують слизову оболонку стінки жовчного міхура, спричиняючи та підтримуючи запальний процес.

Основна ознака хвороби – напад різкого, гострого болю в правому підребер'ї (печінкова колька). Біль іррадіює в праву лопатку. З'являються блювання жовцю, здуття живота, затримка випорожнень та сечовиділення. Під час приступу може з'явитися жовтяничне забарвлення склер. Нерідко підвищується температура тіла. Тривалість болювого приступу – від кількох хвилин до кількох годин.

У дітей типові приступи бувають далеко не завжди. Часто з'являється лише невиразний біль у животі.

У період між приступами хворі зазвичай почувають себе добре. Іноді спостерігають постійний тупий біль у правому підребер'ї, гіркоту в роті зранку, відрижку, метеоризм.

Хвороба може мати й безсимптомний перебіг.

Якщо камінь закупорює головну печінкову або жовчну протоку, може розвинути механічна жовтяниця. З'являється тривалий нестерпний біль. У разі гнійного запалення хвороба набуває тяжкого перебігу, може спостерігатися проривання жовчного міхура в черевну порожнину з розвитком перитоніту.

Призначають переважно молочно-рослинну дієту, їжу приймати 4–5 разів на день невеликими порціями, багато пити.

Дискінезії жовчовивідних шляхів – самостійна нозологічна форма, при якій відсутні структурні зміни жовчного міхура, жовчних ходів та прилеглих органів. Це функціональне порушення скорочення жовчного міхура й жовчних проток, коли вони стають безладними, недостатніми або надмірними.

Дискінезію жовчовивідних шляхів спричиняють порушення функцій нервової системи, ендокринні розлади, слабкість м'язів жовчного міхура, неправильне харчування (довгі, різні за тривалістю інтервали між прийомами їжі, переїдання). Порушення моторної функції жовчного міхура й жовчних проток можуть виникати при виразковій хворобі шлунка, гастриті, панкреатиті, захворюваннях хребта, після інфекційного гепатиту (хвороби Боткіна), дизентерії, сальмонельозу, у разі частих гострих респіраторних вірусних інфекцій, кишкової патології тощо. Захворювання розвивається поступово.

Залежно від тону розрізняють гіпотонічно-гіпокінетичну та гіпертонічно-гіперкінетичну форми. Обидві форми проявляються клінічно болем ниючого або переймистого характеру в правому підребер'ї. Нерідко біль виникає після стресових ситуацій, негативних емоцій, нервово-психічних перевантажень. Розрізнити дві вказані форми дискінезій не завжди просто, але необхідно, тому що вони мають різні способи лікування. Частіше при спастичній формі болювий

синдром виражений сильніше, ніж при гіпотонічній, для якої більш характерні проноси. Своєчасна діагностика та лікування дискінезій дуже важливі для профілактики більш важких форм патології, перш за все хронічного холециститу та жовчнокам'яної хвороби.

Дискінезії жовчовивідних шляхів за гіперкінетичним типом. У більшості хворих розвиваються неврози або неврозоподібні стани. Тому їм призначають також психотерапію або заспокійливі засоби. Підтримувальне лікування проводять не менше ніж 3 місяці препаратами, що стимулюють жовчоутворення й синтез жовчних кислот у печінці, збільшують їх концентрацію в жовчі.

Дискінезії жовчовивідних шляхів за гіпокінетичним типом. Передусім посилюють скорочення жовчного міхура, завдяки чому усувається застій жовчі. Під час лікування призначають п'ятиразове харчування, у раціон призначають продукти, що стимулюють виділення жовчі та містять багато клітковини (подрібнені буряки, редьку у тертому вигляді з соняшниковою олією). Дуже корисні свіжі фрукти та овочі, особливо овірки, морква, капуста, груші, сливи, яблука, абрикоси. Їжа має бути холодна або тепла, але не гаряча.

Етіотропна фітотерапія захворювань гепатобіліарної системи

- ♦ Протимікробні засоби. Запалення органів гепатобіліарної системи часто виникає внаслідок проникнення мікробної флори з кишечника (висхідний шлях) або джерела запалення в організмі крізь систему кровоносних або лімфатичних судин (низхідний шлях). Кишкові інфекції (черевний тиф, дизентерія) сприяють запаленню жовчного міхура, як і хронічні коліти. Застосовують синтетичні антибактеріальні засоби, а також як допоміжний засіб збори з ЛРС протимікробної дії (*листя берези, листя шавлії, листя кропиви, листя подорожнику, трава звіробою, трава полину, трава споришу, трава грициків, квітки нагідок, кореневища гірчаку зміїного та ін.*).

- ♦ Нормалізація відтоку жовчі. Застою жовчі сприяє малорухливий спосіб життя, рідкі та об'ємні застосування їжі та інші чинники. Для нормалізації використовують жовчогінні лікарські засоби.

- ♦ Лікування захворювань, що стали причиною гепатобіліарних розладів. Також нормалізація функціонального стану ЦНС, для чого використовують седативні засоби (*кореневища з коренями валеріани, трава кропиви собачої, трава меліси, квітки лаванди*).

Патогенетична терапія

- ♦ Однією з найважливіших ланок патогенетичної терапії гепатобіліарних захворювань є відновлення відтоку жовчі та стабілізація її складу за допомогою жовчогінних препаратів. Окрім

цього, жовчогінні лікарські рослини сприяють зменшенню запальних процесів, а деякі з них запобігають розвитку дистрофічних процесів печінки. Фітотерапію призначають з урахуванням форми захворювання (дискінезія жовчовивідних шляхів, холецистохолангіт, жовчнокам'яна хвороба, хронічний гепатит), періоду (загострення, ремісії), типу дискінетичних розладів (гіпокінезія, гіперкінезія).

ЛРС, що впливає на жовчовиділення, розподіляють на три основні групи: **холеретики**, **холекінетики** та **холеспазмолітики**. При гіперкінетичній формі дискінезії рекомендують призначення холеретиків сумісно зі спазмолітиками, а при гіпокінетичній – холеретики сумісно із холекінетиками.

Холеретиками називають лікарські препарати, що посилюють виділення жовчі гепатоцитами. Серед холеретиків виділяють справжні холеретики та гідрохолеретики. До дійсних холеретиків належать засоби, що стимулюють жовчоутворення та синтез жовчних кислот у печінці. До них належать *квітки цмину піскового, корені барбарису, плоди шипшини, кукурудзяні стовпчики, листя м'ята перцевої, трава полину гіркого*. Гідрохолеретики посилюють жовчовиділення тільки завдяки водному компоненту. До них відносять препарати *валеріани лікарської, женьшеню*.

Холекінетиками називають лікарські препарати, що ліквідувають застій жовчі в жовчному міхурі та посилюють процес його випорожнення. До них належить *кукурудзяна, маслинова та соняшникова олії, сорбіт*, який входить до складу *плодів горобини звичайної*.

Холеспазмолітики усувають спазм жовчних шляхів, що призводить до посилення відтоку жовчі. До них відносять *листя м'ята перцевої, барбарису, кореневища айру*.

Необхідно враховувати той факт, що лікарські рослини впливають на організм різнобічно. Наприклад, *барбарис* та *м'ята перцева* проявляють холеретичну та спазмолітичну дію, тому доцільно їх відносити до лікарських рослин з переважною холекінетичною або холеспазматичною дією.

- ♦ Протизапальна терапія (*листя мати-й-мачухи, подорожника, трава материнки, чебрецю плазкого, квітки ромашки, кореневища гірчака зміїного*);
- ♦ Рослинні гепатопротектори. Препарати есенціальних *фосфоліпідів сої, флаволігнанів розторопші*, а також їх сумарні препарати та засоби з *артишоку, насіння гарбуза, цмину піскового* мають

гепатопротекторні та жовчогінні, протизапальні властивості та є важливою складовою лікування.

Симптоматична фітотерапія

Спрямоване на усунення больового синдрому. Для цього застосовують спазмолітичні фітозасоби (*плоди анісу звичайного, кмину, фенхелю, кореневища айру, листя меліси, квітки липи та ін.*), що не тільки допомагають зменшити больові відчуття, а також нормалізувати відтік жовчі.

Фітозасоби, що застосовуються при захворюваннях гепатобілярної системи

Препарат	Діюча речовина	Фармакологічна дія
1	2	3
Алохол	Суха жовч, порошок часнику сушеного, порошок листя кропиви сухий, вугілля активоване	Жовчогінна дія. Посилює секреторну та моторну активність ШКТ, пригнічує процеси гноїння та бродіння в кишечнику. Показано при хронічному гепатиті, холангіті, холециститі, атонічному запорі
Артибель	Сухий екстракт листя артишоку	Холеретична, гепатопротекторна, антиоксидантна, дезінтоксикаційна, діуретична, гіпохалеестеринемічна
Артихол	Цинарин сумісно з фенолокислотами, біофлавоноїдами та ін.	Жовчогінна, гепатопротекторна, сечогінна дія
Артишок-Астрафарм	Екстракт артишоку сухий	Жовчогінна, гепатопротекторна, сечогінна дія
Артишок Сандоз	Екстракт артишоку сухий	Жовчогінна, гепатопротекторна, сечогінна дія
Артишоку екстракт	Аскорбінова кислота, вітаміни В ₁ і В ₂ , каротин, сесквітерпенові лактони	Антисклеротична, жовчогінна, гепатопротекторна та сечогінна дія
Есенціале форте	Есенціальні фосфоліпіди сої	Жирова дегенерація печінки, цироз печінки алкогольної етіології, гепатити, компенсований цироз печінки, токсичні ураження печінки, токсикози вагітності, псоріаз, радіаційний синдром, порушення функцій печінки внаслідок інших захворювань

Продовження таблиці

1	2	3
Гепабене	Екстракт рутки лікарської, кумарин, екстракт розторопші плямистої,	Жовчогінна дія, нормалізує кількість жовчі, що секретується. Викликає холеспазмолітичний ефект. Гепатопротекторна, мембраностабілізуюча,
	Силімарин, силібінін	Антиоксидантна дія. Профілактика та лікування захворювань жовчовивідних шляхів. При хронічних запальних і токсичних враженнях печінки
Гепарсил	Силімарин	Антиоксидантні властивості. Рекомендуються при хронічних гепатитах, цирозі печінки, при токсичних та хімічних ураженнях печінки
Гепатофіт	Квітки цмину піскового, трава галеги лікарської, квітки календули, листя кропиви, корені кульбаби, плоди розторопші плямистої, кукурудзяні рильця, стулки плодів квасоли звичайної, плоди шипшини	Має гепатопротекторну дію, поліпшує антитоксичну функцію печінки, посилює жовчовиділення, має холеспазмолітичну, помірну гіпоглікемічну дію. Показаний при захворювань печінки та жовчовивідних шляхів (хронічний гепатит, хронічний холецистит, холангіт, дискінезії жовчовивідних шляхів за гіпертонічним типом), у комплексній терапії цукрового діабету
Гепафорте	Природні фосфоліпиди, нікотинамід, піридоксин гідрохлорид, рибофлавін, тіаміну нітрат, токоферолу ацетат	Гепатопротекторний, жовчогінний, протизапальний
Гепафітол	Екстракт артишоку	Жовчогінна, сечогінна, гепатопротекторна дія
Дарсил	Силімарин	Стабілізує клітинні мембрани, створює конкуруючу взаємодію з рецепторами в мембранах гепатоцитів до відповідних токсинів
Енерлів	Знежирені, збагачені фосфоліпиди сої	Гепатотропний препарат при жировій дегенерації печінки, гострому та хронічному гепатиті, цирозі печінки, лікуванні перед або після втручання в печінку та жовчний міхур, токсичні ураження печінки, токсикоз вагітних, псоріаз, радіаційний синдром

Продовження таблиці

1	2	3
Еслідин	Есенціальні фосфоліпіди, метіонін	Гепатопротекторна дія, нормалізує всі види обміну речовин (білковий, вуглеводний, жировий)
Ессенціале	Есенціальні фосфоліпіди природного походження	Гепатотропний препарат при жировій дегенерації печінки, гострому та хронічному гепатиті, цирозі печінки, лікуванні перед або після втручання в печінку та жовчний міхур, токсичні ураження печінки, токсикоз вагітних, псоріаз, радіаційний синдром
Ессенціале форте	Есенціальні фосфоліпіди природного походження	Гепатотропний препарат при жировій дегенерації печінки, гострому та хронічному гепатиті, цирозі печінки, лікуванні перед або після втручання в печінку та жовчний міхур, токсичні ураження печінки, токсикоз вагітних, псоріаз, радіаційний синдром
Жовчогінний збір	Квітки цмину піскового, листя трилисного водяного, листя м'яти перцевої, плоди коріандру	Жовчогінний, протизапальний, спазмолітичний ефекти. Рекомендують при хронічному некалькульозному холециститі, дискінезії жовчних шляхів, хронічному гепатиті
Жовчогінний збір №2	Квітки цмину піскового, трава деревію, листя м'яти перцевої, плоди коріандру	Має жовчогінну дію, сприяє виділенню жовчі із жовчного міхура. Хронічні холецистити, гепатити, дискінезії жовчовивідних шляхів за гіпокінетичним типом
Карсил	Силімарин	Стабілізує клітинні мембрани, створює конкуруючу взаємодію з рецепторами в мембранах гепатоцитів до відповідних токсинів
Коріандру плоди	Ефірна олія, рутин, аскорбінова кислота, каротин, білкові речовини, мікроелементи селену та бору	Жовчогінні, знеболювальні, антисептичні властивості. Використовують для підвищення апетиту, при ахілії, холециститі, гепатиті, панкреатиті
Кукурудзяні рильця	β -ситостерин, ефірна й жирна олії, гіркі глікозиди, смоли,	Жовчогінна, сечогінна, кровоспинна дія при холециститі, гепатитах

Продовження таблиці

1	2	3
(кукурудзяні стовпчики з рильцями)	Камеді, мікроелементи, сапоніни, алкалоїди, вітаміни К, В ₁ , В ₂ , В ₆ , D, E, аскорбінова кислота.	
Левасил	Силімарин, вітаміни групи В	Має гепатопротекторні властивості. Прискорює процеси поновлення ураженої печінкової паренхіми, покращує дезінтоксикаційну функцію печінки. Застосовують при цирозі печінки, жировій інфільтрації печінки, а також як засіб профілактичного захисту печінки від токсичного впливу алкоголю
Легалон	Силімарин	Гепатопротекторна та антиоксидантна дія. Токсичні ураження печінки (алкоголізм, інтоксикація галогеновмісними вуглеводнями, сполученнями важких металів, ліками). Хронічний гепатит, цироз печінки (у складі комплексної терапії). Корекція ліпідного обміну
Лесфаль	Фосфатидилхолін бобів сої	Гепатопротекторна та антиоксидантна
Лецитин	Лецитин соєвий	Мембраностабілізуючі, гепатопротекторні властивості, відновлює й зберігає клітинну структуру печінки, знижує рівень холестерину в крові. Жирова дистрофія печінки різного походження, гострий гепатит у стадії реабілітації, хронічний гепатит, токсикоз вагітних, токсичні ураження печінки, зумовлені діабетом чи алкоголізмом
Лів 52	Порошок каперсів трав'янистих, насіння цикорію дикого, пасльону чорного, касії західної, кори терміналії арджуна, тамариксу гальського,	Має гепатостимулюючу, гепатопротекторну, жовчогінну, антиоксидантну, гіпоглікемічну, діуретичну, антисептичну, анальгетичну, спазмолітичну дію, сприяє покращанню апетиту. Для профілактики та лікування хронічних дифузних захворювань

Продовження таблиці

1	2	3
	Насіння деревію звичайного, оброблені водним екстрактом з екліпти білої, філантуса гіркого, коренів беркладії розложистої, стебел тіноспори серделисної, коренеплодів редьки посівної, плодів ембліки лікарської, коре-невища свинчатки цейлонської, насіння ямбелі смородинової, плодів міраболанового дерева, рутки лікарської та заліза оксид	печінки, алкогольного враження печінки, радіоактивних та хіміо-терапевтичних уражень печінки. Як засіб підвищення стійкості при гепатотоксичних ураженнях, для прискорення одужання в період реконвалесценції після тяжких захворювань, перенесених операцій. Холецистоангіохоліти та дискінезії жовчовивідних шляхів
Лівенціале	Натуральні фосфоліпиди соєвих бобів	Гепатопротекторна, мембраностабілізуюча, антифібротична дія. При жировій інфільтрації печінки різного генезу, хронічних гепатитах, гострих гепатитах, початковому цирозі печінки, токсичних ураженнях печінки, алкогольному ушкодженні печінки, токсикозі у вагітних
Ліволін форте	Есенціальні фосфоліпиди, вітаміни групи В, вітамін Е, рослинні олії	Гострий та хронічний гепатит, жирова дегенерація печінки, початкові стадії цирозу печінки, ураження печінки при алкоголізмі та прийомі лікарських препаратів, інтоксикація, гестоз вагітних, радіаційний синдром, псоріаз
Ліюлів	Лецитин	Гепатопротекторний, антиоксидантний, мембраностабілізуючий, протизапальний ефекти. Рекомендують при гострих та хронічних гепатитах, гепатозах, при синдромі Жильбера та цирозі печінки
Ліюлів-Біолек	Лецитин, антраль	Гепатопротекторний, антиоксидантний, мембраностабілізуючий, протизапальний ефекти

Продовження таблиці

1	2	3
Піфламін	Сухий екстракт з трави гороху посівного	Має антиоксидантні, мембраностабілізуючі, протизапальні, метаболічні властивості. Хронічні ураження печінки: гепатози, гепатити вірусного та токсичного походження
Рафахолін С	Екстракт чорної редьки сухий, екстракт артишоку густий, олія м'яти перцевої, кислота дегідрохолева, вугілля активоване та ін.	Чинить жовчогінну, спазмолітичну, сечогінну дію. Атонія жовчного міхура, диспепсія, спричинена дискінезією жовчних шляхів, здуттям, запорами, запалення жовчних шляхів і жовчного міхура
Розторопші плоди	Силімарин – група флавоноїдних сполук, які включають ізомери силібінін, силідіанін і силікрістин	Має мембраностабілізуючий, гепатопротекторний ефект. Має холеретичну, жовчогінну, симпатиколітичну, детоксикаційну та антиоксидантну дію. Приймають при гострому та хронічному гепатиті, цирозі печінки, холециститі, холангіті
Салват	Трава парила звичайного, кора крушини, квітки ромашки, трава м'яти перцевої, трава і корені кульбаби, трава шандри звичайної, листя больдо	Сприяє утворенню та виділенню жовчі, здійснює легкий послаблюючий ефект, запобігає газоутворенню, має протизапальну дію та спазмолітичні властивості. Захворювання печінки, жовчного міхура та жовчовивідних шляхів легкої та середньої важкості
Силібор	Силібінін	Має антиоксидантну активність, стимулює синтез білка, нормалізує обмін фосфоліпідів. Гепатити, цироз печінки, отруєння
Силімарин Сандоз	Силімарин	Гепатопротекторний, антиоксидантний, жовчогінний ефекти. Гострі й хронічні гепатити, при дистрофії та жировій інфільтрації печінки, у комплексному лікуванні цирозу печінки, порушеннях ліпідного обміну
Силімарол	Силібінін	Гепатопротекторна дія. Стан після перенесеного гепатиту вірусної та токсичної етіології, хронічний гепатит, жировий гепатоз, для профілактики токсичних уражень печінки, цироз печінки; активна форма гепатиту

Продовження таблиці

1	2	3
Силісем	Порошок гранульований з плодів розторопші плямистої	Має мембраностабілізуючий, гепатопротекторний ефект. Виявляє холеретичну, жовчогінну, симпатолітичну, детоксикаційну та антиоксидантну дії. Приймають при гострому та хронічному гепатиті, цирозі печінки, холециститі, холангіті
Сирепар	Ціанокобаламін у вигляді водного гідролізату екстракту печінки	Має ліпотропний ефект. Підвищує детоксикаційні властивості гепатоцитів. Хронічний та підгострий гепатит, цироз печінки, жирова дистрофія печінки різного генезу, дегенеративна зміна паренхіми печінки, токсичне та медикаментозне ураження печінки
Сімепар	Силімарин, вітаміни	Хронічний гепатит, стан після інфекційного або токсичного гепатиту, дистрофія й жирова інфільтрація печінки, комплексне лікування цирозу печінки. Профілактика токсичних, хімічних уражень печінки (алкоголь, лікарські препарати)
Фламін	Фламін (концентрат цмину піскового, який вміщує суму флавонів)	Використовують при хронічних холециститах, гепатохолециститах, дискінезії жовчних шляхів
Фосфоглів	Фосфоліпіди, натрія гліциризинат	Гепатопотекторна, антиоксидантна, мембраностабілізуюча дія
Фосфоліп	Лецитин	Гепатотропна дія. При гепатититах, цирозі печінки, токсичних ураженнях печінки, токсикозі вагітності, псоріазі, радіаційному синдромі
Холагогум F Наттерманн	Сухий екстракт чистотілу, сухий екстракт куркуми	Жовчогінна та спазмолітична дії. При хронічному захворюванні жовного міхура, жовчокам'яній хворобі
Холагол	Пігменти кореня куркуми, франгулаемонин, магнію саліцилат, олія м'яти перцевої, олія евкаліпту	Спазмолітична та жовчогінна дії. Приймають при жовчокам'яній хворобі, холециститі, гепахолециститі

Продовження таблиці

1	2	3
Холедіус	Чистотілу великого, розторопши плямистої, барбарису звичайного, подофілу щитоподібного	Сприяє усуненню запалень жовчного міхура, підшлункової залози. Регулює, нормалізує процес травлення. Хронічний та гострий холецистит, жовчнокам'яна хвороба, дискінезія жовчних протоків, панкреатит хронічний та гострий
Холівер	Екстракт жовчі медичної, екстракт артишоку посівного	Стимулює синтез жовчних кислот. Рефлекторно підвищує моторно-секреторну функцію травного тракту, пригнічує процеси бродіння в кишечнику. Цироз печінки, хронічний гепатит, холецистит, холангіт, дискінезія жовчовивідних шляхів, олігурія, виразкова хвороба шлунка та дванадцятипалої кишки, атонічні запори
Холосант	Екстракт шипшини	Має жовчогінну дію. Приймають при некалькульозному холециститі, хронічному гепатиті, холангіті
Холосас	Екстракт шипшини	Посилює утворення жовчі й жовчних кислот. Холецистити, холангіти, хронічні гепатити, С- та Р-гіповітамінози
Холосас-Санто	Екстракт шипшини	Посилює утворення жовчі й жовчних кислот. Холецистити, холангіти, хронічні гепатити, С- та Р-гіповітамінози
Хофітол	Сухий водний екстракт із соку свіжого листя артишоку посівного	Має жовчогінну, гепатопротекторну та сечогінну дію, також знижує вміст сечовини в крові. Покращує обмінні процеси в організмі. Хронічний гепатит, цироз печінки, хронічний безкам'яний холецистит, дискінезія жовчних шляхів за гіпокінетичним типом, хронічний нефрит, хронічна ниркова недостатність
Цинарікс	Екстракт артишоку	Запобігає застою жовчі в жовчовивідних шляхах і посилює секрецію панкреатичних ферментів. Невиразкова диспепсія, дискінезія жовчних шляхів, хронічний холецистит, хронічний гепатит, хронічна інтоксикація гепатотоксичними речовинами

Продовження таблиці

1	2	3
Цинахолін	Спиртовий екстракт артишоку	Має жовчогінну дію, знижує вміст холестерину в крові, запобігає розвитку атеросклерозу. Дискінезія жовчовідних шляхів, холецистит, гепатит хронічний, як профілактичний засіб проти ламкості капілярів
Цміну піскового квітки	Ефірна олія, флавоноїди, вітаміни С і К, кумарини, стероли, смоли, органічні кислоти, слизи, каротиноїди, мінеральні смоли	Жовчогінний, спазмолітичний ефект, підвищує секрецію шлункового соку, активізує секреторну активність підшлункової залози. Застосовують при холециститі, холецистохолангіті, жовчнокам'яній хворобі, гепатитах, дискінезії жовчних шляхів

Послаблюючі засоби. Антидіарейні засоби

Засоби, що застосовують для лікування інфекційно-запальних захворювань кишечника

Фітотерапія захворювань кишечника диференціюється з урахуванням порушень діяльності (запор, пронос) або типу дискінезії: гіпертонічна (спастична), гіпотонічна (атонічна).

Фітотерапія дискінезій кишечника та хронічних ентероколітів, що супроводжуються запором.

При дискінезіях кишечника та хронічних ентероколітах, які проходять із закрепом, основу лікування становлять лікарські рослини проносної дії. Проносні засоби умовно розподіляють на три групи:

1. Засоби, що посилюють перистальтику кишечника завдяки хімічному подразненню рецепторів. До них належать проносні засоби рослинного походження, які містять антраценпохідні.

Сировина, що містить антраглікозиди групи емодину й застосовується при закрепах: *корені ревеню, кора крушини, плоди жостери, листя та плоди касії, корені щавлю кінського та ін.*

Плоди жостери та корені щавлю кінського застосовують у вигляді відвару. Корені ревеню у вигляді порошку. ЛРС входить до складу зборів.

Проносний ефект настає через 8–12 годин після приймання ЛРС або фітопрепаратів. Для попередження побічної дії (болі в животі, буркотіння) дозування проносного засобу підбирають індивідуально.

2. Засоби, здатні збільшуватись в об'ємі у воді, розріджувати вміст кишечника та запобігати всмоктуванню рідини. Вони викликають м'яку послаблюючу дію завдяки рефлекторній стимуляції перистальтики кишечника збільшенням об'єму його вмісту.

До таких засобів належать ЛРС та фітопрепарати, що містять полісахариди (*насіння льону, насіння подорожника блошиного, слані ламінарії*). Послаблююча дія *насіння льону та насіння подорожника блошиного* також обумовлена вмістом слизу.

3. Речовини, що механічно полегшують просування вмісту кишечника й викликають його розм'якшення. До них відносять *рослинні олії* (маслинова, кукурудзяна, соняшникова тощо). Більшість із них виявляють м'яку послаблюючу дію.

До складу зборів при хронічних ентероколітах включають також ЛРС протизапальної дії, а при гіпотонічній дискінезії – рослину сировину, що сприяє посиленню кишкової перистальтики.

Фітозасоби, які мають послаблюючу дію

Препарат	Діючі речовини	Фармакологічна дія
1	2	3
Алакс	Екстракт алое сухий, екстракт кори крушини сухий	Антраноїдні сполуки, що містяться в алое, а також у корі крушини, спричиняють послаблювальну дію. Послаблювальний ефект настає через 6–10 годин після прийому препарату. Показання: симптоматичне лікування гострих і хронічних запорів, як атонічних, спричинених послабленням чи атрофією перистальтичних рухів, так і спастичних, спричинених спазмами гладкої мускулатури кишок
Вовчуг	Сапоніни й глікозиди (ононін, оноцерін)	Послаблююча дія
Дефенорм	Лушпиння подорожника блошного	Послаблююча дія

Продовження таблиці

1	2	3
Кора крушини	Глюкофрангуліни А і В, франгуліни А і В	Комплекс біологічно активних речовин має м'яку проносну дію, механізм якої полягає в здатності водних витяжок кори крушини посилювати перистальтику товстої кишки, не подразнюючи слизової оболонки й не впливаючи на тонкий кишечник. Послаблююча дія настає через 8–12 годин після прийому
Сироп крушини		Аналогічно «Кора крушини»
Ксена	Антранозиди в перерахунку на сенозид В	Проносна дія при хронічних запорах
Ламінарії слання	Полісахариди, альгінова кислота, йодиди та ін.	Послаблююча дія при атонічному запорі, практиці, ентероколіті, гіпотиреозі, атеросклерозі
Мукофальк апельсин	Лушпиння подорожника блошного	Послаблююча дія
Регулакс	Листя сени, плоди сени, мус сливовий, паста інжиру	Проносна дія при хронічних запорах
Сенаде	Сенозиди А+В	Проносна дія при хронічних запорах
Сенадекс	Екстракт листя сени	Проносна дія при хронічних запорах
Сенадексин		Проносна дія при хронічних запорах
Сени листя	Сенозиди А+В	Проносна дія при хронічних запорах
Послаблюючий збір №1	Кора крушини, листя кропиви, трава деревію	Комплекс біологічно активних речовин має м'яку проносну дію, механізм якої полягає в здатності водних витяжок збору посилювати перистальтику товстої кишки, не подразнюючи слизової оболонки і не впливаючи на тонкий кишечник,
		а також проявляти кровоспинну, протизапальну, антисептичну дію. Послаблююча дія настає через 8–12 годин після прийому

Продовження таблиці

1	2	3
Шоколакс	Кальцієві солі сенозидів А та В	Контактний проносний засіб

Фітотерапія хронічних ентероколітів, що супроводжуються проносом

При дискінезіях кишечника й хронічних ентероколітах, що супроводжуються проносом, широко застосовують в'яжучі й обволікаючі засоби. Вони утворюють на поверхні слизової оболонки кишечника нерозчинну плівку, яка захищає слизову оболонку від дії механічних, термічних і хімічних факторів, а також виявляють бактеріостатичну й бактерицидну дію. Для підсилення ефекту в'яжучі засоби призначають за 20–30 хвилин до їжі.

До в'яжучих засобів належать: *кора дуба, трава звіробою, кореневища зміїовика, перстачу (калгану), кореневища й корені родовика, супліддя вільхи, листя шавлії, квітки ромашки, плоди черемхи, чорниці*. До обволікаючих засобів відносять *насіння льону, корені алтеї, солодки, квітки липи, ромашки, листя підбілу (мати-й-мачухи)*.

Фітозасоби, які застосовують при ентероколітах

Препарат	Діючі речовини	Фармакологічна дія
Ентобан	Екстракти холарени пухнастої, мірта звичайного, барбарису остистого, айви бенгальської, дуба красильного, бутеї односіменної	Протизапальна, протимікробна, адсорбуюча, в'яжуча, спазмолітична дія
Узара	Екстракт коріння узари хвилястої	Пригнічує перистальтику кишечника, спазмолітична, в'яжуча, антисекреторна

Антидіабетичні препарати

Фітотерапія цукрового діабету

Цукровий діабет. *Порушення вуглеводного обміну, викликані частковим або повним дефіцитом інсуліну, обумовлюють механізм розвитку цукрового діабету. Компенсація цих порушень повертає організму нормальну працездатність, створює можливості для повної участі хворих на цукровий діабет у суспільному житті, виключає загрозу ускладнень та гальмує розвиток патологічних змін у серцево-судинній та нервовій системах.*

Діабет нецукровий – захворювання, обумовлене абсолютною або відносною недостатністю діуретичного гормону (вазопресину), характеризується поліурією та полідипсією.

Некомпенсований цукровий діабет загрожує суттєвими ускладненнями, послабленням функцій багатьох органів і систем, важкими клінічними проявами. Ці складні наслідки декомпенсації спонукають вести лікування цукрового діабету методами, що не викликають сумнівів і забезпечують найповнішу компенсацію метаболічних порушень.

В етіології захворювання значну роль відіграє діабетична спадковість. Частіше за все захворювання викликають нервово-психічні травми, тривале перенапруження нервової системи, переєтома, інфекції (грип, ангіна, епідемічний паротит, епідемічний гепатит та ін.), що виснажують інсулярний апарат, харчування з великим вмістом вуглеводів, зокрема швидко засвоюваними (цукор, глюкоза). Крім ураження інсулярного апарату, недостатність інсуліну (відносна) може бути обумовлена впливом позапанкреатичних факторів: підвищеною діяльністю інсулінази печінки, що інактивує інсулін, дією на вуглеводний обмін деяких гормонів: глюкагону, соматотропного гормону гіпофізу, глюкокортикоїдної групи гормонів кори надниркових залоз, адреналіну, гормонів щитоподібної залози.

Недостатність інсуліну обумовлюється підвищене утворення в організмі та надходження до крові глюкози й неповне її використання (окислення) тканинами, особливо м'язами. При цьому глюкоза утворюється не тільки з глікогену, але також з білків та жирів, ідибоки порушення обміну, що зазвичай супроводжують важкий діабет.

Посилений розклад жирів супроводжується утворенням кетонових сполук: надлишок їх в організмі призводить до важких ускладнень діабету – кетозу й діабетичної коми. Виникненню діабету може передувати розвиток ожиріння, особливо в похилому віці.

У клінічній картині переважають скарги на підвищену спрагу (полідипсія), рясне сечовиділення (поліурія), підвищене відчуття голоду, що іноді доходить до булімії, схуднення, м'язова слабкість, шкірне свербіння, у жінок свербіння в ділянці статевих органів. За ступенем важкості розрізняють три форми діабету: легку, середню й важку. При легкій формі стану компенсації діабету досягають лише дієтою,

фізіологічною за калорійністю. При середній формі для підтримання рівня компенсації необхідне застосування інсуліну в помірній дозі (до 30–40 одиниць на добу). При важкій формі хворим потрібна більша доза інсуліну (більше 40 одиниць на добу). Крім того, розрізняють предіабетичний стан, при якому, на відміну від прихованого діабету, гіперглікемія виникає тільки після навантаження вуглеводами, прихований діабет, при якому також спостерігають помірну гіперглікемію, діабетоїдний тип глікемічної кривої, глікозурія виявляється тільки при споживанні їжі, багатой на вуглеводи. Своєчасне визначення предіабету та прихованого діабету має значення для профілактики розвитку та прогресування діабету.

Цукровий діабет перебігає як хронічне захворювання зі схильністю до зростання інсулінової недостатності, переходом від більш легкої форми до важкої. Загостренню сприяє перш за все несвоєчасне та неправильне лікування, гострі та хронічні інфекції, інтоксикації, захворювання печінки.

Основним принципом лікування є досягнення максимальної компенсації порушеного обміну, перш за все вуглеводів. Використовують дієтотерапію, пероральні гіпоглікемізуючі засоби, інсулін.

Стан хворих на цукровий діабет потребує постійного контролю за рівнем цукру в крові. У разі інсулінзалежного типу діабету потрібно вживати індивідуально підібрані дози інсуліну.

Етіотропна фітотерапія. Полягає у нормалізації загального обміну речовин та стабілізації вуглеводного обміну. Для цього використовують дієтотерапію та фітозасоби.

Покращують обмінні процеси, регулюють та стимулюють вуглеводний обмін бузина чорна, суніці, різні види капусти, кропива дводомна, манжетка, лопух, лук, кульбаба, подорожник, солодка, спаржа, деревій, квасоля, цикорій, чорниця, шипшина.

Опосередковано на вуглеводний обмін впливають тонізуючі засоби, що містяться в женьшені, левзеї, елеутерококу.

Для лікування діабету також застосовують березу, глід, брусницю, бузину чорну, вероніку лікарську, женьшень, заманиху, звіробій, суніці лісові, золототисячник, кропиву, кукурудзяні рильця, лавровий лист, ламінарію, льон, м'яту, овес, горіх волоський, подорожник, нирковий чай, собачу кропиву, бузок, смородину чорну, солодку, спаржу, сухоцвіт багновий, квасолю, цикорій, чебрець, чорницю, шипшину.

Овочі та фрукти, що рекомендують при цукровому діабеті, мають бути кислими або кисло-солодкими. Натуральні соки або в розведенні 1:1 підсилюють секрецію ферментів. Перевагу слід

надавати сокам зі *свіжої картоплі, свіжого листа білокачанної капуста, свіжих плодів малини, кизилу, груші.*

Патогенетична фітотерапія. Лікарські рослини широко застосовують як допоміжні засоби при цукровому діабеті. Їх поєднують з дієтичним харчуванням, яке використовують як монотерапію (діабет дорослих, що компенсується дієтою), а також з цукрознижувальними засобами під наглядом лікаря.

З великої кількості лікарських рослин, що мають цукрознижуючі властивості, тільки частину застосовують у клінічній практиці.

Ефект від застосування лікарських рослин залежить від механізму дії: введення інсуліноподібних природних сполук, стимуляції функції клітин, що виробляють інсулін, оптимізації вуглеводного обміну, послаблення проявів захворювання.

Рослини, що містять речовини інсуліноподібної дії: *чорниця звичайна, козлятник, женьшень, аралія, елеутерокок, заманиха, насіння та плоди гарбуза, чорноголовник колючий, барвінок малий, лук, родіола рожева.*

Найбільш повно вивчена цукрознижувальна дія препаратів *кореню женьшеню*. Застосування *женьшеню* для лікування хворих на цукровий діабет дає зменшити зменшити дозу інсуліну або скоротити кількість його ін'єкцій. Аналогічно діє *екстракт коренів елеутерокока*, що може бути рекомендований для лікування легких та середніх форм діабету в комбінації з гіпоглікемізуючими сульфаніламидами та інсуліном.

Високу ефективність продемонструвала настойка коренів *заманихи*, її застосування сприяє зниженню гіперглікемії та глюкозурії, підвищує активність підшлункової залози, нормалізує лужний резерв і вміст хлоридів у крові.

Багато авторів вказують на позитивний лікувальний ефект рослин *родини бобових*. Як лікарську сировину використовують *бобові стулки й насіння квасолі*. Їх цукрознижувальну активність пов'язують із вмістом *аргініну* – інсуліноподібної речовини. Також інсуліноподібну дію мають *лектини*, що містяться, наприклад, у *насінні бобових*. Ці речовини стимулюють синтез нуклеїнових кислот, білків, ферментів, підвищують здатність клітин утилізувати глюкозу, сприяють вивільненню інсуліну з підшлункової залози.

Гіркоти мають інсуліноподібну дію, можливо, унаслідок утворення пептидів шлунково-кишкового тракту й стимуляції регенерації b-клітин підшлункової залози, містяться в таких рослинах: *лопух, оман, звіробій, золототисячник, спориш, істод анатолійський, кульбаба, подорожник великий, пирій повзучий, цикорій звичайний*.

Цукрознижувальну дію мають *салат городній, бобові, їстівні гриби*.

Останнім часом звернули увагу на цукрознижувальну властивість *стахісу*, бульби якого знижують вміст цукру та тригліцеридів у крові, уповільнюють процес згортання крові, знижують артеріальний тиск, мають противиразкові властивості. Стахіс нетоксичний. Чайна ложка *сухого порошку з бульб* зменшує хворим добову дозу інсуліну. *Молоде листя*, заварене як чай, знижує тиск при гіпертонії.

*Фітопрепарати,
що застосовуються для лікування цукрового діабету*

Препарат	Діюча речовина	Фармакологічна дія
1	2	3
Арфазетин	Пагони чорниці, стулки плодів квасолі, кореневища з коренями заманіхи (або елеутерокока, або корені аралії манчжурської), плоди шипшини, трава хвоща, трава звіробою, квітки ромашки	Гіпоглікемічна дія, сприяє зниженню вмісту глюкози в крові, підвищує толерантність до вуглеводів, підсилює глікогенутворюючу функцію печінки
Садіфіт	Пагони чорниці, стулки плодів квасолі, чай листовий зелений, листя м'яти перцевої, клубені топінамбура, листя стевії	Гіпоглікемічна дія; регулює функцію травного тракту, стимулює активність підшлункової залози, нормалізують обмінні процеси, знижують рівень холестерину в крові, виявляє проти-запальні, жовчогінні та сечогінні властивості
Квасолі стулки плодів	Бетаїн, аргінін, лізин, триптофан, тирозин, лейцин, аспарагін, холін, геміцелюлозу (45-50 %), макро- та мікро-елементи (кремній, мідь, кобальт, нікель)	Діуретична та гіпоглікемічна активність

Продовження таблиці

1	2	3
Чорниці пагони	убильні речовини пірокатехінового ряду, флавоноїди (кверцетин, кверцитрин, ізокверцитрин тощо), три терпенові кислоти (урсолова тощо), сапоніни, фенолокислоти (хінна, хлорогенова), глікозид арбутин, гідрохінон, аскорбінову кислоту, каротиноїди	Протизапальна, кровоспинна, сечогінна, в'язуча, закріплююча дія. Стимулює обмін речовин, знижує вміст цукру в крові та сечі, сприяє розчиненню сечових конкрементів

Тонізуючі засоби

Фітозасоби, що тонізують центральну нервову систему

Астенія – стан нервово-психологічної слабкості, підвищеної втомлюваності, порушення сну. Причиною астенії може бути депресія, перенавантаження тощо.

У стані депресії може опинитися будь-яка людина. Вдаватися до лікування необхідно лише в тих випадках, коли меланхолія, пригноблений стан яскраво виражені й не відповідають тій ситуації, яка виявилася їх причиною. Прояви депресії характеризуються такими симптомами: активність людини значно збільшується або зменшується, з'являється нездатність заснути або, навпаки, спостерігається надмірна сонливість, погіршується пам'ять і концентрація уваги, мають місце тривалі періоди фізичної надактивності або інертності – усе це говорить про депресію. Можлива втрата або, навпаки, збільшення ваги, нез'ясовна фізична слабкість, постійне відчуття втоми й нестачі енергії, зниження апетиту або постійне відчуття голоду. У більш важких випадках з'являється байдужість до самого себе або оточуючих, відчуття неповноцінності, даремності, провини, втрата здатності радіти життю, зниження лібідо, нав'язливі думки про смерть.

Треба відзначити можливість ендогенної (викликані внутрішніми причинами) або екзогенної (що виникає під впливом зовнішніх умов) депресій. Причинами виникнення ендогенної депресії може бути нестача речовин, які входять в так званий «коктейль щастя», таких як серотонін і дофамін, надлишок речовин, що пригнічують дію на центральну нервову систему, дефіцит тих речовин, які є необхідними для вироблення «коктейлю щастя» (до них відносять триптофан фенілаланін, вітаміни B6, B12 і лецитин), недолік гормонів щитоподібної залози й кортизолу, у жінок – коливання рівнів естрогену й прогестерону. Причиною ендогенної депресії може також стати гіпоглікемія

(низький рівень цукру в крові), яка дуже часто обумовлена великою кількістю рафінованих вуглеводів у їжі. Досить часто спостерігають післяродову депресію, що викликана коливанням рівня жіночих статевих гормонів.

Екзогенна депресія може бути наслідком будь-яких подій у житті людини, таких, як втрата роботи, конфлікти з оточенням, втрата близької людини, потрапляння в організм людини токсичних речовин (альдегідів, що є продуктами розпаду алкоголю, нікотин). Екзогенну депресію можуть спричинити деякі ліки, такі, як стероїди, антибіотики, а також препарати, які несприятливо впливають на щитовидну залозу і рівень цукру в крові. Причинами екзогенної депресії може бути недовлік фізичних вправ, що призводить до зниження вироблення організмом власних опіатів – ендорфінів і енкефалінів.

Артеріальна гіпотензія (АГ) – зниження артеріального тиску. Показники 100/60 мм рт.ст. у чоловіків і 95/60 мм рт.ст. у жінок – межі норми при хорошому самопочутті й повній працездатності. АГ виникає внаслідок кровотечі, зниження серцевого викиду, інфарктного стану, кардіоміопатії, пороку серця. Існують фізіологічна АГ (індивідуальний варіант норми (т.з. нормальний низький)), АГ високої тренуваності (спортивна АГ), АГ адаптивна (компенсаторна, характерна для жителів високогір'я, тропіків, Заполяр'я), гостра форма, яка характеризується колапсом (гостра судинна недостатність, що виникає унаслідок швидкого падіння судинного тону, виявляється різким зниженням артеріального й венозного тиску, ознаками гіпоксії головного мозку й пригніченням життєво важливих функцій організму), шок (гостре тривале зниження систоли артеріального тиску нижче, ніж 90 мм рт.ст.), що супроводжується анурією, симптомами порушень периферичного кровообігу й свідомості; хронічна первинна АГ і її підвиди: АГ нейроциркуляторна (з нестійкою оборотною течією й вираженою стійкою формою (гіпотонічна хвороба) й АГ ортостатична ідіопатична (первинна вегетативна недостатність); хронічна вторинна (симптоматична) АГ з ортостатичним синдромом, без ортостатичного синдрому.

Розлад еректильної функції – нездатність до ерекції або підтримки її на рівні, достатньому для здійснення нормального статевого акту. Розлади ерекції можуть бути істинними й уявними (незадоволеність ерекцією, викликана її невідповідністю суб'єктивним й частіше помилковим уявленням про неї) та поєднуватися з розладами еякуляції. Причинами дисфункції ерекції можуть бути функціональні розлади ЦНС, органічні поразки нервової системи, захворювання статевих органів з поразкою їх рецепторного апарату (простатит, уретрит, коллікуліт) тощо. Залежно від етіології можливі невротичні розлади (тривожні, фобічні), ознаки ендокринних порушень та інші симптоми. Терапія дисфункції ерекції полягає в усуненні клінічної причини а також у психотерапії. При спіральній дисфункції ерекції з виснаженням ерекційного центру можливе лікування фітозасобами (седативними та тонізуючими), що проводять у 2 етапи: призна-

чають седативні препарати (броміди, препарати валеріани) з подальшою стимулюючою терапією, інтенсивність якої поступово збільшують (вітамін В, екстракт алое рідкий для ін'єкцій, настоянка женьшеню або лимонника, стрихнін, прозерин).

Тонізуючі засоби

Тонізуючі препарати, або адаптогени застосовують для лікування станів фізичної та розумової перевтоми, гіпотонічних станів тощо. Але дія адаптогенів не пов'язана з допінговими ефектами. Тонізуючі засоби не є допінгами і не виснажують резервів організму. Адаптаційний ефект від застосування тонізуючих засобів більш виражений під час помірних навантажень організму. У випадках помірного навантаження препарати цієї групи захищають від перевтоми систему гіпофіз-кора наднирників. В той же час в період великого перенавантаження адаптогени можуть викликати виснаження гіпоталамо-гіпофізарно-наднирникової системи. Таку особливість дії препаратів цієї групи пояснюють тим, що терапевтичний ефект від застосування адаптогенів зумовлений їх впливом на ЦНС.

Вплив адаптогенів на ЦНС викликає в організмі людини стан помірного стресу, що сприяє активації життєзабезпечувальних механізмів. Після прийому тонізуючих фітозасобів прискорюється перенос кисню до м'язів, нервових тканин, покращується еритропоез. Терапевтична дія адаптогенів проявляється у поліпшенні реакції серцево-судинної системи на фізичне навантаження, в підвищенні потенційних можливостей організму щодо розумової, фізичної діяльності. В осіб, які приймають тонізуючі засоби, підвищується сенсорна працездатність, поліпшується самопочуття, апетит, нормалізується сон. Встановлено, що адаптогени підвищують неспецифічну імунологічну резистентність організму, активність механізмів антиоксидантного захисту, сприяють нормалізації анаболізму.

Отже, препаратам цієї групи притаманна дія, спрямована на нормалізацію видозмінених функцій організму й не пов'язана зі значною перебудовою метаболізму. З іншого боку, механізм впливу адаптогенів на стан людини не пов'язаний тільки з впливом на ЦНС. У присутності тонізуючих фітопрепаратів або виділених діючих компонентів (переважно це тритерпенові глікозиди) відповідних рослин спостерігають зміни й на клітинному рівні: унаслідок потенціювання дії інсуліну в організмі відбувається оптимізація енергетичних процесів у клітинах (у тому

числі й у нейронах головного мозку) через покращення надходження в клітини глюкози, підвищення коефіцієнту використання ліпідів в енергетичному обміні, посилюється синтез деяких РНК, що відповідають за синтез ензимів. Поліпшення обміну речовин унаслідок прийому адаптогенів позначається на таких системах, як головний мозок та ЦНС, статеві системи, ендокринна система (кора наднирників та щитовидна залоза).

Більшість тонізуючих препаратів мають рослинне походження. До адаптогеновмісних рослин відносять *аралію маньчжурську*, *аралію Шмідта*, *женьшень*, *заманиху високу*, *кодонопсис лісовий*, *левзею софлоровидну*, *лимонник китайський*, *плющ звичайний*, *плющ колхидський*, *рододендрон Адамса*, *родіолу розжеву*, *родіолу холодну*, *стеркулію платанолісту*, *елеутерокок колючий*.

Адаптогени застосовують за двома методиками.

Перший (ударний) метод застосовують для швидкого підвищення й відновлення працездатності. Застосовують великі дози, індивідуально підібрані.

Другий (курсовий) метод спрямований на отримання дії з поступовим досягненням фази суперкомпенсації. У міру звикання організму дози поступово збільшують, але не більше, ніж у 3–4 рази порівняно з початковими.

Психостимулююча дія більш виражена в *женьшеню*, *аралії*, *родіолі*, слабкіше у *лимонника*, *левзеї*, *заманихи*, *стеркулії*. Ці лікарські рослини розглядають як харчові адаптогени. Проміжний стан посідає *елеутерокок*. За деякими даними його стимулююча дія переважає дію *женьшеню*.

У період застосування адаптогенів відзначають добре самопочуття, ритмічний подих, підвищену життєву ємність легень, бажання працювати, апетит і нормалізацію сну. Застосування препаратів цієї групи покращує транспорт кисню до м'язів, нервових тканин, збільшує утворення еритроцитів, попереджає дію гіпоксичних стресів.

Фітопрепарати, що застосовуються як тонізуючі засоби

Препарат	Діюча речовина	Фармакологічна дія
1	2	3
Аралії настойка	Сапоніни (аралозіди А, В, С), сліди алкалоїдів, ефірна олія, глікозиди	Стимулюючий вплив на ЦНС при гіпотензії, астенії

Продовження таблиці

1	2	3
Бальзам Вігор	Екстракт з кореневищ айру, листя липи, кореневищ левзеї, квіток деревію, м'яти, кропу, полину, дуба, вахти, апельсина	Тонізуюча й стимулююча
Бефунгін	Екстракт, що одержують з грибних наростів березового гриба чаги. До екстракту додані солі кобальту	Тонізуюча і знеболювальна
Вівабон	Густі екстракти плодів фінікової пальми, плодів ембліки лікарської, коріння зимової вишні, плодів перцю довгого, листя центели азійської, плодів амомуму шиловидного, кореневища імбиру лікарського, насіння пажитника грецького, коріння волошки	Сприяє здоровому фізичному та розумовому розвитку, особливо в дітей, підвищує опір до стресу, сприяє швидкому відновленню організму після хвороби, втоми, підвищує апетит
Вігор	Водно-спиртовий екстракт айру, липи, левзеї, деревію, м'яти, кропу, полину, вахти, апельсина	Тонізуюча й стимулююча
Елеутерокок	Сума глікозидів, так званих елеутерозидів, похідні кумарину, флавоноїди, ефірна олія (до 0,8 %), рослинний віск, смоли, крохмаль, камеді та ліпіди	Тонізуючий і стимулюючий засіб при гіпотензії артеріальної, астенії, перевтомі, неврастенії, після перенесених інфекційних виснажливих захворювань, а також при ослабленні статевої функції на ґрунті неврастенії (у комплексній терапії)
Елеутерокока екстракт	Сума глікозидів, так званих елеутерозидів, похідні кумарину, флавоноїди, ефірну олію (до 0,8 %), рослинний віск, смоли, крохмаль, камеді та ліпіди	Тонізуючий і стимулюючий засіб при гіпотензії артеріальної, астенії, перевтомі, неврастенії, після перенесених інфекційних виснажливих захворювань, а також при ослабленні статевої функції на ґрунті неврастенії (у комплексній терапії)

Продовження таблиці

1	2	3
Настойка женьшеня	Настойка кореня женьшеня (ефірна й жирні олії, пектини та інші вуглеводи, глікозиди (панаксозиди А і В, панаквілон, панаксин), сапоніни)	Тонізуючий і стимулюючий засіб при артеріальній гіпотензії, астенії, перетомі, неврастенії, після перенесених інфекційних виснажливих захворювань, а також при ослабленні статевої функції на ґрунті неврастенії (у комплексній терапії)
Женшеня настойка	Настойка кореня женьшеня (ефірна й жирні олії, пектини та інші вуглеводи, глікозиди (панаксозиди А і В, панаквілон, панаксин), сапоніни)	Тонізуючий і стимулюючий засіб при артеріальній гіпотензії, астенії, перетомі, неврастенії, після перенесених інфекційних виснажливих захворювань, а також при ослабленні статевої функції на ґрунті неврастенії (у комплексній терапії)
Пантокрин	Екстракт пантів марала, ізюбра або плямистого оленя	Тонізуючий вплив на ЦНС, серцево-судинну систему, шлунково-кишковий тракт, скелетні м'язи, підвищує працездатність при перетомі
Родіоли екстракт рідкий	Дубильні речовини пірогалової групи, ефірна олія, цукри, білки, жири, віск, третинні спирти, β -ситостерин, флавоноїди (кемпферол, кверцетин, ізокверцетин, гіперозид), фенольний глікозид салідрозид, антраглікозиди, органічні кислоти (галова, яблучна, янтарна, лимонна, щавлева), мінеральні речовини (багато марганцю, сліди цинку, титану, кадмію, хрому та ін.)	Стимулююча дія на центральну нервову систему

Продовження таблиці

1	2	3
Тонусин	Настойки глоду, селені-церусу крупноквіткового, розмарину, гісопу	Загальнотонізуючий вплив на кровоносну та нервову системи, нормалізує артеріальний тиск, покращує коронарний кровообіг, посилює серцевий викид, зменшує гіпергідроз

Засоби, що підвищують апетит

Виснаження. Недостатність харчування в кількісному відношенні, дефіцит окремих компонентів їжі, наприклад, екзогенних амінокислот, мінеральних сполук, вітамінів та інші причини можуть призвести до виснаження.

Причини виснаження можна поділити на такі групи:

- харчування, абсолютно недостатнє щодо фізіологічних потреб організму;
- підвищена потреба в калоріях, яка не задовольняється повністю, наприклад, у період росту, вагітності, фізичних навантажень, при посиленому основному обміні речовин;
- порушення травлення та засвоєння їжі;
- посилення катаболічних процесів;
- незасвоєваність поживних речовин клітинами та тканинами.

Лікування виснаження полягає в усуненні його причин та застосуванні відповідної дієти. Для компенсування недостачі ваги дієта має містити надлишкову кількість калорій порівняно з енергетичними потребами організму, а також містити достатню кількість повноцінного білка, вітамінів, мінеральних речовин тощо.

Однією з причин втрати ваги є підвищена функція щитоподібної залози. Надлишок її гормонів обумовлює підвищення основного обміну речовин. Кількість калорій, що надходить з їжею, лише частково компенсує потреби організму з порушенням функцій щитоподібної залози, хоча є достатньою для здорового організму. Цей брак калорій організм повинен компенсувати завдяки власним запасам жирів, вуглеводів, білка, що призводить до виснаження та втрати ваги. Лікування підвищеної функції щитоподібної залози полягає в застосуванні тиреостатичних засобів, а також хірургічному видаленні щитоподібної залози.

Хронічний гастрит із зниженою секреторною функцією шлунка (Див. Захворювання гастродуоденальної зони).

Засоби, що підвищують апетит, застосовують при виснаженнях, гіпоацидних та хронічних атрофічних гастритах, анорексії,

пов'язаній із захворюваннями нервової системи, після перенесених хірургічних втручань та ін.

Протипоказаннями до їх застосування є підвищена шлункова секреція, виразкова хвороба шлунка та дванадцятипалої кишки, рефлюкс-езофагіт.

З лікарських засобів рослинного походження знаходять застосування препарати з групи гіркот, що містять глікозиди та інші речовини. Препарати цих рослин мають гіркий смак і рефлекторним шляхом викликають виділення слини й шлункового соку. Вони покращують апетит, відсутність якого часто є причиною недостатнього споживання їжі. Частіше за все застосовують *аір звичайний, барбарис звичайний, волошки сині, бобівник трилистий, спорш, оман високий, дягель лікарський, звіробій звичайний, золототисячник малий, кульбаба лікарська, полин гіркий та звичайний, собача кропива п'ятилопатева, ромашка лікарська, деревій звичайний, кріп запашний, хміль звичайний, цикорій звичайний*. Застосовують різні препарати з цієї та іншої сировини та зборів.

Фітопрепарати, що застосовуються для підвищення апетиту

Препарат	Діюча речовина	Фармакологічна дія
Аіру кореневища	Гірка речовина акорин, ефірна олія, дубильні речовини	Настій з кореневищ підвищує апетит і покращує травлення
Золототисячнику трава	Гіркі глікозиди, алкалоїди, флавоноїди	Подразнює рецептори ротової порожнини й рефлекторно посилює секрецію шлункового соку, підвищує апетит і покращує травлення
Подорожника сік	Суміш свіжих соків з листя подорожника великого та надземних частин подорожника блошиного	При антацидних гастритах та хронічних колітах
Полину гіркого трава	Гіркі глікозиди, ефірна олія, вітамін С та ін.	Збуджує апетит, стимулює травлення
Полину настойка	Трава полину гіркого	Збуджує апетит, стимулює травлення

Інші засоби, що впливають на травну систему та метаболічні процеси

До захворювань обміну речовин відносяться різноманітні порушення проміжного обміну білків, вуглеводів, ліпідів, нуклеїнових кислот, порфірину та інших сполук, що синтезуються в організмі та підлягають перетворенням та розкладу.

З численних захворювань обміну речовин частіше за все практична медицина стикається зі станами, що виникають внаслідок нерационального харчування – недостатнього або надлишкового порівняно з нормою.

Дефіцит харчування є однією з причин виникнення захворювань травної системи. Застосування лікарських рослин при захворюваннях шлунково-кишкового тракту має багатовіковий досвід та найбільше поширення, що обумовлено простотою використання та можливістю безпосереднього впливу на уражений орган (шлунок, кишечник).

Фітопрепарати, що впливають на травну систему та метаболізм

Препарат	Діюча речовина	Фармакологічна дія
1	2	3
Алое екстракт	Похідні антрацену у вигляді глікозидів та їх вільних агліконів (алое – емодин), смолисті речовини, сліди ефірної олії	Біогенний стимулятор. Має стимулюючу дію, прискорює процеси регенерації
Алое екстракт рідкий	Похідні антрацену у вигляді глікозидів та їх вільних агліконів (алое – емодин), смолисті речовини, сліди ефірної олії	Біогенний стимулятор. Має стимулюючу дію, прискорює процеси регенерації
Апілак Гріндекс	Апілак ліофілізований	Біологічний стимулятор з тонізуючою, трофічною та антиспастичною дією, препарат стимулює клітинний метаболізм та регенеративні процеси, покращує трофіку тканин
Вільхи супліддя	Дубильні речовини, переважно таніни, – близько 2,5% та галлова кислота – до 3,7%	В'язучий засіб при гострих та хронічних ентеритах та колітах

Продовження таблиці

1	2	3
Гастро-флокс	Квітки ромашки, трава деревію, квітки календули, трава звіробою, листя м'яти перцевої	Стимулює регенерацію слизових оболонок, зменшує запальні процеси в шлунку та дванадцятипалій кишці, покращує травлення, зменшує диспептичні явища. Позитивно впливає на функції підшлункової залози, печінки, покращує апетит
Горіха волоського настойка	Настойка листя горіха волоського	Має помірну протизапальну, ранозагоювальну, антиоксидантну та антимікробну дію. При внутрішньому застосуванні сприяє загоюванню пептичних виразок, не впливає на секрецію хлористоводневої кислоти в шлунку
Горобини плоди	Сорбіт, яблучна, цитринова та янтарна кислоти, дубильні речовини, пектини, смолисті речовини, біофлавоноїди, каротин, аскорбінову кислоту, мінеральні солі, ензими	Вітамінний засіб, також застосовують при захворюваннях печінки та жовчного міхура, хронічному запорі, захворюваннях нирок та сечовивідних шляхів, спазмах судин головного мозку, серцево-судинних захворюваннях
Детоксифіт	Кореневища айру, трава барвінку, кореневище з коренями валеріани, трава буркуну лікарського, трава звіробою, насіння каштану кінського, кукурудзяні стовпчики, корені лопуха, листя м'яти холодної, корені кульбаби, трава собачої кропиви, квітки ромашки, корені солодки, бруньки соснові, лист ведмежого вушка, трава деревію, плоди шипшини, трава хвощу польового, супліддя хмелю, трава череди, трава чистотілу	Виявляє гіпоазотемічну, легку салуретичну та діуретичну дії; сприяє виведенню сольових відкладень з опорно-рухового апарату. Зменшує вміст холестерину й тригліцеридів у плазмі при гіперліпідемії, уповільнює розвиток атеросклерозу, сприяє регресу наявних бляшок. Позитивно впливає на сечоутворювальну функцію печінки та депураційну функцію нирок. Поліпшує антитоксичну функцію печінки. Має жовчогінну, спазмолітичну, протизапальну, капіляротективну та протинабрякову дії

Продовження таблиці

1	2	3
Дитячий чай з ромашкою	Квітки ромашки, плоди фенхелю, трава м'яти перцевої, корені алтеї, листя ожини, трава подорожника ланцетolistого, супліддя хмелю, трава чебрецю, корінь солодки, квітки бузини	Вітрогінний, спазмолітичний засіб, здійснює легку заспокійливу та загальнозмцнювальну дію. Має протизапальну, в'язучу, жовчогінну дію, поліпшує функціональний стан шлунково-кишкового тракту
Екстракт алое	Похідні антрацену у вигляді глікозидів та їх вільних агліконов (алоє – емодин), смолисті речовини, сліди ефірної олії	Біогенний стимулятор, покращує клітинний обмін, трофіку та регенерацію тканин
Елекасол	Трава череди, квітки ромашки, корінь солодки, листя шавлії, листя евкаліпту прутовидного, квітки календули	Протимікробна, протизапальна та репаративна дія
Збір шлунковий	Квітки ромашки, трава деревію, квітки календули, трава звіробою, листя м'яти перцевої	Покращує активність травних залоз, стимулює жовчовиділення, спазмолітична дія
Калган	Кореневища калгану (дубильні речовини, флавоноїди, фенолкарбонові кислоти, ефірна олія, смоли, камедь, крохмаль та ін.)	Протизапальна, в'язуча, гемостатична, протимікробна загальнозмцнювальна дія
Обліпихова олія	Олія з плодів та листя обліпихи	Внутрішньо в комплексній терапії. Стимулює репаративні процеси в шкірі та слизових оболонках, прискорює регенерацію, має загальнозмцнювальний вплив, антиоксидантну та цитопротекторну дію
Обліпихові супозиторії	Концентрат обліпихової олії	Репаративна та цитопротекторна дія при геморої, анальних тріщинах, виразці прямої кишки, проктиті, променевих ураженнях слизової оболонки нижніх відділів товстої кишки

Продовження таблиці

1	2	3
Поліфітол-1	Лист м'яти перцевої, квітки цмину піскового, трава звіробою, трава полину гіркого, кора дуба, кореневище калгану, кореневище айру, корені кульбаби, кукурудзяні стовпчики	Жовчогінний, спазмолітичний, протизапальний засіб
Редуктан	Кора крушини, квітки бузини, листя сени, плоди фенхелю, трава м'яти перцевої, плоди бузини чорної, листя берези, корені солодки, фукус, корені петрушки	Проносна дія, стимулює сечоутворення та сечовиділення
Ромазулан	Екстракт ромашки, хамазулен	Спазмолітична, протимікробна, протизапальна дія, покращує процеси регенерації тканин
Чистотіла трава	Алкалоїди й інші азотовмісні сполуки (протопін, хелідонін, хелеритрин, сангвінарин, дигідросангвінарин, дигідрохелеритрин, коризамін, хелірубін, берберин, спартеїн, холін, гістамін, тирамін, метиламін), органічні кислоти, ефірна олія, сапоніни, аскорбінова кислота, каротин, флавоноїди, дубильні речовини, хелідонова кислота, вищий аліфатичний спирт хелідоніол	Протизапальна, протимікробна, протигрибкова, протитрихомонадна, імунодепресивна, цитостатична, анальгезуюча, спазмолітична, жовчогінна, діуретична, протисудомна дія
Шведська гіркота Др. Тайсс	Сік листя алое, корень ревеню, теріак без опію порошок, смола міри, кореневище куркуми, корінь тирличу, корінь дягелю, корінь колючника, порошок камфори, кореневища перстачу, квітки мускатного горіха, насіння мускатного горіха, листя сени, приймочки шафрану, кореневища айру	Жовчогінна, спазмолітична, місцева протизапальна, антисептична, стимулююча апетит дія

Продовження таблиці

1	2	3
Шипшини плоди	Плоди шипшини	Полівітамінний засіб, підвищує захисні сили організму, стійкість при підвищених розумових та фізичних навантаженнях, сприяє збалансованій роботі всіх систем організму
Шлунковий збір №3	Кора крушини, лист кропиви, лист м'яти перцевої, кореневища з коренями валеріани, кореневища айру	Спазмолітична та послаблююча дія

Вітамінні засоби

Авітаміноз, гіповітаміноз – група захворювань, що виникають при недостатньому надходженні в організм різних вітамінів або повній відсутності їх у їжі. Гіповітамінози бувають первинні (екзогенні), обумовлені недостатнім надходженням вітамінів з їжею, та вторинні (ендогенні), які розвиваються при порушенні всмоктування вітамінів у шлунково-кишковому тракті.

Недостатність вітаміну А (ретинолу) розвивається при недостатності вітаміну А в їжі, порушенні всмоктування в кишечнику та синтезу його з каротину. Хворі скаржаться на загальну слабкість, порушення кольорового зору та погіршення зору в темряві, сухість рогівки (ксерофтальмія), шкіри та слизових оболонок. Часто розвиваються гнійничкові ураження шкіри.

Недостатність вітаміну В₁ (тіаміну) виникає при дефіциті вітаміну В₁ в їжі (годування шліфованим рисом), порушенні всмоктування його в кишечнику, при хронічних захворюваннях кишок, туберкульозі, малярії, підвищеній функції щитоподібної залози, цукровому діабеті, застосуванні сульфаніламідних препаратів. Найчастіше авітаміноз В₁ зустрічається в країнах зі спекотним кліматом. Недостатність тіаміну призводить до порушення вуглеводного, білкового та водного обміну. При дефіциті вітаміну В₁ розвивається захворювання бері-бері, що характеризується поліневритами, мікрокардіодистрофіями з виникненням серцевої недостатності, ураженням ШКТ, порушенням зору, психічними розладами.

Дефіцит вітаміну В₂ (рибофлавіну). Виникає при недостатності рибофлавіну в їжі, порушенні всмоктування та підвищеному розпаданні цього вітаміну в організмі. При авітамінозі В₂ спостерігають порушення сутінкового зору, кон'юнктивіт, стоматит, глосит, дерматит в області вух, носо-губних складок, кистей. Хворі скаржаться на слабкість, головний біль, схуднення. Можливі порушення з боку ЦНС, гіпсохромна анемія. Загострення симптомів авітамінозу найчастіше спостерігають у весняно-літній період.

При недостатності вітаміну В₃ (ніацину, нікотинової кислоти) розвивається захворювання, що називається пелагра та характеризується дерматитом, діареєю та деменцією (порушенням роботи головного мозку). Початковими симптомами недостатності ніацину є безсоння, стреси, роздратованість, труднощі з концентрацією уваги. Вітамін В₃ використовують для зниження рівня холестерину та тригліцеридів у крові, для покращення метаболізму глюкози, послаблення проявів алергії. Передозування нікотинової кислоти може призвести до порушення нормальної роботи печінки.

Недостатність вітаміну В₅ (пантотенової кислоти) призводить до порушень обміну речовин, виникнення дерматитів та депігментації, порушення росту та появи сивини. Пантотенова кислота сприяє

зниженню стресового стану організму після хвороби або травми, використовують для лікування захворювань шкіри, депігментацій, алергій, для загоєння ран.

При недостатності вітаміну В₆ (піридоксин). Недостатність піридоксину напряму відображається на стані нервової системи, шкіри та загальному самопочутті. Дефіцит вітаміну В₆ пов'язаний з депресією, втомою, розладами настрою. Піридоксин використовують при вагітності та супутніх їй токсикозах, порушеннях нервової системи, набряках, при лікуванні ожиріння, при мимовільному посмикуванні м'язів та судом. При передозуванні піридоксину можливі алергічні реакції у вигляді свербіжів шкіри, підвищенні кислотності шлункового соку, порушенні функції печінки.

Недостатність вітаміну В₉ (Вс, фолієвої кислоти) зустрічається часто та призводить до анемії, втоми, роздратованості, втрати апетиту та різних психіатричних симптомів. Вітамін використовують при вагітності: регулює формування нервових клітин ембріона, запобігає передчасним пологам, для лікування захворювань печінки, органів травлення, атеросклерозі, псоріазі, ентериті, а також при інтоксикаціях та променевої хворобі. При передозуванні спостерігають здуття в кишечнику, підвищується збудливість нервової системи до появи судом.

Дефіцит вітаміну В₁₂ (ціанокобаламіну). Дефіцит вітаміну В₁₂ викликає анемію, що характеризується зниженням кількості червоних кров'яних тіл, втомою та неврологічними розладами. Використовують для лікування анемії (у тому числі й у вагітних), при захворюваннях печінки та хронічному панкреатиті, для лікування променевої хвороби, нервової системи та алергічних захворювань (астма, кропивниця). Надлишок може викликати свербіж шкіри, болі в області серця, порушення функцій печінки.

Недостатність вітаміну В₁₃ (фотової кислоти). Вітамін В₁₃ бере участь у метаболізмі фолієвої кислоти. Недостатність цього вітаміну проявляється порушенням функціонування печінки та передчасним старінням, а також ущільненням м'якої тканини.

Недостатність холіну (В-комплекс). Може розвиватися при недостатньому надходженні В-комплексу, що проявляється накопиченням жирів та підвищенням рівня холестерину в крові, цирозом або жировою дегенерацією печінки, атеросклерозом, у деяких випадках хворобою Альцгеймера.

При недостатності вітаміну С спостерігають загальну слабкість, зміни слизових оболонок, кровоточивість ясен, крововиливи на шкірі кінцівок та живота. У тяжких випадках можливі великі крововиливи, анемії. Передозування вітаміну С викликає підвищення сечовиділення, іноді пронос.

Недостатність вітаміну D проявляється в дитячому віці рахітом, у дорослих – підвищеною втомлюваністю, болем у суглобах, остеопорозом, карієсом. Надлишок вітаміну D проявляється запаленням очей,

блюветою, відкладанням кальцію на стінках кровоносних судин, печінці, шлунку, легенях.

Недостатність вітаміну Е може призвести до руйнування червоних кров'яних клітин, м'язової дегенерації, анемії та захворювань репродуктивних органів.

Дефіцит вітаміну F проявляється захворюванням шкіри – екземою, появою прищів. Надлишок цього вітаміну призводить до збільшення ваги.

Недостатність вітаміну К (філохінону) призводить до носових та ясеневих кровотеч, геморагій на шкірі, гематурії.

Вітамін Р (рутин) необхідний для ефективної дії та всмоктування вітаміну С. Він захищає вітамін С від руйнування та сприяє підвищенню стійкості до інфекції. При дефіциті вітаміну Р спостерігають ламкість капілярів, утворення синців, кровоточивість ясен.

Вітамін U (S-метилметионін) має виражені противиразкові властивості. Крім того, бере участь в обміні жирів, білків, має детоксикуючі властивості, знімає симптоми харчової алергії, полінозу, бронхіальної астми, захищає печінку від жирового переродження.

Вітамін Н (біотин) входить до складу ферментів, що регулюють білковий та жировий обмін, має високу біологічну активність. Бере участь у синтезі глюкокінази. За участю біотину перебігають реакції активування та переносу CO_2 .

Вітаміни застосовують не лише при лікуванні гіпо- й авітамінозів, тобто вітамінній недостатності, що розвинулась в результаті відсутності або недостатнього потрапляння в організм певного вітаміну (унаслідок захворювання ШКТ або неповноцінного харчування); їх широко використовують також для комплексного лікування багатьох захворювань, при яких надходження вітамінів в організм є достатнім (захворювання ШКТ, печінки, нирок, серця, нервової системи та ін.).

Етіопатогенетична фітотерапія первинних авітамінозів полягає у вживанні вітамінної їжі та полівітамінних препаратів, вторинних – у лікуванні основного захворювання, що стало причиною авітамінозу.

Симптоматична фітотерапія авітамінозів несе допоміжний характер та спрямована на усунення проявів гіпо- та авітамінозу.

Джерелами вітамінів є продукти харчування рослинного та тваринного походження. Утворення деяких вітамінів частково відбувається в організмі, зокрема за участю мікроорганізмів кишечника.

Вітамін А в рослинах міститься у вигляді каротину. **Каротиноїди** (провітаміни ретинолу) присутні в *моркві, петрушці, чорній смородині, шипшині, томатах, абрикосах, гарбузі*. У готовому вигляді вітамін А (ретинол) надходить до організму тільки при окисненні тваринних жирів. Головним його джерелом тваринного походження є *риб'ячий жир* (олія з печінки риби), ретинол міститься також у *печінці, молочних продуктах*.

Джерелом **вітаміну В₁ (тіаміну)** є *зерна зернових, насіння бобових (особливо зародки), помідори, морква, капуста*.

Вітамін В₂ (рибофлавін) міститься в *дріжджах* (особливо пивних), *горохові, чечевиці, бобах, сої, картоплі, капусті, шпинаті, помідорах, моркві, квашених овочах, чайному грибі*.

Кращим джерелом **вітаміну В₃ (ніацину)** є *волоський горіх, насіння соняшника, арахіс, м'ясо, птиця, риба*. Також вітамін В₃ міститься в *бобових, цільних зернових, авокадо, сушених фруктах*. Як і інші вітаміни групи В, ніацин міститься в *пивних дріжджах*.

Вітамін В₄ (холін) міститься в різних продуктах харчування – у *зелених листових овочах, зародках пшениці*. Серед джерел тваринного походження багатими на холін є *жовтки яєць, печінка*.

Багаті на **вітамін В₅ (пантотенову кислоту)** цільні *зерна хлібних злаків та сушені боби*. Також джерелом пантотенової кислоти є *зелений горох, цвітна капуста, авокадо*. З джерел тваринного походження виділяють *пивні дріжджі та яєчні жовтки*.

Більш за все **вітамін В₆ (піридоксин)** міститься в *вівсяних пластівцях та неочищених зернах*, а також *картоплі, бананах, капусті, моркві, квасолі*. Джерелами піридоксину тваринного походження є *дріжджі, печінка, свинина та яєчні жовтки*.

Вітамін В₉ (вітамін Вс, фолієва кислота) міститься у *шпинаті та інших зелених листових овочах, качанній капусті та брокколі*, а також у *зернових та бобових*, багато у *дріжджах*.

Основним рослинним джерелом **вітаміну В₁₂ (ціанокобаламіну)** є *морська капуста, соя та соєві продукти, дріжджі*. Велика кількість ціанокобаламіну міститься в тваринних продуктах – *печінці, нирках, телятині, птиці, яйцях, молоці, сирі, устрицях*.

Вітамін В₁₃ (фтова кислота) міститься в *коренеплодах рослин*. Джерелом вітаміну В₁₃ тваринного походження є *сироватка*.

Вітамін РР (нікотинова кислота) міститься в *зернових, помідорах, гречці, горосі, чечевиці, фруктах, грибах*.

Джерелом **вітаміну С** є свіжі фрукти та овочі. Аскорбінову кислоту зустрічають у *цитрусових, плодах шипшини, солодкому перці, помідорах, картоплі, капусті*, особливо білокачанній і брокколі.

Вітамін D (існує декілька форм – D₁, D₂, D₃, D₄, D₅) міститься в основному в продуктах тваринного походження – *молочних продуктах, риб'ячому жиру, лососі, тунці*.

Джерелом **вітаміну Е** є *зародки пшениці, рослині олії, брокколі, брюссельська капуста, шпинат*. Серед продуктів тваринного походження найбільший вміст вітаміну Е відзначають у *жовтках яєць*.

Вітамін F (комплекс ненасичених жирних кислот) міститься в *рослинних оліях, льняному насінні, насінні соняшника, авокадо, волоських горіхах, мигдалі, сої*.

Джерелами **вітаміну К (філохінону)** рослинного походження є *кропива, листові зелені овочі, соя*, тваринного – *жовтки яєць, йогурт, риб'ячий жир*.

Вітамін Р (рутин) міститься в *білій шкірці та міждольовій частині цитрусових, в абрикосах, гречці, чорниці, черешні та шипшині*.

Вітамін U (S-метилметионін) міститься в соку білокачанної *капусти, картоплі та інших сирих овочах (помідорах, репі, селері, петрушці, буряку), зеленому чаї*. Серед продуктів тваринного походження – *яйця, свіже молоко, печінка*.

Біотин (вітамін Н) міститься в *сої, горохові*. Серед продуктів тваринного походження – *молоко, печінка*.

Добові дози вживання вітамінів подано в таблиці.

Вітаміни	Добові дози (для дорослих)	Найвищі терапевтичні дози
Вітамін А (ретинол, бета-каротин), МО*	3300–5000	10000–100000
Вітамін В ₁ (тіамін), мг	1,1–2,4	25–50
Вітамін В ₂ (рибофлавін), мг	1,2–3,0	10–50
Вітамін В ₃ (вітамін РР, ніацин), мг	13–25	100–500
Вітамін В ₄ (холін), мг	250–600	-
Вітамін В ₅ (пантотенова кислота), мг	4–12	200–800
Вітамін В ₆ (піридоксин), мг	1,5–2,8	20–80
Вітамін В ₉ (фолієва кислота), мкг	180–400	800–1000
Вітамін В ₁₂ (ціанокобаламін), мкг	2,0–3,0	100–300
Вітамін В ₁₃ (фотова кислота), мг		
Вітамін С, мг	50–100	1000–5000
Вітамін Р, мг	25–50	60–500

Вітамін D, МО*	100–500	до 3000
Вітамін E, МО*	30–40	60–600
Вітамін K, мкг	45–200	800
Вітамін H, мкг	30–200	300
Вітамін U, мг	200	-

*Примітка: МО – міжнародні одиниці.

Перерахунок:

вітамін А – 1 мг = 3300 МО

вітамін D – 1 мкг = 40 МО

вітамін E – 1 мг = 1,21 МО.

Вітамінні засоби рослинного походження

Препарат	Діючі речовини	Фармакологічна дія
1	2	3
Полівітаміни з мікроелементами		
Вітірон сускапс	Ретинолу пальмітат, холекальциферол, тіаміну мононітрат, рибофлавін, піридоксину гідрохлорид, ціанокобаламін, нікотинамід, кислота фолієва, кальцію пантотенат, кислота аскорбінова, D,L-альфа-токоферолу ацетат, кальцій, фосфор, залізо, мідь, йод, магній, марганець, молібден, калій, цинк, інозитол, холіну гідрогентартрат, D,L-метионін	Збільшує тривалість активного періоду життя, підвищує працездатність, сприяє поліпшенню загального стану, підвищенню фізичної й розумової активності. При курсовому застосуванні зменшує дратівливість і стомлюваність при навантаженнях, нормалізує сон і гематологічні показники
Вітрум б'юті	Бетакаротин, колекальциферол, D-альфа токоферол, кислота аскорбінова, кислота фолієва, тіаміну мононітрат, рибофлавін, піридоксину гідрохлорид, ціанокобаламін, нікотинамід, біотин, кислота пантотенова, рутозид, інозитол, холін, бетаїну гідрохлорид, пара-амінобензойна кислота, L-цистеїн, L-аргінін, L-лізин, L-метіонін, папаїн,	Полівітамінний препарат, що містить усі необхідні вітаміни та мікроелементи. Екстракт хвоща польового надає протизапальну, сечогінну та кровоспинну дію. Препарат застосовують для відновлення здорового стану шкіри, прискорення загоєння ран та запалень, підвищення опірності організму до негативних факторів навколишнього середовища та інфекцій, для

Продовження таблиці

1	2	3
	кальцій, магній, фосфор, залізо, цинк, манган, йод, селен, бор, екстракт трави хвоща польового	нормалізації обміну речовин
Гінсомін	Рибофлавін, селен, калій, манган, магній, цинк, мідь, залізо, кислота фолієва, кальцію пантотенат, екстракт женьшеню, бетакаротин, колекальциферол, тіамін, піридоксин, ціанокобаламін, кислота аскорбінова, токоферол, нікотинамід	Комплекс вітамінів та мінералів надають профілактичний ефект при впливі на організм несприятливих чинників, регулюють біохімічні процеси в організмі. Екстракт кореня женьшеню стимулює захисні сили організму та підвищує його неспецифічну резистентність
Полівітамінні препарати з іншими добавками		
Біовіталь	Тіаміну гідрохлорид, рибофлавіну фосфат, піридоксину гідрохлорид, нікотинамід, декспантенол, ціанокобаламін, кислота аскорбінова, цитратний комплекс натрію та заліза, настойка глоду та собачої кропиви	Екстракт глоду стабілізує діяльність ЦНС, усуває роздратованість, стабілізує артеріальний тиск. Препарат призначають для лікування та профілактики гіповітамінозу, анемії, при фізичних та розумових перевантаженнях, особливо для людей похилого віку, у період реконвалесценції після захворювань, післяпологовий період
Вітрум б'юті еліт	Бетакаротин, колекальциферол, D-альфа токоферол, кислота аскорбінова, кислота фолієва, тіаміну мононітрат, рибофлавін, піридоксину гідрохлорид, ціанокобаламін, нікотинамід, біотин, кислота пантотенова, рутозид, інозитол, холін, бетаїну гідрохлорид, пара-амінобензойна кислота, L-цистеїн, L-аргінін, L-лізин, L-метіонін, папаїн, кальцій, магній, фосфор, залізо, цинк, манган, йод, селен, бор, листя алое	Полівітамінний препарат, що містить усі необхідні вітаміни та мікроелементи. Препарат застосовують для відновлення здорового стану шкіри, прискорення загоєння ран та запалень, підвищення опірності організму до негативних факторів навколишнього середовища та інфекцій, для нормалізації обміну речовин. Екстракт алое прискорює процеси регенерації, стимулює ЦНС. Екстракт м'яти перцевої надає регенеративну дію, зменшує запалення

Продовження таблиці

1	2	3
	деревовидного, екстракт листя зеленого чаю, екстракт виноградних кісточок, екстракт листя маслини європейської, слань ламінарії, екстракт м'яти перцевої, екстракт кореневища імбиру сухий, екстракт листя кропиви, екстракт плодів анісу, екстракт кореня куркуми, екстракт кореня хвоща польового, екстракт трави лаванди, екстракт кори коричного дерева, екстракт листя розмарину	
Вітрум енерджи	Ретинол, бетакаротен, токоферол, колекальціферол, фітоменадіон, кислота аскорбінова, тіамін, рибофлавін, кислота пантотенова, піридоксин, ціанокобаламін, кислота фолієва, нікотинамід, біотин, кальцій, магній, фосфор, калій, хлорид-іони, залізо, мідь, цинк, манган, йод, молібден, селен, хром, нікель, станум, кремній, ванадій, бор, екстракт кореня женьшеню	Полівітамінний препарат, що містить комплекс біологічно активних речовин женьшеню. Підвищує розумову та фізичну активність, прискорює процеси реконвалесценції після тяжких захворювань та хірургічних операцій, стимулює ЦНС
Вітрум кардіо	Вітамін А, вітамін С, вітамін D ₃ , вітамін Е, вітамін В ₁ , вітамін В ₂ , вітамін В ₆ , вітамін В ₁₂ , нікотинамід, кислота фолієва, кислота пантотенова, селен, цинк, ри�'ячий жир, бета-ситостерол, вієсяні висівки, порошок насіння подорожника, лецитин соєвий, хром з пивних дріжджів	Препарат призначений для доповнення лікувальної протисклеротичної дієти вітамінами та сполуками рослинного походження, що посилюють гіпохолестеринемічну дію фармакологічної терапії. Складові компоненти попереджають розвиток атеросклерозу в групах ризику (хворі з підвищеним артеріальним тиском, ожирінням, цукровим

Продовження таблиці

1	2	3
		діабетом, порушеннями обміну речовин). Вівсяні висівки та насіння подорожника є одними з найкращих джерел рослинної клітковини. Вона знижує рівень холестерину в крові, покращує процеси перистальтики кишечника. Соевий лецитин є сумішшю фосфоліпідів, що нормалізують метаболізм холестерину та сприятливо впливає на роботу мозку та нервової системи
Герімакс	Екстракт кореня женьшеню, ретинолу ацетат, тіаміну мононітрат, рибофлавін, піридоксину гідрохлорид, ціанокобаламін, кислота фолієва, кальцію пантотенат, натрію аскорбат, альфа-токоферолу ацетат, магнію гідроксид, нікотинамід, заліза fumarat, цинку оксид, міді сульфат, мангану сульфат, натрію молібдат, хрому хлорид	Завдяки комплексу біологічно активних сполук женьшеню препарат має стимулюючу дію на ЦНС, підвищує розумову та фізичну працездатність. Препарат рекомендують як лікувально-профілактичний засіб для підвищення розумової та фізичної працездатності під час підвищених навантажень, для підвищення фізичної витривалості в спортсменів, в комплексній терапії при неврастенічному синдромі, вегето-судинній дистонії, при астеничних станах в період одужання після тяжких захворювань та хірургічних операцій, для підвищення опірності до інфекцій
Геровітал Др. Тайсс	Заліза (II) лактат, ретинолу пальмітат, колекальціферол, тіаміну хлорид, рибофлавін, піридоксину гідрохлорид, кислота аскорбінова, токоферолу ацетат, нікотинамід, декспантенол, ціанокобаламін, екстракт плодів глоду, екстракт листя та квіток глоду, екстракт собачої кропиви	Екстракт листя, квіток та плодів глоду позитивно впливає на серцево-судинну систему, знижує артеріальний тиск. Екстракт глоду стабілізує діяльність ЦНС, усуває роздратованість, стабілізує артеріальний тиск. Препарат призначають для лікування та профілактики гіповітамінозу, анемії, при фізичних та

Продовження таблиці

1	2	3
		розумових переваженнях, особливо для людей похилого віку, у період реконвалесценції після захворювань, післяпологовий період
Гінвіт	Екстракт женьшеню, тіамін, рибофлавін, піридоксин, ціанокобаламін, нікотинамід, кальцію пантотенат, кислота фолієва, кислота аскорбінова, цинк, кальцію фосфат, дикальцію фосфат, калію йодид, заліза фумарат	Препарат містить комплекс біологічно активних речовин женьшеню, що надають адаптогенний ефект. Застосовують для підвищення стійкості до несприятливих чинників довкілля, у період епідемій інфекційних захворювань, при надмірному фізичному, емоційному та розумовому навантаженні
Гінтон	Екстракт женьшеню сухий, цинку сульфату моногідрат, тіаміну мононітрат, рибофлавін, піридоксину гідрохлорид, нікотинамід, ціанокобаламін, кальцію пантотенат, кислота аскорбінова, токоферолу ацетат	Стимулює ЦНС, посилює захисні процеси організму, стійкість до інфекцій та несприятливих чинників навколишнього середовища, підвищує розумову та фізичну активність. Застосовують як профілактичний засіб для попередження негативної дії шкідливих речовин, для підвищення працездатності, у період реабілітації організму
Енергін	Ретинол, вітамін D, токоферол, кислота аскорбінова, тіамін, рибофлавін, піридоксин, ціанокобаламін, кислота фолієва, кальцію пантотенат, нікотинамід, пара-амінобензойна кислота, біотин, залізо, кальцій, фосфор, калій, мідь, цинк, манган, магній, калію йодид, селен, фтор, маточне молочко, екстракт женьшеню, олія зародків пшениці, фосфоліпиди сої, олія сафлорова,	Полівітамінний препарат, що підвищує розумову та фізичну активність організму, надає адаптогенну та стимулюючу дію. Екстракт женьшеню має стимулюючу та адаптогенну дію, підвищує неспецифічну резистентність та регенеративні властивості організму

1	2	3
	L-аргінін, L-лізин, кислота оротова, диметиламіноетанолу тартрат, пилок рослин	
Мульти-табс Женьшень	Ретинолу ацетат, колекальціферол, альфа-токоферолу ацетат, тіаміну нітрат, рибофлавін, піридоксину гідрохлорид, ціанокобаламін, нікотинамід, кислота пантотенова, кислота фолієва, кислота аскорбінова, магній, залізо, цинк, мідь, манган, хром, селен, йод, екстракт женьшеню	Полівітамінний препарат з додаванням мінеральних речовин та рослинного екстракту женьшеню, який надає адаптогенний ефект, підвищує неспецифічну стійкість організму до екзогенних стресорних факторів та шкідливих речовинах, підвищує розумову та фізичну працездатність
Перфектил	Холекальціферол, токоферолу сукцинат, аскорбінова кислота, тіаміну мононітрат, рибофлавін, ніацин, піридоксину гідрохлорид, фолієва кислота, біотин, бетакаротин, цистин, пара-амінобензойна кислота, ціанокобаламін, пантотенова кислота, заліза fumarat, магнію оксид, цинку сульфат, калію йодид, мангану сульфат, міді сульфат, кремнію діоксид, хрому аміноацетатохелат, натрію селенат, екстракт ехінацеї, екстракт лепехи	Мультивітамінний комплекс з мінералами та рослинними екстрактами для підтримки здорового стану шкіри, волосся та нігтів. Препарат застосовують для відновлення здорового стану шкіри, волосся та нігтів, при ураженнях шкіри, ламкості нігтів, зміні структури волосся. Натуральні екстракти лопуха та ехінацеї надають загоювальну дію
Теравіт антистрес	Ретинол, тіамін, рибофлавін, кислота нікотинова, кислота пантотенова, піридоксин, ціанокобаламін, кислота фолієва, біотин, фітоменадіон, кислота аскорбінова, токоферол, колекальціферол, залізо, фосфор, йод, мідь, цинк, селен, хром, молібден, манган, магній, кальцій,	Завдяки вмісту біологічно активних речовин женьшеню надає стимулюючу та адаптогенну дію, посилює розумову та фізичну активність. Комплекс біологічно активних речовин гінко дволопатевого забезпечує покращення коронарного та мозкового кровообігу, покращує сенсорну та когнітивну функції, активує роботу мозку

Продовження таблиці

1	2	3
	калій, хлор, станум, нікель ванадій, бор, кремній, екстракт гінкго дволопатевого, екстракт кореня женьшеню	
Теравіт тонік	Ретинолу ацетат, колекальціерол, токоферолу ацетат, кислота аскорбінова, вітамін К, тіаміну хлорид, рибофлавін, піридоксину гідрохлорид, нікотинамід, ціанокобаламін, кислота фолієва, кислота пантотенова, кальцій, біотин, залізо, фосфор, йод, магній, цинк, селен, мідь, манган, хром, молібден, калій, станум, нікель, ванадій, бор, кремній, насіння лимоннику китайського, екстракт кореня женьшеню	Завдяки вмісту біологічно активних речовин женьшеню надає стимулюючу та адаптогенну дію, посилює розумову та фізичну активність
Комплекс вітамінів групи В з іншими речовинами		
Ревалід	Метіонін, цистин, кальцію пантотенат, тіаміну гідрохлорид, піридоксину гідрохлорид, пара-амінобензойна кислота, екстракт проса, екстракт ростків пшениці, дріжджі медичні, мідь, цинк, заліза	Екстракт проса містить біологічно активний сіліційум, що бере участь у біосинтезі каротину та сполучної тканини. Екстракт ростків пшениці є природним джерелом стерину, лецитину, вітамінів А, D, E та ліноленої кислоти. Препарат покращує процеси обміну речовин в організмі, знижує рівень холестерину в крові, покращує стан шкіри
Вітаміни в комбінації з різними речовинами		
Вітрум форайз форте	Лютеїн, зеаксантин, екстракт чорниці, вітамін С, вітамін Е, бетакаротин, цинк, вітамін В ₂ , селен, рутин	Стінки капілярів та попереджає крововилив у сітківку, має антиоксидантну дію. Рослинні пігменти антоціанозиди покращують гостроту зору, Екстракт чорниці укріплює посилює світлочутливість,

Продовження таблиці

1	2	3
		покращують кровообіг у сітківці та м'язах ока. Препарат застосовують для профілактики та лікування порушень зору (особливо сутінкового зору), у період реконвалесценції після перенесених офтальмологічних операцій
Доппельгерц женьшень актив	Екстракт кореня женьшеню, нікотинамід, піридоксину гідрохлорид, кофеїн	Комбінований препарат загальнотонізуючої дії, комплекс біологічно активних речовин женьшеню надає стимулюючу та тонізуючу дію на ЦНС, підвищує споживання кисню тканинами, підвищує фізичну та розумову працездатність. Препарат призначають при астенії, довготривалих фізичних та психічних навантаженнях, а також в період реконвалесценції після перенесених захворювань

Мінеральні засоби

Мінеральні елементи – це неорганічні складові частини їжі, що є незамінними харчовими речовинами. Усі мінеральні речовини поділяють на макро- й мікроелементи за таким принципом: залежно від кількостей, у яких вони зустрічаються в організмі і в їжі, і кількостей, які необхідні людині. Усього мінеральних речовин в організмі дорослої людини міститься близько 3,5 кг. До *макроелементів*, що містяться у великих кількостях, належать кальцій, фосфор, магній, калій, натрій, хлор і сірка. З багатьох *мікроелементів*, які містяться в організмі й продуктах у дуже малих кількостях, визнані необхідними для життєдіяльності залізо, мідь, марганець, цинк, кобальт, йод, фтор, хром, молібден, ванадій, нікель, стронцій, кремній, селен.

Усі фізіологічні й біохімічні реакції в організмі перебігають при певному вузькому значенні рН середовища, тобто при певному співвідношенні (балансі) кислот і лугів в організмі. Мінеральні речовини хлор, сірка й фосфор утворюють кислотний потенціал тканин, а кальцій, калій, натрій і магній входять до складу лугів. Співвідношення цих елементів створює певну кислотно-лужну рівновагу в крові і всередині клітин.

Кислотоутворювальні елементи превалюють у їжі, багатій на білки, – м'ясі, рибі, птиці, яйцях і продуктах із зернових. Лужні елементи кальцій, калій, натрій, магній переважають у фруктах, овочах і горіхах. Незважаючи на кислий смак деяких фруктів (наприклад, цитрусових – лимони, грейпфрути), у них переважають лужні мінеральні елементи.

Дефіцит або надлишок мінеральних речовин призводить до тяжких розладів здоров'я. Наприклад, наслідки недостатності йоду, якого потрібно всього 150–200 мкг на добу, можуть бути небезпечнішими, ніж недостатність, скажімо, кальцію, який становить 2 % від ваги тіла людини.

Макроелементи регулюють водно-сольовий обмін, підтримують осмотичний тиск у клітинах і міжклітинних рідинах, що необхідно для пересування між ними поживних речовин і продуктів обміну. Нормальна функція нервової, серцево-судинної, травної й інших систем неможлива без мінеральних речовин. Мінеральні речовини впливають на захисні функції організму, його імунітет.

Процеси кровотворення й згортання крові не можуть відбуватися без участі заліза, міді, марганцю, кальцію й інших мінеральних елементів. Мінеральні речовини, особливо мікроелементи, входять до складу або активують дію ферментів, гормонів, вітамінів і такий спосіб беруть участь у всіх видах обміну речовин.

Мінеральні речовини є незамінною складовою частиною харчового раціону, а їх тривалий дефіцит або надлишок веде до порушень обміну речовин і захворювань. Основні причини цих явищ:

- ◆ Тривале переважання в харчуванні одних продуктів при дефіциті інших. Тільки різноманітний продуктовий набір забезпечує збалансоване надходження всіх мінеральних речовин. Наприклад, молочні продукти – кращі джерела легкозасвоюваного кальцію, але містять мало магнію й кровотворних мікроелементів.

- ◆ Дефіцит або надлишок мінеральних речовин у місцевих харчових продуктах обумовлений хімічним складом ґрунту й води окремих географічних районів. Унаслідок цього виникають ендемічні, тобто властиві певним районам, захворювання, наприклад, ендемічний зоб від нестачі йоду.

- ◆ Незбалансоване харчування. Надлишок або дефіцит в раціоні різних харчових речовин порушує засвоєння макро- й мікроелементів. Наприклад, засвоєння кальцію погіршує надмірний вміст у їжі жирів, фосфору, магнію, щавлевої кислоти, дефіцит вітаміну D.

- ◆ Відсутність змін харчування при підвищеній потребі організму в мінеральних речовинах, обумовленій фізіологічними причинами. У вагітних і жінок-годувальниць зростає потреба в кальції, залізі й інших мінеральних речовинах.

- ◆ Захворювання, а також лікарська терапія можуть порушувати всмоктування мінеральних речовин зі ШКТ, порушувати їх обмін (хвороби травної й ендокринної систем, нирок, опіки, крововтрати). Усе це потребує змін характеру харчування. Крім того, вміст мінеральних речовин спеціально збільшують або зменшують шляхом відповідного підбору продуктів у дієтах при багатьох захворюваннях.

- ◆ Відсутність контролю за правильністю використання деяких дієт і станом хворого може спричиняти порушення обміну речовин і захворювання від нестачі або надлишку мінеральних елементів. Наприклад, при тривалому безсольовому харчуванні при захворюваннях нирок і серцево-судинної системи може

виникнути дефіцит в організмі натрію й хлору з відповідною клінічною картиною.

Фізіологічні функції й джерела мінеральних речовин

Кальцій формує кісткову тканину, бере участь у процесах збудження нервової тканини, скорочення м'язів і згортанні крові, зменшує проникність судин. Він є необхідною складовою частиною ядра й мембран клітин, клітинних і тканинних рідин. Кальцій впливає на кислотно-основний стан організму, активує ряд ферментів. Він має протизапальну дію й зменшує явища алергії. Для засвоєння кальцію в організмі важливим є його співвідношення з деякими елементами.

Оптимальним співвідношенням кальцію до фосфору для дорослих вважають 1:1,5. Співвідношення кальцію й фосфору в коров'ячому молоці – 1:0,7, сирі – 1:1,5, яловичині – 1:20, трісці – 1:8, яйцях і хлібі – 1:4, картоплі й вівсяній крупі – 1:6, яблуках, моркві і буряку – 1:1. Отже, кращі співвідношення мають місце в молочних продуктах і деяких овочах та фруктах. Поєднання продуктів покращує співвідношення кальцію й фосфору (каші на молоці, хліб із сиром та ін.). Кальцій всмоктується з кишечника у вигляді комплексу із жирними й жовчаними кислотами. Дефіцит і надлишок жирів у їжі погіршує засвоєння кальцію. Надлишок жирів утворює кальцієву сполуку, що не всмоктується. При однаковому механізмі всмоктування кальцію й магнію надлишок останнього зв'язує в кишечнику частину жирних і жовчних кислот, необхідних для засвоєння кальцію. Кращим співвідношенням кальцію й магнію в їжі є 1:0,5. У хлібі, крупах, м'ясі й картоплі співвідношення кальцію й магнію в середньому 1:2, в молоці – 1:0,1, сирі – 1:0,2, у багатьох овочах і фруктах – 1:0,5. Погіршує всмоктування кальцію щавлева кислота, якою багаті шпинат, щавель, інжир, какао, шоколад.

При дефіциті вітаміну D всмоктування кальцію різко порушується й починає використовуватись кальцій кісток. Як дефіцит, так і надлишок білків у раціоні погіршує засвоєння кальцію.

В організмі дорослої людини міститься 1–1,5 кг кальцію, в основному в скелеті та зубній тканині.

Добова потреба в кальції для дорослих – 800 мг.

Вміст кальцію збільшують у дієтах до 1500–2000 мг при алергічних й запальних захворюваннях, що зокрема супроводжуються

ураженням шкіри і суглобів, при переломах кісток, туберкульозі, захворюваннях, що призводять до порушення всмоктування кальцію (хронічні ентерити і панкреатит, деякі хвороби печінки й жовчних шляхів), тривалому лікуванні кортикостероїдними препаратами й гормонами. Збільшення кальцію в дієті проводять в основному завдяки молочним продуктам.

Основні симптоми дефіциту кальцію	Основні симптоми надлишку кальцію
судоми, біль у м'язах остеопороз крихкість зубів дефекти росту сонливість запори порушення нормального серцевого ритму розвиток гіпертонічних кризів розвиток токсикозу у вагітних підвищення рівня холестерину в крові	кальцифікація кісток і тканин (в основному сечовивідної системи) порушення функціонування м'язових та нервових тканин підвищення згортання крові зменшення засвоюваності цинку клітинами тканини кісток

Фосфор. Сполуки фосфору беруть участь у всіх процесах життєдіяльності, але особливе значення вони мають в обміні речовин і функціях нервової та мозкової тканин, м'язів, печінки, нирок, в утворенні кісток, ферментів, гормонів. Фосфор входить до складу нуклеїнових кислот – носіїв спадковості й аденозинтрифосфорної кислоти (АТФ) – джерела енергії. Кращим джерелом фосфору для організму є тваринні продукти, хоча багато фосфору міститься і в зернових, і в бобових продуктах. Проте з останніх сполуки фосфору (фітини) погано засвоюються. З тваринних продуктів всмоктується в кишечнику 70 % фосфору, з рослинних – 40 %. Замочування круп і бобів перед кулінарною обробкою покращує засвоєння фосфору.

В організмі дорослого міститься 600–900 г фосфору. Наявний у кожній клітині у вигляді органічних сполук фосфору – нуклеїнових кислот, фосфорних етерів цукрів, АТФ, АДФ та інших нуклеотидфосфатів. Максимальна кількість фосфору (85 %) міститься в кістках і зубній тканині у вигляді фосфатів (гідроксиапатит).

Добова потреба у фосфорі для дорослих – 1–2 г.

Вміст фосфору в дієті збільшують при туберкульозі, захворюваннях нервової системи, переломах і захворюваннях кісток.

Основні симптоми дефіциту фосфору	Основні симптоми надлишку фосфору
втрата апетиту, ваги слабкість, втомлюваність відчуття оніміння та поколювання в м'язах біль у кістках тривога, відчуття страху	гіпокальціємія гіпотонія ниркова недостатність, що обумовлена не надлишком фосфору, а вторинним дефіцитом кальцію

Магній бере участь у вуглеводному, жировому й енергетичному обміні, кісткоутворенні, нормалізує діяльність нервової системи і серця. Він має антиспастичну й судинорозширювальну дію, стимулює рухову функцію кишечника й жовчовиділення. На магній багаті рослинні продукти. Для збагачення ним дієти використовують *висівки, горіхи, сухофрукти, деякі крупи й овочі, боби*. Засвоєння магнію гальмує надлишок у їжі жирів і кальцію, оскільки для всмоктування з кишечника вказаних речовин потрібні жовчні кислоти.

В організмі людини магнію міститься 20–30 мг. 70 % цієї кількості припадає на кістки, 30 % – на м'язи, залози внутрішньої секреції, невелика кількість магнію знаходиться в крові.

Добова потреба в магнії для дорослих – 400 мг.

Рекомендуються збільшення магнію в дієтах при атеросклерозі та ішемічній хворобі серця, гіпертонічній і жовчнокам'яній хворобах, запорах, хворобах кишечника, що порушують всмоктування магнію, сечокам'яній хворобі з оксалурією, тривалому прийомі сечогінних засобів.

Основні симптоми дефіциту магнію	Основні симптоми надлишку магнію
анемія, викликана руйнуванням червоних кров'яних клітин порушення серцевого ритму порушення кров'яного тиску в обох напрямках зміни психіки (тривога, депресія, роздратованість, гіперактивність, сплутаність свідомості) неврологічні симптоми (запаморочення, порушення балансування при ходінні) м'язові симптоми (конвульсії, тремор, біль, слабкість) зниження температури тіла, охолодження рук та ніг	уповільнення серцевого ритму втома низький кров'яний тиск приливи крові сухість у роті м'язова слабкість

Калій відіграє велику роль у найважливіших обмінних реакціях, у регуляції водно-сольового обміну, осмотичного тиску, кислотно-основного стану. Він необхідний для нормальної діяльності м'язів, у тому числі серця. Калій сприяє виведенню з організму води й натрію. Більше всього калій потрапляє в організм з *рослинними продуктами, м'ясом, морською рибою*. У рослинних продуктах, на відміну від тварин, калію в багато разів більше, ніж натрію. Співвідношення калію й натрію становить: у *яйцях* – 1:1, *рибі* – 1:3, *яловичині* – 5:1, *вівсяній крупі, яблуках* – 10:1, *картоплі* – 20:1, *гречаній крупі, абрикосах* – 100:1.

В організмі дорослого міститься до 140–250 г калію, з них 98 % – внутрішньоклітинно. Внутрішньоклітинний калій знаходиться в рівновазі з позаклітинним. Ці 2 % позаклітинного калію дуже важливі для забезпечення електричного нервового імпульсу, для контролю за скороченням м'язів (у тому числі й серцевого), для забезпечення постійності артеріального тиску. Присутній у всіх органах, особливо в нирках, мозку й серці. Вважають, що калій і марганець – перші елементи, що втрачаються при стресах і неправильному харчуванні.

Добова потреба в калії – 3 г.

Вона зростає при гіпертонічній хворобі, недостатності кровообігу, деяких хворобах нирок, проносах і частій блювоті, прийомі сечогінних препаратів і кортикостероїдних гормонів. Калій збільшують у дієтах завдяки рослинним продуктам, зокрема блюдам з *гречаної й вівсяної крупи, печеної картоплі, свіжих овочів і плодів, сухофруктів*. Вміст калію зменшують у дієтах при недостатній функції надниркових (хвороба Аддісона).

Основні симптоми дефіциту калію	Основні симптоми надлишку калію
зниження розумової діяльності, порушення пам'яті, депресія, психози порушення сну симптоми фізичної та розумової перевтоми чутливість до холоду, похолодіння рук і ніг збільшення частоти простудних захворювань періодична відсутність апетиту, іноді нудота, блювота висипання на шкірі, вугрі нічні м'язові судоми, особливо ніг	плутаність свідомості слабкість порушення мовлення

Натрій і хлор потрапляють в організм в основному у вигляді натрію хлориду (повареної солі). **Натрій** має велике значення у внутрішньоклітинному й міжтканинному обміні речовин, регуляції кислотно-основного стану й осмотичного тиску в клітинах, тканинах і крові. Він сприяє накопиченню рідини в організмі, активує травні ферменти. **Хлор** бере участь у регуляції осмотичного тиску й водного обміну, утворенні соляної кислоти шлункового соку. 1 г натрію міститься в 2,5 г повареної солі, тому натрію багато в продуктах, до яких додана сіль.

Багаті натрієм мінеральні води типу *боржомі, ессенуки* № 4 й № 17 і ін. Мало натрію в овочах, плодах і крупах. У практиці, особливо при необхідності обмеження повареної солі в дієтах, треба знати її вміст у продуктах, що становить (у г/100 г продукту): *хліб* – близько 1; *вершкове масло солоне* – 1,5; *сири* – 1,5–3,5; *варені ковбаси, сосиски* – 2–2,5; *ковбаси копчені* – 3–3,5; *риба: слабкосолона* – 5–8, *середньосолона* – 9–14, *гарячого копчення* – 2, *холодного копчення* – 8–11; *ікра лососевих* – 6, *осетрових* – 4; *консерви: рибні* – 1,5–2, *м'ясні й овочеві закусочні* – 1,5, *дитячого і дієтичного харчування* – 0,3–0,8.

В організмі дорослої людини близько 90 г натрію. Більше половини цієї кількості міститься в позаклітинній рідині, приблизно третя частина – у кістках, у кристалах нерозчинних мінералів, остання – усередині клітин.

В організмі людини міститься в середньому 75–100 г хлору. Хлор присутній у всіх органах і тканинах, зокрема, кістковій тканині, крові, позаклітинній рідині організму, але основна його частина (30–60 %) концентрується в епітелії.

Добова потреба в повареній солі – 10–12 г, що задовольняється завдяки вмісту її в продуктах харчування, зокрема, в хлібі й солі, що використовується для приготування їжі й додається на смак під час їжі (3–5 г).

Потреба зростає до 20–25 г при рясному потовиділенні, недостатності кори надниркових залоз (хвороба Аддісона), сильній блювоті й проносах, обширних опіках.

Обмеження повареної солі й навіть її виключення (готують їжу без солі й дають без солі хліб) показано при хворобах нирок і печінки з набряками, серцево-судинної системи з порушенням кровообігу, гіпертонічній хворобі, запальних процесах, ревматизмі, ожирінні, лікуванні кортикостероїдними гормонами. Для заміни повареної

солі використовують санасол та інші дієтичні солі. Хворих, яким показано малосольове живлення і які звикли вживати багато повареної солі, треба (за відсутності відповідних протипоказань) переводити на дієту з різким обмеженням солі, але обов'язково поступово. При тривалому призначенні безсольових дієт вводять «сольові дні» (5–6 г повареної солі), уникнути виникнення дефіциту натрію і хлору в організмі, що в початковій стадії виявляється втратою смакових відчуттів і апетиту, млявістю, м'язовою слабкістю.

Основні симптоми дефіциту натрію	Основні симптоми надлишку натрію
втрата ваги блювота метеоризм м'язові судоми невралгія порушення засвоєння амінокислот і	набряки ніг та обличчя, затримка рідини в організмі підвищення кров'яного тиску тремор затемнення свідомості виведення калію з організму

Основні симптоми дефіциту хлору	Основні симптоми надлишку хлору
відсутність апетиту, сухість у роті втрата смакових відчуттів сонливість порушення пам'яті у важких випадках – випадіння волосся та зубів	різь в оці, сльозотечіння сухий кашель, біль у грудині набряк легень головний біль підвищення температури

Залізо необхідне для нормального кровотворення й тканинного дихання. Воно входить до складу гемоглобіну еритроцитів, що доставляють кисень до органів і тканин, міоглобіну м'язів, ферментів, які забезпечують процеси дихання клітин. Роль окремих продуктів як джерел заліза визначається не лише його кількістю, але й ступенем засвоєння організмом. Залізо, що поступило з їжею, частково всмоктується з кишечника в кров. Найкраще всмоктується залізо гемоглобіну й міоглобіну, тобто крові й м'язів. Тому м'ясо тварин, м'ясні субпродукти є кращими джерелами заліза. Максимальне всмоктування заліза в кишечнику з харчових продуктів таке: *молочні продукти* і *яйця* – 5 %, *зернові (крупни, хліб)*, *боби, овочі й фрукти* – 5–10 %, *риба* – 15 %, *м'ясо* – 30 %. Фактичне всмоктування заліза буває значно меншим: з *яєць і квасолі* – 2–3 %, з *риси й шпинату* – 1 %, з *фруктів* – 3–4 %, з *риб* – 9–11 %, з *печінки* – 1–16 %, з *телятини* – 22 %.

Всмоктуванню заліза сприяють лимонна й аскорбінова кислоти й фруктоза, що містяться у фруктах, ягодах, їхніх соках. При питті фруктового соку без м'якоті, зокрема з цитрусових плодів, підвищується засвоєння заліза з круп, хліба, яєць, хоча в самих цитрусових заліза мало. Щавлева кислота й дубильні речовини погіршують всмоктування заліза, тому багаті залізом шпинат, щавель, чорниця або айва не є істотними його джерелами. У зернових і бобових продуктах та деяких овочах містяться фосфати й фітени, що перешкоджають всмоктуванню заліза. При додаванні м'яса або риби до цих продуктів засвоєння заліза покращується, при додаванні молочних продуктів або яєць – не змінюється. Пригнічує засвоєння заліза міцний чай, а також великий вміст харчових волокон у раціоні. З раціонів, що складаються з тварин і рослинних продуктів, засвоюється в середньому 10 % заліза. При дефіциті заліза в організмі всмоктування його з кишечника збільшується. Зокрема, з хліба в здоровій людині всмоктується близько 4 % заліза, а при дефіциті заліза – 8 %.

Всмоктування заліза погіршується при захворюваннях кишечника й меншою мірою – при зниженні секреторної функції шлунка.

Загальний вміст заліза в організмі людини становить близько 4,25 г. Із цієї кількості 57 % знаходиться в гемоглобіні крові, 23 % – у тканинах і тканинних ферментах, а решта 20 % – депонують у печінці, селезінці, кістковому мозку і є «фізіологічним резервом» заліза.

Добова потреба в залізі становить для дорослих чоловіків 10 мг, для жінок – 18 мг.

Вища потреба в залізі в жінок обумовлена його втратами з кров'ю під час менструацій. При дефіциті заліза в організмі передусім погіршується клітинне дихання, що веде до дистрофії тканин і органів і порушення стану організму ще до розвитку анемії. Виражений дефіцит заліза призводить до гіпохромної анемії. Аліментарною причиною цих станів є недостатнє надходження заліза з їжею або переважання в раціоні продуктів, з яких залізо погано засвоюється.

Розвитку залізодефіцитних станів сприяє дефіцит у харчуванні тваринних білків, вітамінів, кровотворних мікроелементів. Зокрема, нестача білків погіршує здатність заліза брати участь в утворенні гемоглобіну. Дефіцит заліза в організмі виникає при гострих і хронічних крововтратах, захворюваннях шлунка (резекція шлунка, анацидні гастрити, ентерити), деяких глистних інвазіях. Тому при багатьох захворюваннях потреба в залізі підвищується.

Основні симптоми дефіциту заліза	Основні симптоми надлишку заліза
залізодефіцитна анемія (слабкість, підвищена втомлюваність, головний біль, підвищене серцебиття, ламкість нігтів, блідість шкіри, зниження опірності організму до інфекційних хвороб)	надлишковий вміст заліза в організмі сприяє виведенню з організму фосфору

Марганець входить до складу деяких ферментів та активізує ряд ферментів (фосфатазу крові й тканин, пептидазу сироватки крові, декарбоксилази піровиноградної і кетоглутарової кислот), стимулює окислювальні процеси в організмі. Марганець має ліпотропну й гіпохолестеринемічну дію та перешкоджає розвитку експериментального атеросклерозу, а також потенціює гіпоглікемічний ефект інсуліну, процеси росту, відіграє важливу роль у процесах окостеніння, позитивно впливає на еритропоез і гемоглобінутворення. Він підвищує захисні сили організму й тісно пов'язаний з обміном вітамінів (тіаміну, піридоксину, токоферолів).

В організмі дорослої людини міститься близько 12 мг марганцю. Найбільш багаті на марганець трубчасті кістки й печінка (на 100 г свіжої речовини в трубчастих кістках марганцю міститься 0,3 мг, в печінці – 0,205–0,170 мг). Важлива роль в накопиченні марганцю належить підшлунковій залозі.

Добова потреба дорослої людини в марганці становить 5–7 мг.

Вона зростає в період вагітності й лактації. На марганець багатші продукти рослинного походження. Його багато в зернових (пшениця, жито, овес, ячмінь), крупах (вівсяна, перлова, пшоно, рис), бобах (квасоля, горох), петрушці, щавлі, кропі, буряку, гарбузі, шпинаті, журавлині, малині, чорній смородині.

Основні симптоми дефіциту марганцю	Основні симптоми надлишку марганцю
ламкість кісток висипання на шкірі непереносимість цукру високий рівень холестерину втрата ваги дегенерація внутрішніх статевих органів	втрата апетиту галюцинації погіршення пам'яті і розумових реакцій сонливість м'язовий біль

Йод бере участь в утворенні гормонів щитовидної залози. У районах, де є дефіцит йоду в харчових продуктах і воді, виникає ендемічний зоб. Розвитку хвороби сприяє переважно вуглеводне живлення, недолік тваринних білків, вітамінів С і А, деяких мікроелементів (у першу чергу селену). Для профілактики цієї хвороби використовують *йодовану поварену сіль*. Йодом особливо багаті *морські риби й продукти моря (креветки, мідії, морська капуста)*. У м'ясі тварин і прісноводній рибі йоду небагато. Істотним джерелом йоду є дієтичні продукти з додаванням морської капусти. При тепловій кулінарній обробці й тривалому зберіганні вміст йоду в продуктах зменшується. Наприклад, при варінні картоплі цілими бульбами втрачається 30 % йоду, у подрібненому вигляді – 50 %.

Загальна кількість йоду в організмі близько 25 мг, з них 15 мг – у щитовидній залозі. Значна кількість йоду міститься в печінці, нирках, шкірі, волоссі, нігтях, яєчниках і передміхуровій залозі. Щитовидна залоза є центральним регулюючим органом, у якому утворюються й накопичуються сполуки йоду.

Добова потреба в йоді – 150–200 мкг на добу.

Вміст йоду бажано збільшити в дітях при атеросклерозі, ожирінні, недостатності щитовидної залози, вагітності та в період лактації.

Основні симптоми дефіциту йоду	Основні симптоми надлишку йоду
швидка втомлюваність та сильна втома підвищена роздратованість, відчуття розбитості вранці гіпотиреоз, тобто недостатність функцій щитовидної залози ендометричний зоб	підвищення кількості слизу в носі, поява симптомів застуди, кропивниці та інших алергічних реакцій

Фтор необхідний для побудови кісткової, особливо зубної тканини. При дефіциті фтору у воді й харчових продуктах виникає карієс зубів, при надлишку – флюороз: ураження кісток, зубної емалі, крихкість зубів. Фтору багато в *морській рибі й продуктах моря, чаї*. Молочні продукти, фрукти й більшість овочів бідні на фтор. З рослинних джерел фтору слід відзначити *чай, горіхи, зернові, цибулю, картоплю, яблука, грейпфрути, листові овочі, рис, шпинат*.

В організмі дорослого міститься від 100 до 300 мг фтору. З них 99 % міститься в кістковій і зубній тканині в складі фторапатиту.

Добова потреба складає 2–4 мг.

Основні симптоми дефіциту фтору	Основні симптоми надлишку фтору
ламкість кісток та зубів типове ураження зубів карієсом	ендемичний флюороз зубів, що характеризується зменшенням щільності зубної емалі ендемичний флюороз кісток скелету – зменшення рухомості суглобів, підвищення щільності кісток, хрупкість кісток, переломи, остеохондроз, вроджені дефекти, передчасна смерть

Мідь входить до складу ряду окислювальних ферментів (цитохромоксидаза, дефінілоксидаза й ін.), стимулює кровотворення (синтез гемоглобіну, перетворення ретикулоцитів в еритроцити), сприяє росту організму. Мідь бере участь у побудові й регенерації кісткової тканини, посилює гіпоглікемічний ефект інсуліну, потенціює окислення глюкози й перешкоджає розпаду глікогену в печінці. Вона підвищує активність гормонів гіпофізу, захисні сили організму, антитоксичну функцію печінки, пригнічує токсичний вплив на організм тироксину й активність ряду ферментів (лужної фосфатази, ліпази, пепсину, глікуронідази).

Загальний вміст міді в організмі людини становить приблизно 100–150 мг. У печінці дорослих людей міститься в середньому 35 мг міді на 1 кг сухої ваги. Тому печінку можна розглядати як «депо» міді в організмі. У печінці плоду міститься в десятки разів більше міді, ніж в печінці дорослих.

Добова потреба дорослої людини в міді становить близько 2 мг.

Потреба в міді збільшується при вагітності й годуванні грудьми, рясних менструаціях, при роботі, пов'язаній з речовинами, що токсично впливають на систему кровотворення (анілін, ртуть, свинець та ін.).

До продуктів, найбільш багатих міддю, належать *какао, фундук, крупи (гречана, вівсяна), боби (горох, квасоля), печінка, кальмари, тверді сири, абрикоси, груші, агрус.*

Основні симптоми дефіциту міді	Основні симптоми надлишку міді
випадіння волосся анемія шкірні висипи емфізема підвищена втомлюваність високий рівень холестерину часті інфекції зменшення кількості лімфоцитів депресія остеопороз	м'язові болі роздратованість депресія

Цинк входить до складу багатьох ферментів (карбоксипептидази, карбоангідрази й ін.), активує (пероксидаза, амінопептидаза, енолаза, аргіназа) або інгібує деякі ферменти (фосфоглюкомутаза, сукциноксидаза, протеази, лужна фосфатаза). Він є складовою частиною інсуліну, подовжує його гіпоглікемічний ефект. Цинк потенціює дію пітуїтрину, антидіуретичного й гонадотропного гормона гіпофізу, тестостерону й фолікуліну, стимулює гемоглобінутворення й еритропоез, має ліпотропну дію, впливає на імунобіологічну реактивність організму. Цинк необхідний для утворення білків і нуклеїнових кислот.

В організмі дорослої людини міститься 1,4–2,3 г. Найбільша кількість цинку міститься в тканинах тестикул та шишковидної залози, що має пряме відношення до реалізації сексуальної функції чоловіків і жінок.

Добова потреба дорослої людини в цинку становить 11 мг.

Вона збільшується під час вагітності й у період лактації. Найкращими джерелами цинку є *дріжджі, печінка, нирки, легені, яловичина, риба, гриби, яйця курячі*. При дефіциті цинку в організмі погіршується загоєння ран, у вагітних спостерігається порушення нюху, грубіє шкіра. Його недостатність в організмі призводить до розвитку порушень нервової й репродуктивної систем. Пригнічується імунітет, розвивається гіпертонія, інфаркт міокарда.

Основні симптоми дефіциту цинку	Основні симптоми надлишку цинку
затримка в рості та статевому дозріванні розвиток безпліддя, втрата сексуальної активності зниження імунітету підвищення ризику розвитку пухлин розвиток анемії порушення росту волосся й нігтів поява білих плям на нігтях повільне заживання ран, шкірні захворювання	підтверджена інформація про токсичність цинку, що міститься в харчових продуктах, відсутня

Важливість **нікелю** для організму полягає у виконанні таких функцій: у поєднанні з кобальтом, залізом, міддю бере участь у процесах кровотворення (впливає на дозрівання молодих еритроцитів і підвищує рівень гемоглобіну); підвищує гіпоглікемічну активність (збільшує ефективність роботи інсуліну); бере участь у структурній організації й функціонуванні ДНК, РНК і білків; стимулює окислювально-відновні процеси в тканинах (забезпечує клітини киснем); посилює антидіуретичну дію гіпофізу; активує ряд ферментів (зокрема аргіназу); важливий для гормональної регуляції організму; бере участь в обміні жирів; знижує артеріальний тиск.

В організмі дорослої людини міститься всього біля 5–14 мг нікелю. Такі продукти, як чай, кава, молоко, апельсиновий сік і вітамін С знижують засвоюваність нікелю. А дефіцит заліза, цинку, магнію, кальцію навпаки її покращують.

Добова потреба в нікелі залежно від віку, статі становить близько 100–300 мкг.

Рослинними джерелами нікелю є *какао боби, горіхи, боби, зерно, чай, какао, морква, салат, гречка, вівсянка, петрушка, кріп, щавель, цибуля, вишня, чорна смородина, абрикоси, хлібобулочні вироби, гриби*. Тваринні – *м'ясо й субпродукти, риба й морепродукти, молоко й молочні продукти, курячі яйця*. Близько чверті необхідної кількості нікелю потрапляє в організм з *водою*.

Основні симптоми дефіциту нікелю	Основні симптоми надлишку нікелю
зменшення рівня глюкози в крові порушення росту кісткової тканини погіршення обміну кальцію, заліза й вітаміну В ₁₂ Дерматити	тахікардія зниження опірності організму до інфекційних хвороб, зниження імунітету подразнення слизових оболонок верхніх дихальних шляхів підвищена збудливість нервової системи дефіцит магнію в організмі акумуляція заліза й цинку в організмі підвищення ризику розвитку пухлин

Селен – найвідоміший і важливіший компонент антиоксидантної системи організму. Входить до складу активного центру антиоксидантного ферменту – глутатіонпероксидази, яка здійснює захист клітин від токсичної дії перекисів і гідроперекисів ліпідів. Тому вважають, що при достатньому надходженні селен захищає організм від онкологічних захворювань. Є кофактором у ряді окислювально-відновних ферментів, залучається до цілого ряду процесів анаболізму. Кількість селену визначає гостроту зору: підвищує сприйняття світла сітківкою очей. Попереджає захворювання печінки. Нейтралізує афлатоксини й тим самим оберігає клітини від їх канцерогенної дії. Пов'язаний із статевими гормонами, усуває приливи й нездужання під час клімаксу, підтримує збереження сперми. Нормалізує роботу щитовидної залози. Сприяє виведенню з організму радіонуклідів і ртуті.

Недостатність селену призводить до розвитку еозинофілії, міокардіопатії, кистозного фіброзу підшлункової залози.

В організмі дорослої людини міститься близько 16 мг селену.

Добові норми становлять: для жінок – 50 мкг, для чоловіків – 70 мкг, для вагітних – 65 мкг, для жінок-годувальниць – 75 мкг.

Основними джерелами селену є *пшеничне грубе необроблене борошно, продукти моря (морська сіль, краби, омари, лангусти, креветки, кальмари, тунець), свинячі, яловичі й телячі нирки, печінка, серце, жовтки домашніх яєць*. Залежно від ґрунту селен міститься в *необробленій кукурудзі, астрагалі, кропі, висівках, зеленій цибулі, горобині, часнику, бобах, сої, коричневому рисі, спаржі, помідорах,*

цвітній капуста, капуста брокколи, квасолі, горіхах кеш'ю, чистотілі великому, подофілі щитовидному, суницяч лісових, ромашці аптечної, барвінку, шипшині, солодкі голій, глоді, алое деревовидному, мати-й-мачусі, лимоннику китайському, смородині чорній, евкالیпті, гарбузі звичайному, кропі, пастернаку посівному, родіолі рожевій.

Основні симптоми дефіциту селену	Основні симптоми надлишку селену
недостатність репродуктивної функції гіпотиреоз (зниження функції щитовидної залози) зниження імунітету уповільнення росту в дітей атеросклероз порушення детоксикаційної функції печінки прискорення старіння організму підвищення ризику розвитку пухлин накопичення миш'яку й кадмію в організмі	випадіння волосся (алопеція) артрит ламкість нігтів висипи на шкірі зниження функцій нирок і печінки депресивні стани порушення функцій нервової системи запах часнику з роту

Кобальт входить до складу ціанокобаламіну (B_{12}), потенціє всмоктування заліза в кишечнику і його використання в процесі утворення гемоглобіну, стимулює гемопоез (утворення гемоглобіну й еритроцитів), процеси росту, сприяє накопиченню в органах і тканинах ніацину, ретинолу, аскорбінової кислоти, філохинонів. Кобальт пригнічує синтез тироксину, позитивно впливає на синтез м'язових білків і накопичення білку в організмі, активує одні ферменти (кісткова й кишкова лужна фосфатаза, карбоксилаза, каталаза й ін.) і пригнічує активність інших ферментів (цитохромоксидази, сукциндегідрози).

В організмі дорослої людини міститься в середньому близько 15 мг кобальту. Він концентрується в печінці, кісткових і м'язових тканинах, щитовидній залозі, надниркових залозах, нирках, лімфатичних вузлах, підшлунковій залозі, волоссі й жировій тканині.

Добова потреба дорослої людини в кобальті становить близько 50–200 мкг.

До харчових продуктів, багатих на кобальт, належать печінка, нирки, риба, молоко, бобові, зернові й крупи, агрус, чорна смородина, малина, петрушка, буряк, груші.

Основні симптоми дефіциту кобальту	Основні симптоми надлишку кобальту
загальна слабкість, швидка втомлюваність зниження апетиту анемії порушення серцевого ритму зниження пам'яті порушення функцій нервової системи захворювання ендокринної системи й легень атрофія слизової оболонки ШКТ дистрофія тканини кісток порушення функцій печінки затримка розвитку в дітей	бронхіальна астма контактний дерматит «кобальтова» пневмонія гіперплазія щитовидної залози ураження слухового нерва підвищення артеріального тиску підвищення рівня ліпідів і еритроцитів у крові ураження серцевого м'язу

Кремній виконує в організмі такі функції: сприяє всмоктуванню кальцію й стимулює рост кісток (попереджає остеопороз), зменшує ризик розвитку серцево-судинних захворювань (захищає від атеросклерозу); впливає на роботу нервової системи і головного мозку, нормалізує обмін речовин (є каталізатором багатьох окислювально-відновних процесів), стимулює діяльність імунної системи (стимулює фагоцитоз, підвищує опірність організму до вірусів і інфекцій), зміцнює сполучну тканину (хрящі й сухожилля) та стінки кровоносних судин, сприяє утворенню багатьох ферментів, амінокислот, гормонів, сприяє зменшенню кров'яного тиску, покращує засвоюваність більше, ніж 70 % необхідних організму елементів (фосфор, хлор, фтор, натрій, сірка, алюміній, марганець, молібден, кобальт тощо), перешкоджає виникненню раку, туберкульозу, діабету, зобу й багатьох інших патологічних процесів, покращує стан шкіри, волосся і нігтів, уповільнює процеси старіння.

Усього в організмі дорослої людини міститься близько 1–2 г кремнію.

Добова потреба в кремнії для дорослих перебуває в діапазоні від 5 до 50 мг.

Щоденна потреба в кремнії повністю задовольняється завдяки збалансованому харчуванню. Людям, що страждають на остеопороз, серцево-судинні захворювання, хворобу Альцгеймера, рекомендують збільшити вміст кремнію в раціоні.

Рослинними джерелами кремнію є *цільне зерно, продукти з хлібних злаків, буряк, соя, ріпа, редис, зелені боби, картопля, цибуля, топінамбур, водорості, висівки, лісові ягоди, зелень, коричневий рис, абрикоси, банани, вишня, ізюм, інжир, капуста, кукурудза, селера, горіхи. Також кремній наявний у виноградному соку, винах і пиві. Тваринні джерела – ікра, яйця. Деяка кількість кремнію міститься в мінеральних водах.*

Основні симптоми дефіциту кремнію	Основні симптоми надлишку кремнію
погіршення стану волосся, випадіння волосся ослаблення сполучної тканини остеопороз крихкість кісткових тканин запальні захворювання ШКТ ранній розвиток атеросклерозу	сечокам'яна хвороба фіброз легенів ризик появи злоякісних пухлин плеври й черевної порожнини

Сірка є неодмінною складовою частиною клітин, тканин органів, нервової, кісткової й хрящової тканини, а також волосся, шкіри й нігтів людини. Сірка бере участь в обмінних процесах в організмі й сприяє їх нормалізації, є складовим елементом ряду амінокислот, вітамінів, ферментів і гормонів (зокрема інсуліну), відіграє важливу роль у підтримці кисневого балансу, покращує роботу нервової системи; стабілізує рівень цукру в крові; підвищує імунітет, має протиалергічну дію. Покращують засвоюваність сірки такі елементи, як фтор і залізо, а миш'як, свинець, молібден, барій і селен навпаки.

Сірка становить 0,25 % маси людського тіла.

Добова потреба дорослої здорової людини в сірці складає 4–6 г.

Рослинними джерелами сірки є *капуста, цибуля, зернові, крупи, боби, гірчиця, хрін, агрус, виноград, яблука, часник, спаржа, хлібо-булочні вироби. Тваринними – пісна яловичина, риба, курячі яйця, молоко й молочні вироби.*

Основні симптоми дефіциту сірки	Основні симптоми надлишку сірки
запори тьмяність волосся ламкість нігтів болі в суглобах тахікардія алергія гіперглікемія випадіння волосся захворювання печінки	підтверджена інформація про токсичність сірки, що міститься в харчових продуктах, відсутня

Ванадій зустрічається в організмі практично у всіх тканинах, у найбільшій кількості він міститься в кістковій тканині, також наявний у серцевому м'язі, м'язовій тканині, селезінці, щитовидній залозі, легенях і нирках. Зменшують дію ванадію хром і деякі білки.

Ванадій надзвичайно важливий для протікання багатьох процесів в організмі, виконує ряд функцій: регулює роботу серцево-судинної системи (знижує ризики серцево-судинних захворювань і гіпертонії), перешкоджає розвитку атеросклерозу (зменшує продукування холестерину в клітинах печінки), бере участь у формуванні кісткової тканини (сприяє накопиченню солей кальцію у кістках, у формуванні зубів і підвищує їх стійкість до карієсу), у регуляції вуглеводного обміну (ванадій імітує багато ефектів інсуліну), у клітинному механізмі регуляції «натрієвого насосу» (зменшує набряклість і знімає набряки), регулює роботу м'язової й нервової тканин, є каталізатором багатьох окислювально-відновних процесів, впливає на деякі функції очей, печінки, нирок, регулює рівень глюкози й гемоглобін у крові, знижує рівень коензимів А і Q.

В організмі людини міститься 0,10 мг ванадію.

Добова потреба для здорової дорослої людини у ванадії становить близько 10–25 мкг.

У великих кількостях ванадій проявляє токсичні властивості в організмі, дозу в 2–4 мг вважають летальною. Також доведено, що тривале регулярне вживання більше, 10 мг ванадію щодня може призвести до токсичних наслідків.

Необхідно враховувати, що деякі речовини підсилюють токсичну дію ванадію, до них відносять аскорбінову кислоту, хром, хлорид заліза й гідроксид алюмінію.

Рослинні джерела ванадію – зернові, соя, рослинна олія, боби, рис, редис, картопля, кріп, петрушка, чорний перець, гриби, оливки. Тваринні – морська риба і молюски, жирне м'ясо, печінка. Деяка кількість ванадію потрапляє в організм з питною водою.

Основні симптоми дефіциту ванадію	Основні симптоми надлишку ванадію
зниження рівня холестерину підвищення рівня фосфоліпідів підвищення ризику розвитку атеросклерозу та цукрового діабету	алергія лейкопенія анемія запальні реакції шкіри й слизових оболонок зниження вмісту в організмі вітаміну С збільшення ризику захворювань дихальної системи збільшення ризику розвитку пухлин

Молібден виконує в організмі такі функції: сприяє метаболізму білків, нормалізує статеву функцію (сприяє профілактиці розвитку імпотенції), стимулює ріст (активує ряд ферментів, необхідних для розвитку і росту організму), входить до складу ряду ферментів, необхідних для роботи організму, зміцнює зубну тканину (затримує фтор в організмі, захищаючи зуби від руйнування й сприяючи профілактиці карієсу), прискорює розпад пуринів і виводить з організму сечову кислоту (сприяє профілактиці розвитку подагри); важливий компонент тканинного дихання; бере участь в синтезі амінокислот, впливає на склад крові (допомагає продукції гемоглобіну), бере участь у синтезі вітаміну С, впливає на обмін вітамінів С, В₁₂ і Е, запобігає анемії (покрашує засвоєння й утилізацію заліза), виступає як антитоксичний чинник (впливає на розпад сульфідів і алкоголю), впливає на кількісний і якісний склад мікрофлори кишечника.

В організмі дорослої людини міститься близько 9 мг молібдену. Його основна частина концентрується в кістковій тканині, печінці, нирках, головному мозку, підшлунковій, щитовидній і надниркових залозах. В організм надходить в основному з їжею й деяка частина з повітря в процесі дихання.

Вольфрам, свинець і натрій викликають дефіцит молібдену в організмі. А дефіцит заліза й міді сприяє збільшенню концентрації молібдену в організмі.

Добова потреба в молібдені для дорослих і дітей становить 70–300 мкг.

При імпотенції, карієсі необхідно збільшити кількість елемента.

На молібден багаті *бобові, зернові продукти, листові овочі, печінка, нирки, молоко й молочні продукти, морепродукти*. Багато молібдену в *плодах шипшини, глоду, горобини звичайної*, а також у *барбарисі, барвінку малому, кропиві дводомній, м'яті*.

Основні симптоми дефіциту молібдену	Основні симптоми надлишку молібдену
підвищена збудливість, дратівливість «куряча сліпота» тахікардія задишка нудота, блювота дезорієнтація карієс подагра ризик імпотенції ризик ракових захворювань	подразнення слизових оболонок кишковій розлади підвищення активності ксантиноксидази підвищення рівня сечової кислоти в сечі анемія лейкопенія зниження маси тіла подагра затримка росту кісток витіснення міді порушення фосфорного обміну в кістках сечокам'яна хвороба пневмоконіоз

Хром бере участь в обміні білків, холестерину, вуглеводів, підвищує енергетичний статус організму, підвищує рівень цукру в крові, бере участь у метаболізмі глюкози, нормалізує рівень холестерину в крові, сприяє профілактиці інфаркту міокарда, знижує рівень онкологічних захворювань.

Вміст хрому в організмі характеризується найменшим серед інших елементів і становить 6–12 мг.

Добова потреба дорослої людини в хромі – 200 мкг.

На хром багаті *хліб з муки грубого помолу, овочі, боби, крупи*. Дефіцит хрому в організмі може розвиватися при тривалому харчуванні переважно продуктами, бідними на хром, використанні

великих кількостей цукру, що сприяє виведенню хрому із сечею. До таких продуктів відносять хліб з муки вищих сортів, кондитерські вироби. Дефіцит хрому в організмі призводить до зниження чутливості тканин до інсуліну, погіршення засвоєння ними глюкози, збільшення її вмісту в крові.

Основні симптоми дефіциту хрому	Основні симптоми надлишку хрому
відчуття тривоги перевтома непереносимість цукру затримка росту високий рівень холестерину в крові	підтверджена інформація про токсичність хрому, що міститься в харчових продуктах, відсутня

Літій в організмі сприяє зниженню збудливості нервової системи, що є важливим при лікуванні різних психічних захворювань (вивільняючи магній з клітинних «депо», він гальмує передачу нервового імпульсу, зменшує кількість вільного норадреналіну, знижує вміст в мозку серотоніну, підвищує чутливість мозку до дії дофаміну), впливає на нейроендокринні процеси, жировий і вуглеводний обмін (збільшує поглинання глюкози, синтез глікогену й рівень інсуліну в сироватці крові хворих на діабет), має антианафілактичну й антиалергічну дію, підвищує імунітет, поліпшує стан здоров'я при інфаркті, хворобі Альцгеймера й хворобі Гентінгтона, нейтралізує дію на організм етанолу, радіації, солей важких металів.

В організмі дорослої людини міститься 70 мг літію. Літій можна виявити в лімфовузлах, щитовидній залозі, серці, легенях, печінці, кишечнику, надниркових залозах, плазмі крові, а також в малих кількостях в інших органах і тканинах.

Перешкоджають засвоєнню літію такі мікроелементи, як натрій.

Добова потреба організму в літії становить 2–3 мг.

При вагітності препарати літію абсолютно протипоказані.

Літій в організм людини потрапляє з *питної води*. У невеликих кількостях міститься в *томатах, тютюні*, а також й *печінці й легенях* тварин.

Основні симптоми дефіциту літію	Основні симптоми надлишку літію
дефіцит літію спостерігається при імунodefіцитних станах та онкологічних захворюваннях	тремор поліурія, порушення функції нирок помірна спрага діарея, блювота м'язова слабкість млявість і втрата координації збільшення маси тіла погіршення зору гіперкаліємія, дефіцит натрію зниження артеріального тиску аритмія зниження лібідо токсичний дерматит погіршення пам'яті, запаморочення судоми пригнічення функцій щитовидної залози

Фітозасоби, що впливають на систему крові та гемопоез

Антитромботичні засоби

Фітотерапія тромбофлебіту

Тромбофлебіт – запалення стінки судин з одночасною закупоркою її згустком крові (тромбом). Основні причини тромбофлебіту такі:

1. Запалення судинної стінки різного походження.
2. Зміни на внутрішній поверхні судин унаслідок атеросклеротичного ураження.
3. Підвищення згортання крові.
4. Сповільнення швидкості току крові.

Тромб, що утворився, може розсмоктатися або закупорити отвір судин, порушити кровообіг і функцію органа або декількох органів. Тромб може також відірватися і закупорити просвіт іншої судини, порушити функцію органа. Це особливо небезпечно при закупорці отвору судин таких органів, як серце, легені, мозок.

Фітотерапія тромбофлебіту вимагає вживання невідкладних заходів для розсмоктування тромбу, зменшення запального процесу в судинах, запобігання утворенню нових тромбів. Корисними є лікарські рослини, які здатні виявляти виражений терапевтичний ефект, впливати на різні причини, які викликають тромбофлебіт (*вербена лікарська, робінія псевдоакація, гіркокаштан звичайний, сухоцвіт багновий, ламінарія*).

Лікування тромбофлебіту вимагає застосування препаратів з рослин місцево й усередину. При цьому обов'язково слід контролювати здатність крові до згортання для запобігання кровотечі.

Етіотропна фітотерапія тромбофлебіту спрямована на усунення таких факторів:

- ♦ уповільнений кровообіг;
- ♦ пошкодження або захворювання судинної стінки;
- ♦ атеросклеротичне враження судин (див. розділ «Фітозасоби, що впливають на серцево-судинну систему» «Фітотерапія атеросклерозу»).

Патогенетична фітотерапія спрямована на:

- ♦ лізис тромбів;
- ♦ нормалізацію проникності капілярів;

- ♦ зміцнення судинної стінки;
- ♦ зменшення агрегації тромбоцитів.

Для цього призначають протизапальні, десенсибілізуючі, Р-вітамінні та тромболітичні засоби (*гамамеліс віргінський, каланхое перисте, рута запашна, арніка гірська, багно звичайне, гречка звичайна, ромашка аптечна, кропива дводомна*).

Симптоматична фітотерапія полягає в покращенні венозної та лімфатичної циркуляції завдяки призначенню лікарських рослин, що попереджають розвиток варикозного розширення вен, утворення гематом та набряків нижніх кінцівок (*гіркокаштан звичайний, каланхое перисте, рута запашна, арніка гірська, ліщина звичайна, гречка звичайна, вербена звичайна*).

Крім внутрішнього застосування лікарських рослин, корисними є теплі ванни зі зборів рослинної сировини:

трава сухоцвіту багнового, кора гіркокаштану звичайного, квітки ромашки аптечної, листя кропиви дводомної;

листя ліщини звичайної, квітки гіркокаштану звичайного, трава сухоцвіту багнового, листя брусниці;

листки вербени звичайної, трава материнки звичайної, шишки хмелю звичайного тощо.

Антигеморагічні засоби

Фітотерапія кровотеч

Кровотеча – втрата крові внаслідок порушення цілісності судинної стінки. Кровотечі розрізняють зовнішні та внутрішні. Кровоспинні засоби – це препарати, які зупиняють кровотечу, впливають на різні патогенетичні механізми зсідання крові. Природа створила чітку систему зсідання й тамування кровотеч, що виникають при травмах (пораненнях, опіках, ударах та ін.) та різних захворюваннях. У загальному вигляді процес зсідання крові проходить такі етапи: протромбін перетворюється на тромбін, який спричиняє перехід фібриногену в фібрин. Останній випадає в осад і закупорює ушкоджені судини, зупиняючи тим самим кровотечу. У зсіданні крові беруть участь іони кальцію, вітаміни (К, С, Р), білки та інші фактори.

Лікарські рослини здавна застосовували як кровоспинні засоби завдяки їх властивості впливати на різні етапи зсідання крові:

- ♦ підвищувати синтез протромбіну;
- ♦ сприяти швидкому переходу протромбіну в тромбін;
- ♦ сприяти перетворенню фібриногену у фібрин.

Такий комплексний вплив забезпечує високу ефективність рослинних засобів.

Етіотропна та патогенетична фітотерапія кровотеч полягає у призначенні лікарських рослин з кровоспинною, антигіпоксичною, заспокійливою, протизапальною дією (*гісон лікарський, астрагал шерстистоквітковий, бадан товстолистий, вероніка лікарська, вільха сіра, вовчуг польовий, гамамеліс віргінський, кропива біла, зайцегуб п'янкий, кропива дводомна, кукурудза звичайна, гірчак перцевий, гірчак почечуйний, деревій звичайний, арніка гірська, горобина чорноплідна, гречка звичайна, медунка темна, грицики звичайні, родовик лікарський, калина звичайна, ожина*).

Фітотерапія кровотеч спрямована на усунення таких показників, як зменшення кількості еритроцитів та гемоглобіну крові, порушення утворення еритроцитів, що клінічно проявляються у вигляді анемії, тому симптоматична фітотерапія кровотеч аналогічна «Симптоматичній фітотерапії анемії».

Фітотерапія геморагічних діатезів

Геморагічні діатези – група захворювань, для яких характерна тенденція до кровотеч, що характеризуються порушенням внутрішнього механізму зортання крові. До найбільш поширених геморагічних діатезів відносять тромбоцитопенію, гемофілію, хворобу Віленбранда, алергічну пурпуру (хворобу Шенлейна-Геноха).

Основою цих станів є порушення судинної стінки й різних ланок системи гемостазу, що обумовлюють підвищену кровоточивість або схильність до її виникнення. Тому фітотерапія геморагічних діатезів аналогічна «Фітотерапії кровотеч».

Гемостатичні засоби рослинного походження

Препарат	Діючі речовини	Фармакологічна дія
Водяного перцю екстракт рідкий	Флавоноїди (рутин, кверцетин), глікозиди, дубильні речовини, ацетилхолін, ефірна олія, аскорбінова кислота	Кровоспинна, антибактеріальна дія, зменшує проникність судин, підвищує згортання крові
Деревію трава	Алкалоїд ахілеїн, каротин, вітамін С, дубильні речовини, ефірна олія, органічні кислоти, смоли	Кровоспинна дія при маткових кровотечах на фоні запальних захворювань, фіброміоми та інших патологічних процесів

Кропиви листя	Вітамін С, каротин, вітамін К, дубильні речовини, міне- ральні солі	Кровоспинна дія при легене- вих, ниркових, маткових та кишкових кровотечах
Перцю водяного екстракт	Флавоноїди (рутин, кверце- тин), глікозиди, дубильні ре- човини, ацетилхолін, ефірна олія, аскорбінова кислота	Кровоспинна, антибактері- альна дія, зменшує про- никність судин, підвищує згортання крові

Антианемічні засоби

Фітотерапія анемії

Анемії – зменшення кількості еритроцитів і гемоглобіну в крові, унаслідок чого розвивається киснева недостатність тканин. *Ознаки анемії: швидка втома, запаморочення, задишка, втрата свідомості, блідість шкіри.*

Найчастіше гостра анемія розвивається при кровотечах з рани чи виразки, а хронічна анемія – втрата крові при геморої, міомі матки, надмірних місячних, виразковому коліті, злоякісних пухлинах та ін.

Анемії діляться на післягеморагічні (гіпохромні), що виникають при кровотечах з рани чи виразки, при геморої, міомі матки, надмірних місячних, виразковому коліті, злоякісних пухлинах, резекції шлунку, кишечнику та ін., перніціозні (гіперхромні). У наслідок крововтрати відбувається зменшення об'єму циркулюючої крові, гемодилуція, зниження кисневої ємності крові.

При лікуванні залізодефіцитних анемії слід у першу чергу усунути причину кровотечі й зупинити втрату крові. Дуже важливим етапом є стимуляція кровотворення та нормалізація показників крові, для чого в дієту вводять багато овочів, фруктів, що містять вітаміни, мікроелементи (солі заліза, кальцію, міді, марганцю), а також білки й жири. Рекомендують вживати страви з гречки, жовтої кукурудзи, пшона, моркви, столового буряка, часнику, цибулі, селери, цикорію.

Етіотропна фітотерапія анемії полягає в призначення лікарських рослин з прокоагулянтною, кровоспинною дією (див. «**Етіотропна фітотерапія кровотеч**»).

Патогенетична та симптоматична фітотерапія анемії спрямована на відновлення об'єму циркулюючої крові та кисневої ємності крові, усунення таких клінічних симптомів, як слабкість, запаморочення, спрага, пітливість, частий слабкий пульс, ортостатична гіпотензія.

У цей період необхідно призначення лікарських рослин, що є джерелами мікроелементів, особливо міді, заліза, калію тощо, з антианемічною (збільшення кількості заліза та гемоглобіну крові), антиоксидантною, антигіпоксичною, загальнозміцнювальною, полівітамінною, тонізуючою дією, здатністю стимулювати кровотворення (*буряк звичайний, буркун лікарський, липа серцелиста, сухоцвіт багновий, буквиця облистняна, аронія чорноплідна, суніці лісові, абрикос звичайний, персик звичайний, айва довгаста, вербена лікарська, бузина чорна, горох посівний, чорниця звичайна, шипшина корична (та інші види), айр болотяний, оман високий, цикорій дикий*).

Фітозасоби, що впливають на серцево-судинну систему

Кардіологічні препарати

Фітотерапія серцевої недостатності

Недостатність кровообігу – патологічний стан, при якому серцево-судинна система неспроможна доставляти органам і тканинам необхідну кількість крові для їх нормальної діяльності в стані спокою або при фізичних та емоційних навантаженнях. Розрізняють **серцеву недостатність** з ураженням серця й **судинну недостатність**, що характеризується зміною загального та місцевого кровообігу внаслідок порушення тону судин, а також зменшення об'єму циркулюючої крові. Хронічна недостатність кровообігу розвивається поступово з повільним наростанням клінічних симптомів.

Серцева недостатність (СН) – порушення здатності серця забезпечувати кровообіг органів і тканин відповідно до з їх метаболічні потреб. Оскільки при цьому має місце застій у малому або великому кругах кровообігу, її часто називають застійною серцевою недостатністю. СН може бути гострою або хронічною, лівого (лівошлункова та лівопередсерцева) та правого (правошлункова) типів. При прогресуванні СН лівого типу до неї приєднується правошлункова СН, тобто серцева недостатність стає тотальною.

Основою СН є послаблення скорочувальної функції міокарду при первинному його враженні чи у зв'язку з перевантаженням серця об'ємом циркулюючої крові або при артеріальній гіпертензії.

СН може бути обумовлена різними захворюваннями, що призводять до зміни структури й функції серця. Найбільш частою її причиною є атеросклероз коронарних артерій, який нерідко призводить до інфаркту міокарда. Серед інших причин – набуті й вроджені пороки серця, артеріальна гіпертензія, ураження міокарда й перикарда.

Гостра судинна недостатність виникає при важких загальних і черепно-мозкових травмах, психічному потрясінні, крововтраті, різних хворобах серця, сильних опіках, гострих отруєннях, важких інфекційних захворюваннях, великій втраті рідини (сильна діарея при холері, блювоті), органічних ураженнях і розладах ЦНС, гіперчутливості барорецепторів каротидного синусу, наднирковій недостатності.

Нижньою межею нормального систолічного тиску вважають 100–105 мм рт. ст., діастолічного – 60–65 мм рт. ст. Середній артеріальний тиск дорівнює 80 мм рт. ст.

Етіотропна фітотерапія серцевої недостатності включає декілька напрямків:

- ♦ підвищення скорочувальної функції міокарда та хвилинного об'єму крові – застосовують серцеві глікозиди (*наперстянка пурпурна, наперстянка шерстиста, конвалія майська, строфант колбе, жовтушник сивіючий*);

- ♦ лікування атеросклерозу (див. «**Фітотерапія атеросклерозу**»);

- ♦ лікування артеріальної гіпертензії (див. «**Фітотерапія артеріальної гіпертензії**»);

- ♦ профілактика та лікування стресових станів – призначення лікарських рослин з помірною або слабкою седативною дією (*трава буркуну лікарського, трава й листя м'яти перцевої, трава фіалки триколірної, квітки лаванди вузьколистої, трава череди трироздільної, корені півонії незвичайної, супліддя хмелю звичайного*).

Основними засобами в лікуванні серцевої недостатності є серцеві глікозиди (кардіостероїди). Кардіостероїди за хімічною будовою мають бутенолідне п'ятичленне ненасичене лактонне кільце або кумалінове – двічі ненасичене шестичленне лактонне кільце. Саме наявність лактонного кільця обумовлює серцеву дію. Відсутність, розрив або ізомеризація лактонного кільця призводить до втрати фізіологічної активності. Серцеві глікозиди за характером бічного ланцюга в С-17 поділяють на дві групи:

- ♦ карденоліди (група *наперстянки, строфанта*) мають у С-17 ненасичене п'ятичленне лактонне кільце;

- ♦ буфадієноліди (група *морозника, морської цибулі*) мають у С-17 шестичленне ненасичене кільце з двома подвійними зв'язками.

Терапія серцевими глікозидами наперстянки проводиться у дві фази.

1. Фаза насичення – від початку лікування до досягнення відносної компенсації. Існують 3 методи її проведення:

- ♦ швидка дигіталізація – введення дози насичення протягом 24–36 годин;

- ♦ помірно швидка дигіталізація – введення дози насичення протягом 2–5 днів;

- ♦ повільна дигіталізація – введення дози насичення протягом більше 5 днів.

2. Фаза підтримки – з моменту досягнення компенсації триває місяці, роки (іноді все життя). Ознаками насичення є:

- ♦ зміна тахікардії нормальним числом серцевих скорочень;

- ♦ зменшення задишки, ціанозу, в меншому ступені, набряків.

При виборі оптимального препарату для дигіталізації слід враховувати особливості фармакокінетики різних за структурою серцевих глікозидів.

Патогенетична терапія включає застосування лікарських рослин з такими властивостями:

- ♦ кардіотонічні (*квітки та плоди глоду (різні види), трава астрагалу шерстистоквіткового, плоди й насіння лимонника китайського, кореневища з коренями родіоли рожевої*);
- ♦ антигіпоксичні (*листя та квітки липи серцелистої, трава кропиви собачої, трава буркуну лікарського, листя берези (різні види), листя та плоди суниць лісових*).

Симптоматична терапія включає такі напрямки:

- ♦ нормалізація водно-електролітного балансу (лікарські рослини з діуретичним ефектом – *мучниця звичайна, нирковий чай, спориш звичайний, хвощ польовий*);
- ♦ покращення метаболічних процесів у міокарді (*сухоцвіт багновий, глід (різні види), астрагал шерстистоквітковий*);
- ♦ корекція різних метаболічних порушень в організмі (лікарські рослини з гепатопротекторною, анаболічною, антитоксичною дією – *розторопша плямиста, вовчуг польовий, леспедеця головчаста, череда трироздільна*);
- ♦ вітамінотерапія (*шипшина майська, горобина звичайна, суниці лісові*).

Кардіологічні засоби рослинного походження

Препарат	Діючі речовини	Фармакологічна дія
1	2	3
Глікозиди наперстянки		
Дигоксин	Дигоксин	Кардіотонічна дія, застосовують при хронічній (рідше – гострій) серцевій недостатності II та III ступенів, що супроводжується порушеннями кровообігу
Дигоксин-Здоров'я		
Целанід	Ланатозид С	Кардіотонічна дія, застосовують при хронічній (рідше – гострій) серцевій недостатності II та III ступенів, що супроводжується порушеннями кровообігу, менше виражений кумулятивний ефект

Продовження таблиці

1	2	3
Глікозиди строфанту		
Строфантин К	G-строфантин	Застосовують при гострій серцевій недостатності як засіб «швидкої дії», хронічній серцевій недостатності III, IV стадії по NYHA
Строфантин-Г		
Строфантин-Дарниця		
Глікозиди конвалії		
Коргліконт розчин для ін'єкцій	Сума глікозидів з листя конвалії (основні глікозиди – конваліатоксин, конваліазид)	Кардіотонічна дія. Застосовують при початкових стадіях хронічної серцевої недостатності, вегетоневрози (у поєднанні з седативними засобами)
Коргліконт		
Коргліконт		
Глікозиди глоду		
Глоду настойка	Флавоноїди, холін, ацетилхолін, дубильні речовини, фітостерини, тритерпенові кислоти	Покращує кровообіг в коронарних судинах серця і мозку, підвищує чутливість міокарду до дії серцевих глікозидів. Застосовують при функціональних порушеннях серцевої діяльності, пароксизмальній тахікардії (при легких формах, у доповнення до лікування основними антиаритмічними засобами)
Глоду плоди	Флавоноїди, холін, ацетилхолін, дубильні речовини, фітостерини, тритерпенові кислоти	Покращує кровообіг у коронарних судинах серця й мозку, підвищує чутливість міокарда до дії серцевих глікозидів. Застосовують при функціональних порушеннях серцевої діяльності
Глоду листя та квітки		
Плантискардіо	Сухий екстракт з листя та квіток глоду	Скорочувальну активність міокарду, оптимізує роботу серця у відповідності з метаболічними вимогами організму, підвищує чутливість препарату до дії серцевих глікозидів, підсилює кровообіг у коронарних артеріях. Застосовують при початковій стадії серцевої недостатності, що проявляється такими симптомами, як задишка, Кардіотонічна дія, підвищує підвищена втомлювальність,

Продовження таблиці

1	2	3
		тахікардія під час фізичних навантажень
Комбіновані кардіологічні препарати		
Алвісан нео	Трава звіробою, плоди глоду, трава хвоща польового, трава м'яти перцевої, трава меліси, квітки ромашки, трава омели білої, квітки та листя глоду	Суміш лікарських рослин знижує артеріальний тиск, має м'яку антидепресивну дію, регулює діяльність шлунково-кишкового тракту й стимулює сечовиділення. Препарат має кардіотонічну, спазмолітичну, протизапальну, седативну дію, покращує метаболічні процеси в головному мозку
Ангіо ин'ель	Acidum formicicum, Acidum formicicum, Acidum formicicum, Asclepias tuberosa, Asclepias tuberosa, Asclepias tuberosa, Cactus, Cactus, Cactus, Castoreum sibiricum, Castoreum sibiricum, Castoreum sibiricum, Crataegus, Crataegus, Crataegus, Plumbum jodatum, Plumbum jodatum, Plumbum jodatum, Glonoinum, Glonoinum, Spigelia anthelmia, Spigelia anthelmia, Spigelia anthelmia	Має ангіопротекторну, антиаритмічну, спазмолітичну, гіпотензивну, кардіотрофічну дію. Сприяє поліпшенню коронарного кровопостачання шляхом оптимізуючого впливу на судинний тонус, збільшення коронарного кровотоку, зниженню ризику розвитку порушень ритму в умовах ішемізованого міокарда внаслідок поліпшення метаболізму кардіоміоцитів, оптимізації механізмів адаптації організму до фізичного навантаження, сприятливого впливу на вегетативний статус організму
Аурокард	Crataegus, Aurum chloratum Dil., Convallaria majalis Dil., Ignatia Dil., Arnica	Покращує серцевий кровообіг, має стимулюючий ефект при слабкості серцевого м'язу, усуває психоемоційні розлади, що проявляються у вигляді соматичних (кардіальних) порушень
Валідол	Розчин ментолу в ментоловому ефірі із валеріанової кислоти	Заспокійлива дія на ЦНС, а також помірно виражена рефлекторна судиннорозширювальна (переважно коронаролітична) дія
Валідол-Дарниця		

Продовження таблиці

1	2	3
Валідол-Здоров'я		Застосовують у дорослих при кардіалгії функціонального, ангіоневротичного характеру, легких приступах стенокардії при ІХС (у складі комбінованої терапії), при невротаз
Валідол-Лубнифарм		
Валідол-Лугал		
Печаївський валідол-натур		
Печаївський валідол без цукру		
Кардіо-гран	Spigelia, Cactus grandiflorus, Kalium carb., Lachesis, Ignatia	Препарат нормалізує регулюючі нервові впливи на судини, нормалізує судинний тонус, попереджає коливання артеріального тиску, знімає спазми коронарних судин, покращує провідність у серцевому м'язі, сприяє нормалізації ритму серця, знімає болі в серці
Кардіолін	Трава горицвіту весняного, плоди ялівцю звичайного, квітки арніки гірської, листя м'яти перцевої	Знижує артеріальний тиск, сприяє зменшенню серцевих набряків, надає заспокійливу дію. Застосовують при нейроциркуляторній дистонії
Кардіофіт	Трава адонісу весняного, плоди аморфи кущової, кореневища з коренями валеріани, трава буркуну лікарського, плоди гіркокаштану кінського, листя кропиви, листя і квітки конвалії, листя м'яти перцевої, трава кропиви собачої, листя омели білої свіжі, трава чебрецю, квітки глоду, корені солодки	Гіпотензивна, седативна, антикоагулянтна, антигіпоксична дія. Застосовують при вегетоневрозах, у комплексному лікуванні серцево-судинних захворювань
Конвалієво-валеріанові краплі	Настойка конвалії, настойка валеріани	Кардіотонічна та седативна дія. Застосовують при початкових стадіях хронічної серцевої недостатності, вегетоневрози, неврастенічних станах

Продовження таблиці

1	2	3
Корвалмент	Розчин ментолу в ментиловому ефірі ізовалеріанової кислоти 25 %	Заспокійлива дія на ЦНС, а також помірно виражена рефлекторна судиннорозширювальну дія. Седативний та спазмолітичний ефекти обумовлені переважно дією ізовалеріанової кислоти. Застосовують при функціональній кардіалгії, легких нападах стенокардії ангіоневротичного характеру, неврозах. Препарат також застосовують як протиблювотний засіб при морській та повітряній хворобі
Кор суїс композитум	Cor suis, Hepar suis, Crataegus, Arnica montana, Strychnos ignatia, Acidum arsenicosum, Ouabainum, Ranunculus bulbosus, Selenicereus grandiflorus, Nitroglycerinum, Kalium carbonicum, Kalmia latifolia, Spigelia anthelmia, Carbo vegetabilis, Acidum alpha-ketoglutaricum, Acidum fumaricum, Acidum DL-malicum, Acidum sarcolacticum, Natrium diethyloxalaceticum	Має комплексну дію: кардіорегенеруючу, кардіотрофічну, ангіопротекторну (капіляропротекторну), антиаритмічну, дренажну (на матрикс міокарда), спазмолітичну, гіпотензивну
Кралонін	Crataegus fytha, Spigelia anthelmia, Kalium carbonicum	Препарат має коронаророзширювальну, метаболічну, антиаритмічну седативну, гіпотензивну, десенсибілізуючу дію. При перевантаженнях і фізіологічних процесах старіння організму Кралонін впливає насамперед на вражений серцевий м'яз, підтримуючи його функціональні можливості

Продовження таблиці

1	2	3
		(підсилює кровопостачання міокарда й регулює кров'яний тиск)
Кратал Кратал для дітей	Таурин, екстракт плодів глоду, екстракт кропиви собачої густий	М'яка кардіотонічна, антиангінальна, антиоксидантна та антиаритмічна, антигіпоксична, антиагрегатна дія. Поліпшує кровообіг і функціональний стан міокарда, збільшує коронарний резерв, покращує скорочувальну й насосну функції серцевого м'яза, знижує АТ і нормалізує ЧСС. Застосовують при нейроциркуляторній дистонії, у складі комбінованої терапії при хронічній ІХС, пострадіаційному синдромі
Краплі Зеленина	Настойка конвалії, настойка валеріани, настойка беладони, ментол	Кардіотонічна, седативна дія. Застосовують при початкових стадіях хронічної серцевої недостатності, вегетоневрози, функціональних порушеннях серцевого кровообігу
Ліпофлавон	Лецитин-стандарт, кверцетин	Антиоксидантна, антигіпоксична й протизапальна дія. Має виражений антиаритмічний та кардіопротекторний ефект. Застосовують у комплексному лікуванні при гострому інфаркті міокарда без патологічного зубця Q, нестабільній і стабільній стенокардії, міокардиті, для попередження розвитку кардіодистрофії, при поліхіміотерапії при пухлинах молочної залози
Мелілотус-гомакорд Мелілотус-гомакорд Н	Melilotus officinalis, Crataegus	Оптимізує розподіл об'єму циркулюючої крові по судинному руслу (зменшує навантаження на серце внаслідок зниження венозного повернення крові), має кардіотонічну, судинорозширювальну (щодо коронарних і церебральних

Продовження таблиці

1	2	3
		судин), гіпотензивну, анти-склеротичну, антиаритмічну, ангіопротекторну, седативну, антидепресивну дію
Пумпан	Crataegus, Arnica, Kalium carbonicum, Digitalis, Convallaria	Кардіотонічна, антиаритмічна, антигіпоксична дія. Застосовують у комплексному лікуванні при хронічній серцево-судинній недостатності, неврозах, неврастенічних станах
Серцево-судинний збір	Трава кропиви собачої, супліддя хмелю, листя м'яти перцевої, корені валеріани, квітки та листя глоду, плоди глоду	Застосовують у комплексному лікуванні при хронічній серцево-судинній недостатності, неврозах, неврастенічних станах
Тонгінал	Camphora, Tabacum, Veratrum album, Glonoinum, Acidum hydrocyanicum	Кардіотонічна, антиаритмічна, антигіпоксична дія. Застосовують у комплексному лікуванні функціональної серцевої недостатності, неврозах, неврастенічних станах
Трикардин серцеві краплі	Настойка валеріани, настойка глоду, настойка кропиви собачої	Функціональні розлади діяльності серцево-судинної системи (нейроциркуляторна дистонія, вегетоневроз), як заспокійливий засіб при нервовому збудженні та безсонні
Хомвіокорін	Adonidis vernalis, Scilla, Solidago virgaurea, Convallaria majalis, Crataegus	Кардіотонічна, антиаритмічна, антигіпоксична дія. Застосовують у комплексному лікуванні функціональної серцевої недостатності, неврозах

Фітотерапія гіпотензії

Гіпотензією вважають стан, при якому артеріальний тиск нижче 75 мм рт. ст. Різке зниження артеріального тиску може виникнути при гострій судинній недостатності (шок, колапс), а повільне зниження артеріального тиску розвивається при гіпотензивних станах.

Гіпотензія (гіпотонія) – зниження артеріального кров'яного тиску, що може бути в практично здорових людей і проявляється періодичними головним болем, швидкою втомою, поганим самопочуттям, запамороченням, дратівливістю. Гіпотонія не загрозована для життя, але завдає людині багато неприємних переживань і страждань. На думку багатьох лікарів і вчених, найчастіше гіпотонія є симптомом таких захворювань, як анемія, захворювання органів травлення, патологія ендокринної системи, остеохондроз, туберкульоз, хронічна інфекційна патологія тощо. У таких випадках слід лікувати основне захворювання.

Тому етіотропна та патогенетична фітотерапія гіпотензії залежить від основного захворювання.

Симптоматична фітотерапія гіпотензії полягає в застосуванні рослин з тонізуючими, адаптогенними, антиоксидантними, загальнозміцнюючими властивостями (*женьшень справжній, заманиха висока, елеутерокок колючий, родіола рожева, айр тростинний, ожина*).

Фітотерапія аритмії

Аритмії серця – порушення частоти, ритмічності та послідовності збудження й скорочення відділів серця, основою яких є порушення функцій міокарда (автоматизму, збуджуваності, провідності та скорочуваності). Аритмії проявляються при запальному, ішемічному або токсичному ураженні міокарда, а також при порушенні рівноваги між змістом клітинного та позаклітинного кальцію, натрію, калію, маганію тощо. Найчастіше зустрічаються такі види аритмій: синусова брадикардія, синусова тахікардія, екстрасистолія, пароксизмальна тахікардія та мерехтлива аритмія.

Порушення провідності та збуджуваності міокарда розвиваються при різних патологічних процесах у серці.

Аритмії виникають унаслідок помітних структурних змін провідникової системи при будь-якому захворюванні серця та (або) під впливом вегетативних, ендокринних та інших метаболічних порушень. Аритмії можливі при інтоксикаціях і дії деяких ліків. Деякі форми аритмій зустрічаються у практично здорових людей (дихальна аритмія).

Етіотропна фітотерапія аритмії полягає в проведенні терапії провокуючих факторів, а саме призначенні антиангінальних засобів, β -адреноблокаторів, препаратів калію, препаратів для відновлення кислотно-основної рівноваги (*квітки арніки гірської, пагони багна звичайного, омели білої, листя барбарису звичайного, трава сухоцвіту багнового, буквиці облістяної*).

Патогенез аритмії обумовлений порушенням двох електрофізіологічних механізмів:

- 1) ектопічний автоматизм виникає при перевищенні терміну порогової величини клітинним потенціалом;
- 2) кругова циркуляція хвилі збудження виникає під впливом патологічної зміни в зоні функціональної блокади.

Тому патогенетична й симптоматична фітотерапія полягає в застосуванні лікарських рослин з антиаритмічною, кардіотонічною, заспокійливою та судиннорозширювальною дією (*трава астрагалу шерстистоквіткового, трава барвінку малого, квітки та плоди глоду (різні види), пагони омели білої, корені раувольфії (різні види), корені шоломниці байкальської, кореневища та корені здуплідника сибірського*).

Фітотерапія ревматизму див. «Фітозасоби, що впливають на опорно-руховий апарат».

Фітотерапія міокардиту, перикардиту, ендокардиту

Міокардит – термін, що об'єднує велику групу різних за етіологією за патогенезом уражень міокарда, основною та провідною характеристикою яких є запалення. Залежно від протікання міокардиту розрізняють гострий, підгострий і хронічний рецидивуючий міокардит. За етіологією та патогенезом міокардиту поділяють на три групи: інфекційні (вірусні, бактеріальні тощо), інфекційно-алергічні та токсико-алергічні. За поширеністю запалення міокарду розрізняють локальний та дифузний міокардит. За ступенем тяжкості міокардит поділяють на легкий, середньо-важкий і важкий.

Перикардит – гостре або хронічне запальне захворювання білясерцевої сумки й зовнішньої оболонки серця, частіше буває місцевим проявом загального захворювання (ревматизм, дифузні захворювання сполучної тканини) або супутніми захворюваннями міокарда та ендокарда.

Ендокардит – запалення клапанного або пристінкового ендокарда при ревматизмі, рідше – при інфекції, у тому числі септичній та грибковій, при колагенозах, інтоксикаціях.

Етіотропна фітотерапія полягає в усуненні причин захворювання:

- ♦ міокардит ревматичний (див. «Фітозасоби, що впливають на опорно-руховий апарат. Фітотерапія ревматизму»);
- ♦ міокардит (перикардит, ендокардит) інфекційний, пов'язаний з вірусною, бактеріальною, спірохетозною та грибковою

інфекціями (плоди фенхелю звичайного, трава перстачу прямостоячого, листя розмарину лікарський, квітки лаванди вузьколистий, кореневища пирію повзучого, трава майорану).

Провідна роль у патогенезі належить різним алергійним та імунологічним розладам; Т-лімфоцити стають агресивними щодо міокардіальної тканини.

Тому патогенетична фітотерапія полягає в застосуванні рослин з імуноотропною, протиалергійною дією, що покращують процеси обміну (алоє деревовидне, айр тростинний, кульбаба лікарська, лопух справжній, ромашка аптечна, смородина чорна, конюшина лугова, нагідки лікарські, солодка гола, синюха блакитна, сухоцвіт багновий, цикорій звичайний, живокість лікарська).

Фітотерапія ішемічної хвороби серця (ІХС)

Ішемічна хвороба серця (ІХС) – захворювання серцевого м'язу, обумовлене порушенням рівноваги між коронарним кровообігом і метаболічними потребами міокарда. До ІХС відносять порушення коронарного кровообігу, обумовлені атеросклерозом, підвищеним тонусом коронарних артерій і зміною реологічних властивостей крові зі схильністю до тромбоутворення. Часто ці три фактори поєднуються, чим і пояснюють різноманітність клінічної картини ІХС. Причинами ІХС є атеросклероз коронарних артерій, порушення їх тонусу та підвищення адгезивно-агрегативних властивостей формених елементів крові. Розвитку ІХС сприяють такі фактори: гіперліпідемія, артеріальна гіпертензія, куріння, гіподинамія, надлишкова вага тіла та висококалорійне харчування, цукровий діабет, генетична схильність, застосування жінками контрацептивних гормонів.

Етіологія. Розвитку ІХС сприяють такі фактори:

- ◆ гіперліпідемія;
- ◆ артеріальна гіпертензія;
- ◆ нервово-психічне перенавантаження;
- ◆ паління;
- ◆ гіподинамія;
- ◆ надлишкова вага тіла та висококалорійне харчування;
- ◆ цукровий діабет;
- ◆ генетична схильність;
- ◆ застосування жінками контрацептивних гормонів.

Тому етіотропна фітотерапія спрямована на усунення гіперліпідемії (див. «Фітотерапія атеросклерозу»), артеріальної гіпертензії (див. «Фітотерапія артеріальної гіпертензії»), нер-

вово-психічних розладів (див. «**Фітозасоби, що впливають на нервову систему**»).

Патогенетична фітотерапія ІХС спрямована на боротьбу з основним патогенетичним фактором – атеросклеротичним ураженням коронарних артерій (див. «**Фітотерапія атеросклерозу**»).

Симптоматична фітотерапія полягає в лікуванні клінічних проявів ІХС:

- ♦ серцева недостатність (див. «**Фітотерапія серцевої недостатності**»);
- ♦ дистрофія (*розторопша плямиста, вовчуг польовий, леспедиця головчата, череда трироздільна*);
- ♦ неврози (див. «**Фітозасоби, що впливають на нервову систему**»);
- ♦ склероз міокарда (див. «**Фітотерапія атеросклерозу**»).

Препарати з лікарських рослин, що використовують для лікування ІХС, розширюють коронарні судини й поліпшують постачання кисню до міокарда (*трава астрагалу шерстистоквіткового, плоди аммі зубної, плоди здуплідника сибірського, корені равольфії зміїної*), підвищують стійкість серцевого м'язу до гіпоксії внаслідок зміни обміну речовин, поліпшують окисно-відновні реакції в серцевому м'язі (*листя кропиви собачої, квітки нагідок лікарських, корені лабазнику в'язолистого, трава сухоцвіту багнового, хвою польового*), знижують рівень холестерину в крові (див. «**Фітотерапія атеросклерозу**»), зменшують тромбоутворення (див. «**Фітотерапія тромбофлебіту**»), мають антиоксидантні, антиангінальні властивості (*квітки й плоди глоду (різні види), трава буркуну лікарського, материнки звичайної, чистецю болотного, меліси лікарської, листя липи серцелистої, квітки арніки гірської*). Отже, комплексний вплив на судини, міокард, систему крові забезпечує високу ефективність препаратів з рослин при ІХС.

Гіпотензивні засоби

Фітотерапія артеріальної гіпертензії

Артеріальна гіпертензія (АГ) – захворювання, характерною рисою якого є підвищення артеріального тиску (АТ). Первинне підвищення АТ називають гіпертонічною хворобою (ГХ), або есенціальною гіпертензією. Розвитку АГ сприяють такі фактори: нервово-психічна травматизація (емоційний стрес), спадково-конституційні особливості; професійні фактори (шум, постійне навантаження зору, уваги),

особливості харчування (перевантаження раціону повареною сіллю, насиченими жирами, дефіцит магнію), вікова перебудова диференціально-гіпоталамних структур мозку (в період клімаксу), травми черепа; інтоксикації (алкоголь, куріння), гіподинамія.

Основні напрямки етіотропної фітотерапії артеріальної гіпертензії такі:

1. Усунення нервово-психічного перенавантаження, стомлення, стабілізація роботи судинно-рухового центру. Для реалізації цього напрямку необхідне застосування лікарської рослинної сировини з седативно-снодійними властивостями разом з тонізуючими лікарськими рослинами, які призначають обережно в порогових індивідуально підібраних дозах.

Рослини з седативно-снодійними властивостями: *валеріана лікарська, кропива собача, хміль звичайний, липа серцелиста, меліса лікарська, синюха блакитна, гадючник в'язолистий, півонія незвичайна, м'ята перцева* тощо.

Рослини з тонізуючими властивостями: *лимонник китайський, аралія маньчжурська, елеутерокок колючий, женьшень справжній, заманиха висока, левзея сафлоровидна.*

2. Профілактика атеросклерозу (див. «**Фітотерапія атеросклерозу**»).

1. Напрямки патогенетичної фітотерапії включають:

Зниження артеріального тиску.

1.1. Використання лікарської рослинної сировини з властивостями β -адреноблокаторів, що забезпечують зниження частоти та сили серцевих скорочень. Ці засоби найбільш ефективні при гіперкінетичному типі гіпертензії: *квітки арніки гірської, пагони багна звичайного, омели білої, листя барбарису звичайного, трава грициків звичайних, сухоцвіту багнового, буквиці облістяної.*

1.2. Використання лікарської рослинної сировини з резерпіноподібними властивостями, що помірно розширює судини. Ці засоби найбільш ефективні при гіпокінетичному типі гіпертензії: *трава барвінку малого, вербени лікарської, астрагала шерстистоквіткового, листя магнолії крупноквіткової, плоди горобини чорноплідної, корені шоломниці байкальської* тощо.

1.3. Використання лікарської рослинної сировини з діуретичними властивостями. Ці засоби найбільш ефективні при гіперволемічному типі гіпертензії: *трава звіробою звичайного, листя*

берези (різні види), стовпчики кукурудзи звичайної, трава споришу, корені вовчуга польового, пагони чорниці звичайної, плоди ялівцю звичайного тощо.

2. Ліквідація кисневої недостатності: *листя берези (різні види), трава меліси лікарської, сухоцвіту багнового* тощо.

Симптоматична фітотерапія включає застосування лікарських рослин з:

- ♦ діуретичними властивостями (див. вище);
- ♦ гіпотензивними властивостями (див. вище).

Збори складають з урахуванням гемодинамічних порушень, до їх складу входять лікарські рослини, що забезпечують усі основні напрямки фітотерапії. Хворому підбирають 2–4 прописи, які змінюють кожні 2–4 місяці, та забезпечують безперервну терапію. Постійна фітотерапія, що проводиться, супроводжується стабілізацією процесу й тривалий час попереджає розвиток органічних змін серцево-судинної системи.

Гіпотензивні засоби рослинного походження

Препарат	Діючі речовини	Фармакологічна дія
Алкалоїди раувольфії		
Раунатин	Сума алкалоїдів з раувольфії	Препарат чинить гіпотензивну, судиннорозширювальну дію. Застосовують при гіпертонії, психоневрозах
Раунатин-Здоров'я		
Інші гіпотензивні засоби		
Шоломниці байкальської екстракт	Флавоноїди (байкалін, байкалеїн, вогонин), глікозид skutelarin, стероїдні сапоніни (до 7%), дубильні речовини, ефірна олія, смоли	Препарат має седативні, гіпотензивні й протисудорожні властивості. Застосовують при гіпертонічній хворобі I та II ступенів
Комбіновані препарати, що містять алкалоїди раувольфії та діуретики		
Адельфан-езідрекс	Резерпін, дигідралазину сульфат, гідрохлоротиазид	Препарат чинить антигіпертензивну дію. Застосовують для лікування артеріальної гіпертензії
Норматенс	Резерпін, дигідроергокрістину метансульфонат, клопамід	

Діуретичні засоби рослинного походження

Препарат	Діючі речовини	Фармакологічна дія
1	2	3
Березові бруньки	Ефірна олія (бетулен, каріофілен, α - і β -бетуленол, їх ефіри з оцтовою кислотою), смоли, аскорбінова кислота	Препарати берези проявляють сечогінні, спазмолітичні, протизапальні властивості. Застосовують при набряках при нирковій та серцевій недостатності
Ерва шерстиста	Флавоноїди – 4 похідних кемперолу і їх ацельовані глюкозиди, полісахариди, слизи, органічні кислоти, таніди, кумарини, сапоніни	Препарати ерви шерстистої виявляють урикозуричну, діуретичну, салуретичну, гіпоазотемічну й протизапальну дію при захворюваннях сечових шляхів. Застосовують у лікуванні пієлонефриту, циститу, уретриту, сечокам'яній хворобі, подагрі
Мучниці листя	Глікозид арбутин, органічні кислоти, дубильні речовини	Препарати мучниці виявляють діуретичну та уросептичну дію при запальних захворюваннях сечового міхура й сечових шляхів. Застосовують при пієліті, циститі
Ортосифону тичинкового листя (нирковий чай)	Глікозид ортосифонін, сапоніни, ефірна олія	Препарати ортосифону мають помірну діуретичну та спазмолітичну дію. Застосовують у лікуванні набряків при серцевій та нирковій недостатності, холециститі
Пілозелла композитум	Spironolactonum, Hydrochlorothiazide, Amiloride, Apis, Hypophys suis, Berberis, Solidago, Pilosella	Препарат має сечогінну, дезінтоксикаційну, протизапальну дію, що базується на активації захисних сил організму й нормалізації порушених функцій завдяки речовинам рослинного, тваринного походження та алопатним компонентам у гомеопатичних розведеннях, що входять до складу препарату
Хвощ польового трава	Кремнієва кислота, дубильні речовини, алкалоїди (еквізитин, нікотин, триметоксипіридин), сапоніни, флавонові глікозиди (ізокверцитрин, еквіцетрин), яблучна кислота, мінеральні солі	Препарати хвощу виявляють діуретичну, протизапальну, кровоспинну дію. Застосовують у лікуванні набряків при хронічній серцевій недостатності, циститі, уретриті, гемороїдальних і маткових кровотечах

Продовження таблиці

1	2	3
Ялівцю плоди	Ефірна олія, цукри, органічні кислоти, смоли	Препарати ялівцю проявляють сечогінні та антимікробні властивості. Застосовують у лікуванні набряків при серцевій недостатності

Периферичні вазоділятори рослинного походження

Препарат	Діючі речовини	Фармакологічна дія
Алкалоїди маткових ріжок		
Маткові ріжки ерготамінового штаму	Алкалоїди – похідні лізергінової та ізолізергінової кислот (ерголінові алкалоїди), аміни, жирна олія, ергостерол, фунгістерол	Препарати застосовують при порушенні центрального та периферичного кровообігу, парестезіях, глибокому порушенні кровообігу в артеріях, атеросклерозі мозкових судин

Ангіопротектори рослинного походження

Препарат	Діючі речовини	Фармакологічна дія
1	2	3
Антигемороїдальні препарати для місцевого застосування		
Анузол	Екстракт беладони густий, ксероформ, цинку сульфат	Препарат має знеболювальну дію, застосовують для лікування геморою
Ауробін	Преднізолону капронат, лідокаїн, пантенол, триклозан	Знижує проникність судин, підвищує тонус стінок судин, зменшує вираженість симптомів запалення. Лідокаїн усуває біль і відчуття печіння в короткі терміни
Беладони екстракт	Алкалоїди тропанового ряду (гіосціамін, скополамін тощо), флавоноїди, кумарини, стерини	Препарати беладони є антихолінергічними засобами, виявляють спазмолітичну, бронхолітичну та знеболювальну активність, знижують секрецію слинних, потових та шлункових залоз, розширюють зіниці ока, викликають тахікардію
Бетіол	Екстракт беладони, амонієва сіль сульфокислот сланцевої олії	Препарат має знеболювальну дію й застосовується для лікування геморою

Продовження таблиці

1	2	3
Гемороль	Бензокаїн, екстракт суцвіть ромашки аптечної густий, екстракт саротамнусу густий, екстракт гіркокаштанна густий, екстракт кореневищ перстачу прямостоячого густий, екстракт трави деревію звичайного густий, екстракт коренів беладони лікарської густий	Показання: варикозні вузли поряд з анальним отвором, хронічний проктит, тріщини, подразнення та надриви слизової оболонки прямої кишки
Геморрон	Олія мінеральна, олія печінки акули, вазелін, фенілефрину гідрохлорид	Показання: свербіж, печіння й дискомфорт, що супроводжують геморой та інші захворювання аноректальної зони, а також ерозії, тріщини, мікротравми в ділянці заднього проходу
Іхтіол	Іхтіол	Має протизапальну, місцеву знеболювальну й незначну антисептичну дію
Пілерс	Екстракти: <i>Mimosa pudica</i> , <i>Eclipta alba</i> , ясенелистого <i>Vitex negundo</i> , <i>Calendula officinalis</i> ; порошки: <i>Cinnamomum camphora</i> , <i>Tankana</i> , <i>Yashad bhasma</i> ; <i>Melia azadirachta</i> , <i>Ailanthus excelsa</i> , <i>Blumea balsamifera</i> , <i>Eclipta alba</i> , <i>Allium ascalonicum</i> , <i>Acorus calamus</i> , <i>Solanum nigrum</i> , <i>Mimosa pudica</i>	Препарат має протизапальну, знеболювальну дію і застосовується для лікування геморою
Проктозан нео	Гепарин, преднізолон, полідоканол	Сприяє швидкому усуненню больових відчуттів, свербіння й запалення в пацієнтів з гемороєм; прискоренню процесу розсмоктування гематом і попереджає розвиток тромбофлебії гемороїдального сплетіння

Продовження таблиці

1	2	3
Проктоседил	Гідрокортизону ацетат, фраміцетину сульфат, гепарин натрій, ескулозид, етиламінобензоат, бутиламінобензоат	Препарат має протизапальну, антимікробну, антикоагулянтну, місцево анестезуючу дію, сприяє зменшенню підвищеної ламкості капілярів. Показаний при зовнішньому й внутрішньому геморої, перианальній екземі
Біофлавоноїди		
Рутозид		
Венорутон гель	Троксерутин	Препарат має Р-вітамінну активність, виявляє виражені ангіопротекторні властивості, зменшує судинно-тканьову проникливість і ламкість капілярів, сприяє нормалізації мікроциркуляції та трофіки тканин, зменшує застійні явища у венах і паравенозних тканинах, має протинабрякову та протизапальну дію
Диосмін		
Вазокет	Диосмін	Препарат зменшує розтягливість вен, підвищує їх тонус, зменшує явища венозного застою, підвищує резистентність капілярів і знижує їх проникність, покращує мікроциркуляцію. Показаний при порушеннях венозного кровообігу, підвищеній ламкості капілярів, симптоматичному лікуванні при геморої у фазі загострення
Флебодія 600		
Троксерутин		
Венорутин- нол	Троксерутин	Дія троксезазину спрямована на зменшення набряку, болю, поліпшення трофіки та усунення різних патологічних порушень, пов'язаних з венозною недостатністю. Має венотонізуючу капіляротонізуючу, антиексудативний і гемостатичний ефекти
Троксезазин		
Троксегель		
Троксерутин		
Троксерутин-Ади- фарм		
Троксерутин- Ветпром		

Продовження таблиці

1	2	3
Троксерутин-Дарниця		
Флеботон		
Рутозид, комбінації		
Аскорутин	Кислота аскорбінова, рутозид	Знижує проникність і ламкість капілярів завдяки блокаді гіалуронідази, має антиоксидантну (що перешкоджає перекисному окисленню ліпідів клітинних мембран) дію
Імуновіт С	Рутозид, кислота аскорбінова	
Диосмін, комбінації		
Венорин	Диосмін, гесперидин	Ізофлавоноїди, що входять до складу препаратів, виявляють виражену венотонізуючу й капіляростабілізуючу дію, що виявляється підвищенням тонуусу вен і поліпшенням функції венозних клапанів, нормалізацією проникності капілярів, а також поліпшенням лімфатичного відтоку, що сприяє швидкому зменшенню вираженості симптомів венозної, лімфатичної недостатності нижніх кінцівок, а також геморою
Веносмін	Диосмін, гесперидин	
Детралекс	Мікронізована очищена флавоноїдна фракція, що містить диосмін та гесперидин	
Диофлан	Диосмін, гесперидин	
Нормовен	Диосмін, гесперидин	
Носталекс	Диосмін, гесперидин	
Троксерутин, комбінації		
Гінкор гель	Екстракт листя гінкго дволопатевого, троксерутин	Препарат має протизапальну, ангіопротекторну та капілярпро-текторну дію, зменшує судинно-тканьову проникність, сприяє нормалізації мікроциркуляції й трофіки тканин, зменшує застійні явища у венах та паравенозних тканинах
Гінкор форт	Екстракт листя гінкго дволопатевого, гептамінолу гідрохлорид, троксерутин	
Індовенол	Троксерутин, індометацин	Препарат має знеболювальну, протизапальну, ангіопротекторну та капілярпро-текторну дію, зменшує судинно-тканьову проникність, сприяє нормалізації мікроциркуляції й трофіки тканин, зменшує застійні явища у венах та паравенозних тканинах
Індовазин	Троксерутин, індометацин	
Троксевенол	Троксерутин, індометацин	

Продовження таблиці

1	2	3
Інші капіляростабілізуючі засоби		
Есцин		
Л-лізину есцинат	Водорозчинна сіль есцину з плодів каштана кінського, амінокислота лізин	Препарат має виражену протизапальну та протинабрякову дію, покращує венозну та лімфатичну циркуляцію, попереджає розвиток варикозного розширення вен, утворення гематом та набряків нижніх кінцівок. Показаний при посттравматичних та післяопераційних набряках, великих посттравматичних гематомах, для попередження розвитку гематом (післяопераційних, післяфузійних), для лікування флебітів, тромбофлебітів, хронічної венозної недостатності, варикозного розширення вен, захворювань хребта, порушень лімфатичної циркуляції
Аесцин	Альфа-есцин, діетиламіну саліцилат, гепарин натрій	
Веноплант	Есцин	
Венітан	Есцин	
Ескувен	Есцин	
Есплант	Екстракт кінського каштана сухий	
Різні препарати		
Гербіон ескулу	Екстракт насіння кінського каштана спиртовий, екстракт трави буркуну спиртовий	Препарат має виражені капіляростроїцнівальну, протинабрякову, венотонізуючі властивості. Показаний при порушеннях периферичного кровообігу й венозному застої, варикозному розширенні вен і поверхневому флебіті нижніх кінцівок, крововиливах, набряках, швидкій втомлюваності ніг при стоянні чи русі
Ендотелон	Стандартизований екстракт виноградних кісточок	Підвищує резистентність судинної стінки й знижує її проникність. Показаний при функціональних проявах венозної й лімфатичної недостатності (важкість і біль у нижніх кінцівках, синдром «втомлених ніг» – стан, що характеризується нестерпним відчуттям «мурашок» та внутрішнього свербіння в нижніх кінцівках), лікуванні при лімфатичних набряках верхніх кінцівок після

Продовження таблиці

1	2	3
		радіотерапії або оперативного втручання з приводу раку молочної залози як доповнення до фізичних методів (особливо при використанні відповідної еластичної підтримки – панчохи, що використовують для створення тиску на кінцівку, для повернення крові до серця з кінцівки через глибокі вени), а також як монотерапію у хворих, яким протипоказана фізіотерапія
Ескулюс композитум	Aesculus, Secale cornutum, Viscum album, Tabacum, Solanum nigrum, Arnica, Echinacea angustifolia, Baptisia, Rhus toxicodendron, Cuprum, Ruta, Dulkamara, Colchicum, Barium iodatum, Hamamelis, Apis mellifica, Acidum benzoicum, Eupatorium cannabinum, Arteria suis, Natrium pyruvicum	Застосовують у комплексній терапії порушень периферичного кровообігу (облітеруючий ендартеріїт, артеріосклероз, варикозне розширення вен)
Квертин	Кверцетин	Препарат має виражені капіляростабілізуючі властивості, пов'язані з антиоксидантною, мембраностабілізуючою дією, протизапальні, антиоксидантні, антисклеротичні властивості. Показаний для профілактики й лікування місцевих променевих уражень після рентген- і γ-променевої терапії, лікування при пародонтозі, ерозійно-виразкових захворювань слизової оболонки ротової порожнини, гнійно-запальних захворюваннях м'яких тканин, у комплексному лікуванні пацієнтів з клімактеричним, вертебрально-больовим синдромом, для лікування

Продовження таблиці

1	2	3
Кверцетин		нейроциркуляторної дистонії, ІХС, стенокардії напруження II–III функціонального класу
Корвітин	Комплекс кверцетину з полівінілпірролідонном	Капіляростабілізуючий, антиоксидантний, кардіопротекторний, імуномодулюючий засіб. Як кардіопротекторний засіб застосовують у комплексній терапії при гострому порушенні коронарного кровообігу та інфаркті міокарда, для лікування й профілактики реперфузійного синдрому при хірургічному лікуванні хворих з облітеруючим атеросклерозом брюшної аорти та периферичних артерій
Цикло 3 форт	Екстракт іглиці, гесперидин, кислота аскорбінова	Показання: хронічна венозна недостатність; хронічна лімфатична недостатність, у т.ч. після травм та оперативного втручання, передменструальний синдром, дисфункціональні маткові кровотечі, гемороїдальні кризи
Есцин, комбінації		
Венен тайс гель	Екстракт насіння кінського каштана, екстракт квіток календули	Має протизапальну, ранозаговальну, венопротекторну та вентонізуючу дію, знижує проникливість стінок капілярів, покращує мікроциркуляцію крові в шкірі, має антибактеріальні властивості. Показаний при варикозному розширенні вен, флебіті, локальних набряках, запальних процесах, суб'єктивних відчуттях при венозному застої в нижніх кінцівках (відчуття важкості)
Репарил-гель	Есцин, діетиламіну саліцилат	Капіляростабілізуючі, протизапальні, анальгезуючі властивості. Показаний при больовому синдромі при захворюваннях хребта (защемлення міжхребтового диска, остеохондроз, люмбаго, ішіаз), артралгія при артриті,

Продовження таблиці

1	2	3
		артралгія та міалгія при ревматизмі, больовий синдром при закритих травмах з розривом/розтягненням зв'язок, набряком, гематомою, тендовагініт, флебіт поверхневих вен, тромбофлебіт, варикозне розширення вен; для лікування місцевих ускладнень після в/в ін'єкцій або інфузій (попередження розвитку гематом)
Ескувіт	Екстракт насіння гіркокаштана кінського, тіаміну гідрохлорид	Виражені ангіопротекторні властивості, нормалізує підвищену судинно-тканьову проникливість, покращує мікроциркуляцію, підсилює відтік лімфи. Показаний при хронічній недостатності вен нижніх кінцівок, що обумовлено варикозною хворобою й пост-тромбофлебітичним синдромом, набряко-запальних явищах при порушеннях кровообігу в нижніх кінцівках і прямій кишці (флебіт, периферичні набряки, геморої)
Ескузан краплі	Екстракт насіння гіркокаштана звичайного, тіаміну гідрохлорид	Ангіопротекторний, капіляростабілізує, протинабряковий, протизапальний засіб. Препарат зменшує патологічно підвищену судинно-тканинну проникність, запобігаючи транскапілярній фільтрації низькомолекулярних білків, електролітів і води у міжклітинний простір, підвищує тонус венозної стінки, усуває венозний застій (особливо в нижніх кінцівках), зменшує периферичні набряки, зменшує відчуття важкості в ногах, втому, напругу, свербіж, біль

Гіполідемічні засоби

Фітотерапія атеросклерозу

Атеросклероз – це варіабельна комбінація змін в інтимі артерій (на відміну від артеріол), що складається з локального накопичення ліпідів, вуглеводів, крові та кров'яних речовин, фібринозної тканини й кальцієвих ускладнень та подальшим розвитком в уражених ділянках сполучної тканини. Клінічно виявляється загальними та місцевими порушеннями кровообігу. До основних факторів ризику належать: артеріальна гіпертензія, збільшення вмісту в сироватці крові ліпідів низької щільності, зниження рівня ліпідів низької щільності, куріння, цукровий діабет, наявність в родинному анамнезі випадків раннього атеросклерозу, гіподинамія, старіння. У розвитку атеросклерозу найбільше значення мають обмінні (екзо- та ендогенні фактори). Обмінні фактори атерогенезу пов'язані з порушенням ліпідного обміну й транспортних систем холестерину, тобто дисліпопротеїнеміями.

Основні напрямки етіотропної фітотерапії атеросклерозу:

1. Гальмування всмоктування холестерину: олія часнику, кореневища діоскореї ніппонської, квітки арніки гірської, ромашки аптечної, кора в'яза граболистного, калини звичайної, корені аралії маньчжурської, родовика лікарського, лопуху звичайного, кульбаби лікарської, плоди малини звичайної, обліпихи крушиновидної, вівса посівного, вільхи чорної, горіха волоського, трава сухоцвіту багнового.

2. Пригнічення синтезу холестерину та тригліцеридів, підвищення їх утилізації: корені женьшеню, елеутерока колючого, лимонника китайського, аралії маньчжурської, заманихи високої, мильнянки лікарської, сенеги звичайної, родіоли рожевої, левзеї сафлоровидної, трава манжетки звичайної, астрагалу шерстистоквіткового, вереску звичайного, лопуха великого, якірців сланких, остудника голого, звіробою звичайного, пагони омели білої, ниркового чаю, листя подорожника великого, брусниці, мучниці звичайної, плоди глоду (різні види), каштана кінського, чага.

3. Прискорення метаболізму та екскреції холестерину і тригліцеридів: олія гарбуза, трава золототисячнику звичайного, корені лабазника в'язолистного, листя ліщини звичайної, плоди обліпихи крушиновидної, соняшника однолітнього, кропу городнього, фенхелю звичайного, шипшини (різні види).

Патогенетична терапія атеросклерозу спрямована на:

1. Попередження та усунення пошкоджень судин: квітки коношини лугової, плоди журавлини чотирипелюсткової, обліпихи

крушиновидної, петрушки городньої, смородини чорної, софори японської, глоду (різні види), льону посівного, тмину звичайного, трава хвоща польового, буркуну лікарського, листя брусниці, суніці лісової.

Для атеросклерозу характерне безсимптомне протікання до тих пір, поки стеноз судини не досягне критичного ступеня: тромбоз, аневризма або емболія.

Спочатку клінічна картина відображає лише неможливість підсилення кровотоку в тканині при збільшенні її потреби в кисні (наприклад, стенокардія напруження). Зазвичай ці симптоми розвиваються поступово, у міру того, як відбувається повільне розростання атеросклеротичної бляшки в просвіт судини.

Тому симптоматична фітотерапія атеросклерозу залежить від клінічної картини: артеріальна гіпертензія (див. «**Фітотерапія артеріальної гіпертензії**»), серцева недостатність (див. «**Фітотерапія серцевої недостатності**»).

Необхідно застосовувати лікарські рослини, що реалізують різні напрямки фітотерапії. Лікування безперервне, довготривале.

Гіполіпідемічні засоби рослинного походження

Препарат	Діючі речовини	Фармакологічна дія
Гербіон аліум	Олійний екстракт часнику (1:1)	Антисклеротична, антиоксидантна, гіпотензивна дія, знешкодження вільних радикалів. Показаний для профілактики атеросклерозу, гіперліпідемії (у складі дієтотерапії)
Олія насіння гарбуза	Олія насіння гарбуза	При тривалому застосуванні препарат сповільнює процеси розвитку атеросклерозу, покращує мозковий кровообіг. Показаний при тенідозах, для зменшення виявлення симптомів доброякісної гіперплазії передміхурової залози (болісному сечовипусканні, частих нічних покликах до сечовипускання тощо), при гіперліпідемії (у комплексному лікуванні), для профілактики атеросклерозу, зниження фертильності сперми
Пепонен		
Пепонен актив		

Равісол	Пагони та листя омели білої, трава хвощу польового, плоди софори японської, насіння гіркокаштану звичайного, плоди глоду, квітки конюшини, трава барвінку	Знижує рівень загальних ліпідів крові, холестерину, тригліцеридів, β -ліпопротеїдів, покращує мозковий і коронарний кровотік, є легким натрійдіуретиком, зменшує активність судинно-рухового центру та периферичну опірність судин. Має антиагрегантний і гіпокоагуляційний ефект, підвищує коефіцієнт корисної дії скорочувальної діяльності міокарда, стабілізує мембрани лізосом і знижуючи проникність плазма-лімфоцитарного бар'єру, має протизапальну дію
---------	---	---

Дерматологічні засоби

Фітотерапія дерматомікозів

Дерматомікози – велика група захворювань шкіри, викликаних патогенними грибами. Відомо більше, ніж 500 видів грибів. Кератомікози вражають роговий шар епідермісу й перебігають без вираженої запальної реакції (наприклад, висівкоподібний або барвистий лишай). Епідермомікози (пахова епідермофітія, мікоз стоп, рубромікоз, кандидози) перебігають із запальною реакцією внаслідок проникнення грибів в епідерміс. Трихомікози (трихофітія, мікоспорія і фауес) уражають роговий шар і волосся. Глибокі мікози (бластомікоз, хромомікоз, споротріхоз та ін.) вражають власне шкіру та підшкірну клітковину.

Сприятливим моментом для розвитку грибкових захворювань є порушення функцій центральної й вегетативної нервової системи, ендокринної системи, унаслідок яких страждає захисна функція шкіри: підвищується потовиділення, змінюється хімічний склад поту, зміщується у лужну сторону рН водно-ліпідної змазки шкіри.

Перехід сапрофітної грибкової флори в патогенну здійснюється також унаслідок зниження реактивності організму внаслідок порушення обміну речовин, розладу кровообігу, зміни балансу вітамінів, дисбактеріозу, підвищеного потовиділення, трофічних розладів, супутніх гострих та хронічних інфекцій, травматичних ушкоджень, тертя, мацерації та ін. Під впливом місцевих процесів поступово змінюється реактивність організму, що супроводжується імунобіологічними зсувами.

Барвистий (висівкоподібний) лишай виявляється утворенням дрібних жовтувато-коричневих плям на шкірі живота, спини, грудей, рідше плечового пояса. При зіскрябуванні плям з'являється незначне висівкоподібне лущення. Після змащування шкіри розчином йоду уражені ділянки виділяються більш темним забарвленням.

Пахова епідермофітія спостерігається переважно в чоловіків. Локалізується в ділянці пахових складок, мошонки, іноді в міжсідничних складках. З'являється одна або декілька округлих, різко обкреслених, сверблячих, особливо вночі, рожево-червоних плям, що збільшуються по периферії. Периферія осередків різко контрастує із загальною поверхнею враження.

Клінічні прояви мікозів стоп різноманітні. Найбільш часто зустрічають інтертригінозні, дисгідротичні, сквамозні й стерті форми захворювання. Нерідко вони ускладнюються інфекцією (частіше за все стафілококовою) й появою алергічних висипів.

Рубромікоз характеризується гіперкератозом, мукоподібним лущенням у боріздках шкіри. Уражає стопи, долоні, нігті, особливо пальці стоп і пушкове волосся. Викликає алергічні реакції.

При поверхневій трихофітії гладкої шкіри з'являються одна чи декілька яскраво-червоних плям, різко окреслених, правильної круглої форми, що швидко зростають по периферії. Плями мають діаметр 4–5 см та більше. По периферії злегка підіймається червоний обідок.

Для мікоспорії волосистої частини голови характерні одиничні крупні осередки діаметром 5–10 см, різко відокремлені від ділянок здорової шкіри, волосся обламане на відстані 3–6 мм від поверхні шкіри. Явища запалення зазвичай слабо виражені.

Етіотропна фітотерапія дерматомікозів.

♦ Застосування засобів, що корегують діяльність нервової системи: препарати *коренів валеріани, листя меліси, м'яти, трави кропиви собачої, квіток ромашки* діють заспокійливо. У комбінації із застосуванням зовнішніх засобів з *кори дуба, листя шавлії, листя евкаліпта* допомагають зменшити пітливість, відновити слабо-кислу реакцію шкірного покриву.

♦ Зміцнення імунітету та неспецифічної опірності організму за допомогою імуностимулюючих засобів (препаратів *женьшеню, елеутерокока, лимонника, родіоли, левзеї, біосед, сапарал, екстракт алое* та ін.). Схильність до грибкових інфекцій часто є наслідком застосування препаратів-антибіотиків, тому важливою ланкою в лікуванні є відновлення кишкової мікрофлори за допомогою пробіотиків та рослинних препаратів *часнику, плодів калини, малини, брусниці, суниць лісових, шипшини, горобини* та іншої полівітамінної сировини.

Патогенетична терапія дерматомікозів.

♦ Боротьба з грибковою інфекцією із застосуванням синтетичних препаратів та засобів рослинного походження. Фітотерапія при грибкових захворюваннях є допоміжним заходом. Використовують лікарські рослини, що мають антимікотичну дію: препарати з *хвої ялиці, евкаліпта, черемхи звичайної, тополі чорної, чистотілу великого, гірчиці сарептської* та ін.

Виражені фунгіцидні властивості має *дъоготь*, зокрема березовий та сосновий. Частіше за все для лікування дерматологічних хворих використовують *дъоготь* у чистому вигляді або в комбінації із сіркою, саліциловою кислотою, нафталаном.

♦ Лікування супутніх інфекцій. Застосовують препарати протимікробної та протипаразитарної дії, виділені з лікарської рослинної сировини. Наприклад, *саліцилова й бензойна кислоти* та їх похідні, *лютенурін* – з *гличиків жовтих, новоіманін* – із *звіробою*

звичайного, фурукумарини – з рослин різних родин (селерових, рутових, пасльонових, айстрових, бобових та ін.).

Симптоматична фітотерапія.

При гострому перебігу мікозів або загостренні хронічного процесу хворим рекомендують збори, до складу яких входять лікарські рослини, що мають протизапальні, протиалергічні, протинабрякові властивості: *айр звичайний, алтея лікарська, багно болотне, береза повисла, оман високий, дуб звичайний, материнка звичайна, суниця лісові, нагідки лікарські, золототисячник звичайний, кропива дводомна, лопух великий, мати-й-мачуха звичайна, деревій звичайний, череда трироздільна та ін.*

Фітотерапія кандидозів

Дріжджеподібні гриби типу Candida вражають шкіру, слизові оболонки, внутрішні органи. Кандидоз може перебігати у вигляді локального враження слизових оболонок та шкіри, ізольованого враження органу й генералізованого процесу.

Локалізовані ураження знаходяться у міжпальцевих складках кистей та стоп (частіше між III-IV пальцями), у паховій складці, під пахвами, під грудьми (у жінок з надмірною вагою), між сідницями. Уражаються також слизові оболонки ротової порожнини, піхви й зовнішніх полових органів. Захворювання на шкірі проявляється появою дрібних пухирців, на місці яких швидко утворюються ерозії з блискучою темно-червоною вологою поверхнею. Осередки враження чітко окреслені, з неправильними контурами, з каймою епідермісу, що відшаровується.

Кандидози слизових оболонок проявляються різними клінічними формами захворювання (дріжджовий стоматит, кандидомікотичний глосит, ангіна, заїди, хейліт та ін.). Ці враження характеризуються тенденцією до тривалого протікання, мають рецидивуючий характер.

Крім шкіри та слизових оболонок, дріжджеподібні гриби можуть викликати важкі враження внутрішніх органів. Найбільш часто при вісцеральному кандидозі вражаються стравохід, легені, тонкий та товстий кишечник, сечовий міхур. Значно рідше спостерігаються кандидози серця й печінки. Важкість і глибина порушень, пов'язаних з основним захворюванням, неадекватність відповідних реакцій організму щодо характеру попередньої терапії частково пояснює існуюче розмаїття в протіканні та симптоматиці кандидозів.

За частотою серед вісцеральних кандидозів на першому місці знаходяться різні форми враження травного тракту. Важливими клінічними симптомами поширеного кандидозу травного тракту є знижений апетит, печіння в роті, важкість жування й ковтання їжі, невпинне блювання, частий рідкий стул, зневоднення, токсикоз, здуття кишечника, підвищення температури тіла.

Кандидозний сепсис представляє собою генералізовану форму кандидозу.

Етіотропна терапія кандидозів.

Див. «**Фітотерапія дерматомікозів**».

Патогенетична терапія кандидозів.

- ♦ Боротьба з грибками роду *Candida albicans* із застосуванням синтетичних препаратів та засобів рослинного походження. Фітотерапія є допоміжним заходом. Використовують лікарські рослини, що мають антимікотичну дію: препарати з *хвої ялиці, евкаліпта, черемхи звичайної, тополі чорної, чистотілу великого, гірчиці сарептської, цибулі, часнику* та ін. З *трави маклеї* виділено речовину *сангвіритрин*, яка має активність до дріжджеподібних грибів роду *Candida albicans* та золотистого стафілококу. *Сангвіритрин* застосовують зовнішньо у вигляді розчинів.

- ♦ Лікування супутніх інфекцій. Застосовують препарати протимікробної та протипаразитарної дії, виділені з лікарської рослинної сировини. Наприклад, *саліцилова й бензойна кислоти* та їх похідні, *лютенурін* – з *гличиків жовтих, новоіманін* – із *звіробою звичайного, фурукумарини* – з рослин різних родин.

Симптоматична фітотерапія.

Уражені ділянки й ерозії на шкірі та слизових оболонках змащують препаратами *трави чистотілу, плодів фенхелю, квіток бузку, ефірних олій троянди, чебрецю, м'яти, лаванди, кропу, хлорофіліптом, настоякою календули, настоякою березових бруньок та тополі, розчином мумійо.*

Фітотерапія екзем

Екзема (хронічна ерітема) – везикулярне захворювання шкіри, обумовлене серозним запаленням переважно сосочкового шару дерми, шиповатого шару епідермісу з утворенням м'яких порожнин.

Захворювання не має єдиної етіології, може бути обумовлене ендогенними та екзогенними факторами, за класифікацією належать до алергодерматозів. Схильність до екземи пов'язана з відносною недостатністю імунної системи – пригніченням функціональної активності Т-лімфоцитів і збільшенням кількості імуноглобулінів, що синтезуються, це призводить до дисімуноглобулінемії та сенсibiliзація організму до різноманітних алергенів.

Зміни реактивності шкіри, що передують екземі та підвищують її чутливість до різних подразників, можуть бути обумовлені

нейрогенними та алергічними механізмами. Велике значення має генетична схильність.

Одним з найбільш характерних клінічних ознак екземи є еволюційний поліморфізм висипу. У хворих спостерігають висипання дрібних пухирців-мікровезикул, які швидко прориваються й утворюють точкові ерозії з серозним ексудатом, що виділяється подібно до роси. У міру затихання процесу кількість пухирців зменшується, і на поверхні ураженої ділянки з'являється висівкоподібне лущення. Частина пухирців не проривається, підсихає з утворенням скоринки «гострої екземи». Пухирці, ерозії з точковими мокнуттями («екзематозні колодці»), скоринки та луски зазвичай спостерігають на уражених ділянках шкіри одночасно, що й утворює характерну картину. Іноді один з елементів превалює, що дає можливість виділити мокряву, сквамозну та скоринкову стадії.

Для всіх форм екземи характерні свербіння, печіння, гіперемія, інфільтрація, мікровезикулярне мокнуття, тріщини, лущення, ліхеніфікація (ущільнення шкіри внаслідок запальної інфільтрації) та ін. Очаги ураження схильні до симетрії, відсутності чітких меж. Ремісії нестійкі.

Етіотропна фітотерапія екземи.

Етіологія екземи має нервово-алергічний характер, тому для лікування використовують седативні, антиалергічні та адаптогенні засоби.

- ♦ Як седативні використовують препарати *кореневищ з коренями валеріани, трави кропиви собачої, трави півонії, листя м'яти* та ін.

- ♦ Антиалергічну дію мають *кореневища айру, трава алтеї, трава багна болотяного, листя берези, кореневища з коренями оману, трава материнки, трава фіалки, трава череди* та ін.

- ♦ Зміцнення неспецифічної опірності організму за допомогою імуностимулюючих засобів (препаратів *женьшеню, елеутерокока, лимонника, родіоли, левзеї, біосед, сапарал, екстракт алоє* та ін.).

Інші лікувальні заходи також сапрямовані на усунення або ослаблення етіологічного фактора. Застосовують гістаглобін, аутогемотерапію, препарати кальцію, тіосульфат натрію, новокаїн, синтетичні седативні та протиалергічні засоби. Велике значення має дієтичне харчування з виключенням екстрактивних речовин, цитрусових, грибів, прянощів, м'ясних бульйонів. Перевагу надають молочно-рослинній дієті, багатій на вітаміни (овочі, фрукти, соки).

Патогенетична фітотерапія екземи.

Включає неспецифічне патогенетичне загальне й місцеве (зовнішнє) лікування. При підборі лікування враховують вік хворо-

го, загальний стан, результати попереднього лікування, переносність лікарських засобів та ін.

- ♦ Місцеве лікування залежить від стадії, локалізації й поширення екземи. У гострий період призначають примочки або вологі висихаючі пов'язки з протизапальною та підсушувальною дією, для яких використовують препарати *кори дуба, трави звіробою, квіток календули, кореневищ родовика, суплідь вільхи, листя подорожника, квіток ромашки, листя шавлії* та ін. З хімічних речовин використовують розчини фурациліну, етакридину лактату, борної кислоти, резорцину та ін.

- ♦ Після усунення мокротиння використовують пасти, мазі та креми, що мають регенеруючу дію та містять витяжки з *кореневищ айру, листя алое, кореневищ бадану, кореневищ з коренями омани, трави материнки, звіробою, деревію, квіток ромашки та календули* та ін. Також до складу препаратів вводять дьоготь, сірку, нафталан, АСД (фракцію 3), дерматол, нітрат вісмуту та ін. При тривалих та стійких процесах застосовують гормональні препарати. Для деяких хворих можуть бути ефективними замість них *настій кореня солодки або настій трави астрагалу*.

- ♦ Разом з фітотерапією та медикаментозним лікуванням застосовують фізіотерапевтичні процедури, зокрема ультрафіолетове опромінення, ванни з морською сіллю, а також кисневі, сульфідні, радонові та ін.

- ♦ Екзематозний процес часто пов'язаний з функціональними порушеннями травного тракту й захворюваннями печінки, тому внутрішньо призначають фітопрепарати, що мають регулюючий вплив на ШКТ та спрямовані на лікування захворювань травної системи.

Симптоматична фітотерапія.

- ♦ Для зменшення свербіння застосовують *настій та відвар череди, берези, кропиви, хвоща, настійку лагохилуса*.

- ♦ Ексудативні явища в гостру стадію захворювання зменшуються або зникають при призначенні примочок з *відваром кори дуба, трави звіробою, трави м'яти перцевої* та ін.

- ♦ Ефективні лікувальні ванни, особливо при хронічних формах захворювання. Збір для ванн може включати *череду, ромашку лікарську, валеріану лікарську, шавлію лікарську, чистотіл великий, звіробій звичайний*.

Серед мазьових форм, що містять рослинні препарати, застосовують *каріофіленову мазь, сангвіритриновий лінімент, госипол, дьоготь, особливо березовий* та ін. Для вторинної профілактики екземи хворим рекомендують протирецидивна терапія (осінь, весна). Профілактичний курс терапії має включати й фітотерапевтичні методи лікування.

Фітотерапія трофічних виразок

Трофічні виразки – *дефекти тканин, що тривалий час не загоюються, схильні до в'ялого перебігу та рецидивування. Близько 75 % трофічних виразок нижніх кінцівок розвиваються на фоні варикозного розширення вен та посттромбофлебітного синдрому. Трофічні розлади залежать від багатьох факторів, що викликають загальне й місцеве порушення реактивності організму. Сполучення протидіючих гідромеханічних сил на стінки венозної системи супроводжується складним процесом тромболізису та реканалізації. Механізм венозної гемодинаміки доси недостатньо вивчений. В основі патогенезу трофічних виразок на базі варикозного розширення вен є хронічна венозна недостатність з функціональною неповноцінністю глибоких вен.*

Етіотропна фітотерапія трофічних виразок.

Терапія трофічних виразок включає загальну та місцеву.

- ♦ До схеми лікування входять засоби, що впливають на згортувальну систему крові. Застосовують засоби рослинного походження, що нормалізують протромбіновий індекс та інші фактори фібринолізу (*ескузан, настойка вовчуга польового, збору*).

- ♦ Для зменшення проникненості судин застосування примочок або промивань витяжками з *трави хвоща польового, деревію, звіробою, листя подорожника, квіток календули, ромашки* поєднують з внутрішнім застосуванням зборів з цієї ЛРС. Застосування зборів чергують з використанням витяжок з окремих рослин.

Патогенетична фітотерапія трофічних виразок.

- ♦ Посилення репаративних процесів. Регенеруючу дію мають препарати з *кореневищ айру, листя алое, кореневищ бадану, кореневищ з коренями оману, трави материнки, звіробою, деревію, квіток ромашки та календули* та ін.

- ♦ Зняття явищ екзематизації навкруги виразкового дефекту (Див. «**Фітотерапія екземи**»).

- ♦ Запобігання приєднання вторинної гноєрідної інфекції. Застосовують препарати з протизапальною та підсушувальною

дією, для яких використовують *кору дуба, траву звіробою, квітки календули, кореневища родовика, супліддя вільхи, листя подорожника, квітки ромашки, листя шавлії та ін.* З інших засобів використовують мазі з антисептичною та антибактеріальною дією.

Симптоматична фітотерапія.

Симптоматичну фітотерапію трофічних виразок можна відокремити дуже умовно, тому що етіотропне та патогенетичне лікування мають вплинути на основні симптоми захворювання. Для знеболювальної та протизудної дії можна використовувати препарати *ефірних олій чайного дерева та лаванди*, а також препарати з місцевими анестетиками (бензокаїном).

Фітотерапія псоріазу

Псоріаз – поширене хронічне захворювання з ушкодженням шкіри, нігтів, суглобів. Етіологію захворювання остаточно не визначено. До основних теорій виникнення псоріазу належать спадкова (генетичні порушення в обміні речовин), нейроендокринно-обмінна та ретровірусно-інфекційна (повільно-плинна інфекція з локалізацією збудника в лімфоїдній та нервовій тканинах).

При розвитку захворювання, як правило, відбуваються зміни в ендокринній системі, нервовій системі, ліпідному та вуглеводному обміні, імунному статусі. У загостренні псоріазу, його розвитку мають значення локальна інфекція, переохолодження, застосування деяких лікарських препаратів (індометацин, пеніцилін та ін.), стресові ситуації та ін. Під впливом спадкових та провокуючих факторів прискорюється розмноження клітин в епідермісі, вони не встигають дозрівати (патологічне прискорення епідермопоезу), а також порушується кровообіг у сосочковому шарі дерми.

Захворювання починається з папули, вкритої сріблястими лущинками. Локалізація висипів – розгинальні поверхні верхніх та нижніх кінцівок, волосиста частина голови, тулуб. При скоблінні папул з'являється характерна псоріатична триада симптомів: стеаринова пляма, термінальна плівка, цяточний крововилив. Розрізняють три стадії захворювання: прогресуюча, стаціонарна та регресуюча. Для захворювання властива сезонність, у зв'язку з чим розрізняють зимову та літню сезонну форми.

При псоріазі, крім шкіри, нерідко ураженню підлягають нігтьові пластинки з появою симптомів «наперстка», «олійних плям», гіперкератозу, а також різних порушень функції опорно-рухового апарату (артралгії, артропатії, остеохондрози та анкілози).

Етіотропна та патогенетична фітотерапія псоріазу.

♦ У зв'язку з тим, що етіологію та деякі патогенетичні моменти не з'ясовано, дія лікарських засобів має бути спрямована на усунення відомих провокуючих факторів розвитку псоріазу: джерела інфекції в носоглотці, ротовій порожнині, захворювання печінки й ШКТ та ін.

♦ Для нормалізації показників симпатико-адреналової системи призначають *настойки аралії, елеутерокока, лимонника*, інших рослинних адаптогенів, *пантокрин, сапарал, настій звіробою*.

♦ У прогресуючу стадію захворювання призначають седативні фітопрепарати з транквілізуючим ефектом, а саме *настій* або *настойку собачої кропиви, валеріани, синюхи, півонії, пасифлори* та ін.

♦ Для нормалізації діяльності кори наднирників застосовують *настій листя чорної смородини, трави череди, листя вахти* або *квіток бузини*.

♦ При важких формах та ускладненнях псоріазу разом з цитостатиками та глюкокортикостероїдами призначають препарати лікарських рослин з кортикостероїдоподібною дією: *настій коренів солодки, настій трави астрагалу*.

♦ Для нормалізації ліпідного обміну рекомендовано *відвар* або *настій кореня кульбаби, листя подорожника, препарати розторопші, пижма*, що мають гіполіпідемічну дію.

♦ При поєднанні псоріазу із захворюваннями ШКТ призначають відповідне лікування (див. розділ «**Засоби, що впливають на травну систему та метаболізм**»).

♦ Для корекції змін з боку суглобів (артрити, поліартрити) призначають препарати *листя та квіток таволги в'язolistої, кори верби звичайної, сабельника, ротокан*.

♦ Важливе місце в лікуванні посідають антигістамінні препарати та вітаміни.

♦ Для зовнішнього використання застосовують препарати, що містять витяжки з *календули, бобівника, маклеї*, препарати, виділені з рослинної сировини: *подофілін, колхіцин, дьоготь, бєфунгін, екстракт череди* та ін., а також сірку, саліцилову кислоту, кортикостероїди та ін.

♦ Для лікування псоріазу також використовують метод фітохіміотерапії, що базується на зовнішньому або пероральному прийомі фітопрепаратів з групи *фурокумаринів (бероксан, метоксален, псорален, оксорален, пувален, аміфурин, псоберан* та ін.).

Фурукумарини призначають одночасно з довгохвильовим ультрафіолетовим опроміненням із довжиною променів 355 нм.

♦ У період загострення захворювання (осінь, весна) проводять протирецидивне лікування протягом 1–2 міс.

Симптоматична фітотерапія.

Симптоматичну фітотерапію псоріазу можна відокремити дуже умовно, тому що етіотропне та патогенетичне лікування мають вплинути на основні симптоми захворювання. Для пом'якшувальної дії використовують мазі та креми з витяжками з ЛРС.

Фітотерапія піодермій

Піодермії – захворювання шкіри, основним симптомом яких є нагноєння. Серед захворювань шкіри близько третини належить до піодермій.

Розвитку піодермій сприяють поверхневі травми шкіри, забруднення шкіри, тертя, переохолодження та перегрівання. Серед ендогенних факторів важливу роль відіграють порушення вуглеводного обміну (гіперглікемія), ендокринні порушення (недостатня активність гіпофізарно-надниркової системи (вегетоневрози), порушення харчування (гіпопротеїнемія, гіпо- та авітамінози А і С), гострі та хронічні захворювання, шлунково-кишкові розлади та деякі спадкові фактори.

За останній час з'явилися відомості про зв'язок хронічних піодермій зі зниженням факторів природної резистентності організму й обмінними дисфункціями. Встановлено залежність рецидивуючого характеру піодермій від стану бактерицидних властивостей шкіри та деяких показників її захисної водно-ліпідної мантії, а також присутності супутніх захворювань ШКТ, печінки, вогнищ хронічного запалення та частих застудних захворювань.

Залежно від етіологічного фактору піодермії поділяють на стафілококові, стрептококові та змішані. За глибиною розташування процесу вони діляться на поверхневі й глибокі, за характером протікання – на гострі та хронічні.

До стафілодермій відносять остіофолікуліт, сикоз, глибокий фолікуліт, фурункул, фурункульоз, карбункул, гідраденіт, епідермічну пухирчатку новонароджених.

Стрептококи призводять до розвитку імпетіго, вульгарної ектіми.

До стрептостафілококових піодермій відносять вульгарне імпетіго, хронічну виразкову піодермію, шанкриформну піодермію.

Найбільше епідеміологічне значення мають стрептодермії, особливо в дітей і підлітків, тоді як стафілодермії обумовлюють важкість і поширення ураження.

Клінічна картина піодермій має багато проявів. При стрептодермії патологічний процес має обмежений характер і зазвичай не залишає суттєвих змін після одужання. Стафілодермії, навпаки, вражають

волосяні фолікули й оточуючі тканини; крім того, остіофолікуліт може трансформуватися в більш глибокий гнійно-запальний процес. Іноді зустрічаються хронічні змішані піддермії з утворенням ектим, мігруючих гнійних процесів з подальшим утворенням рубців.

Фурункульоз (множинне і рецидивуюче утворення фурункулів) під-розділяються на локалізований і поширений. За протіканням розрізняють гострий та хронічний. Навкруги волосяного фолікула з'являється інфільтрат яскраво-червоного кольору з нерізкими межами, що поступово набуває форму пухлини. На 3–4 добу в центрі фурункула формується гнійно-некротичний стержень з пустолюю на поверхні. У хворого підвищується температура, з'являється загальне знедужання, головний біль. Потім пустула вскривається, з фурункула виділяється гнійний вміст. Після видалення стержня настає поступове загоєння з утворенням рубця. Локалізація фурункульоза може бути різною.

Етіотропна фітотерапія піддермії.

- ◆ Нормалізація обміну речовин, усунення розладів ШКТ, корекція вегетативних порушень, дієтичне харчування (молочно-рослинна їжа, вітаміни А і С) (див. розділ «Засоби, що впливають на травну систему та метаболізм»).

- ◆ Лікування стафілококової та стрептококової інфекції антибіотиками, антисептиками синтетичними та рослинного походження (*настойка софори товстоплодої, настойка арніки, новоіманін, сік каланхое, хлорофіліпт* – мають високу активність по щодо антибіотикостійких штамів стафілококів та інших мікроорганізмів. *Сангвіритрин з трави маклеї* є активним антимікробним та протизапальним засобом).

Евкаліптова олія та *водно-спиртові витяжки з евкаліпту прутовидного* мають бактеріостатичну дію щодо грамположитивних мікроорганізмів. *Хлорофіліпт*, який містить суміш хлорофілів евкаліпту, має антибактеріальну активність при гнійних захворюваннях, у тому числі фурункульозі, викликаному стафілококами, стійкими до антибіотиків.

Антибіотичні властивості *цитралю* – одного з альдегідів *коріандрової олії* – найбільш виражені при лікуванні фурункульозів.

- ◆ Для підвищення захисних сил організму при хронічних та важких формах піддермії показані препарати адаптогенів: *екстракт або таблетки алое, біосед, екстракт елеутерокока, настойка женьшеню, сапарал* та ін.

- ◆ Внутрішньо при піддерміях призначають препарати рослинного походження: *сік алое та подорожника, обліпихову олію*,

галенові препарати *берези, череди, звіробою, ромашки лікарської, календули, арніки, шавлії*.

Патогенетична фітотерапія піодермій.

Звіробійна олія, новоіманін, настойка та відвар звіробою виявляють бактерицидну, протизапальну дію, стимулюють фагоцитарну активність та процес регенерації в тканинах. Після викривання гнійного вогнища рекомендують щоденно застосовувати пов'язки з *олією звіробою*, у фазу стихання запальних явищ та утворення грануляцій застосовують *мазь каланхое*.

Місцеве застосування *новоіманіну* при гострих гнійних процесах (абсцеси, флегмони, абсцедуючі лімфаденіти та ін.) сприяє пригніченню гнійно-запальних явищ, зменшенню кількості ексудату, очищенню гнійної порожнини від некротичних мас, появі грануляцій та епітелізації країв патологічного процесу.

Симптоматична фітотерапія піодермій.

- ◆ При невротичних станах, викликаних свербінням та больовими відчуттями, застосовують збори лікарських рослин седативної дії: *собака кропива, валеріана, лагохілус, півонія, синюха*.
- ◆ Для тамування свербіння внутрішньо приймають або зовнішню використовують збори, що містять *кореневища пирію, траву фіалки, кореневища осоки, кореневища айру, квітки василька, листя шовковиці, листя шавлії*, що мають протизапальний ефект.
- ◆ Для місцевої терапії також використовують препарати, що містять *листя евкаліпту, камфору, тимол, дьоготь* та ін. і мають відволікаючий ефект.

Фітотерапія акне

Акне (*вугрова хвороба, вугровий сип*) – хронічне генетично обумовлене захворювання сальних залоз, пов'язане з їх підвищеною активністю у відповідь на стимуляцію андрогенами, фолікулярним гіперкератозом, життєдіяльністю мікроорганізмів (*Propionibacterium asnes*), запальною реакцією тканин, що проявляється виникненням на ділянках шкіри, багатих на сальні залози, незапальних (*відкриті та закриті комедони*) та запальних (*папули, пустули*) елементів.

Причини виникнення *вугрового висипу* до цього часу вивчені недостатньо. Безсумнівна роль спадковості в розвитку цього захворювання: генетично сформований тип шкіри, рівень чутливості клітин сальних залоз до впливу статевих гормонів, особливості місцевого імунітету. Сполучення всіх цих параметрів дуже індивідуально, тому протікання хвороби та реакція на лікування в різних хворих можуть сильно відрізнятись.

Появі вузрового висипу, як правило, передує себорея. Себорея пов'язана з підвищенням кількості та зміною складу шкірного сала й виявляється потовщенням рогового шару, сальним блиском і лущінням шкіри.

Провокуючий фактор веде до гіпертрофії та гіперактивності сальних залоз, що викликає гіперпродукцію шкірного сала. Підвищене ороговіння клітин у верхній частині фолікула веде до прискороного відлущення рогових лусок. При цьому своєчасна їх елімінація (видалення) з поверхні шкіри ускладнена внаслідок склеювання надлишком шкірного сала. Ці два процеси ведуть до накопичення суміші шкірного сала, рогових лусок, бактерій та зовнішніх забруднень в устя волосяного фолікула. Комедони можуть бути відкритими та закритими. У закритих зверху протоках сальних залоз утворюються анаеробні умови, сприятливі для розмноження та активної життєдіяльності сапрофітної флори, а саме *P. asnes*. Ці мікроорганізми виділяють велику кількість ліпази, що сприяє розщепленню ліпідів з виділенням великої кількості вільних жирних кислот. Зміна складу шкірного сала призводить до підвищення рН шкіри (зсув у нормі слабкокислого рН у лужний бік), що веде до зменшення бактерицидних властивостей шкірного сала і сприяє подальшому росту та розмноженню як самих *P. asnes*, так і інших представників сапрофітної та умовно-патогенної флори (*Staphylococcus epidermidis*, *S. aureus*, *Pityrosporum ovale*). Крім цього, змінене за складом шкірне сало має подразнюючі властивості, тому в місцях підвищеного саловиділення (на чолі, крилах носа, підборідді) з'являються запальні гіперемовані плями та бляшки, що лущаться (себорейний дерматит).

У зв'язку з тим, що за етіологією, механізмом розвитку та за індивідуальними характеристиками вузрова хвороба є багатосимптомним захворюванням, єдиної класифікації акне не існує. За важкістю прояву симптомів вузрової хвороби розподіляють на 4 ступені.

Після купірування (стихання) загострення вузрового висипу на шкірі залишаються зміни (постакне) різної інтенсивності й поширеності: розширені пори, нерівномірна пігментація, нерівна текстура, атрофічні або гіпертрофічні рубці, розширені капіляри.

Етіотропна фітотерапія акне.

♦ Лікування хронічних захворювань (ендокринної патології, гінекологічних захворювань, порушень функції ШКТ, вогнищ хронічної інфекції).

♦ Застосування місцевих антибактеріальних та антисептичних засобів (витяжки з кореневищ айру, кори дуба, трави звіробою, трави чабрецю, листя шавлії, а також сік каланхое, ефірну олію чайного дерева, прополіс, екстракт календули та ін.).

♦ Догляд за шкірою проблемних зон із застосуванням м'яких очисних косметичних засобів та дезінфікуючих лосьйонів із вмістом витяжок зі *звіробю, нагідок, софори, хвоща, лимона*.

♦ Необхідності в дотримуванні дієти при вугровій хворобі немає, але слід виключити з раціону продукти, до яких пацієнт має індивідуальну чутливість або які є поширеними алергенними речовинами. Крім того, слід уникати харчування, що може викликати порушення процесу травлення (прянощі, тваринні жири, копчена їжа).

Патогенетична та симптоматична фітотерапія акне передбачає використання протизапальних засобів (косметичних та медичних препаратів) з вмістом *екстрактів з кореневищ айру, трави алтеї, листя берези, кори дуба, трави звіробю, квіток календули, листя м'яти перцевої, трави дерев'ю, листя шавлії та ін., ефірних олій лаванди, чайного дерева, цитрусових та ін.* А також відлущуючі та підсушуючі засоби з вмістом органічних кислот (бензойної, саліцилової) та сполук цинку.

Дерматологічні засоби рослинного походження

Препарат	Діючі речовини	Фармакологічна дія
1	2	3
Препарати з пом'якшуючою та захисною дією		
Камагель	Алюмінію ацетотар-трат, екстракт квіток ромашки	В'яжуча, протизапальна дія. Знижує проникненість капілярів та ексудацію в місці нанесення, охолоджуюча, пом'якшувальна дія на шкіру, зменшує вираженість запалення, біль та набряк
Засоби для лікування ран і виразкових уражень		
Препарати, що сприяють загоєнню		
Аекол	Ретинолу ацетат, токоферолу ацетат, вітамін К, бетакаротин, олія соняшникова	Нормалізує метаболізм ураженої тканини, прискорює процеси регенерації
Альгофін	Хлорофіло-каротинова паста	Протизапальні властивості, посилює процеси регенерації й репарації, має гіперосмолярні властивості, знижує показники токсикозу при обширних опіках, трофічних порушеннях, радіаційних виразках

Продовження таблиці

1	2	3
Вундехіл	Настойка софори японської, настойка калгану, настойка деревію, настойка прополісу, густий екстракт квіток нагідок, що містить суму каротиноїдів	Ранозагоювальний та протизапальний засіб
Календодерм	Матрична настойка нагідок	Антисептичний, протизапальний, жовчогінний ефект
Календули мазь	Настойка календули	Антисептичний, протизапальний, жовчогінний ефект
Календули настойка	Ефірна олія, сапоніни, каротиноїди й ксантофіли (каротин, віолаксантин, рубіксантин, цитроксантин), гірка речовина календин, фітостерини, слизові речовини, флавоноїди, ензими	Антисептичний, протизапальний, жовчогінний ефект
Мазь живокосту	Настойка живокосту, токоферолу ацетат	Протизапальні та знеболювальні властивості, стимулює процеси регенерації кісткової тканини та епітелію, покращує трофіку тканин
Настойка живокосту	Алантаїн, дубильні речовини, сіліцієва кислота	Протизапальні та знеболювальні властивості, стимулює процеси регенерації кісткової тканини та епітелію, покращує трофіку тканин
Лівіан	Лінетол, жир рибацій, токоферолу ацетат, бензокаїн, циміналь	Місцева протизапальна, місцевоанестезуюча та антисептична дія
Мазь календули Др. Тайсса	Екстракт календули (нагідок), жир свинячий, олія кукурудзяна	Протизапальна, протимікробна дія, покращує кровообіг у шкірі, сприяє регенерації епітелію та загоєнню ран при флебітах, варикозному розширенні вен, ранах, опіках, відмороженнях, пролежнях

Продовження таблиці

1	2	3
Настойка прополіса	Ефірні олії, смоли, віск, флавоноїди, фенолокислоти (ферулова, кофейна, бензойна), макро- та мікоелементи	Протимікробна, протизапальна, репаративна дія
Олазолъ	Олія обліпихова, хлорамфенікол, бензокаїн, кислота борна	Ранозагоювальний засіб. Надає анестезуючу й антибактеріальну дію, зменшує ексудацію, сприяє регенерації тканин і прискорює процес епітелізації ран
Сік каланхоє	Полісахариди, флавоноїди, катехіни, дубильні речовини, органічні кислоти (яблучна, щавлева, лимонна, ізолімонна, оцтова), ферменти, аскорбінова кислота, макро- й мікроелементи	Надає місцеву протизапальну дію, сприяє очищенню ран від некротичних тканин, стимулює їх загоєння
Шавлії настойка	Дубильні речовини, ефірна олія, урсолова та олеанолова кислоти	В'язучий, протимікробний, протизапальний засіб
Шиповника олія	Насичені та ненасичені жирні кислоти, каротиноїди, токофероли	Ранозагоювальний засіб
Протисвербжні препарати (у тому числі антигістамінні, місцевоанестезуючі та інші засоби)		
«Золота зірка» бальзам	Ментол, камфора, ефірна олія м'яти перцевої, ефірна олія гвоздики, ефірна олія евкаліпту, ефірна олія корична	Місцевоподразнююча, відволікаюча, знеболювальна дія
Меновазан	Ментол, новокаїн, анестезин	Місцевоанестезуюча дія
Меновазин	Ментол, прокаїн, бензокаїн	Місцевоанестезуюча дія

Продовження таблиці

1	2	3
«Орел» бальзам	Ментол, камфора, олія м'яти, метілсаліцилат, олія базилика, олія лавра китайського, олія кайюпитува	Протизапальна, антисептична, місцевозігріваюча, анестезуюча, рефлекторна дія
Антипсоріатичні засоби		
Псоріатен	Матрична настоянка магонії падуболистої (<i>Mahonia aquifolium</i> L.)	Протизапальна, антипроліферативна дія
Антисептичні і дезінфікуючі засоби		
Хіміотерапевтичні засоби для місцевого застосування (інші засоби)		
Сангвіритрин	Сангвіритрин з трави маклеї серцевидної (<i>Macleaya cordata</i> (Willd.) R. Br.)	Антибактеріальний, протигрибковий, протипротозойний засіб
Антисептичні та дезінфікуючі засоби		
Антисептол Н	Екстракт ромашки	Антисептична, регенеруюча дія
Бальзамічний лінімент по Вишневському	дьоготь, ксероформ, олія касторова	Антисептична та місцевоподразнююча дія, прискорює процеси регенерації
Ілон	Олія живиці, терпентин, ефірні олії розмарина, евкаліпта, чабрецю та ін.	Покращує кровообіг ушкоджених тканин, протизапальна, дезінфікуюча дія
Ромашки екстракт рідкий	Ефірна олія (не менше 0,3%), азулен, апігенін	Антисептичний та в'язучий засіб, стимулює процес регенерації
Софори японської настоянка	Рутозид, софорозид, кверцетин-3-рутинозид, алкалоїди, вітамін С, жирна олія	Прискорює регенерацію тканин, бактерицидний засіб при трофічних виразках, гнійних ранах, запальних процесах
Хлорофілін	Суміш хлорофілів А і В з листя евкаліпту шарикового	Протизапальний, регенеруючий засіб, антибактеріальна активність щодо <i>Staphylococcus</i> spp.
Хлорофіліпт	Суміш хлорофілів А і В з листя евкаліпту шарикового	Протизапальний, регенеруючий засіб, антибактеріальна активність щодо <i>Staphylococcus</i> spp.

Продовження таблиці

1	2	3
Препарати для лікування акне		
Угрін	Настойка трави деревію, листя м'яти перцевої, квіток ромашки, трави чистотілу, квіток нагідок, квіток пижма, трави лаванди	Виражена ранозагоювальна, протизапальна й антимікробна дія
Інші дерматологічні засоби		
Різні препарати		
Аллотон	Настойка лопуха коренів, софори плодів, аїра кореневищ, кропиви листя, хмеля шишок	Знеболювальні, протисвербїжні, антисептичні та епітелізуючі властивості – відновлюють структуру та функції шкіри
Альгопїкс	Дьогтю ялівцевого, екстракту зелених мікроводоростей спиртового, кислоти саліцилової	Протигрибкові, себореуючі властивості
Апілак Грін-декс	Ліофілізоване маткове молочко бджіл	Адаптогена, загальнотонізуюча, стимулює регенерацію, поліпшує метаболізм тканин
Капсіол	Олія касторова, настойка перцю стручкового, кислота саліцилова	Місцева подразнююча, пом'якшувальна та кератолітична дія, що сприяє поліпшенню живлення й росту волосся
Ревалід	Екстракт проса, екстракт паростків пшениці, вітаміни та ін.	Вітамінний препарат у комплексній терапії дерматологічних захворювань
Рекутан	Екстракт ромашки водно-спиртовий	Спазмолітична, протизапальна, антисептична, ранозагоювальна, потогінна, жовчогінна й слабка анальгезуюча дія
Ромашки квітки	Ефірна олія (не менше 0,3%), азулен, апігенін	Антисептичний та в'язучий засіб, стимулює процес регенерації
Фладекс	Фладексан з десмодіуму канадського (<i>Desmodium canadensis</i>)	Місцева протизапальна, знеболювальна, протисвербляча дія, протівірусна активність щодо вірусів герпесу, стимулює репаративні процеси в шкірі

Продовження таблиці

1	2	3
Череда трава	Дубильні речовини, полісахариди, кислота аскорбінова, флавоноїди, каротиноїди	Протизапальна, протиалергічна, сечогінна, потогінна дія. Зовнішньо – при піддерміях, екземі, діатезі, внутрішньо – при гострих респіраторних інфекціях

Засоби, що впливають на сечостатеву систему та статеві гормони

Інфекційно-запальні захворювання жіночої статеві сфери посідають перше місце в структурі гінекологічної захворюваності. Високу частоту хронізації мають вульвіт, вагініт (кольпіт), гострокінечні кондиломи (вірусні), ендocerвіт, ерозія шийки матки, метрит, ендометрит, сальпінгоофорит. Загострення відбуваються під впливом неспецифічних факторів (переохолодження, порушення гігієни статевого життя, аборти та ін.) і пов'язані не тільки з дією мікробів у вогнищі запалення, але й зі змінами функції нервової системи (підсилення слідових реакцій, перетворення підпорогових подразників в надпорогові), підвищеній сенсibiliзації.

При тривалому перебігу запальних захворювань відбуваються зміни в нервовій, ендокринній, серцево-судинній та інших системах організму, у процесах обміну речовин та імунологічній реактивності.

Дистрофічні та склеротичні зміни часто викликають гіпофункцію яєчників, що виявляються недостатністю обох фаз менструального циклу або переважним пригніченням лютеїнової фази, порушенням процесу овуляції.

При повторних загостреннях запальних процесів знижується глюкокортикоїдна функція кори наднирників та змінюється гонадотропна функція гіпофізу. У деяких хворих спостерігають дисфункцію щитовидної залози. Запальні захворювання матки, яєчників, маткових труб часто супроводжуються порушенням менструальної та генеративної функцій.

Для лікування цих захворювань у гострій фазі застосовують антибактеріальні, протизапальні, імунотропні, загальнозміцнювальні засоби та засоби, що регулюють функції нервової системи. При лікуванні хронічних процесів часто застосовують фізіотерапію, у тому числі бальнеотерапію та грязелікування (пелотерапію), біомодифікатори рослинного та тваринного походження, а також препарати, виготовлені з природної сировини: відвари, настої, настойки лікарських рослин.

Найчастіше препарати лікарських рослин призначають для лікування розладів менструальної функції, запальних захворювань статевих органів, а також як симптоматичну терапію при розладах

функції суміжних органів, що часто супроводжують гінекологічну патологію, або при ускладненнях маткових кровотеч – анеміях.

При фітотерапії перевагу віддають рослинам, що мають антибактеріальні, протизапальні, імуномодуючі, репаративні властивості. Алгоритм підбору засобів та набір рослин, які застосовують для лікування окремих інфекційно-запальних захворювань статевої сфери, принципово не відрізняються.

Протимікробні та антисептичні засоби, що застосовують у гінекології

Фітотерапія запальних гінекологічних захворювань (кольпіт, ендоцервіцит, ендометрит, сальпінгіт, вульвіт, лейкорея (білі), ерозії шийки матки)

Кольпіт (вагініт) – інфекційно-запальне захворювання слизової оболонки піхви. Належить до найбільш поширених гінекологічних захворювань у жінок репродуктивного віку. Запалення слизової оболонки піхви може бути спричинене мікоплазмами, трихомонадами, хламідіями, грибками роду *Candida*, стафілококом, стрептококом, кишковою паличкою та іншими збудниками.

Розрізняють гострий та хронічний кольпіт. При гострому кольпіті відзначають слизисто-гнійні або гнійні виділення зі статевих шляхів, жар та свербіння в піхві. Запальний процес може поширюватись на піхвову частину шийки матки.

Залежно від збудника захворювання розрізняють кандидозний вагініт, вагініт, викликаний *Trichomonas vaginalis* (трихомоноз), бактеріальний вагініт, герпетичний вагініт.

Ендоцервіцит – запальне захворювання слизової оболонки шийки матки. Захворювання може бути викликане висхідною або низхідною інфекцією. Унаслідок проникнення в канал шийки матки стафілококів, стрептококів, кишкової палички, ентерококів, рідше – гонококів, трихомонад і вірусів.

Розвитку запалення сприяють загальні виснажливі захворювання, надмірні хімічні та механічні подразнення (тривале застосування ковпачків та спіралей, спринцювання).

Захворювання перебігає без порушення загального стану хворої. У гострій стадії ендоцервіциту отвір шийки матки оточений темно-червоною, набряклогою слизовою оболонкою. Спостерігають біль внизу живота, неприємні відчуття в піхві, інколи свербіння, гнійні або слизисто-гнійні виділення зі статевих органів. При тривалому перебігу хронічного кольпіту шийка матки потовщується, нерідко утворюються ерозії. Гострий період захворювання протікає швидко, залишається лише вузька гіперемована обвідка навколо отвору матки.

Ерозія шийки матки – патологічні зміни шийки матки (порушення цілісності або зміни епітеліальної тканини піхвової частини матки). Призводить до зміни епітелію шийки матки та посідає перше місце серед гінекологічних хвороб. Причини виникнення ерозії – статеві інфекції, дисбактеріоз піхви та запальні захворювання жіночої сфери, порушення менструального циклу, порушення гормонального фону.

Ерозія шийки матки може тривати місяці й навіть роки, ніяк не виявляється, і жінка не звертається до лікаря. Тривалі, неліковані ерозії можуть викликати розвиток пухлин, у тому числі злоякісних. Чим раніше виявлена ерозія, тим легше вона піддається лікуванню.

Ендометрит – запалення, що локалізується в поверхневому шарі матки. **Ендоміометрит** – запальний процес у більш глибоких тканинах матки (базальний шар ендометрію, міометрій).

Висхідне проникнення інфекції в порожнину матки може відбуватись при менструаціях, абортах, вишкрібанні слизової оболонки матки, гідротурбації.

При захворюванні підвищується температура до 38–38,5 °С, погіршується загальний стан, з'являються нездужання, біль, що віддає в криж, пахові області, рясні серозно-гнійні або кров'янисто-гнійні виділення, іноді метроррагія (маткові кровотечі).

Хронічний ендометрит розвивається з підгострого, запальний процес переходить на базальний шар ендометрію. Виділень стає менше, вони набувають слизисто-гнійного характеру. М'язові волокна атрофуються, замінюються сполучною тканиною. Матка збільшується.

Сальпінгіт – запалення маткових (фалопієвих) труб. Це захворювання є найбільш частим ураженням внутрішніх статевих органів у жінок. Виникає при поширенні інфекції з матки (наприклад, при септичній мікробній флорі, гонорейі) або з інших органів через кров (наприклад, при туберкульозі). Процес зазвичай починається з ураження слизової оболонки, поступово охоплює інші шари маткових труб, порушення перистальтики яких (або розвиток спаювань) може призвести до виникнення позаматкової вагітності або безпліддя. Захворювання частіше має хронічний перебіг. Ізольоване ураження маткових труб спостерігають рідко. Зазвичай у запальний процес залучаються яєчники. Клініка, діагностика, терапія й профілактика сальпінгіту такі ж, як при сальпіngoофориті.

Сальпінгоофорит (аднексит) – запальне захворювання, частіше вражає маткові труби, яєчники вражаються вторинно. Інфекція потрапляє в маткові труби висхідним шляхом з матки або низхідним – при проникненні збудників з черевини через воронку маткової труби. Можливі також лімфогенний та гематогенний шляхи ураження (туберкульоз, кишкова паличка).

При гострому сальпінгіті температура різко підвищується, біль постійного характеру, локалізується в пахових областях та крижі, підсилюється при дефекації, сечовиділенні, фізичному навантаженні, статевому акті. Нерідко може розвиватись перитоніт. Хворі часто

скаржаться на біль, що виникає після менструації та закінчується в передменструальні та менструальні дні.

Вульвіт – запалення зовнішніх жіночих статевих органів. Розрізняють первинний і вторинний вульвіт. Виникненню первинної форми сприяють заплілість (наприклад, при ожирінні), недотримання гігієни статевих органів, хімічні, термічні, механічні подразнення, садна, цукровий діабет тощо. Вторинний вульвіт виникає внаслідок інфікування зовнішніх статевих органів патогенними мікроорганізмами, що містяться у виділеннях з піхви при кольпіті, цервіциті, ендометриті.

Лейкорейя (білі) – слизові виділення з піхви білого або жовтого кольору. Фізіологічні білі є нормальними виділеннями в жінок, їх кількість збільшується перед менструацією або після неї. Патологічні білі, аномально рясні, можуть виникати у випадку потраплення інфекції у нижні жіночі статеві органи (наприклад, *Trichomonas vaginalis*). Нормальні виділення залоз слизової оболонки піхви – прозорі, світлі, напіврідкі, тягучі.

При захворюваннях статевих органів та деяких загальних захворюваннях, особливо при захворюванні крові, при тривалій інтоксикації (кишкові паразити, хронічні отруєння тощо) характер виділень може змінюватись. Білі спостерігають також при застійному явищі в малому тазі, що може мати місце при зміщенні матки, при розладі кровообігу, що обумовлено захворюваннями серця та легень. Якщо білі є симптомом гінекологічного захворювання запального характеру, змінюється колір, консистенція виділень, запах, зникає прозорість. Жовтуваті та зеленуваті білі вказують на гнійне запалення, наприклад, при гонорей. При дріжджовій інфекції виділення сирнисті, при стрепто-стафілококовій – рідкі та липкі. Сукровичні білі викликають злякисними змінами тканин статевих органів, що буває при саркомі, фібромі, при пухлинах та інших захворюваннях. Надмірні та патологічні за характером білі викликають свербіння, печіння, постійне відчуття вологості.

Для досягнення ефекту в лікуванні гінекологічних хворих необхідне дотримання лікувального режиму, особливості якого визначає лікар для кожної хворої індивідуально.

Хворі з гострими запальними процесами статевих органів та загостреннями хронічних процесів мають дотримуватись постільного режиму. Після усунення гострих симптомів постійне перебування в ліжку не є обов'язковим, хвору переводять на загальний режим. Пацієнткам майже з усіма гінекологічними захворюваннями впродовж гострої стадії рекомендують утримання від статевого життя, протипоказана фізична праця.

Для успішного лікування запального процесу статевих органів слід базуватися на загальних етіопатогенетичних принципах та

комплексній дії фітопрепаратів. Лікарські рослини мають властивість значно знижувати гостроту перебігу запальних процесів, що дає змогу рекомендувати їх як у комплексному лікуванні разом з антибіотикотерапією, так і самостійно.

Принципи лікування запальних гінекологічних захворювань:

1. Комбінація синтетичних препаратів з лікарськими рослинами.
2. Фітотерапію проводять курсами (3–5 курсів) по 5–7 днів з перервою на 10–15 днів (залежить від важкості захворювання та стану організму хворої).
3. Обов'язкове лікування партнера (якщо захворювання має інфекційну природу).

4. Слід проводити загальне (препарати системної дії та фітопрепарати внутрішньо) та місцеве (спринцювання та ін.) лікування.

Етіотропна фітотерапія запальних гінекологічних захворювань.

Лікування цих патологій спрямовано на усунення дії збудника захворювання: призначення антибіотиків, сульфаніламідів та антимікозних засобів.

Антибіотики використовують для лікування запальних захворювань у гострій стадії, у важких випадках вони є визначальним чинником для рятування життя хворої.

У період затухання гострого запального процесу корисним є також призначення лікарських рослин з антимікробними, протизапальними, в'яжучими властивостями (*айр звичайний, береза повисла, брусниця, оман високий, дуб звичайний, материнка звичайна, звіробій звичайний, родовик лікарський, крушина ламка, перстач, кульбаба лікарська, вільха сіра, пижмо звичайне, ромашка лікарська, кропива собача, шавлія лікарська*).

Патогенетична та симптоматична фітотерапія запальних гінекологічних захворювань.

Гінекологічні хворі не потребують особливої дієти. Але часто хвороби статеві сфери супроводжуються розладами функції суміжних органів. Можливі розлади з боку кишечника, частіше запори, тому функцію товстої кишки потрібно регулювати, зокрема відповідною дієтою: їжа має бути багата на клітковину, містити достатню кількість овочів та фруктів, варто вживати сухофрукти, курагу, інжир, чорнослив. Якщо таке харчування не призводить до впорядкування діяльності ШКТ, вдаються до застосування проносних засобів або до очисних клізм.

Якщо захворювання супроводжується анемією, для відновлення запасів заліза в організмі слід вживати продукти з високим вмістом вітамінів та мікроелементів: фруктови та ягідні соки (зокрема, з моркви, буряка), гранати, чорну смородину, м'ясо та печінку.

При запальних процесах, пухлинах, що тиснуть на матку, сечовипускання буде прискореним. Випадіння матки часто супроводжується затримкою сечовипускання, спорожнення сечового міхура можливе лише за умови вправлення матки.

Фітотерапія на даних етапах включає застосування лікарських засобів з:

- ♦ протизапальними (звіробій звичайний, вільха сіра, ромашка лікарська, нагідки лікарські, чистотіл великий, види гірчака);
- ♦ загальнозміцнювальними (оман високий, кропива дводомна, родіола рожева, елеутерокок колючий, заманиха висока, женьшень);
- ♦ знеболювальними (аір звичайний, аніс звичайний, беладона лікарська, м'ята перцева, скополія карніолійська, чистотіл великий);
- ♦ кровоспинними (гісон лікарський, вероніка лікарська, гаммеліс віргінський, кропива біла, зайцегуб п'янкий, кропива дводомна, кукурудза звичайна, гірчак перцевий, гірчак почечуйний, деревій звичайний, арніка гірська);
- ♦ протианемічними, антигіпоксичними (буряк звичайний, буркун лікарський, сухоцвіт багновий, буквиця облістняна, аронія чорноплідна, суніці лісові, абрикос звичайний, персик звичайний, айва довгаста, вербена лікарська, чорниця звичайна, шипшина корична, цикорій дикий);
- ♦ спазмолітичними (аніс звичайний, барбарис звичайний, барвінок малий, беладона лікарська, материнка звичайна, коріандр посівний, сухоцвіт багновий, фенхель звичайний, чебрець);
- ♦ жарознижувальними (бузина чорна, вишня садова, малина звичайна, липа серцелиста, смородина чорна, фіалка триколірна);
- ♦ послаблюючими (касія гостролиста, жостір послаблюючий, крушина ламка, ревіль тангутський);
- ♦ полівітамінними властивостями (смородина чорна, горобина звичайна, кропива дводомна, шипшина корична, суніці лісові).

Також рекомендують проводити місцеве лікування: спринцювання та зрошення піхви та шийки матки відварами зі зборів лікарської сировини:

- ♦ квіток ромашки, листя шавлії, лист подорожника;

- ♦ *листя берези, квітки нагідок, кореневища бадану;*
- ♦ використовують також *обліпихову олію, сік алое та каланхое.*

Спринцювання та зрошення піхви є одним з найбільш розповсюджених методів лікування запальних процесів піхви та шийки матки. Але вони протипоказані при маткових кровотечах, гострих запальних процесах, при вагітності, особливо при загрозі її переривання, а також під час менструації.

Сидячі **ванночки** з настоями лікарських рослин: *ромашки аптечної, шавлії лікарської, нагідок лікарських* або з розчином перманганату калію чи фурациліну застосовують при лікуванні вульвітів у дівчаток та у хворих похилого віку, особливо при діабеті, кольпіті у гострій стадії. Температура ванночки не повинна перевищувати 38–40 °С. Вагінальні ванночки застосовують, коли необхідно створити умови для тривалого впливу невеликої кількості лікувального розчину на шийку матки та стінки піхви.

Вагінальні тампони використовують для тривалої дії на шийку матки лікарських речовин, переважно на жировій основі. Показаннями є наявність ерозії шийки матки, ендочервіциту, кольпіту, трофічної виразки шийки матки або піхви при випадінні матки. Основні речовини, які застосовують для лікування тампонами: емульсія синтоміцину, *олія шипшини, нагідок, ромашки, евкаліпту*, мазь Вишневського, тетраборат натрію з гліцирином, риб'ячий жир, мазь із солкосерилом. В умовах санаторно-курортного лікування використовують тампони з лікувальними грязями.

Для місцевої розсмоктуючої та болезаспокійливої дії використовують **зігрівачі компреси**. До хворого місця прикладають серветку з кількох шарів марлі, змочену спиртом, розведеним водою 1:1, далі – шар компресного паперу, поверх якого для збереження тепла прикладають вату або махровий рушник. Компрес фіксують бинтом.

Одним з важливих компонентів комплексу лікувальних, профілактичних та реабілітаційних заходів при гінекологічних захворюваннях є фізичні методи впливу на організм – **фізіотерапія**. Різноманітні лікувальні фактори, що застосовують для лікування хворих, поділяють на природні (кліматотерапія, лікування світлом, теплом та холодом, лікування водними факторами (гідротерапія), грязями, мінеральною водою) та штучні, отримані шляхом перетворення одного виду енергії в інший (масаж, лікування за допомогою спеціальних апаратів).

Слід призначати фізіотерапевтичні процедури, дотримуючись певних вимог: патогенетичне обґрунтування застосування певного лікувального чинника, максимально ранній початок використання фізіотерапії й послідовне її застосування на всіх етапах лікування, профілактики та реабілітації, послідовність у призначенні одного чи різних фізичних факторів, систематичний лікарський контроль за реакцією організму й вчасна корекція фізіотерапевтичних процедур, чіткий контроль за протипоказаннями до фізіотерапії з урахуванням онкологічної настороженості, врахування віку хворої та наявності патології внутрішніх органів для попередження надмірного навантаження на організм; призначати фізіопроцедури бажано в перші дні після менструації, на час місячних лікування припиняють; доцільно призначати одночасно різні за дією процедури; на час отримання фізіотерапевтичного лікування слід рекомендувати контрацепцію для попередження позаматкової вагітності.

Фітотерапія при порушеннях менструального циклу

Порушення менструального циклу можуть бути наслідком надмірної продукції естрогенів і прогестерону у випадках розвитку функціональних кіст яєчників (наприклад, персистенція жовтого тіла тощо).

Вік менархе (першої менструації) коливається в нормі від 10 до 16 років і в середньому становить 12–13 років. Встановлення овуляторного типу менструального циклу характеризується регулярними циклічними прогностованими менструаціями з інтервалом 24–35 днів, тривалістю кровотечі 3–8 днів і загальною крововтратою до 30–80 мл.

До порушень менструального циклу належать: **аменорея** – відсутність менструацій протягом 6 місяців і більше; **олігоменорея** – інтервал між менструаціями понад 35–40 днів; **поліменорея** – маткові кровотечі з інтервалом менше 21 дня; **метрорагія** – маткові кровотечі з нерегулярними короткими інтервалами; **менорагія** (гіперменорея) – менструальні кров'янисті виділення, що виникають з регулярними інтервалами й тривають більше, ніж 8 днів з втратою понад 80 мл крові; **менометрорагія** – сильні тривалі маткові кровотечі з короткими і нерегулярними інтервалами; **гіпоменорея** – тривалість менструальної кровотечі менше 3 днів; **опсоменорея** – рідкі (інтервал понад 35 днів) і нетривалі (кровотеча менше 3 днів) кров'янисті виділення; **міжменструальні кровотечі** – кровотечі між регулярними менструаціями.

Аменорея – це відсутність менструацій протягом 3 місяців і більше. Аменорея є симптомом, що свідчить про морфологічні, генетичні, фізіологічні або емоційні порушення. У випадках **справжньої аменореї** циклічних змін у яєчниках ендометрії не визначають. **Несправжній аменореї** властива відсутність менструацій

за наявності циклічних змін у яєчниках і всьому організмі (аномалії розвитку статевих органів).

Відсутність менархе до 14-річного віку за відсутності вторинних статевих ознак або до 16-річного віку за нормального розвитку вторинних статевих ознак має назву первинної аменореї, відсутність менструацій за попередньої регулярної менструальної функції – вторинна аменорея.

Близько 80 % випадків аменореї пов'язані з хронічною ановуляцією. Ановуляція в нормі спричиняє аменорею в пубертатному періоді протягом вагітності, лактації й під час менопаузи. Патологічна аменорея може бути симптомом численних органічних і функціональних порушень на будь-якому рівні репродуктивної системи. Найповнішою є класифікація аменореї за рівнем ураження, що об'єднує основні патологічні синдроми.

Причини аменореї:

1. Анатомічні дефекти репродуктивної системи (вади розвитку матки, піхви, синехії).
2. Яєчникова недостатність (агенезія, дисгенезія).
3. Синдром хронічної ановуляції.

Первинна аменорея виникає внаслідок ураження репродуктивної системи. Залежно від рівня ураження репродуктивної системи розрізняють церебральну (кірково-гіпоталамічну), гіпоталамічну (гіпоталамо-гіпофізарну), гіпофізарну аменорею, зумовлену ураженням надниркових залоз (пов'язану із захворюваннями щитоподібної залози), яєчникову й маткову. Інколи причини первинної аменореї розглядають як такі, що пов'язані з ураженням яєчників (синдром Тернера, синдром тестикулярної фемінізації, синдром рефрактерних яєчників), і позаєчникові.

Вторинна аменорея – відсутність менструації протягом 6 місяців та більше після регулярних чи нерегулярних менструацій є симптомом багатьох захворювань. Серед причин можуть бути порушення на рівні багатьох ланок репродуктивної системи жінки. Тому встановлення діагнозу може йти шляхом виключення захворювань щитоподібної залози, наднирників, яєчників, пухлин гіпофізу та інших.

Гіпоменструальний синдром – рідкі (1 раз в 2–3 місяці) і скудні менструації, що виникають унаслідок вповільнення дозрівання фолікула, запізнювання овуляції з появою неповноцінної фази або відсутність овуляції з другої фази менструального циклу. Гіпоменструальний синдром часто спостерігають при хронічній інтоксикації або в клімактеричному періоді.

Провідними факторами є несприятливі умови життя, погіршений загальний стан організму й порушення функцій залоз внутрішньої секреції, хронічні інфекційні захворювання, інтоксикації та інші фактори.

Гіперменструальний синдром – підсилення (гіперменорея), подовження (поліменорея) та почастішання (пройоменорея) менструацій. Гіперменструальний синдром характеризується рясною

менструальною кровотечею (більше 200–300 мл) й подовженням менструації (7–12 днів), частіше кровотеча протікає без згустків крові.

Етіологія полягає в послабленні скорочувальної активності міометрію та порушенні процесів регенерації слизової оболонки, що призводить до підсилення кровотечі та збільшення тривалості менструацій. Підсиленню кровотечі сприяє порушення процесів згортання крові та гіперемія статевих органів. Рясні та часті менструації можуть наставати в результаті порушення функцій нервової системи й гіпофіза, що координують діяльність яєчників, при фіброміомі матки, варикоозному розширенні судин капсули слизового фіброматозного вузла, при передчасному відторненні та запізненій регенерації ендометрію.

Альгоменорея – порушення менструальної функції, що виражається переймоподібним або тривалим боєм внизу живота, біль може віддавати в попереk та криж, супроводжується загальним нездужанням. Сукупність болісних та нерегулярних менструацій називають **альгодисменореєю**.

Альгоменорея – один з найбільш частих розладів менструальної функції. Нерізкі або помірно виражені болісні відчуття спостерігають у 60–70 % жінок у віці 14–45 років, у 10 % – біль має більш інтенсивний характер, суттєво впливає на загальний стан жінки, її працездатність. Біль починається з 1–2 дня до початку або в перший день менструації та, як правило, закінчується на другий-третій день, нерідко супроводжується нудотою, головним боєм, підвищенням температури тіла, розладами функцій ШКТ.

Альгоменорею класифікують на первинну й вторинну.

Первинна альгоменорея обумовлена утрудненням відтоком з матки менструальних виділень та підсиленням у зв'язку з цим її скорочувальної активності. У її виникненні провідну роль відіграє розумова та фізична перевтома, супутні екстрагенітальні захворювання, аутосенсibiлізація до власних статевих гормонів (естрогенам та прогестерону). Такі стани частіше проявляються при недорозвитку (інфантилізмі) статевих органів, при різкому перегинанні тіла матки в області внутрішнього зів'язки шийки наперед або назад, що утруднює відтік менструальної крові, при рубцевих звуженнях шийки матки при аборті, при вадах розвитку матки (дворога, двопорожнева матка).

Вторинна альгоменорея з'являється при виникненні різних захворювань статевої системи: найчастіше при ендометріозі, запальних процесах у малому тазі, при пухлинах матки та придатків, тазових невритах та інших захворюваннях.

Альгоменорею в більшості випадків спостерігають у жінок з нестійкою психікою. При підвищеній збудливості нервової системи слабе нездужання при менструаціях може перетворюватись на справжню депресію з угасанням лібідо, чому сприяє розчарування при можливому безплідді, незадоволення статевим життям, біль при статевих відношеннях тощо.

Фітотерапія аменореї

Лікування аменореї проводять у декілька етапів:

1. Відновлення менструального циклу.
2. Підтримання відновленого регулярного циклу.
3. Профілактика ускладнень та наслідків хвороби.

Етіотропна фітотерапія аменореї залежить від причини виникнення захворювання й включає застосування лікарських рослин з:

- ♦ естрогенподібними (*хміль звичайний, цимицифуга (актея рацемоза), сангінарія канадська, хвилівник звичайний*);
- ♦ протизапальними, антимікробними (*звіробій звичайний, вільха сіра, ромашка лікарська, нагідки лікарські, чистотіл великий, види гірчака, ромашка аптечна, шавлія лікарська, види евкаліпту*) властивостями.

Патогенетична та симптоматична фітотерапія залежить від симптоматичних проявів захворювання і базується на застосуванні лікарських рослин з:

- ♦ імуностимулюючими (*оман високий, кропива дводомна, родіола рожева, елеутерокок колючий, заманиха висока, женьшень*);
- ♦ анальгетичними (*аїр звичайний, аніс звичайний, беладона лікарська, м'ята перцева, скополія карніолійська, чистотіл великий*);
- ♦ спазмолітичними (*аніс звичайний, барбарис звичайний, барвінок малий, беладона лікарська, материнка звичайна, коріандр посівний, сухоцвіт багновий, фенхель звичайний, чебрець*);
- ♦ седативними (*кропива собача, м'ята перцева, меліса лікарська, пасифлора інкарнатна, валеріана лікарська, види глоду, хміль звичайний*);
- ♦ полівітамінними властивостями (*смородина чорна, горобина звичайна, кропива дводомна, шипшина корична, суниця лісові, первоцвіт весняний*).

Нерідко застосовують фізіотерапевтичні методи лікування, а також електрорефлексотерапію, акупунктуру.

Фітотерапія альгоменореї, гіпоменструального та гіперменструального синдрому.

Жінкам, що страждають на первинну аменорею, рекомендують дотримуватися режиму праці та відпочинку, виключити в другій фазі менструального циклу й під час менструації додаткові навантаження, обмежити статеві контакти. При вторинній аменореї необхідно вилікувати основне захворювання.

Найбільш часто зустрічаються поєднання різних форм гіпоменструального синдрому: гіпо- та олігоменорея; гіпо- та опсоменорея тощо. Нерідко гіпоменструальний синдром передує аменореї.

Залежно від важкості захворювання лікування може включати загальнозміцнювальні препарати та фізіотерапевтичні процедури, що підсилюють кровообіг органів малого тазу, використання гормональних та імуностимулюючих препаратів.

Лікування гіперменструального синдрому слід починати з усунення причини гіперменструального синдрому. Тривалі та рясні менструації при фіброміомі матки є показанням для хірургічного лікування (міоектомія). При інфантилізмі та гіпофункції яєчників показна загальнозміцнювальна терапія, повноцінне харчування, раціональний режим праці та відпочинку. У тих випадках, коли після етіотропного лікування менструальний цикл не нормалізується, необхідно провести гормональне лікування.

Фітотерапія альгоменореї, гіпо- та гіперменструального синдрому аналогічна фітотерапії аменореї. Крім того, для фітотерапії гіперменструального синдрому показані лікарські рослини з кровоспинними, антигіпоксичними властивостями (*гісон лікарський, астрагал шерстистоквітковий, бадан товстолистий, вероніка лікарська, вільха сіра, вовчуг польовий, гамамеліс віргінський, кропива біла, зайцегуб п'янкий, кропива дводонна, кукурудза звичайна, гірчак перцевий, гірчак печечуйний, деревій звичайний, арніка гірська, горобина чорноплідна, гречка звичайна, медунка темна*).

Фітотерапія дисфункціональних маткових кровотеч

Дисфункціональні маткові кровотечі (ДМК) – кровотечі, що виникають унаслідок порушення гормональної функції яєчників. У загальній структурі гінекологічних захворювань ДМК становлять 15–20%. Це патологія, обумовлена функціональними порушеннями в системі гіпоталамус-гіпофіз-яєчник-матка, в основі яких лежить порушення ритму продукції гонадотропних гормонів і гормонів яєчників.

До причин ДМК належать: психогенні фактори й стрес, розумова й фізична перевтома, гострі й хронічні інтоксикації й професійні шкідливості, запальні процеси в органах малого тазу, порушення функції ендокринних залоз.

За патогенетичними ознаками прийнято виділяти 2 групи ДМК: ановуляторні та овуляторні. У групі овуляторних ДМК, що виникають частіше унаслідок післяпологової або післяабортної інфекції, при вегетоневрозах, тиреотоксикозі, може мати місце 2-х фазний цикл

з укороченням фолікулінової фази, цикл з укороченням або подовженням лютеїнової фази.

Ювенільні кровотечі. Виникають у періоді статевого дозрівання, нерідко бувають на тлі загальних і гінекологічних захворювань (гломерулонефрит, анемія, гіповітаміноз, захворювання крові тощо). Частіше цією патологією страждають дівчатка з гіпопластичною конституцією, вегетодистонією. Іноді в них знаходять гіперплазію щитовидної залози. У зимово-весняний період кровотечі виникають частіше, ніж у літньо-осінній.

Лікування ДМК здійснюють з урахуванням етіології та патогенезу виникнення кровотеч. Фітотерапія маткових кровотеч спрямована на зупинку кровотечі, регуляцію менструального циклу, реабілітацію хворих.

Етіотропна та патогенетична фітотерапія ДМК полягає в призначенні лікарських рослин з кровоспинною, антигіпоксичною, заспокійливою, протизапальною та гормональною дією (див. розділ «Фітозасоби, що впливають на систему крові та гемопоез», «Фітотерапія кровотеч»).

Фітотерапія кровотеч спрямована на нормалізацію показників кількості еритроцитів та гемоглобіну крові, відновлення показника утворення еритроцитів. Симптоматична фітотерапія ДМК аналогічна «Фітотерапії анемії» (див. розділ «Фітозасоби, що впливають на систему крові та гемопоез»).

Крім того, рекомендують застосування лікарських рослин із загальнозміцнювальними, полівітамінними властивостями (див. «Симптоматична фітотерапія запальних гінекологічних захворювань»).

Фітотерапія клімактеричного синдрому

Зважаючи на важливу роль естрогенів в організмі жінки і їх багатofакторний вплив на різні фізіологічні процеси, зниження секреції цих гормонів призводить до розвитку певної клінічної картини. На фоні гіпоестрогенемії та гіпопрогестеронемії виникають так звані клімактеричні розлади або **клімактеричний синдром (КС)**. За характером проявів і часом їх виникнення ці розлади поділяють на три групи:

1. Ранні – вазомоторні симптоми (приливи, підвищена пітливість, головний біль, зміни рівня АТ, озноб, прискорене серцебиття) та емоційно-психічні (дратівливість, безсоння, слабкість, тривога, депресія, неухважність, зниження лібідо тощо).

2. Середні – уrogenітальні розлади, що розвиваються внаслідок генітоуретральної атрофії та зміни шкіри, а також її придатків. Епітелій вагіни, уретри та сечового міхура містить естрогенові рецептори. Унаслідок дефіциту естрогенів настає їх атрофія. Через

стоншення епітелію слизові оболонки та шкіра стають більш чутливими до ураження інфекційними чинниками, що може призвести до розвитку стійких уретритів, нетримання сечі та дизурії.

3. Пізні обмінні порушення – остеопороз та серцево-судинні захворювання. Клінічними їх проявами є зокрема остеопоротичні переломи та невідкладні стани, зумовлені патологією серцево-судинної системи (у церебральному та коронарному басейнах – інсульти, інфаркти міокарда). Їх частота з початком менопаузи значно зростає. Активно обговорюють питання про зв'язок цих захворювань з дефіцитом жіночих статевих гормонів. Крім того, з пізніми наслідками менопаузи пов'язують більш високу частоту виникнення хвороби Альцгеймера та депресій у жінок.

Ранні клімактеричні симптоми лікарі найчастіше пов'язують з менопаузою (особливо з хірургічно індукованою), оскільки вони виникають практично відразу з її початком, вони суттєво погіршують якість життя жінок і часто значно обмежують їх працездатність.

Прилив – найбільш поширений симптом у жінок у пери- та постменопаузальному періодах. Його можна описати як раптове відчуття жару, що починається в ділянці обличчя, шиї, грудей і поширюється аж до ніг, часто супроводжуючись ознобом. Приливи виникають з різною силою та частотою протягом дня і ночі. Тривалість їх у середньому – від кількох секунд до 4 хв, періодичність виникнення коливається від одного разу на годину до декількох разів на тиждень.

Існує ряд факторів, що спричиняють виникнення приливів. Вони поділяються на модифіковані та немодифіковані. Модифіковані фактори – це паління, надмірна вага (індекс маси тіла понад 30 кг/м²), недостатня фізична активність. До немодифікованих факторів відносять сімейний анамнез по материнській лінії, початок менопаузи у жінок віком до 52 років та раптову менопаузу, викликану хірургічним втручанням, хіміотерапевтичним впливом чи опроміненням.

Через 1–3 роки після настання менопаузи в організмі жінки відбувається ціла низка метаболічних змін (наприклад, ліпідного обміну), що також характеризуються певною патологічною симптоматикою. Зміни в період менопаузи сприяють прогресуванню атеросклеротичного процесу та розвитку ішемічної хвороби серця. Доведено, що зміни, що відбуваються під час менопаузи, впливають на розвиток артеріальної гіпертензії.

Остеопороз – ще одна важлива проблема жінок у період пізньої постменопаузи. Для цього захворювання скелета характерні зниження щільності кісткової тканини й підвищення ризику переломів. Взаємозв'язок остеопорозу з менопаузою став підґрунтям для виділення особливої його форми – постменопаузальної. Сьогодні остеопороз – не менш важлива соціальна проблема, ніж серцево-судинні захворювання. Клінічного значення цей стан набуває при виникненні остеопоротичних переломів, однак діагностика остеопорозу на стадії менш значущого зниження ступеня мінеральної щільності кісткової тканини (МЩКТ) дає можливість провести відповідне лікування. При цьому

встановлено, що застосування цілого ряду препаратів, які збільшують МЩКТ, надалі зменшує й кількість переломів кісток.

Загальні принципи лікування постменопаузальних розладів

Оскільки загальна причина виникнення цілого ряду вищезазначених клімактеричних розладів полягає в гормональному дисбалансі, стандартною терапією клімактеричних розладів є замісна гормональна терапія (ЗГТ), яка може застосовуватись оральним або трансдермальним способом, у вигляді монотерапії естрогенами або частіше – в поєднанні з прогестагенами. При цьому встановлено, що прогестерон не лише зменшує канцерогенний потенціал естрогенів, а й сам може ефективно впливати на частоту виникнення ранніх клімактеричних розладів.

Важливе значення для корекції менопаузальних розладів має негормональна терапія. Рецептурні препарати, зокрема клонідин (клофелін), антидепресанти, протисудомні засоби можуть покращувати стан жінок у менопаузі. Як пробне лікування їх можуть призначати пацієнткам, в яких відсутні особливі протипоказання щодо їх прийому, або є інші показання до застосування цих лікарських засобів (АГ, клінічно маніфестована депресія та ін.).

Певну роль у лікуванні жінок з КС відіграє **фітотерапія**. Ознаками доцільності застосування фітотерапії для лікування симптомів менопаузи слід вважати:

- ◆ виражений вплив на ранні клімактеричні симптоми;
- ◆ меншу кількість побічних ефектів;
- ◆ кращий комплайєнс з боку пацієнток;
- ◆ більшу налаштованість лікарів загальної практики на використання даного виду терапії.

Фітотерапія менопаузальних розладів здійснюється з використанням таких груп фітопрепаратів.

1. Препарати, подібні за ефектами до естрогенів (з сої та червоної конюшини). Ще декілька десятиріч тому було встановлено зв'язок між застосуванням у раціоні великої кількості продуктів із сої та меншою захворюваністю населення у цих регіонах на серцево-судинні захворювання, а також на перебіг клімактеричного періоду, що пов'язують з вмістом у сої фітоестрогенів та білків. Дослідження дії фітоестрогенів тривають, тому що їх вживання може мати також побічну дію. Тому жінкам з обтяженим сімейним анамнезом щодо гормонозалежного раку (молочної залози, яєчників,

матки), тромбоемболічних чи серцево-судинних захворювань не рекомендовано застосовувати препарати на основі сої та інших джерел фітоестрогенів.

2. Фіто модулятори естрогенових рецепторів (фіто-СЕРМ), до яких відносять препарати *циміцифуги рацемози* (*Cimicifuga racemosa* L.). Цю рослину здавна використовують для лікування ендокринно-гінекологічних порушень, зокрема КС. Цікавою властивістю препаратів, які містять екстракт циміцифуги, є те, що ця рослина виявляє не лише естрогеноподібну дію завдяки модулюючому впливу на естрогенові рецептори, а й ефекти, пов'язані з впливом на дофамінергічні рецептори. У зв'язку з цим препарати циміцифуги мають виражений позитивний вплив не лише на вегето-судинні симптоми менопаузи (зокрема, приливи), а й на емоційно-психічні симптоми завдяки наявності антидепресивної дії.

3. Певні перспективи можуть мати препарати комплексної гомеопатичної дії, деякі препарати *беладонни*, що здатні значно зменшувати кількість приливів у жінок у постменопаузі. Разом з тим, зважаючи на досить вузький спектр дії вказаних препаратів (практично лише щодо ранніх симптомів КС) та велику кількість побічних ефектів при використанні цих препаратів, їх не застосовують для лікування патологічного перебігу менопаузального періоду.

Як доповнення до фітотерапії клімактеричних ускладнень рекомендують призначати курси лікування **аромотерапії**. Компоненти фітосуміші містять ефірні олії, що мають седативні, імунокоригуючі властивості: *олія м'яти перцевої, лаванди колоскової, анісу звичайного, коріандру посівного, персика звичайного, лавра благородного*.

*Засоби, що підвищують тонус
та скорочувальну активність міометрію*

Препарат	Діючі речовини	Фармакологічна дія
Препарати, що стимулюють тонус та скорочувальну активність міометрію		
Грициків екстракт рідкий	Філохінон, аскорбінова кислота, ацетилхолін, холін, дубильні речовини, флавоноїди, органічні кислоти, ефірна олія, сапоніни	Препарат посилює скорочувальну діяльність гладенької мускулатури матки, має кровоспинну дію, знижує артеріальний тиск, звужує периферичні судини, посилює перистальтику кишечника

Грициків трава	Вітамін К, аскорбінова кислота, кумарини, флавоноїди (глікозиди кверцитину, лютеоліну, діосметину та ін.), дубильні речовини, органічні кислоти, ефірна олія	Посилює скорочувальну діяльність гладенької мускулатури матки, виявляє кровоспинну дію, знижує артеріальний тиск, звужує периферичні судини, посилює перистальтику кишечника
----------------	--	--

Інші засоби, що застосовуються в гінекології

Препарат	Діючі речовини	Фармакологічна дія
1	2	3
Вагікаль	Calendula officinalis	Препарат має бактерицидну, протизапальну, регенеративну та імуностимулюючу дію
Гінекофіт	Трава барвінку малого, кореневища айру, квітки ромашки, трава звіробою, трава чистотілу, трава деревію, трава грициків звичайних, трава материнки, квітки нагідок	Протизапальна (пригнічує екссудативні процеси та розвиток фіброзно-грануляційної тканини, знижує вираженість запальної реакції) та ранозагоювальна (прискорює регенерацію пошкодженої тканини) дії, а також гемостатична активність. Препарат виявляє помірну антибактеріальну дію
Гінекохеель	Apis mellifica, Ammonium bromatum, Lilium Tigrinum, Aurum jodatatum, Crabro vespa, Heloniuas dioica, Palladium, Platinum metallicum, Naja tripudians, Melilotus officinalis, Viburnum opulus	Препарат має протизапальний, седативний, знеболювальний, протинабряковий і венотонізуючий ефекти. Нормалізує функції органів жіночої статеві системи
Клімадінон	Екстракт кореневища циміцифуги	Препарат має седативні властивості, естрогеноподібний, органоселективний, допамінергічний ефекти
Клімаксан гомеопатичний	Cimicifuga racemosa, Apis mellifica, Lachesis mutus	Застосовують у гінекології для усунення симптомів, пов'язаних з перименопаузальним і постменопаузальним періодом. Усуває вегето-судинні порушення, що пов'язані з гормональним дисбалансом. Має помірний седативний ефект

Продовження таблиці

1	2	3
Клімакто-гран	Lachesis, Sanguinaria canadensis, Glonoinum, Cimicifuga, Sulfur	Впливає на ендокринну систему, усуває гормональну дискоординацію, нормалізує функцію яєчників, щитовидної залози. Полегшує перебіг клімактеричного періоду
Клімактоплан	Cimicifuga, Ignatia, Sepia, Sanguinaria	Препарат має гармонізуючий вплив на функціональний цикл гіпоталамус – гіпофіз – яєчники, має модулюючий і стимулюючий вплив на перебіг фізіологічних процесів; підвищує продукцію естрогену в яєчниках; сприяє вивільненню естрогенів з жирової тканини. Застосовують для профілактики клімактеричних розладів
Клімакт-хеель	Sanguinaria canadensis, Sepia officinalis, Sulfur, Strychnos ignatia, Simarouba cedron, Stanuum metallicum, Lachesis mutus	Має протизапальну, знеболювальну, седативну, транквілізуючу, спазмолітичну й естрогенподібну дію
Клімапін	Плоди глоду, супліддя хмелю, трава кропиви собачої, листя кропиви, листя шавлії, трава материнки звичайної, листя або трава беладонни	Препарат має виражену седативну й гіпотензивну дію, імуностимулюючий та стресопротекторний ефект, м'яко стимулює функцію статевих залоз. Показання для застосування: гіпертензія (легка та помірна), збудливість, зниження потенції, клімактеричний синдром, порушення сну, а також як засіб, що поліпшує загальний стан людей похилого віку
Масто-гран	Коніум, кальціум флюоратум, астеріас рубенс, фітоляка	Сприяє нормалізації метаболізму в тканинах та ендокринних взаємозв'язків між яєчниками та гіпофізом, поліпшенню венозного відтоку, зміцненню імунної системи організму, що створює передумови для зворотного розвитку патологічного процесу при мастопатіях

Продовження таблиці

1	2	3
Мулімен	Agnus castus, Cimicifuga, Ambra, Hypericum, Urtica, Sepia, Calcium carbonicum, Hahnemanni, Kalium carbonicum, Gelsemium	Має регулюючу, протизапальну, дренажну, спазмолітичну, седативну, імунокорегуючу дію. Препарат має здатність регулювати нейрогормональні функції жіночої статеві системи
Сойфем	Сухий екстракт насіння сої Clucine max	Зменшує симптоми, що виникають у період менопаузи: припливи, надмірне потовиділення, розлади сну, підвищена збудливість, депресія
Тазалок	Суміш лікарської рослинної сировини: корені гадючника в'язолистого, свіжого кореня петрушки кучерявої, свіжого кореня селери, трави підмаренника справжнього, трави льонку звичайного, квіток календули	Рослинний негормональний препарат з комплексною дією, обумовленою синергічними ефектами компонентів препарату, має гормонрегулюючу, антипроліферативну, протизапальну, седативну й загальнозміцнювальну дію
Фітокліман планта	Трава звіробою звичайного, трава приворотня звичайного, квітки й листя глоду, листя берези, трава материнки, трава меліси, супліддя хмелю	Заспокійлива, спазмолітична, в'яжуча, сечогінна дія. Препарат виявляє властивості щодо зниження кров'яного тиску та має кардіотонічну дію, а також діє як жовчогінний, седативний, протизапальний засіб

Засоби, що застосовуються в урології

Фітотерапія сечокам'яної хвороби

Сечокам'яна хвороба пов'язана з утворенням у нирках, у чашечках та цеберцях конкрементів, що є причиною виникнення різних патологічних змін нирок та сечових шляхів.

Причини виникнення каменів у нирках різні. Окрему роль відіграють порушення мінерального обміну, інфекції сечовивідних шляхів, застій сечі, травми нирок. Сечові камені складаються з кристалів сечових солей, сполучених субстанцією різних білкових речовин. Більше 50 % усіх ниркових каменів становлять кальцієво-оксалатні та змішані з кальцій-оксалатним компонентом. Крім того, каменеутворення залежить від концентрації солей, водневих іонів (рН), складу сечових колоїдів.

За перевагою компонента в комбінації хімічних речовин розрізняють такі види конкрементів: оксалатні (формуються з кальцієвих солей щавлевої кислоти) уратні (утворюються із солей сечової кислоти), фосфатні (солі фосфорної кислоти), карбонатні (солі вугільної кислоти), струвітні (композиції фосфата магнію, карбонатного алаїту та амонію), інші види каменів, що рідко зустрічаються (холестеринові, білкові, ксантинові, цистинові).

Розрізняють періоди між нападами та напади сечокам'яної хвороби – ниркові кольки.

У більшості випадків першим проявом хвороби є напад ниркової кольки, який виникає при проходженні каменя по сечоводу. Напад починається раптово, біль локалізується в поперековій області та ірадіює вниз, по ходу сечоводу та в статеві органи. Біль дуже сильний, хворий не може знайти собі місця, весь час змінює положення. Напад супроводжується більш частим болючим сечовипусканням, різними рефлекторними симптомами (нудота, здуття живота, затримка дефекації). У сечі можуть з'явитися домішки крові, визначаються еритроцити, лейкоцити та білок. Може підвищуватись температура. Напад завершується після проходження каменя в сечовий міхур. Іноді камінь проходить по сечовивідному каналу та виділяється назовні.

Етіотропна фітотерапія сечокам'яної хвороби має бути спрямована на ряд факторів.

- ♦ Усунення застою сечі. Застосовують діуретичні засоби з листя брусниці, квіток волошки, трави споришу, листя ниркового чаю, трави хвоща, плодів кавуна, листя та бруньок берези, трави череди та ін.

- ♦ Нормалізація мінерального обміну. Препарати трави хвоща, споришу утворюють захисні колоїди. Для нормалізації мінерального обміну слід дотримуватися вказівок стосовно дієти при

різному генезі каменеутворення. Не слід зловживати продуктами, що містять велику кількість кальцію (зокрема, молочними продуктами). Слід уникати вживання жорсткої води, але не мінеральних вод, обмежити вживання пива, міцного чаю, кави. До раціону необхідно ввести більше риби та м'яса (підвищення рівня колоїдів у сечі). Крім того, при фосфатних каменях слід уживати горох, рис, білу квасолю, чорний хліб, вівсяні пластівці (вони містять велику кількість магнію, який стримує виділення з сечі фосфатів кальцію); при сечокислих (уратових) каменях слід уникати рослинних білків, віддавати перевагу тваринним білкам; при оксалатах необхідно припинити вживання шпинату, щавлю, ревеню.

- ◆ Протимікробна терапія. Використовують синтетичні протимікробні засоби з урахуванням виявлених збудників захворювання. Для посилення дії застосовують фітопрепарати з антисептичною дією: *канефрон, збір урологічний, уровіт, епілобін планта, фітолізин, збори, до яких входять плоди ялівцю, листя мучниці та ін.*

- ◆ Усунення дефіциту вітамінів, зокрема вітаміну А. Застосовують у зборах ЛРС, що містить каротиноїди – *квітки календули, плоди обліпихи, шипшини, горобини.*

Патогенетична терапія спрямована на:

- ◆ Дроблення та розчинення сечових конкрементів. Застосовують препарати з *кореневищ з коренями марени красильної, листя та бруньок берези.*

- ◆ Виведення піску та конкрементів із сечею. Застосовують діуретичні засоби з *листя ниркового чаю, листя брусниці, квіток волошки, трави споришу, трави хвоща, плодів кавуна, листя та бруньок берези, трави череди та ін.*

- ◆ Усунення запалення. Для усунення запалення використовують *квітки волошки, листя мучниці, брусниці, плоди ялівцю.*

Симптоматичне лікування:

- ◆ Полегшення при нирковій кольці (знеболювальна, спазмолітична дія) – *препарати квіток бузини чорної, плодів кмину, кропу, фенхелю та ін..*

- ◆ Усунення рефлекторних симптомів (нудота, здуття живота, затримка дефекації) – застосування послаблюючих та спазмолітичних засобів з *коренів стальника, плодів кмину, кропу, фенхелю;*

- ◆ Кровоспинна дія – *листя кропиви, трава хвоща та ін.*

Фітотерапія пієлонефритів

Пієлонефрит – інфекційно-запальне захворювання нирок, до якого залучені не тільки ниркові цеберця та чашечки, але й ниркова паренхіма з переважним ураженням її інтерстицію. Пієлонефрит – найбільш поширене захворювання нирок.

Гострий пієлонефрит – поліетіологічне захворювання. Найбільш частими збудниками є ешеріхії, протей, синегнійна паличка, золотистий стафілокок. Можлива змішана інфекція. Інфекція поширюється на ниркову тканину, цеберце та його чашечки гематогенним та лімфатичним шляхом з нижніх сечовивідних шляхів по стінках сечоводів. Сприяють розвитку хвороби важкий відтік сечі з нирки (камінь у сечоводі, його перекуп), порушення венозного та лімфатичного відтоку з нирки.

У патогенезі гострого пієлонефриту важливу роль мають бактеріальні ендотоксини, що виявляють загальну та місцеву дію. Сприятливими факторами є порушення трофіки, іннервації сечових шляхів, сечовиділення (рефлюкси), обміну речовин (цукровий діабет, подагра та ін.).

Нирки дещо збільшуються в розмірах, слизова оболонка запалена, набрякла, місцями з виразками. Спостерігають запальну інфільтрацію ниркової тканини, місцями зустрічають джерела нагноєння.

За захворювання проявляється гостро. Температура підвищена, лихоманка, тупі болі в попереку, з боку враженої нирки – напруження передньої черевної стінки, різкий біль у реберно-хребетному вуглі, загальне нездужання, спрага. Частими симптомами є головний біль, відчуття важкості в голові, що обумовлено підвищенням артеріального тиску, нудота, блювання, які вказують на швидко зростаючу інтоксикацію. При сильній гематурії сеча набуває вигляду м'ясних пом'як. Симптом Пастернацького позитивний.

При лабораторному аналізі сечі визначають нейтрофільний лейкоцитоз, еозінофілія, бактерурія, піурія з помірною протеїнурією та гематурією.

У практиці найчастіше зустрічають хронічний пієлонефрит, який виникає внаслідок гострого, нефропатії вагітних або первинно-хронічний (за наявності запалення нижніх сечоводів, гінекологічних захворювань, хронічного ентероколіту, апендициту та ін.).

Хронічний пієлонефрит – захворювання порушеної уродинаміки в поєднанні з інфекцією (інфекція є пусковим фактором імунної реакції). Часто може бути наслідком невилікованого гострого пієлонефриту або первинно хронічним, тобто протікати без гострих проявів від початку захворювання. У більшості хворих хронічний пієлонефрит виникає в дитячому віці, особливо в дівчаток. Хронічний пієлонефрит частіше за все викликають кишкові ешеріхії, рідше ентерококи, кокобацили, протей чи інша інфекція.

Зазвичай тиск у цеберцях дуже низький, тому вони «всмоктують» сечу з нефронів. Якщо порушується відтік сечі з цеберець, то у них підвищується тиск, і абсорбція сечі з дистальних канальців нефронів зменшується. Між нирковою тканиною й тканиною цеберця

зменшуються межі, і вона не в змозі перешкодити шлях сечі назад у ниркову тканину. Розвиваються рефлюкси.

При такому стані потрапляння імунних комплексів у сосочкову зону створює умови для запальної реакції. Важлива роль належить зміненому лімфотоку, стазу, набряку самої ниркової тканини, що створює умови для ураження ниркової тканини, у тому числі клубочків. Отже, запальний процес імунної природи, який починається в сечовивідних шляхах, розповсюджується на ниркову тканину.

Однобічний хронічний пієлонефрит характеризується постійним тупим болем у попереку з боку ураженої нирки. Для пієлонефриту властиві ознаки інфекційного запалення ниркових цеберець, наявність бактеріурії, лейкоцитурії, деформація ниркових цеберець.

Етіотропна фітотерапія пієлонефритів.

♦ Основне завдання етіотропної терапії полягає в боротьбі з інфекцією. При гострому пієлонефриті або в періоди загострення хронічного захворювання доцільно комбінувати фітопрепарати з антибіотиками та синтетичними протимікробними засобами з урахуванням їх нефротоксичності, а також уроантисептиками.

Як протиінфекційний засіб рекомендовано застосовувати *морс із журавлини* (по 1 стакану 4 рази на день) разом з метіоніном (по 0,5 г 4 рази на день). Така комбінація сприяє синтезу гіпурової кислоти печінкою. Гіпурова кислота, яку виділяють нирки, що потрапляє в сечу, є бактеріостатичним засобом для більшості збудників пієлонефриту.

Застосування протимікробних препаратів рекомендують поєднувати з діуретичними та антисептичними фітозасобами, наприклад, *канефрон*, *збір урологічний*, *уровіт*, *епілобін планта*, *фітолizin* та ін.

♦ Усунення застійних явищ у нирках – спазмолітичні засоби (*кореневища айру*, *плоди анісу*, *кмину*, *кропу*, *фенхелю*, *пастернаку*, *трава материнки*, *квітки ромашки* та ін.), сечогонні препарати лікарських рослин (*листя брусниці*, *квітки волошки*, *трава споришу*, *листя ниркового чаю*, *плоди кавуна*, *листя та бруньки берези*, *трава череди* та ін.). Деякі рослинні препарати (*трава хвоща польового*, *плоди ялівцю*, *трава чистотілу*, *корінь буркуна*, *препарати петрушки*, *сік листя алое*, *листя мучниці* та ін.) мають подразнюючу дію на нирки, тому їх застосовують з обережністю.

Патогенетична фітотерапія пієлонефритів.

♦ Протизапальна терапія – застосування препаратів з *листа брусниці*, *мучниці*, *подорожника великого*, *смородини чорної*, *берези*,

кропиви дводомної, трави звіробою, фіалки, хвоща, плодів шипшини, суніці, ялівцю та ін.

- ◆ Неспецифічна стимулююча терапія – застосування стимуляторів метаболічних процесів (*листя та бруньки берези, кореневища з коренями омани, кореневище лопуха, плоди обліпихи, трава грициків, трава череди, плоди шипшини*), препаратів рослин-імунomodуляторів (*коренів аралії, женьшеню, кореневищ і коренів родіоли, кореневищ з коренями заманихи, квіток левзеї, плодів лимоннику та ін.*), вітамінів.

Симптоматична фітотерапія пієлонефриту.

- ◆ Спрямована на усунення спазмів та больового синдрому. Для цього застосовують фітозасоби спазмолітичної дії з *кореневищ айру, плодів анісу, кмину, кропу, фенхелю, пастернаку, трави материнки, квіток ромашки та ін.*

Дієтичне харчування при пієлонефриті має включати крупи (вівсяну, рисову, пшоняну), картоплю, капусту, буряки, моркву, томати, огірки, олію. Особливо корисні гарбузи, кабачки, кавуни. Незамінними є молочні продукти. Можна застосовувати нежирні сорти м'яса, рибу, курятину, яйця. Разом із сечею виводиться велика кількість солей калію, тому до раціону слід додавати багаті на калій продукти (печена картопля, ізюм, абрикоси, курага, смородина чорна, шипшина, дині, баклажани, гарбузи).

Фітотерапія циститів та уретритів

Уретрит – запальний процес у стінці сечовивідного каналу (*уретри*). Його причиною можуть бути бактерії, віруси, найпростіші мікроорганізми, дріжджові грибки. Уретрит поділяють на первинний, коли запалення починається безпосередньо із сечовивідного каналу, та вторинний, при якому інфекція проникає з іншого запального вогнища. Уретрит може також розвиватися внаслідок травмування або інших неінфекційних причин.

Захворювання може протікати гостро або хронічно. Воно проявляється болем при сечовипусканні, печінням, свербінням в уретрі, гнійно-слизовими або гнійними виділеннями з сечовивідного каналу. У деяких випадках прояв хронічного уретриту може бути виражений незначною мірою, що утруднює його діагностику.

Цистит – інфекційно-запальний процес у стінці сечового міхура. Захворювання має значне поширення. Причини циститу – вплив різних інфекційних агентів (*кишкової палички, стафілокока, стрептокока та ін.*). На цистити частіше хворіють жінки. Протікання захворювання може бути гострим та хронічним. До характерних проявів гострого процесу належать: часте та болюче сечовипускання, біль у ділянці се-

чового міхура, виділення гною із сечею. У важких випадках наприкінці сечовипускання може виділитися декілька краплин крові. Сеча каламутна через велику кількість лейкоцитів та відлущеного епітелію. Температура тіла підвищується рідко. Її підвищення, поява ознобу можуть свідчити на користь пієлонефриту. При правильній тактиці гострий цистит повністю лікується протягом 7–10 днів.

Хронічний цистит зазвичай супроводжує різні захворювання сечовивідної системи (сечокам'яну хворобу, аденому передміхурової залози, звуження сечовивідного каналу та ін.). При його загостреннях спостерігають симптоми, аналогічні гострому процесу. У періоди ремісії прояви захворювання можуть бути незначними або відсутніми.

Етіотропна фітотерапія циститів та уретритів має бути спрямована на знешкодження збудників захворювання. Для цього використовують препарати антибіотиків, синтетичних протимікробних засобів, уроантисептиків у комбінації із фітозборами. До ЛРС, що має протимікробні властивості та використовуються при циститах та уретритах, належать *трава звіробоя, листя брусниці, мучниці, квітки бузини, ромашки, бруньки тополі чорної*.

Патогенетична терапія націлена на боротьбу із запаленням та усуненням застою сечі.

Як протизапальні засоби використовуються препарати *канефрон, збір урологічний, уровіт, епілобін планта, фітолізин, збори*, до яких входять *квітки волошки, листя мучниці, брусниці, плоди ялівцю*.

Для усунення застою сечі застосовують діуретичні засоби з *листя брусниці, квіток волошки, трави споришу, листя ниркового чаю, трави череди* та ін.

При геморагічних циститах або гематурії до складу зборів вводять *кореневище калгану, кору дуба* та ін.

Симптоматичне лікування проводиться для усунення болювих відчуттів та спазмів при сечовипусканні. Для цього використовуються *корені солодки, квітки липи, ромашки, листя м'яти, плоди петрушки, трава остудника*.

Фітотерапія простатитів

Простатит – загальне ураження передміхурової залози. Розрізняють *гострий та хронічний простатит*. Гострий простатит розвивається в разі інфікування часточок передміхурової залози патогенною або умовно патогенною флорою. Частіше спостерігається *уретрогенний шлях інфікування (унаслідок маніпуляцій – уретроскопія,*

цистоскопія, катетеризація). Іноді гострий простатит розвивається внаслідок загального або місцевого переохолодження та проникнення патогенної мікрофлори з ділянок з інфекцією в організмі (уражені карієсом зуби, мигдалини, печінка, пряма кишка та ін.).

Окрім цього, на підставі етіологічних ознак розрізняють інфекційний та неінфекційний (алергічний, конгестивний) хронічні простатити. У свою чергу інфекційний простатит поділяється на специфічний (гонорейний, трихомонадний, туберкульозний) та неспецифічний (бактеріальний, вірусний, хламідійний, кандидомікозний). Інфекція може проникати в простату гематогенно, лімфогенно та каналікулярно. Але частіше інфекція розповсюджується уріногенним (висхідним шляхом) – після уретриту або інструментальних маніпуляцій. Розрізняють первинно хронічний та вторинний (ускладнений гострим запаленням передміхурової залози) простатити.

Клінічні прояви хронічного простатиту можна згрупувати в такі симптомокомплекси:

1. Дизурія.
2. Больовий синдром.
3. Сексуальні розлади.
4. Порушення фертильності.

Лікування хворих на хронічний простатит досить складне, що пояснюють анатомо-фізіологічними особливостями передміхурової залози, а також тим, що патологічний процес не обмежується місцевими змінами та охоплює безліч інших органів й систем, що позначається на психічному стані хворого, його сексуальній сфері. Стійкість запального процесу, зниження захисних реакцій та імунітету сприяють частому рецидиву хвороби.

Етіотропна фітотерапія простатитів спрямована на усунення причин захворювання:

- ◆ боротьба з інфекцією;
- ◆ усунення застою сечі;
- ◆ корекція способу життя.

Патогенетична фітотерапія спрямована на:

- ◆ боротьбу із запаленням;
- ◆ зняття спазмів;
- ◆ усунення психологічного дискомфорту;
- ◆ підвищення потенції.

Симптоматична фітотерапія спрямована на клінічні прояви захворювання: дізурію, больові відчуття.

Комплексне лікування при хронічному простатиті разом з антибактеріальною та фізіотерапією передбачає застосування складних зборів з рослин, що мають різні види фармакологічної

дії: протизапальну, бактерицидну, спазмолітичну, діуретичну, седативну, капіляррозміцнювальний та ін.

У практиці народної та наукової медицини для терапії запальних захворювань сечостатевої сфери широко застосовують таку ЛРС, як *кореневища лепехи звичайної (айру), квітки ромашки, бруньки берези, трава чистотілу, листя кропиви, вахти, трава буркуну, грициків, трава собачої кропиви, плоди софори японської, листя шавлії, плоди шипшини, глоду* та ін. Препарати, що застосовують для лікування простатитів та сексуальних розладів (*епілобін планта, простанорм, спеман, стаміна, трібестан* тощо), містять таку ЛРС, як *трава хамеріону, трава золотушника звичайного, квітки нагідок, трава звіробою, корені солодки, кореневища з коренями ехінацеї, клубні салепу чоловічого, траву явірців сланких* та ін.

Фітотерапія доброякісної гіперплазії передміхурової залози

Доброякісна гіперплазія передміхурової залози (ДГПЗ) є захворюванням сечостатевої системи, що зустрічається найчастіше в чоловіків та виявляється вже у віці 40–50 років. Вважається визнаним, що патогенез ДГПЗ є гормонально-залежним. На сьогодні достовірно встановлено, що при ДГПЗ підвищена внутрішньоклітинна активність ферменту 5 α -редуктази, яка перетворює тестостерон на його активну форму – дигідротестостерон. Важливе значення в патогенезі ДГПЗ належить естрогену: відомий його вплив на збільшення синтезу андрогенних рецепторів, збільшення продукції в печінці глобуліну, що пов'язує статеві гормони, та рівень пролактину в сироватці крові. Вікові зміни гормонального статусу – необхідна, але недостатня умова для виникнення ДГПЗ. Вважають, що причину її розвитку слід шукати не тільки в зміні концентрації гормонів, що циркулюють у крові, а швидше за все в особливостях міжклітинної взаємодії в самій тканині простати та порушеннях локальних механізмів її нормального зростання.

До чинників ризику розвитку ДГПЗ, крім віку та гормонального статусу, відносять такі захворювання, як цироз печінки, цукровий діабет, артеріальна гіпертензія.

Прогресуюча ДГПЗ викликає виражені зміни у всіх відділах сечового тракту (здавлення сечовипускального каналу, обструкцію сечового міхура), що супроводжують запальні, трофічні та уродинамічні зміни. Найбільш клінічно вираженими симптомами ДГПЗ є затримка сечовипускання, яка може супроводжуватися на будь-якій стадії захворювання. Необхідно відзначити, що велике значення у формуванні клінічної картини при ДГПЗ грає наявність супутнього запалення в передміхуровій залозі. За даними клінічних спостережень частота поєданого виявлення хронічного простатиту та ДГПЗ становить близько 70 %.

Етіотропна фітотерапія ДГПЗ.

Етіологію ДГПЗ остаточно не з'ясовано, проте до основних факторів виникнення захворювання відносять гормонально-ензиматичні процеси. Засоби, що застосовують для лікування, інгібують 5- α -редуктазу (фермент, який каталізує перетворення тестостерону на дигідротестостерон) та ароматазу (сприяє перетворенню тестостерону на 17- β -естрадіол). Використовують препарати з *плодів сабалу дрібнопильчастого, кори сливи африканської, коренів кропиви дводомної*.

Патогенетична фітотерапія ДГПЗ.

Патогенетична фітотерапія спрямована на тамування запалення та спазмів простати, шийки сечового міхура та уретри. Застосовують рослинні препарати, що мають антиексудативну та протинабрякову дію. До їх складу входять *екстракти кори африканської сливи, плодів сабалу дрібнопильчастого, бруньок тополі чорної, трави золотушника, порошок насіння гарбуза, гарбузовий глобулін, настойки коренів кропиви, кореневищ айру, квіток ромашки, трави буркуна лікарського, трави чистотілу, бруньок берези, плодів софори японської, листя шавлії*.

Симптоматична фітотерапія ДГПЗ.

Симптоматична фітотерапія спрямована на усунення клінічних проявів захворювання: больового синдрому, дисфункції сечовиділення, що може мати обструктивну або ірритативну природу. Застосовують *екстракти кори африканської сливи, плодів сабалу дрібнопильчастого, бруньок тополі чорної, насіння гарбуза, трави звіробоя, трави золотушнику канадського, трави грициків, трави парила звичайного, квіток арніки гірської, квіток календули, кореневищ з коренями валеріани, кореневищ з коренями ехінацеї пурпурової, коренів кропиви, кореневищ айру, квіток ромашки, трави буркуна лікарського, трави чистотілу, бруньок берези, плодів софори японської, листя шавлії, олію з насіння гарбуза*.

Фітопрепарати, що застосовуються в урології

Препарат	Діючі речовини	Фармакологічна дія
1	2	3
Засоби, що застосовують в урології, у тому числі спазмолітики		
Засоби, що сприяють розчиненню сечових конкрементів		
Споришу трава	Флавонолові глікозиди, вітаміни С, Е, каротин, таніни, смоли, віск, слиз	Підвищує діурез, має протизапальну дію, сприяє відходженню сечових конкрементів
Уролесан	Плоди моркви дикої, листя ниркового чаю, трава споришу, стовпчики з прийомочками кукурудзи, квітки бузини чорної, трава хвощу польового, супліддя хмелю, бруньки берези, трава звіробою, листя м'яти перцевої	Стимулює нирковий та печінковий кровообіг, сприяє збільшенню сечовиділення, нормалізує тонус гладких м'язів верхніх сечовивідних шляхів і жовчного міхура, послаблює запальні процеси, має бактерицидну, діуретичну, жовчогінну, спазмолітичну дію. Має антиазотемічний ефект, виводить з організму сечовину, сечову кислоту, хлориди. Сприяє виведенню піску й конкрементів з нирок, сечового й жовчного міхура
Фітолізин	Густі екстракти кореневищ пирію, лушпиння цибулі, листя берези, насіння гуньби сінної, коренів петрушки, трави золотушника, трави хвоща польового, коренів любистку, трави споришу, олія шавлії, сосни, м'яти перцевої, апельсина	Діуретична, протизапальна, спазмолітична та протимікробна дія, сприяє виведенню конкрементів з ниркових цеберець та сечоводів
Фітолізин-плюс	Густі екстракти кореневищ пирію, лушпиння цибулі, листя берези, насіння гуньби сінної, коренів петрушки, трави золотушника, трави хвоща польового, коренів любистку, трави споришу; олія шавлії, сосни, м'яти перцевої, апельсина	Протизапальна, сечогінна, спазмолітична та антимікробна дія. Посилює виведення сечової кислоти при уратних відкладеннях у нирках. Попереджає утворення піску та сечових конкрементів

Продовження таблиці

1	2	3
Фітоліт	Екстракти гірчака перцевого, звіробою сухий, хвощу польового сухий, авісан	Спазмолітична, діуретична, знеболювальна, протизапальна дія, протимікробні та протизапальні властивості, регулює мінеральний обмін
Фітоліт форте Н		
Цистон	Екстракти квіток дідимокарпуса стеблового, стебел каменеломки язичкової, стебел марени серцелисної, корени вищ ситі пливчастої, насіння соломоцвіту шороховатого, надземної частини ономи приквіткової, екстракт вернонії попільастої, муміє, оброблені водними екстрактами з трави волошки, плодів якрців сланких, насіння мімози, насіння доліхоса, півонії запашної, хвоща польового, тікового дерева	Діуретична, спазмолітична, літолітична, протимікробна та протизапальна дія
Засоби, що застосовуються при еректильній дисфункції		
Йохімбіну гідрохлорид	Йохімбіну гідрохлорид	Лікування еректильної дисфункції, клімаксу в чоловіків
Тентекс-форте	Екстракти насіння мальви мускатної, порошки коренів вітанії снодійної, коренів аргіреї красивої, насіння оксамитових бобів сверблячих, мінерала, муміє очищеного, стовпчиків з приймочками шафрана посівного, насіння чилібухи (нейтралізований), Makardhwaј, корени вищ салепу чоловічого, коренів слиногона лікарського, цілої	Загальнотонізуюча, андрогенна стимулює потенцію, підвищує лібідо

Продовження таблиці

1	2	3
	рослини сиди серце- листої, кори бомбакса малабарського, плодів перцю чорного	
Інші засоби, що застосовують в урології, у тому числі комбінації		
Афлазин	Сухий екстракт гібіс- кусу	Має протизапальну, протина- брякову дію, проявляє анти- адгезивний ефект, що робить неможливою адгезію (прилипан- ня) мікроорганізмів до стінок сечовивідних шляхів, їх розвиток і розмноження. Запобігає розвит- ку дизуричні явищ
Гентос	Populus, Sabal, Conium, Kalium iodatum, Ferrum picricum	Відновлює фізіологічний баланс статевих гормонів: відновлює нейрогуморальну регуляцію в системі гіпоталамус – гіпофіз – тестикули, сприяє нормалізації рівня тестостерону, 5- α – дигідро- тестостерону та естрадіолу, усуває віковий андрогенний дефіцит
Збір уроло- гічний	Екстракти листя берези, трави хвоща, коренів петрушки, коренів вовчуга, листя мучниці	Діуретична та антисептична дія
Канефрон Н	Трава золототисячни- ка, корені любистку звичайного, листя розмарину	Протизапальна дія, усунення спазмів сечовивідних шляхів, сечогінна, вазодилатуюча, ан- тибактеріальна дія при гострих та хронічних інфекціях сечового міхура та нирок
Леспенефрл	Настойка пагонів та листя леспедеці го- ловчастої	Антиазотемічна та діуретична ак- тивність. Підвищує діурез, збіль- шує виділення азотистих речовин, натрію, у меншій кількості – калію при нефритах, нирковій недостат- ності, нирковій гіперазотемії
Нефрофіт	Квітки бузини чорної, листя м'яти холодної, кукурудзяні приймоч- ки, корені лопуха,	Має полівалентну дію. Зменшує запальні процеси, зв'язує феноли, має антибактеріальну, діуретичну, легку салуретичну, спазмолітичну

Продовження таблиці

1	2	3
	Корені кульбаби, трава грициків, листя подорожника великого, квітки ромашки, трава споришу, листя мучниці, трава хвощу польового, трава череди	дію, підсилює виділення іонів натрію та діурез, нормалізує нирковий кровообіг
Простанорм	Екстракт трави звіробою, трави золотарника канадського, кореня солодки, кореневищ з коренями ехінацеї	Помірно виражена андрогенна активність, протизапальні, анальгезуючі властивості, покращує мікроциркуляцію в тканинах передміхурової залози
Солідагорен	Рідкий екстракт трави золотушника звичайного, трави перстачу прямостоячого, трави хвощу польового	Основна (базова) терапія при гострих і хронічних інфекціях сечовивідних шляхів, сечового міхура (цистит), нирок (пієлонефрит), а також у складі комплексного лікування цих захворювань. Профілактика утворення каменів в сечовому міхурі, у тому числі й після їх видалення
Спеман	Порошки клубенів зозулинцю чоловічого, насіння астерканту довголистого, насіння латук компасного, насіння бобів оксамитових сверблячих, суварнаванг, мозаїчне золото, екстракти коренів аргіреї красивої, плодів явірців сланкіх, стебел лептаденії сітчастої, сланів пармелії перлинної	Простатотропна, протизапальна, проти набрякова діуретична дія, покращує мікроциркуляцію в тканинах передміхурової залози, зменшує застоїні явища. Стимулює сперматогенез, має проандрогенну активність
Тринейфрон-Здоров'я	Трава золотушника, листя розмарину, корені любистку звичайного	Має виражену протизапальну, антибактеріальну, спазмолітичну дію. Підвищує виведення солей сечової кислоти, знижуючи ризик утворення й росту сечових конкрементів

Продовження таблиці

1	2	3
Трібестан	Екстракт ягідців сланких	Загальнотонізуюча дія, стимулює функцію статевої системи. У чоловіків відновлює та посилює лібідо, підвищує тривалість ерекції, стимулює сперматогенез. У жінок посилює лібідо, усуває вазомоторні прояви при клімаксі, зменшує вираженість інших суб'єктивних відчуттів
Тутукон	Водний екстракт із суміші рослинної сировини: хвоща польового стебла, торичника червоного трава, болдо листя, опунції (кактус) інжирної квітки, залізниця вузьколістої квітки, розмарину аптечного листя, пальчатник (бермудська трава) коріння, меліси аптечної листя	Має діуретичний, спазмолітичний, літолітичний, протизапальний, антибактеріальний, жовчогінний та антиоксидантний ефекти. Сприяє елімінації з організму сечової кислоти, токсинів і солей важких металів
Урокран	Екстракт сухий свіжих плодів журавлини, чорниці, мучниці, приймочок та стовпчиків кукурудзи, порошок листя петрушки	Дорослим у комплексній терапії як протизапальний та діуретичний засіб при лікуванні запальних захворювань нирок, сечового міхура й сечовивідних шляхів
Уролесан	Олія ялини, м'яти перцевої, олія касторова, екстракт насіння моркви дикої, суплідь хмелю, трави материнки звичайної	Сприяє виведенню сечових та жовчних конкрементів, має спазмолітичну, протизапальну, антисептичну дію, підвищує діурез, підкислює сечу, підсилює жовчоутворення та жовчовиділення
Уронефрон	Фітоекстракт густий, одержаний з лікарської рослинної сировини: лущиння цибулі, коріння пирію, листя берези, насіння пажитника, коріння петрушки, трава золотарника, трава хвоща польового, трава гірчака пташиного, коріння любистку	Має протизапальну, сечогінну, спазмолітичну та антимікробну дію

Продовження таблиці

1	2	3
Фітоуроліт	Настойка з суміші сировини: ромашки квіток, хвощу польового трави, вовчуга коренів, берези листя, марени красильної кореневищ і коренів, ортосифону листя, кропу запашного плодів	Має протизапальну, спазмолітичну, діуретичну, антисептичну дію, регулює мінеральний обмін, нормалізує фізико-хімічні показники сечі, призводить до відновлення оптимальної уродинаміки, зменшує лейкоцитурію. Під впливом препарату посилюється виділення солей сечової кислоти, виведення оксалатів і фосфатів та підвищується рН сечі, що попереджує утворення й ріст конкрементів у сечових шляхах
Цефагіл	Даміана	Компоненти препарату покращують активність сексуальних рефлексів у люмбальній ділянці, сприяють нормалізації кровообігу в ділянці статевих органів, мають стимулюючу дію на центральну нервову систему й підвищують лібідо як у чоловіків, так і в жінок
Цистінолак	Сухий екстракт мучниці звичайної	Має антибактеріальну, уросептичну дію
Цисто аурін	Сухий екстракт золотушнику звичайного	Має протизапальні, антибактеріальні властивості, характеризується спазмолітичною дією на гладкі м'язи сечовивідних шляхів
Засоби, що застосовують при доброякісній гіпертрофії передміхурової залози		
Препарати сливи африканської <i>Pygeum africanum</i>		
Польданен	Екстракт кори африканської сливи	Антипроліферативна дія на фібробласти, зменшує вираженість розладів сечовипускання, зменшує вираженість запальних процесів у тканинах передміхурової залози, сприяє підвищенню секреторної активності
Таденан	Екстракт кори африканської сливи	Антипроліферативна дія на фібробласти, зменшує вираженість розладів сечовипускання, зменшує вираженість запальних процесів у тканинах передміхурової залози, сприяє підвищенню секреторної активності

Продовження таблиці

1	2	3
Тріанол	Екстракт кори африканської сливи	Антипроліферативна дія на фібробласти, зменшує вираженість розладів сечовипускання, зменшує вираженість запальних процесів у тканинах передміхурової залози, сприяє підвищенню секреторної активності
Препарати <i>Serenoa repens</i>		
Перміксон	Екстракт сабаля дрібнопильчастого	Антиандрогенна дія при доброякісній гіперплазії передміхурової залози, зменшує дізуричні явища, має протизапальну та протинабрякову дію Інгібує розвиток доброякісної гіперплазії предміхурової залози, неспецифічна протизапальна та антиексудативна дія
Простакер		
Простол євро		
Простамол Уно		
Простаплант		
Препарати тополі чорної <i>Populus nigra</i>		
Аденол форте	Екстракт бруньок тополі чорної	Протимікробна, протизапальна, потогонна, жарознижувальна, знеболювальна, в'яжуча, вітрогонна, заспокійлива, ранозагоювальна та слабка сечогінна дія
Комбіновані засоби		
Адено-риц	Екстракт сабаля дрібнопильчастого сухий, екстракт кропиви сухий, екстракт кори африканської сливи сухий	Препарат зменшує вираженість порушень сечовипускання, що виникають внаслідок звуження уретри на ранній стадії доброякісної гіперплазії передміхурової залози, зменшує біль при сечовипусканні, підвищує об'ємну швидкість сечовипускання, полегшує вивільнення сечового міхура й зменшує імперативні позиви до сечовипускання
Гарбеол	Олія з насіння гарбуза	Сприяє купіруванню дізурічних симптомів та больового синдрому при простатиті, сприяє нормалізації потенції
Пепонен	Олія гарбузового насіння	Простатити різної етіології, початкова стадія доброякісної гіперплазії передміхурової залози
Пепонен актив		

1	2	3
Просталад	Водно-спиртовий екстракт із трави звіробою, трави золотарника канадського, трави грициків, трави реп'яшка звичайного, квіток арніки гірської, квіток нагідок, кореневищ з коренями валеріани, кореневищ з коренями ехінацеї пурпурової	Сприяє нормалізації рівня протат-специфічного антигену та естріолу в крові, знижує перекисне окислення ліпідів у передміхуровій залозі, зменшує розмір збільшеної передміхурової залози, покращує діуру, зменшує клінічні прояви ДГПЗ та має помірний знеболювальний ефект. Фармакологічні властивості настойки зумовлені дією компонентів, що входять до її складу
Просталін	Іхтамол, калію йодид, екстракт густого гамамелісу (<i>Hamamelis</i>)	Препарат містить природні речовини, які мають бактерицидні, антисептичні властивості, що призводять до зменшення набряку передміхурової залози та зменшення затримання сечі
Простамед	Порошок насіння гарбуза, гарбузовий глобулін, сухі екстракти золотушника та листя тополі	Протизапальна, спазмолітична, сечогінна та анальгезуюча дія
Простаплат форте	Екстракт плодів сабала дрібнопильчастого, екстракт коренів кропиви дводомної стандартизований	Інгібує розвиток доброякісної гіперплазії передміхурової залози, неспецифічна протизапальна та антиексудативна дія
Простапол	Рідкі екстракти коренів кропиви, трави звіробою, трави золотушника, трави парила звичайного, суцвіття арніки, кореневища з коренями валеріани	Зменшує тонус гладких м'язів передміхурової залози, полегшує сечовипускання, підвищує еластичність тканин залози, уповільнює процес її гіпертрофії
Простатофит	Настойка коренів кропиви, кореневищ айру, квіток ромашки, трави буркуна лікарського, трави чистотілу, бруньок берези, плодів софори японської, листя шавлії	Протизапальна, анальгетична, спазмолітична дія, помірна антиандрогенна активність (при підвищеному рівні андрогенів)
Супозиторії з олією насіння гарбуза	Олія насіння гарбуза	Сприяє купіруванню дізурічних симптомів та болювого синдрому при простатиті, сприяє нормалізації потенції

Антинеопластичні та імуномодулюючі засоби

Антинеопластичні засоби

Проблеми онтогенезу та боротьби з пухлинами важкі та багатогранні. Вивчення механізмів регенерації, канцерогенезу, протипухлинної резистентності, апоптозу так чи інакше свідчать про наявність елементів морфофункціональної спільності цих процесів.

Одним з ключових моментів цілеспрямованого пошуку їх фармакологічних регуляторів є правильне визначення ролі імунної системи та її компонентів у репарації та онтогенезі.

Більшість дослідників приймають трирівневу модель канцерогенезу. На молекулярному рівні це ініціація (мутація), що не є фатальною; промоція (визначається ендо- та екзогенними факторами росту, гормонами, ферментами), суть якої в селекції імпорталізованих клітин та втраті контролю за їх розмноженням, прогресія, яку спочатку важко ідентифікувати. У клініці цим трьом стадіям відповідають пошкодження тканини, атипова регенерація, передрак та рак.

Ініціація розвитку та росту пухлин відбувається на фоні зміненої імунологічної реактивності. Ці порушення можуть носити як первинний характер, сприяючи ініціації пухлинного росту, так і вторинний характер, обумовлений пухлинним процесом.

Існує припущення про три періоди взаємодії пухлини та організму: первинне пригнічення імунореактивності організму в період перетворення поодинокі пухлинної клітини на пухлинний зародок; у другому періоді розвитку пухлини в організм потрапляють імунодепресивні продукти всіх пухлинних клітин; у третьому періоді спостерігають загальну імунодепресію організму через повного порушення регуляції апарату імуногенезу.

Суттєвим моментом, який визначає тактику фармакотерапії і зокрема імунотерапії пухлин, є знання залежності «доза-ефект». Цей принцип, що широко використовується в фармакології, повною мірою відповідає й протипухлинним імунним реакціям.

Протипухлинні засоби поділяють на гормональні, алкілюючі агенти, антиметаболіти, протипухлинні антибіотики та ін. Гідне місце в терапії злоякісних новоутворень посідають речовини рослинного походження.

Науковий аналіз доводить, що в природних джерелах міститься необмежена кількість хімічних сполук, що потенційно можуть бути використані для лікування різних захворювань людини, зокрема онкологічні.

Лікарські рослини та БАР, виділені з них, нерідко мають високу імунотропну та протипухлинну активність. Характерною особливістю таких досліджень є те, що в ряді випадків експериментально підтверджуються ті властивості рослин, які були відомі в народній медицині й фактично вже були використані. Враховуючи хімічну та фармакологічну різноманітність і потенціал рослин, можна констатувати, що фітотерапія ґрунтується на застосуванні БАР рослинного походження, включаючи й ті, які мають протипухлинну активність. Завдання полягає в правильній оцінці та використанні накопиченого століттями досвіду.

Оцінюючи теоретичні та практичні можливості фітотерапії раку, необхідно орієнтуватись на відомі фармакологічні феномени, досвід застосування протипухлинних препаратів.

Фітотерапія онкологічних захворювань

Пухлини (син.: новоутворення, бластоми) – патологічні розростання тканин, що складаються з сильно змінених клітин, які стали атиповими відносно диференціювання, характеру росту та інших процесів. Ці властивості пухлинних клітин передаються нащадкам.

Розрізняють **доброякісні** й **злроякісні** пухлини. **Доброякісні** пухлини ростуть поволі, лише відсовуючи, розсовуючи, а іноді й здавлюючи навколишні тканини, але не проростаючи в них. **Злроякісні** пухлини відрізняються інфільтративним (інвазивним) зростанням: вони проростають у навколишні тканини й руйнують їх. З цим пов'язана характерна для злроякісних новоутворень можливість метастазування.

Пухлина виникає унаслідок розмноження однієї або декількох клітин із зміненням геномом. Порушення генома, що відбуваються при онкогенезі, тобто перетворенні нормальних клітин на пухлинні, видно, полягають у зміні нормальних клітинних генів – протоонкогенів. Змінені протоонкогени, характерні для пухлинних клітин, називають онкогенами. У нормальному геномі виявлено більше, ніж 20 різних протоонкогенів. Кожна пухлина, ймовірно, є результатом розмноження клітин, у яких не менше одного або двох протоонкогенів перетворилися на онкогени. Поява в клітинах онкогенів призводить до порушення регуляції відповідей клітин на сигнали організму. Найбільш характерним є порушення реакцій на сигнали, що контролюють розмноження клітин, наприклад, на гормони, фактори росту тощо. Пухлинні клітини розмножуються автономно, тобто незалежно від зовнішніх сигналів; така автономність у клітин різних пухлин може бути виражена

різною мірою. Наприклад, ріст деяких пухлин залишається певною мірою залежним від гормональної стимуляції (гормоназалежні пухлини), тоді як ріст інших пухлин гормонально незалежний.

Разом з порушеннями регуляції зростання для багатьох пухлинних клітин характерне порушення здатності формувати нормальні тканинні й органні структури, а також здатність до нормального диференціювання. Тому структура багатьох пухлин менш впорядкована, ніж структура початкової нормальної тканини (тканинна атипія). У ході зростання кожної пухлини можуть відбуватися зміни її властивостей, наприклад, збільшення ступеня автономності зростання й тканинної атипії. Такі зміни властивостей («від поганого до гіршого») називають **пухлинною прогресією**. Кожна стадія прогресії, мабуть, пов'язана з додатковими генетичними змінами пухлинних клітин.

Розвиток пухлини з нормальних тканин (онкогенез) може стимулюватись у людини й тварин іонізуючим і УФ-випроміненням, певними хімічними речовинами (канцерогенами), а також деякими вірусами (онкогенними). Ці агенти, мабуть, викликають зміни клітинного генома, що призводить до пухлинної трансформації. Вивчення таких агентів і механізмів їх дії широко ведеться в дослідках на тваринах, а також на культурах клітин, що вирощуються поза організмом.

Лімфома – це різновид злоякісних пухлин, що вражають перш за все лімфатичну систему організму, що складається з лімфатичних вузлів, об'єднаних системою дрібних судин. Лімфоцит – клітка білої крові, що є головним компонентом імунної системи організму. При лімфомі унаслідок необмеженого поділу «пухлинних» лімфоцитів їх нащадки заселяють лімфатичні вузли і/або різні внутрішні органи, викликаючи порушення їх нормальної роботи. Поняття «лімфома» об'єднує більше, ніж 30 захворювань, різних за своїми клінічними проявами, протіканням і прогнозами. Виділяють два основні типи лімфом: лімфома Ходжкіна і неходжкінська лімфома.

Лімфома Ходжкіна (назва введена ВООЗ в 2001 р., синоніми: лімфогранулематоз, хвороба Ходжкіна) – це пухлинне захворювання лімфатичної системи. Уперше описано Томасом Ходжкіним у 1832 р. Чоловіки хворіють дещо частіше, ніж жінки. До останнього часу вважали, що крива захворюваності має два піки – перший припадає на вік 15–40 років, а другий поступово наростає після 50 років.

Проте використання імунофенотипування при перегляді гістологічних препаратів у хворих, старших, ніж 50 років показало, що другий пік або дуже незначний, або повністю відсутній, оскільки велика частина гістологічних препаратів після ретроспективного аналізу була віднесена до крупноклітинних неходжкінських лімфом.

Захворювання раніше було невиліковним; в зараз час при своєчасному виявленні й застосуванні сучасних методик може бути виліковано або досягнута стійка ремісія. Причини виникнення зараз остаточно не встановлені. Описано окремі випадки захворювання на лімфому

в одній сім'ї, проте лише окремі випадки фамільної лімфому можуть бути обумовлені спадковістю.

Лімфома неходжкінська – гетерогенна група захворювань, що характеризується непластичною проліферацією незрілих лімфоїдних клітин, що накопичуються поза кістковим мозком.

Лімфосаркоматоз (хвороба Кундрата) – гетерогенна форма неходжкінської лімфому, характеризується численним ураженням лімфатичних вузлів, а в подальшому – ураженням печінки та селезінки.

Етіологія: імунodefіцит, тривалий прийом імунodeпресантів (наприклад, після пересадки нирок або серця), цитогенетичні аномалії (наприклад, хромосомні транслокації).

Клінічна картина: більшість випадків характеризується безсимптомним перебігом, деяких хворих може непокоїти лихоманка, зниження ваги тіла та нічне потіння. У хворих з повільним та тривалим перебігом лімфому єдиним симптомом може бути аденопатія. Клінічні прояви залежать і від локалізації лімфосаркоми.

Рак молочної залози – це найчастіша форма злоякісних пухлин у жінок, що становить близько 19 % від всіх злоякісних пухлин. Вірогідність виникнення раку збільшується з віком прямо пропорційно, приблизно 4 % хворих становлять жінки, молодше, ніж 30 років. Найбільша смертність від нього зазвичай у віці 40–50 років. У чоловіків рак грудної залози спостерігається дуже рідко.

Чинники ризику: менопауза у віці, старших, ніж 50 років; відсутність полозів або перші полози у віці, старших, ніж 30 років (захворюваність у 3 рази частіше); сімейний анамнез, що свідчить про рак молочної залози у матері, сестри (у 2 рази частіше) або їх обох (у 6 разів частіше), фіброзно-кістозна мастопатія (у 3–5 разів частіше).

У розвитку раку молочної залози істотну роль відіграють попередні патологічні процеси в її тканинах, в основному повторні дисгормональні гіперплазії з утворенням вогнищ фіброзно-кістозної мастопатії (фіброаденоматоза). Причинами цих змін у тканині молочної залози є ряд ендокринних порушень, нерідко обумовлених супутніми захворюваннями яєчників, повторними абортми, неправильним годуванням дитини й т.ін. Ризик збільшується з збільшенням розміру залози. Деяке значення в розвитку раку молочної залози можуть мати анатомо-ембріологічні відхилення – наявність додаткових часточок тканини залози, а також попередні доброякісні пухлини – фіброаденоми молочної залози. Усі ці утворення, незалежно від їх схильності до злоякісного перетворення, підлягають видаленню, бо іноді їх важко з достатньою впевненістю відрізнити від раку, що починається.

За гістологічною будовою рак молочних залоз частіше відносять до аденокарцином або солідного раку з безліччю перехідних форм. Розрізняють прострумовий і часточковий раки, представлені інфільтративними й неінфільтративними формами.

Слід зазначити, що, окрім ракових пухлин, у молочних залозах украй рідко (всього у 1 % випадків) можуть виникати й неепітеліальні

злюкисні пухлини – саркоми, у діагностиці й лікуванні яких немає принципових відмінностей від раку.

Рак молочної залози класифікують за наявністю або відсутністю Ерц (стан естрогенових рецепторів). Стан Ерц може цілком змінити перебіг хвороби. Ерц-позитивні пухлини частіше відзначають у менопаузі (після настання клімаксу). Близько 60–70 % первинного раку молочної залози характеризує наявність Ерц. Ерц-негативні пухлини частіше спостерігають у хворих у пременопаузі (до настання клімаксу). Стан естрогенових рецепторів впливає на вибір тактики лікування.

Локалізація ракових пухлин у молочних залозах різна. Однаково часто вражається як права, так і ліва залоза; приблизно у 2,5 % спостерігають двосторонній рак молочних залоз. Вузол у другій залозі може виявитись як метастаза, так і другою самостійною пухлиною.

У самій молочній залозі найчастіше (примірно у 1/2 хворих) пухлини виникають у верхньо-зовнішньому квадраті, іноді біля самого її краю на межі з паховою впадиною.

На вигляд рак молочної залози може представлятися невеликою, дуже щільною хрящоподібною пухлиною без чітких меж або як вузол м'якуватої консистенції округлої форми з досить чіткими межами, з гладкою або горбистою поверхнею, що іноді досягає значних розмірів (5–10 см), або у вигляді неясного ущільнення без чітких меж.

Клінічна картина раку молочної залози характеризується насамперед появою пухлинного вузла або ущільнення в молочній залозі з нерізкими межами. При цьому спостерігають зміну положення залози – вона разом із соском підтягнута вгору або набрякла й опущена донизу. Над місцем розташування пухлини утворюється сплющення або лункоподібне втягнення шкіри, іноді симптом апельсинової кірки, а в подальшому з'являється виразка.

Типові симптоми раку молочної залози – сплющення й втягнення соска, а також кров'яні виділення з нього. Больові відчуття не є діагностичною ознакою, вони можуть бути відсутніми при раку і в той же час сильно турбувати хворих на мастопатію.

Окрім звичайної клінічної картини раку молочної залози, виділяють особливі його **форми**: мастоподібна форма, рожистоподібна форма, панцирний рак і рак Педжета.

Серед різноманітних злюкисних пухлин яєчника рак посідає перше за частотою місце, вражаючи будь-який вік, навіть дітей, але найчастіше жінок у передклімактеричному й клімактеричному періодах. Розрізняють первинний, вторинний і метастатичний рак яєчника.

Первинний (ендометриоїдний) рак яєчника, як правило, виявляється двостороннім ураженням. Пухлини горбисті, щільні, рідко сягають великих розмірів. За морфологічною структурою є залозистим раком з вогнищами плаского епітелію. Зустрічають частіше у віці до 30 років.

Вторинний рак яєчника частіше розвивається на ґрунті так званих кістом яєчників. Ці доброякісні кістозні пухлини мають різні

розміри аж до гігантських і містять або прозору водянисту рідину (серозні кістони), або слиз (псевдомуцинозні кістони), або замазкоподібну речовину (тератоїдні кістони). Частіше всього перетворення на злоякісну пухлину настає в серозних кістомах, у папілярних розростаннях, що мають вигляд цвітної капусти й частково заповнюють порожнини кіст. Серозний рак зустрічається частіше у віці 40–60 років, муцинозний – після 60 років.

Метастатичний рак яєчника може виникати з будь-якого органу, ураженого раком, але найчастіше спостерігається при раку шлунка, звідки пухлинні клітки заносяться або потоком крові, або ретроградний по лімфатичних шляхах (пухлина Крукенберга). Метастатичний рак яєчника має здатність до швидкого розростання й злоякісного протікання. Частіше вражаються обидва яєчники. Пухлина рано переходить на очеревину малого тазу, утворюючи множинні горбисті пухлинні вузли.

Особлива форма злоякісних пухлин – **злоякісна папілярна цистаденома** дуже близька за виглядом і розповсюдженню до раку, але має сприятливіше протікання. Пухлина також складається з кістозних утворень з безліччю папілярних виростів, які, проростаючи в яєчник, розповсюджуються по серозному покриву очеревини й у вигляді окремих метастатичних вузлів вражають сальник та інші органи черевної порожнини з характерною появою асцити.

Серед рідкісніших форм злоякісних пухлин яєчника – **гранульозоклітинний рак, аденобластома, світлоклітинний (мезонефроїдний) рак, злоякісна пухлина Бреннера, стромальні пухлини (гранульоми яєчника** виникають у молодому віці, характеризуються агресивним протіканням), **дисгермінома** (має швидкий темп росту, метастазує в зачеревні лімфатичні вузли, легені, інші органи, супроводжується порушенням менструального циклу), **тератокарциноми** й ін.

У більшості випадків клінічна симптоматика злоякісних пухлин яєчників на ранніх стадіях дуже схожа з картиною доброякісних пухлин. Невеликі, рухомі пухлини виявляються випадково, не викликаючи ніяких суб'єктивних відчуттів. Менструальний цикл зазвичай не порушений навіть при двосторонньому ураженні яєчників. Лише тоді, коли пухлина досягає великих розмірів і починає чинити тиск на сусідні органи, з'являються скарги на відчуття наповненості й тиску в нижніх відділах брюшини, утруднене сечовипускання, а також на болі. Здавлення вен тазу викликає набряки ніг і тромбози.

Одним із частих ускладнень при рухомих пухлинах яєчника є **перекрути її ніжки**, що викликає картину гострого живота (сильний біль, нудота, блювота, частий пульс, нерідко колапс). У випадках розриву кістозної пухлини вміст її виливається в черевну порожнину. При загніваючій кістці це веде до перитоніту. Розрив псевдомуцинозної кістки може спричинити утворення множинних, таких, що вражають всю черевну порожнину, слизистих кіст (псевдоміксоматоз очеревини).

Два види злоякісних епітеліальних пухлин здатні виділяти статеві гормони. Це так звана **гранульозоклітинна пухлина**, що викликає фемінізацію (передчасне статеве дозрівання в дівчаток і відновлення маткових кровотеч у жінок у менопаузі). Другий тип пухлини – **аденобластома**, навпаки, маскулінізує організм, викликаючи у хворих зростання бороди, зміну фігури, зморщування молочних залоз, припинення менструацій. Після видалення цих гормонально активних пухлин відновлюється нормальна зовнішність жінок.

Основними методами лікування онкологічних захворювань є: хірургічне лікування, кріодеструкція, променева терапія та хіміотерапія. Широке поширення отримало комбіноване лікування. Лікарські засоби, які застосовують для лікування хворих на злоякісні пухлини, можна класифікувати за механізмом їх дії та хімічною структурою:

- 1) алкілюючі засоби;
- 2) антиметаболіти;
- 3) протипухлинні антибіотики;
- 4) препарати рослинного походження;
- 5) протипухлинні цитостатичні препарати різних груп;
- 6) ферментні препарати з протипухлинною активністю;
- 7) гормональні препарати та інгібітори утворення гормонів;
- 8) імуномодулятори;
- 9) радіоактивні ізотопи.

Фітотерапія може мати як профілактичну роль, знижувати ризик розвитку онкології, так і лікувальну складову в комплексно-му хіміотерапевтичному підході до захворювання. Фітотерапія не перешкоджає й не суперечить ні проведенню обстеженню хворого, ні медикаментозним призначенням і може бути застосована в комплексі з іншими методами лікування.

Фітокорекцію онкологічних хворих необхідно проводити за такими напрямками:

1. Застосування протиракових фітозасобів.
2. Застосування засобів, що діють на організм у цілому:
  - ◆ знеболювання, зняття спазмів;
  - ◆ покращення функцій усіх систем і органів, очищення організму;
  - ◆ імуностимуляція;
  - ◆ вітамінотерапія.

В арсеналі клінічної терапії злоякісних пухлин група препаратів рослинного походження невелика, з багатьох вивчених десятків тисяч рослин у практичній онкології використовують лише декілька. Широке застосування знайшли вінбластин та вінкристин – алкалоїди, виділені з *барвінку рожевого*, колхіцин та колхамін – з цибулин *пізньоцвіту прегарного*, теніпозид та етопозид – синтетичні похідні подофілотоксинів з *подофілу щитковидного*. Впроваджені в клінічну практику нові цитостатичні сполуки (таксоїди) з *тису тихоокеанського*.

До групи рослин природних цитостатиків можна віднести *аконіти*, *цикуту отруйну* тощо. Ці рослинні протипухлинні засоби умовно можна вважати препаратами першого порядку, що застосовують при онкологічних захворюваннях.

Застосування в онкології лікарських рослин, що мають протиметастатичну та протирецидивну дію (*бадан товстолістий*, *будра звичайна*, *півонія незвичайна*, *шоломниця байкальська* тощо), призводить до зниження частоти метастазування та зменшення кількості метастатичних вузлів, а також коригує порушення, викликані цитостатичним лікуванням.

На сьогодні цитостатична активність виявлена в груп хімічних сполук, що входять до складу рослин: кумаринів, лігнінів, флавоноїдів, протеїнів, полісахаридів, сірковмісних сполук. За результатами експериментальних досліджень на різних моделях виявлено протипухлинну активність екстрактів з *аїру*, *брусниці*, *оману*, *дягелю*, *нагідок*, *глекчиків*, *льону*, *живокосту*, *омели*, *грициків*, *фіалки*, *леутерококу* та ін.

Крім відбору препаратів, що мають цитостатичну активність, другим напрямком пошуку нових засобів з рослин для використання в онкології є пошук модифікаторів біологічних реакцій. Дія цих препаратів спрямована як на пухлинні клітини, так і на різні регуляторні системи організму, відновлення чи стимуляцію протипухлинної резистентності, підсилення антибластомної ефективності терапії та послаблення її токсичної дії на організм. Модифікатори біологічних реакцій вигідно відрізняються від інших: відомості про токсичність як рослинних препаратів, так і виділених з рослин хімічно чистих речовин у доступній літературі практично не зустрічаються.

З групи гормональних препаратів та їх синтетичних аналогів в онкології широко застосовують естрогени, андрогени, кортикостероїди.

Сполуки, аналогічні статевим гормонам за структурою та дією (гормоноподібні), містяться в *квітках верби, коренях солодки, абрикосі, черешні, конюшині, глечиках жовтих, молочаї Фішеру, суріпці, хмелі, якріцях, зозулинці* тощо.

Кортикостероїди часто застосовують у комбінації з іншими протипухлинними препаратами при лікуванні гемобластозів, раку молочної залози, передміхурової залози та інших пухлин, у симптоматичній терапії інкурабельних хворих.

Виражений інгібуючий вплив на розвиток експериментальної карциноми легень відзначають при лікуванні екстрактами з *бадану товстолистого, чистотілу великого, тису ягідного, левзеї сафлоровидної, шоломниці байкальської, бархату амурського, подорожника великого*.

Фітозасоби призначають онкологічним хворим, ґрунтуючись на клінічних даних і відомих фармакотерапевтичних властивостях рослин. Застосовують широкий спектр фітозасобів з вираженою цитостатичною, антимікробною, імунотропною, детоксикаційною, протизапальною, кровоспинною, репаративною дією.

Суттєвого значення надають лікарським рослинам імунотропної дії у зв'язку з необхідністю підсилення клітинної ланки. Для модифікації імунної системи при онкологічних захворюваннях можна застосовувати залежно від клінічних ситуацій адаптогени, *солодку голу, череду трироздільну, сабельник болотний, чагу, шипшину (різні види), півонію незвичайну* тощо.

За даними експериментальних досліджень здатність підвищувати кількість лейкоцитів у периферійній крові після хіміотерапії та одночасно пригнічувати розвиток пухлин проявили екстракти з *бархату амурського, левзеї сафлоровидної, горіха маньчжурського, півонії білокріткової, подорожника великого*. Після дії цитостатиків попереджували розвиток лейкопенічного ефекту *лимонник китайський, бузок амурський, сосна звичайна*.

Практичне значення має проведення детоксикації при новоутвореннях. У такі збори включають рослини протизапальної, імунотропної, сечогінної, жовчогінної, гепатопротекторної дії. Подібні фітозасоби значно знижують токсичний ефект променевої та хіміотерапії.

Виникає чимало ситуацій, коли необхідна й доцільна фітотерапевтична допомога онкологічним хворим. Слід зауважити, що фітотерапія не протиставляється всім досягненням науки. Лікар повинен чітко розуміти, що він зобов'язаний проводити хворому тільки те лікування, яке йому максимально допоможе.

*Алкалоїди рослинного походження
та інші препарати природного походження*

Препарат	Діючі речовини	Фармакологічна дія
1	2	3
Алкалоїди барвінку та їх аналоги		
Вінкристин		
Вінкристин-Рихтер	Вінкристину сульфат	Вінкристину сульфат належить до цитотоксичних протипухлинних хімотерапевтичних засобів, є алкалоїдом барвінку рожевого. Показаний при гострому лімфолейкозі, лімфогранулематозі (хвороба Ходжкіна), неходжкінській лімфомі, рабдоміосаркомі, саркомі Юінга, нейроblastомі, пухлині Вільмса, солідних пухлинах (в комплексній терапії)
Вінкристин-мілі		
Вінкристин-Тева		
Вінорелбін		
Вінорелсин	Вінорелбін	Протипухлинний цитотоксичний препарат групи алкалоїдів барвінку. Показання: не дрібноклітинний рак легень, рак молочної залози, гормонорезистентний рак передміхурової залози
Вінорельбін «Ебеве»		
Навелек		
Навірел		
Онкобін		
Похідні подофілотоксину Етопозид		
Етозид	Етопозид	Протипухлинний засіб, напівсинтетичне ліпофільне похідне подофілотоксину. Показання: моно- або поліхімотерапія злоякісних захворювань – герміногенних пухлин (пухлин яєчника, хоріонепітеліоми), раку яєчників, дрібноклітинного та недрібноклітинного раку легень, лімфогранулематозу й неходжкінської лімфому, раку шлунка
Етопозид		
Етопозид «Ебеве»		
Етопозид-Мілі		
Етопозид-Тева		

Продовження таблиці

1	2	3
Таксани		
Паклітаксел		
Мітотакс	Паклітаксел	Паклітаксел застосовують як препарат першої лінії для лікування раку яєчника, а також у комбінації з цисплатином при розповсюдженій формі раку яєчника або при залишкових пухлинах після лапаротомії розміром більше, ніж 1 см. Паклітаксел застосовують як препарат другої лінії для лікування метастатичного раку яєчника, якщо стандартна терапія препаратами платини виявилася неефективною. Паклітаксел застосовують для лікування метастатичного раку молочної залози, якщо стандартна терапія препаратами антрациклінового ряду протипоказана або виявилася неефективною
Неотаксел		
Паклімедак		
Паклінор		
Паклітакс		
Паклітаксел «Ебеве»		
Паклітаксел Актавіс		
Паклітаксел-Тева		
Стритоксол		
Доцетаксел		
Доцетакс	Доцетаксел	Напівсинтетичний засіб, який отримують з біомаси європейського тису. Застосовують для лікування раку молочної залози (місцево поширений чи метастатичний), недрібноклітинного раку легенів (місцево поширений чи з метастазами), у т.ч. при неефективності терапії іншими протипухлинними засобами антрациклінового ряду, раку яєчників з метастазами, злоякісних пухлин голови та шиї
Доцетаксел «Ебеве»		
Доцетаксел-Тева		
Доцетактин		
Таксотер		
Кабазитаксел		
Жевтана	Кабазитаксел	Протипухлинний препарат, алкалоїд. Показаний широкий спектр протипухлинної активності кабазитакселу щодо пізніх стадій пухлин людини. Кабазитаксел активний щодо чутливих до доцетакселу пухлин. Крім того, показана активність кабазитакселу щодо пухлинних моделей, нечутливих до хіміотерапії, включаючи доцетаксел

Імуностимулятори

Фітотерапія імунодефіцитів

Імунодефіцитом називають стан, для якого характерне зниження функції імунної системи й опірності організму щодо різних інфекцій.

З погляду етіології розрізняють первинні і вторинні імунодефіцити.

Первинні імунодефіцити – це група захворювань, яка характеризується зниженням функції імунної системи, що відбувається через різні генетичні порушення. Первинні імунодефіцити зустрічають досить рідко, близько 1–2 випадків на 500 тис. осіб. При первинних імунодефіцитах можуть порушуватися окремі складові імунітету: клітинна ланка, гуморальна відповідь, система фагоцитів і компліменту. Наприклад, до імунодефіцитів з порушенням клітинної ланки імунітету відносять такі хвороби, як агамаглобулінемія, синдром Ді-Джорджіо, синдром Віськотта-Олдріча, хвороба Брутона. Порушення функції мікро- й макрофагів спостерігають під час хронічного гранулематозу, синдрому Чедіака-Хігаси. Імунодефіцити, пов'язані з порушенням системи компліменту, мають у своїй основі дефіцит синтезу одного з чинників цієї системи. Первинні імунодефіцити присутні впродовж всього життя. Хворі з первинним імунодефіцитом, як правило, вмирають від різних інфекційних ускладнень.

Вторинні імунодефіцити зустрічаються набагато частіше, ніж первинні. Зазвичай вторинні імунодефіцити розвиваються на фоні дії на організм несприятливих чинників навколишнього середовища або різних інфекцій. Як і в разі первинних імунодефіцитів, при вторинних імунодефіцитах можуть порушуватися або окремі компоненти імунної системи, або вся система в цілому. Більшість вторинних імунодефіцитів (окрім імунодефіциту, викликаного інфекцією вірусом ВІЛ) є оборотними й добре піддаються лікуванню.

Чинники, що здатні викликати вторинний імунодефіцит, різноманітні. Вторинний імунодефіцит може бути викликаний як чинниками зовнішнього середовища, так і внутрішніми чинниками організму.

У цілому всі несприятливі чинники навколишнього середовища здатні порушити обмін речовин організму, можуть стати причиною розвитку вторинного імунодефіциту. До найбільш поширених чинників навколишнього середовища, що викликають імунодефіцит, належать забруднення навколишнього середовища, іонізуюче й СВЧ випромінювання, отруєння, тривалий прийом деяких лікарських препаратів, хронічний стрес і перевтома. Загальною межею описаних вище чинників є комплексна негативна дія на всі системи організму, у тому числі й на імунну систему. Крім того, такі чинники, як іонізуюче випромінювання, мають вибірково інгібуючу дію на імунітет, яка пов'язана з пригніченням системи кровотворення. Люди, що проживають або працюють в умовах забрудненого навколишнього

середовища, частіше хворіють на різні інфекційні захворювання й частіше страждають на онкологічні хвороби. Очевидно, що таке підвищення захворюваності в цієї категорії людей пов'язане зі зниженням активності імунної системи.

До внутрішніх чинників, здатних спровокувати вторинний імунodefіцит, належать:

- хронічні бактерійні й вірусні інфекції, а також паразитарні інвазії (туберкульоз, стафілококоз, пневмококоз, герпес, хронічні вірусні гепатити, краснуха, ВІЛ, малярія, токсоплазмоз, лейшманіоз, аскаридоз і ін.). При різних хронічних захворюваннях інфекційного характеру імунна система зазнає серйозних змін: порушується імунореактивність, розвивається підвищена сенсibiliзація щодо різних антигенів мікробів. Крім того, на фоні хронічного інфекційного процесу спостерігають інтоксикацію організму й пригноблення функції кровотворення. Імунodefіцит під час інфекції ВІЛ опосередкований вибірковою поразкою клітин імунної системи вірусом;

- злоякісні новоутворення (пухлини) порушують діяльність усіх систем організму. Найбільш виражене зниження імунітету спостерігають у разі злоякісних захворювань крові (лейкемія) й при заміщенні червоного кісткового мозку метастазами пухлин. На фоні лейкомії кількість імунних клітин у крові деколи підвищується в десятки, сотні й тисячі разів, проте ці клітки не функціональні й тому не можуть забезпечити нормальний імунний захист організму;

- порушення травлення й загальне виснаження організму також призводить до зниження імунітету. На фоні загального виснаження організму порушується робота всіх внутрішніх органів. Імунна система особливо чутлива до нестачі вітамінів, мінералів і поживних речовин, оскільки здійснення імунного захисту – це енергоємний процес. Часто зниження імунітету спостерігають під час сезонної вітамінної недостатності (зима-весна);

- аутоімунні захворювання виникають через порушення функції імунної системи. На фоні захворювань цього типу й при їх лікуванні імунна система працює недостатньо й, деколи, неправильно, що призводить до пошкодження власних тканин і нездатності подолати інфекцію;

- втрата чинників імунного захисту спостерігають під час сильних втрат крові, при опіках або при захворюваннях нирок. Загальною особливістю цих патологій є значна втрата плазми крові або розчинених у ній білків, частина яких є імуноглобулінами й іншими компонентами імунної системи (білки системи компліменту, С-реактивний білок). Під час кровотеч втрачається не тільки плазма, але й клітини крові, тому на фоні сильної кровотечі зниження імунітету має комбінований характер (клітинно-гуморальний);

- різні ендокринні захворювання (цукровий діабет, гіпотиреоз, гіпертиреоз) призводять до зниження імунітету через порушення обміну речовин організму. Найбільш виражене зниження імунної реактивності організму спостерігають при цукровому діабеті

й гіпотиреозі. При цих захворюваннях знижується виділення енергії в тканинах, що приводить до порушення процесів поділу й диференціації клітин, у тому числі й клітин імунної системи. На фоні цукрового діабету частота різних інфекційних захворювань значно підвищується. Пов'язано це не тільки з пригніченням функції імунної системи, але й з тим, що підвищений вміст глюкози в крові хворих на діабет стимулює розмноження бактерій;

- важкі травми й операції також протікають зі зниженням функції імунної системи. Взагалі будь-яке серйозне захворювання організму призводить до вторинного імунодефіциту. Частково це пов'язано з порушенням обміну речовин та інтоксикацією організму, а частково з тим, що під час травм або операцій виділяється велика кількість гормонів надниркових залоз, які пригнічують функцію імунної системи;

- прийом різних лікарських препаратів і наркотичних засобів має виражену імунодепресивну дію. Особливо виражено зниження імунного захисту під час прийому цитостатиків, глюкокортикоїдних гормонів, антиметаболітів;

- зниження імунного захисту в людей похилого віку, вагітних жінок і дітей пов'язане з віковими та фізіологічними особливостями організму цих категорій людей.

Первинний імунодефіцит зазвичай діагностують відразу після народження дитини або через деякий час після нього. Для точного встановлення типу патології проводять ряд складних імунологічних і генетичних аналізів – це допомагає визначити місце порушення імунного захисту (клітинна або гуморальна ланка), а також визначити тип мутації, що викликала захворювання.

Вторинні імунодефіцити можуть розвинути в будь-який період життя. Визначити імунодефіцит можна в разі частих рецидивуючих інфекцій, переходу інфекційного захворювання в хронічну форму, неефективності звичайного лікування, невисокого, але тривалого підвищення температури тіла. Встановити точний діагноз імунодефіциту допомагають різні аналізи й тести: загальний аналіз крові, визначення фракцій білків крові, специфічні імунологічні тести тощо.

Лікування первинних імунодефіцитів – складний процес. Для призначення комплексного лікування обов'язкове встановлення точного діагнозу з визначенням порушеної ланки імунного захисту. При недоліку імуноглобулінів проводять довічну замісну терапію сироватками, що містять антитіла, або звичайною

донорською плазмою. Також застосовують імуностимулюючу терапію препаратами типу Бронхомунал, Рібомуніл, Тактивін.

При виникненні інфекційних ускладнень призначають лікування антибіотиками, противірусними або протигрибковими препаратами.

При вторинних імунодефіцитах порушення імунної системи виражені у меншій мірі, ніж при первинних. Як правило, вторинні імунодефіцити мають набутий характер. У зв'язку з цим лікування вторинних імунодефіцитів набагато простіше й ефективніше порівняно з лікуванням первинних порушень функції імунної системи.

Звичайне лікування вторинного імунодефіциту починають з визначення й усунення причини його виникнення. Наприклад, лікування імунодефіциту на фоні хронічних інфекцій починають із санації вогнищ хронічного запалення.

Імунодефіцит на фоні вітамінно-мінеральної недостатності починають лікувати за допомогою комплексів вітамінів, мінералів і різних харчових добавок, що містять ці елементи. Відновна здатність імунної системи велика, тому усунення причини імунодефіциту, як правило, приводить до її відновлення.

Для прискорення одужання й специфічної стимуляції імунітету проводять курс лікування імуностимулюючими препаратами.

Лікарські рослини імуотропної дії можуть впливати як на специфічні фактори захисту, так і на імунологічну реактивність, підсилюючи чи послаблюючи імунні реакції. Застосовувати ці рослини слід залежно від патологічного процесу, імунних порушень та інших завдань лікування та профілактики хвороби.

З метою стимуляції роботи імунної системи застосовують імунопротектори, які забезпечують м'яку імуномодельючу дію, покращують функції й інших регуляторних систем, мають низьку алергенність та токсичність.

Рослинні імуномодулятори поділяють на дві групи:

- ♦ до першої групи належать *півники молочно-білі, глечики жовті, омела біла, солодка гола*, які мають імуномодельючу та імуносупресивну дію;
- ♦ до другої групи належать рослини, що не мають імунодепресивних властивостей, але, як правило, мають антигіпоксичну дію. Вплив рослин цієї групи на імунні процеси розвивається повільно, проявляється після 1–2-місячного курсу, але не такий

виражений, як у рослин першої групи: *чорниця, морква посівна, обліпиха жостероподібна, шипшина собача, лимон тощо.*

Для корекції імунodefіцитів, що пов'язані з недостатньою активністю поліпотентної стоволової клітини, застосовують адаптогени разом із соками зірочника *середнього, нагідок лікарських, кропиви дводомної, буряка столового, настоем чаги.*

При недостатності гуморальних факторів неспецифічної резистентності застосовують індуктори інтерферону (адаптогени), а також засоби, що містять полісахариди (*арніка гірська, алое дєреводний, астрагал шерстистоквітковий, мох ісландський, каланхое перисте, підбіл звичайний, подорожник великий, квасоля звичайна*). Стимуляторами утворення лізоциму є *анісова, звоздична, геранієва, коріандрова, лавандова, піхтова, розмаринова ефірні олії*. Засоби, що впливають на систему компліменту: *арніка гірська, базилік звичайний, женьшень, естрагон, чабер садовий.*

При порушеннях фагоцитозу призначають адаптогени, рослини, що містять полісахариди, кремнієві кислоти (*гірчак перцевий, конюшина лугова, медуниця, парило звичайне, хвощ польовий*), цинковмісні рослини (*аніс звичайний, арніка гірська, барбарис звичайний, бузина чорна, спориш, женьшень, імбир, кукурудзяні рильця, коров'як скіпетровидний, лавр благородний, меліса лікарська, сабельник болотний, синюха блакитна, смоковниця, смородина чорна, шавлія лікарська*), що містять поліфенольні комплекси (*звіробій звичайний, меліса лікарська, ялівець звичайний, фіалка триколірна, череда трироздільна, чистотіл звичайний*).

При недостатності клітинного імунітету рекомендують *астрагал серпоплідний, береза (різні види), спориш, заманиха висока, золотушник канадський, кропива дводомна та жалка, майоран садовий, родіола рожева, шавлія лікарська.*

Для регуляції гуморального імунітету застосовують *бересклет європейський, овес посівний, череду трироздільну, шоломницю байкальську, елеутерокок колючий, солодку голу.*

Для регуляції функціональних імунodefіцитів застосовують *астрагали шерстистоквітковий та серпоплідний, звіробій звичайний, кропиву дводомну, майоран садовий, мелісу лікарську, елеутерокок колючий, шавлію лікарську.*

При недостатності функції лімфоцитів (кілерів) призначають *інтраліпід (з бобів сої щетинистої), екстракт часнику городнього, омелу білу, чагу.*

Метаболічні імунодефіцити коригують за допомогою адаптогенів та імунопротекторів.

При деяких захворюваннях, пов'язаних з імунодефіцитом, призначають стероїдні гормони. У багатьох випадках їх можна замінити рослинами-концентраторами марганцю, що стимулюють функцію кори надниркових залоз: *гранат, перстач прямостоячий, медунка лікарська, чайний куц китайський*.

При недостатності функції загрудинної залози застосовують *медунку лікарську, кореневище пирію повзучого, спориш, хвоц польовий*.

При схильності до тромбозів пацієнтам як антикоагулянт часто призначають тривалі курси прийому аспірину, що може призвести до утворенням виразок ШКТ. Хімічні антикоагулянти цілком можна замінити рослинними. Серед них є харчові – *плоди вишні звичайної, інжир, цибуля ріпчаста, смородина чорна, плоди терну степового (терну молдавського), плоди чорниці звичайної, естрагон*. Властивості антикоагулянтів мають також *буркун лікарський, конюшина лугова, полин звичайний, підмаренник справжній, ромашка лікарська*.

Призначення звичайних антибіотиків при дисбактеріозі кишечника, обумовленому агресією стафілокока, тільки посилює перебіг хвороби, а *Настойка евкалипту* має виражену бактерицидну дію щодо стафілокока.

При тривалому лікуванні онкологічних захворювань цитостатиками в організмі накопичується велика кількість шкідливих речовин («шлаків»), тому доцільно до основної терапії додавати рослини, що мають одночасно протипухлинні та детоксикуючі властивості: *буквиця лікарська або надземна частина суниці лісової*. Вони зменшують інтоксикацію й іноді навіть дають змогу понизити дозу цитостатиків. В окремих випадках цитостатики вдається повністю замінити препаратами *кори обліпихи крушиновидної*.

Рослинні препарати включають цілий комплекс біологічно активних речовин, а тому краще засвоюються організмом і мають менше побічних ефектів.

Імуностимулятори

Препарат	Діючі речовини	Фармакологічна дія
1	2	3
Ехінацея		
Ехінацеї настойка	Глікозиди (ехінокозид), бетаїн, органічні кислоти, ефірну олію, мінеральні речовини (K, Mg, Fe, Al, Se), вітаміни	Ехінацея пурпурова містить біологічно активні речовини, що стимулюють неспецифічну імунну систему, посилюючи захисні сили організму. Препарат застосовують для підвищення захисних сил організму з метою профілактики застуди та грипу при перших ознаках ГРВІ, у складі комплексної терапії хронічних рецидивуючих запальних захворювань дихальної системи; при тривалій антибіотикотерапії інфекційних захворювань
Ехінацеї пурпурової екстракт рідкий		
Ехінацеї пурпурової кореневищ з коренями настойка		
Ехінацеї пурпурової кореневищ з коренями свіжих настойка		
Ехінацеї пурпурової кореневища з коренями		
Ехінацеї пурпурової настойка		
Ехінацея	Екстракт трави ехінацеї пурпурової спиртовий	
Ехінацея-Астрафарм	Висушений сік ехінацеї пурпурової	
Ехінацея-Лубнифарм	Сухий екстракт трави або коріння ехінацеї пурпурової	
Ехінацея-Ратіофарм	Сухий спресований сік, віджатий з трави ехінацеї пурпурової	
Ехінацин Мадаус рідина	Сік ехінацеї пурпурової	
Імунал	Висушений сік ехінацеї пурпурової	

Продовження таблиці

1	2	3
Імуно Тайсс краплі	Настойка ехінацеї вузьколистій	
Імуно Тайсс таблетки	Екстракт коренів ехінацеї густий (4,5:1), ментол рацемічний	
Імуноплюс	Висушений сік ехінацеї пурпурової	
Інші засоби		
Імуно-тон	Екстракт елеутерококу рідкий, настойка звіробою, настойка кореневищ з коренями ехінацеї	Астенічний та імунодефіцитний стан при хронічних рецидивних запальних захворюваннях, стани після оперативних втручань, антибіотикотерапії, цитостатичної, променевої та імунодепресивної терапій тощо, фізична та психоемоційна перевтома
Імунофіт	Кореневища айру, кореневища з коренями оману, кореневища з коренями левзеї, корені кульбаби, корені солодки, плоди шипшини, кореневища з коренями ехінацеї пурпурової	Профілактика застудних захворювань. У комплексній терапії астенічних станів, фізичної та розумової перевтоми, після перенесених виснажливих соматичних або інфекційних захворювань, при алкоголізмі, для підвищення працездатності при екстремальних умовах праці, а також при погіршенні апетиту

Фітозасоби, що впливають на опорно-руховий апарат

Захворювання опорно-рухової системи є однією з найчастіших причин обмеження працездатності, особливо людей похилого віку. Найчастіше хворі скаржаться на болі в суглобах, м'язах, обмеження рухливості суглобів та ін. Захворювання хребта можуть бути причиною болю в серці, голові та інших органах. Болі в суглобах супроводжують ряд захворювань, зокрема системні захворювання сполучної тканини (ревматизм, ревматоїдний артрит, системний червоний вовчак та ін.), а також захворювання, пов'язані з порушенням обміну речовин (артроз, подагра, остеопороз).

До ревматичної патології відносять більш 100 захворювань і клінічних синдромів, для яких характерне імунозапальне ушкодження сполучної тканини. **До ревматичних захворювань відносять:**

- дифузні захворювання сполучної тканини – системний червоний вовчак, системну склеродермію, дифузний фасцит, дерматоміозит, хворобу Шегрена, ревматичну поліміалгію, рецидивуючий поліхондрит;
- ревматизм (включно кардинальні форми й варіанти із залученням інших органів і систем);
- системні васкуліти – вузловий периартеріїт, гранулематоз Вегенера, неспецифічний аортоартеріїт, геморагічний васкуліт та ін.;
- захворювання суглобів із запальними змінами – ревматоїдний артрит, хвороба Бехтерева, артрити, що сполучені з інфекцією;
- дегенеративні захворювання суглобів (остеоартрози);
- захворювання змішаного характеру;
- захворювання позасуглобних м'яких тканин, шкіри, підшкірної основи, слизових оболонок, ендокринних залоз, м'язів.

Системні захворювання сполучної тканини – група аутоімунних захворювань, що характеризуються ураженням сполучної тканини та її похідних і циклічним перебігом.

Вибір лікарських рослин для лікування найбільш поширених форм остеоартрозу, ревматизму, ревматоїдних поліартритів має ґрунтуватися на ретельному аналізі причин захворювання, адекватній оцінці патогенезу.

Необхідно виділити кілька кардинальних і в той же час універсальних напрямків лікувальної дії, що будуть доцільними при всіх ревматичних захворюваннях.

Для імюнокорекції застосовують *солодку голу, череду трироздільну, нагідки лікарські, парило звичайне, кропиву дводомну, деревій звичайний, фіялку триколірну, підмаренник справжній* тощо.

Для оптимізації обміну речовин застосовують *корені лопуха справжнього, кульбаби лікарської, кропиви дводомної, пирію*

повзучого, шипшини коричнеї, траву череди трироздільної, лабазника в'язолистого, споришу, листя брусниці.

Для боротьби з атеросклерозом застосовують цибулини часнику городнього, м'якуш гарбуза звичайного, квітки конюшини лугової, шипшину (плоди, корінь), траву деревію звичайного, сухоцвіту багнового, пагони омели білої, насіння льону посівного, листя берези (різні види).

Як протизапальні та антибактеріальні засоби застосовують кору верби гостролистої, траву звіробою звичайного, корені айру болотного, солодки голої, оману високого, листя евкالیпту (різні види), малини звичайної, ожини звичайної.

Як знеболювальні засоби застосовують дягель лікарський, беладонну звичайну, чебрець.

Як місцевоподрозніючі (зігріваючі) засоби застосовують перець однолітній, гірчицю (пластирі).

При гострих артритих з вираженою проліферацією елементів сполучної тканини призначають **цитостатичні засоби**. У народній медицині здавна в такій ролі застосовують отруйні рослини: аконіт джунгарський, нетреба звичайна, корінь тамусу звичайного.

При формуванні лікувальних композицій перевагу віддають лікарським рослинам, які мають оптимальний набір лікувальних властивостей: спориш, корінь лопуха справжнього, плоди шипшини коричнеї, корінь солодки голої, листя берези (різні види).

При важких формах артритів, що супроводжуються сильним болем, покращення стану може бути досягнуте при використанні отруйних та сильнодіючих засобів (беладонна лікарська, блекота чорна, аконіт джунгарський, дурман звичайний, скополія карніолійська).

Протизапальні та протиревматичні засоби

Фітотерапія ревматизму

Ревматизм – системне запальне захворювання сполучної тканини, що характеризується переважним ураженням серцево-судинної системи та суглобі. Етіологічним фактором вважається інфікування β -гемолітичним стрептококом. Ревматизм зазвичай розвивається непомітно й поступово. У першу чергу захворювання вражає серце, кровоносні судини й суглоби, потім можуть постраждати печінка, нирки та легені. Така багатогранність проявів ревматизму пов'язана з тим, що він уражає клітини зі специфічними властивостями (сполучна тканина), які зустрічаються в людському організмі скрізь.

У типових випадках захворювання розвивається через 1–3 тижні після перенесеної ангіни або, рідше, іншої інфекції. У деяких хворих навіть первинний ревматизм виникає через 1–2 доби після охолодження без будь-якого зв'язку з інфекцією. Повторні випадки захворювання часто розвиваються після будь-яких захворювань, оперативних втручань, фізичних перенавантажень. Найбільш характерним проявом ревматизму є поєднання гострого поліартриту крупних суглобів з помірно вираженим запаленням серця.

Фармако- й фітотерапія ревматизму включає такі положення:

- ♦ Активне лікування гострої стадії захворювання за допомогою протимікробних (антибіотиків) та протизапальних (стероїдної та нестероїдної структури) засобів, а також лікарських рослин.
- ♦ Проведення щороку восени й навесні прорецедивного лікування ревматизму цими же препаратами.
- ♦ Санація в організмі хронічних вогнищ інфекції (отит, тонзиліт, гайморит, холецистит, аднексит тощо).
- ♦ Оздоровлення організму для запобігання виникнення грипу, гострих респіраторних вірусних захворювань, що знижують опірність організму до зовнішніх і внутрішніх (у цьому випадку – ревматизму) факторів.

Тому терапія проводиться переважно нестероїдними протизапальними препаратами, які мають протизапальну, анальгезуючу, жарознижуючу дію: саліцилати, похідні антранілової, індолоцтової, фенілпропіонової, нафтилпропіонової кислот.

Лікарські рослини посідають особливе місце в терапії ревматизму.

Етіотропна фітотерапія ревматизму полягає в застосуванні лікарських рослин:

- ♦ з протиалергічною дією (*череда трироздільна, солодка гола, фіалка триколірна*);
- ♦ з нормалізуючим впливом на імунну систему організму (*нагідки лікарські, парило звичайне, кропива дводомна, деревій звичайний, підмаренник справжній*).

Патогенетична фітотерапія спрямована на застосування рослин з протизапальною дією (ефективність має місце на будь-якій стадії захворювання й розвитку хвороби): *кора верби гостролистої, трава звіробою звичайного, корені айру болотного, солодки голої, оману високого, листя евкаліпту (різні види), малини звичайної, ожини звичайної*.

Симптоматична фітотерапія залежить від клінічних проявів та симптомів захворювання. Застосовують лікарські рослини:

- ♦ із жарознижувальною (полегшують стан хворого) – *кульбаба лікарська, береза бородавчата, кропива дводомна, айр болотний, суниця лісові, материнка звичайна, гадючник в'язолистий, шипшина корична;*
- ♦ сечогінною (проти набряковою) – *береза бородавчата, мучниця звичайна, брусниця звичайна, гадючник в'язолистий, золотушник звичайний, дягель лікарський, пирій повзучий;*
- ♦ знеболювальною – *беладонна звичайна, блекота чорна, чебрець, півонія незвичайна, чистотіл великий, верба гостролиста;*
- ♦ седативною – *первоцвіт весняний, арніка гірська, пасифлора інкарнатна, м'ята перцева, хміль звичайний;*
- ♦ загальнозміцнювальною – *женьшень, елеутерокок колючий, родіола рожева;*
- ♦ місцево подразнюючою дією – *перець однолітній, гірчиця (пластирі), розмарин лікарський, лаванда вузьколиста, евкаліпт прутовидний.*

Крім цього, рослини підвищують опірність організму до негативних факторів, забезпечують організм вітамінами, біометалами, амінокислотами, ферментами та іншими необхідними організму речовинами. До цього слід додати можливість тривалого застосування препаратів рослин (це також надзвичайно важливо в терапії ревматизму) без значних побічних ефектів (при правильному застосуванні).

Препарати лікарських рослин можна застосовувати як внутрішньо, так і зовнішньо, а це дуже суттєво у фармакотерапії ревматизму. Препаратами вибору можуть бути різні рослинні збори.

Засоби, що застосовуються місцево при болях у суглобах і м'язах

Препарат	Діючі речовини	Фармакологічна дія
1	2	3
Препарати перцю стручкового і подібні засоби		
Мазь «Ефкамон»	Камфора, олія гвоздична, олія ефірна гірчична, олія евкаліптова, ментол, метилсаліцилат, настойка перцю	Місцевопозрадноюча, протизапальна дія при больовому синдромі, викликає локальне підсилення кровообігу й гіперемію тканин в місці нанесення

Продовження таблиці

1	2	3
	стручкового, спирт коричний, хлорал-гідрат, тимол	
Перцю стручкового настойка	Капсаїцин	Місцевоподразнююча, відволікаюча дія при больовому синдромі, викликає локальне підсилення кровообігу й гіперемію тканин у місці нанесення, сприяє виділенню ендогенних біологічно активних речовин
Перцево-камфорний лінімент	Капсаїцин, спирт камфорний	Місцевоподразнююча, відволікаюча дія при больовому синдромі, викликає локальне підсилення кровообігу й гіперемію тканин у місці нанесення, сприяє виділенню ендогенних біологічно активних речовин
Еспол	Капсаїцин, диметилсульфоксид	Місцевоподразнююча, відволікаюча дія при больовому синдромі, викликає локальне підсилення кровообігу й гіперемію тканин у місці нанесення, протизапальна дія, покращує протікання метаболічних процесів в осередку запалення, антимікробна дія
Нікофлекс	Капсаїцин, етильнікотинат, гідроксидетилсаліцилат	Місцево препарат справляє судинорозширюючу, зігріваючу, а також відволікаючу, анагезуючу та протизапальну дію; застосовується при хронічних запальних захворюваннях опорно-рухового апарату (артроз, міалгія, невралгії, пов'язані зі спондилоартрозом, артрити), у відновлювальний період лікування тендовагініту, а також при підготовці м'язів до фізичного навантаження
Інші препарати		
Алором	Екстракт ромашки рідкий, сік алое, екстракт нагідок рідкий, ментол, олія евкالیптова	Протизапальний, безпечний засіб при лікуванні артритів, радикулітів, при міалгіях; покращує трофічні процеси, завдяки чому використовують для профілактики пролежнів
Аналгон	Камфора, ментол, олія сосни лісової, олія живиці, олія ялівцю	Місцевоподразнюючий, відволікаючий, знеболювальний засіб при ревматизмі, артритях, артралгіях, міозитах, ішіасі, радикулітах, а також при симптоматичному лікуванні ларингітів, трахеїтів, болю у горлі, ринітів

Продовження таблиці

1	2	3
Апізартрон	Олія бджолина, метилсаліцилат, аллілізотіоціанат	Покращує місцевий кровообіг і постачання тканин киснем, прискорює виведення з вогнища запалення токсичних продуктів обміну речовин, що викликають відчуття болю
Байнвель мазь інтенсив	Камфора, скипидар живичний, олія евкаліптова, ментол рацемічний, олія хвої сосни	Протизапальний, знеболювальний, місцево подразнюючий засіб при захворюваннях суглобів та м'язів, порушеннях периферичного кровообігу
Бальзам «Орел»	Ментол, камфора, метилсаліцилат, олія м'ятна, олія базилику, олія лавру китайського, олія каюпітова	Протизапальний, місцевозігріваючий, антисептичний, анестезуючий засіб при запальних процесах суглобів та м'язів, рефлекторно усуває відчуття болю (головного, суглобового, м'язового), спричиненого грипом, застудними захворюваннями, хворобами органів опорно-рухової системи, також розширює капіляри, покращуючи кровопостачання
Бен-Гей	Метилсаліцилат, ментол	Протизапальний, знеболювальний, місцево подразнюючий, розігріваючий засіб при захворюваннях суглобів та м'язів, порушеннях периферичного кровообігу
Біофриз	Ментол, камфора	Засіб має знеболювальну, охолоджуючу, розсмоктуючу, протизапальну дію; поліпшує кровопостачання в осередках ураження, підвищує проникність судин
Бом-Бенге	Метилсаліцилат, ментол	Протизапальний, знеболювальний, місцево подразнюючий, розігріваючий засіб при захворюваннях суглобів та м'язів, порушеннях периферичного кровообігу; у спортивній медицині як зігріваючий засіб
Вім-1	Цинеол, ментол, метилсаліцилат, камфора	Місцевий антисептичний, місцевоподрознюючий, анальгезуючий, розігріваючий та протизапальний засіб при запаленнях суглобів та м'язів, порушеннях периферичного кровообігу
Віпратокс	Отрута гюрзи, кислота саліцилова, камфора рацемічна, олія ялиці	Препарат має місцевоподрознюючу, анальгезуючу та протизапальну дію, збуджує чутливі нервові закінчення шкіри, покращує трофіку тканин

Продовження таблиці

1	2	3
Віпросал В	Отрута гадюк, камфора, кислота саліцилова, олія живиці	Місцевоподрознюючий, протизапальний, анальгезуючий засіб при запаленнях суглобів та м'язів; розсмоктує рубцові зміни тканин та стимулює їх регенерацію, має відволікаючі та зігріваючі властивості
Гевкамен	Ментол, камфора, олія евкалиптова, олія гвоздична	Зовнішній відволікаючий та знеболювальний засіб при невралгіях (біль, що розповсюджується по ходу нерва), міалгіях (болі в м'язах) та ін.
Дикрасин	Водний настій трави материнки звичайної та звіробою, листя і квіток глоду (1:1:0,6)	Протизапальний та безпечний засіб, покращує кровопостачання й живлення тканин навколо суглобів і хворих місць, покращує рухливість суглобів, хребта, зменшує відчуття скрутості, поліпшує рухливість опорно-рухового апарату, має капіляротонізуючу дію, зменшує ламкість капілярів
Дип хіт крем	Олія евкалиптова, живиця очищена, ментол, метилсаліцилат	Засіб має знеболювальну, місцевоподрознюючу та протизапальну дію, стимулює місцевий кровообіг у тканинах
Камфорна олія	Камфора	Місцевий антисептичний, місцевоподрознюючий, анальгезуючий та протизапальний засіб при запаленнях суглобів та м'язів
Капсікам	Диметилсульфоксид, бензилнікотинат, камфора рацемічна, скипидар, ванілін, намід	Протизапальний, місцевоподрознюючий засіб при запаленнях суглобів та м'язів
Контузін гель	<i>Symphytum officinalis</i> , <i>Calendula officinalis</i> , <i>Arnica montana</i> , <i>Echinacea purpurea</i>	Препарат має протизапальні, знеболювальні властивості при захворюваннях суглобів та м'язів, порушеннях периферичного кровообігу
Лінімент "Санітас"	Метилсаліцилат, олія евкалиптова, скипидар очищений, камфора, сало свиняче, вазелін	Протизапальний, знеболювальний, місцевоподрознюючий, розігріваючий засіб при захворюваннях суглобів та м'язів, порушеннях периферичного кровообігу

Продовження таблиці

1	2	3
Мазь Др. Тайсса з живокостом	Настойка живокосту (1:5), вітамін Е (токоферолу ацетат)	Препарат має протизапальний, болезаспокійливий ефект; сприяє формуванню кісткової мозолі. Алантоїн регенерує епітелій, зменшує болісність. Вітамін Е посилює ефект алантоїну, поліпшує живлення клітин, захищає їх від руйнування
Ментолатум бальзам	Ментол, камфора, метилсаліцилат, олія евкалиптова	Засіб виявляє знеболювальний, протизапальний, подразнюючий, відволікаючий ефект; має протимікробну дію
Мілістангель	Ментол, камфора, олія евкалиптова, олія скипидару, олія мускатна	Засіб виявляє місцевоподразнюючу, відволікаючу, протизапальну, муколітичну та антисептичну дію. Застосовують у комплексній терапії гострих респіраторних захворювань, що супроводжуються нежитом, закладеністю носа, кашлем, а також при міалгії, люмбаго, головному болю
Мув мазь	Ментол, олія евкалиптова, олія Вінтергрін, олія скипидару	Протизапальний, місцевоподразнюючий, судиннорозширюючий, анальгезуючий засіб при запаленнях суглобів та м'язів
Найз гель	Німесулід, метилсаліцилат, ментол, капсаїцин	Препарат має місцеву протизапальну, знеболювальну дію, усуває біль у суглобах при русі й спокої, нейтралізує припухлість і ранкову скутість суглобів
Найзер	Капсаїцин, ментол, німесулід, метилсаліцилат	Місцева анальгезуюча, протизапальна, протинабрякова дія. Місцевоподразнююча, відволікаюча дія при больовому синдромі, викликає зменшення проявів больового синдрому, у тому числі в суглобах у спокої та при русі
Піаскледин	Неомілювані сполуки олії авокадо, неомілювані сполуки олії сої	Посилюють синтез колагену хондроцитами суглобів і зменшують синтез інтерлейкінів-1, підвищують експресію трансформуючого фактору росту β
Ревма-гель	Гомеопатична настойка <i>Rhus toxicodendron</i> , гомеопатична настойка <i>Ledum</i> , гомеопатична настойка <i>Symphytum ad usum externum</i>	Протизапальна, місцевоподразнююча дія при гострих та хронічних симптомах ревматоїдних захворювань м'яких тканин та суглобів, травмах суглобів з розтягненням та розривом зв'язок

Продовження таблиці

1	2	3
Ревма-мазь інтенсив	Камфора, живиця очищена, олія евкаліптова, ментол, олія соснової хвої	Відволікаюча, місцевоподразнююча, протизапальна, антисептична дія. При втиранні в шкіру викликає подразнення чутливих нервових закінчень, що сприяє розширенню поверхневих судин, виникненню відчуття тепла, покращенню кровообігу шкіри та м'яких тканин
Скипидарна мазь	Олія скипидару	Місцевоподразнюючий, відволікаючий, антисептичний засіб при захворюваннях суглобів, м'язів та при захворюваннях дихальних шляхів
Спирт камфорний	Камфора, спирт етиловий 70 %	Місцевоподразнююча, відволікаюча дія при больовому синдромі
Суприма-плюс мазь	Камфора, ментол, олія евкаліптова, тимол, олія живиці	Місцевоподразнюючий, місцевознеболювальний та протизапальний засіб при м'язовому болю та запаленнях верхніх та нижніх дихальних шляхів, що супроводжуються кашлем, нежитем, закладеністю носа
Фаст реліф мазь	Ментол, камфора, метилсаліцилат, тимол, олія евкаліптова, скипидар очищений, олія гвоздична	Знеболювальний, відволікаючий, місцевоподразнюючий, антисептичний, зігріваючий, антисептичний, спазмолітичний, місцевоанестезуючий засіб при невралгіях, міалгіях, артралгіях, ішіасі, люмбаго та ін.; покращує кровообіг

Засоби, що застосовуються при подагрі

Фітотерапія подагри

Подагра – метаболічне захворювання, пов'язане з порушенням пуринового обміну та накопиченням сечової кислоти у внутрішньоклітинних рідинах організму, що призводить до відкладення кристалів сечової кислоти в суглобах. Захворювання зазвичай виникає після 40 років у чоловіків та після менопаузи в жінок. Подагра вражає будь-які суглоби, але частіше за все страждають суглоби пальців ступні. До факторів ризику відносять також артеріальну гіпертонію, цукровий діабет, сімейну схильність, порушення харчування. Як правило, приступ подагри розвивається на фоні прийому алкоголю (особливо пива) або переїдання. Захворювання виявляється несподіваним та інтенсивним болем, почервонінням та відчуттям печіння в суглобі.

Приступи подагри виникають, як правило, уночі. Якщо подагру не лікувати, приступи стають частішими, а періоди загострення тривалішими. Подагра вражає нові суглоби, часто до патологічного процесу залучаються нирки й сечовивідні шляхи.

Розрізняють первинну та вторинну подагру. Первинна подагра – самостійне захворювання, вторинна подагра – прояв інших хвороб (мієлолейкози, псоріаз, хронічна ниркова недостатність, гемоглобінопатії, вроджені пороки серця з еритроцитозом) або наслідки застосування лікарських засобів (рибоксин, цитостатики, салуретики та ін.).

Лікування подагри слід проводити в таких напрямках:

– суворе дотримання дієти з переважним уживанням молочно-рослинної їжі, особливо кислого молока, цитрину, плодів агрусу звичайного, суниць, соку апельсинів. Вилучають з харчування продукти, що сприяють розвитку подагри (спиртні напої, м'ясні страви, квасоля, щавель, тваринні жири, прянощі);

– постійне виконання фізичних вправ, що сприяють зменшенню відкладення солей сечової кислоти в організмі. З цією метою хворому рекомендують тривалі прогулянки пішки. Але такі заходи, як масаж та заняття спортом, не будуть діяти позитивно без відповідної дієти, тому що не впливають на причину виникнення захворювання.

Застосування препаратів з лікарських рослин, фізіологічно активні речовини яких діють як знеболювальні, сечогінні, солегінні, протизапальні, а також регулюють обмін речовин (*лопух справжній, огірочник лікарський, тополя тремтяча (осика), фіалка триколірна, яглиця звичайна, хвощ польовий, беладона лікарська, бузина чорна, блекота чорна, пирій повзучий*). Препарати рослин потрібно використовувати як усередину, так і місцево для ванн, примочок, компресів.

Фітотерапія артриту, поліартриту

Артрит – запалення суглобів, яке має причини як інфекційної (*бруцельозний, гонорейний, дизентерійний, сифілістичний та ін.*), так і неінфекційної (*подагричний, склеротичний артрит, що розвивається після травми та ін.*) природи. Особливе місце посідають алергічний та ревматоїдний артрит.

Ревматоїдний артрит – хронічне аутоімунне захворювання сполучної тканини з переважним ураженням суглобів. Причини захворювання – інфекційно-алергічні (віруси, стрептококи

й стафілококи, порушення імунних механізмів в організмі). Захворювання починається із суглобових болей, набряку, запалення в області суглоба, загальних проявів: підвищення температури, слабкості та ін. Може уражатися декілька суглобів одночасно або окремі суглоби. Захворювання може призвести до різкого обмеження функції суглобів. При хворобі Бехтерева (різновид артриту) уражаються суглоби хребта, іноді великі суглоби – тазостегнові, плечові.

Етіотропна та патогенетична фітотерапія залежить від причини виникнення цих захворювань і відповідно застосування лікарських рослин з протизапальною, антимікробною, десенсибілізуючою, антиоксидантною дією (*кора верби гостролистої, трава звіробою звичайного, корені айру болотного, солодки голої, оману високого, листя евкالیпту прутовидного, малини звичайної, ожини*).

Симптоматична фітотерапія аналогічна «**Симптоматичній фітотерапії ревматизму**».

Фітотерапія остеоартрозу, остеохондрозу, остеопорозу хребта

Остеоартроз – хронічне незапальне захворювання суглобів невідомої етіології. Вважається, що остеоартроз – збірне поняття, яке включає в себе декілька захворювань з різними причинами, механізмами розвитку, клінічними проявами, що робить важким вибір терапії. Біль, деформація й тугорухливість суглоба є основними проявами остеоартрозу. У цілому для захворювання характерний механічний ритм болю – виникнення болю під впливом денного фізичного навантаження й стихання в період нічного відпочинку.

Короткочасний «стартовий» біль виникає після відпочинку й швидко минає на фоні рухової активності. Стартові болі обумовлені тертям суглобових поверхонь, на яких осаджується детрит – фрагменти хрящової та кісткової деструкції. При перших рухах у суглобі детрит виштовхується в завороти суглобової сумки, і біль значно зменшується або припиняється повністю.

Можлива так звана «блокада суглоба» – виражений больовий синдром, який швидко розвивається внаслідок появи «суглобової миші» – кісткового або хрящового фрагмента із защемленням його між суглобовими поверхнями або проникненням у м'які навколосуглобові тканини. Інтенсивність болю при цьому позбавляє пацієнта можливості зробити найменший рух у цьому суглобі.

Зазвичай остеоартроз розвивається повільно й починається з ураження одного суглоба, але через деякий час у процес включаються й інші суглоби, частіше всього ті, які компенсаторно брали на себе підвищене механічне навантаження, щоб розгрузувати суглоб, який захворів першим.

Остеохондроз – деградація й розпад міжхребтових дисків. Саме остеохондроз є причиною болю в спині у 80 % випадків. Якщо остеохондроз ускладнений грижами міжхребтових дисків, біль може з'явитися в кінцівках, голові, а також у внутрішніх органах. При поперековому остеохондрозі, який є найбільш поширеним, в основному виникає біль у нижніх кінцівках, при шийному остеохондрозі – в руках і голові, при остеохондрозі в грудному відділі – у внутрішніх органах. Поряд з міжхребтовим диском розміщені нервові відгалуження, судини та спинний мозок. Грижа диска травмує нервові закінчення, що й приводить до виникнення болю.

Остеопороз – зниження щільності кісткової тканини, що супроводжується схильністю до переломів. Частіше за все зустрічаються переломи шийки стегна або хребта, однак бувають переломи й інших частин скелета. Зазвичай остеопороз уражає жінок (особливо після менопаузи) та людей похилого віку. Також розвитку остеопорозу сприяють паління, прийом деяких лікарських препаратів (кортикостероїдів), надлишкове споживання кофеїну.

Основні лікарські препарати, які застосовують для лікування ревматичних хвороб, – знеболювальні та протизапальні засоби. Деякі автори відводять фітотерапії лише допоміжну роль. Однак клінічний досвід доводить, що лікарські рослини можуть виступати і як основні лікарські засоби. При складанні зборів лікарських рослин вибирають ті рослини, що виявляють протизапальну, діуретичну (протинабрякову), знеболювальну, седативну, занальнозміцнювальну, десенсибілізуючу дії, регулюють обмінні процеси.

Фітотерапія аналогічна «**Фітотерапії ревматизму**».

Фітотерапія невралгії, міалгії

Розрізняють деякі патологічні стани, що призводять до погіршення функцій опорно-рухового апарату, зокрема запалення м'язів та запалення нервів.

Міозит – запалення скелетних м'язів. Проявляється ниючими болями в м'язах рук, ніг, тулуба, що підсилюються при русі. Міозит зазвичай є наслідком незвичних фізичних навантажень (особливо на холоді), забиття напружених м'язів (при заняттях спортом). Іноді міозит виникає як ускладнення гострих інфекційних і застудних захворювань. Також запалення м'язів може виникати при захворюваннях сполучної тканини (ревматизм, червоний вовчак, ревматоїдний артрит, склеродермія та ін.) та при остеохондрозі.

Міозит може набутися хронічного характеру й загострюватися при охолодженні, зміні погоди, вночі. Для міозиту характерно відчуття болю при пальпації м'язів, наявності в них ниючих вузликів та тяжів.

Невралгія – захворювання периферичних нервів, що супроводжується нападами сильного болю. Залежно від того, на якій ділянці нервової системи виникає біль, розрізняють різні типи невралгій. Найбільш поширена з них – невралгія тройничного нерва. Невралгія тройничного нерва може бути результатом травми обличчя, перенесеного запалення пазух носа, хворих зубів (пульпіти), навіть неправильного прикусу.

Постійний біль або больові приступи в області ребер, що підсилюються при кашлі або чиханні, можуть бути ознакою міжреберної невралгії. Частіше за все це захворювання є результатом остеохондрозу грудного відділу хребта або поперекового герпесу.

Стріляючий біль на зовнішній поверхні стегна проявляється при невралгії зовнішнього шкірного нерва стегна. Приступ підсилюється при русі, по шкірі розповсюджується печіння, оніміння.

Препарати з лікарських рослин при внутрішньому або місцевому застосуванні виявляють знеболювальну, протизапальну дію і тим самим поліпшують стан хворого. Лікування починають з місцевого призначення препаратів з рослин.

*Фітозасоби, що застосовують
при патології опорно-рухового апарату*

Препарат	Діючі речовини	Фармакологічна дія
1	2	3
Препарати системної дії		
Артіфлекс	Глюкозаміну гідрохлорид, ібупрофен, алантоїн	Препарат поповнює ендогенний дефіцит глюкозаміну, стимулює синтез протеогліканів гіалуронової кислоти в синовіальній рідині. Підвищує проникність суглобової капсули, відновлює ферментативні процеси в клітинах синовіальної мембрани і суглобного хряща
Артрикур	Перець чорний, перець довгий, Terminalia hebula, Terminalia belerica, Phyllanthus embica, Comifora vigta, Curcuma longa, вітання снодійна, Імбир лікарський,	Протизапальний, спазмолітичний, знеболювальний, тонізуючий засіб, має виражені імуностимулюючі й антиоксидантні властивості, нормалізує процеси травлення, покращує кровообіг, виявляє противірусну, антибактеріальну й протигрибкову дію, має сечогінний ефект, зменшує симптоми стресу

Продовження таблиці

1	2	3
	боєравія простягнута, махараснада гана	
Артро-гран	Rhus tox., Bryonia, Causticum, Ledum, Rhododendron	Полегшує біль, набряклість, скутість рухів у суглобах, сприяє нормалізації мінерального обміну, поліпшує кровопостачання тканин
Ассалікс	Сухий екстракт кори верби з мінімальним вмістом саліцину 60 мг	Протизапальна, знеболювальна дія при ревматичних запаленнях та болю в суглобах, поперековому та шийному відділах хребта
Вобензим	Панкреатин, трипсин, хімотрипсин, бромелаїн, папаїн, амілаза, ліпаза, рутозид	Протизапальний, протинабряковий, фібринолітичний, імуномодуючий та знеболювальний засіб при запальних процесах різноманітної етіології; прискорює розсмоктування гематом та лізис некротизованих тканин, нормалізує проникність судинної стінки, сприяє елімінації токсичних продуктів
Допельгерц актив ревмагут	Сухий екстракт кореня гарпарофітума	Препарат має легкий протизапальний і анальгетичний ефект. Застосовують для симптоматичного лікування больового синдрому легкої й середньої тяжкості при захворюваннях суглобів, а також для лікування дегенеративних захворювань опорно-рухового апарату в складі комплексної терапії
Зинаксин	Екстракт імбирю, екстракт альпінії	Знеболювальна, протизапальна дія при болях та скутості в суглобах, що викликані остеоартритом
Інцена	Capsicum, Belladonna, Pulsatilla, Apis, Lachesis	Засіб чинить протизапальну, десенсибілізуючу, імуномодуючу дію, зменшує проникність капілярів, перешкоджає утворенню набряків, покращує реологічні властивості крові, також сприяє очищенню поверхні рани від гнійних виділень, прискорює процес загоєння та рубцювання
Колхіцин	Колхіцин	Протиподагрична, знеболювальна дія. Застосовується при гострому подагричному приступі, профілактиці рецидиву гострих подагричних атак

Продовження таблиці

1	2	3
Остеоартизи актив плюс	Глюкозаміну гідрохлорид, хондроїтин сульфат, сухий екстракт плодів селери пахучої, сухий екстракт кори верби білої, сухий екстракт кореневищ імбирю	Засіб має виражений хондропротекторний та протизапальний ефекти, виявляє анальгезуючу, жарознижувальну дію, підвищує периферичний кровообіг і потовиділення, підвищує імунітет, уповільнює процес руйнування хряща, покращує рухливість суглобів. Застосовують при остеоартрозі, больовому синдромі при остеоартриті, остеохондрозі, ревматизмі, фіброзиті, міозиті, больовому та набряковому синдромі при артриті, подагрі
Остеоартризи актив	Глюкозаміну гідрохлорид, сухий екстракт плодів селери духмяної, сухий екстракт кори верби білої, сухий екстракт кореневищ імбирю лікарського	Засіб має хондропротекторний та помірний протизапальний ефекти, виявляє анальгезуючу, жарознижувальну дію, підвищує периферичний кровообіг і потовиділення, підвищує імунітет, уповільнює процес руйнування хряща, покращує рухливість суглобів
Остеоартризи макс	Глюкозаміну гідрохлорид, кальцій, фітоменадіон, рутозид, колекальціферол, сухий екстракт кори верби білої, сухий екстракт цілої рослини гісопу водяного, екстракт листя гінко дволопатевого, сухий екстракт плодів чорниці звичайної, сухий екстракт листя центели азіатської	Засіб має виражений хондропротекторний та протизапальний ефекти, виявляє анальгезуючу, жарознижувальну дію, покращує периферичний кровообіг і потовиділення, підвищує імунітет, уповільнює процес руйнування хряща, покращує рухомість суглобів, укріплює капіляри
Ревмагерб	Екстракт з кореня гарпарофітума, трава ехінацеї пурпурної, квітки лабазника	Протизапальний, знеболювальний імуностимулюючий засіб, виявляє також жовчогінний та сечогінний ефекти, збуджує апетит. Застосовується в складі комплексної терапії для

Продовження таблиці

1	2	3
		лікування ревматичного та неревматичного поліартриту, болю та скутості суглобів при дегенеративних захворюваннях опірно-рухового апарату
Ревма-капсули	Сухий екстракт з кореню мартинії духмяної (4,4–5,0:1)	Протизапальна, знеболювальна дія при захворюваннях опорно-рухового апарату
Ревмафіт	Сухий екстракт коренів мартинії запашної (1,5–2,5:1)	Має протизапальну й знеболювальну дію, пригнічує синтез запальних цитокінів, сприяє супресії матричних металопротеїназ у хондроцитах, що викликає пригнічення запальних процесів
Репісан	Нагідки, арніка гірська, рута духмяна, звіробій звичайний, живокіст лікарський	Анальгезуючий, протизапальний, регенеруючий, капіляротекторний засіб; підсилює утворення грануляцій, сприяє розсмоктуванню рубцових тканин, стимулює остеосинтез при запальних й дегенеративних захворюваннях хребта й суглобів, наслідки травм, повільному загоюванні ран
Реуматин еліксір	Екстракт морської лапохвості змії, екстракт сігесбекії східної, кореневище гомаломени, кореневища лігустікума Уолліча, кора шефлери восьмилистої, шкірка цитрусових, олія анісу	Протизапальний, знеболювальний, що нормалізує обмінні процеси для полегшення болювого синдрому, поверненню суглобам працездатності, покращує кровозабезпечення суглобів та м'язів при ревматичних захворюваннях
Реуматин таблетки	Екстракт морської лапохвості змії, екстракт сігесбекії східної	Протизапальний, анальгезуючий, протиревматичний засіб при запальних та дегенеративних захворюваннях суглобів
Сольвенцій	Кальцію фторид, сірка, плаун булавовидний, барбарис звичайний, туя західна	Сприяє нормалізації обмінних процесів у пацієнтів із захворюваннями опорно-рухового апарату. Препарат покращує виведення продуктів метаболізму й призводить до зменшення відкладення солей

Продовження таблиці

1	2	3
Сустамар	Сухий екстракт коренів мартинії запашної (4,5–5:1)	Має протизапальну й знеболювальну дію, пригнічує синтез запальних цитокінів, сприяє супресії матриксних металопротеїназ у хондроцитах, що викликає пригнічення запальних процесів
Флогензим	Трипсин, бромелайн, рутозид	Протизапальний, протинабряковий, фібринолітичний, імуномодулюючий та знеболювальний засіб при запальних процесах різноманітної етіології: рани, опіки, травми, ревматичний міозит, остеоартроз, у комбінації з антибіотиками для лікування інфекційно-запальних захворювань порожнини рота, носових пазух, дихальних шляхів, сечостатевої системи, органів травлення
Фонг Те Тхап	Кореневище голмомени, корінь стефанії, плоди нетреби, корінь горцю багатозвітнього, трава себе-сбекії, кореневища смілакса, серцевина кори драцени камбоджийської, корінь ангеліки	Протизапальний, анельгезуючий, спазмолітичний, нормалізуючий обмінні процеси засіб для полегшення больового синдрому при русі, зняття набряку суглоба, поверненню суглобам працездатності; покращує кровозабезпечення суглобів та м'язів при ревматизмі, артриті, остеохондрозі
Фонг Тхап Тху	плоди айви гарбузової, кора шефлери восьмилистной, корінь дягелю китайського, ладанне дерево (олібанум), корінь ворсянки (дипсакуса), трава посконніка, стебло сангентодакса, гілки ремнецветника, кореневище голмомени, корінь стефанії, корінь Кора коричника, дягелю, пагони	Протизапальний, знеболювальний та заспокійливий засіб при ревматизмі, запаленнях та болях у суглобах, радикуліті, люмбаго, хворобах опірно-рухового апарату. Препарат поліпшує процеси обміну речовин, покращує кровообіг у ділянці локалізації патологічного процесу, відновлює рухливість суглобів та хребта

Продовження таблиці

1	2	3
	ункарії носолістної, корінь клематису	
Хомвіоревман	Colchicum, Actaea, Spiraea ulmaria, Bryonia, Ruta	Протизапальний, знеболювальний засіб при запаленнях суглобів, знижує рівень сечової кислоти при подагрі

Засоби, що впливають на нервову систему

Анальгетики

Фітотерапія болювого синдрому та мігрені

Біль є життєво важливим захисним біологічним феноменом, що відображає психофізіологічний стан людини, який виникає під впливом шкідливих факторів і включає такі компоненти, як свідомість, відчуття, пам'ять, мотивації, вегетативні, соматичні та поведінкові реакції.

Неврологічними причинами гострого болю можуть бути травматичні, інфекційні, дисметаболичні та інші ушкодження центральної нервової системи (ЦНС) та периферійної нервової системи.

Для тамування болювих відчуттів застосовують наркотичні або ненаркотичні анальгетики. До наркотичних належить морфін і близькі до нього алкалоїди (опіати), синтетичні сполуки, що мають опіатоподібні властивості (опіоїди). Ненаркотичні анальгетики включають синтетичні похідні саліцилової кислоти, піразолону, аніліну та інших сполук.

Мігрень – захворювання, обумовлене спадковою дисфункцією вазомоторної регуляції, що виявляється переважно у вигляді нападів головного болю, які періодично повторюються, зазвичай у одній половині голови.

Виникнення мігрені пов'язано із аневризмами судин мозку, а також з деякими органічними процесами базальної мембрани й спадковими факторами. Напади мігрені можуть бути спровоковані хвилюванням, метеорологічними факторами, аліментарною гіпоглікемією, мерехтливим або яскравим світлом.

Під час першої фази виникає спазм судин, при цьому відзначають також зменшення кровопостачання стінок судин. У другу фазу настає розширення судин та збільшується амплітуда пульсових коливань їх стінок. У третій фазі розвивається набряк судинних стінок і періартеріальних тканин, що призводить до ригідності стінок судин та набряку мозку. У четвертій фазі відбувається зворотній розвиток зазначених змін.

Основна клінічна ознака мігрені – мігренозний напад, що складається з чотирьох фаз: передбольової, судинного паралічу та головного болю, розлитого болю, постбольового періоду.

Виникненню нападу можуть передувати пригнічений настрій, апатія, зниження працездатності, сонливість. Потім виникає мігренозна аура: спалахи в полі зору, мерехтіння перед очима, відчуття заніміння в кінцівках та ін.

Головний біль у більшості випадків має односторонній характер (гемікранія), при повторенні ознак виникає в тій самій половині голови. Біль має пульсуючий, сверлячий характер, наприкінці переходить у тупий.

Під час нападів виникає підвищення загальної чутливості, нетерплячість яскравого світла, гучних звуків, больових та тактильних подразників. Напад часто супроводжується нудотою та блюванням.

Фітотерапія больового синдрому

При дуже сильних болях травматичного або посттравматичного походження, або пов'язаних з іншими патологічними станами застосовують препарати наркотичних анальгетиків – похідні морфіну та кодеїну. Механізм дії наркотичних анальгетиків, зокрема морфіну, обумовлений впливом на опіоїдні рецептори, розташовані в підкоркових структурах головного мозку. Викликають стан ейфорії, посилюють дію наркотичних, снодійних та місцевоанестезуючих речовин, пригнічують дихальний та кашльовий центри, збуджують центри блюваючих нервів та блювотний центр. Гальмують секреторну та моторну функції травної системи, просування вмісту травного каналу також гальмується завдяки підвищенню тонузу заворотнику та ілеоцекального клапана; підвищують тонус сфінктерів сечового міхура, гладких м'язів бронхів, жовчовивідних шляхів, матки. Знижують основний обмін та температуру тіла.

У кодеїну більш виражена пригнічувальна дія на кашльовий центр. Препарати кодеїну призначають для заспокоєння кашлю.

Фітотерапія мігрені

При нападах мігрені традиційно застосовуються лікарські рослини, що мають болетамувальні, седативні, спазмолітичні властивості: *листя меліси, листя м'яти перцевої, плоди коріандру, листя первоцвіту, трава звіробою, квітки лаванди, кореневища валеріани, трава материнки* та ін.

В офіційній медицині застосовуються препарати *ерготаміну*. Ерготаміну тартрат – алкалоїд *маткових ріжків* входить до складу препаратів, що застосовуються при мігрені. Ерготаміну тартрат стимулює гладкі м'язи й викликає вазоконстрикцію мозкових та перферійних кровоносних судин, унаслідок чого зменшується набряк головного мозку. У складі препаратів ерготаміну тартрат застосовують разом з кофеїном, який посилює абсорбцію та терапевтичний ефект ерготаміну.

Фітопрепарати, що застосовуються як анальгетики

Препарат	Діючі речовини	Фармакологічна дія
1	2	3
Опіоїди		
Морфіну гідрохлорид	Морфіну гідрохлорид	Наркотичний анальгетик. Анальгезуюча та протишокова дія. У високих дозах – снодійний ефект. Пригнічує дихальний центр, кашльовий центр, збуджує центр блукаючого нерва. Підвищує тонус гладкої мускулатури внутрішніх органів
Морфін-3Н	Морфін	
Морфіну сульфат	Морфін	
Омнопон	Суміш гідрохлоридів алкалоїдів опію: морфіну 48–50 %, інших алкалоїдів 32–35 %	Має виражений анальгезуючий та спазмолітичний ефект
Засоби, що застосовуються при мігрені		
Діфметре	Індометацин, прохлорперазин, кофеїн	Застосовують для невідкладного лікування мігрені з ауурою і без неї (особливо в пацієнтів, у яких під час нападу мігрені виникають нудота й блювота). Лікування нападів головного болю, напруги
Номігрэн	Ерготаміну тартрат, кофеїн, пропіфеназон, камілофіну гідрохлорид, мелоксікаміну цитрат	Ерготаміну тартрат стимулює гладкі м'язи й зменшує набряк головного мозку. Камілофіну гідрохлорид діє спазмолітично, усуває початковий вазоспазм. Пропіфеназон має анальгезує. Мелоксікаміну цитрат надає м'яку седативну, антиеметичну й антигістамінну дію. Кофеїн підвищує абсорбцію ерготаміну й підсилює його терапевтичний ефект

Психолептичні засоби. Снодійні та седативні препарати

Фітотерапія порушень сну та седативні фітопрепарати

Безсоння (інсомнія) – різні за патогенезом та клінічною характеристикою розлади сну, що проявляються порушенням засинання, уривчастим, поверхневим сном або передчасним пробудженням.

Розлади сну спостерігають при важких хвилюваннях, різних неврозах, психічних захворюваннях, органічних ураженнях головного мозку (судинні ураження стоволу головного мозку, енцефаліти, арахноїдіти), а також при деяких захворюваннях серцево-судинної системи, дихальних шляхів, різних шлунково-кишкових розладах, ураженнях залоз внутрішньої секреції, захворюваннях із стійким больовим синдромом. Безсоння може спостерігатися в дітей при неврозах, перевтомі, надмірній вразливості, а в окремих випадках – при органічних ураженнях головного мозку.

Розлади сну в деяких випадках можна розглядати як порушення механізму виникнення втомленості.

При безсонні порушується не тільки засинання, глибина та тривалість сну, але і його структура. Змінюється нормальне співвідношення повільного та швидкого сну. Розрізняють порушене засинання та передчасне пробудження.

Неврози – психогенні нервово-психічні розлади, що проявляються специфічними емоційно-аферентними та сомато-вегетативними клінічними симптомами. При неврозах не спостерігається помітних патоморфологічних змін у нервовій системі. Неврози – найбільш поширений вид психогенних реакцій; вони характеризуються психічними розладами (нав'язливі стани, істеричні прояви та ін.), критичним ставленням до них, збереженістю усвідомлення хвороби, наявністю соматичних та вегетативних порушень. Найбільш часто зустрічають неврастенію (астенічний невроз), невроз нав'язливих станів, істерію, депресивний невроз.

Неврози можуть виникати при фізичному перевантаженні, соматичних захворюваннях, травмах, неприємностях у родині, зловживанні алкоголем, безконтрольному вживанні транквілізаторів та снодійних.

Фітотерапія неврозів та безсоння

Фітотерапія має ряд переваг при лікуванні неврозів. В одному лікарському засобі рослинного походження можуть реалізуватися основні напрямки етіопатогенетичної та симптоматичної терапії. При цьому вдається дотримуватись принципу індивідуального підбору та дозування фітозасобу. Для досягнення трьох основних ефектів (седативного, анксиолітичного та снодійного) застосовують основну та допоміжну групи ЛРС.

Основна група – лікарські рослини, що навіть при монотерапії виявляють помірно-виражений або виражений седативно-снودійний ефект: *валеріана лікарська, материнка звичайна, верес звичайний, гадючник в'язолистий, кіпрей вузьколистий, липа серцелиста, меліса звичайна, пасифлора інкарнатна, півонія незвичайна, собача кропива п'ятилопатева, синюха блакитна, хміль звичайний*.

Допоміжна група – лікарські рослини, що мають помірну або слабку седативну дію, недостатню для проведення монотерапії, але сприяють нормалізації функцій внутрішніх органів: *глід, буркун лікарський, м'ята перцева, ромашка лікарська, череда трироздільна, фіалка триколірна* та ін.

Для досягнення тонізуючого та ноотропного ефектів також використовуються рослини основної та допоміжної груп.

Лікарські рослини, що містять адаптогени, високоефективні при монотерапії й забезпечують нормалізацію обмінних процесів, підвищують стійкість організму до несприятливих впливів, у тому числі до радіації (радіопротекторний ефект), позитивно впливають на функції ендокринної та імунної систем. (Див. розділ «**Засоби, що впливають на травну систему та метаболізм**»).

Лікарські рослини допоміжної групи мають м'яку тонізуючу дію, покращують самопочуття та працездатність. Частіше використовують такі препарати: *холодні настої кореневищ айру, кореневищ з коренями оману, коренів цикорію; настойку арніки у маленьких дозах; настій листя бадану, смородини чорної, трави льонку звичайного*. В якості антидепресанта можна застосовувати *настойку звіробою*.

Для профілактики гіпоксії в збори додають *буркун, липу, чистець* та ін.

Фітопрепарати, що застосовуються як снودійні та седативні

Препарат	Діючі речовини	Фармакологічна дія
1	2	3
Комбіновані препарати барбітуратів		
Барбовал	Ментол, етилбромізовалеріанат	Коронароділятуючий та рефлекторно седативний засіб. Гіпотензивна і спазмолітична дія, уповільнює перистальтику шлунку і кишечнику
Валекард-Здоров'я	Фенобарбітал, етиловий ефір,	Має седативну, судинорозширювальну дію

Продовження таблиці

1	2	3
	Альфа-бромізовалеріанової кислоти	
Валокордин	Етилбромізовалеріанат, фенобарбітал, олія м'яти, олія суплідь хмелю	Фенобарбітал має седативну дію (без помітного снодійного ефекту), судинорозширювальну дію. Масло м'яти перцевої має судинорозширювальну дію
Корвалдін	Фенобарбітал, олія м'яти перцевої, олія хмелю	Фенобарбітал має седативну дію (без помітного снодійного ефекту), судинорозширювальну дію. Масло м'яти перцевої має судинорозширювальну дію
Корвалкапс	Фенобарбітал, етиловий ефір альфа-бромізовалеріанової кислоти	Має седативну, судинорозширювальну дію
Корвалол	Етилбромізовалеріанат, фенобарбітал, олія м'яти, олія суплідь хмелю	Фенобарбітал має седативну дію (без помітного снодійного ефекту), судинорозширювальну дію. Масло м'яти перцевої має судинорозширювальну дію
Корвалтаб	Етилбромізовалеріанат фенобарбітал, олія м'яти	Сприяє зниженню збудливості ЦНС, заспокоює, полегшує настання природного сну. Спазмолітична дія
Препарати валеріани		
Валевігран	Гідрофільний комплекс валеріани	Седативний, спазмолітичний засіб
Валеріана	Кореневища з коренями валеріани	Валеріанова кислота й валепотріати мають спазмолітичну дію. Комплекс БАР уповільнює серцевий ритм і розширює коронарні судини. Препарат має різнобічну дію на організм, пригнічує ЦНС, знижує її збудливість, полегшує настання природного сну. Виявляє седативний ефект. Має також жовчогінну дію, підсилює секреторну активність ШКТ
Валеріана форте	Екстракт валеріани	Седативний, спазмолітичний засіб. Надає заспокійливу дію на ЦНС, знижує дратівливість, напруження, полегшує настання сну

Продовження таблиці

1	2	3
Валеріани кореневища з коренями	Ефірна олія, вільні ізовалеріанова кислота й борнеол, ефіри борнеолу з кислотами (масляною, мурашиною, оцтовою та іншими), терпеноїди (камфен, лимонен, миртенол, пінен, терпинеол тощо), алкалоїди валерин і хатині	Седативний, спазмолітичний засіб
Валеріани настойка	Ефірна олія, вільні ізовалеріанова кислота й борнеол, ефіри борнеолу з кислотами (масляною, мурашиною, оцтовою та іншими), терпеноїди (камфен, лимонен, миртенол, пінен, терпинеол тощо), алкалоїди валерин і хатині	Седативний, спазмолітичний засіб. Зменшує збуджуваність ЦНС, знижує тонус гладких м'язів
Валеріани екстракт	Ефірна олія, вільні ізовалеріанова кислота й борнеол, ефіри борнеолу з кислотами (масляною, мурашиною, оцтовою та іншими), терпеноїди (камфен, лимонен, миртенол, пінен, терпинеол тощо), алкалоїди валерин і хатині	Седативний, спазмолітичний засіб
Валеріка	Порошок кореневищ з коренями валеріани	Седативний, спазмолітичний засіб
Препарати півонії		
Півонії настойка	Ефірна олія (пеонол, пеонозид, пеонолід), глікозид саліцин, метилсаліцилат тощо	Седативний засіб. Зменшує збуджуваність ЦНС

Продовження таблиці

1	2	3
Препарати собачої кропиви		
Собачої кропиви настойка	Комплекс флавоноїдів, іридоїдів, алкалоїдів	Седативні властивості, знижує артеріальний тиск і уповільнює ритм серцевих скорочень
Собачої кропиви трава	Флавоноїди, іридоїди, алкалоїди, дубильні речовини, сапоніни, гіркі і цукристі речовини, ефірна олія	Зменшує збудливість ЦНС, спазмолітична, протисудомна, уповільнює ритм і збільшує силу серцевих скорочень, гіпотензивна дія
Інші препарати, у тому числі комбінації		
Адоніс-бром	Екстракт адонісу густий	Заспокійлива, кардіотонічна дія
Алора	Екстракт страстоцвіту сухий	Препарат покращує настрій при депресивних станах, зменшує тривожність і психічне напруження, має легкий снодійний ефект без симптому пригніченості під час пробудження. Має протисудомні властивості
Антистрес лабофарм	Кореневища з коренями валеріани, супліддя хмелю, листя меліси, трава кропиви собачої	Седативна, кардіотонічна дія
Валокормід	Беладона, валеріана, конвалія, ментол, натрію бромід	Седативна, кардіотонічна і спазмолітична дія. Зменшує збуджуваність ЦНС, діє кардіотонічно, має м-холіноблокуючу дію
Депривіт	Екстракт звіробою сухий	Усуває пригнічений настрій і апатію, що супроводжуються такими симптомами, як нездужання, втрата апетиту й безсоння. Покращує настрій, позитивно впливає на розумові та фізичні здібності, підвищує працездатність
Деприм	Екстракт звіробою (гіперіцин, псевдогіперіцин, гіперфорин, флавоноїди)	Седативний фітопрепарат, покращує настрій, нормалізує сон, підвищує психічну й фізичну активність, покращує функціональний стан центральної й вегетативної нервової системи

1	2	3
Деприм форте	Екстракт звіробою (гіперіцин, псевдогіперіцин, гіперфорин, флавоноїди)	Антидепресивна, седативна. Нормалізує функціональний стан центральної й вегетативної нервової системи
Допельгерц меліса	Тіамін (B ₁), рібофлавін (B ₂), кальцію пантотенат (B ₅), піридоксин (B ₆), фолієва кислота, ціанокобаламін (B ₁₂), нікотинамід (PP), рутозид (P), плоди глоду, омела, супліддя хмелю, меліса	Загальнозміцнювальна дія, сприяє підвищенню активності неспецифічних чинників захисту організму. Покращує працездатність і здатність до концентрації уваги, меліса надає седативної дії
Дормікінд	Surgipedium pubescens, Magnesium carbonicum, Zincum valerianicum	Усуває порушення сну й неспання: безсоння, тривожність, підвищену збудливість, дратівливість, плаксивість
Дорміплант	Екстракти меліси та валеріани	Седативна, снодійна, спазмолітична дія. Екстракт валеріани знижує збуджуваність центральної та вегетативної нервової системи, знімає напруженість і роздратування при психоемоційній перевтомі
Заспокійливий збір № 2	Кореневища валеріани, листя м'яти перцевої, трава собачої кропиви, корені солодки, супліддя хмелю	Седативний засіб. Настій збору має заспокійливий і помірний спазмолітичний ефекти
Карвеліс	Екстракт листя, квіток і плодів глоду, екстракт трави кропиви собачої, екстракт листя меліси, екстракт коренів валеріани	При неврозах, у тому числі кардіоневрози, інших функціональних розладах серцево-судинної системи, що можуть супроводжуватися болем, відчуттям серцебиття, пітливістю, приливами жару, відчуттям перебоїв у роботі серця, компоненти препарату усувають прояви захворювання й нормалізують роботу серця й судин. Глід додатково покращує насосну функцію серця, покращує кровообіг у серці й мозку, одночасно знижуючи збудливість

Продовження таблиці

1	2	3
Кардіопасит	Трава кропиви собачої, супліддя хмелю, плоди глоду, трава багна звичайного, трава меліси, кореневища з коренями валеріани, трава материнки звичайної	Седативні, гіпотензивні властивості, зменшує підвищену збудливість, покращує самопочуття
Клімапін	Плоди глоду, супліддя хмелю, трава собачої кропиви, листя кропиви, листя шавлії, трава материнки, листя беладонни	Виражений седативний ефект, покращує мозковий і коронарний кровообіг, пригнічує потовиділення, підвищує скорочення матки й згортання крові, стимулює роботу всіх залоз травного тракту, має гіполіпедемічну, антисептичну, антимікробну й холінолітичну дію
Меліси трава	Цитраль, цитронелаль, гераніол, ліналоол, цитронелол	Виражені заспокійливі, спазмолітичні й вітрогонні властивості. Проявляє легкий снодійний ефект
Меновален	Ліпофільні комплекси валеріани та меліси	Має слабкий заспокійливий ефект, показаний для зменшення слабого транзитного нервового напруження при розумових навантаженнях, збудженому стані, дратівливості
На сон	Сухий екстракт коренів валеріани, сухий екстракт супліддя хмелю	При розладу сну, характерними ознаками якого є порушення процесу засинання, часте пробудження вночі, короткочасний нічний сон, спричинений неспокоєм, тривогою, напруженням або дратівливістю
Нейроплант	Екстракт трави звіробою, кислота аскорбінова	Антидепресивна дія, сприяє поліпшенню настрою й нормалізації психоемоційного статусу
Нервохеель	Acidum phosphoricum, Strychnos ignatia, Sepia officinalis, Psorinum-Nodose, Kalium bromatum, Zincum isovalerianicum	Має заспокійливу, снодійну, антидепресивну й протисудомну дії. Дія препарату базується на активації захисних сил організму й нормалізації його порушених функцій завдяки речовинам рослинного та мінерального походження, що входять до складу лікарського засобу

Продовження таблиці

1	2	3
Ново-пасит	Гвайфенезин, екстракт ново-паситу сухий	Заспокійлива властивість екстракту поєднується з анкіолітичним і міорелаксуючим ефектами гвайфенезину
Ново-пасит	Глід звичайний, хміль звичайний, звіробій звичайний, меліса лікарська, пасифлора інкарнатна, бузина чорна, валеріана лікарська, гвайфенезин	Седативна дія екстрактів лікарських рослин доповнена анкіолітичною дією гвайфенезину. Зменшує прояви тривоги й психічної напруги, розслабляє гладку мускулатуру
Нотта	Avena sativa, Phosphorus, Chamomilla, Coffea, Zincum valerianicum	Стабілізує роботу вегетативної нервової системи й має виражені психоактивуючі властивості без будь-яких седативних ефектів. Сприяє нормалізації вегетативного забезпечення та реактивності вегетативної нервової системи, забезпечує швидкий і стабільний ефект щодо вегетативних розладів. Відновлює порушений фізіологічний сон
Персен	Екстракти меліси, валеріани, олія м'яти перцевої	Седативна, спазмолітична, знижує підвищену дратівливість і напругу, полегшує настання сну. Має спазмолітичну дію, стимулює апетит
Персен кардіо	Екстракти трави страстоцвіту сухий, листя та квіток глоду	Седативна, спазмолітична, знижує підвищену дратівливість і напругу, полегшує настання сну
Релаксил	Екстракт валеріани водно-спиртовий сухий, екстракт м'яти перцевої сухий, екстракт меліси сухий	Комбінований препарат рослинного походження з м'яким седативним ефектом. Препарат надає заспокійливий ефект і показаний для зменшення слабого транзиторного нервового напруження (як щоденний седативний засіб при розумових навантаженнях, збудженому стані, дратівливості)

Продовження таблиці

1	2	3
Седавіт	Екстракти кореневищ з коренями валеріани, плодів глоду, трави звіробою, листя м'яти перцевої, суплідь хмелю; піридоксину гідрохлорид, нікотинамід	Седативна, анксиолітична дія, усуває відчуття страху, психічної напруги
Седаристон капсули	Сухий екстракт трави звіробою, сухий екстракт кореневищ з коренями валеріани	Рослинні екстракти, що входять до складу препарату, мають спазмолітичну, заспокійливу дію, стабілізують настрій і полегшують засинання
Седаристон краплі	Спиртові екстракти звіробою, кореня валеріани, листя меліси	Екстракти, що входять до складу препарату, мають спазмолітичну, заспокійливу, нормотимічну дію, полегшують засинання, взаємодоповнюють і взаємопосилують дію один одного в період застосування при психовегетативних порушеннях
Седасен	Екстракти валеріани, м'яти перцевої, меліси	Знижує збуджуваність вегетативної і ЦНС, напруженість і роздратування при психічній перевтомі, має виражені седативні, снодійні, спазмолітичні ефекти, підсилює дію інших снодійних і седативних препаратів. Крім того, комплекс біологічно активних речовин валеріани має жовчогінну дію, підсилює секреторну активність слизової оболонки травного тракту, уповільнює серцевий ритм і розширює коронарні судини
Седасен форте		
Седатив ПЦ	Aconitum napellus, Belladonna, Calendula officinalis, Chelidonium majus, Abrus precatorius, Viburnum opulus	Препарат виявляє седативну дію на центральну нервову систему. Препарат застосовують при лікуванні таких захворювань: стан неспокою та підвищеного збудження, нейро-вегетативна дистонія, розлади сну, дратівливості та нервозності у дітей та дорослих

Продовження таблиці

1	2	3
Седафітон	Густі екстракти валеріани, собачої кропиви, глоду	Сприятливо впливають на функціональну активність центральної вегетативної нервової системи, переважно седативна, анксиолітична дія, зменшують відчуття страху, психічну напругу, підсилюють дію інших седативних і снодійних засобів
Седафітон форте		
Сон-норма	Кофея, арніки, ігнації, циміцифуги	Скорочує час засинання, підвищує якість сну, не змінюючи його фізіологічних фаз. Зменшує вплив емоційних, вегетативних та моторних подразників, що порушують механізм засинання. Під впливом препарату сон та пробудження спливають фізіологічно
Стрес-гран	Настойки гелзема вічнозеленого, гелзема вічнозеленого, ігнації, ігнації, чемериці білої 3	Тривожні стани, неврози, що супроводжуються відчуттям тривоги, небезпеки, неспокою, напруги, погіршенням сну, дратівливістю; тривожно-депресивні стани та невротичні депресії на фоні соматичних захворювань
Тривалумен	Сухий екстракт кореневищ з коренями валеріани, листя м'яти перцевої, листя бобівнику трилистого, суплідь хмелю	Снодійний, седативний засіб. Має гіпотензивні властивості. Покращує апетит
Успокой	Cimicifuga, Ignatia, Zinicum valerianicum	Підвищена нервова збудливість, дратівливість, неспокій, різкі зміни настрою, безсоння та неспокійний сон, неврози, невротичні болі в ділянці серця
Фітосед	Настойка плодів глоду, трави собачої кропиви, суплідь хмелю, плодів вівса, трави меліси, плодів коріандру, трави буркуна лікарського	Седативний спазмолітичний засіб

Продовження таблиці

1	2	3
Флора	Трава буркуна лікарського, корені та кореневища солодки, квітки нагідок, плоди росторопші плямистої, плоди коріандру	Седативний засіб, зменшує психоемоційну напругу, підвищену чутливість до зовнішніх подразників і пов'язані з цим прояви вегетативної дисфункції, порушення сну
Флорисед-Здоров'я	Сухий екстракт седативного збору (собачої кропиви, хмелю, м'яти, валеріани та солодки)	Седативний засіб, зменшує психоемоційну напругу, підвищену чутливість до зовнішніх подразників і пов'язані з цим прояви вегетативної дисфункції, порушення сну
Хомвіо-нервін	Seria, Ambra, Hyoscyamus, Ignatia	Комплексний гомеопатичний засіб для лікування функціональних нервових і психічних розладів. Біологічно активні речовини препарату діють як транквілізатор і антидепресант, здійснюють на центральну й периферичну нервову систему
Шоломниці байкальської екстракт	флавоноїди (байкалін), пірокатехіни, смоли, крохмаль, дубильні речовини	Шоломниця має гіпотензивну седативну, тонізуючу, спазмолітичну, протисудомну дію

Психоаналептики

Фітотерапія порушень мозкової діяльності

Деменція – стан, набутий унаслідок органічного ураження головного мозку, що характеризується порушенням інтелектуальної діяльності, погіршенням пам'яті, мислення, мовлення, пізнавальних функцій.

Деменція часто зустрічається в похилому віці, серед людей, старіше, ніж 65 років на деменцію страждають більше 10 %, у віці, старішому, ніж 85 років – 20 %.

Доречно розрізняти деменції, пов'язані з дегенеративними неврологічними захворюваннями, й ті, що розвиваються на тлі різних неврологічних і соматичних захворювань (інтоксикації, пухлини, черепно-мозкові травми, метаболічні порушення, епілепсія, нейроінфекції) та спадкових захворювань.

Ноотропні фітопрепарати.

Пошук нових рослин ноотропної дії перспективний при дослідженні рослин, що виявляють аналептичну дію. Багато аналептиків (стимуляторів ЦНС загальної дії) мають рослинне походження, наприклад, камфора, секуринін, барвінку гідрохлорид, кофеїн.

До ноотропних речовин відносять структурні аналоги g-аміномасляної кислоти (ГАМК). ГАМК є медіатором процесів гальмування у ЦНС, посилює енергетичний обмін мозку, покращує церебральний кровообіг, сприяє видаленню токсичних продуктів обміну. Деякі ноотропні засоби імітують метаболічні ефекти ГАМК, стимулюють обмін речовин у мозку. Їх відносять до психо-метаболічних стимуляторів.

ГАМКергічні засоби мають схожу дію з ноотропами. Ноотропні засоби активують вищі інтегративні функції мозку: навчання, пам'ять, увагу, мову та сприяють інтенсифікації інтелектуальної діяльності, розвитку позитивних емоцій.

Показаннями до застосування ноотропних препаратів є дегенеративні ураження головного мозку, травми головного мозку, інсульти, інтоксикації, захворювання Альцгеймера та ін. Багато ноотропних засобів має виражену антигіпоксичну дію.

Сполуки, що мають ноотропну дію, містяться в таких рослинах, як *женьшень*, *родіола рожева* та інших женьшенеподібних рослинах. Алкалоїд вінкамін з *барвінку малого* та його напівсинтетичні похідні покращують мозковий кровообіг та утилізацію кисню мозком.

Фітопрепарати, що застосовуються як ноотропні засоби, а також при деменції

Препарат	Діючі речовини	Фармакологічна дія
1	2	3
Білобіл Білобіл-інтенс Білобіл-форте	Екстракт з листя гінко білоба	Нормалізує обмін речовин у клітинах, мікроциркуляцію та реологічні властивості крові. Покращує мозковий кровообіг і постачання мозку киснем та глюкозою, перешкоджає агрегації еритроцитів, гальмує чинник активації тромбоцитів

Продовження таблиці

1	2	3
Вицеброл форте	Вінпоцетин	Поліпшує мозковий кровообіг, судинорозширююча, нейропротекторна, антиагрегаційна, антигіпоксична дія, посилює кровопостачання ішемізованих ділянок мозку
Вінпоцетин		
Вицеброл		
Гілоба	Екстракт з листя гінко білоба	Нормалізує обмін речовин у клітинах, мікроциркуляцію та реологічні властивості крові. Покращує мозковий кровообіг і постачання мозку киснем і глюкозою, перешкоджає агрегації еритроцитів, гальмує чинник активації тромбоцитів
Гінкго білоба-Астрафарм		
Гінкокапс		
Гінкофар		
Кавінтон	Вінпоцетин, кислота аскорбінова	Поліпшує мозковий кровообіг, судинорозширююча, нейропротекторна, антиагрегаційна, антигіпоксична дія
Мемоплант	Екстракт з листя гінко білоба	Нормалізує обмін речовин у клітинах, мікроциркуляцію та реологічні властивості крові. Покращує мозковий кровообіг і постачання мозку киснем і глюкозою, перешкоджає агрегації еритроцитів, гальмує чинник активації тромбоцитів
Мемоплант форте		
Меморин		
Меморія	Hypericum, Arnica, Conium, Ginkgo, Ginseng	Має комплексну ноотропну, вазоактивну й адаптогенну дію: усуває спазми судин головного мозку, покращує стан церебральної гемодинаміки та трофіки тканин мозку киснем, нормалізує обмінні процеси та енергетичний потенціал нервових клітин, покращує реологічні властивості крові та стан мікроциркуляції в судинах головного мозку, очного дна
Нейровин	Вінпоцетин	Поліпшує мозковий кровообіг, судинорозширювальна, нейропротекторна, антиагрегаційна, антигіпоксична дія, посилює кровопостачання ішемізованих ділянок мозку
Танакан	Екстракт з листя гінко білоба	Нормалізує обмін речовин у клітинах, мікроциркуляцію та реологічні властивості крові. Покращує мозковий кровообіг і постачання мозку киснем й глюкозою, перешкоджає агрегації еритроцитів, гальмує чинник активації тромбоцитів

Інші засоби, що впливають на нервову систему

До складу препаратів, що впливають на нервову систему входять витяжки з ЛРС або подрібнена сировина, яка має заспокійливий, знеболювальний, гіпотензивний ефекти, покращує мозковий кровообіг, впливає на серцевий м'яз (*женьшень, дреза китайська, офіопогон японський, тирлич, дудник даурський, дудник китайський, любисток, коричник китайський, еводія лікарська, парагвайський чай мате, зелений чай, куркума, солодка гола, гінкго дволопатева, центелла азійська, коріандр посівний, ембліка лікарська*).

Фітопрепарати інших груп, що впливають на нервову систему

Препарат	Діючі речовини	Фармакологічна дія
1	2	3
Антифронт	Екстракт листя чаю мате, екстракт кореневищ імбиру, екстракт кореня солодки, екстракт листя меліси, екстракт кореневищ куркуми	Лікування та профілактика метеотропних реакцій та вегетативних порушень. Для попередження та зменшення сонливості, головокружінь, коливань АТ та ін. порушень унаслідок атмосферних явищ
Болюси Хуато	Корінь женьшеню, дреза китайська, офіопогон японський, тирлич крупнолистий, дудник китайський, дудник даурський, любисток сичуанський, коричник китайський, еводія лікарська, квітки софори японської, мед	Покращення кровопостачання та функціонального стану головного мозку
Дизолвін	<i>Petasites hybridus, Cinchona pubescens, Passiflora incarnate, Filipendula ulmaria, Salix alba</i>	Препарат має анагетичну, спазмолітичну, антипіретичну, місцеву знеболювальну, седативну, протизапальну дію та має ефект в'язучого засобу завдяки речовинам рослинного походження, що входять до його складу

Продовження таблиці

1	2	3
Інтеллан	Екстракти гінкго дволопатевого, центели азіатської, герпестису моннієра, коріандру посівного, амомума шилоподібного, ембліки лікарської	Покращує кровообіг головного мозку, що проявляється зменшенням вираженого відчуття втомленості, тривоги, негострих депресивних станів
Склєро-гран	Aurum iodatum, Ginkgo biloba, Barium carbonicum, Plumbum metallicum, Lycopodium	Показання: зниження уваги, пам'яті, інтелектуальних здібностей внаслідок атеросклеротичних змін судин головного мозку, порушень мікроциркуляції (у тому числі при сеньльній деменції)
Тенотен	Антитіла до мозкоспецифічного білку S-100 афінно-очищені, суміш гомеопатичних розведень	Гомеопатичний лікарський препарат, що має антидепресивну, протитривожну й антиастенічну дію
Тенотен дитячий	Антитіла до мозкоспецифічного білку S-100 афінно-очищені, суміш гомеопатичних розведень	
Церебрум композитум Н	Acidum phosphoricum, Aconitum napellus, Aesculus hippocastanu, Ambra grisea, Anamirta cocculus, Arnica montana, Bothrops lanceolatus, Cerebrum suis, Cinchona pubescens, Conium maculatum, Embryo totalis suis, Gelsemium sempervirens, Hepar suis, Hyoscyamus niger, Kalium bichromicum, Kalium phosphoricum, Magnesium phosphoricum, Manganum phosphoricum, Medorrhinum-Nosode, Placenta totalis suis, Ruta graveolens, Selenium, Semecarpus anacardium, Strychnos ignatii, Sulfur, Thuja occidentalis	Препарат підвищує імунну відповідь і десенсибілізацію імунокomпетентних клітин до специфічних антигенів. У процесі застосування препарату змінюється пульсове наповнення та інтенсивність венозного відтоку. Покращує стан судинної стінки, підвищує її еластичність. Має деяку судинорозширювальну й антисептичну дію. Стимулює метаболізм, полегшує виведення токсинів з організму. Має загальнозміцнюючу й тонізуючу дію на організм

Противіпаразитарні, інсектицидні фітозасоби

Антипротозойні засоби

Засоби, які застосовують у лікування хворих на амєбіаз та інші протозойні інфекції

Захворювання, що викликають паразитичні найпростіші (тип *Protozoa*), називаються протозойними. Це організми, тіло яких складається з однієї клітини. За несприятливих умов такі організми утворюють цисти – нерухомі форми, вкриті щільною оболонкою. Ці паразити здатні утворювати цисти, можуть переноситися вітром, водою, тваринами.

Фітопрепарати, які використовують під час лікування хворих на протозойні інфекції, мають переважно патогенетичну спрямованість.

Фітотерапія хворих на протозойні інфекції має більш поширене застосування в народній медицині, але деякі фітозасоби використовують офіційній медицині. Є відомості про використання хворих на трихоманоз етіотропної терапії препаратами (екстрактами, настоями), виготовленими з кореневищ *гличиків жовтих*. *Папороть чоловічу* використовують при лікуванні трихоманозу. Але за останніми даними в офіційній медицині з антипротозойних засобів залишено лише препарати хініну як протиамьобіозні та протималярійні засоби. Під час лікування амьобіозів звичайні протималярійні препарати (делагїл, фансидар, піриметаміни ін.) малоефективні. Можливо використання комбінації хініну та кліндаміцину протягом 2–3 тижнів. Патогенетичне лікування спрямоване на корекцію гіпоксії, купірування гіперпірексії, неспецифічну детоксикацію. Інфіковані особи з нормальною імунною системою й за відсутності клінічних проявів (паразитозії) в лікуванні не мають потреби.

Протималярійні препарати

Фітотерапія хворих на малярію

Малярію викликають 4 види збудників:

- А. Збудник триденної малярії (*Plasmodium vivax*).
- Б. Збудник чотириденної малярії (*Plasmodium malariae*).
- В. Збудник тропічної малярії (*Plasmodium falciparum*).
- Г. Збудник овале-малярії (*Plasmodium ovale*).

Збудники малярії мають двох хазяїв: людину та малярійного комара роду *Anopheles*. Шлях зараження людини – укусу комара. Комар зі слиною заносить до крові людини спорозоїтів – проміжну форму розвитку малярійного плазмодію. З кров'ю спорозоїти розповсюджуються по організму й проникають у клітини печінки. З цього часу починається передеритроцитарна частина циклу. У клітинах печінки паразити ростуть, переходять у стадію шизонта й розмножуються шизогонією (нестатеве розмноження). Кожний паразит розпадається на 1000 маленьких одноподібних мерозоїтів. Клітини печінки при цьому руйнуються, і мерозоїти потрапляють у кров. У крові вони проникають в еритроцити, і з цього моменту починається еритроцитарна частина розвитку (еритроцитарна шизогонія). Кожен мерозоїт розпадається на 8–24 маленьких мерозоїтів. Еритроцит руйнується, і паразити потрапляють у кров знову.

З появою еритроцитарної шизогонії розвиток *Plasmodium falciparum* та *Plasmodium malariae* зупиняється. Але у *Plasmodium vivax* та *Plasmodium ovale* частина паразитів залишається в печінці, викликаючи віддалені рецидиви.

Клінічні прояви хвороби зумовлені еритроцитарною шизогонією. Малярійний напад – це типова реакція сенсibiliзованого організму на дію пірогенних білків, що звільняються під час руйнування інвазованих еритроцитів. Під час нападі відбувається викид біологічно активних речовин, що стимулюють проникність судин. Стінка судини стає порозною, рідка частина крові виходить у тканини, викликає набряк. Згущення крові сприяє розвитку тромбозів. Гемоліз еритроцитів призводить до анемії. Спостерігається порушення роботи печінки, нирок. Вся низка неспецифічних патологічних реакцій особливо гостро проявляється під час тропічної малярії, що нерідко призводить до загибелі хворого.

Для лікування тропічної малярії, викликані лікарсько-стійкими плазмодіями, можна використовувати препарати хініну (хініну сульфат). Лікування малярійної коми починають з внутрішньовенного введення хініну дигідрохлориду.

Оскільки патогенез хвороби доволі різноплановий і у більшості випадків важкий, то окрім хіміотерапевтичних засобів в реабілітаційний період лікування хворим на малярію призначають фітозасоби для відновлення функціонального стану організму.

Хінне дерево (*Chinchona*, різні його види) містить алкалоїд хінін, якій викликає загибель безстатевих еритроцитарних форм усіх видів плазмодіїв (збудників малярії, що знаходяться в стадії розвитку, яка перебігає в еритроцитах людини). Хінін діє також гамонтоцидно (знищує статеві форми збудника малярії). Препарати хініну є традиційними засобами лікування хворих на малярію,

особливо в тих випадках, коли спостерігають звикання збудника до інших хіміотерапевтичних засобів.

Протигельмінтні засоби

Фітотерапія хворих на нематодози

Аскаридоз. Викликає аскарида людська (*Ascaris lumbricoides*), що має доволі великі розміри – довжина гельмінту складає до 40 см. Паразитує в тонкому відділі кишечника. Геогельмінт, паразитує тільки в тілі людини. Головне ускладнення – непрохідність кишечника, обумовлена закриттям просвіту кишечника клубком з аскарід.

Ентеробіоз. Викликає гостриця кишкова (*Enterobius vermicularis*). Паразитовання відбувається в тонкому та товстому відділах кишечника. Гострик – облигатний паразит людини. Змін живителів немає. Розповсюдження хвороби відбувається через зараження нового живителя під час контакту з хворим. Хвороба найбільш поширена в дітей. Кишкові розлади, свербіння періанальної області, ентеробіальні апендицити. Можливі запаморочення, головні болі, як ускладнення зустрічаються вульвовагініти в жінок. Найбільш характерний симптом – періанальне свербіння.

Фітотерапія традиційно була основною мірою в лікуванні хворих на нематодози. Але синтетичні протинематодозні препарати мають кращі характеристики (порівняно низьку токсичність, високу ефективність), і фітопрепарати відійшли на другий план. За даними літератури деякі з фітозасобів, а саме *екстракт чоловічої папороті*, сантонін (який отримували з *квіток полину цитварного*) були вилучені з сучасної Номенклатури лікарських засобів. Інші фітопрепарати застосовують доволі рідко. Препарати, що використовуються, діють гельміцидно проти аскариди людської, гостриків (*настій з квіток пижма звичайного*), насіння *гарбуза звичайного* в разі перорального застосування, *настій часнику посівного* в разі ректального застосування.

Крім етіотропних препаратів, залежно від важкості патогенезу використовують різні симптоматичні фітозасоби.

**Фітопрепарати, які застосовуються
у лікуванні хворих на нематодози**

Препарат	Діюча речовина	Фармакологічна дія
Пижми квітки	Терпен (кетон d-β-туйон), гіркоти (танацетін), камфора, борнеол, дубильні речовини, ефірна олія	Антигельмінтна дія спрямована проти круглих глистів – збудників аскаридозу (аскарида людська) й ентеробіозу (гострики)

Фітотерапія хворих на цестодози

Теніоз. Хворобу викликає свинячий або озброєний ціп'як (*Taenia solium*). Доросла форма ціп'яка паразитує в тонкому відділі кишечника людини. Статевозріла форма паразита викликає хворобу, що називається теніоз. Проміжна форма викликає захворювання **цистицеркоз**. Зараження людини остаточною формою відбувається за умов поїдання м'яса проміжних живителів – домашніх свиней, диких кабанів, ведмедя, верблюдів, кроликів та зайців, уражених цистицерками. Також проміжними живителями є собаки, коти. Людина – єдиний дефінітивний (остаточний) живитель, що в разі зараження через деякий час після інвазії починає виділяти з фекаліями зрілі членики. Окрім остаточної форми, людина хворіє й проміжною – цистицеркозом, заковтуючи яйця гельмінта або після самозараження через потрапляння члеників остаточної форми з дванадцятипалої кишки до шлунка.

У патогенезі важливу роль має те, що нерідко ці гельмінти паразитують в одному організмі у великій кількості. Спостерігають травматизацію слизової тонкого відділу кишечника присосками та гачками, порушення апетиту (він стає або різко підвищений, або зменшений, іноді ці стани можуть іти послідовно один за одним), інтоксикація внаслідок виділення паразитом токсинів, алергічні реакції. Симптоми, які найчастіше зустрічаються, – це блідість шкіри, задуха, можливий розвиток непрохідності кишечника.

Теніарінхоз. Хворобу викликає бичачий або неозброєний ціп'як (*Taeniarhynchus saginatus*). Проміжний живитель – велика рогата худоба. Остаточний – людина. Цикл розвитку нагадує відповідний цикл у свинячого ціп'яка, але при бичачому неможливе самозараження. Тривалість життя бичачого ціп'яка десяти років. Патогенез схожий на теніоз (хворобу, яку викликає свинячий ціп'як).

Дифілоботріоз. Дифілоботріоз викликає стьожак широкий (*Diphyllobothrium latum*). Паразит – збудник дифілоботріозу людини та м'ясоїдних тварин. Стьожак широкий є найкрупнішим представником паразитичних червів взагалі й гельмінтів людини зокрема. Людина заражається, з'ївши термічно необроблену рибу, яка має плероцеркоїди. Також зараження може відбуватися в разі вживанні неякісно обробленої свіжопосоленої ікри.

При дифілоботріозі спостерігаються токсичні, алергійні прояви. Треба враховувати механічний вплив ботрій на стінки кишечника. Стьожаки пошкоджують кишкову стінку своїми ботріями, якими вони затискають слизову оболонку. Найбільш вірогідні анемії. В основі патогенезу анемії лежить ендогенний авітаміноз вітаміну В12. Це пов'язане з рядом факторів: абсорбцією гельмінтами з кишкового вмісту вітаміну В12, порушення їх біосинтезу внаслідок дисбактеріозу кишечника. У цілому клінічні явища часто можуть бути невиразні. Спостерігають диспепсичні явища, головні болі, запаморочення, слабкість, блідість, невитривалість.

Хименолелідоз. Хворобу викликає цип'як карликовий (*Hymenolepis nana*). Паразит використовує одного живителя і як проміжного, і як остаточного. З фекаліями хворого на гіменолелідоз виділяються зрілі інвазовані яйця. Зараження відбувається під час проковтування яєць збудника захворювання, що потрапили на руки.

Через ушкодження стінок кишечника гачками зрілих стробіл спостерігаються некротичні зміни слизової оболонки, що може супроводжуватись кровотечами. Продукти обміну речовин гельмінтів викликають алергічні реакції, призводять до інтоксикації організму хазяїна. Хвороба є типово дитячою, тому особливу небезпеку створює паразитування цього гельмінту, що призводить до затримки розвитку молодого організму.

Сучасна медицина має на озброєнні велику кількість синтезованих антигельмінтних препаратів, тому фітотерапевтичні засоби не мають широкого застосування. Але у фітопрепаратів, таких як насіння гарбуза звичайного, є деякі переваги: природне походження та низька токсичність.

У насінні гарбуза звичайного знаходиться фітостерин кукурбітол, що проявляє антигельмінту дію проти плоских (цестод) та круглих (нематод) гельмінтів. Вважається сировиною для безпечних (нетоксичних) і доволі надійних протигельмінтних препаратів.

Антигельмінтні фітозасоби відіграють роль етіотропних препаратів у випадках, коли є протипоказання для застосування синтезованих сполук, а також у випадках слабкої чутливості збудників до синтетичних хіміотерапевтичних засобів.

Після використання деяких препаратів необхідно використання послаблюючих засобів.

*Фітопрепарати, що застосовують
у лікуванні хворих на цестодози*

Препарат	Діюча речовина	Фармакологічна дія
Насіння гарбуза	Сітостерин (кукурбітол) становить 3–7 %, сантоніни (сантолактін)	Антигельмінтна дія, спрямоване проти плоских та круглих глистів

Засоби, що впливають на ектопаразитів

Фітотерапія захворювань, викликаних ектопаразитами

Педикульоз (вошивість). Хвороба, що характеризується паразитуванням на людині дрібних кровосисних комах – вошей. Воші уражають волосся людини (головна воша), натільну білизну й одяг (платяна воша), лобкову область і рідше інші волосисті частини тіла (лобкова воша). Самка щодня відкладає 5–15 яєць (гнід), міцно приклеєних до волосся й білизни. Тривалість періоду розвитку за температурних умов, близьких до температури тіла, від відкладання яєць до дозрівання – 16 днів. Воші передаються від людини до людини за умов безпосереднього контакту (через одяг, білизну, предмети вжитку, щітки тощо). Лобкова воша часто передається статевим шляхом.

Педикульоз викликає свербіння шкіри в місці укусу воші, проявляється дрібними сірувато-блакитними плямами на шкірі, характеризується наявністю гнід у волоссях. Унаслідок інфікування можуть розвиватися гнійничкові захворювання. Головні й платяні воші є переносниками висипного тифу й ряду інших рикетсіозів.

Саркоптоз. Кліщі роду *Sarcoptes* викликають хворобу під назвою саркоптоз або короста. Свербні паразитують в епідермальному шарі шкіри. У зовнішньому середовищі свербні не розмножуються, оскільки зберігають рухливість у таких умовах не більше, ніж 15 діб. Зараження відбувається при безпосередньому контакті із зараженою людиною або твариною чи при використанні одягу хворого. Хвороба поширена в районах з низьким рівнем життя населення.

Кліщі-свербуни викликають подразнення шкіри, їх ходи в шкірі є відкритими воротами для вторинної інфекції.

Захворювання людей, збудниками яких є різні членистоногі, мають загальну назву – **ентомози**. Багато представників типу членистоногих є тимчасовими або постійними паразитами людини, переносниками збудників інфекційних або паразитарних хвороб. Фітопрепарати для лікування ентомозів мають другорядну роль, але застосовуються і як синтетичні препарати з метою використання їх етіотропної, тобто інсектицидної дії.

Фітотерапія передбачає використання етіотропних засобів: *води, настоїв та екстрактів кореневищ чемериці, екстрактів квіток піретруму цинерарієлистого, ромашки персидської.*

Квітки піретруму цинерарієлистого мають у своєму складі піретрини, які використовують як інсектицидні засоби. Для теплокровних тварин та людей ці сполуки є нетоксичними, але дуже шкідливі для холоднокровних тварин. Найбільш широко застосовуються препарати, у яких діючою речовиною є *перметрин* – піретрин природного походження. Але зараз цю речовину отримують переважно за допомогою хімічного синтезу.

Кореневища чемериці Лобеля містять сильно отруйні алкалоїди: гермітетрін, протоверін, веральбіцин, верін, рубіверген у концентрації не менше, ніж 1% від загальної кількості. Препарати з кореневищ чемериці (*вода чемериці*) використовують тільки зовнішньо для лікування педикульозів та саркаптозів. Терапевтична дія препаратів обумовлена сумарною дією отруйних алкалоїдів на відповідних збудників.

Кора берези повислої – сировина для отримання *березового дьогтю* (шляхом термічної обробки), що містить фенольні сполуки фенол, толуол, ксилол та смоли. Застосовується в деяких випадках як протипедикульозний засіб для зовнішнього застосування. Дьоготь перекриває доступ кисню, який є необхідним для дихання кліщів та має токсичний вплив на них.

*Фітопрепарати, що застосовуються
у лікуванні хворих на ентомози*

Препарат	Діюча речовина	Фармакологічна дія
Вода чемериці	Алкалоїди: гермітетрін, протоверін, веральбіцин, верін, рубіверген	Інсектицидна дія проти вошей (педикульоз) та кліщів (свербляча або саркоптоз)
Спрей-пакс	Природні піретрини	Інсектицидна дія проти вошей (педикульоз)

Фітозасоби, що впливають на респіраторну систему

Засоби, що застосовують при захворюваннях порожнини носа

Фітотерапія риніту та риносинуситу

Риніт – запалення слизової оболонки порожнини носа. Розрізняють гострий та хронічний риніт. Може розвиватися як самостійна хвороба, так і як симптом інших соматичних захворювань. Виділяють алергійний, інфекційний, вазомоторний риніт, а також зустрічають неалергійний еозинофільний, гіпертрофічний та атрофічний риніт.

Алергійний риніт – запальне захворювання, що характеризується ураженням слизової оболонки порожнини носа, основою якого є атопія. Причиною алергічного риніту є різноманітні алергени, що включають пилок рослин, кліщів, домашній пил, комах, плісняву, а також професійні алергени. Крім того, виділяють тригерні фактори (холод, гостра їжа, стресові ситуації, різкі запахи), які не є алергенами, але можуть спровокувати загострення захворювання у сенсibilізованого пацієнта.

Клінічна картина алергічного риніту включає утруднення носового дихання, ринорею (виділення з носа), свербіння в порожнині носа, приступоподібне чихання. Часто зустрічають порушення сприйняття запахів, головний біль, загальна слабкість, порушення сну, ознаки кон'юнктивіту.

Інфекційний риніт – інфекційно-запальне захворювання, що характеризується ураженням слизової оболонки порожнини носа. Інфекційні риніти класифікують на гострі та хронічні. Хронічний риніт в свою чергу поділяють на катаральний, гіпертрофічний та атрофічний. Гострий риніт виникає як наслідок дії на слизову оболонку порожнини носа вірусів (ріновіруси, рідше віруси грипу, парагрипу, аденовіруси, респіраторно-сенсциальний вірус, коронарвіруси) або бактерій (*Streptococcus pneumoniae*, *Streptococcus pyogenes*, *Haemophilus influenzae*).

У перебігу гострого риніту виділяють три стадії:

- I стадія (рефлекторна, продромальна) характеризується спочатку спазмом, а потім паралітичним розширенням судин і набряком слизової оболонки носа. Триває від кількох годин до 1–2 діб і проявляється відчуттям свербіння та сухості в порожнині носа, чиханням, нерідко сльозотечінням, головним болем, загальним нездужанням, підвищенням температури, зниженням нюху. Слизова оболонка порожнини носа суха, гіперемована.

- II стадія (катаральна, серозна) триває 2–3 доби й проявляється прозорими водянистими виділеннями з носа, відзначають утруднення носового дихання, згусавість. При огляді слизова оболонка волога, набрякла, у носових ходах – серозний слиз.

• У III стадії носове дихання покращується, виділення з носа набувають слизисто-гнійного характеру, поступово зменшується їх кількість, слизова оболонка стає менш набряклою, блідніє. При риноскопії в носових ходах визначається слизисто-гнійне мокротиння. Одуjuanня настає в середньому через 7–10 діб, у деяких випадках процес ускладнюється синуситом, отитом, трахеобронхітом, переходить у хронічний риніт.

Хронічний риніт може бути наслідком гострого риніту, тривалої дії несприятливих факторів довкілля та професійних шкідливостей, місцевого розладу кровообігу. Спектр збудників хронічного риніту значно більший і включає *Staphylococcus epidermidis*, *Staphylococcus aureus*, *Pseudomonas spp.*, *Klebsiella spp.* тощо. Хронічний риніт проявляється закладеністю носу, зниженням нюху, виділеннями з носа, що виражені нерізно й періодично проявляються. Слизова оболонка гіперемована, потовщена, виділення зазвичай слизисті, а при загостреннях стають слизисто-гнійними. Хворі на хронічний атрофічний риніт скаржаться на сухість і закладеність носа, корки в носі. Відзначається послаблення нюху, порожнина носа розширена, слизова оболонка суха, блискуча. У носових ходах визначається слизово-гнійне мокротиння або сухі корки.

Вазомоторний риніт – хронічне захворювання, що характеризується розвитком дилатації судин слизової носа та назальної гіперреактивності під впливом екзогенних та ендогенних імунологічних факторів. Факторами, що провокують вазомоторний риніт, можуть бути холод, підвищена вологість і забруднення повітря, гаряча або гостра їжа, алкоголь, тютюновий дим, різкі запахи, емоційний стрес, гормональна перебудова організму. Пусковим фактором вазомоторного риніту може бути тривале застосування місцевих судинозвужуючих препаратів. Практично всі гіпотензивні засоби підсилюють кровообіг у порожнині носа, що може спровокувати розвиток вазомоторного риніту. Виділяють також **риніт вагітних**, причиною якого може бути інгібування естрогенами ацетилхолінестерази, що призводить до підвищення рівня ацетилхоліну в крові та, як наслідок, до набряку й гіперсекреції слизової оболонки носа. Важливу роль у патогенезі вазомоторного риніту відіграють викривлення носової перегородки.

Вазомоторний риніт перебігає у вигляді приступів без видимих причин. Частіше зранку виявляється закладеністю носу, рясними водянисто-слизовими виділеннями з носа, іноді чиханням, сльозотечею. Під час приступу слизова оболонка бліда або синюшна, особливо в області нижніх носових раковин.

Риносинусит – запалення біляносових пазух. Розрізняють гострий (тривалість хвороби менше 12 тижнів), рецидивуючий (характеризується 1–2 загостреннями на рік з періодами між загостреннями не менше 8 тижнів) і хронічний (характеризується загостреннями тривалістю більше 12 тижнів) риносинусит.

За локалізацією виділяють:

- верхньочелюстний риносинусит (гайморит);
- ринусинусит клиновидної пазухи (сфеноїдит);
- ринусинусит лобної пазухи (фронтит);
- риносинусит чарунки решітчастої кістки (етмоїдит).

Найбільш поширеними є гайморит та етмоїдит.

Найпоширенішими збудниками бактеріального риносинуситу є *Streptococcus pneumoniae*, *Haemophilus influenzae*, рідше *Staphylococcus aureus*, *Streptococcus pyogenes*, *Streptococcus viridans*. Причиною грибкових риносинуситів можуть бути гриби *Aspergillus*, *Candida*, *Alternaria*, *Bipolaris* тощо.

Риносинусит розвивається як ускладнення риніту, після перенесеного грипу, кору, скарлатини та інших інфекційних захворювань, а також внаслідок запальних захворювань зубів. Факторами, що сприяють розвитку захворювання, можуть бути порушення відтоку секрету, спричинене потовщенням слизової оболонки носа, гіпертрофія носових раковин, викривлення перегородки носа, звужені вивідні отвори верхньочелюстних пазух.

Для риносинуситу характерний головний біль, утруднення носового дихання й виділення з носа слизистого, слизисто-гнійного, гнійного характеру. При гаймориті та фронтиті біль локалізується в обличчя в зоні передноса та надбрів'я. Біль в області ураженої пазухи підсилюється при натисканні на її лицеву стінку. Біль може іррадіювати в область лоба, корінь носа й зуби. Частіше спостерігають зниження нюху з боку ураженої пазухи, лихоманку, слабкість.

Етіотропна фітотерапія риніту та риносинуситу.

Фітотерапія гострого риніту визначається етіологією, патогенетичними особливостями й стадією перебігу запального процесу.

Основне завдання в першій стадії (суха стадія – подразнення) – запобігти адгезії та зменшити реплікацію вірусів в епітеліальних клітинах слизової оболонки носа, а також активувати місцеві системи захисту.

З цією метою застосовують лікарські рослини з протівірусною, протимікробною, фітонцидною (цибуля городня, часник городній, алое деревовидне, айр звичайний, нагідки лікарські, м'ята перцева, евкаліпт прутковидний, сосна звичайна, чебрець звичайний, кріп запашний, сухоцвіт багновий, чистотіл великий, шавлія лікарська, гірчиця сарептська, тополя чорна, цитрусові) та імуностимулюючою (аралія маньчжурська, оман високий, женьшень, лимонник китайський, родіола розжева, елеутерокок колючий, арніка гірська, астрагал шерстистоквітковий, ісландський мох, каланхое перисте, підбіл звичайний, подорожник великий) діями.

Для активізації нейрорефлекторних реакцій у структурах носоглотки при невисокій і нормальній температурі тіла використовують гарячі ножні ванни, гірчичники на литковій м'язи, рясне тепле пиття.

У другій стадії (серозних виділень) лікувальні заходи спрямовані на зменшення місцевої запальної реакції та відновлення прохідності носових шляхів, що забезпечить адекватний відтік слизу.

У третій стадії – стадії слизисто-гнійних виділень, коли провідну роль відіграють мікробні й вірусно-мікробні асоціації, на перший план виступають антибактеріальні засоби, переважно для місцевого застосування. Промивають порожнину носа теплими розчинами антисептиків (*звіробій звичайний, евкаліпт прутовидний, нагідки лікарські, ромашка лікарська, деревій звичайний*).

Для поліпшення реологічних властивостей секрету носових порожнин у другій і третій стадіях риніту використовують парові інгаляції та промивання розчинами з додаванням муколітичних засобів (*алтея лікарська, аніс звичайний, багно болотяне, будра плющевидна, бузина чорна, оман високий, дягель лікарський, гісоп лікарський, істод сибірський, конюшина лугова, копитняк європейський, льон звичайний, малина звичайна, солодка гола, сосна звичайна, термopsis ланцетний*).

Для розм'якшення й розрідження секрету місцево застосовують сольові розчини, фізіологічний розчин.

Патогенетична та симптоматична фітотерапія риніту та риносинуситу.

Патогенетичне та симптоматичне лікування в усіх стадіях риніту необхідно сфокусувати на купуванні симптомів обструкції та нормалізації дренажу носової порожнини. Для цього використовують деконгестанти (від англ. congestion – закупорка, застій, гіперемія). Залежно від способу застосування, розрізняють системні та місцеві деконгестанти.

Місцеві деконгестанти синтетичного походження (оксиметазолін, ксилометазолін, нафазолін та ін.) відновлюють носове дихання, однак їх дія на прояви риніту тільки цим і обмежується. Місцеві судинозвужувальні препарати можна застосовувати лише короткими курсами, їх використання може провокувати розвиток синдрому «рикошету», формування медикаментозного риніту з подальшою атрофією слизової оболонки носа.

Системні (пероральні) деконгестанти – фенілефрин, фенілпропаноламін, псевдоєфедрин – меншою мірою діють на закладеність

носа, не спричиняють при цьому «рикошетної» вазодилатації. Короткочасні курси лікування системними деконгестантами не зумовлюють функціональних і морфологічних змін у слизовій оболонці носа.

Важливою складовою терапії ринітів є вживання блокаторів H_1 -рецепторів. Ці препарати мають сильну дію на симптоми риніту, значно зменшуючи чхання, відчуття печіння в порожнині носа, ринорею.

На цій стадії захворювання застосовують також лікарські рослини з протизапальними властивостями (*аір звичайний, алтея лікарська, береза повисла, брусниця, оман високий, дуб звичайний, материнка звичайна, звіробій звичайний, родовик лікарський, крушина ламка, перстач, кульбаба лікарська, вільха сіра, пижмо звичайне, подорожник великий, нирковий чай, ромашка лікарська, кропива собача, фіалка триколірна, шавлія лікарська*).

При субфебрильній температурі рекомендують застосовувати лікарські рослини з жарознижувальними властивостями (*аніс звичайний, барбарис звичайний, бузина чорна, вишня садова, зопник колючий, верба біла, калина звичайна, журавлина болотна, липа серцелиста, лопух звичайний, малина звичайна, редька городня, смородина чорна, сабельник болотний, фіалка триколірна, тополя чорна*).

Для лікування риносинуситу застосовують також сік *цикламена європейського*.

Для лікування **алергійного риніту** підбирати лікарські рослини необхідно індивідуально, бо в різних людей алергію можуть зумовити різні алергени, у тому числі й рослинні. Крім того, треба враховувати стадію розвитку хвороби та її клінічні прояви. Тож клінічна фітотерапія має у своєму розпорядженні цілу низку лікарських рослин для лікування алергічних хвороб (*звоздика дельтоподібна, гравілат річковий, солодка гола, череда трироздільна*).

Засоби, що застосовуються при захворюваннях порожнини носа

Препарат	Діючі речовини	Фармакологічна дія
1	2	3
Бальзам «Зірка»	Ментол, камфора, олія м'яти перцевої, олія евкаліптова, олія гвоздична, олія кориці	Препарат має місцевоподразнюючу, відволікаючу й антисептичну дію
Бороментол	Кислота борна, ментол, вазелін	Застосовують як болезаспокійливий та антисептичний засіб для змащування шкіри при свербінні,

Продовження таблиці

1	2	3
		невралгії, а також для змазування слизової оболонки носа при ринітах
Еуфорбіум композитум назентропфен С	Argentum nitricum, Hepar sulfuris, Hydrargyrum biiodatum, Mucosa nasalis suis, Sinusitis-Nosode, Euphorbium, Luffa operculata, Pulsatilla pratensis	Виявляє протинабрякову, проти-запальну, противірусну, іммунокоригуючу й протиалергічну дію, обумовлені активацією захисних сил організму й нормалізацією порушених функцій
Піновіт	Олія сосни звичайної, олія м'яти перцевої, олія евкаліптова, α-токоферолу ацетат, тимол	Виявляє протинабрякову та проти-запальну дію, зменшує вираженість місцевих ексудативних реакцій та в'язкість секрету слизової оболонки дихальних шляхів. Препарат має антибактеріальну активність щодо деяких штамів грампозитивних та грамнегативних бактерій, а також протигрибкову активність щодо пліснявих та дріжджових грибів
Піносол	Олія сосни звичайної, олія м'яти перцевої, олія евкаліптова, α-токоферолу ацетат, гвайазулен, тимол	Виявляє антисептичну дію, викликає гіперемію слизової оболонки носа, стимулює процеси грануляції та епітелізації тканин

Засоби, що застосовують при захворюваннях горла

Фітотерапія ангіни та фарингіту

Ангіна (гострий тонзиліт) – гостре запальне захворювання лімфаденоїдної тканини глотки с переважним ураженням мигдалин. При ангіні в патологічний процес залучається будь-яка група мигдалин (піднебінні, трубні, глоточні, язикові, лімфоїдна тканина надгорляника). У дорослих частіше зустрічають ураження піднебінних мигдалин, у дітей – ураження глоточної мигдалини (аденоїдит).

Збудником ангіни частіше є *Streptococcus pyogenes* групи А, *Haemophilus influenzae*, *Staphylococcus aureus*, бактерії родини *Enterobacteriaceae*. Також ангіна може бути одним з проявів або ускладнень ряду інфекційних або системних захворювань: дифтерії, інфекційного мононуклеозу, кандидозу, туберкульозу, туляремії тощо.

Залежно від ступеня ураження піднебінних мигдалин виділяють декілька класичних форм ангіни:

- катаральна (ураження слизової оболонки мигдалин);
- лакунарна (ураження мигдалин з утворенням в лакунах гною);
- фолікулярна (запалення лімфоїдних фолікул);
- фібриозна;
- флегмонозна;
- виразково-некротична;
- змішана.

Катаральна ангіна починається з прояву сухості, першіння в горлі. Протягом перших днів додається біль при ковтанні, температура підвищується до 38 °С. При огляді глотки виявляється припухлість та гіперемія піднебінних мигдалин та прилеглих ділянок піднебінних дужок.

Фолікулярна й лакунарна ангіни характеризуються більш вираженою клінічною картиною. Спостерігають гострий початок, дрижаки, підвищення температури до 39–40 °С і вище. Виражені ознаки інтоксикації: слабкість, пітливість, головний біль, відчуття ломоти в суглобах, втрата апетиту. Регіонарні лімфовузли збільшені та болісні при пальпації. При фолікулярній ангіні на фоні вираженої гіперемії та гіпертрофії піднебінних мигдалин видимі фолікули з гноем, що просвічуються крізь слизову оболонку у вигляді дрібних бульбашок жовтувато-білого кольору. При лакулярній ангіні утворюються жовтувато-білі фіброзні нальоти, які знаходяться в устях лакун. Ці нальоти в подальшому можуть зливатися, вкриваючи всю або практично всю вільну поверхню мигдалин, вони легко знімаються шпателем.

При флегмонозній ангіні некротичні процеси в фолікулах зливаються, утворюють гнійник всередині мигдалин. Характерний різкий біль у горлі при ковтанні, сильний головний біль, дрижаки, відчуття слабкості, підвищення температури до 39 °С та вище, неприємний запах з рота, рясне слиновиділення. Регіонарні лімфовузли збільшені та болісні при пальпації.

Фарингіт – дифузне запалення слизової оболонки глотки. Розрізняють гострий і хронічний фарингіт. Може бути як самостійним, так і проявом гострих респіраторних захворювань. До основних збудників фарингіту належать риновіруси, коронавіруси, аденовіруси, вірус грипу, вірус парагрипу. Виділяють також специфічні види фарингіту: ієрсиніозний, гонорейний, грибоквий. Розвитку гострого фарингіту сприяють прийом гарячої та холодної їжі, вдихання холодного повітря. Хронічний фарингіт виникає внаслідок риніту, синуситу, захворювань органів травлення, зловживання алкоголем та палінням.

Хворі на гострий фарингіт скаржаться на сухість і біль у глотці при ковтанні, загальний стан порушується мало, температура, як правило, не підвищується. Гострий фарингіт необхідно диференціювати з катаральною ангіною, при якій основні зміни локалізуються в піднебінних мигдаликах.

При хронічному фарингіті відзначають біль, відчуття сухості, наявність чужорідного тіла в глотці, нерідко накопичення слизового мокротиння, що інколи набуває кров'янистого вигляду й важко відходить від носоглотки. Нерідко непокоїть біль у потиличній області.

Етіотропна фітотерапія.

Етіотропна фітотерапія ангіни та фарингіту спрямована на усунення причини захворювання й застосування лікарських рослин з протимікробною (верба *гостролиста*, звіробій *звичайний*, айр *болотний*, *евкаліпт прутовидний*) та загальнозміцнюючою (*женьшень*, *елеутерокок колючий*, *родіола рожева*) активністю при внутрішньому й місцевому (полосканні) використанні. При перших симптомах захворювання рекомендують щогодини (але не менше 6–8 разів на день) полоскати горло протягом 1–3 хв препаратами лікарських рослин (див. «Фітотерапія бронхіту»).

Патогенетична та симптоматична фітотерапія полягає в застосуванні лікарських рослин з протизапальними та полівітамінними властивостями (див. «Фітотерапія бронхіту»).

Засоби, що застосовуються при захворюваннях горла

Препарат	Діючі речовини	Фармакологічна дія
1	2	3
Ангі септ Др. Тайсс	Ментол, анетол, олія м'яти перцевої	Антисептична, протизапальна та дезодоруюча дія
Ангінал з мальвою, ромашкою та шавлією	Сухий екстракт квіток мальви лісової, сухий екстракт квіток ромашки, сухий екстракт шавлії лікарської	Препарат має виражену дезінфікуючу, протизапальну, обволікаючу, знеболювальну дію при лікуванні горла та порожнини рота. Спеціально підібрана комбінація лікарських рослин діє комплексно на слизову оболонку, обумовлює зменшення болю та подразнення в горлі
Ангінал з шавлією, солодкою та олією евкаліпту	Екстракт кореня солодки сухий, олія м'яти, олія евкаліпту, сухий екстракт листя шавлії	
Ангінал спрей з нагідками	Екстракт рідкий квіток нагідок, екстракт рідкий квіток ромашки, екстракт рідкий листя подорожника ланцетного, екстракт рідкий трави материнки звичайної, олія м'яти, олія евкаліпту	
Ангінал спрей з ромашкою	Екстракт рідкий квіток нагідок, екстракт рідкий квіток ромашки, екстракт	

Продовження таблиці

1	2	3
	рідкий квіток липи серцелистої, екстракт рідкий трави материнки звичайної, олія м'яти, олія евкаліпту	
Ангінал спрей з шавлією	Екстракт рідкий шавлії лікарської, екстракт рідкий трави материнки звичайної, екстракт рідкий квіток та листя мальви лісової, екстракт рідкий квіток нагідок, олія м'яти, олія евкаліпту	
Екстракт шавлії з вітаміном С Др. Тайсс	Шавлії екстракт сухий, олія шавлії, аскорбінова кислота, стабілізуюча добавка (аскорбінова кислота), лимонна кислота, сироп глюкози, сахароза, вода	Дезінфекція носоглотки, розчинення слизу та стимулювання відходження мокротиння при застуді, катарі верхніх дихальних шляхів та бронхіті, що супроводжуються кашлем
Липа серцелистої квітки	Глікозиди тиліацин і гесперидин, флавоноїдні глікозиди кверцетин і кемпферол, дубильні речовини, сапоніни, терпени, вітамін С, каротин, вуглеводи, слиз, віск, фарнезол	Відхаркувальна, протизапальна, слабка знеболювальна, діуретична, потогінна, седативна дія
Нагідок звичайних квітки	Тритерпеноїди, флавоноїди, каротиноїди, поліацетиленни, фенолокислоти, стероли та секвітерпенові лактони гіркого смаку (календин)	Протизапальна, бактерицидна, ранозагоювальна дія
Олія евкаліпту	Цинеол, α-пінен, пінокарвон, аліфатичні альдегіди – ізовалеріановий, капроновий та каприловий	Бактерицидна, протизапальна, в'язуча дія
Підбілу звичайного листя	Глікозид туссілягін, інулін, ефірна олія, дубильні речовини, слиз	Відхаркувальна дія
Септолете	Бензалконій хлорид, ментол, ефірна олія м'яти перцевої, ефірна олія евкаліпту, тимол	Протизапальний засіб при легких інфекціях порожнини рота та глотки, як засіб для захисту від грипу та застуди, при запаленні ясен та

Продовження таблиці

1	2	3
		слизової оболонки ротової порожнини, при охриплості та неприємному запаху з рота
Тонзілотрен	Atropinum sulfuricum, Hepar sulfuris, Kalium bichromicum, Silicea, Mercurius bijodatus	Стимулює власні захисні сили організму при вірусних та бактеріальних інфекціях глотки й піднебінних мигдалин на різних стадіях запалення
Трахісан	Тиротрицин, лідокаїну гідрохлорид, хлоргексидину диглюконат, сорбітол, магнію стеарат, олія м'ятна	Препарат призначений для лікування запальних та інфекційних захворювань порожнини рота та глотки, таких, як стоматити, гінгівіти, парадонтити, глосити, тонзиліти, фарингіти та інші стани, що супроводжуються порушенням ковтання. Для профілактики інфекцій перед хірургічним втручанням у порожнині рота й глотки (видалення зуба, тонзилектомія)
Шавлії лікарської листя	Ефірна олія, дубильні речовини, урсолова та олеанолова кислоти	В'яжуча, протимікробна, протизапальна дія

Засоби, що застосовують при обструктивних захворюваннях дихальних шляхів

Фітотерапія бронхіту

Бронхіт – гостре запалення слизової оболонки бронхів. Зустрічають як самостійну хворобу або як один з клінічних симптомів при інших патологічних процесах. Залежно від тривалості захворювання розрізняють гострий і хронічний бронхіт.

Тривалість **гострого бронхіту**, як правило, не перевищує 1 місяця. Гострий бронхіт частіше спостерігають у дітей, а також осіб похилого віку у зв'язку з віковими змінами бронхів і зниженням захисних властивостей їх слизової оболонки. До факторів ризику належать переохолодження, порушення носового дихання, хронічні інфекції

в носоглотці, імунodefіцитні стани, паління, алкоголізм, забруднення довкілля середовища.

Серед збудників гострого бронхіту в половині випадків виділяють вірусну інфекцію: респіраторно-інтерстиціальний вірус, аденовіруси, віруси грипу А і В, риновіруси, коронавіруси. Вірусна інфекція може супроводжуватись вторинною бактеріальною інфекцією. Частота виявлення бактерій при первинному і вторинному бронхіті різна. Найбільш часто виділяють *Mycoplasma pneumoniae*, *Chlamidia pneumoniae*, *Bordetella pertusis*, *Streptococcus pneumoniae*, *Haemophilus influenzae*, *Staphylococcus aureus*. Причинами гострого бронхіту також можуть бути вдихання парів аміаку, хлору, двоокису сірки.

Захворювання, як правило, починається гостро й характеризується наявністю симптомів, що обумовлені ураженням верхніх і нижніх дихальних шляхів і симптомів інтоксикації.

Симптоми, які обумовлені ураженням верхніх і нижніх дихальних шляхів, включають кашель – спочатку сухий, а потім з виділенням слизистого або слизисто-гнійного мокротиння, інколи виникає задишка. При аускультатії вислухаються дифузні сухі хрипи. Нерідко спостерігають закладеність носа й патологічні виділення з носа. Інтоксикація виявляється підвищенням температури до 38 °С, головним болем, нездужанням.

Протікання зазвичай сприятливе, однак у випадку поширення запального процесу на бронхіоли захворювання набуває тривалого характеру.

Хронічний бронхіт – прогресуюче захворювання з переважним дифузним ураженням бронхів, яке характеризується морфологічною перебудовою їх стінки й виявляється кашлем з виділенням мокротиння протягом трьох і більше місяців на рік протягом двох і більше років.

Хронічні бронхіти поділяють на:

- простий неускладнений бронхіт;
- обструктивний;
- гнійний.

Для хронічного бронхіту характерне чергування фаз загострення та ремісії.

Під час ремісії у хворих на хронічний бронхіт можна спостерігати сухий або продуктивний кашель, що суттєво не порушує якість життя.

При загостренні хворі скаржаться на підсилення кашлю, збільшення кількості мокротиння, змінені характеру мокротиння на гнійне, появу або підсилення ознак бронхоспазму та дихальної недостатності.

Лихоманка не належить до патогномотичних ознак хронічного бронхіту, але не пов'язаний з іншими причинами субфебрилітет може свідчити про загострення захворювання.

При об'єктивному дослідженні виявляють подовження видиху, набухання шийних вен, сухі свистячі хрипи.

При гострих бронхітах фітотерапія має допоміжне значення. Активний інфекційно-запальний процес вимагає застосування антибактеріальних препаратів.

При хронічному бронхіті переважають схеми лікування більш тривалі, ніж при гострому. Протикашльові засоби застосовують тільки тоді, коли кашель не виконує захисних функцій, тобто не пов'язаний з наявністю мокротиння в бронхіальному дереві. Основні напрямки фітотерапії бронхіту включають проведення етіотропного, патогенетичного та симптоматичного лікування.

Етіотропна фітотерапія.

1. Відновлення захисних бар'єрів верхніх дихальних шляхів: очищення носа, полоскання горла, інгаляції, закапування в ніс лікувальної витяжки (водної або масляної) з протизапальною, антигіпоксичною, стимулюючою регенерацію й місцевий імунітет дією проводиться кожні 2–3 год в перші дні, потім 3–4 рази на день (див. «**Фітотерапія риніту**»).

2. Імунокорекція:

а) стимуляція утворення інтерферону (полісахариди рослинного походження: *каланхое перисте*, *підбіл звичайний*, *подорожник великий*, *ісландський мох*; при нормалізації температури – адаптогени (*женьшень*, *елеутерокок колючий*, *родіола рожева*);

б) активація фагоцитозу й продукції інтерлейкіну I:

- ♦ кремнійорганічні сполуки рослин: *хвоц польовий*, *парило звичайне*, *медуниця лікарська* тощо;
- ♦ поліфенольні рослинні комплекси: *звіробій звичайний*, *меліса лікарська*, *череда трироздільна*;
- ♦ цинковмісні сполуки рослин: *види берези*, *спориш*, *шавлія лікарська* тощо.

3. Боротьба з інфекцією: застосування лікарських рослин з антимікробною, протівірусною активністю (*цибуля городня*, *часник городній*, *алоє деревовидне*, *аір звичайний*, *нагідки лікарські*, *м'ята перцева*, *евкаліпт прутовидний*, *сосна звичайна*, *чебрець звичайний*, *кріп запашний*, *сухоцвіт багновий*, *чистотіл великий*, *шавлія лікарська*, *гірчиця сарептська*, *тополя чорна*, *цитрусові*).

4. Вітамінотерапія: *нагідки лікарські*, *обліпіха крушиновидна*, *горобина звичайна*, *кропива дводомна*, *види шипшини*, *смородина чорна*, *суниця лісові*, *первоцвіт весняний*.

Патогенетична фітотерапія.

Відновлення дренажної функції бронхів:

а) муколітики (*алтей лікарський, аніс звичайний, будра плющевидна, бузина чорна, оман високий, дягель лікарський, гісоп лікарський, конюшина лугова, копитняк європейський, льон звичайний, малина звичайна, солодка гола*);

б) мукорегулятори: ефірні олії та фітонциди (*сосна звичайна, види евкаліпту, шавлія лікарська, м'ята перцева, лаванда вузьколиста, меліса лікарська, ромашка лікарська, чебрець плазкий*);

в) відхаркувальні рефлекторної дії (*багно звичайне, іпекакуана, істод сибірський, термopsis ланцетовидний*).

2. Застосування лікарських рослин з протизапальною активністю (*береза бородавчаста, оман високий, звіробій звичайний, нагідки лікарські, підбіл звичайний, ромашка аптечна, шавлія лікарська тощо*).

3. Усунення гіпоксії (*астрагал шерстистоквітковий, липа серцелиста, перстач прямостоячий, лопух великий, манжетка звичайна, меліса лікарська, синюха блакитна, смородина чорна, ісландський мох (цетрарія ісландська), шавлія лікарська*).

4. Дезінтоксикаційна терапія (*розторопша плямиста, чай китайський, алое деревовидне, липа серцелиста*).

Симптоматична фітотерапія.

1. Жарознижувальні засоби (*липа серцевидна, ромашка аптечна, малина звичайна, волошка синя*).

2. Кардіотонічні засоби (*види глоду, горицвіт весняний*).

3. Нормалізація сну: фітозасоби з седативно-снودійного дією (*валеріана лікарська, буркун лікарський, м'ята перцева, фіалка триколірна, лаванда вузьколиста, череда трироздільна, півонія незвичайна, хміль звичайний*).

Фітотерапія бронхоектактичної хвороби

Бронхоектатична хвороба – патологічний стан, який характеризується регіональним розширенням бронхів (бронхоектази), що супроводжується хронічним нагноєнням у цих розширеннях.

Найбільш частими причинами бронхоектатичної хвороби є хронічні бронхіти, пневмонії, абсцес легень, туберкульоз, пневмоконіози, бронхіальна астма. Нерідко бронхоектази виникають на фоні дифузного або вогнищового пневмосклерозу. Вроджені бронхоектази спостерігаються рідко і пов'язані з аномаліями розвитку стінки бронха.

Розрізняють циліндричне, веретеноподібне та мішкоподібне розширення бронхів. Унаслідок ураження стінки бронха відбуваються значні структурні зміни в слизовій оболонці, атрофія та загибель м'язових і еластичних волокон, дистрофія хрящової тканини. Частіше бронхоектази локалізуються в нижніх ділянках легень, але в міру розвитку хвороби можуть поширюватися на нові їхні ділянки. Поширення запального процесу на навколишні тканини поступово призводить до пневмосклерозу ураженого сегменту. При бронхоектатичній хворобі нерідко виявляють зміни в інших органах – амілоїдоз, метастатичні абсцеси.

Клінічна картина захворювання розвивається поступово, спочатку з'являється вологий кашель після перенесеної гострої пневмонії, тяжкої форми грипу, коклюшу в дітей. В анамнезі відзначають повторні пневмонії, захворювання верхніх дихальних шляхів. Хворі на бронхоектатичну хворобу скаржаться на вологий кашель із виділенням слизистого, слизисто-гнійного мокротиння. Кількість останнього поступово збільшується до 200–500 мл на добу, воно виділяється «повним ротом», переважно зранку, має неприємний запах, часто спостерігається кровохаркання. Іноді може виникати легенева кровотеча. У хворих зменшується маса тіла, відсутній апетит. При затримці виділення мокротиння температура тіла може підвищуватись до 38°C і більше. Під час загострення хвороби зростають загальна слабкість, пітливість, кашель, кількість виділеного мокротиння, підвищується температура тіла.

Пальці на руках набувають вигляду «барабаних паличок», змінюються нігті («годинникові скельця»). При перкусії можна виявити притуплений звук. Під час аускультатії вислуховуються дрібно- та середньо-ірчасті хрипи, особливо в період загострення.

Лікування бронхоектатичної хвороби проводять як консервативним, так і оперативним шляхом. Основним у консервативному лікуванні є санація бронхіального дерева, яка включає етіотропну терапію, спрямовану на ліквідацію гнійної мікрофлори. З цієї метою використовують антибіотики, сульфаніламідні, нітрофуранові препарати з урахуванням антибіотикограми. Антибіотики, сульфаніламідні препарати вводять внутрішньовенно, внутрішньом'язово, а також безпосередньо в бронхи (ендобронхіально) за допомогою катетера або бронхоскопу. Антибактеріальні препарати слід використовувати у великих дозах. Другим важливим моментом у лікуванні цього захворювання є видалення гнійного бронхіального ексудату за допомогою бронхоскопії, використання муколітичних засобів, постурального дренажу, масажу грудної клітки, дихальної гімнастики. Необхідно також проводити

дезінтоксикаційну терапію, призначати протизапальні, десенсибілізуючі препарати, бронхолітики, вітаміни. До хірургічного лікування вдаються при чітко з'ясованому діагнозі, частих загостреннях хвороби, легневих кровотечах.

Прогноз хвороби залежить від поширення процесу та характеру ускладнень. Хворі можуть стати інвалідами або загинути від сильної легеневої кровотечі, дихально-серцевої недостатності, амлоїдозу нирок.

Фітотерапія бронхоектактичної хвороби є аналогічною «**Фітотерапії бронхіту**». Особливу увагу треба звертати на інгаляційний шлях введення фізіологічно активних речовин рослин.

Профілактика бронхоектактичної хвороби полягає у своєчасному лікуванні пневмоній, бронхітів, гострих респіраторних захворювань, коклюшу. Велику увагу приділяють загартуванню організму, заняттям фізичною культурою, відмові від куріння та зловживання алкоголем.

Фітотерапія бронхіальної астми

Бронхіальна астма – хронічне рецидивуюче обструктивне захворювання трахеобронхіального дерева, що характеризується нападами ядухи (спазм, набряк слизової, гіперсекреція) і в основі якого лежить генетично детермінована схильність до алергії.

Етіологія: екзогенні (неінфекційні та інфекційні) та ендогенні алергени. Сприятливими умовами виникнення бронхіальної астми є успадкована схильність до алергічних реакцій, гіпоксія, часті респіраторні інфекції (порушення бар'єрної функції слизової оболонки бронхів, спричинення сенсibiliзації).

Патогенетичні етапи розвитку бронхіальної астми:

- а) дефект α -адренергічних рецепторів;
- б) підвищена чутливість слизової оболонки бронхіального дерева до БАР;
- в) порушена імунологічна реактивність; сенсibiliзація організму алергенами, алергічні реакції, що мають три послідовні фази: імунологічну (утворення комплексів антиген-антитіло), патохімічну (вивільнення біологічно активних речовин), патофізіологічну (спазм гладкої мускулатури, підвищена проникність судин і набряк слизової оболонки, гіперсекреція густого, в'язкого слизу).

Клінічні симптоми:

- епізодичне свистяче дихання з утрудненням при видиханні;
- кашель, частіше вночі та при фізичному навантаженні;
- епізодичні свистячі хрипи в легенях;
- повторна скованість грудної клітини;

- симптоми здебільшого погіршуються вночі й пробуджують хворого.

Симптоми виникають та погіршуються при:

- фізичному навантаженні;
- вірусній інфекції;
- впливі алергенів (харчових, свійських тварин, домашнього пилу, пилку рослин);
- палінні;
- перепаді зовнішньої температури;
- сильних емоціях (плачу, сміху);
- дії хімічних аерозолів;
- прийому деяких ліків (нестероїдних протизапальних засобів, бета блокаторів).

За ступенем важкості бронхіальну астму класифікують на основі комплексу клінічних та функціональних ознак бронхіальної обструкції. Лікар оцінює частоту, вираженість та тривалість приступів експіраторної задишки, стан хворого в період між приступами, вираженість, варіабільність та зворотність функціональних порушень бронхіальної прохідності, відповідь на лікування. Оцінку функціональних показників для визначення важкості захворювання проводять у період відсутності епізодів експіраторного диспное. Згідно цієї класифікації, стан хворого визначається ступенями важкості бронхіальної астми. Так, виділяється інтермітуюче (епізодичне) протікання; персистуюче (постійне) протікання: легке, середньо-важке та важке.

Враховуючи поліетіологічність (різнопричинність) виникнення бронхіальної астми, лікування вимагає всебічного підходу до з'ясування стану хворого, встановлення причини хвороби. Зважаючи на те, що лікарські рослини мають широку терапевтичну дію, препарати з них виявляють лікувальний ефект при різних формах бронхіальної астми. Лікування слід починати в період між нападами.

Методи лікування бронхіальної астми:

- ♦ специфічні – спрямовані на пригнічення впливу або усунення контакту з невиявленими алергенами та гіпосенсибілізація шляхом специфічної імунотерапії;
- ♦ неспецифічні – застосовують при всіх формах захворювання, що включають медикаментозну терапію, фізіотерапію, голкорексфлексотерапію, психотерапію, курортне лікування, лікувальну фізкультуру.

При бронхіальній астмі ефективні бронхолітичні засоби (β -адреноміметики, похідні ксантину: еуфілін, кофеїн), а також

інтал і глюкокортикоїди. У зв'язку з цим базисне лікування хворих на бронхіальну астму зазвичай включає застосування препаратів цих груп.

Як медикаментозні засоби, так і лікарські рослини підбирають так, щоб забезпечити антибактеріальний, десенсибілізуючий, спазмолітичний, протизапальний, протинабряковий, жарознижувальний, протикашльовий, заспокійливий ефекти залежно від проявів бронхіальної астми. Особливу роль відводять лікарським рослинам, що впливають на гормональну та імунну сферу, тому що цей вплив відіграє вирішальну роль – антиалергічну, десенсибілізуючу дію (*солодка гола, алтей лікарський, оман високий, багно звичайне, лопух великий, калина звичайна, підбіл звичайний, овес посівний, підмаренник справжній, пирій повзучий, парило звичайне, татарник колючий, череда трироздільна*).

При бронхіальній астмі необхідне лікування не тільки локальних процесів – обов'язкова корекція всіх регуляторних та життєво важливих систем з урахуванням етіопатогенетичних факторів. З цією метою може бути використаний широкий спектр фармако-терапевтичних властивостей лікарських рослин (див. «**Фітотерапія бронхіту**»).

У профілактичних цілях слід проводити санацію носоглотки для відновлення вільного носового дихання й видалення інфекції (див. «**Фітотерапія риніту**»).

Підтримуюча терапія й профілактика приступів бронхіальної астми – процеси багатопланові та передбачають:

- ◆ регулювання способу життя;
- ◆ усунення алергенів;
- ◆ гіпосенсибілізація й вакцинотерапія;
- ◆ усунення подразнення слизової оболонки;
- ◆ протимікробна фітотерапія при інфекції дихальних шляхів;
- ◆ санація верхніх дихальних шляхів;
- ◆ фізіотерапія;
- ◆ лікування супутніх хвороб (бронхіт, бронхоектактична хвороба, гепатит, холецистит, гіпертонічна хвороба, хронічний пієлонефрит, гастрит, виразкова хвороба шлунку та дванадцятипалої кишки, коліти);
- ◆ глюкокортикоїдна терапія;
- ◆ лікування серцевої недостатності;
- ◆ психотерапія.

Раціональна підтримуюча симптоматична фітотерапія поєднує

- ♦ симпатолітичну (*буркун лікарський, фенхель звичайний, аніс звичайний, чебрець звичайний*);
- ♦ секретолітичну (*фенхель звичайний, аніс звичайний, подорожник великий, підбіл звичайний*);
- ♦ антисептичну (*фенхель звичайний, аніс звичайний, чебрець звичайний*);
- ♦ антиалергійну (*череда трироздільна*);
- ♦ седативну дію (*м'ята перцева, валеріана лікарська*).

При супутніх хворобах печінки та жовчного міхура додають *на-сіння льону звичайного*.

При бронхіальній астмі протипоказані такі лікарські засоби, як холіноміметики (навіть, пілокарпін в очних краплях), інгібітори холінестерази (фізостигмін), β-адреноблокатори (анаприлін, обзидан тощо). Не рекомендують призначати препарати раувольфії, опіати, пеніцилін. Слід уникати в лікуванні хворих рослини, що містять такі сполуки або виявляють аналогічні ефекти.

Фітотерапія пневмонії

Пневмонія (запалення легень) – *гостре інфекційне захворювання, що характеризується ураженням респіраторних відділів легень, внутрішньоальвеолярною ексудацією, лихоманкою та інтоксикацією.*

Внаслідок умов, за яких розвивалось захворювання, особливостей інфікування легеневої тканини й стану імуннологічної реактивності виділяють такі види пневмонії:

- позалікарняна пневмонія;
- нозокоміальна (лікарняна, госпітальна) пневмонія;
- аспіраційна пневмонія;
- пневмонія в осіб з імунodefіцитами.

Залежно від того, яка доля і яка легеня уражені, пневмонія може бути правобічною або лівобічною, верхньо-, середньо-, нижньодольовою.

*Етіологія пневмонії відрізняється різноманітністю. Позалікарняні пневмонії часто спричиняють *Streptococcus pneumoniae*, *Mycoplasma pneumoniae*, *Chlamidia pneumoniae*, *Haemophilus influenzae*, *Klebsiella pneumoniae*, *Escherichia coli*, *Staphylococcus aureus*. Найбільш частими збудниками нозокоміальної пневмонії є *P. aeruginosa*, *Staphylococcus aureus*.*

Ознаки вірусного ураження верхніх дихальних шляхів, що супроводжуються ураженням нижніх дихальних шляхів, є симптомами вірусної пневмонії. Температура підвищується до 38–40 °С, з'являються сильні дрижаки, кашель спочатку сухий, потім з виділенням невеликої кількості мокротиння, яке іноді має іржавий колір через домішку крові. При бактеріальній пневмонії мокротиння має гнійний характер.

Відзначають пітливість уночі. Може виникати біль у боці, що підсилюється при вдиханні та кашлі. Дихання поверхневе, супроводжується відчуттям недостатчі повітря.

При пальпації визначають підсилення голосового тремтіння. Спостерігають укорочення перкуторного звуку, локальне бронхіальне дихання, звучні дрібнопузирчаті хрипи або інспіраторну крепітацію над враженою частиною легень.

Пневмосклероз – розвиток у легенях сполучної тканини як наслідок неспецифічного (пневмонії, бронхіти) або специфічного (туберкулез, сифіліс) запального процесу, а також пневмоконіозів, тривалого застою в малому крузі кровообігу (мітральний стеноз, інші хвороби серця), імуноталергічних васкулітів.

Лікування хворих на пневмонію є комплексним, тривалим і включає етіотропну, патогенетичну, симптоматичну терапію. Слід наголосити, що фітотерапія, фізіотерапевтичні та санаторно-курортні заходи, правильний режим доби, а також раціональне харчування є допоміжними засобами лікування пневмонії й можуть бути застосовані лише під контролем лікаря, а не за рішенням хворого!

Постільного режиму хворі на гостру пневмонію мають дотримуватися в період всього періоду гарячки та інтоксикації з переходом на активний палатний режим на 2–3 день нормальної температури при відсутності ускладнень з боку серцево-судинної системи.

Велику увагу слід приділяти харчуванню хворих, особливо в період гарячки. Їжа повинна включати різноманітні та легкозасвоювані продукти, велику кількість вітамінів. З цією метою можна використовувати вітамінні чаї, а також морси з *ягід агрусу звичайного, смородини чорної, ожини, овочеві та фруктові соки (морквяний, вишневий, цитрусові)*.

Не слід також забувати про порушення в таких хворих водно-електролітного балансу й коригувати його також достатньою кількістю фруктових та овочевих соків.

Етіотропна фітотерапія.

Етіотропна фітотерапія включає вплив на збудника, нормалізацію імунобіологічної реактивності та дренажної функції бронхів (див. «**Фітотерапія бронхіту**»).

У фазу ексудативних та інфільтративних змін у легеневій тканині з перших днів захворювання показані препарати *беладони лікарської (атропін), ефедри хвоцовой (ефедрин)*. Це обумовлено

формуванням на цій стадії пневмонії ацетилхолінових механізмів бронхоспазму, а також наявністю набряку та набухання слизової оболонки бронхів.

На початковій стадії пневмонії не рекомендують призначати відхаркувальні препарати, тому що немає мокротиння і, якщо спровокувати кашель, то продукти розпаду при кашльовому поштовху потраплятимуть у сусідні альвеоли. На цьому етапі лікування не рекомендують *солонку* через можливу стимуляцію набряку легень.

Патогенетична фітотерапія.

Метою патогенетичної терапії є усунення інтоксикації, гіпоксії та запалення. Для усунення гіпоксії та запалення ефективно застосування ЛРС (*кореневища айру болотного, корені алтеї лікарської, листя та сік берези, квітки бузини чорної, трава вероники лікарської, трава буркуну лікарського, квітки нагідок лікарських, квітки дивини скіпетровидної, листя евкالیпту, кореневища синюхи блакитної*).

Симптоматична фітотерапія.

Симптоматичну фітотерапію проводять з урахуванням особливостей протікання пневмонії в конкретного хворого (див. «**Фітотерапія бронхіту**»).

Для зменшення болю рекомендують такі розтирання: *лініменти перцево-камфорний, скипидарний складний, олію блекоти, мазь камфорну*. Як відволікаючий, знеболювальний засіб рекомендують *гірчичники, перцевий пластр*.

Фітотерапія коклюшу

Коклюш – інфекційне захворювання, викликається бактерією, яку ще називають коклюшною паличкою (*Bordetella pertussis*). Дуже часто коклюш плутають зі звичайним проявом ГРЗ або бронхітом. Саме тому хворі звертаються до лікаря не в перші дні захворювання, а набагато пізніше і лікуються вдома, без консультації лікаря.

Перший симптом коклюшу – висока температура тіла й важкий приступ спастичного кашлю, що завершується характерним свистячим вдихом. Але виявляється він лише через тиждень після того, як людина заразилась. Тому за цей час хворий на коклюш встигає заразити своїх близьких. Хворий на коклюш найбільш заразний для навколишніх один тиждень до кашлю й три тижні після. Зараження відбувається повітряно-крапельним шляхом. Після захворювання в людини виникає стійкий імунітет до коклюшу практично на все життя.

Діти до 1 року ризикують занедужати коклюшем частіше, ніж інші. Справа в тім, що власних антитіл у дитини ще немає, та й з молоком матері, навіть якщо в неї є імунітет, він не передається. У цьому віці коклюш дуже небезпечний. Він протікає важко.

Клінічні прояви. Інкубаційний період коклюшу в середньому становить 9 днів. Хвороба характеризується циклічністю перебігу й протікає в 3 періоди:

1) катаральний – триває 2 тижні, характеризується грипоподібним станом, кашлем, температура тіла нормальна чи субфебрильна;

2) конвульсивний (судорожний) період – триває 4–6 тижнів, супроводжується важкою клінічною картиною. У хворого з'являються приступи спастичного кашлю, який доводить до блювоти, ціанозу, судом і зупинки дихання. Таких приступів може бути 5–40 що добу. Температура тіла – нормальна;

3) період угасання хвороби – триває 2–3 тижнів. Поступово зменшуються частота й виразність приступів кашлю.

Коклюш небезпечний не стільки своїм проявом, скільки ускладненнями. До цього захворювання приєднуються інші, не менш важкі: пневмонія, ателектази легень, енцефалопатії. І, звичайно, основна складність полягає в тому, щоб не плутати коклюш з іншими захворюваннями верхніх дихальних шляхів. Справа в тім, що способи лікування цих захворювань абсолютно різні й при неправильній діагностиці можна тільки нашкодити хворому. Підтвердити, що в людини дійсно коклюш можна тільки після лабораторних досліджень при виявленні коклюшної палички.

Єдиною мірою профілактики на сьогоднішній день є вакцинація. Її роблять ще на першому році життя дитини.

Фітотерапія коклюшу ґрунтуються на застосуванні рослин, що виявляють протизапальну, протимікробну, спазмолітину, пом'якшувальну та протикашльову дію (див. «Фітотерапія бронхіту»).

*Засоби, що застосовуються
при обструктивних захворюваннях дихальних шляхів*

Препарат	Діючі речовини	Фармакологічна дія
1	2	3
Теопекс Теогард	Теофілін	Бронхорозширювальна дія, стимулюючий вплив на ЦНС та скорочувальну діяльність серцевого м'язу, розширює коронарні та периферичні судини, стимулює дихальний центр

Продовження таблиці

1	2	3
Теофедрин – Н	Парацетамол, теофілін, кофеїн, фенобарбітал, ефедрину гідрохлорид, екстракт беладони густий	Спазмолітичний засіб, що розслаблює гладкі м'язи кровоносних судин, а також бронхів та інших внутрішніх органів. Показаний для профілактики та лікування бронхіальної астми, гострого обструктивного бронхіту
Теофедрин – НЕО	Теофілін, теобромін, кофеїн – бензоат натрію, ефедрину гідрохлорид, фенобарбітал, екстракт беладони густий, цитизин, парацетамол	

Засоби, що застосовуються при кашлі та застуді

Фітотерапія кашлю

Кашель – це клінічний симптом, що є захисною реакцією організму, спрямованою на відновлення прохідності дихальних шляхів. Цей механізм спрацьовує в критичній ситуації, коли неефективним є мукоциліарний кліренс. Він виконує дві основні функції: забезпечує евакуацію секрету з повітроносних шляхів і захищає їх від аспірації чужорідних тіл. Існує понад 50 можливих причин його виникнення. Етіологія хронічного кашлю ідентифікується в 88–100 % випадків.

Гострим вважають кашель, що відзначають не більше 3 тижнів, підгострим – від 3 до 8 тижнів, хронічним – понад 8 тижнів.

Гострий кашель зумовлений перш за все двома причинами: гострим респіраторними захворюваннями (ГРЗ) вірусної або бактеріальної природи й аспірацією сторонніх тіл або рідин. Гострий кашльовий синдром відзначають при інфекційно-запальних процесах верхніх дихальних шляхів ГРЗ, ангінах, фарингітах, синуситах, загостреннях тонзиліту, ларингітах, інфекційно-запальних процесах у нижніх відділах дихальних шляхів ларинготрахеїтах, трахеїтах, бронхітах, пневмоніях, алергічному запаленні слизових оболонок респіраторного тракту, бронхоспазмі, обструкції дихальних шляхів, аспірації чужорідних тіл, рідини, екзогенних і ендогенних утвореннях, а також при набряку легеневої паренхіми.

Підгострий кашльовий синдром найчастіше зумовлений коклюшем і ускладненнями ГРЗ (синусит, аденоїдит), бронхітом бактеріальною генезу, особливо мікоплазмозом і хламідійним. Риносинусити, синусити, аденоїдит спричиняють кашель головним чином за раперш за все через ретроназальне затікання слизу. У цих випадках кашель виникає вночі, коли хворий лягає спати, та зранку, коли встає.

Хронічний кашльовий синдром переважно зумовлений бронхіальною астмою, хронічними й рецидивуючими синуситами, аденоїдитом (синдром ретроназального затікання), хронічною обструктивною

хворобою легень (ХОХЛ), а також патологічними станами, що відзначаються рідше, – гастроезофагеальним рефлюксом, хронічною нестабільністю трахеї, психогенними факторами тощо.

За експекторацією кашель поділяють на продуктивний (вологий) і непродуктивний (сухий).

Для правильного вибору лікування кашлю необхідно:

- ♦ з'ясувати захворювання, що викликало кашель;
- ♦ визначити продуктивність, тривалість, інтенсивність і ступінь впливу кашлю на загальний стан та самопочуття хворого;
- ♦ оцінити характер бронхіального секрету, наявність або відсутність бронхоспазму.

При гострому кашльовому синдромі з переважним ураженням верхніх дихальних шляхів оптимальними засобами терапії є зволоження слизової оболонки, призначення обволікаючих засобів і протизапальної терапії (див. «**Фітотерапія бронхіту**»).

При залученні до запального процесу нижніх відділів респіраторного тракту (трахеобронхіт, бронхіт, пневмонія) показане призначення муколітичних і відхаркувальних препаратів (див. «**Фітотерапія бронхіту**»).

Аспірація та стороннє тіло в дихальних шляхах потребують ревізії респіраторного тракту (ендоскопія, рентгенографія) й видалення (відсмоктування) його вмісту.

У разі захворювання на коклюш препаратами вибору є проти-кашльові засоби центральної дії, комбіновані препарати (див. «**Фітотерапія бронхіту**»).

Риносинусити, синусити, аденоїдити спричиняють кашель переважно через ретроназальне затікання слизу. При цих патологічних станах препаратами вибору є муколітичні засоби (див. «**Фітотерапія бронхіту**»).

Фітотерапія гострих респіраторних захворювань

Гострі респіраторні захворювання (ГРЗ) – це захворювання бактеріально-вірусної етіології з переважним ураженням слизових оболонок верхніх дихальних шляхів. До ГРЗ належать грип, парагрип, аденовірусу, риновірусу, респіраторно-сінцитіальну інфекції.

ГРЗ належать до антропонозів з повітряно-крапельним шляхом передачі. Збудниками є бактерії (стрепто- і стафілококи, пневмококи тощо). Захворювання розвивається внаслідок порушення захисних бар'єрів носоглотки та дренажної функції бронхів, зниження імунітету.

Захисні механізми порушуються внаслідок дії несприятливого екологічного впливу, переохолодження, нервово-психічного перенавантаження.

Захворювання починається гостро, характеризується інтоксикацією й симптомами катарального запалення верхніх дихальних шляхів. При вірусній етіології в перші дні переважає гарячка і явища інтоксикації – головний біль, міалгії, біль у суглобах. Вид збудника може визначити локалізацію запального процесу. Наприклад, риновіруси частіше викликають риніт, аденовіруси – ринофарингіт і кон'юнктивіт, вірус грипу уражає трахею, бронхи, легені, а парагрипу – гортань. Часто зустрічають і змішані інфекції.

Основні принципи лікування ГРЗ:

- ♦ постільний режим протягом періоду гарячки;
- ♦ молочно-рослинна дієта, рясне пиття.

Фітотерапія інфекційно-запальних захворювань ЛОР-органів і супутніх їм бронхолегеневих захворювань переважно ґрунтується на використанні лікарських рослин з бактерицидними і бактеріостатичними, жарознижувальними, протизапальними, в'язучими, спазмолітичними, репаративними, антиалергійними, загальнозміцнювальними та імунотропними властивостями.

Етіотропна фітотерапія.

1. Відновлення захисних бар'єрів верхніх дихальних шляхів та дренажної функції бронхів.

Не рекомендуються застосування адрено- та симпатоміметиків (наприклад, ефедрину), оскільки одноразове їх застосування порушує кровообіг слизової оболонки. Це погіршує функції захисних бар'єрів, а при регулярному використанні викликає атрофію війчастого епітелію та сприяє хронізації запального процесу.

Доцільним є призначення інгаляцій, лікарських рослин, що підсилюють утворення та виділення захисного секрету (див. «**Фітотерапія бронхіту**»).

2. Боротьба з інфекцією. Успіх лікування залежить від правильного вибору засобів, до яких чутливий збудник інфекційного процесу.

Особливості фітотерапевтичного підходу:

- ♦ при ГРЗ необхідно поєднання ЛРС з протимікробними та противірусними властивостями (див. «**Фітотерапія бронхіту**»);
- ♦ слід комбінувати рослини з різними діючими речовинами, що не тільки дає змогу досягти вираженого антибактеріального ефекту, але й запобігає розвитку резистентних до терапії штамів;

♦ лікування слід проводити інтенсивно (прийом лікарських засобів кожні 1–2 год), збори містять протиінфекційні компоненти – краще ЛРС у широкому спектром дії;

♦ для полоскань, зрошень, інгаляцій доцільно застосовувати витяжки з ЛРС з протизапальною дією (див. «**Фітотерапія бронхіту**»).

3. Корекція протиінфекційного імунітету (див. «**Фітотерапія бронхіту**»).

Патогенетична та симптоматична фітотерапії аналогічні «**Фітотерапії бронхіту**».

*Засоби, що застосовуються
при кашлі та застудних захворюваннях*

Препарат	Діючі речовини	Фармакологічна дія
1	2	3
Відхаркувальні засоби		
Корінь алтеї		
Алтейка	Екстракт кореня алтеї лікарської	Відхаркувальна, протизапальна, пом'якшувальна, обволікаюча дія при гострому ларингіті, трахеїті, гострому й хронічному бронхіті, бронхопневмонії, коклюші
Алтейка Галичфарм сіроп	Сухий екстракт кореня алтеї лікарської	
Алтейка Галичфарм таблетки		
Алтеї корені	Полісахариди, крохмаль, цукри, пектини, аспарагін	
Алтеї кореня сіроп	Екстракт кореня алтеї	
Алтемікс	Екстракт кореня алтеї лікарської	
Мукалтин	Мукалтин	
Комбінації		
Алтемікс бронхо	Екстракт кореня алтеї сухий (6,52:1), екстракт трави чебрецю сухий 80 % натуральний (6–10:1)	Комплексний рослинний препарат; відхаркувальний засіб прямої дії, виявляє обволікаючу, пом'якшувальну, секретолітичну, бронхолітичну, протизапальну та антимікробну дії

Продовження таблиці

1	2	3
Бронхолітичний збір	Корені солодки, квітки бузини чорної, трава чебрецю, листя подорожника великого, листя мати-й-мачухи	Препарат виявляє обволікаючу, пом'якшувальну, секретолітичну, бронхолітичну, протизапальну та антимікробну дії
Бронхостоп краплі	Екстракт чебрецю рідкий (1:5,9), гвайфенезин	Препарат виявляє секретолітичну, бронхолітичну, протизапальну та антимікробну дії
Бронхостоп розчин	Екстракт трави чебрецю сухий (1:2–2,5), екстракт кореня алтеї лікарської	
Бронхостоп сироп	Екстракт трави чебрецю сухий (7–13:1), екстракт кореня алтеї	
Бронхофіт	Кореневища айру, корені алтеї, квітки липи, квітки бузини чорної, кореневища з коренями омани, квітки нагідок, листя кропиви, листя м'яти, квітки ромашки, корені солодки, трава чебрецю, листя шавлії	Препарат застосовують при лікуванні гострих і хронічних запальних захворювань дихальних шляхів, що супроводжуються утворенням в'язкого мокротиння, кашлем та бронхоспазмом, гострого та хронічного бронхіту (у тому числі з бронхообструктивним компонентом), пневмонії, бронхоектатичної хвороби, запальних захворювань ринофарингеальних шляхів (ларингіт, фарингіт, синусит, риніт)
Гербіон сироп первоцвіту	Екстракт водний коренів первоцвіту, екстракт водний трави чебрецю, ментол	Відхаркувальна, антисептична, спазмолітична дія, усуває бронхоспазм
Доктор кашель	Екстракт солодки голої, екстракт адхатоди судинової, екстракт базилику священного, екстракт імбиру лікарського, екстракт перцю довгого, екстракт м'яти перцевої, екстракт альбіції Лебек, екстракт куркуми довгої	Препарат виявляє обволікаючу, пом'якшувальну, секретолітичну, бронхолітичну, протизапальну та антимікробну дії

Продовження таблиці

1	2	3
Евкабал бальзам	Олія евкаліптова, олія хвойна	Ефірні масла евкаліпта й соснової хвої обумовлюють неспецифічну противірусну, антибактеріальну та протигрибкову дію препарату. Ефірні масла активують кровообіг в органах і тканинах, насамперед у міокарді й органах дихання. Евкаліптова олія має відхаркувальну, муколітичну та спазмолітичну дію
Евкабал сироп	Екстракт подорожника гостролистого рідкий, екстракт чебрецю рідкий	Препарат сприяє розрідженню бронхіального секрету, посиленню його евакуації в'їчастим епітелієм, зменшенню вираженості катаральних явищ в дихальних шляхах, а також надає протимікробну дію й захищає слизову оболонку від подразнення
Евкаліпт-М	Олія евкаліптова, левоментол	Антисептичний засіб рослинного походження для лікування запальних захворювань порожнини рота й горла. Має місцеву протизапальну і антисептичну дію
Збір грудний	Квітки липи, листя подорожника великого, трава фіалки, квітки бузини чорної	Препарат показаний при запальних захворюваннях дихальних шляхів (бронхіт, бронхопневмонія, бронхіальна астма, бронхоектатична хвороба)
Збір грудний № 1	Корені алтеї, листя підбілу, трава материнки	Препарат показаний при запальних захворюваннях дихальних шляхів (бронхіт, бронхопневмонія, бронхіальна астма, бронхоектатична хвороба)
Збір грудний № 2	Корені солодки, листя подорожника великого, листя підбілу звичайного	Аналогічно «Збір грудний № 1»

Продовження таблиці

1	2	3
Нашатирно-анісові краплі	Олія анісова, розчин аміаку 10 %	Комбінований препарат з відхаркувальною й проти-запальною дією. Анісова олія стимулює секрецію бронхіальних залоз, аміак сприяє розрідженню мокротиння та його легкому виділенню
Пектолван фіто	Спиртовий екстракт кореня оману (1:6-7), спиртовий екстракт цетрарії ісландської (1:20), настойка кореня мильнянки, настойка трави ісопу, настойка трави чебрецю	Препарат стимулює рухову активність війок миготливого епітелію дихальних шляхів, чинить відхаркувальну дію, а також має проти-запальні та антимікробні властивості
Пекторал	Екстракт подорожника, екстракт чебрецю, екстракт примули, екстракт сенегі	Екстракти лікарських рослин, що входять до складу препарату, стимулюють секреторну функцію бронхів, розріджують мокротиння та полегшують його відходження
Пектусин	Ментол, олія евкаліптова	Комбінований препарат. Ментол рефлекторно розріджує чутливі нервові закінчення. Евкаліпт має стимулюючу дію на рецептори слизових оболонок, а також протизапальну та антисептичну дію. Застосовують для лікування запальних захворювань верхніх дихальних шляхів (тонзиліт, ларингіт, фарингіт, трахеїт), кашлю
Сироп від кашлю з подорожником і мати-й-мачухою	Рідкий екстракт листя подорожника ланцетолистого (1:1), рідкий екстракт листя мати-й-мачухи (1:1), олія евкаліптова, олія м'ятна	Комбінований засіб з відхаркувальною та протизапальною дією. Застосовують у складі комплексної терапії гострих і хронічних захворювань дихальних шляхів (трахеїт, трахеобронхіт, бронхіт, бронхопневмонія)

Продовження таблиці

1	2	3
Сироп подорожника	Екстракт водний листя подорожника ланцетовидного (1:5), екстракт водний квіток мальви (1:5), кислота аскорбінова	Препарат послаблює кашель, спричинений подразненням слизової дихальних шляхів під час запальних процесів, викликаних різними навколишніми подразнювальними факторами
Суша мікстура від кашлю для дітей	Екстракт кореня алтеї лікарської, натрію гідрокарбонат, натрію бензоат, екстракт солодкового кореня сухий, амонію хлорид, олія анісова	Препарат стимулює відхаркування. Механізм дії обумовлений збільшенням мукоциліарного кліренсу, а також підсиленням секреції бронхіальних залоз і деяким зменшенням в'язкості мокротиння. Показання: препарат застосовують як проти-кашлевий, протизапальний і відхаркувальний засіб при захворюваннях дихальних шляхів
Тусавіт	Рідкий екстракт чебрецю звичайного (1:1), рідкий екстракт подорожника ланцетовидного (1:1)	Препарат заспокоює (пом'якшує) гострий кашель, полегшує відходження бронхіального слизу та полегшує дихання, в такий спосіб покращує загальне самопочуття
Листя плюща		
Геделікс	Екстракт густий листя плюща	Препарат застосовують в комплексному лікуванні гострих та хронічних запальних захворювань органів дихання, що супроводжуються утворенням густого й в'язкого бронхіального секрету і/або порушенням його відхаркування – гострий та хронічний (у тому числі обструктивний) бронхіт, трахеобронхіт, бронхоектатична хвороба
Гедерин	Сухий екстракт листя плюща	
Гербіон сироп плюща	Сухий екстракт листя плюща (5-7,5:1)	
Пектолван плющ	Сухий екстракт листя плюща	
Проспан розчин від кашлю	Сухий екстракт листя плюща (5-7,5:1)	
Проспан сироп від кашлю		

Продовження таблиці

1	2	3
Проспан форте таблетки шипучі від кашлю		
Бруньки сосни		
Бруньки сосни	Ефірна олія, дубильні речовини, пініцикрин	Препарат має місцевопоздразнюючу, відволікаючу, знеболюючу та антисептичну дію
Препарати подорожника		
Подорожника великогого листя	Полісахариди, глікозид рінантин, каротин, вітамін С, дубильні речовини	Має відхаркувальну, протизапальну, знеболювальну, кровоспинну, ранозагоювальну, бактеріостатичну й протиалергічну дію, підвищують секреторну функцію ШКТ
Сироп від кашлю Др. Тайсса	Рідкий екстракт подорожника	Має відхаркувальну, протизапальну, знеболювальну дію. Застосовують при гострих запаленнях дихальних шляхів, що супроводжуються кашлем
Препарати чебрецю		
Чебреця трава	Ефірна олія, дубильні речовини, флавоноїди, кумарини	Має секретолітичні, спазмолітичні, вітрогінні та слабкі сечогінні властивості. Застосовують при гострому й хронічному бронхіті, пневмонії, бронхоектиктичній хворобі
Листя мати-й-мачухи		
Мати-й-мачухи листя	Глікозид туссялягін, інулін, ефірна олія, дубильні речовини, слиз	Має відхаркувальні властивості. Застосовують при гострому та хронічному ларингіті, трахеїті, бронхіті, пневмонії
Препарати анісу		
Анісова олія Капсули з олією анісу Др. Тайсс	Анетол (близько 80 %), анісальдегід, анісова кислота	Відхаркувальна, спазмолітична, протимікробна дія
Багно звичайне		
Багна звичайного пагони	Ефірна олія, глікозид арбутин, дубильні речовини, флавоноїди	Відхаркувальна, протимікробна дія

Продовження таблиці

1	2	3
Корінь солодки		
Солодки корінь	Флавоноїди, лікуразид, ситостерин, пектини, цукри, крохмаль, гліциризинова кислота	Має спазмолітину, відхаркувальну, пом'якшувальну, протизапальну дію, сприяє нормалізації рівня холестерину в крові, знезараженню й виведенню токсинів. Застосовують для лікування захворювань верхніх дихальних шляхів і застудних захворювань
Солодки кореня сироп		
Корінь оману		
Оману кореневища і корені	Інулін, псевдоінулін, ефірна олія (до 4 %), сапоніни, слиз, алкалоїди	Відхаркувальна, муколітична, антисептична, протизапальна дія
Трава материнки		
Материнки трава	Тимол, карвакрол, флавоноїди, аскорбінова кислота, дубильні речовини	Має відхаркувальну й антисептичну дію. Застосовують при гострому й хронічному бронхіті, пневмонії, бронхоектиктичній хворобі
Трава фіалки		
Фіалки триколірної трава	Глікозиди, флавоноїди (рутин, віолкверцетин, антоціановий глікозид віоланін), аскорбінова кислота, сапоніни	Відхаркувальна дія. Застосовують при гострому й хронічному бронхіті
Інші відхаркувальні засоби		
Мукалтин форте з вітаміном С	Мукалтин, кислота аскорбінова	Препарат має помірну протикашльову дію, зменшує кількість нападів кашлю та їх інтенсивність, збільшує кількість мокротиння й зменшує його в'язкість. Проявляє пом'якшувальну, протизапальну та обволікаючу дію. Нормалізує змінену бронхолегеневу секрецію, покращує виведення мокротиння
Антитусин	Трава термопсису в дрібному порошок або сухий екстракт трави термопсису, натрію гідрокарбонат	Бронхосекреторний, відхаркувальний та протикашльовий засіб. Стимулюючи нейрони блювального та

Продовження таблиці

1	2	3
		дихального центрів, активує утворення мокротиння, нормалізує його реологічні властивості (в'язкість, еластичність, адгезивність), підсилює перистальтичні рухи бронхіол і моторну функцію миготливого епітелію бронхів, сприяючи виведенню мокротиння
Аскоріл	Сальбутамол, бромгексину гідрохлорид, гвайфенезин	Комбінований препарат, має бронхолітичну, відхаркувальну, муколітичну дію
Аскоріл експекторант	Сальбутамол, бромгексин, гвайфенезин, ментол	Відхаркувальний засіб. Захворювання дихальних шляхів, що супроводжуються утворенням в'язкого секрету, який важко відділяється: при трахеобронхіті, хронічному бронхіті з обструктивним компонентом, бронхіальній астмі, емфіземі легенів, туберкульозі легенів, пневмонії
Геделікс евкапс	Ефірна олія евкаліпту	Відхаркувальна дія 1,8 – цинеолу обумовлена посиленням секреції бронхів, розрідженням слизу. Сприяє більш швидкій евакуації слизу з дихальних шляхів. Має слабку седативну дію. Застосовують при захворюваннях верхніх і нижніх дихальних шляхів, що супроводжуються утворенням в'язкого мокротиння
Джосет	Сальбутамолу сульфат, бромгексину гідрохлорид, гвайфенезин, ментол	Комбінований препарат, має бронхолітичну, відхаркувальну, муколітичну дію
Тавіпек	Ефірна олія лаванди	Препарат має секретолітичну, відхаркувальну, муколітичну, епітелізіруючу, протизапальну, антимікробну, імуностимулюючу дію

Продовження таблиці

1	2	3
Протикашльові засоби		
Похідні опію і муколітики		
Зедекс	Бромгексину гідрохлорид, декстрометорфану гідробромід, амонію хлорид, ментол	Препарат має протикашльові, секретолітичні, подразнюючі властивості
Похідні опію і експекторанти		
Глікодин сироп	Декстрометорфану гідробромід, терпінгідрат, левоментол натуральний	Препарат має протикашльові, секретолітичні, помірні спазмолітична та заспокійливі властивості
Кодарин	Кодеїну фосфат, терпінгідрат, натрію гідрокарбонат	
Кодепсин	Кодеїну фосфат, терпінгідрат, натрію гідрокарбонат	
Кодесан ІС	Кодеїну фосфат, екстракт термопису сухий, корені солодки, натрію гідрокарбонат	
Кодетерп	Кодеїн, терпінгідрат, натрію гідрокарбонат	
Кодтерпін ІС	Кодеїн, терпінгідрат, натрію гідрокарбонат	
Тедейн	Кодеїн, терпінгідрат	
Інші протикашльові засоби		
Асініс	Armoracia, Kalium bichromicum, Hydrastis, Calcium sulfuricum, Cinnabaris	Препарат швидко зменшує вираженість місцевих ексудативних проявів, усуває набряк і гіперемію слизових оболонок верхніх дихальних шляхів, не викликаючи їх подразнення, реактивної гіперемії або відчуття сухості в носовій порожнині. Покращує кількісні (об'єм продукції) та якісні (фізико-хімічні) характеристики секрету, сприяє розрідженню й більш ефективному відходженню патологічно густого слизу
Афлубін	Gentiana, Aconitum, Bryonia, Ferrum phosphoricum, Acidum	Препарат зменшує озноб і нормалізує температуру тіла; зменшує запалення

Продовження таблиці

1	2	3
	sarcolacticum	верхніх дихальних шляхів, нежить і кашель, головний біль і слабкість, зменшує біль у м'язах і суглобах, активізує захисні сили організму, прискорює одужання, запобігає розвитку ускладнень
Бальзам «Хо» для дітей	Кісточки абрикосу, корені платикодону, корені айстри, корені горичника, листя еріоботрії, корені стемони, кора коренів шовковиці, трава м'яти перцевої, листя перили кущової, ментол	Препарат, який стимулює відхаркування. Показаний для лікування запальних захворювань дихальних шляхів: ларингітів, трахеїтів, бронхітів, що супроводжуються кашлем
Бальзам «Хо» для дорослих	Кісточки абрикосу, корені платикодону, корені айстри, корені горичника, листя еріоботрії, корені стемони, кора коренів шовковиці, трава м'яти перцевої, листя перили кущової, ментол	
Барбарис комп'юв-малюк	Eupatorium perfoliatum, Iodum, Thuja occidentalis, Fructus Berberis	Препарат стимулює захисні сили організму. Показання: аденоїди, хронічний тонзиліт, респіраторні захворювання, часті застуди
Бромгексин – 8 краплі	Бромгексин, олія фенхелю, олія анісу, ментол	Муколітичний засіб. Препарат призначають для розчинення бронхіальних відкладень слизу при гострих і хронічних захворюваннях дихальних шляхів (бронхів і легенів), а також при порушеному утворенні й транспорті слизу
Бронхіал плюс для дітей з вітаміном С	Екстракт рідкий ісландського моху, екстракт рідкий підбілу, екстракт рідкий квіток липи сердцелистої, екстракт рідкий подорожника ланцетного,	Препарат, що стимулює відхаркування. Показаний при запаленні верхніх дихальних шляхів, які супроводжуються кашлем, гострих та хронічних бронхітах, запаленні

Продовження таблиці

1	2	3
	екстракт рідкий листя і кореня алтеї лікарської, екстракт рідкий квіток ромашки, екстракт рідкий ехінацеї вузьколистої, кислота аскорбінова	порожнини рота й глотки
Бронхіал плюс для дітей з ісландським мохом, ромашкою та вітаміном С	Екстракт рідкий ісландського моху, екстракт рідкий квіток ромашки, кислота аскорбінова	Засіб, що застосовують при кашлю й запаленнях верхніх дихальних шляхів, лікуванні застудних захворювань і грипу. Заспокоює подразнюючий кашель, полегшує відхаркування
Бронхіал плюс з ісландським мохом та вітаміном С	Екстракт рідкий ісландського моху, кислота аскорбінова, олія евкаліптова, олія м'яти перцевої	
Бронхіал плюс з підбілом, подорожником та вітаміном С	Екстракт рідкий підбілу звичайного, екстракт рідкий подорожника ланцетного, кислота аскорбінова, олія евкаліптова, олія м'яти	
Бронхіал плюс з подорожником, чебрецем та вітаміном С	Екстракт рідкий подорожника ланцетного, екстракт рідкий чебрецю рідкий, кислота аскорбінова, олія евкаліптова, олія м'яти перцевої	
Бронхіальний бальзам Беллс	Ментол (левоментол), олія анісова, настойка перцю стручкового, толуанський бальзам	
Бронхіпрет	Екстракт трави чебрецю звичайного рідкий, настойка листя плюща	Секретолітична, бронхолітична, антибактеріальна дія
Бронхіпрет ТП	Екстракт трави чебрецю звичайного сухий, екстракт коренів первоцвіту	

Продовження таблиці

1	2	3
Бронхо балм	Метилсаліцилат, левоментол, камфора	Препарат має подразнюючу, помірну аналгезуючу дію
Бронхолітин	Глауцину гідробромід, ефедрину гідрохлорид	Комбінований препарат з протикашльовою, бронходилатуючою й бронхоантисептичною дією
Бронхомед бальзам	Ментол, олія анісова, настойка перцю стручкового	Препарат застосовують при застудних захворюваннях дихальних шляхів. Препарат має муколітичну, бронхолітичну, відхаркувальну, протизапальну, заспокійливу і потогінну дію
Бронхомед юніор	Екстракти: <i>Adhatoda vasica</i> (3:1), <i>Glycyrrhiza glabra</i> (3:1), <i>Curcuma longa</i> (7:1), <i>Ocimum sanctum</i> (5:1), <i>Zingiber officinale</i> (4:1), <i>Solanum xanthocarpum</i> (5:1), <i>Piper longum</i> (3:1), <i>Elettaria Cardamomum</i> (6:1)	Препарат чинить муколітичну, протинабрякову, спазмолітичну, протикашльову, протизапальну, седативну, антигістамінну, гіпотермічну, місцеву антисептичну дію
Бронхотон	Глауцину гідробромід, ефедрину гідрохлорид	Комбінований препарат з протикашльовою, бронходилатуючою й бронхоантисептичною дією
Бузини чорної квітки	Глікозид самбунігрин, самбуцин, рутин, ефірна олія, холін, хлорогенова, кофейна, валеріанова, яблучна кислоти, вітамін С	Має відхаркувальні, протизапальні, антимікробні властивості
Вібуркол	<i>Atropa Belladonna</i> , <i>Calcium carbonicum Hahnemanni</i> , <i>Matricaria recutita</i> , <i>Plantago major</i> , <i>Pulsatilla pratensis</i> , <i>Solanum dulcamara</i>	Препарат з протизапальною, знеболювальною, седативною, дезінтоксикаційною, спазмолітичною дією, що базується на активації захисних сил організму й нормалізації порушених функцій
Вікс актив бальзам з ментолом і евкаліптом	Левоментол, камфора, олія евкаліптова, олія терпентинна	Препарат має відхаркувальну, антисептичну й слабо виражену спазмолітичну дію. Застосовують у складі

Продовження таблиці

1	2	3
		комплексної терапії гострих респіраторних захворювань, що супроводжуються нежитем, закладеністю носа, фарингітом і кашлем
Вікс актив симптомакс плюс	Парацетамол, гвайфенезин, фенилефрину гідрохлорид	Симптоматичне лікування при застуді та грипі, що супроводжуються продуктивним кашлем з утрудненим відходженням мокротиння, головним болем, болем і ломотою в тілі, болем у горлі, закладенням носа та підвищеною температурою тіла
Вокара	Salvia, Belladonna, Phytolacca, Lachesis, Mercurius solubilis Hahnemannii	Препарат має виражену місцеву й загальну протизапальну дію. При ангіні, скарлатині, хронічному тонзиліті дія спрямована на ліквідацію симптомів захворювання. Запобігає хронізації запального процесу та виникненню загострень
Гайморин	Thuja, Silicea, Kalium bichromicum, Sepia	Препарат має протизапальні властивості, активує захисні сили організму
Гербіон сироп моху ісландського	Густий екстракт моху ісландського (16–18:1)	Препарат чинить протикашльову, імуностимулюючу, антибактеріальну та протизапальну дію
Гербіон сироп подорожника	Екстракт водний листя подорожника ланцетного, екстракт водний квіток мальви, кислота аскорбінова	Відхаркувальна, антисептична, спазмолітична дія, усуває бронхоспазм
Глаувент	Глауцину гідробромід	Протикашльовий засіб центральної дії. Виявляє слабку спазмолітичну дію, може викликати зниження артеріального тиску. Має протизапальну дію

Продовження таблиці

1	2	3
Гомеовокс	Aconitum napellus, Arum triphyllum, Ferrum phosphoricum, Calendula officinalis, Spongia tosta, Belladonna, Mercurius solubilis, Hepar sulfur, Kalium bichromicum, Populus candicans, Bryonia dioica	Симптоматичне лікування при втомі голосових зв'язок, втрата голосу, хрипlosti, ларингіті
Грип-гран	Aconitum, Rhus toxicodendron, Arnica, Arsenicum album, Mercurius solubilis	Послаблює симптоми загальної інтоксикації, гарячки. Підвищує стійкість організму до впливу несприятливих погодних факторів, сприяє активізації захисних сил організму
Грип-гран дитячий	China, Ferrum phosphoricum, Belladonna, Arnica, Arsenicum album	
Грипколд	Парацетамол, хлорфеніраміну малеат, фенілпропаноламіну гідрохлорид, кофеїн безводний	Препарат має протизапальні, жарознижуючі, анальгезуючі властивості та застосовується для симптоматичного лікування гострих респіраторних та інфекційно-запальних захворювань
Грудний еліксир	Екстракт кореня солодки, олія анісова, аміак	Препарат стимулює відхаркування. Застосовують при гострих та хронічних захворюваннях дихальних шляхів
Доктор Мом льодяники	Сухий екстракт солодки голої, сухий екстракт імбиру лікарського, сухий екстракт ембліки лікарської, ментол	Препарат має подразнюючу, відволікаючу, протизапальну та антисептичну дії
Доктор Мом мазь	Ментол, камфора, тимол, олія скипидарна, олія евкаліптова, олія мускатна	
Евкаліптовий бальзам від застуди Др. Тайсс	Олія евкаліптова, олія соснової хвої, камфора рацемічна	Пари ефірних олій виявляють протимікробну та протизапальну дію, сприяють зменшенню в'язкості мокротиння, його кращому відходженню. Камфора й олія соснової хвої мають місцеву подразнюючу дію

Продовження таблиці

1	2	3
Екстратерм	Екстракт термopsisу сухий, натрію бензоат, натрію гідрокарбонат, амонію хлорид	Комбінований препарат, що має відхаркувальну, протикашльову й протизапальну дії
Ехінасалъ	Рідкий екстракт складний з листя подорожника, трави гринделії і плодів шипшини (3:1:1), екстракт трави чебрецю (1:4), сік трави ехінацеї пурпурової, концентрат чорної смородини	Імуностимулюючий, протизапальний, відхаркувальний засіб. Головна дія препарату – розм'якшення густого й в'язкого секрету, який знаходиться в дихальних шляхах, збудження й активація відхаркувального рефлексу
Імупрет	Корені алтеї, квітки ромашки, трава хвоща польового, листя горіха грецького, трава деревію, кора дуба, трава кульбаби	Препарат стимулює неспецифічну реакцію імунної системи, має протизапальні, відхаркувальні властивості
Інгалін	Ментол, настойка евкаліпту	Препарат проявляє антисептичну активність (зумовлену окислювальними властивостями терпенового компонента ефірної олії настойки евкаліпта), має протизапальну, відхаркувальну та незначну збезболювальну дію (ментол)
Інфлюцид	Aconitum Trit., Gelsemium Trit., Ipecacuanha Trit., Phosphorus Trit., Bryonia Trit., Eupatorium perfoliatum Trit.	Препарат призначений для ефективного лікування гострих застудних захворювань, що супроводжуються гарячкою, характеризуються раптовим початком і швидким розвитком (наприклад, грип)
Кодарекс	Хлорфеніаміну maleат, codeїну фосфат	Препарат має протикашльові властивості. Показаний для симптоматичного лікування сухого, подразливого, виснажливого кашлю алергічного або інфекційного характеру, пов'язаного із захворюваннями верхніх дихальних шляхів (фарингіт, ларингобронхіт, трахеобронхіт,

Продовження таблиці

1	2	3
		алергічний та інфекційний бронхіт, круп)
Комбігрип	Парацетамол, кофеїн, фенілефрину гідрохлорид, хлорфеніаміну maleат	Препарат показаний для симптоматичного лікування ГРВЗ
Коризалія	Allium сера, Belladonna, Sabadilla, Kalium bichromicum, Gelsemium sempervirens, Pulsatilla	Препарат застосовують для симптоматичного лікування захворювань ЛОР-органів: фарингіти, риніти, ларингіти, нежить
Кофекс	Хлорфеніаміну maleат, кодеїну фосфат	Препарат показаний для симптоматичного лікування сухого, подразливого, виснажливого кашлю алергічного або інфекційного характеру, пов'язаного із захворюваннями верхніх дихальних шляхів
Кофол	Adhatoda vasica, Glycyrrhiza glabra, Solanum xanthocarpum, Piper longum, Ocimum sanctum, Viola odorata, Juniperus communis, Clerodendron serratum, Ammonium chloride, Anacyclus pyrethrum, Cubeba officinalis, Piper nigrum, Zingiber officinale	Препарат має протикашльові, протизапальні, протимікробні, відхаркувальні властивості
Краплі від кашлю Др. Тайсс	Олія анісова, екстракт чебрецю рідкий	Препарат має виражені секретолітичну, спазмолітичну й секретомоторну, відхаркувальну дії. Показання для застосування: гострі та хронічні захворювання верхніх і нижніх дихальних шляхів, у тому числі й тих, які супроводжуються утворенням бронхіального секрету, що погано виділяється
Кука	Екстракт Ocimum sanctum, екстракт Adhatoda vasica,	Препарат має виражені відхаркувальні властивості.

Продовження таблиці

1	2	3
	екстракт <i>Glycyrriza glabra</i> , екстракт <i>Alpinia galanga</i> , екстракт <i>Piper longum</i> , екстракт <i>Mentha arvensis</i>	Показання для застосування: гострі та хронічні захворювання дихальних шляхів (фарингіт, ларингіт, трахеїт, бронхіт), запальні захворювання глотки, професійний «лекторський» ларингіт, механічне подразнення слизової оболонки дихальних шляхів
Кукасил	Базилік камфорний, <i>Adhatoda vasica</i> , <i>Alpinia galanga</i> , солодка гола, перець довгий, екстракт імбиру лікарського, ментол, екстракт ембліки лікарської	Комплексний препарат з протизапальними, відхаркувальними, муколітичними, спазмолітичними та жарознижувальними властивостями. Активує секреторну функцію епітелію дихальних шляхів, змінює поверхнево активні властивості легеневого сурфактанту, стимулює функцію ворсинок епітелію, що позитивно впливає на ексудативну та поліферативну фази запалення. Розріджує густе мокротиння та полегшує вихід слизу із дихальних шляхів. На слизові оболонки глотки та бронхів діє як місцевий антисептик
Лінкас без цукру	Густий екстракт з: листя адхатоди судинної, коренів солодки голої, плодів перцю духмяної, квіток фіалки духмяної, листя ісопу лікарського, коренів перстачу великого, плодів кординії широколистої, насіння алтеї лікарської, плодів зизифусу звичайного, листя ономи приквіткової	Комплексний препарат з протизапальними, відхаркувальними, муколітичними, спазмолітичними та жарознижувальними властивостями. Активує секреторну функцію епітелію дихальних шляхів, змінює поверхнево активні властивості легеневого сурфактанту, стимулює функцію ворсинок епітелію, що позитивно впливає на ексудативну та поліферативну фази запалення. Розріджує густе мокротиння та полегшує вихід слизу із дихальних шляхів. На слизові оболонки глотки та бронхів діє як місцевий антисептик
Лінкас плюс експекторант	Екстракт з: пасльону жовтого, адхатоди судинної, солодки голої, базиліку звичайного, кординії широколистої, перцю довгого, насіння алтеї лікарської	Препарат має антибактеріальні властивості, стимулює секрецію компонентів бронхіального слизу з низькою в'язкістю, полегшує евакуацію з дихальних шляхів
Макротусин	Еритроміцину стеарат, гвайфенезин	Препарат має антибактеріальні властивості, стимулює секрецію компонентів бронхіального слизу з низькою в'язкістю, полегшує евакуацію з дихальних шляхів
Папалор	Екстракт кореня <i>Pelargonium sidoides</i> (1:10)	Препарат має виражену протівірусну, антибактеріальну, імуномодулюючу, муколітичну, захисну дію, ефективний на всіх стадіях патогенезу ГРВІ, а також запобігає прогресуванню й розвитку

Продовження таблиці

1	2	3
		ускладнень
Пектолван стоп	Бутамірату цитрат, гвай-фенезин	Комбінований препарат, що має протикашльову, муколітичну та відхаркувальну дію
Пектосол	Спиртовий екстракт кореня оману, спиртовий екстракт сланей цетрарії ісландської, спиртовий екстракт кореня мильнянки, спиртовий екстракт трави гісопу, спиртовий екстракт трави чебрецю, гліцерин	Препарат має відхаркувальну, протикашльову, протизапальну, антимікробну дію, розріджує мокротиння, що утворюється в нижніх дихальних шляхах
Пертусин	Екстракт чебрецю плазького, калію бромід	Препарат належить до групи секретомоторних засобів, пом'якшує кашель та виявляє заспокійливу дію, стимулює фізіологічну активність мерехтливого епітелію й перистальтичні рухи бронхіол, сприяючи просуванню мокротиння із нижніх у верхні відділи дихальних шляхів і його виведенню
Пульмекс бебі	Перуанський бальзам, олія евкаліптова ефірна, олія розмаринова ефірна	Препарат має місцеву проти-набрякову, відхаркувальну та антисептичну дію
Пульморан	Листя шавлії, корені алтеї, трава гірчаку перцевого, трава чебрецю, трава кропиви, плоди фенхелю, квітки бузини чорної, трава подорожника ланцетолистого, корені солодки	Препарат має протизапальні, відхаркувальні, пом'якшувальні властивості
Резистол	Екстракт кореня пеларгонії рідкий (1:8-10)	Препарат має виражену імуномодуючу дію, що викликає швидке пригнічення вірусної інфекції, має антибактеріальні властивості, сприяє активізації механізмів очищення дихальних шляхів, що покращує виведення в'язкого слизу

Продовження таблиці

1	2	3
Ренсрил експекторант	Амброксолу гідрохлорид, тербуталіну сульфат, гвайфенезин, хлор фенаміну maleat	Препарат має протикашльові, відхаркувальні, протизапальні властивості
Розтиран	Ментол рацемічний, камфора рацемічна, тимол, олія шихтова, олія евкаліптова, олія мускатна	Препарат має відволікаючу, місцевопоздражуючу, знеболювальну, помірну протизапальну, антисептичну, спазмолітичну дію
Синупрет	Корінь генціани, квітки первоцвіту, трава щавелю, квітки бузини, трава вербени	Препарат має секретолітичну, імуностимулюючу й протівірусну дію, усуває бронхоконстрикцію. Регулює секрецію й нормалізує в'язкість слизу, усуває мукостаз, полегшує відходження слизу й мокротиння, зменшує набряклість тканин, відновлює дренаж та вентиляцію навколоносових пазух
Стодаль	Anemone pulsatilla, Rumex crispus, Bryonia dioica, Ipecacuanha, Spongia tosta, Sticta pulmonaria, Antimonium tartaricum, Myocardium, Coccus cacti, Drosera	Комплексний препарат, що має протизапальну та протикашльову дію. Застосовують для симптоматичного лікування кашлю в дітей та дорослих
Стоптусин	Дигідрогенцитрату бутамірат, гвайфенезин	Комбінований препарат, що виявляє протикашльову, муколітичну та відхаркувальну дію, не спричинює залежності, не пригнічує дихальний центр
Стоптусин фіто	Екстракт рідкий чебрецю повзучого, екстракт рідкий чебрецю звичайного, екстракт рідкий подорожника	Препарат має муколітичний, секретомоторний, антисептичний та протизапальний ефекти. Діє на поверхню слизових оболонок, насамперед дихальних шляхів, знижуючи в'язкість мокротиння, тим самим відділяючи його від стінок слизової оболонки та модулюючи кашель

Продовження таблиці

1	2	3
Суміш для інгаляцій	Ментол, настойка евкаліпту	Препарат має протизапальні, відхаркувальні, місцево подразнюючі властивості
Таблетки від кашлю	Трава термопсису в дрібному порошок, натрію гідрокарбонат	Бронхосекреторний, відхаркувальний та протикашльовий засіб. Активує утворення мокротиння, нормалізує його реологічні властивості, підсилює перистальтичні рухи бронхіол і моторну функцію миготливого епітелію бронхів, сприяючи виведенню мокротиння
Тонзипрет	Phytolacca americana, Guaiacum officinale или Guaiacum sanctum, Capsicum annum	Препарат має протизапальну, анальгезуючу, імуномулуючу дію
Тос-май	Декстрометорфану гідробромід, бензокаїн, калію гуайяколсульфонат, натрію бензоат	Комбінований препарат, що має протикашльову, муколітичну і відхаркувальну дію
Травісил льодяники	Adhatoda vasica, Piper longum, Piper nigrum, Zingiber officinale, Glycerrhiza glabra, Emblica officinale, Curcuma longa, Acacia catechu, Foeniculum vulgare, Ocimum sanctum, Terminalia chebula, Terminalia belerica, Alpinia galanga, Abrus precatorius, ментол	Препарат застосовується при кашлі, який виникає при палінні, подразненні слизових оболонок верхніх та нижніх дихальних шляхів, при різних інфекціях, а саме: при тонзиліті, фарингіті, бронхіті, астматичному кашлі (сухий чи вологий кашель будь-якого походження)
Травісил трав'яний сироп від кашлю	Adhatoda vasica, Piper longum, Piper nigrum, Zingiber officinale, Glycerrhiza glabra, Eblica officinale, Curcuma longa, Acacia catechu, Foeniculum vulgare, Ocimum sanctum, Therminalia chebula, Therminalia belerica, Alpinia galanga, Abrus precatorius, ментол	

Продовження таблиці

1	2	3
Умкалор	Екстракт з коренів <i>Pelargonium sidoides</i> (1:8–10)	Препарат має антимікробну, протівірусну, цитопротекторну дію, стимулює неспецифічні захисні механізми організму
Хелпекс ефект	Ментол, камфора, тимол, метилсаліцилат, олія евкаліптова, олія терпентинна	Препарат має протизапальну, антисептичну, заспокійливу, місцевоподразнюючу дію
Циннабсин	<i>Cinnabaris</i> , <i>Hydrastis</i> , <i>Kalium bichromicum</i> , <i>Echinacea</i>	Апарат такі характерні симптоми запалення навколоринних пазух, як головний біль, сльозотеча, а також невралгії в області обличчя

Засоби, що впливають на органи відчуттів

Засоби, що застосовують в офтальмології

Захворювання слизової оболонки ока. Серед захворювань слизової оболонки розрізняють запалення, дистрофії та пухлини кон'юнктиви. Запалення кон'юнктиви становлять біля третини від усіх захворювань ока. Найчастіше зустрічаються запальні кон'юнктивіти інфекційної природи. Крім того, розрізняють гострі та хронічні кон'юнктивіти, інфекційні та алергічні, кон'юнктивіти, що викликані хімічними або фізичними чинниками, а також кон'юнктивіти при загальних захворюваннях (загальна слабкість організму, захворювання носа, грип та ін.).

Захворювання рогівки. Захворювання рогівки відрізняються багатогранністю форм та видів: запалення, дистрофія, пухлина, аномалії розвитку. **Запалення рогівки (кератит)** небезпечно тим, що воно супроводжується її помутнінням та зниженням зору аж до сліпоти. Виділяють інфекційні кератити (викликані вірусами звичайного герпесу, аденовірусами, синєгноною паличкою, збудниками туберкульозу, збудниками сифілісу, хламідіями або грибками) та травматичні кератити, обумовлені прямим впливом на рогівку пошкоджуючих факторів (механічних, термічних, хімічних, променевих). **Дистрофії рогівки** поділяють на первинні та вторинні. Як правило, первинні дистрофії пов'язані з порушенням обміну, переважно білкового метаболізму, а вторинні розвиваються у зв'язку з місцевими процесами в оці (травми, кератити, іридоцикліти, глаукома), а також при колагенових захворюваннях.

Захворювання судинної оболонки ока. Увеїт – запалення судинної оболонки ока. Запалення переднього відділу судинної оболонки називається іридоциклітом, або переднім увеїтом, заднього – хориоїдитом, або заднім увеїтом. Іноді запалення розповсюджується на всю судинну оболонку ока з розвитком іридоциклохориоїдиту, або панувеїту. Окремо виділяють запалення плоскої частини війкового тіла (війкового кола) та крайньої периферії судинної оболонки – периферичний увеїт. Причиною увеїту можуть бути поранення очного яблука (екзогенний увеїт), язва рогівки та інші ураження ока. Відомі також ендогенні увеїти, що виникають при вірусних захворюваннях, туберкульозі, ревматизмі, очаговій інфекції та ін.

Етіотропна фітотерапія запальних захворювань очей інфекційної природи спрямована на усунення мікроорганізмів-збудників захворювання з локалізації запалення. З цією метою використовують лікарські рослини з бактерицидними властивостями (розхідник звичайний, м'ята перцева, чебрець звичайний, чебрець боровий,

чайне дерево, роза дамаська, василисник малий, сандалове дерево, черемха звичайна, живокіст польовий):

Основними напрямками патогенетичної фітотерапії при запальних захворюваннях очей є:

- ♦ зменшення запального процесу та набряків;
- ♦ прискорення процесів загоєння.

З лікувальною метою використовують рослини, які надають антисептичну, ранозагоювальну, протизапальну та загальнозміцнюючу дію (*очанка лікарська, волошка синя, алтея лікарська, подорожник ланцетний, горіх волоський, кипрей вузьколистий, родіола рожева, цикорій звичайний, гісоп лікарський, льон звичайний, конюшина лугова*):

Симптоматична фітотерапія полягає у використанні лікарських рослин, що:

- ♦ зменшують набряк, виділення гною;
- ♦ у деяких випадках зменшують геморагії в місці запалення (при кон'юнктивітах);
- ♦ зменшують помутніння рогівки (при кератитах та дистрофії рогівки);
- ♦ надають болезаспокійливу дію;
- ♦ підвищують гостроту зору.

З цією метою застосовують *календулу лікарську, ромашку лікарську, руту запашну, алое деревовидне, каланхоє перисте, чорницю звичайну, лимонник китайський*.

Фітотерапія опіків очей

При опіках очей у хворого пошкоджується шкіра повік, кон'юнктива, сльозовивідні протоки, рогівка, райдужна оболонка, протоки відтоку внутрішньоокової рідини, війкове тіло та кришталик.

Опіки виникають унаслідок прямої дії на тканини ока різноманітних хімічних речовин, високої температури, променевої енергії. З'являється різкий біль в оці, сльозотеча, набряк повік та кон'юнктиви, зниження зору.

Етіопатогенетична терапія опіків очей полягає у використанні лікарських препаратів, що мають:

- ♦ протизапальну;
- ♦ репаративну;
- ♦ антимікробну дію.

Фітотерапія опіків ока полягає в симптоматичному лікуванні та здійснюється за допомогою рослин, що:

- ♦ надають знеболювальну дію;
- ♦ зменшують набряки слизових оболонок очей;
- ♦ підвищують гостроту зору та загальну опірність організму.

З цією метою роблять холодні примочки з настоями лікарських рослин (*кропива дводомна, перстач пряmostоячий, сухоцвіт багновий, капуста городня, дуб звичайний, арніка гірська, чорниця звичайна, лимонник китайський, календула лікарська*).

Фітотерапія катаракти

Катаракта – захворювання очей, що характеризується помутнінням кришталика. При цьому спостерігають зниження гостроти зору, можлива зміна хімічного складу кришталика (при катаракті у людей похилого віку). Розрізняють первинні та вторинні катаракти.

Причиною виникнення захворювання може бути хімічне або механічне травмування ока, дія іонізуючого випромінювання, ендокринні розлади, порушення обміну речовин. Помутніння кришталика виникає вже як результат біохімічних порушень, що пов'язані з пошкодженням його волокон.

Етіотропна та патогенетична фітотерапія катаракти спрямована на усунення ендокринних розладів в організмі хворого (*діоскорея ніпонська, якірці сланкі, гуньба сінна, агава американська*) та нормалізації порушеного обміну речовин (*береза повисла, оман високий, лопух справжній, обліпіха крушиновидна, грицики звичайні, череда трироздільна, шипшина корична*).

Симптоматична фітотерапія перш за все полягає в підвищенні гостроти зору хворого. З цією метою використовують *лепеху звичайну, алое деревовидне, чорницю звичайну, паслін чорний*.

Фітотерапія глаукоми

Глаукома – хронічне захворювання очей, що характеризується постійним або періодичним підвищенням внутрішньоочного тиску з розвитком трофічних розладів у передніх протоках відтоку водянистої вологи, сітківці та зоровому нерві, що обумовлює появу типових дефектів у полі зору та розвиток крайової екскавації диску зорового нерва. Глаукома може бути первинною (відкритокутовою та закритокутовою), вторинною (при порушеннях кровообігу в судинах ока та при внутрішньоочних крововиливах), зустрічається глаукома при увеїтах та вроджена (гідрофтальм). Також може виникати гострий напад глаукоми при будь-якій формі.

Межі нормального внутрішньоокового тиску коливаються від 18 до 27 мм рт. ст. Найвищий офтальмотонус у більшості людей буває рано вранці, а потім протягом дня внутрішньооковий тиск знижується на 2–5 мм рт. ст. При гострому нападі глаукоми внутрішньооковий тиск підвищується до 60–70 або навіть до 90 мм рт. ст. Зір може знизитись до світловідчуття, іноді після першого ж нападу глаукоми настає сліпота.

Фітотерапія глаукоми є симптоматичною. Фітопрепарати, що використовуються, знижують внутрішньоочний тиск, підвищують гостроту зору та покращують обмінні процеси в тканинах ока з метою попередження дегенеративних та дистрофічних процесів (пілокарпус яборанді, крін запашний, сухоцвіт багновий, собача кропива звичайна, бузина чорна, гадючник в'язолистий).

Фітотерапія гіпотензії ока

Гіпотензія ока характеризується зниженням внутрішньоокового тиску до 25–12 мм рт. ст. та менше. Виникає при місцевих процесах в оці та деяких загальних захворюваннях. Причиною розвитку гіпотонії може бути посилений відтік внутрішньоокової рідини з ока або гіпосекреція водянистої вологи.

Фітотерапія гіпотензії ока полягає в симптоматичному лікуванні, що передбачає використання засобів, що збуджують ЦНС (настойка женьшеню, лимоннику китайського, заманихи, левзеї сафлоровидної та ін.). Ці рослини мають загальнозміцнювальні, тонізуючі властивості, надають адаптогенну дію, посилюють опірність організму до негативних факторів зовнішнього середовища. (див. розділ «**Засоби, що впливають на серцево-судинну систему**», «**Фітотерапія гіпотензії**»).

Для нормального зору й профілактики розвитку різних захворювань очей необхідне раціональне й збалансоване харчування.

Дуже корисним для зору є вітамін А, велика кількість якого міститься в риб'ячому жирі, пивних дріжджах, моркві, помідорах, зелені, морепродуктах. Попередники вітаміну А, тобто речовини, з яких цей вітамін утворюється, містяться у всіх фруктах і овочах червоного або оранжевого кольору.

Наступним за важливістю є вітамін С, який не лише укріплює імунний статус організму, але й необхідний для лікування багатьох захворювань очей, наприклад, при крововиливах у сітківку. Існує загальноприйнята теорія про те, що однією з причин

погіршення зору в похилому віці є зниження в організмі кількості вітаміну С.

Вітаміни групи В необхідні для нормальних обмінних процесів в очному яблуці, а також для проведення нервових імпульсів.

Вітамін В₁ необхідний при порушеннях обміну речовин в очному яблуці, захворюваннях нервово-м'язового апарату і деяких захворюваннях очей, наприклад, при глаукомі.

Вітамін В₂ має позитивну дію при запаленнях очного яблука, а також при катаракті. Даний вітамін бере участь в окислювально-відновних процесах, у результаті яких утворюється енергія, необхідна для нормальної роботи окорухової мускулатури.

При дефіциті вітаміну В₆ око швидко втомлюється.

Вітамін В₁₂ необхідний для нормального кровотворення, при якому зберігається хороший зір.

Вітамін Е є потужним природним антиоксидантом, дефіцит цього вітаміну призводить до розвитку багатьох захворювань очей.

Для нормального зору організму необхідні поліненасичені жирні кислоти, які мають безліч корисних властивостей: покращують в'язкість крові, мають антигіпертензивний ефект, виражену протизапальну дію, підвищують імунний статус організму, а також є потужним природним оксидантом. Окрім цього, ненасичені жирні кислоти допомагають організму швидко відновлюватися після патологічних процесів завдяки швидкої регенерації різних кліток.

Крім вітамінів, організму потрібно багато мінеральних речовин, які необхідні для нормального зору, передачі нервового імпульсу від ока до мозкових центрів зору. До таких елементів перш за все належить фосфор, калій, сірка, залізо, марганець, цинк, мідь, кальцій.

Детальна інформація щодо фізіологічних властивостей вітамінів та мінеральних речовин, їх ніж рослинних та тваринних природних джерелах наведено в розділах «Мінеральні добавки» та «Вітаміни».

*Засоби, що використовують
в офтальмології рослинного походження*

Препарат 1	Діючі речовини 2	Фармакологічна дія 3
Ліпофлавіон	Лецитин-стандарт, кверцетин	Протизапальний, ранозагоювальний, ангіопротекторний засіб. Ліпосомальна структура Ліпофлавіону забезпечує розчинність і офтальмобiodоступність при інстиляціях у формі очних крапель
Мегазір	сухий екстракт чорниці	Специфічні каротиноїди лютеїн та зе-аксантин забезпечують захист фоторецепторних клітин від кисневих радикалів, індукованих світлом
Окулохеель	Euphrasia officinalis, Cochlearia officinalis, Jaborandi, Echinacea angustifolia	Протизапальна, антимікробна (непряма), знеболювальна, трофічна дія, а також нормалізує тонус м'язів ока при спазмі акомодациї. Застосовують при кон'юнктивітах різної етіології (зокрема вірусному та алергічному), іритах, кератитах, катаракті, виразці рогівки, перенавантаженні очей, гіперемії судин очей, порушеннях акомодациї
Узала	Баскхапра (Boerhaavia diffusa) (амброзія), нітрату калію	Протизапальна дія, покращує обмінні процеси в кришталіку та рогівці. Застосовують при помутнінні кришталіка, рогівки та склоподібного тіла, кон'юнктивіті, сльозотечі; для профілактики утворення катаракти та її прогресування

Засоби, що застосовують в отології

Фітотерапія отитів

Отит – запалення вуха. Залежно від того, який відділ вуха запалений, розрізняють зовнішній, середній та внутрішній отит. Розвитку зовнішнього отиту сприяють два основних фактори: потрапляння інфекції гострим предметом та попадання вологи в зовнішній слуховий прохід.

Внутрішній отит (лабіринтит) частіше за все є ускладненням хронічного запалення вуха. Початок запалення найчастіше супроводжується шумом у вусі, запамороченням, нудотою, блювотою, розладом почуття рівноваги, зниженням слуху. При несприятливому пере-

бігу захворювання з накопиченням гною у внутрішньому вусі настає повна втрата слуху.

Середній отит буває гострим та хронічним. Гострий середній отит розвивається при переході гострого запального процесу з порожнини носа, біляносових пазух та носоглотки на слизову оболонку слухової труби з порушенням її прохідності. Хронічний отит, звичайно, є виходом гострого отиту та триває довго. Для нього характерні постійні або періодичні гнійні або слизові виділення з вуха, зниження слуху, головий біль, запаморочення.

Етіологічна та патогенетична фітотерапія отитів має допоміжний характер та полягає у використанні лікарських рослин з протизапальними та антимікробними властивостями. З лікувальною метою застосовують сік цибулі городньої, олію звіробою звичайного, деревію звичайного, полину гіркою, бруньок тополі чорної, берези повислої.

Додатки

Характеристика лікарських рослин, що використані в довіднику

Абрикос звичайний (*Armeniaca vulgaris Lam.*) родина розові (*Rosaceae*)

Плоди абрикоса звичайного містять мікро- та макроелементи (в першу чергу, кровотворні – залізо, мідь), каротин, аскорбінову кислоту, флавоноїди, вітаміни С, В₁, В₂, РР, органічні кислоти, пектин, фенольні сполуки. У *насінні* є невисихаюча жирна олія, білки, амінокислоти, глікозид амігдалин, ефірна олія.

Сік плодів абрикоса покращує апетит, позитивно впливає на серцево-судинну діяльність і на процеси кровотворення. Сік корисний при захворюванні печінки й гіпертонії. Каротин, що міститься в абрикосовому соку, сприяє поліпшенню зору.

Сухий екстракт у вигляді драже, гранул, розчинів застосовується при анемії. З плодів абрикос готують поживні й дієтичні консерви для дітей, що містять велику кількість легкозасвоюваних простих цукрів.

Насіння гірких сортів абрикоси використовували для приготування гіркомигдальної води.

Свіжі та висушені плоди абрикоса звичайного (*курага*) виявляють протианемічний, антигіпоксичний, полівітамінний ефекти, сприяють процесам кровотворення. Завдяки високому вмісту солей калію абрикоси рекомендують застосовувати для хворих на серцево-судинні захворювання.

Побічна дія. Насіння абрикоса має токсичну дію. При передозуванні спостерігаються отруєння: загальна слабкість, відчуття першіння в горлі, головний біль та біль у животі, нудота, блювота, відчуття страху. Початкова тахікардія змінюється на брадикардію. Відзначають задишку, дихання характеризується коротким вдиханням та тривалим видиханням, судом, втрата свідомості. Смерть настає від зупинки дихання та серцево-судинної недостатності. Основний симптом отруєння – забарвлення слизових у яскраво-червоний колір. Може відчуватись запах гіркокого мигдалю з рота.

Протипоказання. Цукровий діабет, ожиріння.

**Агава американська (*Agava americana* L.)
родина агавові (*Agavaceae*)**

Листя агави містить стероїдні сапоніни – гекогенін, маногенін, гітогенін. Рослину використовують як сировину для виробництва стероїдних гормонів.

Використовують агаву для зовнішнього лікування (при ранах, наривах тощо) та для вживання всередину (при хворобах шлунку, печінки, легень та ін.). Препарати з агави мають знезаражувальну, протизапальну, болезаспокійливу, жарознижувальну та відхаркувальну дію. З лікувальною метою використовуються листя й свіжий сік рослини. Для зовнішнього застосування листя вживають у свіжому вигляді, розщеплюючи листок і прикладаючи його до хворого місця розрізаною стороною.

Для внутрішнього використовують здебільшого настої свіжого подрібненого листя на воді, лише при хворобах печінки та при жовтяниці агаву вживають у вигляді порошку. Суміш зі свіжого соку агави американської з медом приймають усередину при туберкульозі легень і зтяжному бронхіті.

Побічна дія. Можливі диспепсичні розлади.

Протипоказання. Захворювання печінки та жовчного міхура, алергічні реакції шкірного типу, вагітність, діти до 12 років.

**Аїр тростинний (лепеха звичайна) (*Acorus calamus* L.)*
родина ароїдні (*Araceae*)**

Кореневища аїру містять ефірну олію, а також гіркий глікозид акорин, алкалоїд каламін, фітонциди, дубильні речовини, аскорбінову кислоту, смоли, органічні кислоти, мінеральні солі.

Гіркий глікозид акорин збуджує закінчення смакових нервів, посилює рефлекторне виділення шлункового соку, активізує жовчовиділення, підвищує тонус жовчного міхура та діурез.

Найчастіше препарати аїру застосовують при неспецифічних порушеннях функції травного каналу – розладах травлення й секреції шлунку, ахілії, колітах, кишкових кольках, метеоризмі. Також препарати виявляють загальнозміцнювальну дію, підвищує тонус у людей похилого віку.

Екстракти з аїру мають протизапальні та фунгістатичні властивості. Препарати виявляють також седативні та анальгетичні властивості завдяки наявності в рослині азарону.

Зовнішньо *відвар кореневищ* рослини застосовують для полоскання при неприємному запаху з рота та промивання гнійних ран та виразок. Ця властивість пояснюється тим, що рослина багата на фітонциди та ефірну олію, що мають активні антисептичні компоненти.

Побічна дія. Може викликати почастішання стулу.

Протипоказання. Знижений артеріальний тиск, підвищена кислотність шлункового соку, вагітність.

Айва довгаста (Cydonia oblonga Mill.)
родина розові (Rosaceae)

Плоди айви довгастої містять макро- та мікроелементи (залізо, мідь), каротин, аскорбінову кислоту, флавоноїди, фенольні сполуки, вітаміни В₁, В₂, РР, аскорбінову кислоту, органічні кислоти, пектин.

Плоди й відвар з них широко застосовують при шлунково-кишкових захворюваннях для покращення діяльності травного тракту. Протерті варені плоди вживають при захворюваннях печінки і як протиблювотний засіб.

Плоди айви мають в'яжучу, сечогінну, кровоспинну, антисептичну дію, сприяють припиненню блювоти, а насіння айви має обволікаючі, пом'якшувальні, протизапальні й антисептичні властивості. У медичній практиці застосовують слизовий відвар з насіння айви – при кровохарканні, маткових кровотечах, проносах. Відвар насіння айви вживають і зовнішньо: у косметичі як засіб для пом'якшування шкіри, у вигляді примочок при захворюваннях очей, для полоскань при ангінах.

Свіжі плоди, сік, сироп айви завдяки високому вмісту заліза застосовують для профілактики й лікування залізодефіцитної анемії, після тривалої виснажливої хвороби, високої температури тіла. Великий вміст пектинових сполук обумовлює застосування айви при кишкових захворюваннях, що супроводжуються проносом. Припарки з айви або соку – один з ефективних засобів при тріщині заднього проходу. Відвар свіжих або сухих плодів айви, відвар насіння айви застосовуються для зупинки рясних маткових кровотеч, особливо в клімактеричний період.

Побічна дія. Можливі запори.

Протипоказання. Цукровий діабет, ожиріння, запори.

Аконіт білоустий (*Aconitum leucostomum* Worosch.).

Рослина отруйна!

родина ранникові (*Ranunculaceae*)

У *коренебульбах* аконіту містяться алкалоїди (аконітин, аконіфірін, ацетилзонгорин, ізоболдин, караколін, неолін, норгонзорин, напелін тощо), кумарини, органічні кислоти, крохмаль.

У *траві*, крім алкалоїдів, є флавоноїди, аскорбінова кислота.

Застосовують *відвар трави, відвар коренебульб та настойку коренебульб* аконіту. Серед алкалоїдів, що містяться в препаратах аконіту, на особливу увагу заслуговує *аконітин*, який виявляє виражені протиаритмічні, знеболювальні, протизапальні, протипухлинні властивості. *Настойку коренебульб* аконіту (можна використовувати різні види аконіту: волосистий, джунгарський, маленький, міцний, строкатий) застосовують по 3–5 мл для втирання в шкіру болючих місць на ніч. Рекомендовану дозу перевищувати не можна.

Побічна дія препаратів аконіту пов'язана з передозуванням, унаслідок чого спостерігають симптоми отруєння: при нанесенні на шкіру виникає свербіння з подальшою анестезією; при застосуванні внутрішньо розвивається свербіння в різних ділянках тіла, парестетичні відчуття, прогресуюча адинамія. Підсилюється пітливість, слинотеча, нудота, блювота. Характерний симптом – зміна відчуття жару та холоду. Зіниці розширені, сприйняття кольорів порушено, запаморочення, м'язові фібриляції, судоми кінцівок. Типові: біль у ділянці серця, аритмія (до фібриляції шлуночків). Смерть настає від зупинки дихання.

Протипоказання. Лікування аконітом проводиться тільки в стаціонарі під контролем лікаря, оскільки аконіт – одна з найотруйніших рослин у світі, до його листків краще не торкатися незахищеними руками! Протипоказаний при гіпотонії, вагітності, лактації, дітям до 12 років.

Алое деревовидне (*Aloe arborescens* Mill.)

родина лілейні (*Liliaceae*)

Листя алое деревовидного містять похідні оксиметилантрахинону, гіркі речовини, ферменти, амінокислоти, полісахариди, смолисті речовини, вітаміни, органічні кислоти жирного та ароматичного ряду.

Із свіжих листків алое отримують препарати біогенних стимуляторів за В. П. Філатовим. Ці речовини утворюються в листках

алоє, які витримують при зниженій температурі в темряві, у результаті адаптації тканин до несприятливих умов.

Препарати біогенних стимуляторів – *екстракт алоє рідкий для ін'єкцій, екстракт алоє рідкий, таблетки алоє* виявляють імуномодулюючу, бактерицидну, протизапальну дію. Застосовують в офтальмології, хірургії, гастроентерології, дерматології та ін.

Комплексний препарат *лінімент алоє* виявляє репаративну дію при опіках. Сік алоє входить до складного препарату *алором*, який використовують для лікування артритів, міозитів, радикулітів як протизапальний, антисептичний та анальгетичний засіб.

Сік алоє зі свіжозібраних листків, консервований 95 % етанолом та хлорбутанол гідратом, виявляє послаблюючу, протизапальну й бактерицидну дію. Використовують внутрішньо (в гастроентерології) й зовнішньо для лікування гнійних ран, опіків, захворювань шкіри.

Побічна дія. Алергічні реакції, підвищення артеріального тиску, діарея.

Протипоказання. Препарати алоє протипоказані при внутрішніх кровотечах, рясних менструаціях, в II – III триместрі вагітності, а також при гепатиті, цирозі печінки, циститі, простатиті, геморої. Застосовують з обережністю при гіпертонічній хворобі, онкологічних захворюваннях, а також у віці старше, ніж 40 років.

Алея лікарська (Althaea officinalis L.)* **родина мальвові (Malvaceae)**

Корені містять полісахариди – слиз глюкан і арабіногалактан, пектинові речовини та крохмаль. *Трава* містить вуглеводи, серед яких слизи та пектинові речовини. Знайдені також флавоноїди, кумарин скополетин, фенолкарбонові кислоти, каротин, аскорбінова кислота.

Препарати алтеї лікарської мають протизапальну, відхаркувальну, муколітичну, знеболювальну та захисну обволікаючу дію на слизову оболонку дихальних шляхів. Застосовують *сухий порошок коренів, грудні збори, настій, сироп, рідкий і сухий екстракти, мікстуру від кашлю*. Призначають їх при захворюваннях верхніх дихальних шляхів (бронхіт, трахеїт), хворобах травного тракту (виразкова хвороба шлунка та дванадцятипалої кишки, гастрити, коліти).

З трави виготовляють препарат *мукалтин*, що застосовують як відхаркувальний засіб при простудах та інших гострих та хронічних захворюваннях горла та верхніх дихальних шляхів.

Побічна дія. Індивідуальні алергічні реакції.

Протипоказання. Препарати алтеї протипоказані при порушенні дихальної функції легень, стійких хронічних запорах, у перші місяці вагітності, при підвищеній чутливості до компонентів препаратів.

Аммі зубна (віснага морквоподібна)
(Ammi visnaga L. syn. Visnaga daucoides Gaerth.)
родина селерові (Ariaceae)

В усіх частинах рослини містяться келін, віснагін, келінін, аміол, келіон та ін. *Плоди* містять ефірну та жирну олії.

З віснаги морквоподібної виробляють сумарні препарати *авісан, келін*, а також комбіновані – *келатрин, келаверин, вікалін, марелін, фітоліт*.

Авісан виявляє спазмолітичну, розслаблюючу дію на мускулатуру сечоводів. Призначають при спазмах сечоводів і ниркових кольках.

Келін виявляє спазмолітичну й легку седативну дію. Застосовуються при хронічній коронарній недостатності, атеросклеротичному кардіосклерозі, бронхоспазмах, хронічній стенокардії (для профілактики нападів), спазмах кишечника й шлунка.

Побічна дія. Алергічні реакції.

Протипоказання. Виражені порушення кровообігу, туберкулез шкіри, захворювання крові, печінки, нирок, серцево-судинної системи та ЦНС, не застосовують у дітей.

Аніс звичайний (Anisum vulgare L.)*
родина селерові (Ariaceae)

Плоди анісу містять ефірну олію, а також жирну олію, білкові речовини, фурукумарини.

Препарати анісу мають антибактеріальні та спазмолітичні властивості, тому їх використовують як вітрогонний засіб, у складі комплексної терапії шлункових та кишкових кольок. Завдяки приємному специфічному смаку та аромату *анісова олія* є відомим корегуючим засобом.

Побічна дія. Алергічні реакції шкіри, дихальних шляхів, травного тракту.

Протипоказання. Вагітність, індивідуальна чутливість.

**Аніс зірчастий (бадьян) (*Illicium verum Hook.f.*)*
родина лимонникові (*Schisandraceae*)**

Плоди бадьяну містять ефірну олію, основними компонентами якої є анетол і терпен, а також жирну олію, білки, цукри, таніни, смоли, вітаміни групи В, вітамін С, мінеральні речовини, органічні кислоти та ін.

Плоди бадьяну мають протизапальну, вітрогонну, протиспазматичну, відхаркувальну та глистогінну дії. Використовують *настій плодів, відвари, чаї та ефірну олію* при лікуванні захворювань шлунково-кишкового тракту, респіраторних захворювань. Препарати бадьяну сприяють розрідженню та евакуації мокротиння, знезаражують дихальні шляхи, мають протизапальний вплив.

Побічна дія. Перевищення дозування засобів може викликати нудоту, блювання, набряки дихальних шляхів, порушення з боку нервової системи. Нанесення ефірної олії безпосередньо на шкіру може викликати опік.

Протипоказання. Препарати бадьяну слід давати з обережністю дітям до 12 років. Не слід застосовувати вагітним, а також людям, що страждають на захворювання нервової системи. Категорично не рекомендується хворим на епілепсію.

**Аралія маньчжурська (*Aralia mandshurica Rupr. et Maxim.*)*
родина аралієві (*Araliaceae*)**

У коренях аралії маньчжурської містяться тритерпенові сапоніни – аралозиди А, В і С, що є глікозидами олеанолової кислоти, смолисті речовини, алкалоїд аралін, білки, крохмаль, ефірна олію, холін.

Фізіологічно активні речовини рослини стимулюють обмін речовин, функцію ЦНС, міокарду, ендокринних органів, підвищують розумову й фізичну працездатність, виявляють антистресову, антиоксидантну, гіпоглікемічну дію.

Препарати мають тонізуючі властивості, але слабкіші, ніж настійка женьшеня. *Настійка аралії 1:5 на 70 % спирті, сапарал* (таблетки) застосовують при астеноневротичних розладах, гіпотонії, депресивних станах.

Побічна дія. Можливе підвищення артеріального тиску, алергічні реакції, гіпоглікемія, підвищена збудливість. Не слід також застосовувати їх у другій половині дня.

Протипоказання. Безсоння, підвищена нервова збудливість, епілепсія, органічні захворювання серцево-судинної системи, гіпертонія, гострі інфекційні захворювання, вагітність. З обережністю застосовують у літніх людей з атеросклерозом.

Арніка гірська (Arnica montana L.)*
родина айстрові (Asteraceae)

Кошки арніки містять сесквітерпенові лактони, флавоноїди, тритерпеноїди, каротиноїди, дубильні речовини, інулін, холін, слиз, органічні кислоти (молочну, фумарову, яблучну), аскорбінову кислоту.

Препарати арніки гірської мають тонізуючу й стимулюючу дію на центральну систему, а у великих дозах – заспокійливо. Препарати поліпшують живлення серцевого м'яза. Квітки арніки застосовують після мозкових крововиливів з метою швидкого відновлення функціонального стану центральної нервової системи. Завдяки наявності в препаратах арніки гірської цинарину при тривалому вживанні їх значно зменшується рівень холестерину в крові. Флавоноїди приводять до зникнення запорів, зумовлених атонією товстої кишки.

Настій з квіток арніки застосовують зовнішньо у вигляді вологих пов'язок, примочок або компресів при забоях, гематомах, а також при різних захворюваннях шкіри, трофічних виразках, легких опіках та відмороженнях.

Побічна дія. При передозуванні препаратів арніки можуть спостерігатися дрижаки, задишка, нудота, пітливість, біль у животі, пронос або запор, блювота.

Протипоказання. Порушення функції серцево-судинної системи. Препарати арніки застосовують внутрішньо тільки під наглядом та контролем лікаря.

Аронія чорноплідна (Aronia melanocarpa (Michx) Elliot)
родина розові (Rosaceae)

Плоди містять цукри (в основному глюкозу й фруктозу), циклічний спирт сорбіт, значну кількість вітаміну Р, також каротиноїди, вітаміни С, РР, Е, вітаміни групи В. *Плоди* аронії містять значний набір мікро- та макроелементів – бор, флуор, сполуки йоду, ферум, купрум, манган, молібден. А також пектинові й дубильні речовини, глікозид амігдалін.

Плоди аронії мають судинорозширювальні, антигеморагічні, антитиреоїдні, в'язучі, гемостатичні, геропротекторні, імуностимулюючі, кровоспинні, загальнозміцнювальні, полівітамінні, тонізуючі властивості.

Свіжі плоди та *сік* використовують для профілактики Р-вітамінної недостатності, у комплексному лікуванні хворим на гіпертонію. Ліпофільні речовини входять до складу препарату *аромелін* репаративної дії.

Побічна дія. Можлива подразнююча дія на слизову оболонку шлунка, явища йодизму.

Протипоказання. Знижений артеріальний тиск, підвищене згортання крові, виразкова хвороба шлунка зі зниженою кислотністю, тиреотоксикоз (гіперфункція щитоподібної залози).

**Артишок посівний (*Cynara scolimus L.*)*
родина айстрові (*Asteraceae*)**

Кошки артишоку посівного містять білки, вуглеводи, аскорбінову кислоту, вітаміни В₁ і В₂, каротин, інулін та фенольну сполуку цинарин. У *листах* виявлено групу біологічно активних фенолокислот (кавова, хлорогенова, неохлорогенова, кофеїлхінна), флавоноїдні глікозиди, похідні лютеоліну (цинарозид, сколімозид, цинаротризид) та ін..

Наявність цинарину зумовлює протисклеротичну, жовчогінну та сечогінну активність артишоку посівного. Такі властивості мають і фенолокислоти. Вони активізують утворення жовчі, підвищують діурез, збільшують кількість сечовини, що виводиться з організму, регулюють функцію щитовидної залози. Використовують артишок посівний у вигляді салатів або відварюють. Його рекомендують вживати при захворюваннях печінки, при діабеті й атеросклерозі, людям похилого віку, а також при отруєнні опіумом. *Відвар* *кошиків артишоку*, *хофітол* використовують при запорах і захворюваннях печінки.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції, при тривалому застосуванні – діарея.

Протипоказання. Обтурація жовчних шляхів, жовчнокам'яна хвороба, підвищена чутливість до препаратів рослини.

**Астрагал шерстистоквітковий (*Astragalus dasyanthus* Pall.)
родина бобові (*Fabaceae*)**

Трава містить дазіантозиди – похідні дазіантогеніну, флавоноїдні сполуки – похідні кверцетину та кемпферолу, а також дубильні речовини, кумарини, полісахариди, мінеральні солі.

Трава містить флавоноїди (кверцетин, кемпферол, ізорамнетин, астрагалозид та ін.), органічні кислоти, дубильні речовини, ефірну олію, дазіантозиди – похідні дазіантогеніну, кумарини, полісахариди, велику кількість феруму, кальцію, флуору, магнію, натрію, сіліцію та мангану, астрагал також вибірково накопичує селен.

Препарати астрагалу (*настій трави*) виявляють седативну, гіпотензивну та кардіотонічну дію. Вони підвищують діурез, поліпшують функціональну діяльність печінки, позитивно впливають на процес зсідання крові.

Призначають при гіпертонії 1-го і 2-го ступенів, хронічній коронарній недостатності (стенокардії), при недостатності серцево-судинної системи, для лікування гострих і хронічних гломерулонефритів. Особливо ефективним є застосування препаратів астрагалу на початковій стадії цих хвороб, при схильності до набряків і підвищеній збудливості нервової системи.

У народній медицині його вживають ще як блювотний, кровоспинний, сечогінний та потогінний засіб, для зняття набряків різного походження, при золотусі, ревматичних болях у суглобах, кривавому проносі, випадінні матки.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції.

Протипоказання. Астрагал протипоказаний при зниженому артеріальному тиску.

**Астрагал монгольський (*Astragalus mongholicus* Bge.)*
родина бобові (*Fabaceae*)**

Корені та кореневища астрагалу монгольського містять три-терпенові сапоніни, тритерпеноїди, глікозиди ізофлавонів, стероїди, азотовмісні сполуки, лігнани, вуглеводи, кумарини та ін.

Препарати з коренів астрагалу – загальнозміцнюючі засоби, що підвищують фізичну працездатність, стимулюють кровотворення, тонізують, мають болетамувальні властивості, а також є жовчогонним, кровоспинним, жарознижувальним, відхаркувальним, потогінним засобом. Зовнішньо використовують як ранозагоювальний, а у складі зборів – як протипухлинний

та протидіабетичний засіб. *Спиртовий екстракт коренів* покращує кровотворення. *Фракція полісахаридів* астрагалу виявила імуностимулюючу активність. *Сапоніни* гальмують утворення перекислених ліпідів у серцевому м'язі. *Препарати* виявляють гіпотензивну та антиоксидантну дію.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції.

Протипоказання. Астрагал протипоказаний при зниженому артеріальному тиску.

Багно звичайне (Ledum palustre L.). *
родина вересові (Ericaceae)

Трава містить ефірну олію, арбутин, дубильні речовини, флавоноїди.

Для місцевого застосування використовують *мазь з квіток* і *мазь з трави* багна звичайного: подрібнену сировину залити оливковою або соняшниковою олією в співвідношенні 1:10, довести до кипіння, настояти 24 год, втирати в шкіру по 10–25 мл 1 раз на день. Найкраще лікує комбінована мазь: трава багна звичайного, корені чемериці білої й розтоплене свиняче сало в співвідношенні 1:1:3 втирати в шкіру 1 раз на день (краще на ніч).

Побічна дія. У великих дозах ефірна олія пригнічує ЦНС, викликає спастичні паралічі, у тому числі й дихальних м'язів.

Протипоказання. Вагітність, лактація. Рослина отруйна, тому потрібна обережність при заготівлі та втиранні в шкіру.

Бадан товстолистий (Bergenia crassifolia Fritsch.)*
родина лоникаменеві (Saxifragaceae)

Корені й кореневища містять дубильні речовини, цукри, вільні поліфеноли, глікозид бергенін, крохмаль.

У *листі* виявлено дубильні речовини, глікозид арбутин, вільний гідрохінон.

Препарати бадану товстолистого (*настій трави, відвар коренів*) виявляють кровоспинну, протизапальну, бактерицидну й в'язучу дію. Вони зумовлюють поверхнєве ущільнення тканин, зміцнюють стінки капілярів, мають місцеву судинозвужувальну дію, пригнічують секрецію залоз, зменшують біль, прискорюють частоту серцевих скорочень, знижують артеріальний тиск.

У гінекології застосовують при надмірних менструаціях і при маткових кровотечах, зовнішньо – для лікування ерозії шийки матки.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції, запори.

Протипоказання. Індивідуальна чутливість до компонентів рослини, вагітність. Обережно при зниженому артеріальному тиску.

Барбарис звичайний (Berberis vulgaris L.)
родина барбарисові (Berberidaceae)

Усі органи барбарису містять ізохінолінові алкалоїди. Найбільша кількість алкалоїдів накопичується в *корі коренів*. Також знайдено полісахариди, антоціани, аскорбінова кислота, каротиноїди, фенолкарбонові кислоти, хелідонова кислота. *Листя* містить також вітаміни С, Е, каротиноїди, органічні кислоти (яблучну, лимонну, винну), мінеральні солі, а у період плодоношення – ефірну олію.

Барберину бісульфат (одержують з коренів) у медичній практиці використовують як жовчогінний засіб при хронічному гепатиті та жовчнокам'яній хворобі. *Настойку з листків барбарису* застосовують при гіпотонії матки в післяпологовому періоді як кровоспинний засіб при кровотечах, пов'язаних із запальними процесами.

Побічна дія. При передозуванні – нудота, блювота, пронос, норові або ниркові кровотечі.

Протипоказання. Барбарис звичайний протипоказаний при клімактеричних кровотечах, гіпотонії, при вагітності. Рослина отруйна (крім плодів), тому її застосування вимагає обережності.

Барвінок малий (Vinca minor L.) Рослина отруйна!
родина кутрові (Aporupaseae)

У траві та листі барвінку малого містяться алкалоїди похідні індолу (мінорін, вінкамін, вінін та ін.), а також флавоноїди, гіркі та дубильні речовини, сапоніни, цукри, вітаміни: аскорбінова кислота, каротин, рутин та ін. При заготівлі сировини, сушінні, пакуванні слід поводитися з обережністю.

Галенові препарати та окремі алкалоїди барвінку малого знижують артеріальний тиск, розширюють вінцеві судини серця та судини головного мозку, послаблюють мускулатуру тонкого кишечника та стимулюють скорочення матки. Основний алкалоїд рослини *вінкамін* покращує мозковий кровообіг та утилізацію кисню тканинами мозку. У зв'язку з цим вінкамін та його похідні використовують при лікуванні хворих з порушеннями мозкового кровообігу.

Побічна дія. Рослина отруйна. При передозуванні препарати барвінку можуть пригнічувати серцевий м'яз.

Протипоказання. Вагітність, артеріальна гіпотонія.

***Барвінок рожевий (Catharanthus roseus L.) Рослина отруйна!
родина кутрові (Аросупасеєа)***

З *трави* барвінку рожевого виділено понад 80 алкалоїдів, які належать до групи індольних. Це вінбластин, вінкристин, лейрозин, лейрозидин, лейрозивін, ровідин та ін.

Алкалоїди барвінка рожевого виявляють протипухлинну, антибактеріальну й гіпотензивну активність. В онкологічній практиці застосовують протипухлинні препарати: *вінбластин, вінкристин, розевін*. У народній медицині *відвар листя* барвінка використовують при гіпертонії, діабеті, кровотечах, для лікування й очищення ран, а у вигляді полоскань – при цинзі та зубному болю. *Свіжий сік* рослини рекомендують при укусах ос.

Побічна дія. Найчастіше зустрічаються лейкопенія, алопеція. Рідше – гіперурикемія, сечокисла нефропатія, стоматит, тромбоцитопенія, біль у м'язах, нудота, блювання. Рідко геморагічний коліт або кровотеча при наявності виразки, нейроінтоксикація (запаморочення, головний біль, диплопія, депресія, парестезії, слабкість, порушення виділення антидіуретичного гормону). З появою симптомів нейроінтоксикації необхідно припинити лікування.

Протипоказання. Гіпоплазія кровотворення, гострі шлунково-кишкові захворювання, виразкові захворювання шлунку та дванадцятипалої кишки. Не слід призначати хворим у термінальній стадії захворювання.

***Беладона звичайна (Atropa belladonna L.)*
родина пасльонові (Solapaseae)***

Уся рослина містить тропанові алкалоїди (атропін, гіосціамін, скополамін тощо), а також флавоноїди, оксикумарини, стерини.

Препарати беладони є антихолінергічними засобами, виявляють спазмолітичну, бронхолітичну та знеболювальну активність, знижують секрецію слинних, потових та шлункових залоз, розширюють зіниці ока, викликають тахікардію.

Препарати беладони застосовують при захворюваннях ШКТ (*сухий екстракт, настойка беладони, беластезин, бесалол, белалгін, бекарбон, белатамінал*) як спазмолітичні засоби, при неврозах

серця (*краплі Зеленіна*), при функціональних порушеннях вегетативної нервової системи (*белоїд*), при вегетативних дистоніях, клімактеричних порушеннях (*акліман*), при безсонні, клімактеричних неврозах, вегетоневрозах (*беласпон*); *екстракт* входить до складу супозиторіїв (*анузол* і *бетіол*), що мають знеболювальну дію й використовуються при лікуванні геморою.

Олія з листя беладони лікарської (подрібнену сировину заливають олією соняшникової та настоюють протягом 10 діб, втирають в болючі ділянки тіла) має виражену знеболювальну дію при ревматичних ураженнях різної етіології.

Побічна дія. При передозуванні та отруєнні спостерігається розширення зіниць, сухість у роті, утруднене сечовипускання, у важких випадках – рухове збудження, судоми, галюцинації, втрата свідомості.

Протипоказання. Протипоказана беладона при глаукомі, різних органічних змінах з боку серцево-судинної системи.

Береза повисла (б. бородавчаста)
(Betula pendula Roth (B. verrucosa Ehrh.)*

Береза плосколиста (Betula platyphylla Sukacz.)

Береза пухнаста, б. біла (Betula pubescens Ehrh. (B. alba L.)
родина березові (Betulaceae)

З лікувальною метою використовують *бруньки, молоді листки, березовий сік, дьоготь, вугілля, кору, деревину* всіх видів берези та фітопатогенний паразитичний гриб (*чага*), що утворює нарости на стовбурі берези.

Бруньки берези містять ефірну олію, аскорбінову кислоту, сапоніни, виноградний цукор, смоли, дубильні речовини, флавоноїди, фітонциди. У *листочках* містяться бетулоретинова кислота у вигляді бутилового ефіру, аскорбінова кислота, дубильні речовини, сапоніни, ніотинова кислота, гіперозид, ефірна олія, фітонциди, флавоноїди. *Кора* містить бетуленол, глікозиди, сапоніни, дубильні речовини, суберин, ефірну олію. *Березовий сік* містить цукри (глюкоза та фруктоза), білок, яблучну кислоту, ароматичні речовини.

Бруньки берези мають сечогінну, жовчогінну, потогінну, проти-запальну, знеболювальну, антисептичну, ранозагоювальну та гли-стогінну активність. *Відвар* та *настій бруньок* посилюють діяль-ність залоз внутрішньої секреції, позитивно впливають на обмін речовин в організмі та сприяють виведенню з нього різних шкід-

ливих речовин. *Листя берези* мають ті ж лікувальні властивості, але більш слабкою мірою. Вони корисні при нефрозах та нефритах, зменшують альбумінурію, лікують нирковокам'яну хворобу. *Дьоготь* має протимікробні, інсектицидні та місцево подразнюючі властивості.

Галенові форми з листя берези мають помірну жовчогінну та сечогінну активність. Крім того, листя берези має антисептичний, протигрибковий, антигельмінтний та протистоцидний ефекти.

У медицині *настій* та *відвар бруньок* та *листя* застосовують як сечогінний засіб при асциті, набряках, задишці. *Настій молодого листя* вживають при розладах нервової системи як стимулюючий, а також як вітамінний та протизапальний засіб.

Настойку бруньок використовують для лікування гострих та хронічних форм екземи, ран, ерозій, гнійних виразок.

Консервованій березовий сік – відомий дієтичний напій – застосовують при бронхітах, туберкульозі, захворюваннях суглобів, лишає та як загальнозміцнюючий засіб.

У народній медицині *бруньки, листя берези* та *березовий сік* вживають внутрішньо при захворюваннях нирок та жовчного міхура, при захворюваннях шлунка та виразці шлунка, атеросклерозі, подагрі, ураженнях суглобів, захворюваннях шкіри (вуграх, лишаєх, ранах, ерозія, виразках, пролежнях) як загальнозміцнюючий та кровоочисний засіб. Зовнішньо *настойку бруньок* вживають для втирань та компресів при болях в суглобах, ревматизмі та як ранозагоювальний засіб.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції. Довготривале застосування внутрішньо настоїв березових бруньок може призвести до подразнення паренхіми нирок.

Протипоказання. Гострі запальні захворювання нирок (бруньки), вагітність.

Блекота чорна (Hyoscyamus niger L.)* ***родина пасльонові (Solanaceae)***

Усі частини рослини містять алкалоїди. *Трава* блекоти чорної містить алкалоїди тропанового ряду: гіосціамін, скополамін та ін., флавоноїди (рутин), глікозиди гіосципікрин, гіосцирезин, метилескулін.

Листки входять до складу цигарок для астматиків *астматин*. *Олія блекоти чорної* (подрібнену траву заливають олією

соняшниковою (персиковою, кукурудзяною) та настоюють протягом 8 діб, втирають в болючі ділянки тіла вранці і ввечері) застосовують як знеболювальну засіб при ревматичних та невралгічних болях.

Побічна дія. Див. «Беладона звичайна».

Протипоказання. Див. «Беладона звичайна».

Бобівник трилистий (Menyanthes trifoliata L.)*
родина бобівникові (Menianthaceae)

Листя містить флавоноїди (гіперазид, рутин), гіркі глікозиди (логанін, сверозид, меніантін), вітамін С, дубильні речовини, алкалоїди, жирну олію, каротиноїди та ін. *Підземні частини* містять сапоніни, дубильні речовини, слідову кількість алкалоїдів, полісахариди та ін.

Застосовують *настій* листя, вахта входить до складу жовчогінних, проносних, сечогінних, апетитних та заспокійливих *чаїв* та *гіркої настойки*.

Препарати вживають для збудження апетиту, підвищення тону, покращення перистальтики ШКТ і виділення шлункового соку, а також при лікуванні захворювань печінки, жовчного міхура. Зовнішньо застосовують *відвар* листя для промивать ран для покращення загоєння, *ванни* призначають при діатезі.

Побічна дія. Не виявлена, але не слід перевищувати рекомендовані дози.

Протипоказання. Гіперчутливість, підвищена чутливість до йоду.

Брусниця звичайна (Vaccinium vitis-idaea L.)*
родина вересові (Ericaceae)

Листя та *пагони* брусниці містять фенологілкозиди (арбутин, метиларбутин, пірозид, кавоїларбутин), фенолкарбонові та гідроксикоричні кислоти (кавову, ферулову, хлорогенову та неохлорогенову, *o*-пірокатехову), флавоноїди (гіперозид та ін.), дубильні речовини, іридоїди, тритерпеноїди (урсолову кислоту, вітамін С, органічні кислоти (лимонну, яблуневу, щавлеву, бензойну та ін.).

Препарати брусниці (*відвар* та *настій листя*, *відвар* та *настій пагонів*) застосовують при сечокам'яній хворобі, пієлонефриті, циститі, простатиті як сечогінний, дезінфікуючий, демінералізуючий і регулюючий азотистий обмін засіб.

Листя брусниці, у порівнянні з листям мучниці, містять менше дубильних речовин, не завжди корисних при захворюваннях нирок, що необхідно враховувати при призначенні листя брусниці хворим з нирковою патологією.

Для підсилення діуретичного ефекту листя брусниці призначають у суміші з іншими рослинами, що мають діуретичні властивості.

Настій та відвар листя брусниці застосовують при нефропатії, набряках та при цукровому діабеті у вагітних, як допоміжний засіб при пієлонефритах у вагітних та в післяпологовий період.

Відвар з листя та пагонів брусниці є дуже корисними при ревматичних та ревматоїдних артритах.

Побічна дія. При захворюваннях нирок спостерігають подразнююча дія на ниркову паренхіму.

Протипоказання. Ниркова недостатність та органічні захворювання нирок (позражняюча дія на паренхіму нирок), вагітність.

Бузина чорна (Sambucus nigra L.)*
родина жимолостеві (Caprifoliaceae)

Квітки бузини містять глікозиди (самбунігрин, розпадається на синільну кислоту, бензальдегід і глюкозу та ін.), флавоноїди (рутин, похідні кверцетину, кемпферолу, астрагаліну, антоціанідини), ефірну олію, фенолкарбонові кислоти, дубильні речовини, слиз, органічні кислоти (кофейну, яблуневу, валеріанову), аскорбінову кислоту та ін.

Настій квіток бузини має сечогінні, а також протизапальні властивості, що обумовлені сумарною дією жирної оїї, яка пригнічує початкову фазу запалення, та рутином, що має протизапальні властивості у фазу ексудації, а також зменшує явища сенсibiлізації організму та знижує проникненість судинних стінок. Також рекомендовано застосування препаратів квіток бузини як потогінного засобу.

Побічна дія. При передозуванні – нудота, блювота.

Протипоказання. Індивідуальна чутливість до компонентів рослини, вагітність, лактація, виразковий коліт, нецукровий діабет.

Буквиця лікарська (Betonica officinalis L.)
родина ясноткові (Lamiaceae)

Трава рослини містить флавоноїди – похідні апігеніну, стахідрин, ефірну олію, іридоїди, смолисті й дубильні речовини, бетаїнови основи (стахідрин), аскорбінову кислоту, солі кальцію.

Рідкий екстракт використовують як кровоспинний засіб при кровотечах різної етіології. Буквиця лікарська діє заспокійливо на ЦНС, призначають при підвищеній нервовій збудливості, мігрені. Рослина виявляє протизапальну, жовчогінну, сечогінну, послаблюючу, седативну та знеболювальну дію, регулює артеріальний тиск, посилює кровообіг, поліпшує травлення й обмін речовин.

Побічна дія. Можливі розлади з боку ШКТ, підвищення згортання крові.

Протипоказання. Буквицю не рекомендовано вживати при гастриті зі зниженою секреторною функцією залоз шлунку (гастрит гіпоацидний), гіпотонії. Протипоказана при загрозі тромбоутворення, при вагітності.

Буркун лікарський (Melilotus officinalis (L.) Pall.)*
родина бобові (Fabaceae)

Трава містить кумарини, похідні пурину, білок, ефірну олію, слиз, азотисті сполуки, флавоноїди, аскорбінову кислоту, цукри.

Екстракт з трави буркуну містить речовини групи біогенних стимуляторів. Фармакологічні властивості кумарину визначають біогенну властивість рослини в цілому. Він пригнічує центральну нервову систему, діє заспокійливо й снодійного при безсонні, неврозах, неврастенії, істерії, клімактеричних ускладненнях.

Препарати з трави буркуну діють протизапально і ліквідують спазми при катарах верхніх дихальних шляхів, болю в сечовому міхурі й нирках, кишкових болях і метеоризмі (здутті); завдяки гіпотензивному ефекту застосовують при мігрені й головному болю, пов'язаному з високим тиском крові. Призначають буркун також для подовження протромбінового часу при передінфарктних і післяінфарктних станах, при ішемічній хворобі серця, а також при хворобливих станах, спричинених тромбозом.

Настій квіток буркуну лікарського на олії у співвідношенні 1:10 застосовують як болезаспокійливий та протизапальний засіб, для полегшення больового синдрому при русі, зняття набряку суглоба, повернення суглобам працездатності, покращення кровообігу у суглобах та м'язах при ревматизмі, артриті, остеохондрозі.

Побічна дія. Передозування та отруєння характеризується кровоточивістю, крововиливами, диспепсичними розладами, пригніченням функції печінки, гематурією, можливі алергічні реакції.

Противоказання. Рослина отруйна, тому потрібна обережність при заготівлі й втиранні в шкіру. Противопоказаний при внутрішніх кровотечах, зниженому згортанні крові, вагітності.

**Буряк звичайний (*Beta vulgaris* L.)
родина амарантові (*Amaranthaceae*)**

Бульбокорені буряка звичайного містять пектини, моно- та олигоцукри, органічні кислоти, мінеральні речовини, беталаїни та бетатіни, вітаміни В₁, В₂, РР, фолієву та пантотенову кислоти.

У народній медицині *сік* буряка здавна відомий як засіб для лікування гіпертонічної хвороби (сік свіжих коренеплодів змішують з бджолиним медом). *Сік* буряка звичайного стимулює кровотворення, має антигіпоксичні властивості, тому його застосовують при гіпохромній анемії. Крім того, нормалізує функції тонкого й товстого кишечника, допомагаючи при дисбактеріозі, ентеритах, спастичних колітах, запорах, що сприяють розвитку анемії. Цей харчовий продукт корисний для профілактики й лікування атеросклерозу, захворювань печінки.

Відвар буряка широко використовують при захворюваннях кишечника, що супроводжуються запорами, шлунка й печінки в комбінації з іншими засобами. При сильних запорах відвар призначається в клізмах.

Входить у прописи для лікування туберкульозу. Також застосовують зовнішньо при лікуванні виразок. *Свіжонатертий буряк* накладають на уражені місця. Змінюють пов'язку в міру висихання бурякової кашки.

Квашений буряк застосовують як протицинготний засіб.

Побічна дія. Свіжий сік може викликати спазм судин. Для цього його відстоюють протягом 2–3 годин.

Противоказання. Оксалурія, метеоризм, діабет, ожиріння, гострі запалення ШКТ, деякі патології нирок, гастрит шлунка з підвищеною кислотністю шлункового соку, виразкова хвороба шлунка і дванадцятипалої кишки в стані загострення.

**Валеріана лікарська (*Valeriana officinalis* L.)*
родина валеріанові (*Valerianaceae*)**

Кореневища та корені містять ефірну олію, алкалоїди валерин та хатенін, іридоїди – валепотріати, складні ефіри масляної, мурашиної та оцтової кислоти, глікозид валерід, леткі основи, дубильні

речовини, цукри, органічні кислоти (пальмітинова, стеаринова, оцтова, мурашина, яблучна та ін), а також вільні аміни.

Препарати валеріани заспокійливо діють на нервову систему при збудженні, безсонні, задишці, мігрені, при неврозах серцево-судинної системи, спазмах шлунка й кишечника. Особливо активно валеріана регулює серцеву діяльність: як через ЦНС, так і безпосередньо діючи на серцевий м'яз, поліпшує в'язкість крові, посилює жовчовиділення. Препарати валеріани ефективні при підвищеній функції щитоподібної залози як протисудомний засіб при епілепсії, підвищеному збудженні ЦНС у період клімаксу.

Валеріану лікарську останнім часом відносять до групи транквілізаторів. Ізовалеріанова кислота, що міститься у цій рослині, змінює перехід нервових імпульсів від кори головного мозку до підкорки, знижуючи при цьому емоційні реакції, діє на гіпоталамус подібно аміназину. Препарати з валеріани не мають снодійного ефекту, але посилюють процеси гальмування в корі головного мозку, сприяють фізіологічному засинанню, покращують процеси відновлення в ЦНС, попереджають проходження патологічних імпульсів від внутрішніх органів. Це пов'язано зі спазмолітичною дією. Рекомендують застосовувати препарати цієї рослини разом з нейролептиками при гіперергічних формах реактивності (типу стресової реакції), наприклад при хронічному безсонні.

Побічна дія. При застосуванні великих доз протягом тривалого часу препарати валеріани пригнічують діяльність органів травлення, викликають головний біль, нудоту, збуджений стан, порушують діяльність серця. У деяких хворих на гіпертонічну хворобу спостерігається зворотній ефект – валеріана збуджує, порушує сон, викликає важкі сновидіння.

Протипоказання. Застосування препаратів валеріани при вагітності може спровокувати викидень. Не рекомендують застосовувати тривалий час і у великих дозах. Обережно застосовувати у хворих на гіпертонічну хворобу.

***Василісник малий (Thalictrum minus L.)
родина ранникові (Ranunculaceae)***

Лікарською сировиною є *трава* василісника, до складу якої входять алкалоїди (мальмин, тальмидин, берберин, талікрин та ін.), сапоніни, аскорбінова кислота, дубильні речовини, аліфатичні вуглеводні, фітонциди.

Трава василісника має бактерицидні властивості, *відвар, настій та настойку* використовують як антибактеріальні, ранозагоювальні, протизапальні засоби для лікування захворювань очей. *Розпарені потовчені листя* василісника використовують для очищення очей від гною, вони також є активним ранозагоювальним засобом.

Побічна дія. При передозуванні спостерігають пригнічення серцевої діяльності.

Протипоказання. Слабка серцева діяльність, брадикардія, гіпотонія, захворювання кишечника з атонічними запорами.

Вербя гостролиста (Salix acutifolia Willd.)*
родина вербові (Salicaceae)

Кора верби містить фенологікозиди саліцин, популін, салікортин, піцеїн, фенольні сполуки (пірокатехін, саліциловий спирт, кислоти *n*-кумарову, ферулову, саліцилову та ін.), а також флавоноїди, катехіни, конденсовані дубильні речовини, вітамін С.

Відвар кори використовують як протизапальний, анальгезуючий, антисептичний та в'язучий засіб. Саліцилова кислота, дія якої тотожна дії натрію саліцилату, ацетилсаліцилової кислоти (аспірину), що виявляють специфічну протиревматичну активність, пригнічує синтез медіаторів запалення (простагландинів) і стимулює виділення гормонів наднирників – кортикостероїдів, що є природними протизапальними і протиревматичними речовинами.

Побічна дія. При тривалому застосуванні можливі розлади з боку ШКТ, а також подразнююча дія на слизову оболонку шлунка.

Протипоказання. Протипоказані лікарські засоби на основі верби особам, які чутливі до прийому саліцилатів, а також пацієнтам із захворюваннями шлунка та дванадцятипалої кишки, що супроводжуються підвищенням кислотності шлункового соку, а також хворим на бронхіальну астму. Прийом глікозиду саліцину у великих кількостях може викликати отруєння, що характеризується сипом, шумом у вухах, блювотою, запамороченням та зниженням частоти серцевих скорочень. Препарати верби також протипоказані при вагітності та дітям до 9-12 років.

Вербена лікарська (Verbena officinalis L.)*
родина вербенові (Verbenaceae)

Трава вербени лікарської містить ефірну олію, значну кількість розчинної силіцієвої кислоти, іридоглікозиди (вербенін,

вербеналін, аукубін, хастатозид), тритерпеноїди (лупеол, урсолова кислота), дубильні речовини, солі кремнеземової кислоти, ситостерин, вітаміни, мікроелементи.

Настій трави вербени виявляє жовчогінну, тонізуючу, протиалергічну дію, а також має властивість позитивно впливати на процеси кровотворення. Сприяє розсмоктуванню тромбів, запобігає їх утворенню, а також покращує стан шкіри.

Крім того, *відвар трави* призначають при гарячці, гострих бронхітах, пневмонії. *Траву* вербени лікарської рекомендують вклучати в *збори для лікування гіпотонії*.

Побічна дія. При тривалому застосуванні може подразнювати слизову оболонку кишечника.

Протипоказання. Індивідуальна чутливість до компонентів рослини, знижене згортання крові, вагітність.

Вербена лимонна (Aloysia citrodora Palau)*
родина вербенові (Verbenaceae)

Надземна частина рослини містить ефірну олію, головними компонентами якої є цитраль, нерол і гераніол.

Лимонну вербену широко використовують в парфумерії та харчовій промисловості. Використовують *ефірну олію* та *настойки*. Препарати покращують травлення, мають спазмолітичну дію.

Побічна дія. При тривалому застосуванні може подразнювати слизову оболонку кишечника.

Протипоказання. Індивідуальна чутливість до компонентів рослини, знижене згортання крові, вагітність.

Вереск звичайний (Calluna vulgaris (L.) Hill)
родина вересові (Ericaceae)

Трава вереску містить органічні кислоти (лимонну й фумарову), алкалоїди, феноли та їх похідні, флавоноїди (похідні кверцетину й міріцетину), фенолкарбонові кислоти (кавову, ферулову, вандінову тощо), кумарини, катехіни, тритерпеноїди, сапоніни, ефірну олію, лейкоантоціанідини, полісахариди.

Настій трави (верхівки та квітки) застосовують при атеросклерозі, ревматизмі, запальних та інфекційних захворюваннях сечовивідних шляхів.

Офіційально в Німеччині – як діуретичний засіб, а також при безсонні, в Чехії та Словачії – заспокійливий, потогінний засіб,

сприяє виведенню мокротиння. У народній медицині Німеччини, Польщі, Угорщини – при ревматизмі, циститі, гарячці, діабеті, атеросклерозі, як кровоспинний засіб.

Крім того, *настій листя* застосовують як діуретичний засіб; *сік* – при подагрі, ревматизмі, запаленнях ока, *настій квіток* – при захворюваннях шкіри, опіках, гнійних ранах.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції, диспепсичні явища.

Протипоказання. Захворювання шлунка зі зниженою кислотністю шлункового соку.

Вероніка лікарська (Veronica officinalis L.)
родина ранникові (Scrophulariaceae)

Трава вероніки лікарської містить дубильні речовини, глікозиди, іридоїди (ізокаталпол, метилкаталпол, каталпол, каталпозид та ін.), сапоніни, флавоноїди, ефірну олію, фенолкарбонові кислоти та їх похідні, гіркоти, маніт, алкалоїди, ефірну олію, органічні кислоти, аскорбінову кислоту.

Настій трави вероніки проявляє різнобічну фармакологічну активність, зокрема, кровоспинну, антиоксидантну, заспокійливу, анальгезуючу, протизапальну, спазмолітичну. Застосовують при тромбофлебітах, венозному застої крові в нижніх кінцівках.

Можна також використовувати вероніку дівочу, вероніку довголисту, вероніку колосисту, вероніку плющолісту.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції.

Протипоказання. Індивідуальна чутливість до компонентів рослини, вагітність.

Вишня звичайна (вишня садова) (Cerasus vulgaris Mill.)
родина розові (Rosaceae)

Плодоніжки й молоді пагони вишні звичайної містять флавоноїди, органічні кислоти, кумарини, дубильні речовини, вітаміни, біометали.

Плоди вишні містять цукри, органічні кислоти, представлені переважно лимонною, яблучною, дубильні речовини, вітаміни С, РР, В₁, фолієву кислоту, солі міді, заліза, калію, магнію, пектинові речовини.

Насіння вишні містить жирну олію, амігдалін, що розпадається при гідролізі на глюкозу, бензальдегід та синильну кислоту, які обумовлюють отруйні властивості насіння, ефірну олію.

Кора вишні містить дубильні речовини, лимонну кислоту й глікозиди – фускофлобафен і руброфлобафен.

Відвар плодоніжок, а також *відвар молодих пагонів* застосовують для лікування подагри, що проявляється уратурією, як сечогінні, солерозчинні, протизапальні, протимікробні засоби.

Настій плодів вишні на молоці використовують при артритах.

Побічна дія. Можливе підвищення кислотності шлункового соку, диспепсичні явища.

Протипоказання. Кісточка вишні та її насіння містять глікозид амігдалін, який може викликати отруєння (через утворення синильної кислоти). Не вживати плоди вишні з насінням. Протипоказані препарати вишні при гострому та хронічному гломеруло-нефриті, виразковій хворобі шлунка, гіперацидному гастриті (при підвищеній кислотності).

Вільха сіра (Alnus incana (L.) Moench.)*

Вільха чорна (в. клейка) (Alnus glutinosa (L.) Gaertn.)*

родина березові (Betulaceae)

Супліддя вільхи сірої та вільхи клейкої містять елаготаніни, галлотаніни, вільну галову та елагову кислоти, а також флавоноїди, жирна олія та ін. У *корі* вільхи містяться дубильні речовини, три-терпенові глікозиди, тритерпеновий спирт тараксерол, тритерпеновий кетон глютинон. У *листі* вільхи містяться гіперозид, кверцитрин, кавова, хлорогенова, протокатехінова кислоти.

Свіже листя та *настій листя* використовують зовнішньо при варикозному розширенні вен.

Альтан – комплексний препарат з речовин, виділених із суплідь вільхи, використовують як протимікробний, протизапальний, ранозагоювальний засіб при захворюваннях ШКТ. *Супліддя* використовують як в'язучий, протизапальний і кровоспинний засіб; входить до складу шлункових зборів, комбінованого препарату *камілаль* (супозиторії).

Побічна дія. При тривалому застосуванні можуть виникати розлади кишечника (запори). Можливі алергічні реакції (висипи на шкірі).

Протипоказання. Індивідуальна чутливість до компонентів рослини, вагітність, лактація, діти до 12 років.

Вітекс священний (*Vitex agnus-castus L.*)*
родина ясноткові (*Lamiaceae*)

Лікарською сировиною є *листя, квітки, плоди, пагони*, рідше – *кора*.

Усі частини рослини містять іридоїди (аукубін, агнозид), флавоноїди, алкалоїди, дубильні речовини, вітаміни, мінеральні речовини, ефірну олію. У *листі* міститься аскорбінова кислота, глікозид агнузид, ефірна олія, іридоїди, флавоноїди. У *насінні* знайдено іридоїди, флавоноїди, жирну олію. *Плоди* містять органічні кислоти, ефірну олію, алкалоїди, дубильні речовини, кумарини, флавоноїди та ін.

Препарати вітексу мають переважну дію на гормональний рівень, а також протизапальну, антимікробну, протигрибкову й седативну. *Плоди й насіння* застосовують при малярії, хронічних захворюваннях печінки, селезінки, гінекологічних захворюваннях. *Спиртову настойку* зі стиглих плодів використовують також при захворюваннях, що супроводжуються пригніченим психологічним станом, при сперматореї та імпотенції. *Спиртовий розчин сухого екстракту* призначають при закінченні грудного вигодовування. Є відомости про використання *препаратів* при гонорейі, а також як *ванни* в дерматології. Найбільш поширене використання *препаратів* вітексу в гінекології, він входить до складу препаратів *мастодинон, циклодинон, прегнотон*.

Побічна дія. Препарати можуть викликати алергічні реакції збудження, впливати на гормональний стан, нервово.

Протипоказання. Знижена кількість естрогену, вагітність, грудне вигодовування.

Вовчуг польовий (*Ononis arvensis L.*)*
родина бобові (*Fabaceae*)

Корені містять ізофлавоноїди, ефірну олію, що легко осмолюється, дубильні речовини, тритерпенові сапоніни, мінеральні солі, білки, крохмаль.

Препарати вовчуга мають діуретичні й послаблюючі властивості, а також гіпотензивну, кардіотонічну, протизапальну й кровоспинну дію, зменшують проникливість капілярів, зменшують перистальтику й посилюють тонус кишечника.

Настойка, а також препарат *флаванобол* мають анаболізуючу дію. *Відвар* має протизапальні, капіляррозміцнювальні,

гіпотензивні властивості, завдяки чому його використовують при лікуванні геморою, а також застосовують як сечогінний засіб при сечокиислому діатезі, подагрі, запальних захворюваннях нирок і сечового міхура, при сечокам'яній хворобі.

Побічна дія. Препарати вовчугу малотоксичні, але при тривалому застосуванні мають послаблюючу дію.

Протипоказання. Виразковий коліт, проноси, гіпотонія, захворювання серця (може спровокувати аритмію), вагітність, лактація.

Волошка синя (Centaurea cyanus L.)*
родина айстрові (Asteraceae)

Квітки волошки містять глікозиди цикорін, цитаурін, синій антоціановий глікозид ціанін, дубильні речовини, сапоніни, похідні флавонолів та ін.

Галенові препарати волошки мають сечогінні властивості. Ця дія обумовлена вмістом ціанінів, що легко розчиняються у воді. Крім того, квітки волошки мають протизапальні, протипікробні й незначні жовчогінні властивості.

Настой і відвари квіток волошки застосовують у комплексній терапії при хронічних запальних захворюваннях нирок та сечовивідних шляхів. Препарати ефективні при набряках, пов'язаних із захворюваннями нирок та серцево-судинної системи. Квітки призначають у складі *сечогінних зборів* при сечокам'яній хворобі, пієлітах, цистітах, уретритах, нефрозах та ін. захворюваннях.

Протизапальні та дезінфікуючі властивості рослини використовуються також при кон'юнктивітах, блефаритах, підвищеній втомлюваності зорового апарату.

Побічна дія. У високих дозах можлива токсична дія, обумовлена вмістом сполук з ціановим компонентом.

Протипоказання. Не рекомендують застосовувати при вагітності, гіпотонії.

Воронець китицеподібний (клопогін китицеподібний)
(Actaea racemosa L. (Cimicifuga racemosa (L.) Nutt.))
родина ранникові (Ranunculaceae)

Корені циміцифуги містять тритерпенові глікозиди та ізофлавоони, ароматичні кислоти, таніни, смоли, жирні кислоти, крохмаль і цукри.

Лікувальну дію препаратів циміцифуги (на основі *екстракту*) обумовлено впливом на гіпофіз і статеві залози жінки, завдяки якому усуваються явища передменструального напруження, встановлюється нормальний менструальний цикл. Препарати з цієї рослини сприяють настанню вагітності у хворих із дисменореєю з ановуляторними циклами. Особливо ефективним використання препаратів циміцифуги є в жінок з клімактеричними розладами, болем у м'язах, суглобах, несталістю психіки. Циміцифугу призначають жінкам у стані тривоги, нервоності, з відчуттям «припливів» жару, «розриваючого» головного болю.

Показаннями до застосування є дисменорея, клімактеричний синдром.

Побічна дія. При тривалому застосуванні можливі нудота та інші диспепсичні явища.

Протипоказання. Дивертикуліт, дивертикульоз, дуоденальна виразка, харчовий рефлюкс, шлунково-кишкові захворювання, замісна терапія гормонами, лактація, оральні контрацептиви, вагітність, спастичний коліт, виразка шлунка, неспецифічний виразковий коліт.

**Гадючник в'язолистий (лабазник в'язолистий) (*Filipendula ulmaria* (L.) Maxim. (*Spiraea ulmaria* (L.) Maxim.)*
родина розові (*Rosaceae*)**

Трава гадючника в'язолистого містить флавоноїди, дубильні речовини, аскорбінову й саліцилову кислоти, глікозид гаультерин і спіреїн, крохмаль, ефірну олію.

Галенові препарати гадючника в'язолистого мають анальгетичні, протизапальні, протиревматичні, потогінні, сечогінні властивості. Застосовують внутрішньо у вигляді *настоїв* чи *відварів трави* або *коріння*. Використовують як протизапальний при подагрі, ревматизмі, потогінний засіб при грипі й гарячці, заспокійливий при істерії, болях у шлунку і кишечнику, при геморої, при хворобах сечового міхура й нирок, як загальнозміцнювальний засіб при катарі верхніх дихальних шляхів, бронхітах, бронхіальній астмі.

Зовнішньо використовують (*свіжий сік, відвари, мазі*) при лікуванні ран, виразок, фурункулів, при болях, укусах змій або скажених тварин.

Побічна дія. Не виявлені.

Протипоказання. Підвищена чутливість до компонентів рослини, алергічні реакції, вагітність.

Гамамеліс віргінський (Hamamelis virginiana L.)*
родина гамамелісові (Hamamelidaceae)

Листки та кора гамамелісу містять танін – специфічну дубильну речовину глікозидного характеру та інші таніди, флавоноїди, ефірну олію, вуглеводи, органічні кислоти, макро- та мікроелементи, вітаміни.

Препарати гамамелісу віргінського (*відвар кори та відвар листків*) мають в'яжучу, протизапальну, капілярозміцнюючу та бактеріостатичну дію.

Крім того, *рідкий екстракт* гамамелісу заспокоює свербіння, зменшує запалення при геморої, зупиняє кровотечу та полегшує біль при вивихах та забиттях.

Побічна дія. При застосуванні терапевтичних доз побічних дій не спостерігається. При передозуванні можливе подразнення шлунка та кишечника.

Протипоказання. Гастрит з підвищеною кислотністю, виразкова хвороба шлунка та дванадцятипалої кишки, індивідуальна чутливість до компонентів рослини.

Гарбуз звичайний (Cucurbita pepo L.)*
родина гарбузові (Cucurbitaceae)

Насіння гарбуза містить жирну олію, до складу якої входять стероли, сквален, ненасичені жирні кислоти, вітамін Е, коензим Q, селен, цинк та ін.

Гарбуза насіння виявляє протиглисну дію при інвазіях стьожковими глистами (свинячі, бичачі, карликові ціп'яки, лентець широкий та ін.). Гарбуза насіння застосовують в основному при поганій переносимості інших антигельмінтних препаратів для дегельмінтизації при носійстві різних стьожкових глистів.

Оскільки пектин сприяє виведенню з організму холестерину, гарбуз дуже корисний при атеросклерозі. Сира м'якоть гарбуза покращує роботу кишечника й застосовується проти запорів (до 0,5 кг на день). Оскільки гарбуз має низьку калорійність, його радять вживати в їжу при ожирінні. Оскільки в гарбузі міститься значна кількість калію, страви з гарбуза корисні при хворобах серця й судин. Наявність заліза дає змогу рекомендувати його й при анемії.

Гарбуз має сечогінну дію, що може бути використано в дієтичному харчуванні при набряках, пов'язаних з серцево-судинними захворюваннями, і деяких хворобах нирок і сечового міхура. У народній медицині при захворюваннях нирок і печінки застосовують ще свіжий сік з м'якоти. Вживають м'якоть гарбуза й при подагрі. При безсонні й тривожному сні як заспокійливий засіб радять приймати на ніч склянки *гарбузового відвару* з медом. Іноді кашкою з розтертої м'якоти лікують екземи та опіки, прикладаючи її до уражених ділянок шкіри. У народній медицині гарбуз призначають і як протигарячковий засіб.

Олія з насіння гарбуза входить до складу засобів, що застосовуються для профілактики доброякісної гіперплазії передміхурової залози та лікування на початкових стадіях. Препарати сприяють купірованню дізурічних симптомів, а також больового синдрому у хворих на простатит, сприяють підвищенню потенції в чоловіків. При тривалому застосуванні має гіполіпідемічну дію.

Побічна дія. Рідко – гастралгія.

Протипоказання. Важка форма цукрового діабету. Сирий гарбуз та сік з нього не можна застосовувати при зниженій кислотності шлункового соку, виразковій хворобі шлунка та дванадцятипалої кишки.

Гарпагофітум лежачий (Harpagophytum procumbens D. C.)*
родина педалієві (Pedaliaceae)

Клубені містять іридоїдні глікозиди (гарпагозид), флавоноїди (кемпферол, лютеолін), тритерпенові глікозиди, гавінон (гарпапогвінон) і велику кількість вуглеводів з високим вмістом стахілози.

У медичній практиці використовують *рідкий екстракт* і *настойку* як протизапальний, кардіотонічний, протиаритмічний засіб. Препарати мають також протимікробну активність. Препарати гарпагофітума різних видів застосовуються у фітотерапевтичній практиці при подагрі й ревматизмі, швидко тамують біль у суглобах, мають протизапальну, протиревматичну, знеболюючу, седативну та діуретичну активність, сприяють зниженню у сироватці крові рівня холестерина і сечової кислоти. Є відомості про застосування препаратів при захворюваннях жовчного міхура та органів сечостатевої системи.

Побічна дія. Має стимулюючий вплив на мускулатуру матки, що може призвести до передчасних пологів.

Протипоказання. Препарати протипоказані при вагітності, виразковій хворобі шлунка та дванадцятипалої кишки, виразкових колітах.

Гвоздичне дерево (Syzygium aromaticum (L.) Merr. & Perry)*
родина миртові (Myrtaceae)

Пуп'янки містять ефірну олію та дубильні речовини. Основний компонент ефірної олії – евгенол, крім того ацетевгенол і каріофілен, також містяться білкові речовини, мінеральні солі, дубильні речовини, флавоноїди, стероли, жирну олію.

Настій має глистогінну дію. *Ефірна олія* має бактеріостатичний вплив, фунгіцидну активність без подразнення шкіри. Також застосовують як ароматичний засіб для покращення травлення, збудження апетиту, знеболювальний засіб направленої дії, стимулюючий та вітрогонний при захворюваннях шлунково-кишкового тракту. Зовнішньо використовують при ревматизмі. *Гвоздичну олію* призначають як антисептик у стоматологічній практиці та при деяких дерматологічних захворюваннях.

Побічна дія. Можлива подразнювальна дія на слизові оболонки, алергічні реакції.

Протипоказання. Препарати гвоздики протипоказані при вагітності, лактації, гіпертонії, захворюваннях нервової системи, у дітей молодшого віку (до 2 років) та індивідуальній чутливості. Не рекомендують використовувати при гастритах з підвищеною кислотністю.

Гібіскус сабдаріфа (Hibiscus sabdariffa L.)*
родина мальвові (Malvaceae)

Їстівними є всі частини рослини. *Квітки* містять органічні кислоти, антоціани, слизи, фітостероли, пектини, мінеральні речовини та ін.

Відвар гібіскуса має спазмолітичні, сечогінні, жарознижуючі властивості. Завдяки вмісту вітамінів та органічних кислот сприяє покращенню загального стану організму.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції, зниження артеріального тиску, підвищення кислотності шлунка.

Протипоказання. Не слід застосовувати при гастриті з підвищеною секрецією й виразковій хворобі, не рекомендують під час вагітності.

Гідрастис канадський (*Hydrastis canadensis* L.)*
родина лютикові (*Ranunculaceae*)

Кореневища гідрастиса містять ізохінолінові алкалоїди, вуглеводи, білки, жири, мінеральні речовини, вітаміни С, В, А, Е, гіркоти, ефірну олію та інші речовини.

Препарати гідрастису мають виражену захисну дію на слизову оболонку шлунково-кишкового тракту, органів дихання, сечовидільної системи, застосовуються як міцний тонізуючий засіб, для покращення апетиту, стимулювання активності травних залоз. Рідкий екстракт застосовують при внутрішніх кровотечах, а також як тонізуючий і протизапальний засіб.

Побічна дія. Високі дози можуть викликати дискомфорт у ШКТ, збудження нервової системи. З обережністю слід застосовувати тим, хто має алергію на амброзію.

Протипоказання. Не рекомендуються при вагітності, грудному вигодовуванні, при гіпертонічній хворобі.

Гінґо дволопатево (*Ginkgo biloba* L.)*
родина гінґові (*Ginkgoaceae*)

Діючі речовини гінґо належать до різних хімічних груп: катехіни, флавоноли, флавонові глікозиди, дитерпенолактони, гінґоліди, сесквітерпени, залізо залежна супероксиддисмутаза, органічні кислоти.

Листя гінґо містить флавонолові глікозиди. Біфлавоноїди (сполуки мономерних флавоноїдів) локалізуються перш за все у кутикулі листя. Крім того, у листі містяться поліпреноли, стероли, полісахариди, органічні кислоти (шикімова, хінна, ліноленова), катехіни, таніди, віск, жирна та ефірна олії.

Препарати гінґо використовуються для корекції вікових дисфункцій головного мозку, погіршанні кровообігу, для зменшення тривоги. Гінґо виявляє сильну антиоксидантну та протизапальну активність, має властивість нейтралізувати вільні радикали. Використовують для покращення кровообігу завдяки зниженню агрегації тромбоцитів. Завдяки поєднанню антиоксидантних та протизапальних властивостей препарати гінґо є чудовими нейропротекторами в умовах слабкого кровотоку або кисневого голодування (тканьова ішемія, гіпоксія), а також при блокадах та uszkodженнях периферичних нервів. *Екстракт гінґо дволопатевого*

покращує капілярний кровообіг у кінцівках, внутрішніх органах, головному мозку, попереджує тромбоутворення.

Побічна дія. В окремих випадках можлива поява легкого головокружіння, дискомфورتу. У цьому разі слід зменшити дозу та порадитись із лікарем.

Протипоказання. Не рекомендують застосовувати при індивідуальній непереносимості компонентів, вагітним та годуючим жінкам, при зниженому згортанні крові.

Гіркокаштан звичайний (Aesculus hippocastanum L.)
родина гіркокаштанові (Hippocastanaceae)

Насіння містить різноманітні фізіологічно активні речовини: кумаринові глікозиди – ескулін і фраксин, тритерпеновий сапонін – есцин, флавоноїди, крохмаль, білкові речовини, дубильні речовини, пектини, слиз, каротиноїди.

Застосовують *настій кори, настій листків, настій квіток* або *відвар кори* гіркокаштану звичайного. Препаратам гіркокаштану властива вазотонізуюча, протизапальна, протинабрякова, знеболювальна і капіляррозміцнювальна дія. Фізіологічно активні речовини гіркокаштану звичайного також зменшують в'язкість крові, знижують артеріальний тиск, нормалізують вміст холестерину й лецитину в крові, зменшують ліпоїдоз аорти й печінки.

Свіжовичавлений *сік квіток* вживають при варикозному розширенні вен, тромбофлебіті, атеросклерозі та геморої.

Настойку насіння можна застосовувати для зм'якшення варикозних вузлів (зменшується запалення, припухлість та біль).

Для медичних цілей отримують субстанцію *есцин*, яка виявляє вазотонізуючу та капіляррозміцнювальну дію і входить до препаратів *ескузан, венітан, веноплант, венен гель доктора Тайса, аесцин, репарил гель* тощо.

Препарати гіркокаштану звичайного показані при лікуванні посттравматичних та післяопераційних набряків, для лікування та попередження розвитку великих посттравматичних, післяопераційних та постінфузійних гематом, для лікування флебітів, тромбофлебітів, хронічної венозної недостатності, варикозного розширення вен, захворювань хребта, порушень лімфатичної циркуляції.

Побічна дія. Препарати гіркокаштану добре переносять пацієнти, але в окремих осіб можуть викликати алергічні реакції (свербіння, висип на шкірі, кропивниця й навіть анафілактичний

шок). Зрідка спостерігають відчуття жару, тахікардія, менорагії, симптоми подразнення слизової оболонки ШКТ, нудота, печія, біль в епігастрії, що зникають при зменшенні дози. В окремих пацієнтів з хронічним гепатохолециститом при призначенні есцину можливе короткочасне підвищення активності трансаміназ і білірубину (прямій фракції), що не спостерігають при подальшому лікуванні або після його закінчення, не становить загрози для хворих і не потребує відміни препарату.

При отруєнні препаратами гіркокаштану спостерігають: нерво-ве сипання м'язів, слабкість, втрата координації рухів, розширення зіниць, блювота, діарея, депресія, параліч і ступор.

Протипоказання. Кровотечі, важкі захворювання нирок, хронічна ниркова недостатність, перший триместр вагітності, гіперчутливість до його компонентів. Препарати гіркокаштану не слід застосовувати одночасно з аміноглікозидами, оскільки це може підвищувати нефротоксичність. При необхідності одночасного призначення з антикоагулянтами дозу останніх слід знижувати (під контролем протромбінового індексу).

Гірчак зміїний (Polygonum bistorta L.)*
родина гречкові (Polygonaceae)

Кореневище гірчака зміїного містить дубильні речовини, елагову й галову кислоти, катехіни, крохмаль, флавоноїди, сапоніни, стерини, мінеральні речовини.

Відвар кореневища гірчака зміїного виявляють антибактеріальну, в'язучу, заспокійливу, протизапальну дію. Відомо, що дубильні речовини гірчака мають протипухлинні властивості.

Відвар кореневища гірчаку використовують при розладах ШКТ, при запаленнях сечового міхура. У народній медицині – при виразковій хворобі шлунка та дванадцятипалої кишки, проносах, каменях у жовчному та сечовому міхурах, дизентерії.

Зовнішньо *відвар кореневища* використовують при запальних процесах слизової оболонки ротової порожнини, стоматиті, гінгівіті, парадонтозі, екземі, застарілих ранах, для спринцювань при білях у жінок.

Побічна дія. При тривалому застосуванні можливі запори.

Протипоказання. Схильність до запорів, тромбофлебіт, гострі захворювання нирок та сечового міхура, вагітність.

Гірчак перцевий (*Polygonum hydropiper L.*)*
родина гречкові (*Polygonaceae*)

Трава гірчака перцевого містить флавоноїди (рутин, кверцетин, гіперозид, кемпферол), метоксильовані флавоноїди – ізорамнетин, рамнетин, рамнозин у вигляді складних ефірів (персикарини), дубильні речовини, вільні галову та елагову кислоти, вітаміни А, D, Е, К і С, органічні кислоти.

Сировина містить похідне нафтодіантрону – фагопірин, що викликає фагопіризм (чутливість до світла), та сесквітерпенові альдегіди (полігодіаль, його ізомер ізотадеональ) і лактони (коніфертифолін, ізодриманіол), що обумовлюють гіркий смак свіжої сировини.

Настій, рідкий екстракт – кровоспинні засоби при маткових та гемороїдальних кровотечах, м'який послаблюючий засіб використовують також при сечокам'яній хворобі для відходження конкрементів.

Побічна дія. Свіжа трава гірчака має подразнюючу дію на шкіру та слизові оболонки.

Протипоказання. Тромбофлебіт (підвищує згортання крові), запальні захворювання нирок та сечового міхура (нефрит, цистит тощо). Рекомендується застосовувати під наглядом лікаря.

Гірчак почечуйний (*Polygonum persicaria L.*)*
родина гречкові (*Polygonaceae*)

Трава гірчака почечуйного містить флавоноїди (гіперозид, ізокверцетин, рутин, авікулярин, персикарин, тетраметилкверцетин), вітаміни С і К, танін, флобафени – продукти окиснення конденсованих дубильних речовин, органічні кислоти (оцтову, галову, масляну), ефірну олію, значну кількість філохінонів, пектини.

Настій почечуйної трави показаний при запальних гінекологічних захворюваннях, які супроводжуються матковими кровотечами (атонія матки, рясні менструації). *Препарати гірчака* використовують при геморої, що обумовлено їхніми кровоспинними, протизапальними та послаблюючими властивостями.

Побічна дія, протипоказання. Аналогічні «*Гірчак перцевий (*Polygonum hydropiper L.*)*».

Гірчиця сарептська (гірчиця сиза) (*Brassica juncea* (L.) Czern.)
Гірчиця чорна (*Brassica nigra* (L.) Koch.)
родина капустяні (*Brassicaceae*)

Насіння гірчиці містить ефірну олію, глікозид синігрин, жирну олію, а також слизи та білки. Листя містять каротиноїди, аскорбінову кислоту, солі кальцію та заліза.

Гірчичники або ефірна гірчична олія застосовуються як місцево-подразнюючий і відволікаючий засіб при застудних захворюваннях, бронхіті, плевриті, бронхопневмонії, ревматизмі, радикуліті, міозиті, невритях. Ефірна олія входить до складу комбінованого препарату *ефкамон*.

Побічна дія. Можлива подразнююча дія на слизисту оболонку шлунка, алергічні реакції.

Протипоказання. Препарати гірчиці протипоказані при запаленні нирок та туберкульозі легень. При зовнішньому застосуванні – при варикозному розширенні вен.

Гісоп лікарський (*Hyssopus officinalis* L.)
родина ясноткові (*Lamiaceae*)

Трава містить ефірну олію, флавоноїди (діосмін, гісопін, гесперідін), дубильні й гіркі речовини, ситостерин, тритерпенові (урсолова та олеанолова) кислоти, пігмент ісопін та ін.

У вигляді настою чи настойки застосовують як відхаркувальний засіб при бронхіальній астмі, бронхітах, туберкульозі, грипі, а також при хронічних колітах, метеоризмі, запорах, як глистогінний засіб.

Побічна дія. Ефірна олія гісопу у великих дозах збуджує ЦНС, може викликати епілептичні напади.

Протипоказання. Гіпертонічна хвороба, епілепсія, часті м'язові судоми, вагітність.

Глід криваво-червоний (*Crataegus sanguinea* Pall)*
родина розові (*Rosaceae*)

Плоди глоду містять флавоноїди, органічні кислоти, каротиноїди, дубильні речовини, жирні олії, терпенові та флавонові глікозиди, стерини, цукри, вітаміни та ін.

Квітки глоду містять флавоноїди (кверцетин, кверцетрин), найважливішими є гіперозид, С-глікозид вітексин і його О-глікозиди, тритерпеноїдні кислоти (урсолова, олеанолова, кратегова,

кофейна тощо), органічні кислоти, вітаміни С і Р, каротиноїди, мікроелементи.

Галенові препарати глоду виявляють кардіотонічну, гіпотензивну, седативну, спазмолітичну дію.

Настой та *екстракти плодів* та *квіток глоду* виявляють здатність вибірково розширювати коронарні судини та судини головного мозку. Це дозволяє направлено використовувати препарати рослини для покращення постачання кисню міокарду та нейронам головного мозку.

Побічна дія. При передозуванні може викликати сонливість, уповільнення серцевого ритму. Застосування великої кількості плодів може викликати легке отруєння, що виявляється запамороченням, нудотою, блюванням, проносом, болями в шлунку, тремтінням.

Протипоказання. Індивідуальна чутливість до окремих компонентів, знижений артеріальний тиск.

Горицвіт весняний (Adonis vernalis L.)*
родина жовтецеві (Ranunculaceae)

Трава горицвіту весняного містить серцеві глікозиди: адонітоксин, цимарин, К-строфатнин-β (утворюється при повільному сушінні з цимарину), крім того, у сировині містяться флавоноїди, сапоніни, хінони, фітостерини, кумарини.

Препарати горицвіту застосовують в основному при відносно легких формах хронічної недостатності кровообігу, а також рекомендують як засоби, що мають заспокійливу дію при вегетосудинних дистоніях, неврозах та інших захворюваннях, особливо в комбінації з седативними засобами, наприклад з галеновими препаратами кропиви собачої, валеріани, а також з препаратами брому тощо (таблетки *адоніс-бром* мають заспокійливу дію). *Настій трави* горицвіту входить до складу мікстури Бехтерева, що містить також натрію бромід, кодеїн (або кодеїну фосфат). *Екстракт горицвіту сухий* використовують для виготовлення таблеток та настою. *Адонізид* – сумарний препарат глікозидів горицвіту, входить до складу препаратів *кардіовален*, *адонізид сухий*, *кардіофіт*.

Побічна дія. Препарати горицвіту можуть викликати диспептичні явища.

Протипоказання. Виразкова хвороба шлунка та дванадцятипалої кишки, гастрит, ентероколіт.

Горіх волоський (*Juglans regia* L.)
родина горіхові (*Juglandaceae*)

Плоди містять значну кількість жирів, білків, вуглеводів, вітамінів (С, В₁, В₂, Е), мінеральних речовин (залізо, калій, кальцій, кобальт, магній, фосфор тощо), фітонциди, дубильні речовини.

У листках та зелених плодах горіха містяться флавоноїди, аскорбінова кислота, каротиноїди, токоферол, тіамін, дубильні речовини, ефірна олія, макро- та мікроелементи. За кількістю аскорбінової кислоти листя та зелені плоди горіха конкурують з шипшиною, лимоном, чорною смородиною, чорницею.

Препарати горіха волоського (*настій листя, настій зелених плодів*) покращують обмін ліпідів, сприяючи зменшенню проявів атеросклерозу.

Також *листки та зелені плоди* проявляють загальнозміцнювальну, протизапальну, в'язучу, антиоксидантну, гіпоглікемічну, глистогінну, протигрибкову дію, а також стимулюють функції залоз шлунка, регулюють обмін речовин, сприяють загоюванню ран.

Побічна дія. Передозування при прийомі ядер горіха може викликати спазм судин головного мозку в передній частині голови, і, як наслідок, головний біль тієї ж локалізації.

Протипоказання. Препарати з листя та навколоплідників горіха волоського протипоказані при тромбофлебії.

Горобина звичайна (*Sorbus aucuparia* L.)*
родина розові (*Rosaceae*)

Плоди містять каротиноїди, вітаміни С, Р, В₂, Е, флавоноїди, катехіни, тритерпеноїди, урсолову й олеанолову кислоти, дубильні речовини, фенолкарбонові та органічні кислоти, цукри, маніт, фосфоліпіди, макро- та мікроелементи. *У насінні* горобини міститься глікозид амігдалін і жирна олія.

Настій плодів або *чай* застосовують як профілактичний і лікувальний засіб при авітамінозах (цинзі). *Плоди* рослини горобина звичайної входять до складу вітамінних зборів. *Сухі плоди* й *сік* показані при гіпертонічній хворобі. У традиційній медицині застосовуються *квітки* горобини при захворюваннях печінки, зобі, кашлі, геморої, *плоди* – при захворюваннях серця, зниженій кислотності шлункового соку, при геморої як легкий проносний засіб.

Плоди – цінний дієтичний, вітамінний продукт. Їх використовують у свіжому вигляді й для виготовлення соків, повидла,

компотів, варення, цукатів, у протертому вигляді разом з обліпихою і яблуками.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції. При передозуванні можливе отруєння парасорбітовою кислотою, симптомами якого є нудота, блювота, кишкові розлади. При варці та сушінні плодів парасорбітова кислота руйнується.

Протипоказання. Схильність до тромбоутворення, підвищене згортання крові. З обережністю призначають при зниженому артеріальному тиску.

Гравілат річковий (Geum rivale L.)
родина розові (Rosaceae)

Корені гравілату містять велику кількість дубильних речовин, ефірну олію (запах олії гвоздичний), крохмаль, смоли, глікозид геїн, гіркі речовини, органічні кислоти. *Листки* гравілату свіжі містять вітамін С та каротиноїди.

Відвар кореневищ та порошок кореневищ мають антисептичні, кровоспинні, протизапальні, ранозагоювальні, тонізуючі, антимикробні, антигельмінтні, потогінні та антацидні властивості. Їх застосовують при лікуванні туберкульозу, бронхіальної астми та кашлю, ларингіті, запаленні слизової оболонки шлунка з підвищеною кислотністю, спазмах товстої кишки та спастичному запорі.

У стоматологічній практиці застосовують при пародонтозі та виразково-некротичному стоматиті.

Побічна дія. Індивідуальні алергічні реакції.

Протипоказання. Не рекомендують застосовувати препарати гравілату при гіпотонії, хронічних запорах, тромбофлебітах і тромбозах судин.

Гречка звичайна (Fagopyrum esculentum Moench.)*
родина гречкові (Polygonaceae)

У *траві* гречки в період цвітіння містяться флавоноїди (рутин), галова, кофейна, протокатехінова, хлорогенова кислоти. У *насінні* та гречаній крупі міститься крохмаль, жирна олія, білок, вітаміни В₁ та В₂, Р, РР, мінеральні речовини (кальцій, йод, залізо, фосфор), цукор, цитринова та яблучна кислоти. З квіток виділяють фагопірин. З верхівок квітучих рослин виготовляють препарат рутин.

Для лікування використовують *листя, квітки, верхівки квітучих стебел та насіння*.

Квітки мають пом'якшувальну дію. Препарат *рутин*, квітки та листя зменшують ламкість та проникність кровоносних судин. Листя прискорюють загоєння ран. У медицині рутин вживають для лікування гіпо- та авітамінозу Р, для лікування та профілактики крововиливів у мозок, серце, слизові оболонки та шкіру, при гіпертонічній хворобі (у сукупності з препаратами, що знижують артеріальний тиск), а також для лікування скарлатини, кору, тифу, ревматизму та променевої хвороби.

У народній медицині *настій сухих квіток* гречки застосовують при захворюваннях органів дихання як відхаркувальній засіб. Просіяне *борошно* використовують як дитячу присипку. *Гречану крупу* використовують як дієтичний продукт харчування.

Побічна дія. Невідома.

Протипоказання. Підвищене згортання крові.

Грицики звичайні (Capsella bursa-pastoris (L.) Medik.)*
родина капустяні (Brassicaceae)

Трава містить сірковмісні сполуки, органічні кислоти, дубильні речовини, глікозид діосмін, алкалоїди, сапоніни, мікроелементи, вітаміни С і К. *Листя* містять вітаміни С, К, D і В₂, каротин, лимонну та яблучну кислоти, солі кальцію й фосфору, дубильні речовини. У *насінні* знайдено жирну олію та невелику кількість алілової гірчичної олії.

У народній медицині грицики використовують як кровоспинний засіб, при гіпертонічній хворобі, катарі та виразках шлунку, запаленнях і піску в сечовому міхурі, застуді, геморої, жовчних каменях, нетриманні сечі, дизентерії. *Сік зі свіжої рослини* п'ють при ревматизмі та поносах. Зовнішньо – для промивання ран і компресів.

У науковій медицині використовують *траву*, яку рекомендують як кровоспинний засіб (легеневих, ниркових, носових, шлунково-кишкових і маткових). Препарати грициків посилюють перистальтику кишечника, рекомендуються при застудах, хворобах печінки й нирок, сечового міхура, при порушенні обміну речовин, ревматизмі. Застосовують у вигляді *настою*, *рідкого екстракту* й у вигляді *зборів*.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції.

Протипоказання. Тромбофлебіт, вагітність.

**Грушанка круглолиста (*Pyrola rotundifolia* L.).
Родина грушанкові (*Pyrolaceae*)**

Листя грушанки містить феноли та їх похідні (арбутин, метиларбутин, гідрохінон), дубильні речовини, сапоніни, хінони, цукри, флавоноїди (кверцетин, кемпферол), ефірну олію, слиз, смоли, сапоніни, гірку речовину урсон, амірин, еріколін, камідь, хінну кислоту, вітамін С, мікроелементи (магній, цинк, мідь, барій тощо).

Настій та настойка листя грушанки круглолистої мають протизапальну, в'язучу, протимікробну, антисептичну, сечогінну, жовчогінну, знеболювальну, протиспазматичну дію. Застосовують при запальних захворюваннях нирок та сечового міхура, запаленні передміхурової залози.

Зовнішньо – при запальних захворюваннях суглобів, ревматизмі, радикуліті, а також при ранах.

Побічна дія. Невідома.

Протипоказання. Індивідуальна чутливість до компонентів рослини, вагітність.

**Гуньба сінна (*Trigonella foenum-graecum* L.)*
родина бобові (*Fabaceae*)**

Насіння гуньби містить стероїдні сапоніни, похідні агліконів: діосгеніну, ямогеніну, тігогеніну, гітогеніну, неотігогеніну й неогітогеніну, алкалоїд тригонелін, нікотинову кислоту, фітостерини, гіркі речовини, ефірну олію, жирну олію, білки, таніни, вітаміни, флуор, залізо, арсен та ін. Крім того, насіння містить багато слизу, у складі якого є сахароза та галактоманани.

Насіння гуньби використовується як сировина для виробництва стероїдних гормонів. *Екстракт* входить до складу препарату *фітолізін*. Насіння виявляє антисклеротичну активність, вживається при захворюваннях органів системи дихання, для збудження апетиту, як тонізуючий засіб.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції.

Протипоказання. Гострі запальні захворювання ШКТ, індивідуальна гіперчутливість, вагітність, лактація, діти до 12 років.

**Деревій звичайний (*Achillea millefolium* L.)*
родина айстрові (*Asteraceae*)**

Трава *деревію* містить моно- й сесквітерпени (0,3–0,8 %), матрицин, матрікарин, азулен, 8-оцетоксипартабсин, ахіліцин, гу-

мулен, сесквітерпенові лактони – ахілін, міллеїн, банхинолід. Серед монотерпеноїдів α - і β -пінен, сабінен, камфора, боренол, туйон. Також містяться флавоноїди (рутин, лютеолін-7-глікозид, апігенін), дубильні речовини, алкалоїди, інші азотовмісні сполуки (ахелеїн, бетаїн, холін, трігонелін), вітамін К, каротиноїди, вітамін С, органічні кислоти.

Галенові препарати (*настій трави, відвар трави*) виявляють ефективну кровоспинну дію і використовуються при маткових, легеневих, гемороїдальних та носових кровотечах. Препарати деревію звичайного використовують при захворюваннях шлунково-кишкового тракту: розширюють жовчні протоки й збільшують жовчовиділення в дванадцятипалу кишку, усувають спастичний біль у кишечнику, при зниженні апетиту подразнюють закінчення смакових нервів і посилюють секреторну активність шлунка. Крім того, підвищують діурез, мають спазмолітичні властивості, посилюють скорочення мускулатури матки, що визначає його ефективність при маткових кровотечах.

Ахелеїн підвищує згортання крові, *азулен* виявляє протизапальну та антиалергічну дію та прискорює загоювання ран. Механізмом кровоспинної дії деревію є збільшення кількості тромбоцитів та скорочення часу зупинки кровотечі. Антисептичні, кровоспинні та протимікробні властивості деревію використовують у стоматології в складі комплексних препаратів.

При зовнішньому використанні як кровоспинного, протизапального, бактерицидного засобу препарати деревію звичайного сприяють загоюванню свіжих і нагноєних ран, виразок, фурункулів.

Побічна дія. При тривалому застосуванні або передозуванні з'являється головний біль, запаморочення, шкірний висип.

Протипоказання. Вагітність, підвищене згортання крові, схильність до тромбоутворення.

Дерева звичайна (Lycium barbarum L.) родина пасльонові (Solanaceae)

Як лікарську сировину використовують *плоди, кору коріння, листя*.

Плоди містять бетаїн, рутин, аскорбінову кислоту, даукостерин. У *корі* виявлено ефірна олія з високим вмістом коричної кислоти і фенольних сполук, а також лейцин, холін, жирна олія, протеїн, даукостерин (β -ситостерил- β -D-глюкозид), а також алкалоїди

родини пасльонових, зокрема фізалін. *Корені* дерези містять алкалоїди: бетаїн, атропін, гіоціамін, полісахариди, амінокислоти (глутамінову кислоту, пролін, гліцин, аланін, метионін, лізин та інші). З моносахаридів наявні: глюкоза, галактоза, арабіноза, рамноза, ксилоза. Дерева містять вітаміни В₁, В₂, С, ніотинову кислоту й каротин, а також мікроелементи: кальцій, фосфор, залізо, натрій, магній, марганець, калій та інші.

Плоди дерези традиційно використовують у китайській традиційній медицині. *Плоди* призначають як загальнозміцнювальний і тонізуючий засіб при діабеті, туберкульозі легенів, пневмонії, імпотенції й нєврастенії, хронічній втомі, слабкості, кашлі, імпотенції, простатиті, запорах при атонії кишечника, а також для профілактики пухлин і з метою зниження побічних ефектів при хіміо- й променевої терапії. *Плоди* сприятливо діють на кровоносну й нервову систему. Вони мають загальнозміцнювальні, антиоксидантні, тонізуючі властивості, нормалізують тиск, зміцнюють імунітет. *Корінь* і *кору кореня* використовують як жарознижувальні засоби, а також при набряках невротичного походження.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції.

Протипоказання. Індивідуальна чутливість.

Дивина густоквітка (Verbascum densiflorum L.)* **родина ранникові (Scrophulariaceae)**

Квітки рослин містять флавоноїди (гесперидин), іридоїдний глікозид (аукубін), каротиноїди (α-кверцетин і β-каротин), дубильні речовини, кислоту аскорбінову, сапоніни, цукри, камеді, слиз, ефірну олію.

Препарати дивини виявляють пом'якшувальну, відхаркувальну й спазмолітичну дію при захворюваннях дихальних шляхів, зменшують набряки, тамують біль. *Настойку квіток* рослини використовують для розтирань при невралгії, *порошком сухих квіток* присипають рани та виразки. *Відваром квіток* рекомендують мити голову при лупі й облісінні. *Настій квіток* застосовують для полоскання порожнини рота при запальних явищах, а також для ванн при діатезі (золотусі). Сидячі ванни з квіток чи коріння рослини використовують при геморої.

У поєднанні з рослинами, що мають подібну дію, дивину застосовують для лікування різних захворювань дихальних шляхів, при емфіземі та запаленні легень. *Квітки* входять до складу *грудних чаїв*.

Побічна дія. При передозуванні можливе пригнічення загального стану.

Протипоказання. Захворювання, що супроводжуються зниженим згортанням крові.

Діоскорея ніппонська (Dioscorea nipponica Makino)
родина діоскореїні (Dioscoreaceae)

Кореневища діоскореї містять різні органічні сполуки: флавоноїди, вуглеводи (крохмаль), жироподібні речовини, однак для медицини основне значення мають стероїдні глікозиди. Найбільш важливі з них – діосцин, діосгенін, тігогенін, грацилін.

Поліспонін показаний при атеросклерозі судин головного мозку як на його початкових стадіях (з метою профілактики), так і при виражених формах захворювання: при атеросклерозі судин серця та при суміщенні атеросклерозу з гіпертонічною хворобою. У хворих на атеросклероз судин головного мозку зменшується або зникає головний біль, шум у вухах, покращується настрій, сон, пам'ять, нормалізується артеріальний тиск, знижується рівень холестерину в крові.

Побічна дія. Поліспонін не викликає побічної дії. Однак в окремих випадках при тривалому прийомі великих доз препарату може з'явитись свербіння шкіри, пітливість, можлива втрата апетиту. Ці явища зникають при зменшенні дози або тимчасовій відміні препарату.

Протипоказання. Препарати діоскореї протипоказані при панкреатиті, виразковій хворобі шлунка та дванадцятипалої кишки, гастриті, колітах, індивідуальній чутливості. Подразнює слизову оболонку ШКТ, тому препарати приймають після їжі.

Дуб звичайний (Quercus robur L.)*
родина букові (Fagaceae)

У *корі* містяться дубильні речовини переважно конденсованої групи, вільні галова та елагова кислоти, флавоноїди, сапоніни, вуглеводи, слиз, білкові речовини та крохмаль.

Кора дуба – в'язучий і протизапальний засіб для полоскання порожнини рота й горла при стоматиті, фарингіті, гінгівіті, а також застосовується при опіках та обморожуваннях. Можна використовувати як антидот при отруєннях солями важких металів завдяки в'язучим властивостям.

Відвар застосовується зовнішньо при хронічних ентероколітах, запаленнях сечовивідних шляхів та сечового міхура, для лікувальних ванн і змочування тампонів у дерматологічній практиці й при кольпітах.

Побічна дія. При тривалому полосканні ротової порожнини можливе пригнічення смакових рецепторів.

Протипоказання. Не призначається для внутрішнього застосування при кишкових захворюваннях з тривалими закрепамі, при геморої. Не рекомендують тривале застосування.

Дурман звичайний (Datura stramonium L.)*
родина пасльонові (Solanaceae)

Листя дурману містить алкалоїди тропанового ряду (гіосціамін та скополамін), леткі олії, каротиноїди, дубильні речовини, мінеральні речовини та ін.

Листя входить до складу *зборів*, що їх використовуються при судомних нападах, істерії, спазмі гортані, *протиастматичних зборах*, а також при надмірному статевому збудженні в чоловіків та жінок. *Олію дурмана* вживають як місцевоподразнюючий засіб при болях у м'язах різної етіології.

Побічна дія. Уся рослина сильно отруйна. Симптоми отруєння: моторне збудження, сухість слизової рота, частий пульс, головний біль, сильна спрага. Далі розвивається коматозний стан, галюцинації, порушення мовлення, відчуття неприємного смаку при вживанні води.

Протипоказання. Глаукома. Вагітність, грудне вигодовування.

Дягель лікарський (дудник дягилевий, дудник лікарський)
(Angelica archangelica L) (Archangelica officinalis (Moench)
Hoffm., Archangelica norvegica Rupr.)*
родина селерові (Apiaceae)

У *траві* дягеля лікарського містяться протеїн, клітковина, ліпіди, значна кількість біометалів: бор, залізо, кальцій, манган, купрум, нікель, титан, органічні та гідроксикоричні кислоти.

У *кореневищах та коренях* дягеля містяться ефірна олія, смоли, кумарини й фурукумарини, органічні кислоти (яблучна, ангелікова, валеріанова, оцтова), сесквітерпеноїди, гіркі та дубильні речовини, фітостерини, цукри, віск, пектинові речовини, каротин.

Ефірна олія з кореневищ та коренів – рідина пряно-пекучого смаку з мускусним запахом. Основна складова частина олії – феландрен, а характерний запах йому надає лактон оксипентадецилової кислоти – амбреттолід.

У плодах дудника міститься до 20 % жирної олії.

Такий різнобічний склад рослини зумовлює широкий спектр фармакологічної активності: анальгезуючу, протизапальну, відхаркувальну, вітрогінну, потогінну, загальнозміцнювальну. Використовують *настойку кореневищ дудника лікарського* при ревматичних болях, міалгії, невралгії.

Препарати *дудника даурського* впливають на ЦНС і мають анальгетичну дію завдяки збільшенню порога больової чутливості, а також значний жарознижуючий та гіпотензивний ефекти.

Дудник китайський щодо впливу на ЦНС має виражену анальгетичну дію. У медицині Китаю препарати на основі дудника широко застосовують для лікування порушень мозкового кровообігу. Препарати дудника уповільнюють ЧСС, виявляють антиаритмічну дію, що реалізується через подовження рефрактерного періоду міокарда. *Ефірна олія дудника* короткотривало підвищує артеріальний тиск, що змінюється повільним зниженням, спостерігається судинорозширювальна дія, яка обумовлена стимуляцією М- і Н-холінорецепторів. Препарати дудника знижують агрегацію тромбоцитів. Гіполіпідемічна дія пов'язана з присутністю ферулової кислоти, що гальмує синтез холестерину в печінці.

Побічна дія. Подразнення шкіри під дією сонячного світла. При тривалому застосуванні та передозуванні спостерегають порушення функцій нервової системи.

Протипоказання. Дягель не рекомендують застосовувати при хворобах шлунка неврогенної природи. Передозування ефірною олією дудника може викликати важке отруєння, тому що діє паралітично на нервову систему.

Слід зауважити й фотосенсибілізуючу дію фурукумаринів дудника, які під дією світла викликають подразнення шкіри. В осіб зі світлою шкірою при тривалому прийомі можливе підвищення чутливості до сонячного світла.

Препарати дягеля протипоказані при вагітності, годуванні груддю, при рясних менструаціях.

Евкаліпт прутовидний (*Eucalyptus viminalis* Labill.)*
Евкаліпт кулястий (*Eucalyptus globulus* F.)
Евкаліпт попелястий (*Eucalyptus cinerea* F. Muell. ex Benth.)
родина миртові (*Myrtaceae*)

Ефірна олія, флавоноїди, дубильні речовини, хлорофіл, елагова кислота, фенолокислоти.

Препарати з евкаліпту мають знеболювальну, антисептичну, протипаразитарну та відхаркувальну властивості. Цінеол має виражену протимікробну властивість щодо ряду мікроорганізмів. Сумарний препарат хлорофілів з листків евкаліпту – *хлорофілінт* є ефективним протистафілококовим засобом.

Дезінфікуюча дія *ефірної олії* переважає ефективність препаратів фенолу, але значно менш отруйна. Входить до складу комбінованих препаратів *алором, гевкамен, ефкамон, каметон, інгаліпт, піносол*.

Олія евкаліпту також застосовується при остеомієліті, карбункулах, флегмонах, у гінекологічній практиці – при ерозіях, виразках шийки матки, для вологих інгаляцій при захворюваннях верхніх дихальних шляхів та носоглотки. Зовнішньо її застосовують як знеболювальний засіб при невралгіях, ревматизмі, радикуліті.

Настій із сировини застосовують при гострих шлунково-кишкових захворюваннях, хворобах дихальних шляхів, ларингітах, трахеїтах, катаральних та гнилісних бронхітах, плевритах, як відхаркувальний та дезінфікуючий засіб.

Антисептична та протимікробна дія евкаліпту знаходить своє застосування при лікуванні стоматологічних захворювань у складі *настоїв, еліксирів* та інших засобів по догляду за ротовою порожниною.

Побічна дія. Може викликати алергічні реакції, іноді – контактний дерматит (у ділянці губ). У великих дозах може спровокувати шлунково-кишкові розлади, зниження артеріального тиску та температури тіла.

Протипоказання. Індивідуальна чутливість. Препарати евкаліпту протипоказані при бронхіальній астмі, жінкам у перший триместр вагітності, дітям до 2 років. Спиртові настойки протипоказані вагітним та годуючим жінкам, дітям до 14 років.

Еводія лікарська (Evodia rutaecarpa (Juss.) Benth.)
родина рутові (Rutaceae)

Плоди еводії лікарської містять лімонін, рутаевін, еводол, обакунон, ацетат рутаевіна. Крім того, сировина містить флавоноїди, алкіни, стероїдні сполуки, жирні аліфатичні кислоти.

Настойка плодів впливає на ЦНС як анальгетичний засіб за рахунок підвищення порогу больової чутливості та подовження латентного періоду больової реакції. Розчин еводії збільшує ЧСС, зменшує загальний периферійний опір судин, проявляє гіпотензивну активність.

Побічна дія. Можливий дискомфорт з боку ШКТ, відчуття жару та гіперемії обличчя, шкірні алергічні реакції.

Протипоказання. Період вагітності та лактації, пептична виразка шлунка та дванадцятипалої кишки в стадії загострення, індивідуальна непереносимість.

Елеутерокок колючий
(Eleutherococcus senticosus (Rupr. et Maxim.) Maxim.)
родина аралієві (Araliaceae)

Кореневища з коренями елеутерокока колючого містять елеутерозиди (специфічні глікозиди лігнанів, сапонінів, кумаринів), флавоноїди, ефірну олію, смоли, похідні кумаринів.

Застосування препаратів елеутерокока доцільно при фізичній і розумовій перевтомі, виснаженні нервової системи, що супроводжуються зниженням працездатності, дратівливістю й безсонням. Рекомендують препарати рослини при вегетосудинних неврозах, аритмії й гіподинамії функціонального характеру, початкових формах атеросклерозу й гіпертонічної хвороби.

Застосовують препарати елеутерокока після важких операцій, при порушеннях менструального циклу й статевому інфантилізмі, безплідді, обумовленому недорозвиненням статевих органів, у патологічному клімаксі; елеутерокок застосовують також в гінекології.

Рідкий екстракт, настойка проявляють стимулюючий вплив на ЦНС, активізують обмін речовин, виявляють гіпоглікемічну дію, підвищують опірність організму до зовнішніх негативних факторів.

Побічна дія. Можливе підвищення артеріального тиску, алергічні реакції, гіпоглікемія, підвищена збудливість. Не слід також застосовувати їх у другій половині дня.

Протипоказання. Безсоння, підвищена нервова збудливість, епілепсія, органічні захворювання серцево-судинної системи, гіпертонія, гострі інфекційні захворювання, вагітність. З обережністю застосовують у літніх людей з атеросклерозом.

Ембліка лікарська (Embllica officinalis Gaerth.)
родина молочайні (Euphorbiaceae)

Плоди містять у значній кількості аскорбінову кислоту, нікотиннову кислоту, каротиноїди, рибофлавін, тіаміну бромід, метіонін, триптофан, кальцій, залізо, фосфор. У плодах багато флавоноїдів, дубильних речовин і пектину. Насіння містить протеолітичні та літолітичні ферменти, жирну та ефірну олію.

Плоди широко використовуються як в свіжому вигляді, так і для приготування різних соків, напоїв, лікарських препаратів. Це один з найпоширеніших протицингових лікарських засобів. Використовують у вигляді лікувальних пастил і пігулок. В індійській медицині застосовують при лікуванні запалення легенів, туберкульозу легенів, а також як стимулятор травлення, засіб для лікування діабету, геморагії, діареї. Плоди слугують сировиною для отримання вітаміну С.

Побічна дія. Можлива подразнююча дія на слизову оболонку шлунка.

Протипоказання. Виразкова хвороба шлунка та дванадцятипалої кишки у стадії загострення, гіперацидний гастрит, вагітність, лактація.

Ефедра хвощова (Ephedra equisetina Bunge.)*
родина ефедрові (Ephedraceae)

У всіх частинах рослини містяться алкалоїди: ефедрин і псевдо-ефедрин, дубильні речовини.

Ефедрин у хімічному відношенні і по дії на організм близький до адреналіну. Він підвищує артеріальний тиск, має позитивну інотропну дію на серце, підвищує ударний об'єм серця й тонус периферичних судин, розслабляє гладку мускулатуру бронхів, стимулює центр дихання, поглиблює дихання, має пробуджуючі властивості. Збуджуючу дію ефедрину (підвищення фізичної й розумової активності) використовують при різних захворюваннях.

Широке застосування ефедрин знайшов при захворюваннях, що супроводжуються спазмом гладкої мускулатури бронхів: при

астмі, коклюші, бронхітах з астматичними нападами кашлю, при сінній лихоманці, кропивниці, вазомоторному риніті та інших алергічних захворюваннях, а також міастенії, енурезі, отруєнні снодійними засобами. Застосовують при захворюваннях, що супроводжуються зниженням артеріального тиску: при гіпотонії й профілактиці зниження артеріального тиску, гострих травмах, крововтратах, при брадикардії, ускладненнях під час операційних втручань, при спинномозковій анестезії.

Ефедрин є антагоністом наркотиків, тому його використовують при отруєннях цими речовинами.

Входить до складу таблеток *теофедрин*, *антастман*, аерозолу *ефатин*, препаратів *солутан*, *бронхолітин*, що використовуються як бронхолітичні засоби.

Побічна дія. При передозуванні спостерігають збудження, агресивність (інколи небезпечна для оточуючих), безсоння, тремтіння всього тіла або кінцівок, блювота, посилення потовиділення, затримка сечі. При застосуванні крапель у ніс ефедрин може викликати рожеподібний дерматит на шкірі обличчя.

Протипоказання. Гіпертонічна хвороба, атеросклероз, важкі органічні захворювання серця, безсоння. Вимагає обережності при призначенні та точності дозування.

Ехінацея біла (Echinacea pallida (Nutt.) Nutt.)*

Ехінацея вузьколиста (Echinacea angustifolia DC.)*

Ехінацея пурпурова (Echinacea purpurea (L.) Moench.)*
родина айстрові (Asteraceae)

Корені ехінацеї містять полісахариди, глікозиди (ехінокозид), бетаїн, органічні кислоти, ефірну олію, мінеральні речовини (калій, магній, залізо, алюміній, селен), вітаміни. У траві містяться полісахариди, дубильні речовини, сапоніни, гідроксикоричні кислоти та фенольні глікозиди.

Галенові препарати (*сік*, *екстракт коренів*, *настойка коренів*, *настій кореневищ та коренів*) стимулюють Т-систему імунітету. Підвищують першу фазу захисту, тобто стимулюють неспецифічний імунітет і фагоцитоз, діяльність макрофагів та нейтрофілів, посилюють бактерицидну активність клітин. Пізніше включається специфічний імунний захист, підвищується кількість Т-лімфоцитів та продукція цитокінів. Препарати ехінацеї мають противірусну дію, пригнічують активність гіалуронідази, яку продукують

мікроорганізми та віруси (мікроорганізми й продукти їх діяльності руйнують мембрани клітин організму людини).

Галенові препарати ехінацеї мають стимулюючу дію на ЦНС, посилюють сексуальну потенцію, сприяють загоюванню ран, підвищують захисні сили організму (іmunітет).

Побічна дія. В окремих випадках можна спостерігати реакції гіперчутливості (алергічні реакції). При застосуванні препаратів ехінацеї можливі висипання на шкірі, свербіння, задишка, задуха, запаморочення й різке зниження тиску. При застосуванні високих доз препарату можливі нудота, блювота, порушення дефекації, безсоння, підвищена збудливість нервової системи.

Протипоказання. Гіперчутливість (алергічні реакції) до речовин препарату; туберкульоз, лейкемія, лейкоз, захворювання сполучної тканини (колагенози), аутоімунні захворювання, розсіяний склероз, СНІД. Не рекомендують призначати в період вагітності й годування грудьми, а також дітям до 12 років.

**Женьшень (*Рapax ginseng* С. А. Мей)*
родина аралієві (*Araliaceae*)**

У коренях женьшеня містяться тритерпенові глікозиди (панаксозиди А, В, С, Д, Е, F, G), ефірна олія, вітаміни С, В₁ і В₂, пектинові речовини, крохмаль, сахароза, жирні кислоти, макро- та мікроелементи (залізо, фосфор, сірка, марганець, алюміній, кремній) та інші речовини.

Фармакологічна дія женьшеня обумовлена складним комплексом близьких за своїми властивостями глікозидів. Встановлено, що женьшень діє як синергіст відомих стимуляторів і є фізіологічним антагоністом деяких наркотиків (барбітуратів, хлоралгідрату, етилового спирту). Галенові препарати (*настойка женьшеня*) посилюють процеси збудження в нейронах кори та в стовбурових відділах головного мозку й покращують рефлекторну діяльність. Ефект женьшеню на організм значною мірою залежить від дози, яку використовують. У малих дозах він посилює збудження й знижує гальмівні процеси, а у великих – навпаки: посилює гальмівні процеси.

Фармакологічні ефекти женьшеня застосовують для лікування й профілактики різних захворювань ЦНС, для підвищення рівня працездатності організму і його опірності щодо стресових ситуацій. Використовують при нервовому й фізичному виснаженні,

анемії, неврастенії, істерії, астенічних станах, зумовлених різними захворюваннями (діабетом, туберкульозом, малярією тощо), у період одужання після різних складних хірургічних втручань, при підвищеному й зниженому тиску, для поліпшення діяльності серцево-судинної системи, як імуностимулятор при вірусному гепатиті та як засіб, що знижує вміст цукру в організмі при діабеті, для лікування статевих розладів, атеросклерозу та гастритів різного походження. При використанні препаратів женьшеню помічено певну сезонність його дії. Використання його восени і взимку дає найбільший ефект.

Побічна дія. При тривалому вживанні женьшеню й передозуванні у хворих з'являються побічні явища: безсоння, головний біль, серцебиття та біль у ділянках серця, депресія й зниження статевої активності. Тому необхідно дозу добирати індивідуально.

Протипоказання. Не рекомендують застосовувати женьшень при гострих інфекційних захворюваннях. Женьшень протипоказаний особам, що страждають на гормонозалежні захворювання: ендометриоз, міома матки, рак молочних залоз, яєчників, матки, передміхурової залози, тому що підвищує рівень гормонів естрогенів. Женьшень підсилює кровоточивість, тому його препарати не застосовують при зниженому згортанні крові, гемофілії. Женьшень стимулює нервову систему, тому протипоказаний при підвищеній збудливості, безсонні. Не застосовують при вагітності, лактації, дітям до 16 років.

Женьшень несправжній (Panax pseudoginseng Wall.)*
родина аралієві (Araliaceae)

У коренях містяться тритерпенові сапоніни, лінолева й олеїнова кислоти, жироподібні речовини. Корені різних підвидів несправжнього женьшеню дуже відрізняються за вмістом сапонінів і поліацетиленових спиртів. На відміну від гімалайських, китайські й тибетські різновиди практично не містять цих сполук.

З лікувальною метою використовують корені рослини старіші, ніж 5 років. Є дані, що *препарати* несправжнього женьшеню підвищують витривалість тварин та стійкість до шкідливих факторів (гіпертермія, токсична дія деяких речовин), а також збільшують вміст протромбіну в крові, розширюють периферійні судини. Згадується використання *препаратів* кореня у вигляді *по-рошка* або *водних витягів* як тонізуючого й кровоспинного засобу,

а також для лікування синців та поранень. Корені входять до складу БАД, призначених для полегшення відмови від паління.

Побічна дія. Див. *Женьшень*

Протипоказання. Див. *Женьшень*

***Живокіст сітчастоплодий (Delphinium dictyocarpum DC)*
*родина жовтецеві (Ranunculaceae)***

Трава живокосту містить алкалоїди (дельсемін, делатін, дельфелін, делькозін, меліктин, елатін), глікоалкалоїд дельфінідин, аконітову кислоту, органічні кислоти, глікозид кемпферол, мікрота мікроелементи.

З лікувальною метою використовують *стебла, листя, квітки*. Алкалоїди, що містяться в сировині, мають курареподібну дію. У медицині препарати живокосту застосовуються при захворюваннях центральної нервової системи, підвищеному тонусі попереочно-смугастих м'язів, при розсіяному склерозі. *Меліктин* використовують як релаксант при різних захворюваннях нервової системи, що супроводжуються підвищенням м'язового тонуусу. *Дельсемін* застосовують у хірургічній практиці в комбінації з наркотичними засобами для розслаблення мускулатури.

Настій трави живокосту застосовують у народній медицині як протизапальний засіб при запаленні легенів, плевриті. Його застосовують при захворюваннях печінки, ШКТ, нирок. *Настої квіток* використовують у вигляді примочок при кон'юнктивіті й блефариті.

Побічна дія. Алкалоїди живокосту мають курареподібну дію – блокують передачу нервових імпульсів від рухових нервів до м'язів та викликають розслаблення скелетної мускулатури.

Протипоказання. Міастенія, параліч та парез скелетних м'язів, гіпотонія, порушення функцій печінки та нирок, вагітність, лактація, індивідуальна непереносимість. Застосування рослини необхідно проводити під контролем лікаря.

***Жовтушник сивіючий (Erysimum canescens Roth.)*
*родина капустяні (Brassicaceae)***

Трава жовтушника сивіючого свіжа містить серцеві глікозиди: еризимін, еризимозид, глюкоеризимозид, нейротоксин та інші, агліконом яких є строфантин; флавоноїди, а також жирна олія, до складу якої входять лінолева, олеїнова та пальмітинова жирні кислоти.

Сік жовтушника входить до складу комплексного препарату *кардіовален*.

Еризимін виявляє кардіотонічну, седативну та діуретичну дію. При недостатності кровообігу еризимін покращує функціональний стан серцево-судинної системи, нормалізує швидкість кровообігу, артеріальний та венозний тиск, зменшує або усуває порушення капілярного кровообігу, збільшує діурез, зменшує набряки.

Побічна дія. При передозуванні препаратів жовтушника з'являються диспептичні розлади, аритмії різного виду. Крім того, серцеві глікозиди можуть викликати м'язову слабкість, головний біль, алергічні висипи на шкірі, психічні розлади (підвищена збудливість, галюцинації), порушення зору, кольорового сприйняття тощо.

Протипоказання. Органічні зміни серцевого м'яза й судин, гострий інфекційний міокардит, ендокардит, різко виражений кардіосклероз. Обережно слід застосовувати у хворих при неповній атриовентрикулярній блокаді, тиреотоксикозі, а також разом з препаратами кальцію та при гіпоглікемії.

Жостір проносний (Rhamnus cathartica L.)*
родина жостерові (Rhamnaceae)

У *плодах* жостеру містяться антрахінонові глікозиди (франгулін, хризофанова кислота, емодин, рамнокатартин), флавоноїди (рамноцитрин, кемпферол, рамнетин, кверцитрин), слиз, цукор, гіркота, пектини, дубильні речовини.

Вживають *відвар плодів* при спастичних й атонічних запорах як проносний і сечогінний засіб, при водянці серцевого походження, при жовтяниці, при подагрі, гастритах, також при геморої.

Сирий сік з ягід рекомендують по 1 столовій ложці для дорослих і 1 чайній ложці для дітей як сильний проносний і сечогінний засіб.

Побічна дія. Подразнює слизову оболонку ШКТ, у великих дозах може викликати нудоту, блювоту, біль у животі, пронос, зневоднення організму.

Протипоказання. Заворот кишок, вагітність, лактація.

Журавлина болотна (журавлина чотирипелюсткова)
(Oxycoccus palustris Pers. (O. quadrip talus Gilib.)
родина вересові (Ericaceae)

Плоди журавлини містять органічні кислоти (лимонну, хінну, бензойну), жирні кислоти (олеїнову), пектинові та барвні речовини,

аскорбінову кислоту, каротин, цукри, сапоніни, амінокислоти, рутин, кверцетин, гесперидин, глікозид вакцинін, макро та мікроелементи (калій, йод, ферум, купрум, манганум).

Застосовують плоди журавлини у вигляді екстракту, морсу, відварів, киселів як протизапальні, загальнозміцнювальні, вітамінні, антиоксидантні засоби.

У народній медицині журавлину застосовують при порушенні обміну речовин, спазмах судин і гіпертонічній хворобі, атеросклерозі, анемії, захворюваннях ШКТ. Завдяки пектиновим речовинам, плоди журавлини застосовують як антиоксидантний засіб – зв'язують і виводять з організму важкі метали.

Побічна дія. Можлива подразнююча дія на слизову оболонку шлунка.

Протипоказання. Гастрит з підвищеною кислотністю, виразкова хвороба шлунку та дванадцятипалої кишки. З обережністю застосовують при захворюваннях печінки.

***Зайцегуб п'янкий (лагохілус) (Lagochilus inebrians L.)
родина ясноткові (Lamiaceae)***

Листя й квітки лагохілусу містять алкалоїд лагохілін, вітамін К, флавоноїди, органічні кислоти, макро- та мікроелементи, дубильні речовини.

Препарати лагохілусу (*настій квіток, настій листя*) мають виражену кровоспинну дію, що обумовлена швидким утворенням фібрину, впливом на синтез протромбіну, крім того аскорбінова кислота й рутин зміцнюють судинні стінки, а дубильні речовини підвищують реологічні властивості крові. Отже, вплив зайцегуба п'яного на зсідання крові є комплексним.

Побічна дія. Слід зауважити, що тривале вживання препаратів зайцегуба п'яного збільшує можливість утворення тромбів.

Протипоказання. Хвороби з підвищеним зсіданням крові (тромбози, тромбофлебіти, інфаркт міокарда).

***Заманиха висока (Echinopanax elatus Nakai.)
родина аралієві (Araliaceae)***

Кореневища з коренями заманихи високої містять тритерпенові сапоніни ехіноксозиди, фенольні глікозиди, кумарини, флавоноїди, ефірну олію й алкалоїди.

Настойку застосовують як стимулюючий засіб при різних формах астенії, депресивних станах та гіпотонії, тонізуючий засіб при нервових та психічних захворюваннях, легкій формі діабету. Дія близька до настойки женьшеню, але помірніша.

Побічна дія. Можливе підвищення артеріального тиску, алергічні реакції, гіпоглікемія, підвищена збудливість. Не слід також застосовувати їх у другій половині дня.

Протипоказання. Безсоння, підвищена нервова збудливість, епілепсія, органічні захворювання серцево-судинної системи, гіпертонія, гострі інфекційні захворювання, вагітність. З обережністю застосовують у літніх людей з атеросклерозом.

Звіробій звичайний (Hypericum perforatum L.) *
родина звіробійні (Hypericaceae)

Трава містить різні групи БАП: флавоноїди, дубильні речовини, фенолокислоти, ксантони, ефірну олію, антраценпохідні, вітамін С та ін..

Гіперіцин, псевдогіперіцин та гіперфорін разом з флавоноїдами входять до складу препаратів для покращення функціонального стану центральної та вегетативної нервової системи. *Екстракт звіробою* застосовують при лікуванні легких депресивних станів.

Побічна дія. Алергічні реакції, відчуття стомленості, неспокій, диспептичні розлади, фотосенсибілізація (особливо в людей зі світлою шкірою).

Протипоказання. Артеріальна гіпертензія, грануляції, що стрімко розвиваються, вагітність, діти до 12 років. Трава звіробою може викликати неприємні відчуття в області печінки й відчуття гіркоти в роті, запори, зниження апетиту. У жінок, особливо при тривалому застосуванні може викликати тахікардію, у чоловіків можливе зниження потенції.

Здутоплідник сибірський (Phlajodicarpus sibiricus K.-Pol.)
родина селерові (Ariaceae)

Корені містять піранокумарини, головним з яких є віснадин і дигідросамідин, а також флавоноїди, цукри, ефірну олію, макрота мікроелементи.

Настій коренів має високу активність як спазмолітичний засіб при хронічних захворюваннях кровоносних судин. Використовують *відвар коренів* або препарат *фловєрин* при спазмах

периферичних судин, спастичних формах ендартеріїту, хворобі Рейно, легких формах хронічної коронарної недостатності.

Побічна дія. Алергічні реакції, зниження артеріального тиску.

Протипоказання. Здутоплідник протипоказаний при зниженому артеріальному тиску, метеоризмі, запорах.

Зірочник середній (Stellaria media L.)
родина гвоздичні (Caryophyllaceae)

Трава зірочника містить аскорбінову кислоту, каротин та інші вітаміни, макро- та мікроелементи, поліфенольні сполуки.

Препарати зірочника (*сік зі свіжої рослини, настій трави*) покращують роботу серцево-судинної та нервової систем, мають кровоспинну, знеболювальну, протизапальну, антисептичну, репаративну та протипухлинну дію.

Побічна дія. Індивідуальні алергічні реакції.

Протипоказання. Не рекомендують застосовувати препарати зірочника при загостренні захворювань шлунково-кишкового тракту, індивідуальній гіперчутливості, у період вагітності й годування грудьми, а також дітям до 12 років.

Зозулинець плямистий (Orchis maculata L.)
родина орхідні (Orchidaceae)

Бульбокорені зозулинцю (або салепу) містять слиз, крохмаль, декстрин, сахарозу, гіркі речовини, ефірну олію. Слиз складається переважно з манану.

Бульбокорені салепу завдяки великому вмісту *слизу*, який має обволікаючу, виражену протизапальну, пом'якшувальну дію, застосовують при гіперацидних гастритах, виразковій хворобі шлунка та дванадцятипалої кишки, що перебігають на тлі підвищеної секреції шлункового соку, гастроентеритах та колітах. Також застосовують при гострих респіраторних захворюваннях верхніх дихальних шляхів, ротової порожнини та глотки. У вигляді клізм призначають при геморої. Слиз салепу запобігає всмоктуванню шкідливих речовин з ШКТ, тому застосовується при деяких отруєннях.

У літературі є відомості про деякі гормональні та загальнозміцнювальні властивості зозулинцю. Він діє як афродизіак, його використовують при статевих розладах, що характеризуються статевою слабкістю.

Побічна дія. Бульбокорені не мають побічної дії, трава може призвести до шлункових розладів.

Протипоказання. Слиз зозуленцю не можна застосовувати разом із в'язучими засобами (зокрема, з таніном), тому що він осаджується і втрачає свою ефективність.

Золототисячник звичайний (Centaureum erythraea Rafn.)*
родина тирличеві (Gentianaceae)

Трава містить глікозиди еритроцентаурин, еритрамін, алкалоїди генціанін, еритрицин, олеанову та аскорбінову кислоти, смоли, дубильні речовини, солі органічних кислот, ефірну олію, слиз.

Настій трави золототисячника звичайного стимулює секрецію залоз травного каналу, виявляє анестезуючі та жарознижувальні властивості, посилює жовчовиділення.

Наукова медицина використовує золототисячник як засіб, що збуджує апетит при анацидному та гіпоацидному гастритах, а також при атонії кишечника. У народній медицині золототисячник звичайний застосовують як засіб для стимуляції виділення шлункового соку, при хворобах печінки, нирок, цукровому діабеті. У суміші з травою бобівника трилистого, чебрецю звичайного й материнки звичайної його використовують для лікування алкоголізму.

Побічна дія. Можлива подразнююча дія на оболонки ШКТ, розлади кишечника.

Протипоказання. Виразкова хвороба шлунка та дванадцятипалої кишки.

Золотушник звичайний (Solidago virgaurea L.)*
родина айстрові (Asteraceae)

Трава золотушника містить флавоноїди, сапоніни, дубильні речовини, фенолкарбонові кислоти та їх похідні, кумарини, ефірну олію, нікотинуву й аскорбінову кислоти.

Трава золотушника і його препарати (*настій*) діють сечогінно й призначаються при затримці рідини в організмі, нефриті, циститі, каменях і піску в нирках, гострій анурії (затримка сечі) чи олігурії (мале виділення сечі). Це підсилює ниркову секрецію, стимулює функцію нирок і зменшує відділення альбумінів. Входить до складу препаратів *марелін* та *фітолін*, що застосовуються при нирково-кам'яній хворобі. Використовують обережно при гострих і хронічних нефритах, при яких стимулювання ниркової функції небажане.

Завдяки вмісту флавоноїдів і нікотинової кислоти, трава золотушника ефективна й при варикозному розширенні вен.

Крім того, вона діє заспокійливо на нерви, має в'язучий ефект при діарейі та порушенні обміну сечової кислоти при подагрі, ревматизмі, артриті.

Побічні ефекти. Можлива подразнююча дія на паренхіму нирок, алергічні реакції.

Протипоказання. Гострий гломерулонефрит та інші запальні та органічні захворювання нирок.

**Зопник колючий (*Phlomis pungens Willd.*)
родина ясноткові (*Lamiaceae*)**

Трава зопника колючого містить флавоноїди, фенолкарбонові кислоти, кумарини, дубильні речовини, ефірну олію, дитерпеноїди, іридоїди, вітаміни (С, В₂, Е, К), каротиноїди, мікроелементи, полісахариди.

Настій трави зопника застосовують при запаленні легень, туберкульозі, бронхіті, жовтусі, лихоманці, геморої, гінекологічних захворюваннях як протизапальний, в'язучий, кровоспинний, жарознижуючий, жовчогінний засіб. *Відвар бульб* зопника застосовують при кривавому проносі, а *порошком з бульб* лікують гнійні рани.

Побічна дія. Алергічні реакції, нудота.

Протипоказання. Підвищене згортання крові, атонічні запори, гіпертонія.

**Імбир аптечний (*Zingiber officinale Roscoe*)*
родина імбирні (*Zingiberaceae*)**

Кореневище містить ефірну олію, вітаміни С, групи В, незамінні амінокислоти. Пряний жагучий смак обумовлений гінгеролом.

Кореневище імбиру застосовують у вигляді *настою, настойки, порошку* при захворюваннях суглобів (артрит, артроз, остеоартроз), морській хворобі, виразковій хворобі шлунка й дванадцятипалої кишки, для збудження апетиту, покращення травлення, атеросклерозі, порушенні жирового й холестеринового обміну, для нормалізації стану кровоносних судин. *Відвар* імбиру з медом і лимоном застосовують при застудних захворюваннях. Місцево використовують для зменшення головного болю, болю в спині при хронічному ревматизмі. *Ефірну олію* використовують

в ароматерапії для лікування психоемоційних розладів, застосовують у гарячих інгаляціях, ваннах, для розтирань, для масажу.

Побічна дія. Надмірне збудження нервової системи, безсоння, можуть підвищувати ефект препаратів для зниження рівня цукру в крові, препаратів для серцево-судинної системи.

Протипоказання. Запальні та виразкові захворювання ШКТ, вагітність, грудне вигодовування, аритмія та ін..

Іпекакуана, або блювотний корінь
(Cacuripehea ipecacuanha (Brof.) L. Andersson)*
родина маренові (Rubiaceae)

Корні містять суму алкалоїдів (еметину та цефалеїну), сапоніни, фітостерин холін, а також яблучну та лимонну кислоти та ін.

Відвар, настій, порошок іпекакуани застосовують у невеликих дозах як відхаркувальний засіб. Великі дози діють як блювотний засіб. Еметину гідрохлорид застосовують для лікування амебної дизентерії. Є дані про ефективність еметину при лікуванні оперізуючого лишая. Застосовують *екстракт, настій, настійку, сироп* та ін.

Гомеопатичні препарати іпекакуани призначають на фоні спазмів, постійної нудоти, рясної блювоти слизом, сильного кашля з ознаками асфіксії.

Побічна дія. Порошок коренів має сильну подразнюючу дію на шкіру, слизові оболонки очей та дихальні шляхи. При перевищенні рекомендованих доз препаратів у пацієнтів можуть розвинути загальна слабкість, рясне слинотеча, нудота, блювання, болючість шкірних покривів, зниження частоти серцебиття, діарея, алергічні реакції.

Протипоказання. Вагітність, грудне вигодовування, підвищена чутливість до препаратів іпекакуани.

Кавун звичайний (Citrullus vulgaris Schrad.)
родина гарбузові (Cucurbitaceae)

Плоди кавуна використовують завдяки вмісту великої кількості води, лужних речовин та заліза, відносно низькій калорійності й сечогінним властивостям. У м'якоті кавуна міститься велика кількість цукрів, пектинові речовини, білки, мінеральні речовини, вітаміни групи В, РР, фолієва кислота, каротиноїди, аскорбінова кислота, солі заліза та калію.

Також у медичній практиці застосовують *насіння кавуна*, яке містить фермент уреазу та жирні кислоти (лінолеву, ліноленову і пальмітинову). Уреазу використовують в апараті «штучна нирка», вона каталізатором гідролізу сечовини й сприяє очищенню крові від токсинів.

Кавун використовують у свіжому вигляді до 2–2,5 кг на день при сечокам'яній хворобі, циститах, нефритах та пієлонефритах, які протікають без затримки води в організмі. Кавун не викликає подразнення нирок та сечоводів, сечогінний ефект фізіологічний.

Вміст лужних сполук регулює кислотну-лужну рівновагу, внаслідок чого кавун застосовують при ацидозах різного походження. При сечокам'яній хворобі кавун призначають при уратному, кальцієвоксалатному та цистіновому уролітіазі з випадінням солей у кислотній сечі. Підвищення лужності сечі під впливом речовин, що містяться в кавуні, переводить солі у більш розчинний стан, а форсованню діурез сприяє виведенню солей.

Побічна дія. Можливе утворення набряків.

Протипоказання. Хвороби серця з порушеннями кровообігу й тенденціями до затримування рідини, загострення виразкової хвороби шлунка й дванадцятипалої кишки, шлунково-кишкові розлади, каменеутворення з виділенням фосфатів у лужному середовищі. При цукровому діабеті необхідне точне дозування за спожитим цукром.

***Каланхое перисте (Kalanchoe pinnata (Lam.) Pers.)*
родина товстолисті (Crassulaceae)**

У *надземній частині* рослини містяться флавоноїди, полісахариди, лектини, катехіни, органічні кислоти (яблучна, щавлева, лимонна, оцтова), ферменти (дегідратаза, карбоксилаза тощо), аскорбінова кислота, макро- та мікроелементи. З *листя* виділені 5 токсичних буфадієнолідів. *Сік* містить органічні кислоти, флавоноїди, полісахариди, вуглеводи, мікроелементи.

Як лікарську сировину використовують *свіжі пагони* для отримання соку. Сік каланхое має антисептичну та протизапальну дію, сприяє регенерації тканин. Комплекс біологічно активних речовин рослини знижує артеріальний тиск, гальмує зсідання крові, має капілярозміцнюючі властивості. Препарати каланхое використовують для лікування гнійних інфекцій при різних формах

запалювальних процесів, гіпертензії, нежитю, для загоєння ерозій у проктологічній та гінекологічній практиці, стоматології та ін.

Побічна дія. Можливе виникнення алергічних реакцій (почервоніння шкіри, свербіння шкіри).

Протипоказання. Індивідуальна чутливість до компонентів рослини.

Калачики лісові, просвірник (Malva sylvestris L.)*
родина мальвові (Malvaceae)

Усі частини рослини містять слиз, аскорбінову кислоту, цукри, каротиноїди, флавоноїди, антоціанові глікозиди, дубильні речовини, ароматичні речовини. Фармакопейні види сировини – *квітки та листя*.

У фітотерапії застосовують *відвар і настій* при захворюваннях дихальних шляхів (bronхітах, сухому кашлі), при запальних захворюваннях шлунково-кишкового тракту, нирковій коліці. Зовнішньо застосовують при запальних захворюваннях слизової оболонки очей, для лікування опіків, поранень, при геморої.

Побічна дія. Високий вміст слизу може заважати всмоктуванню інших лікарських речовин при одночасному застосуванні.

Протипоказання. Гіперчутливість, алергія на мальвові.

Калина звичайна (Viburnum opulus L.)*
родина жимолостеві (Caprifoliaceae)

Кора калини містить іридоїди, фенологлікозиди (арбутин, саліцин), фенолокислоти (хлорогенова, неохлорогенова, кавова), три-терпеноїди (урсолова й олеанолова кислоти), дубильні речовини, вітамін К, аскорбінова кислота, каротиноїди.

Плоди містять флавоноїди (астрагалін, кверцетин, кемпферол та ін.), цукри, вітамін С, β-каротин, органічні кислоти.

Галенові препарати кори калини (*відвар кори, рідкий екстракт*) виявляють в'яжучу, кровоспинну дію, посилюють тонус м'язів матки, мають заспокійливі властивості й збільшують тривалість дії снодійних засобів, а також мають слабку сечогінну дію.

Як кровоспинний засіб використовують при маткових кровотечах, особливо в клімактеричний період, при альгоменорей, субінволюції матки в післяпологовий період, при кровотечах на ґрунті запальних захворювань жіночих статевих органів, а також при гемороїдальних кровотечах.

Відваром кори промивають піхву при болісних маткових кровотечах і білях у жінок.

Плоди калини (свіжі, перероблені з цукром) є вітамінним засобом, їх вживають при нервовому збудженні, гіпертонічній хворобі, атеросклерозі й спазмах судин, а також як потогінний та діуретичний засіб.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції. Свіжі плоди можуть викликати блювоту та інші розлади функцій ШКТ.

Протипоказання. Препарати кори калини не приймають при підвищеній функції згортання крові, схильності до тромбоутворення, при вагітності. Плоди калини протипоказані при хворобах нирок та подагрі.

Капуста городня (Brassica oleracea L.) ***родина капустяних (Brassicaceae)***

Для лікування використовують *качани, листя* та свіжий *сік*.

Капуста містить вуглеводи, жири, білки, багато мінеральних речовин, серед яких переважають солі калію та фосфору, а також клітковину, ферменти лактозу, ліпазу, протеазу та ін. Вона багата на вітаміни А, групи В, С, Р, К, противиразковий вітамін U, містить до 16 вільних амінокислот, серед них триптофан, лізин, метіонін, гістидин та ін. Особливо багаті на вітаміни, ферменти та гормональні речовини свіжий сік. Найбільш цінний компонент капусти – аскорбіген, найбільш стійкий вид вітаміну С. Він зберігається при подрібненні, переробці та зберіганні капусти більше, ніж рік. Аскорбіногену в ній у 50 разів більше, ніж у сирій картоплі.

Свіжа капуста та капустяний *сік* регулюють секреторну діяльність ШКТ, підвищують апетит, мають асептичну, протизапальну, ранозагоювальну, болезаспокійливу, що тонізує нервову систему, послаблюючу та сечогінну дію, а також покращує процеси обміну в організмі та регулює діяльність залоз внутрішньої секреції. У народній медицині капусту використовують для лікування багатьох хвороб. Капустяний сік використовували для лікування виразки шлунка та дванадцятипалої кишки, добре впливає на процеси обміну та нервову систему, сприяє виведенню холестерину з організму, свіжа та кисла капуста є гарним засобом для лікування цинги, водянки та диспепсії. *Листя* прикладають до запалених місць, опіків, поранень. Капуста та її сік нешкідливі, тому їх можна приймати в будь-якій кількості.

Побічна дія. Можливі явища метеоризму при вживанні свіжої капусти.

Противоказання. Гастрит з підвищеною кислотністю шлункового соку, панкреатит, гострий ентероколіт, що супроводжується діареєю. після хірургічних операцій у черевній порожнині та грудній клітині. Не рекомендують вживати свіжу білокачанну капусту та капустяний сік при гострих захворюваннях щитоподібної залози, при загостреннях виразкової хвороби шлунку та дванадцятипалої кишки, при шлунково-кишкових кровотечах. Квашену капусту не рекомендують застосовувати при виразковій хворобі, гастриті, панкреатиті. Крім того, у великій кількості не слід вживати особам, що страждають на гіпертонічну хворобу та захворювання нирок і печінки у зв'язку з вмістом повареної солі.

***Картопля (паслін клубненосний) (Solanum tuberosum L.)
родина пасльонові (Solanaceae)***

Для лікування використовують *бульби*, у яких міститься крохмаль, цукри, вуглеводи, білки, жири, клітковина, пектинові речовини, цитринова, яблучна, хлорогенова та інші органічні кислоти, велика кількість калію (до 570 мг/100 г), кальцію, магнію, заліза та фосфору (до 50 мг/100 г), вітаміни А, В₁, В₂, В₆, К, Е, U, глюкоалкалоїди, соланін та аліловий спирт, гіпотензивно діючий ацетилхолін.

Сік свіжих бульб нормалізує кислотність шлунка та функції ШКТ, має болезаспокійливі, протизапальні, ранозагоювальні властивості. Варені *бульби* мають сечогінну та легку послаблюючу активність. У народній медицині сік свіжих бульб картоплі приймають при нудоті, виразках шлунка та дванадцятипалої кишки, різних запаленнях ШКТ, при головному болю. Пластинки свіжої картоплі прикладають до шкіри при різних її захворюваннях.

Побічна дія. До складу шкірки бульб входить отруйний лікоалкалоїд соланін, що може викликати отруєння. Більш за все соланіну в бульбах із зеленою шкіркою та в бульбах, що проросли. Соланін має подразнюючу дію слизову травного тракту. Пригнічує діяльність ЦНС.

Противоказання. Ожиріння, цукровий діабет.

Касія (сена) гостролиста (Cassia (Senna) acutifolia Del.)*
Касія (сена) вузьколиста (Cassia (Senna) angustifolia Vahl.)*
родина бобові (Fabaceae)

Листя й плоди касії містять антраглікозиди (сенозиди А, В, С, D), вільні емодини (реїн, емодин), хризофанову кислоту, флавоноїди (ізорамнетин, кемпферол), смоли, сліди алкалоїдів, органічні кислоти, фітостерини.

У народній і офіційній медицині листя і плоди касії застосовують як послаблюючий засіб; при захворюваннях, при яких бажане легке очищення кишечника з м'яким стулом, як, наприклад, при тріщинах в анальній області, геморої й після оперативних втручань на прямій кишці; для очищення кишечника перед рентгеноскопією, а також перед і після оперативного втручання в черевній порожнині. Застосовують *настій листя, екстракт листя* касії в таблетках, *сенадексин, сенаде, сеналде, глаксена, сенозиди А+В*, комплексні препарати *кафіол і регулакс*. Сировина входить до складу *послаблюючих та протигемороїдальних чаїв та зборів*.

Побічна дія. Великі дози викликають кишкові кольки.

Протипоказання. Вагітність, лактація, індивідуальна чутливість до компонентів рослини.

Каскара, жостер Пурша (Cascara Sagrada, (Frangula purshiana (DC.) Cooper., Rhamnus purshiana DC.)*

Кора за вмістом БАР подібна до кори крушини ламкої, містить велику кількість оксиметилантрахінонів і емодин. Кора містить антраглікозиди, похідні антрахінона (франгулін), органічні кислоти, сапоніни, дубильні речовини, гіркоти. Зібрану кору витримують рік перед застосуванням, щоб зменшити вірогідність побічних ефектів.

Відвар, рідкий екстракт та інші *препарати* застосовують як м'який послаблюючий засіб при тріщинах анальної ділянки, геморої, після операцій на прямій кишці. Антраглікозиди каскари під дією ферментів травлення руйнуються з вивільненням емодина та хризофанової кислоти, що сприяє подразненню рецепторів слизової оболонки й посиленню перистальтики товстої кишки, при цьому слизова оболонка іншої частини кишечника не подразнюється, тому каскару вважають м'яким послаблюючим засобом.

Побічна дія. Може викликати блювоту (не застосовують свіжою, після заготівлі перед терапевтичним застосуванням має витримуватися не менше, ніж рік).

Протипоказання. не застосовують при кишечній непрохідності, вагітності і грудному вигодовуванні. Слід уникати тривалого застосування.

Кипарис вічнозелений (Cupressus sempervirens L.)
родина кипарисові (Cupressaceae)

Основним компонентом *плодів* є ефірна олія (моно-, біциклічні терпени та сесквітерпени), цукри, пектинові речовини, органічні кислоти (яблучна, оцтова), жирна олія, смолисті речовини.

Відвар плодів кипарису проявляє промікробну, знеболювальну, протизапальну дію. Особливо корисні ванни з відвару плодів кипарису вічнозеленого (тривалість процедури – 30–40 хв щодня).

Побічна дія. Можливі алергічні реакції.

Протипоказання. Підвищене згортання крові, тромбофлебіт, постінфарктні стани, мастопатія, новоутворення, індивідуальна чутливість, вагітність.

Китятки сибірські (Polygala sibirica L.)*
родина істодові (Polygalaceae)

Корені та кореневища містять аморфну суміш сапонінів, глікозиди сапонінів (сенегін, полігалова кислота), жирну олію, смолу, виноградний цукор, спирт полігаліт, валеріанову кислоту та саліциловий метиловий ефір.

Корені китяток мають відхаркувальні, обволікаючі, пом'якшувальні, протизапальні властивості. *Відвар та настій коренів* підсилюють виділення секрету бронхіальних залоз. Їх застосовують при гострих та хронічних захворюваннях дихальних шляхів, астмі, кровохарканні, легеневих кровотечах, захворюваннях ШКТ і особливо діарей.

Зовнішньо відвар коренів китяток застосовують при абсцесах і карбункулах у вигляді примочок та обмивань.

Побічна дія. Передозування препаратами китяток може викликати блювоту.

Протипоказання. Не рекомендують застосовувати при вагітності та індивідуальній чутливості до компонентів рослини.

**Кіпрей вузьколистий (*Chaenopodium angustifilum* (L.) Scop.)
родина кіпрейні (*Onagraceae*)**

Трава кіпрею містить дубильні речовини пірогалової групи, велику кількість слизу, алкалоїди, аскорбінову кислоту, цукристі речовини та пектин, мінеральні речовини (манган, купрум, кобальт, флуор).

Настій трави застосовують як заспокійливий засіб, протизапальний і обволікаючий при гастритах з підвищеною кислотністю шлункового соку, виразковій хворобі шлунка й дванадцятипалої кишки. У народній медицині застосовують при хворобах горла, кровотечах, запорах, а також як протизапальний і в'яжучий засіб. *Траву, коріння й квітки* використовують як протизапальний засіб при захворюваннях шкіри й слизових оболонок.

Препарати кіпрею мають протизапальну, знеболювальну дію. *Настій, відвар, чай* використовують у вигляді примочок для очей при гнійних запаленнях, *водний та спиртовий екстракти* попереджають запальний процес та розповсюдження інфекції, стимулюють регенерацію тканин.

Побічна дія. Алергічні реакції.

Протипоказання. Індивідуальна чутливість до компонентів рослини, вагітність.

**Кірказон ломоносоподібний (хвилівник звичайний)
(*Aristolochia clemastis* L). Рослина отруйна!
родина кірказонові (*Aristolochiaceae*)**

Трава кірказону містить алкалоїди аристокхолін та магнофлорин, гіркі та дубильні речовини, ефірну олію, органічні та фенолкарбонові кислоти, глікозиди, сапоніни, флавоноїди, смоли.

Препарати виготовляють зі свіжої трави (*настій трави, екстракт*), застосовують при дисменореї, аменореї, нетриманні сечі, хронічному гастриті, ентероколіті, піелонефриті, блефариті, риніті, плевриті, бронхіальній астмі.

Побічна дія. Перевищення дозування може викликати геморагічний нефрит, гастроентерит, менорагію.

Протипоказання. Препарати протипоказані при вагітності, органічних захворюваннях нирок та ШКТ, рясних менструаціях.

**Кмин звичайний (*Carum carvi L.*)*
родина селерові (*Ariaceae*)**

Плоди містять ефірну олію, флавоноїди кверцетин і кемпферол ізорамнетин.

Водні та масляні екстракти з плодів, як і всі рослинні гіркоти, мають властивість збуджувати апетит, підвищувати секреторну і моторну функцію шлунка, дещо збільшують жовчовиділення. Основною фармакологічною дією плодів рослини вважають спазмолітичну дію на гладенькі м'язи органів травної системи та властивість гальмувати ферментативні процеси при патології цієї системи.

Плоди кмину мають також діуретичну й лактогенну дію, сприяють виділенню слизу та мокротиння.

Галенові препарати кмину застосовують під час спастичних станів і порушень функції кишок (диспепсії різної етіології, ентерити, коліти з метеоризмом, запори). Особливо широко їх використовують для лікування дітей та хворих похилого віку. Плоди входять до складу *шлункового, вітрогонного, апетитного, послаблюючого й седативного зборів*.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції.

Протипоказання. Імунодефіцитні стани, вагітність, схильність до алергії.

**Кола блискуча (*Cola nitida (Vent.) Schott et Endl.*)*
родина мальвові (*Malvaceae*)**

Насіння, т.з. «горіхи кола», містять кофеїн і теобромін, глюкозу, жирні олії, а також вільні колатин, колатеїн, камеді, антоціанові пігменти. У *молодому листі* також містяться кофеїн і теобромін.

Екстракти коли (*рідкий та сухий*) входять до складу *препаратів*, біологічно активних *добавок* та харчових *продуктів*, завдяки здатності збуджувати ЦНС, стимулювати працездатність та стійкість при тривалому фізичному та розумовому навантаженні, сприяти покращенню стану при перевтомі, апатії, невралгіях, загальній слабкості та ін.

Побічна дія. Можна спостерігати сухість у роті, дратівливість, надмірна збудливість. Перевищення рекомендованої дози призводить до безсоння, сильних головних болей, тахікардії. При тривалому застосуванні у великих дозах може викликати залежність, Може викликати алергічні реакції.

Протипоказання. Не застосовують при індивідуальній чутливості до препаратів коли, а також при станах, у яких протипоказаний кофеїн.

Конвалія звичайна (Convallaria majalis L.)*
родина конвалієві (Convallariaceae)

Трава, листя, квітки конвалії звичайної містять серцеві глікозиди карденолідної природи (конвалотоксин, конвалотоксол, конвалозид), флавоноїди (похідні кверцетину, кемпферолу та лютеоліну), кумарини, терпеноїди, стероїди.

Терапевтичний ефект глікозидів конвалії обумовлено кардіотонічною та гіпотензивною дією, збільшенням амплітуди пульсової хвилі й зниженням венозного тиску.

Коргликон (сума глікозидів з трави, листя та квіток конвалії) застосовують при гострій та хронічній недостатності кровообігу, серцевій недостатності, ускладненій мерехтінням передсердь, для зупинки приступів пароксизмальної тахікардії.

Настойка конвалії 1:10 на 70 % спирті (готують з трави) самостійно застосовують при відносно легких формах хронічної серцевої недостатності, вегетативних неврозах (у комплексі з седативними засобами).

Існує ряд готових лікарських засобів, до складу яких входить настойка конвалії: *краплі конвалієво-валеріанові* містять настойку конвалії та настойку валеріани в рівному співвідношенні; *краплі конвалієво-валеріанові з адонізидом*; *конвалієво-валеріанові з натрію бромідом*; комплексний препарат *валокормід*.

Конвафлавін (містить суму флавоноїдів трави конвалії Кейске) застосовують як жовчогінний засіб при холециститі та холангіті, а також у складі літотитичного препарату *марелін*.

Побічна дія. При лікуванні слід суворо дотримуватись дозування. У токсичних дозах викликає нудоту, блювоту, різку брадикардію, екстрасистолію, тріпотіння шлуночків та зупинку серця.

Протипоказання. Різкі органічні зміни серця та судин, гострий інфаркт, ендокардит, різко виражений кардіосклероз, гострі захворювання печінки та нирок.

**Конюшина лугова (*Trifolium pratense* L.)
родина бобові (*Fabaceae*)**

Трава конюшини містить глікозиди – трифолін, ізотрифолін, ефірну олію, жирну олію, вітамін С. *Суцвіття*, крім того, містить дубильні речовини, органічні кислоти (саліцилову кислоту), каротин, вітаміни Е, В₁, В₂, сапоніни.

Конюшина має відхаркувальну, сечогінну, жовчогінну, потогінну, протизапальну, антисклеротичну, антитоксичну, кровоспинну, ранозагоювальну, болезаспокійливу й протипухлинну дії.

Препарати конюшини застосовують всередину при недокрів'ї, болючих менструаціях, запаленні сечового міхура, рясних маткових кровотечах, бронхітах, бронхіальній астмі й задишці, при хронічному кашлі, для профілактики атеросклерозу, зовнішньо для ванн при рахіті в дітей. *Відвар коріння* показаний при запаленні яечників і як протипухлинний засіб. *Свіже товчене листя* застосовують зовнішньо для зупинки кровотеч, загоєння ран, при опіках, абсцесах і ревматичних болях. *Свіжий сік* рослини ефективний при нагноєнні нігтьового ложа й пальців, шкірному туберкульозі, запальних захворюваннях вух і очей. *Настій трави* конюшини польової у вигляді примочок прикладають до болючих ділянок тіла. Можна втирати в шкіру й *свіжий сік* з трави рослини.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції.

Протипоказання. Препарати конюшини протипоказані при індивідуальній чутливості до компонентів рослини, вагітності, лактації.

**Копитняк європейський
(*Asarum europaicum* L.) Рослина отруйна!
родина кірказонові (*Aristolochiaceae*)**

Листки містять серцеві глікозиди, кумарини, сапоніни, фітостерини, флавоноїди (кепферол, кверцетин), фумарову, кавову та ферулову кислоти, дубильні речовини, крохмаль, слизи, органічні кислоти та смоли.

Корені та кореневища, крім того, містять ефірну олію, до складу якої входять леткі отруйні речовини – азарон, диазарон, азароновий альдегід, пінен, евгенол, метилевгенол, борнілацетат.

Кореневища копитняка європейського застосовують як блювотний та відхаркувальний засіб у вигляді *порошку кореневищ та водного настою*. Крім того, копитняк має що звужують судини та

підсилюють серцеву діяльність, властивості, підвищує кров'яний тиск, а також має протигельмінтну дію.

З трави копитняка європейського виготовляють препарат *азаропектон* для лікування бронхітів з астматичним компонентом у дітей.

Побічна дія. При передозуванні може спостерігатись блювота, можуть уражатись жовчний міхур, печінка та нирки.

Протипоказання. Серцева та судинна недостатність. Препарати копитняка не можна застосовувати самостійно, їх рекомендують приймати під наглядом лікаря.

Коричник китайський (Cinnamomum aromaticum Nees.)*
родина лаврові (Lauraceae)

До складу *кори* коричника китайського входять кумарини, ефірна олія, корична кислота, дубильні речовини, ліпіди, камідь, клітковина, смоли, щавлевокислий кальцій, фурфурол, пектин, полісахариди.

Відвар кори коричника китайського має антисептичну, подразнюючу, тонізуючу, протиблювотну, вітрогінну, спазмолітичну, седативну, протисудомну, кровоспинну, противірусну, антибактеріальну, збуджуючу, аналептичну дію. Рослину використовують при отруєнні чадним газом, снодійними й наркотичними речовинами, збудженні ЦНС і серця, при зниженому апетиті, інфекційних захворюваннях, внутрішніх кровотечах (зокрема, маткових), серцево-судинній недостатності.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції.

Протипоказання. Вагітність, лактація, схильність до алергічних реакцій, індивідуальна непереносимість.

Коричник цейлонський (Cinnamomum verum J. Presl)*
родина лаврові (Lauraceae)

Кора коричника цейлонського містить ефірну олію (з високим вмістом коричневого альдегіду та евгенолу), смоли, крохмаль, слиз, дубильні речовини, залізо, марганець, калій, вітаміни групи В, К, РР та ін. *Листя* коричника цейлонського теж використовують для отримання ефірної олії.

Відвар, порошок та ефірну олію коричника цейлонського використовують як спазмолітичний засіб при спастичних запорах, для покращення функцій ШКТ, підвищеному газоутворенні,

менструальному болю, болю в м'язах, судомах, як антисептичний засіб при ушкодженнях шкіри, укусах ос та змій, вугровому висипі. *Ефірна олія* також застосовується у ароматерапії.

Кориця широко застосовується в кулінарії для приготування випічки, м'ясних страв, пряних соусів; у парфумерії використовують ефірну олію кориці; у косметології для виготовлення масок, скрабів, сумішей для обгортання та догляду за волоссям.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції. Кумарин, який міститься в ефірній олії, може викликати головний біль та ушкоджувати печінку, а при зовнішньому використанні провокувати фотосенсибілізацію.

Протипоказання. Вагітність, лактація, схильність до алергічних реакцій, індивідуальна непереносимість, кровотечі.

Коріандр посівний (Coriandrum sativum L.)*
родина селерові (Ariaceae)

Плоди містять ефірну олію, дубильні речовини, вітамін С, протеїн, ліпіди, цукри, кумарини тощо.

Коріандр посівний має спазмолітичні й антибактеріальні властивості, посилює секрецію залоз травного тракту, стимулює регенерацію ушкоджених тканин. *Настій плодів* коріандру вживають для збудження апетиту й покращення травлення, як жовчогінний засіб при захворюваннях печінки й жовчного міхура, при метеоризмі, як відхаркувальний і протигеморойний засіб. *Плоди коріандру* входять до складу протигеморойного чаю, жовчогінного чаю, послаблюючого чаю та інших зборів лікарських рослин. У народній медицині коріандр використовують при захворюваннях ШКТ, при застудних захворюваннях, як заспокійливий засіб при істерії й судомі, для стимулювання виділення молока при лактації та як протиглислий засіб; зовнішньо – як ранозагоювальний, знеболювальний і антисептичний засіб.

Коріандр можна використовувати у випадках низької кислотності шлунка, при запаленнях шлунка та кишечника, при утрудненнях ковтання, від запорів. Коріандр – цінний протициготний засіб.

Побічна дія. При передозуванні можливі алергічні реакції, подразнення на шкірі при зовнішньому застосуванні.

Протипоказання. Гіперацидні форми гастриту та виразкової хвороби шлунка; ішемічна хвороба серця, інфаркт міокарду або перенесений інфаркт міокарду, тромбози, тромбофлебіти, цукровий

діабет, різні стресові стани та застосування ліків, при яких підвищується процес згортання крові, гіпертонічна хвороба, різні гіпотонічні стани, що виникають після перенесення важких захворювань.

Кріп запашний (Anethum graveolens L.)*
родина селерові (Ariaceae)

Плоди рослини містять ефірну олію, флавоноїди, каротин (провітамін А), жирну олію, фуранохромони віснагін і келін, піранокумарини. У *листках* є ефірна олія, флавоноїди, вітамін С, каротин, вітаміни В₆ (фолієва кислота), РР (нікотинова кислота), В₅ (пантотенова кислота), мікро- та макроелементи.

У науковій медицині *настій плодів* кропу використовують як відхаркувальний і вітрогінний засіб. Застосовують *настій* чи *порошок плодів* для профілактики нападів стенокардії, лікування гіпертонічної хвороби I та II ступенів, хронічної коронарної недостатності та безсоння. Настій виявляє виражену спазмолітичну активність при спазмах гладкої мускулатури органів черевної порожнини (коліки), алергічних і сверблячих дерматитах, геморої. Використовують цю лікарську форму як сечогінний, легкий проносний і лактогенний засіб. Настій плодів і свіжа зелень кропу збуджують апетит, сприяють травленню. *Плоди* рослини входять до складу лікарських *чаїв* і *зборів*. Свіжі листки кропу застосовують також при анемії та стенокардії. Зовнішньо настій плодів рекомендують для примочок при очних хворобах і гнійничкових захворюваннях шкіри.

Побічна дія. Великі дози можуть викликати зниження артеріального тиску.

Протипоказання. Атонія гладенької мускулатури органів ШКТ, виражена гіпотонія.

Кропива дводомна (Urtica dioica L.)*
родина кропивові (Urticaceae)

З лікувальною метою використовують листя, зібрані в період цвітіння. У народній медицині застосовують *листя, корені з корневищами* та *плоди*.

Листя кропиви містить вітамін С, каротин та інші каротиноїди, вітаміни групи В та К, галусову, мурашину, пантотенову та інші органічні кислоти, хлорофіл, дубильні речовини, камідь, ситостерин, глікозид уртицин, флавоноїди, білкові речовини, мінеральні солі, кофейну, кумарову, ферулову кислоти, ацетилхолін, гістамін.

Фізіологічно активні речовини кропиви знижують вміст цукру в крові, сприяють звуженню кровоносних судин та тонізують гладенькі м'язи матки. Кропива підсилює загальний обмін речовин в організмі людини, підвищує тонус дихального центру, мускулатури серця, судин органів травлення, стимулює грануляцію та епітелізацію вражених тканин, сприяє відновленню вмісту гемоглобіну та підвищенню кількості еритроцитів, має позитивний вплив на вуглеводний обмін. В медицині кропива використовується в основному як кровоспинний засіб при маткових, легневих, кишкових, очних, гемороїдальних кровотечах, при гіповітамінозі К, дизентерії. Зовнішньо *свіже листя* застосовують для лікування гнійних ран та варикозних хронічних виразок.

В народній медицині *настій* та *відвар* листя застосовують при захворюваннях печінки, м'язовому та суглобовому ревматизмі, захворюваннях шкіри, опіках, випадінні волосся, застуді, геморої, гемороїдальних, маткових та кишкових кровотечах. При остеоієліті використовують *сік свіжого листя* та *насіння* кропиви, *настій коренів* – як серцевий засіб, зовнішньо *настій листя* застосовують при ангінах та для прискорення росту волосся.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції. При застосуванні препаратів коренів кропиви зрідка – диспепсичні явища з боку ШКТ.

Протипоказання. Підвищене згортання крові, гіпертонічна хвороба, атеросклероз, кровотечі, викликані новоутвореннями. Особлива обережність – при призначенні кропиви хворим з захворюваннями нирок.

Кропива собача (Leonurus cardiaca L.)*
родина ясноткові (Lamiaceae)

Трава містить флавоноїди (квінквелозид, рутин, кверцитрин, космосіїн, ізокверцитрин, гіперозид), іридоїди (типу аукубіну – гаспагід, аюгол, аюгозид), дитерпени (марубін), тритерпеноїди (урсолова кислота), дубильні речовини, незначна кількість ефірної олії, рутозид кавової кислоти.

Препарати з трави кропиви собачої у вигляді *настою* та *настойки* мають седативні властивості, використовуються при лікуванні серцево-судинних захворювань, епілепсії, тромбозів, шлунково-кишкових розладів, при початкових стадіях гіпертонічної хвороби.

Побічна дія. Може викликати рефлекторне зниження артеріального тиску, уповільнення серцевого ритму, знижувати здатність до концентрування уваги.

Протипоказання. З великою обережністю призначають хворим на артеріальну гіпотонію, брадикардію, тромбози, тромбофлебії.

Крушина ламка (Frangula alnus Mill.)*
родина жостерові (Rhamnaceae)

Витримана кора містить антрахінонові глікозиди – глікофрангулін, франгулін, аглікон франгулаемодін, фісціон, хрізофанол, таніни, флавоноїди, гіркоти, ензими та ін.

Застосовують крушину у вигляді *відвару, рідкого або сухого екстракту*. У медицині використовують як проносний засіб при хронічних запорах і при геморої, атонії кишечника. Входить до складу послаблюючого шлункового та *протигемороїдального чаїв*. Глікозид емодин, добутий з кори, входить до складу *халаголу*, який призначають при жовчокам'яній хворобі, запаленнях і цирозі печінки.

У народній медицині кору застосовують при захворюваннях печінки, хронічних запорах, хворобах шкіри. Її використовують також при гастритах, хворобах кишечника, дизентерії, виразках шлунка.

Побічна дія. При тривалому застосуванні може викликати гіпокаліємію. Блювотна дія свіжої кори обумовлена в основному глікозидами, які ще не розщеплені, а також іншими речовинами, що вже не містяться в корі після висушування при зберіганні. При передозуванні можливі побічні явища (колікоподібні болі в животі, тенезми, відчуття дискомфорту та ін.)

Протипоказання. Підвищена чутливість до компонентів кори крушини, кровотечі, синдром гострого живота, апендицит та інші запальні процеси в черевній порожнині, гострі лихоманкові стани, вагітність, лактація.

Кукурудза звичайна (Zea mays L.)*
родина м'ятликові (Poaceae)

Кукурудзяні стовпчики з приймочками містять ефірну й жирну олії, вітаміни К, С, каротиноїди, вітаміни групи В, D, Е, спирт інозит, сапоніни, гіркі глікозиди, флавоноїди, сліди алкалоїдів, стерини (стигмастерол), смоли, камеді, мінеральні речовини (у великій кількості накопичує селен) та інші речовини.

Зернівки містять крохмаль, каротиноїди, вітаміни Е, В₁, В₂, В₃, В₆, біотин, жирну олію зі значною кількістю лінолевої та ліноленової кислот, пентозани (до 7 %).

Рідкий екстракт стовпчиків з приймочками кукурудзи застосовують як жовчогінний засіб при холециститі, холангіті, хронічному гепатиті, дискінезіях жовчних протоків та інших захворюваннях; як діуретичний засіб при нефроуролітіазі, набряковому синдромі, а також як кровоспинний засіб при кровотечах, пов'язаних із зниженням протромбіну в крові. Сировина входить до складу *жовчогінних і сечогінних чаїв*, а також комбінованого препарату «Поліфітол-1».

Побічна дія. Препарати можуть викликати алергічні реакції (дерматит, почервоніння, сип, риніт).

Протипоказання. Стівпчики з примочками кукурудзи протипоказані при поганому апетиті, підвищеному згортанні крові, а також пацієнтам зі зниженою масою тіла.

***Кульбаба лікарська (Taraxacum officinale Webb, ex Wigg)*
родина айстрові (Asteraceae)***

Корені кульбаби містять тритерпенові сполуки (тараксерол, тараксестерол, тараксол), стерини (ситостерин, стигмастерин), інулін, каучук, жирну олію, що містить гліцериди пальмітинової, лінолевої, мелісової та церотинової кислот, солі заліза та фосфору, дубильні речовини, калій, кальцій, віск, слизи. *Листя та суцвіття* містять каротиноїди (лютеїн, тараксантин, флавоксантин), сапоніни, вітаміни (тіамін, рибофлавін, аскорбінова кислота), білкові речовини, калій, залізо, фосфор. *Корені* кульбаби належать до інуліноносних рослин. *Листя* його за вмістом фосфору переважають зелень листових рослин.

Трава та корені кульбаби збуджують апетит, підвищують діяльність ШКТ, мають жовчогінну та слабку послаблюючу активність, діють протисклеротично та заспокійливо. *Настій* трави разом з коренями застосовують при гастритах, ентеритах, каменях у жовчному міхурі, захворюваннях нирок, авітамінозах, ревматичних та подагричних захворюваннях, сипу, вуграх, запаленні лімфатичних вузлів, анемії, цукровому діабеті, захворюваннях щитоподібної залози, туберкульозі. Корені кульбаби входять до складу *шлункового, апетитного та сечогінного зборів*. Зовнішньо *млечний сік* кульбаби застосовують як косметичний засіб при

захворюваннях шкіри. Листя вживають у їжу, наприклад, для приготування салатів як вітамінну рослину.

Побічна дія. Сік та чай з кульбаби в терапевтичних дозах не дають побічної дії. У великих дозах препарати кульбаби можуть викликати висип, подразнення шлунка або діарею. Свіжі стебла кульбаби можуть викликати симптоми отруєння при вживанні в їжу, особливо в дітей.

Протипоказання. При схильності до діареї, гострих станах з утрудненим відтоком жовчі, під час гострого нападу жовчнокам'яної хвороби, виразкової хвороби шлунка та дванадцятипалої кишки, гастриті з підвищеною кислотністю, непрохідності кишечника, вагітності, лактації, індивідуальній чутливості.

***Купина запашна (купина лікарська) (Polygonatum odoratum (Mill.) Druce (Polygonatum. officinale All.))
родина лілейні (Liliaceae)***

Кореневища купини містять слиз, крохмаль, аскорбінову кислоту, фруктозу, глюкозу, арабінозу, алкалоїди, сапоніни, хелідонову кислоту та серцеві глікозиди конвалларин і конвалламарин, аспарагін.

У *листі* купини міститься аскорбінова кислота, у *плодах* – серцеві глікозиди конвалларин і конвалламарин, характерні для конвалії.

Відвар та настойку кореневищ та настій трави купини запашної використовують як знеболювальний, протизапальний засіб при ревматизмі, артриті, остеохондрозі тощо. Препарати застосовують як всередину, так і втирають у шкіру болючих місць.

Можна використовувати кореневища купини багатоквіткової, кільчастої, лікарської, широколистої.

Побічна дія. Може викликати блювоту.

Протипоказання. У зв'язку з отруйністю купини препарати слід застосовувати під наглядом лікаря. Крім того, вони протипоказані для застосування у вагітних.

***Куркума довга (Curcuma longa),
куркума яванська (Curcuma zanthorrhiza Roxb.)*
родина імбирні (Zingiberaceae)***

Кореневища куркуми містить ефірну олію й жовті пігменти, основним з яких є куркумін. Ефірна олія містить сесквітерпеновий кетон, сесквітерпен – цингиберен, борнеол та інші терпеноїди. Аромат куркуми обумовлений насамперед терпенами й цингиберенами,

характерними також для імбиру. Крім того, – терпен з тричленним кільцем сабінен, сесквітерпеновий кетон – турмерон, диметилбензиловий спирт, метилацетилциклогексен, оксалати, камфора, жирна олія, крохмаль.

Препарати куркуми (*ефірна олія, настойка*) виявляють знеболювальну, антиоксидантну, антисептичну, стимулюючу, вітрогонну, поліпшуючу обмін речовин, протиспазматичну, розсмоктуючу, бактерицидну, жовчогінну, репаративну, протиракову й противиразкову дію, що поліпшує обмін речовин.

Куркумін знижує рівень шкідливого холестерину (ліпопротеїдів низької щільності) в крові й нормалізує склад жовчі. Куркума – натуральний антибіотик, одночасно поліпшує травлення й сприяє нормалізації кишкової флори. Завдяки цьому вона є антибактеріальним засобом для ослаблених і хронічних хворих. Ця рослина грає найважливішу профілактичну роль в країнах тропічної Азії, перешкоджаючи розповсюдженню численних кишкових інфекцій. Куркума не лише очищає й покращує циркуляцію крові, але й стимулює утворення еритроцитів. Препарати рослини впливають на обмін речовин, коректуючи як надмірність, так і недостатність метаболічних процесів і сприяють засвоєнню білка.

Зовнішньо застосовують у вигляді *порошку* й протирань при пораненнях, ударах, виразках, геморої й підермії, а також при лишах.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції та подразнююча дія.

Протипоказання. Загострення гепатиту, холециститу, жовчнокам'яної хвороби, обструкція жовчних шляхів, захворювання ШКТ з підвищеним жовчовиділенням, гломерулонефрит, нефрит, вагітність, індивідуальна чутливість.

Лаванда вузьколиста (Lavandula angustifolia L.)*
родина ясноткові (Lamiaceae)

Суцвіття містять ефірну олію, а також кумарини, урсолова кислота, дубильні речовини (12 %), антоціани та ін.

Настій використовують як заспокійливий та спазмолітичний засіб. *Лавандова олія* виявляє антисептичні властивості. Комплексний препарат *лівіан* застосовують для лікування опіків завдяки протизапальній та знеболювальній дії.

Настій квіток і свіжих листків лаванди вузьколистої на соняшниковій олії використовують для примочок як протизапальний,

анальгезуючий, заспокійливий засіб. Листки лаванди, ошпарені окропом, прикладають до болючих місць.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції та подразнююча дія.

Протипоказання. Індивідуальна чутливість до компонентів ефірної олії. Ефірну олію лаванди не можна використовувати на фоні прийому йодовмісних та залізовмісних препаратів.

Лавр благородний (Laurus nobilis L.) **родина лаврові (Lauraceae)**

Листя лавра благородного містять ефірну олію, до складу якої входять цинеол, пінен, феландрен, гераніол, евгенол, крім того, оцтова, валеріанова й капронова кислоти. У *плодах* містяться жирна олія, ефірна олія.

Лавр благородний має вітрогінну, потогінну, сечогінну, відхаркувальну, протівірусну й антисептичну дію. *Настій листя* рекомендують при застудних захворюваннях. Лавр часто включають до складу розчинів, призначених для інгаляцій при захворюваннях верхніх дихальних шляхів, астмі, хронічному бронхіті. Досить часто його рекомендують як знеболювальний і протисудомний засіб. Застосовують при хворобах системи кровообігу і ШКТ.

Кору й кістянки лавра використовують при лікуванні жовчнокам'яної хвороби й хронічних холециститів, для виведення каменів із жовчного міхура та нирок.

Використовують препарати лаврового листа також як антидепресанти й засоби, що поновлюють фізичні й психоемоційні сили при перевтомі. Сприяє нормалізації нервової діяльності (у невеликих дозах).

Зовнішньо *настій листків* лавра благородного на соняшниковій олії втирають у шкіру болючих місць при ревматизмі, артритих, остеохондрозі. *Ефірну олію* плодів використовують для втирань при захворюваннях суглобів (відкладенні солей), ревматизмі, подагрі, паралічах, пухлинах. Також його призначають при паразитарних шкірних хворобах, наприклад корості.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції та подразнююча дія.

Протипоказання. Гломерулонефрит, схильність до кровотеч, амілоїдоз (ураження печінки, нирок, селезінки), вагітність.

Ламінарія японська (*Laminaria japonica* Aresch)
Ламінарія цукрова (*Laminaria saccharina* (L.) Lam.)*
родина ламінарієві (*Laminariaceae*)

Слані ламінарії містять солі альгінової кислоти, ламінарин, маніт, фруктозу, клітковину, білкові речовини, каротиноїди, вітаміни (В₁, В₂, В₁₂, С), мінеральні речовини (калій, натрій, кальцій, йод, бром, марганець, мідь, кобальт, бор і миш'як).

Терапевтична активність ламінарії зумовлена високим вмістом у ній йоду, її використовують для лікування легких форм базедової хвороби, для профілактики ендемічного зобу й атеросклерозу. Ламінарія ефективна при хронічних атонічних закрепах, хронічних і гострих ентероколітах і проктитах.

Послаблювальна дія ламінарії зумовлена здатністю полісахаридів набухати. Збільшуючи свій об'єм, вони подразнюють рецептори слизової оболонки кишечника й сприяють спороженню.

Препарати *ламінарид*, *альгігель*, *альгісорб* – послаблюючі та антисклеротичної дії. Зовнішньо застосовують мазь *альгофін*, що діє протизапально та антимікробно.

Побічна дія. При тривалому застосуванні ламінарії та підвищеній чутливості до йоду можливі явища йодизму.

Протипоказання. Нефрит, геморагічний діатез, кропивниця, фурункульоз та інші захворювання, при яких не показані препарати йоду, вагітність.

Левзея сафлоровидна (*Leuzea carthamoides* (Willd.) DC)
родина айстрові (*Asteraceae*)

У *кореневищах з коренями* виявлено фітоекдизони, алкалоїди, ефірну олію, дубильні речовини, ретинол, органічні кислоти, барвні речовини, аскорбінову кислоту, інулін, каротин, солі фосфору.

Препарати левзеї знаходять застосування в науковій та народній медицині в першу чергу як тонізуючі при фізичній та розумовій перевтомі, функціональних розладах ЦНС (імпотенції, алкоголізмі, різноманітних вегето-судинних розладах, депресивних станах, особливо в клімактеричний період, при підвищеній радіації). Фармацевтична промисловість випускає *екстракт левзеї рідкий* (1:1) на 70 % спирті.

У народній медицині користуються переважно *відваром коренів та кореневищ*.

Побічна дія. При передозуванні препаратів можливе підвищене збудження ЦНС.

Протипоказання. Гіпертонічна хвороба, аритмії, безсоння, захворювання очного дна. Левзею не призначають у другій половині дня.

Леспедеця головчата (Lespedeza capitata Michx.)
родина бобові (Fabaceae)

Трава містить флавоноїди – похідні флавону, ксантону, катехіни, дубильні речовини, сапоніни, фенолкарбонові кислоти та їх похідні, мінеральні речовини.

Гіпоазотемічний засіб рослинного походження; має протизапальну й діуретичну дію. Сприяє зменшенню концентрації продуктів азотного обміну в крові, підвищує кліренс азотистих сполук (сечовини, креатиніну й сечової кислоти), підсилює клубочкову фільтрацію. Збільшує виведення азотистих шлаків з сечею, збільшує діурез, підвищує виведення натрію й меншою мірою – калію.

Препарат леспедеці *леспенефрил* має гіпоазотемічні, сечогінні, протизапальні властивості. Застосовують при захворюваннях нирок та сечовивідних шляхів.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції.

Протипоказання. Препарати леспедеці протипоказані при підвищеному згортанні крові, індивідуальній чутливості (можливі алергічні реакції), вагітності.

Лимонне дерево (Citrus limon (L.) Osbeck)*
родина рутові (Rutacea)

Плоди містять лимонну та гіалуронову кислоти, цукри, вітаміни С, групи В, Р, каротиноїди, флавоноїди, фітонциди, похідні кумарину, сесквітерпеноїди та ін. *Шкірка* плодів містить ефірну олію. *Насіння* плодів містить ефірну олію та гірку речовину лимонін, *пагони* та *листя* – ефірну олію.

Настой та *сік* використовують як вітамінний засіб для профілактики та лікування скорбути, як сечогінний та підкислюючий засіб при набряках, сечо-кам'яній хворобі, ревматизмі, подагрі, для підвищення кислотності та стимуляції травлення при гастритах із зниженою секрецією, як протизапальний та антибактеріальний засіб у вигляді полоскань при ангіні та запаленнях слизової рота,

для примочок при грибкових ураженнях шкіри та екземах. При лихоманці застосовують у вигляді напоїв для тамування спраги.

Лимонну воду (настой лимона) використовують у косметології для відбілювання й пом'якшення шкіри обличчя.

Лимонний сік і лимонну олію, отримані зі свіжої шкурки, використовують для покращення смаку ліків, широко застосовують у косметичній та парфумерній галузях.

Побічна дія. Печія, підвищення кислотності шлунку. При зовнішньому використанні може викликати подразнення шкіри та слизової оболонки, руйнувати зубну емаль при тривалому застосуванні соку та концентрованих витягів.

Протипоказання. Алергічні реакції, індивідуальна чутливість, гострі запалення ротової порожнини (стоматит, виражена ангіна), гастрит з підвищеною кислотністю шлунку, виразкова хвороба, панкреатит, сечокам'яна та жовчокам'яна хвороби.

Лимонник китайський (Schizandra chinensis (Turcz)*)
родина лимонникові (Schizandraceae)

Плоди лимонника китайського містять лігнани (схізандрин, дезоксісхізандрин, схізандрол, γ-схізандрин тощо), дубильні речовини, жирні та органічні кислоти (лимонна, яблучна, винна та ін.), флавоноїди, антрахінони, сапоніни, аскорбінову кислоту, вітамін Е, ефірну олію та мінеральні речовини. У насінні містяться ефірна та жирна олії.

Настойка лимоннику з насіння застосовується як стимулюючий ЦНС, тонізуючий засіб при перевтомах та зниженні розумової та фізичної працездатності. З плодів готують *настій*. Препарати мають анаболічну дію, у народній медицині використовуються для лікування захворювань ШКТ, печінки, нирок, імпотенції, малокрів'я, у період клімаксу.

Побічна дія. Можливе підвищення артеріального тиску, алергічні реакції, гіпоглікемія, підвищена збудливість. Не слід також застосовувати їх у другій половині дня.

Протипоказання. Безсоння, підвищена нервова збудливість, епілепсія, органічні захворювання серцево-судинної системи, гіпертонія, гострі інфекційні захворювання, вагітність. З обережністю застосовують у літніх людей з атеросклерозом.

Липа серцелиста (*Tilia cordata* Mill.)*
родина липові (*Tiliaceae*)

Квітки та листя містять значну кількість флавоноїдних сполук, дубильні речовини, слиз, вітамін С, каротиноїди, ефірну олію. У *листі* також міститься багато білка. *Плоди* багаті на жирну олію.

Настій застосовують як заспокійливий, знеболювальний, живчогінний, сечогінний, потогінний, відхаркувальний, обволікаючий, протизапальний, протимікробний засіб, дещо зменшує в'язкість крові.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції.

Протипоказання. Підвищена чутливість до компонентів рослини, полінози.

Лілея водяна біла (латаття біла) (*Nuphar alba* L.).
родина лататтєві (*Nymphaeaceae*)

Кореневища містять сесквітерпенові алкалоїди, дубильні речовини, крохмаль і цукри, білок, ефірну олію, *листя* – ефірну олію, *квітки* – флавоноїди, *насіння* – крохмаль, дубильні речовини, жирну олію та вільні жирні кислоти.

Лілея водяна біла виявляє різнобічну дію (в'язучу, протизапальну, протимікробну, знеболювальну, заспокійливу) на організм людини. *Свіжі розтерті листки* або *пелюстки* втирають у шкіру при невралгії, ревматизмі. *Настій листя* застосовують при нирковокам'яній хворобі. *Відвар кореневищ* лілеї білої має кровоспинну, гіпотензивну та в'язучу дію, застосовують при захворюваннях нирок та сечового міхура, що протікають на фоні серцево-судинних захворювань (гіпертонії, серцево-судинної недостатності). *Кореневища латаття* входять до складної мікстури *Здренка*, яку застосовують при папіломатозі сечового міхура, виразковій хворобі шлунка та анацидному гастриті.

Зовнішньо *порошок з кореневищ* застосовують при невралгії, їм присипають гнійні рани.

Побічна дія. При передозуванні спостерігають пригнічення функцій нервової системи.

Протипоказання. Слід пам'ятати, що рослина отруйна, передозування небезпечне. У великих дозах препарати лілеї мають виражений пригнічуючий вплив на ЦНС. Протипоказані при вагітності.

**Ліщина звичайна (*Corylus avellana* L.)
родина березові (*Betulaceae*)**

У ядрах горіха міститься жирна олія з високим вмістом ненасичених жирних кислот, білок, вуглеводи, вітаміни В₁, В₂, С, РР, Е, провітамін А, макро- та мікроелементи (залізо, калій, магній, йод тощо). Листя та кора ліщини містять дубильні речовини, флавонолові глікозиди, органічні кислоти, амінокислоти, каротиноїди, токофероли, вітаміни групи В, РР, полісахариди, жирні кислоти.

Настої та *відвари* з *листя* та *кори* застосовуються при лікуванні захворювань серцево-судинної системи, завдяки своїм протиатеросклеротичним, судинозміцнювальним, коронаролітичним, гіпотензивним, антиоксидантним властивостям. Крім того, препарати ліщини мають гепатопротекторні, противиразкові, антимікробні, антидіарейні властивості.

Побічна дія. Ядра горіхів можуть спровокувати загострення нейродерміту, псоріазу та інших захворювань шкіри.

Протипоказання. Індивідуальна чутливість до компонентів рослини, гіпертензія.

**Ложечниця гірка (ложечна трава) (*Cochlearia arctica* Schl.)
родина капустяні (*Brassicaceae*)**

З лікувальною метою використовують *траву* рослини, що містить ефірну олію, глікозид гірчичної олії глюкокохлеарін, ізотіоцианат, гіркі, дубильні та мінеральні речовини, та у великій кількості вітамін С.

Препарати з ложечної трави є протизапальним, в'яжучим та очищуючим засобом, активують обмін речовин у місці запалення та прискорюють регенерацію.

Для найкращого терапевтичного ефекту бажано використовувати свіжу рослину або *сік* з неї, прикладаючи до запаленого ока, та можна використовувати *відвар* з трави для примочок та промивань очей. *Екстракт* рослини входить до складу препарату *Окулохеель*.

Побічна дія. Можлива подразнююча дія, алергічні реакції.

Протипоказання. Гострі гастрити, виразкова хвороба шлунку та дванадцятипалої кишки, хвороби нирок та печінки.

**Лопух справжній (*Arctium lappa* syn. *Lappa major* Gaerth.)
родина айстрові (*Asteraceae*)**

У коренях лопуха (та інших видів) міститься інулін (природний сорбент, який виявляє антитоксичні властивості), білки, дубильні і гіркі речовини, флавоноїди, слиз, ефірна і жирна олії, аскорбінова кислота, органічні кислоти (кавова, лимонна, яблучна), глікозид арктиїн тощо.

Препарати *кореня* лопуха використовуються в якості легкого послаблюючого, жовчогінного, діуретичного, потогінного, дезінфікуючого засобу, а також для стимуляції обміну речовин та утворення протеолітичних ферментів та інсуліну. В медицині *корені* лопуха застосовують при захворюваннях шлунку, сечокам'яній хворобі, набряках, подагрі, крововиливах, сифілісі, укусах отруйних змій та комах, інфекціях верхніх дихальних шляхів; для лікування злоякісних пухлин та захворювань шкіри. *Настій коренів* на оливковій олії «*реп'яхова олія*» рекомендують у дерматології для лікування облісіння, висівкоподібного лишаю, себореї та ін.

Свіжий сік лопуха використовується для промивань та примочок при запаленні слизистих оболонок (рота, ясен, горла, внутрішніх жіночих статевих органів, при гінгівітах, стоматитах). *Відвар і настій коренів* використовують при гіпертиреозі, асциті, ентероколітах, що супроводжуються закрепамі, остеохондрозі, вагініті, кольпіті, як антиалкогольний засіб. *Відвар коренів* рослини корисний при лікуванні подагри.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції.

Протипоказання. Індивідуальна чутливість до компонентів рослини, анемія, діти до 12 років, вагітність, лактація. З обережністю необхідно застосовувати препарати лопуха у комплексній терапії з сахарознижуючими засобами, діуретиками, гормональними препаратами, а також антикоагулянтами, антитромбоцитарними та нестероїдними протизапальними засобами.

**Льон звичайний (*Linum usitatissimum* L.)*
родина льонові (*Linaceae*)**

Насіння льону містить жирну олію, слизисті речовини, білки, аскорбінову кислоту, каротин, вуглеводи, органічні кислоти, ферменти, глікозид лінамарин. Жирна олія містить гліцериди кислот лінолевої, ліноленової, олеїнової, пальмітинової, стеаринової, відноситься до висихаючих.

Ляне насіння застосовують як проносний засіб при хронічних запорах. *Настойка* з нього добре показала себе як засіб для полоскання при хворобах ясен й інших запальних процесах у порожнині рота і в горлі. При сильному кашлі й охриплості, при запаленні слизової оболонки шлунка *настій ляного насіння* приймають усередину. При зовнішньому застосуванні (у вигляді кашки в компресі) ляне насіння полегшує біль і розм'якшує фурункули й нариви. *Ляна олія* (*жирна олія з насіння льону*) сприяє одужанню при розтріскуванні шкіри, при залишкових вогнищах лускатого лишаю (псоріазу), сухій екземі (шкірних висипах) і перш за все при болісному оперізувальному лишаї. Навіть при бородавках (наносять по 2 рази на день) і мозолях ляне масло може мати позитивну дію.

Побічна дія. Індивідуальні алергічні реакції.

Протипоказання. Холецистит, гепатит, туберкульоз шкіри, наявність рани або захворювання шкіри в місці накладання ляної припарки.

Любисток лікарський (Levisticum officinale Koch.)*
родина селерові (Apiaceae)

У всіх частинах рослини міститься ефірна олія. У коренях знайдено фурокумаріни (псорален і бергаптен), кавова і хлорогенова кислоти, лецитин, смоли й камедь.

Настій і *відвар* любистка мають сечогінну, жовчогінну й відхаркувальну дію. Вони підвищують апетит, поліпшують травлення, знижують метеоризм.

Препарати любистку приймають при набряках серцевого та ниркового походження й запальних захворюваннях сечового міхура. *Відвар коренів* полегшує відхаркування мокротиння при бронхіті, зменшує запалення, пом'якшує кашель. Профілактичний прийом препаратів цієї рослини зменшує менструальний біль. Відзначено, що тривалий прийом любистку знижує збудливість нервової системи, сприяє утворенню еритроцитів крові.

У народній фітотерапії *свіже листя* й *стебла* рослини вживають як глистогінний засіб. *Листя* прикладають до голови для зняття головного болю.

Ванни, примочки, обмивання та компреси з використанням різних частин рослини надають гарний ефект при гнійних

захворюваннях шкіри, довго не заживаючих виразках і ранах, при пігментації шкіри.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції.

Протипоказання. Індивідуальна чутливість до компонентів рослини, діти до 12 років, вагітність, лактація.

Магнолія великоквіткова (Magnolia grandiflora L.)
родина магнолієві (Magnoliaceae)

Листя містить алкалоїди, флавоноїдні глікозиди, ефірну олію. *Квітки* містять алкалоїди; вітамін С, похідні пеларгонідину і ціанідину, слиз, пектини, смоли, солі заліза та марганцю.

Препарати магнолії викликають такі ефекти: тривале і стійке зниження артеріального тиску при гіпертонії, розширення периферійних кровоносних судин, зменшення серцебиття, болю в області серця, загальне покращання самопочуття. Зниження артеріального тиску викликано алкалоїдною фракцією і ефірною олією. *Рідкий екстракт листя* магнолії дозволено до застосування у науковій медицині при гіпертонії.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції. При передозуванні – нудота, блювота, надмірне зниження тиску.

Протипоказання. Препарати магнолії протипоказані при артеріальній гіпотонії, вагітності. Лікування необхідно проводити під наглядом та контролем лікаря.

Мак дикий (мачок польовий) (Papaver rhoeas L.) *
родина макові (Papaveraceae)

Квітки (пелюстки) містять алкалоїди, антоціани, слизи, пектин, мінеральні солі, вітамін С. *Головки* містять алкалоїди, вітамін Е, жирні кислоти. В *корінні* містяться алкалоїди різних груп. *Трава* містить сітостерин, алкалоїди, вищі спирти, пігменти, органічні кислоти, дубильні речовини, сапоніни, гіркоти, смоли, слиз, крохмаль та ін.

Препарати маку дикого мають заспокійливий вплив на ЦНС, легку снодійну, знеболюючу дію, крім того, використовуються як відхаркувальні, в'яжучі, потогонні, кровоспинні засоби. *Настой пелюсток, сироп, чай* застосовують як відхаркувальні засоби при бронхіті, трахеїті та інших захворюваннях верхніх дихальних шляхів, як заспокійливі та легкі снодійні при безсонні та тахікардії, як спазмолітичні при шлунково-кишкових коліках, проносах та

інших порушеннях роботи ШКТ. Місцево використовують *порошок пелюсток* для зупинення кровотечі.

Побічна дія. Свіжа рослина та препарати у високих дозах можуть викликати отруєння.

Протипоказання. Не рекомендують застосовувати в маленьких дітей та без призначення лікаря.

**Мак снодійний (*Papaver somniferum L.*)
родина макові (*Papaveraceae*)**

Коробочки маку містять понад 20 різних алкалоїдних сполук. Ці алкалоїди за хімічною будовою поділяються на похідні фенантрени, ізохіноліну та дізохіноліну. Основними біологічно активними алкалоїдами є *морфін*, *кодеїн* та *папаверин*. Також у рослині містяться органічні кислоти, жирні олії, стерини та ін. групи сполук.

Морфін належать до групи наркотичних анальгетиків. Під впливом морфіну вибірково знижується больова чутливість без суттєвого зменшення тактильної, температурної, зорової, слухової та інших видів чутливості організму людини.

Кодеїн також належать до похідних фенантрени, але, на відміну від морфіну, значно сильніше пригнічує кашльовий центр, чим і обумовлене його значення для медицини. Знеболювальні властивості кодеїну порівняно у морфіном виражені слабкіше, крім того, в терапевтичних дозах при його дії не відбувається помітного пригнічення дихання, серцевої діяльності та функцій ШКТ.

До алкалоїдів ізохінолінового ряду з *коробочок маку* належать *папаверин*, що, на відміну від морфіну та кодеїну має, виражені спазмолітичні та судинорозширювальні властивості. Цей алкалоїд не має сильного пригнічувального впливу на вищі відділи ЦНС і відрізняється від наркотичних анальгетиків вираженим впливом на гладкі м'язи, який проявляється зменшенням тонусу та розслабленням гладком'язевих органів.

Побічна дія. Наркотичні алкалоїди маку можуть викликати пристрасть та звикання. Високі дози небезпечно отруєнням. При отруєнні – нудота, блювота, запори, затримка сечовипускання; запаморочення, сухість слизової оболонки глотки, можливі алергічні реакції; АТ знижений. Розвивається галюциногенне затьмарення свідомості. Небезпеку становить пригнічення (та зупинка дихання).

Протипоказання. Наркотичний засіб. Препарати маку проти-показані при вагітності, лактації.

**Малина звичайна (*Rubus idaeus L.*)
родина розові (*Rosaceae*)**

Свіжі плоди малини містять цукри (глюкоза, фруктоза, сахароза), клітковину, органічні кислоти, пектини, дубильні речовини, фарбники, каротин, вітаміни групи В, аскорбінову, нікотинову й фолієву кислоти, флавоноїди, ефірну олію, фітостерини, мікро-і макроелементи (калій, залізо, марганець, цинк, кобальт та інші).

У *квітках* і *листі* малини є дубильні речовини, флавоноїди, органічні кислоти, цукри, вітамін С та мінеральні солі.

У науковій медицині використовують *свіжі* й *сушені плоди* малини. Із свіжих плодів виготовляють *малиновий сироп* (*Syrupus Rubi idaei*), який використовують для поліпшення смаку ліків. *Чай із сушених плодів* призначають як потогінний і протизапальний засіб при різних застудних захворюваннях. Протизастудні властивості плодів малини пояснюються наявністю в них саліцилової кислоти. *Сушені плоди* входять до складу *потогінних чаїв*.

Як дієтичний продукт плоди малини споживають у натуральному вигляді при анеміях, атеросклерозі, гіпертонічній хворобі, цукровому діабеті, для збудження апетиту й поліпшення травлення та при екземі.

Настій пагонів малини вживають при застуді, грипі, знесиленні після тривалої хвороби та як жарознижуючий засіб. З досвіду народної медицини відомо, що *листя* малини характеризується в'язучими, протизапальними, антиоксидантними, кровоспинними й кровоочисними властивостями, а *квітки* – протизапальними й антиоксидантними. *Настій листя* п'ють при хворобах органів дихання, кашлі й гарячці, при проносах і ентероколітах, при шлункових кровотечах і геморої, при надмірних менструаціях та проти висипів на тілі, вугрів і екземи. Зовнішньо *настій листя* застосовують для полоскання при стоматитах, фарингітах і ангінах, для примочок і зрошування при шкірних захворюваннях.

Сушене листя малини входить до складу сумішей трав для приготування гігієнічних ванн, а *сік із свіжого листя* використовують для виготовлення мазі, яку застосовують при вуграх і висипах на тілі. *Настій квіток* приймають усередину при геморої та від гарячки, а зовнішньо його застосовують для примочок при

кон'юнктивітах, блефаритах і бешихових запаленнях та для промивання обличчя при вуграх. *Настоем квіток на прованській олії* (настоюють 20 днів) лікують дерматози, зумовлені укусами комах.

Побічна дія. Може викликати алергію, свербіння, набряклість, захворювання шкіри.

Протипоказання. Нефрит, подагра.

Мальва лісова (Malva sylvestris L.)
родина мальвові (Malvaceae)

Трава мальви містить полісахариди, флавоноїди (похідні гербацетину, госсипіну тощо), антоціани – мальвін та мальвідин, каротин, вітамін С, цукри.

Застосовують *настій* (іноді окремо квіток або листя) як протизапальний, обволікаючий, пом'якшувальний засіб при застудах, бронхіті, як легкий послаблюючий та протизапальний засіб при захворюваннях травного тракту; зовнішньо – при ангіні, запаленні очей, геморої.

Насіння застосовують в традиційній азіатській медицині як жарознижувальний засіб, при легеневих інфекціях, як пом'якшувальний засіб.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції.

Протипоказання. Індивідуальна чутливість до компонентів рослини.

Марена красильна (Rubia tinctorum L.)*
родина маренові (Rubiaceae)

Кореневища з коренями марени красильної містять похідні гідроксиметилантрахінонів, флавоноїди, дубильні речовини, сахарозу, жирні кислоти, полісахариди.

Похідні алізарину здатні розчиняти оксалатні та фосфатні ниркові конкременти, особливо солі магнію й кальцію. *Порошок* кореневищ і коренів марени, *екстракт марени красильної сухий*, комбіновані препарати *цистенал* і *марелін* мають літолitiчну, спазмолitiчну, сечогінну дію. Препарати марени застосовують при сечокам'яній, жовчнокам'яній хворобах та подагрі. Також їх можуть призначати як профілактичний засіб після хірургічного видалення каменів.

Показані препарати марени й при захворюваннях ШКТ, циститі і поліартриті.

Побічна дія. При прийомі препаратів марени може спостерігатися забарвлення сечі в червоний колір.

Протипоказання. Препарати марени протипоказані при гломерулонефриті, вираженій нирковій недостатності, виразковій хворобі шлунка, індивідуальній чутливості до компонентів, вагітності.

Манжетка звичайна (Alchemilla vulgaris L.)
родина розові (Rosaceae)

Трава манжетки містить стероїди, аскорбінову кислоту, фенолкарбонові кислоти, лігнін, дубильні речовини, флавоноїди, жирні кислоти (пальмітинову, стеаринову), кумарини, лейкоантоціанідини. *Корені* містять дубильні речовини, катехіни.

Підземна та надземна частина рослини застосовують у народній медицині країн Західної Європи та Росії як діуретичний, ранозагоювальний засіб, при захворюваннях шкіри.

Настій трави застосовують при атеросклерозі, цукровому діабеті, туберкульозі. *Відвар коренів* застосовують як антиоксидантний, капіляророзміцнювальна й стимулюючий роботу серцевого м'яза засіб.

Побічна дія. При тривалому застосуванні можлива подразнююча дія.

Протипоказання. Індивідуальна чутливість до компонентів рослини.

Маруна дівоча (піретрум дівочий)
(Tanacetum parthenium (L.) Sch. Bip.)*
родина айстрові (Asteraceae)

Листя містить сесквітерпеноїди (основною речовиною, що відповідає за біологічну активність вважають партенолід), гіркі речовини, дубильні речовини, флавоноїди, алкалоїди, ефірну олію.

Препарати маруни (піретрума) використовують при нервовому виснаженні, захворюваннях печінки, подагрі, гастриті, спазмах шлунку, нервових розладах. Здатність *екстракту* піретрума попереджати вивільнення серотоніну (5-гідрокситриптаміну) вважається механізмом його дії при лікуванні мігрені. Крім того, *біологічно активні добавки* з маруною мають жовчогінну, жарознижуючу, протизапальну, антисептичну, в'яжучу, протимікробну, спазмолітичну дію, сприяють нормалізації менструального циклу, у деяких випадках використовують для збудження апетиту або як тонізуючий засіб.

Препарати маруни можуть вступати у взаємодію з варфарином, посилювати його ефект та значно збільшувати ризик кровотеч. Нестероїдні протизапальні засоби знижують ефективність *препаратів* маруни при лікуванні нападів мігрені.

Побічна дія. При індивідуальній чутливості можлива послаблююча дія, застосування свіжого листа може призвести до утворення виразок на слизовій рота, язика (цей ефект відсутній при прийманні капсульованих форм).

Протипоказання. Індивідуальна чутливість, вагітність, грудне вигодовування.

Маслина європейська (Olea europaea L.)*
родина маслинові (Oleaceae)

Плоди оливи містять жирну олію (до 70%), антоціани, фенолкарбонові кислоти (кофейну, пірокатехову), пектинові речовини, катехіни, каротиноїди, токофероли та ін. речовини. До складу жирної олії входять гліцериди олеїнової, пальмітинової, стеаринової, лінолевої, арахінової та ні. кислот. У листі містяться глікозиди, органічні кислоти, маніт, гіркі та дубильні речовини, флавоноїди, ефірна олія та ін. сполуки.

Жирну олію використовують в медицині як репаративний засіб, для регулювання функції ШКТ (проносний, жовчогінний засіб), для розчинення ін'єкційних препаратів, у складі косметичних засобів та мазевих основ.

Технічну олію використовують у миловарінні та з іншою метою. У народній медицині застосовують настої з сухого та свіжого листа як гіпотензивний засіб. Настій свіжого листа діє більш ефективно, ніж сухого.

При застосуванні в їжу оливкова олія сприяє попередженню серцево-судинних захворювань, діабету, ожиріння. При регулярному застосуванні захищає слизову оболонку шлунка від виникнення виразок.

Побічна дія. Може викликати розлад роботи кишечника, слід з обережністю застосовувати при захворюваннях жовчного міхура.

Протипоказання. Індивідуальна чутливість, алергічні реакції.

Материнка звичайна (*Origanum vulgare* L.)*
родина ясноткові (*Lamiaceae*)

Трава материнки містить ефірну олію, дубильні речовини, аскорбінову кислоту, жирну олію.

Відвар рослини застосовують при хворобах дихальних шляхів як відхаркувальний засіб, при атонії кишечника – як тонізуючий. Препарати материнки впливають заспокійливо при ниркових кольках, тривалому ниючому болю у попереку, зменшують запальний процес у сечовивідних шляхах, сприяють виділенню піску та патологічних домішок з сечею. При панкреатитах корисні протизапальні, антибактеріальні та спазмолітичні властивості препаратів материнки.

Побічна дія. У чоловіків, особливо при тривалому застосуванні, може пригнічувати еректильну функцію, до імпотенції.

Протипоказання. Вагітність. Важкі захворювання серцево-судинної системи. З обережністю застосовувати при підвищеній кислотності шлунка.

Маткові ріжки (спориння пурпурова)
(*Claviceps purpurea* Tul.) Рослина отруйна!
родина споринневі (*Clavicipitaceae*)

Маткові ріжки (спориння) містять три групи алкалоїдів: групи ерготаміну, групи ерготоксину, групи ергометрину. З ріжок споринні виділено понад 20 різних алкалоїдів. Крім алкалоїдів містяться аміни, органічні кислоти, пігменти, жирна олія.

Основна фармакологічна активність галенових препаратів споринні та її основних алкалоїдів – ерготаміну та ергометрину – посилення скорочень матки та підвищення її тонуусу.

Алкалоїди споринні виявляють адреноблокуючі властивості, але пов'язаний із цим їх судинорозширюючий ефект нівелюється прямою судинозвужуючою дією. Використовують гідровані алкалоїдні препарати споринні, які втрачають вибіркочу дію на матку, але набувають виражених седативних та гіпотензивних властивостей, що використовуюється при неврозах, спазмах судин, гіпертонічній хворобі та інших захворюваннях.

Властивості негідрованого ерготаміну використовують при лікуванні мігрені: він стимулює гладкі м'язи й викликає вазоконстрикцію мозкових та периферійних кровоносних судин, унаслідок чого зменшується набряк головногочо мозку.

Побічна дія. Маткові ріжки та їх препарати сильно отруйні, тому їх застосовують тільки під контролем лікаря. При тривалому використанні або підвищеній чутливості до препаратів споринні можливі явища ерготизму, пов'язані зі звуженням судин, порушенням трофіки тканин (особливо кінцівок), а також психічні розлади. Випадкове або навмисне отруєння великими дозами споринні супроводжується сильними болями в шлунку та судомами, нерідко з летальним кінцем.

Протипоказання. Препарати споринні протипоказані при вагітності та під час пологів. Тонічні скорочення мускулатури матки можуть заважати нормальному диханню й призводять до асфіксії новонародженого. Безпосередньо після пологів застосування споринні також є шкідливим, бо може заважати відділенню посліду.

**Мати-й-мачуха звичайна,
підбіл звичайний (*Tussilago farfara* L.)*
родина айстрові (*Asteraceae*)**

Листя містить слиз та ін. полісахариди, гіркий глікозид (тусілягін), органічні кислоти, флавоноїди, таніни, дубильні речовини, каротиноїди, стерини, ефірну олію, мінеральні речовини.

Препарати мають комплексну дію на запальні процеси. *Водні витяжки* мають пом'якшувальні та відхаркувальні властивості, стимулюють потовиділення, діють протимікробно на багато видів патогенних мікроорганізмів. Як компонент *багатокомпонентних зборів* використовується при лікуванні бронхітів, пневмонії, туберкульозу, абсцесів легенів, емфіземи, силікози та ін. Також препарати застосовуються при гастритах, запальних захворюваннях слизової кишечника. *Зовнішньо* використовуються при лікуванні гнійних ран та деяких захворювань шкіри.

Побічна дія. Може мати негативний вплив на печінку. При тривалому застосуванні можлива канцерогенна дія.

Протипоказання. Не призначають у період вагітності, грудного вигодовування, дітям до 2 років. Не рекомендують застосовувати при наявності захворювань печінки (алкоголізм, цироз, гепатити та ін.).

Медунка лікарська
(*Pulmonaria officinalis* L. subsp. *obscura* Murb.)
родина шорстколисті (*Boraginaceae*)

Листя та стебла медунки містять дубильні речовини, флавоноїди (рутин), аскорбінову кислоту, каротиноїди, слиз, біосполуки макро- та мікроелементів, сапоїни та ін.

Застосовують медунку лікарську (*чай, відвар листя*) як відхаркувальний засіб при астмі, бронхітах, запаленні слизової оболонки дихальних шляхів та при інших захворюваннях, які супроводжуються сухим кашлем і хрипотою, також при проносах і різі в кишечнику; стимулює кровотворення й регулює діяльність залоз внутрішньої секреції. Медунка лікарська виявляє протизапальну й сечогінну дію.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції.

Протипоказання. Індивідуальна чутливість до компонентів рослини, вагітність.

Меліса лікарська (лимонна м'ята) (*Melissa officinalis* L.)*
родина ясноткові (*Lamiaceae*)

Трава меліси лікарської, яка містить ефірну олію, до складу якої входять цитраль, цитронелаль, гераніол, мірцеїн, ліналоол. Також містяться інші групи БАР: дубильні речовини, органічні кислоти, аскорбінова кислота, слиз, каротиноїди, мінеральні речовини.

Препарати меліси (*настій листя, настойка листя*) застосовують при лікуванні захворювань травного каналу, печінки, панкреатиту, цукрового діабету, запальних процесів сечостатевої системи, зокрема при сечокам'яній хворобі, уретриті, простатиті, циститі.

Рослину використовують при анацидному та гіпоацидному гастриті. Вона виявляє легку потогінну, вітрогінну та проносну дію. Припиняє нудоту й блювання, діє протисудомно, заспокоює нервову систему, поліпшує сон, має анестезуючі властивості. На цій основі передбачено її застосування як зовнішнього засобу (для примочок до фурункулів, карбункулів, при забиттях, ранах, полегшення болю в суглобах, при поліартриті, спондиліті, радикуліті, невралгії лицевого нерву та ін.).

Мелісова олія вживається всередину у вигляді крапель крапель при захворюваннях дихальних і сечових шляхів, суглобовому ревматизмі, для заспокоєння нервової системи, поліпшення сну й самопочуття після перенесених тяжких травм та операцій.

Настойка меліси лікарської застосовується для комплексного лікування хворих з алергічними реакціями, профілактики алергічних і стресових станів організму та усунення спазмів судин мозку, жовчного міхура, спастичного коліту, для нормалізації ритму серця (при екстрасистолії, тахікардії, пароксизмальній тахікардії), лікування вегето-судинної дистонії, гіпертонічної хвороби.

Як знеболювальний і протизапальний засіб діє *свіжий сік трави меліси лікарської, листя меліси* застосовують зовнішньо у вигляді примочок.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції.

Протипоказання. З обережністю застосовувати при зниженому артеріальному тиску, підвищеній кислотності шлункового соку.

Мирра (Commiphora myrra (Nees) Engl.)*
родина бурзерові (Burseraceae)

Млечний сік (смола) містить 40–67% камеді, 23–35% смоли (мирин), 2–1% ефірної олії (мирол).

Смола мири та настойка з неї використовуються проти цинги, для полоскань, в стоматологічній практиці, для інгаляцій. Препарати використовують для покращення травлення як в'яжучий, репаративний, відхаркувальний, тонізуючий і антисептичний засіб, а також у парфумерній промисловості. В ароматерапевтичній практиці миру використовують, крім того для зняття психоємційного напруження та покращення настрою.

Побічна дія. Алергічні реакції.

Протипоказання. Для внутрішнього застосування не рекомендується при захворюваннях печінки, запаленнях кишечника, ниркових інфекційних захворюваннях у гострій стадії, вагітності, грудному вигодовуванні, індивідуальній чутливості.

Морква посівна (Daucus sativus (Hoffm.) Roehl.)
родина селерові (Apiaceae)

У медицині використовують *коренеплоди* моркви, їх *сік, ботвіну та насіння*. Коренеплоди містять багато цукристих речовин, жирну олію, каротиноїди (каротин, фітон, фітофлуен, лікопін), вітаміни В₁, В₂, В₆, С, пантотенову кислоту, фолієву кислоту, вітамін РР, ефірну олію, азотисті та пектинові речовини, мінеральні солі, аспарагін, умбелліферон, флавоноїди, ферменти (амілаза, інверта-

за, ліпаза, каталаза, протеаза, пероксидаза). Насіння містить жирну олію, флавонові сполуки, ефірну олію.

Моркву використовують як вітамінний, загальнозміцнювальний, тонізуючий засіб, вона має судинорозширювальний, сечогінний, протизапальний, ранозагоювальний ефекти, покращує травлення, підвищує виділення молока в жінок-годувальниць, активізує внутрішньоклітинні окисно-відновні процеси, регулює вуглеводний обмін, очищує рани та виразки від гною, зменшує больові та запальні процеси, сприяє швидкій регенерації тканин.

Свіжі коренеплоди рекомендують у вигляді лікувального травлення як полівітамінний засіб при порушеннях мінерального обміну, занепаді сил та для профілактики та лікування гіпо- та авітамінозів А, що супроводжуються погіршенням зору та атрофічними змінами епітелію. *Морквяний сік* як джерело каротину призначають з перших днів при інфаркті міокарда, при сильному кашлі, а також при початковій стадії туберкульозу.

Побічна дія. Надмірне споживання моркви й морквяного соку може привести до того, що шкіра, особливо на долонях і ступнях, може набувати жовтувато-оранжевого відтінку. Це вказує на те, що організм не засвоює надлишки каротину у вітаміні А (прийом п'яти склянок морквяного соку на тиждень вже може викликати таке невелике пожовтіння шкіри). Це частіше виявляється у дітей, оскільки печінка дорослої людини краще засвоює каротин і виводить його надлишки з організму.

Протипоказання. Не рекомендують вживати при запаленні тонкої кишки, загостренні виразкової хвороби шлунка й дванадцятипалої кишки.

Мучниця звичайна, ведмеже вухо
(Arctostaphylos uva-ursi (L.) Spreng.)*
родина вересові (Ericaceae)

Листя мучниці містить фенологікозиди (арбутин, метиларбутин, вільний гідрохінон), флавоноїди (кверцетин, ізокверцитрин, міріцетрин, гіперозид, міріцетин, кемпферол та ін.), дубильні речовини, іридоїди, органічні кислоти, вітамін С, каротиноїди.

Галенові препарати мучниці мають протизапальні, антимікробні та сечогонні властивості. Фармакологічна активність силовини можлива лише за умови лужної реакції сечі. У таких умовах відбувається гідроліз фенольних сполук до гідрохінону, що

виявляє протимікробну та місцевоподразнюючу дію. Крім того, він виділяється із сечею крізь нирки, подразнює ниркову тканину та підсилює сечовиділення. Дубильні речовини підсилюють протизапальну активність сировини.

Настої та відвари мучниці застосовують при захворюваннях сечового міхура, сечовивідних шляхів, уретри, сечокам'яній хворобі. Препарати мають дезінфікуючу, протизапальну та діуретичну дію, унаслідок чого сечовивідні шляхи в процесі терапії очищуються від бактеріальної флори та продуктів запалення.

Побічна дія. При застосуванні великих доз препаратів мучниці можна спостерігати загострення явищ запалення й розвиток ниркових симптомів унаслідок тривалого подразнення ниркових каналців. Можливі нудота, блювота, пронос. Для запобігання таких явищ мучницю зазвичай використовують у комплексі з іншими рослинами, що мають протизапальні та діуретичні властивості, у вигляді чаїв та зборів.

Протипоказання. Не рекомендується застосовувати при вагітності.

М'ята перцева (Mentha piperita L.)* **родина ясноткові (Lamiaceae)**

Листя м'яти містять ефірну олію (основною складовою є ментол) та інші групи БАР: органічні кислоти, дубильні речовини, флавоноїди, каротиноїди, тритерпеноїди (урсолова та олеанолева кислоти), бетаїн, гіркоти, мінеральні речовини та ін.

Препарати м'яти мають заспокійливу, болезаспокійливу, жовчогінну та антисептичну дію. Вони розслаблюють гладку мускулатуру внутрішніх органів і посилюють секрецію травних залоз. Перераховані ефекти обумовлені *ментолом*, який здатний рефлекторно розширювати судини серця, головного мозку і легень. При місцевому застосуванні ментол звужує периферичні судини й знижує чутливість (у тому числі до болю) нервових закінчень.

М'яту використовують при неврозах, безсонні, підвищеній збудливості й стенокардії. Рекомендують її при запаленні жовчного міхура, жовчнокам'яної хвороби, запальних захворюваннях верхніх дихальних шляхів, для поліпшення травлення, зменшення нудоти й блювання.

М'ятну воду застосовують для полоскання рота при запальних процесах, для полегшення зубного болю й усунення неприємного

запаху з рота. Чай з м'ятою показаний при підвищеній кислотності шлунка й спастичних колітах. М'ятна олія має виражену дію при болісному геморої.

Рослину широко використовують у практичній медицині. Олія м'яти перцевої як протимікробний, антисептичний та освіжаючий засіб входить до складу препаратів *інгаліпт*, *піносол*, *полоскань*, зубних порошоків і паст, є складовою частиною заспокійливих серцевих препаратів *корвалол*, *корвалдін*.

М'ятні таблетки містять м'ятну олію й цукор. 1–2 таблетки кладуть під язик при нудоті, блювоті й спазмах гладкої мускулатури внутрішніх органів.

М'ятні краплі складаються зі спиртової настойки листя з додаванням рівної кількості олії м'яти перцевої. Приймають їх по 10–15 крапель при нудоті, блювоті і як знеболювальний засіб.

Ефірна олія входить до складу препарату для виведення сечових та жовчних конкрементів *уролесан*.

Промисловість випускає препарат ментол у вигляді порошку, олії, спиртового розчину. Ментол входить до складу крапель *Зеленіна*. Їх призначають при неврозах серця, що супроводжуються рідким пульсом.

Валідол має заспокійливу дію на нервну систему, помірно розширює судини при легких нападах стенокардії, неврозах, а також при морській та повітряній хворобах як протиблювотний засіб.

Бороментол застосовують як антисептичний і беззаспокійливий засіб при свербінні шкіри й невралгії, змазують слизову оболонку носа при ринітах.

Краплі *евкатол* використовують для полоскання при запальних захворюваннях верхніх дихальних шляхів.

Меновазін призначають як місцевий знеболювальний засіб при невралгіях, болях у м'язах, суглобах і як протисверб'ючий відволікаючий засіб.

Побічна дія. При передозуванні м'ята викликає алергію. Її ефірна олія може викликати гіперстимуляцію нервової системи. Різкий запах препаратів м'яти при інгаляціях здатен спровокувати бронхоспазм, порушення дихання (навіть до його зупинки). Можлива поява болю в області серця при надмірному застосуванні препаратів м'яти.

Протипоказання. Діти до 1 року, тому що можлива рефлексорна зупинка дихання (особливо краплі з ментолом), хворі з індивідуальною чутливістю.

М'яточник чорний (Ballota nigra L.)*
родина ясноткові (Lamiaceae)

Трава містить гіркі екстрактивні речовини, дубильні речовини, алкалоїди, ефірну олія, флавоноїди, органічні кислоти, пектини, вітаміни, мінеральні речовини.

Трава м'яточника може входити до різних *препаратів* як окремо, так і в поєднанні з іншою ЛРС, у тому числі *відвари, настої, спиртові настої*. За своїми властивостями вони схожі з препаратами валеріани та кропиви собачої. Препарати м'яточника мають регулюючий вплив на нервову систему, антиаритмічну, транквілізуючу, седативну, антисептичну, протиблювотну дію. Препарати здебільшого рекомендують використовувати при різних неврологічних захворюваннях, особливо пов'язаних із стресами: неврозах, безсонні, блювоті нервового характеру, підвищеній збудливості, порушеннях координації рухів, як заспокійливе при менструальному та клімактеричному синдромі. Також застосовуються при артритах, артрозах, ревматизмі, м'язовому та суставному болю, спазмах різного генезу, підвищеному артеріальному тиску, набряках, ранах, що важко загоюються.

Побічна дія. Нітрофуранові сполуки препаратів м'яточника можуть проявляти токсичний вплив на нервову систему та печінку.

Протипоказання. Не застосовувати при вагітності та зниженому артеріальному тиску.

Нагідки лікарські (Calendula officinalis L.)*
родина айстрові (Asteraceae)

Квітки містять тритерпеноїди, флавоноїди (нарцисин, рамнетин, ізорамнетин-3-триглюкозид, ізокверцитрин), органічні кислоти, вітамін С, каротиноїди, поліацетилени, ефірну олію, фенолокислоти, стероли та сесквітерпенові лактони гіркої смаку (календин), каротиноїди (каротин, рубіксантин, лікопін, цитроксантин, віолоксантин та ін.), вуглеводні парафінового ряду (гентріаконтан і ситостерин), смоли, тритерпенові глікозиди, слизи, гіркі речовини, органічні кислоти та ін. Фармакологічна дія

препаратів календули обумовлена вмістом вітамінів, каротиноїдів, флавоноїдів.

Квітки календули мають протизапальні, бактерицидні, ранозагоювальні, спазмолітичні, гіпотензивні, кардіотонічні та седативні властивості. Клінічне застосування обумовлено її антисептичною, протизапальною, спазмолітичною, жовчогіною та ранозагоювальною дією. Як зовнішній засіб *препарати календули* застосовують у стоматологічній практиці при захворюваннях ротової порожнини. Бактерицидні властивості календули по відношенню до стафілококів і стрептококів виражені незначно, у цілому процеси запалення, ускладнені бактеріальною флорою, під дією препаратів календули проходять більш позитивно за рахунок підсилення росту грануляцій, покращення епітелізації й підвищення місцевих захисних механізмів.

У результаті дії препарату на нервову систему знижується рефлекторна збудливість, уповільнюється ритм серцевих скорочень, зникає головний біль, нормалізується сон, зменшується задишка й набряки, нормалізується потовиділення, минають запаморочення, відчуття болю в ділянці серця, носова кровотеча, поліпшується пам'ять. Як загальнозміцнюючий засіб нагідки лікарські застосовують у разі дистрофічних процесів у слизових оболонках травного каналу.

У гінекології використовують *настойку з квіткових кошків*, яку в розведеному вигляді використовують при лікуванні ерозії шийки матки, кольпіти. *Мазь з нагідок* як протизапальний засіб застосовують при пораненні, порізах, забитті, опіках, відмороженнях, для швидкого загоювання ран та нориць. *Екстракт нагідок* входить до складу препарату *ротокан*, що застосовується у стоматології як протизапальний та регенеруючий засіб. Завдяки протизапальним та легким жовчогінним властивостям застосовують у лікуванні захворювань печінки та жовчного міхура.

Побічна дія. Препарати рослини слід використовувати обережно при зниженому артеріальному тиску, можливі також алергійні реакції.

Протипоказання. Вагітність. Гострий гастрит, виразкова хвороба шлунку й дванадцятипалої кишки в період загострення.

Наперстянка пурпурова (*Digitalis purpurea* L.).*
родина ранникові (*Ranunculaceae*)

Листя наперстянки пурпурової містить кардіотонічні глікозиди: пурпуреаглікозид А, пурпуреаглікозид В, глюкогіталоксин, що мають різні радикали у С-16, стероїдні сапоніни, флавоноїди (глікозиди апігеніну і лютеоліну), ароматичні кислоти (оксисбензойна, ванілінова, *n*-кумарова, кофейна, ферулова тощо).

Дигітоксин, гітоксин, кордигіт застосовуються при хронічній (рідше гострій) серцевій недостатності II та III ступеня, яка супроводжується порушенням кровообігу. Дія цих препаратів настає через 30–60 хв після вживання, терапевтичний ефект триває від 8 до 24 год. Препарати наперстянки мають найбільшу тривалість дії, порівняно з іншими препаратами серцевих глікозидів, але їм властива кумулятивність, тому при лікуванні їх застосування чередують з препаратами інших рослин (конвалії, горицвіту, жовтушнику), які не виявляють кумулятивних властивостей.

Зазвичай препарати наперстянки призначають тривало (місяцями). Під час лікування необхідно ретельно слідкувати за основними показниками діяльності серцево-судинної системи й загальним станом хворого.

Побічна дія. При передозуванні препаратів наперстянки пурпурової або при занадто тривалому застосуванні терапевтичних доз можливе виникнення важких отруєнь, в основі яких є вибіркова дія серцевих глікозидів на серце. Основні симптоми отруєння серцевими глікозидами: різке уповільнення пульсу, виникнення політопної екстрасистолії, бігемінії.

Протипоказання. Протипоказаннями до застосування наперстянки є коронарна недостатність (особливо при склерозі вінцевих судин серця), гострий інфаркт міокарда, виражена брадикардія, повна атриовентрикулярна блокада, активний ендокардит і ревмокардит (небезпека емболії), компенсовані вади серця.

Наперстянка крупноквіткова (*Digitalis grandiflora* Mill.)*
Наперстянка шерстиста (*Digitalis lanata* Ehrh.)
родина ранникові (*Ranunculaceae*)

Листя видів наперстянки містить біля 30 карденолідів, основними є первинні глікозиди – ланатозиди А, В, С, D і Е, флавоноїди (лютеолін, скутелярін), стероїдні сапоніни.

У медичній практиці застосовують *дигоксин, целанід, ізоланід, ланікор, ланатозид, ланатозид С*, а також *новогалаєнові препарати*, що містять суму серцевих глікозидів наперстянки.

Дія препаратів наперстянки шерстистої на серце більш швидка, ніж препаратів наперстянки пурпурової, вони мають менші кумулятивні властивості.

Показання до застосування, побічна дія та протипоказання див. «Наперстянка пурпурова (*Digitalis purpurea* L.)».

Обліпіха крушиновидна (Hipporpha rhamnoides L.)
родина маслинокві (Elaeagnaceae)

М'якоть плодів обліпіхи містить жирну олію з високим вмістом каротиноїдів, есенціальних жирних кислот, фосфоліпідів, стеринів, фосфоліпідів, а також флавоноїди (лейкоантоціани, катехіни, флавоноли, флаволи), органічні кислоти, дубильні речовини, кумарини та ін.

Обліпіхова олія має бактерицидні, протизапальні, епітелізуючі, гранулюючі та знеболювальні властивості. Використовують у гінекології при інфекційно-запальних хворобах (кольпіт, ендоцервіцит, ерозія шийки матки).

Плоди (свіжі або перероблені) використовують у лікувально-дієтичному харчуванні як загальнозміцнювальний та полівітамінний засіб.

Побічна дія. Фітоестрогени, які входять до складу плодів обліпіхи, можуть стимулювати розвиток мастопатії.

Протипоказання. Обліпіха протипоказана при гострих захворюваннях підшлункової залози, жовчного міхура, печінки, схильності до діареї, а також при індивідуальній чутливості до компонентів рослини.

Овес посівний (Avena sativa L.)
родина злакові (Poaceae)

Зерна вівса містять ліпіди, крохмаль, білки, ферменти, вітаміни груп В, Е, А, холін, тирозин, ефірну олію, мідь, цукор, тригонелін, мінеральні солі – фосфорні, кальцієві. Амінокислотний склад вівсяної крупи є найбільш близьким до м'язового білка, що робить її особливо цінним продуктом.

З вівсяної муки готують киселі, які вживають як обволікаючий засіб при ШКТ, що супроводжуються проносом. Рекомендують також застосовувати відвар вівсяної крупи й вівсяних пластівців.

Сік зі свіжого й зеленого вівса має зміцнювальну і нормалізуючу дію при нервових виснаженнях, допомагає при порушеннях сну, а також при відсутності апетиту після грипу й застуди.

Усі види вівсяних круп при відповідному розварюванні у воді утворюють слизисту масу, яка не подразнює оболонку шлунка й не викликає скорочень його стінок при мінімальному виділенні соку й перетравлюючих ферментів. Тому *відвари з вівсяних круп* признають при загостренні виразкової хвороби шлунка, дванадцятипалої кишки, при гастритах, панкреатиті, коліті, харчових, побутових і виробничих отруєннях подразнюючими шлунок речовинами.

Водний настій зеленого вівса й соломи має потогінні, жарознижуючі, сечогінні і вітрогонні властивості. Його приймають при водянці, захворюваннях нирок. *Спиртову настойку* із зеленої рослини використовують як зміцнюючий засіб, що підіймає загальний тонус організму при стомленні, безсонні й млявості апетиту.

Зовнішньо *відвар зеленої соломи* використовують для ванн, місцевих обмивань при золотусі, рахіті, ревматизмі, прострлі (чумбаго), обмороженнях і різних шкірних захворюваннях.

Побічна дія. При передозуванні можливий головний біль.

Протипоказання. Протипоказаний хворим на ниркову, серцево-судинну недостатність, при індивідуальній чутливості до компонентів рослини.

Огірочник лікарський (*Borago officinalis* L.) родина шорстколисті (*Boraginaceae*)

У *траві* огірочника лікарського міститься значна кількість слизистих речовин, полісахаридів, дубильних речовин, а також сапоніни, флавоноїди, органічні кислоти (лимонна, яблучна), смоли, аскорбінова кислота, каротин, розчинна кремнієва кислота, біометали (калій, магній, марганець).

Препарати огірочника лікарського покращують діяльність серця, нормалізують обмін речовин, мають виражені заспокійливі, протизапальні, знеболювальні, потогінні, сечогінні властивості. *Настій трав* рекомендують при набряках, запаленні нирок та сечовивідних шляхів, як протизапальний засіб при ревматичних захворюваннях.

Побічна дія. Тривале застосування пригнічує роботу печінки, тому застосовувати рекомендують не більше, ніж місяць.

Протипоказання. Не рекомендують застосовувати при вагітності.

**Ожина сиза (*Rubus caesius L.*)
родина розові (*Rosaceae*)**

Листя ожини містить дубильні речовини, флавоноїди, інозит, аскорбінову кислоту, органічні кислоти (цитринова, ізоцитрино-ва), слизисті речовини.

Плоди містять цукри, органічні кислоти (яблучна, винна, лимонна, саліцилова), пектини, солі калію, міді, марганцю, аскорбінову кислоту.

Водні витяжки з листя ожини сизої мають противірусну активність і цитотоксичні властивості, використовують при проносах, дизентерії, у випадку підвищеної нервової збудливості, особливо при істеричних нападах, патологічного клімаксу (безсоння, неврастенія, невроз, «приливи»). Крім того, приймають при шлункових крововиливах, гіперполіменореї.

Свіжі плоди рослини вживають як загальнозміцнюючий, заспокійливий і жарознижуючий засіб.

Для місцевого лікування використовують *настій із листя* рослини при хронічних запаленнях піхви (кандидоз, трихомоноз).

Побічна дія. Можливі алергічні реакції.

Протипоказання. Індивідуальна непереносимість, захворювання шлунку з підвищеною кислотністю, тонкого кишечника та нирок.

**Оман високий (*Inula helenium L.*)*
родина айстрові (*Asteraceae*)**

Кореневище омани містить інулін, смоли, камеді, сапоніни, алкалоїди, органічні кислоти, лактони, ефірну олію, алантон, проазулен, вітаміни (особливо багато токоферолу).

Галенові препарати омани (*відвар кореневища омани з корінням, «оманове вино»*) мають відхаркувальну, жовчогінну, гепатопротекторну, сечогінну, гіпотензивну, бронхолітичну, протидіабетичну, протизапальну дію. Застосовують при бронхіальній астмі, гіпертонії, цукровому діабеті, гастриті, коліті, ентериті, жовтяниці, гепатиті, холециститі, метеоризмі, простатиті, виразковій хворобі шлунка й дванадцятипалої кишки, зобі, злоякісних пухлинах, нервових розладах, набряках, як загальностимулюючий засіб.

Алантон застосовують для лікування виразкової хвороби шлунка та дванадцятипалої кишки; входить до складу комплексних препаратів.

Місцево *відвар кореневища* – при нейродерміті, гнійних ранах і виразках.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції.

Протипоказання. Важкі захворювання серцево-судинної системи, нирок, вагітність.

**Омела біла (*Viscum album L.*)
родина омелові (*Loranthaceae*)**

Пагони містять олеанолову й урсолову кислоти, алкалоїди, α - і β -віскол, віскотоксин, віскерин, холін і його похідні (ацетилхолін, пропіонілхолін), аміни (віскалін, віскальбін, тирамін та ін.), флавоноїди, жирну олію, аскорбінову кислоту, каротин, смолисті речовини, ефірну олію, спирти, мінеральні солі.

Пагони омели білої використовуються як гіпотензивний засіб, як кровоспинний при кровотечах різного генезу та локалізації (легеневих, шлунково-кишечних, маткових та ін.), при судомних станах (включно при епілепсії), як седативний, в'яжучий, глистогінний, діуретичний, гіпоазотемічний засіб та при неврологічному болю (радикуліт, ішіас, спондиліт та ін.). У народній медицині застосовують *настій*. *Екстракт рідкий* омели входить до складу препаратів *кардіофіт*, *дoppelгерц*. Очищені екстракти омели *іскадор*, *геліксор-М* запропоновано як цитолітичні засоби.

Побічна дія. Тривале вживання препаратів омели може спричинити отруєння. Симптомами отруєння є галюцинації, втрата свідомості, уповільнення частоти серцевих скорочень та дихальних рухів.

Протипоказання. Гіпотонія, астенія, знижена функція щитоподібної залози, вагітність, лактація.

**Ортосифон тичинковий, нирковий чай
(*Orthosiphon stamineus Benth.*)*
родина ясноткові (*Lamiaceae*)**

Листя ниркового чаю містять глікозид ортосифонін, тритерпенові сапоніни, дубильні речовини, флавоноїди, жирну та ефірну олії, органічні кислоти, багато солей калію.

Нирковий чай у вигляді *настою* має діуретичну активність із властивістю виводити з організму хлориди, сечовину та сечову кислоту та застосовується при гострих та хронічних захворюваннях нирок, що супроводжуються набряками, альбумінурією, азотемією, утворенням сечових конкрементів; при циститах, уретритах, подагрі, цукровому діабеті, жовчокам'яній хворобі та холециститах, різних захворюваннях серцево-судинної системи, що супроводжуються набряками. *Галенові препарати* поєднують діуретичний та спазмолітичний ефекти.

Побічна дія. При внутрішньому застосуванні препаратів ортосифону необхідно збільшувати вживання води, тому що рослина сприяє виведенню води.

Протипоказання. Підвищена чутливість до компонентів рослини.

**Осика (тополя тремтяча) (*Populus tremula L.*)
родина вербові (*Salicaceae*)**

Кора містить вуглеводи (глюкоза, фруктоза, сахароза тощо), ароматичні кислоти, фенологікозиди, дубильні речовини, жирні кислоти (капринова, лауринова, арахінова, бегенова).

Бруньки – вуглеводи (рафіноза, фруктоза), ароматичні кислоти, дубильні речовини й тригліцериди фенолкарбонових кислот.

В *листі* містяться вуглеводи, органічні кислоти, каротиноїди, вітамін С, флавоноїди, фенологікозиди, антоціани та дубильні речовини.

Препарати осики (*відвар бруньок, настій листя, настойка листя, настій бруньок*) мають сечогінні, потогінні, в'яжучі, проти-запальні, знеболювальні, репаративні властивості. Застосовують при лихоманці, застуді, гострому та хронічному запаленні сечового міхура, геморої, ревматизмі, подагрі. *Мазь* на основі бруньок має виражені властивості при лікуванні ревматичних захворювань, артритів, остеохондрозі, подагрі.

Сік осики втирають у суглоби при відкладанні солей у суглобах.

Побічна дія. Можлива подразнююча дія на паренхіму нирок.

Протипоказання. Органічні захворювання нирок, вагітність.

**Остудник голий (*Herniaria glabra* L.) Рослина отруйна!
родина гвоздичні (*Scrophyllaceae*)**

Трава остудника містить кумарини, флавоноїди, дубильні речовини, тритерпенові сапоніни, фенолкарбонові кислоти, алантоїн, ефірну олію, вітамін С, каротиноїди.

Траву остудника використовують при лікуванні циститів, уретритів, пієлонефритів як спазмолітичний засіб, що має дезінфікуючий вплив на сечовивідні шляхи. Входить до складу зборів та препарату *фітолізін*.

Побічна дія. При застосуванні в дозах, вищих за рекомендовані, може викликати сильне отруєння.

Протипоказання. Не рекомендується використовувати при індивідуальній чутливості, у вагітних та жінок-годувальниць, у дітей. Слід застосовувати під контролем лікаря.

**Очанка лікарська (*Euphrasia officinalis* L.)
родина ранникові (*Ranunculaceae*)**

З лікувальною метою використовують траву очанки, яка містить глікозид аукубін, дубильні речовини, гіркі сполуки, смоли, мінеральні солі (багаті на мідь та магній), кумарини, ефірну олію, фенольні кислоти.

Очанку використовують у народній медицині як рослину, що позитивно впливає на функції органу зору. Вона ефективна для профілактики та лікування захворювань очей різної етіології, сприяє покращенню сутінкового зору та уповільнює розвиток катаракти.

Настоем з трави промивають очі та приймають внутрішньо. При внутрішньому застосуванні діє гіпотензивно та протизапально. Рослина входить до складу препарату *Окулохеель*.

Побічна дія. Зниження кислотності шлункового соку, можливі алергічні реакції. При застосуванні очанки слід враховувати, що водний екстракт трави звужує кровоносні судини та підвищує артеріальний тиск, а спиртова настойка – навпаки.

Протипоказання. Знижена кислотність шлункового соку, гіпотонія (настойка), індивідуальна чутливість до компонентів рослини.

**Очиток великий (*Sedum taximum* L.). Рослина отруйна!
родина товстолистих (*Grassulaceae*)**

Трава очитку великого містить флавоноїди та їх глікозиди, лимонну, яблучну та щавлеву кислоти, фенолкарбонові кислоти, алкалоїди, кумарини, вітамін С, каротин, солі кальцію, дубильні речовини.

Водний екстракт з трави очитку стимулює процеси обміну та регенерації, виявляє загальнотонізуючу, протизапальну, ранозагоювальну дію. Очиток вважають біогенним стимулятором, застосовують при довготривалих та хронічних хворобах, у тому числі й суглобів.

Сік очитку застосовують як кровоспинний засіб.

Побічна дія. Сік зі свіжої трави може викликати на шкірі запалення та утворення пухирів.

Протипоказання. Очиток великий протипоказаний при гіпацидних та анацидних гастритах, при будь-яких пухлинах, особливо злоякісних. При внутрішньому застосуванні необхідно чітко дотримуватись дозування.

**Парило звичайне (*Argimonia pitosa* Ldb.)*
родина розові (*Rosaceae*)**

Трава містить ефірну олію, флавоноїди; *листя* – дубильні речовини пірокатехінової групи, стерини, смоли, аскорбінову кислоту; *корені* – сапоніни, елагову кислоту й агримонозид, а також мікроелементи – мідь, цинк, залізо, ванадій, нікель, хром, титан, марганець, стронцій, цирконій, срібло тощо.

Парило застосовують як в'яжучий, шлунковий, жовчогінний, кровоспинний, кровоочисний, тонізуючий і сечогінний засіб.

Настій трави або *чай з парила* з медом вживають при проносах, хворобах печінки, жовчного міхура, жовчнокам'яній хворобі, ревматизмі, шлункових захворюваннях, гонорей, золотушному висипі.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції.

Протипоказання. Індивідуальна чутливість до компонентів препарату.

**Пасифлора інкарнатна (*Passiflora incarnata* L.)*
родина страстоцвіті (*Passifloraceae*)**

Трава пасифлори містить сапоніни, алкалоїди (гарман, гармін, гармол), білкові та пектинові речовини, хлорофіл, вітаміни.

Екстракт пасифлори найбільш виражено виявляє седативні властивості. *Рідкий спиртовий екстракт* та інші препарати пасифлори застосовують як седативні та легкі снодійні засоби при різних функціональних захворюваннях нервової системи, що супроводжуються підвищеною збудливістю, безсонням, головним болем, а також при гіперкінезах, постгрипових арахноїдах, клімактеричних розладах та інших патологіях ЦНС.

Побічна дія. Індивідуальні алергічні реакції. Може знижуватись здатність до концентрування уваги. Не рекомендується тривале застосування препаратів пасифлори при схильності до гіпотонії, особливо в дітей.

Протипоказання. Стенокардія, інфаркт міокарда, атеросклероз судин головного мозку та серця.

Паслін чорний (Solanum nigrum L.)
родина пасльонові (Solanaceae)

Стигли *плоди* пасльону містять цукристі речовини, аскорбінову кислоту, дубильні речовини, органічні кислоти.

Паслін має заспокійливу, знеболювальну, репаративну, кровоспинну дію, *водний екстракт* плодів надає виражений гіпотензивний ефект. Плоди посилюють гостроту зору та мають послаблюючу та антисептичну дію.

У народній медицині рекомендують вживати стиглі плоди пасльону у свіжому вигляді хворим на гіпертонію, ревматизм, глаукому, катаракту, як заспокійливий засіб при підвищеній збудженості організму, епілепсії. *Сік плодів*, розведений теплою водою, використовують для промивання очей при запальних захворюваннях очей.

Побічна дія. Уся рослина та зелені плоди пасльону містять глікоалкалоїд соланін, що має отруйні властивості. Соланін подразнює слизову оболонку травного каналу, але для нього також характерні й центральні ефекти. Симптомами отруєння є біль в животі, нудота, блювання, депресія (у тому числі й психічна), запаморочення, важке дихання, неправильний пульс, порушення серцевої діяльності, коматозний стан. При дозріванні плодів соланін зникає.

Протипоказання. Захворювання печінки, підшлункової залози, гіпотонія, вегето-судинна дистонія, вагітність.

Пеларгонія ниркоподібна (Pelargonium reniforme Curt.)*
родина геранієві (Geraniaceae)

Корені P. reniforme P. sidoides містять таніни галової кислоти, флавоноїди, дубильні речовини та інші фенольні сполуки, ефірну олію, мінеральні речовини та ін.

Дія *препаратів* пеларгонії обумовлена діючими речовинами: антидіарейний ефект та ранозагоювальна активність пояснюються вмістом танінів, завдяки іншим фенольним сполукам препарати виявляють антиоксидантні властивості, що, вірогідно, обумовлює їх використання при захворюваннях печінки. *Ефірна олія* має спазмолітичні властивості, крім того протигрибкову та антибактеріальну дію.

Побічна дія. Можливі помірні шлунково-кишкові розлади та кожний висип.

Протипоказання. Індивідуальна чутливість. Без необхідності слід уникати застосування в період вагітності.

Первоцвіт весняний (Primula veris L.)*
родина первоцвіті (Primulaceae)

З лікувальною метою використовують *кореневище з коренями*, що містять сапоніни, глікозиди (примулаверин, примверин), вітамін С, каротин, ефірну олію. У *листі* містяться сапоніни, вітамін С, каротин. *Квітки* містять сапоніни, флавоноїди, вітамін С.

Кореневища та *корені* мають відхаркувальну, сечогінну, послаблюючу, седативну та спазмолітичну дію. У народній медицині *настій коренів, листя* та *квіток* вживають як відхаркувальний засіб при бронхіті, запаленні легень та як сечогінний та потогінний засіб. *Настій листя* та *свіже листя* у вигляді салату використовують при авітамінозах – дефіциті в організмі вітаміну С та А.

Побічна дія. Індивідуальні алергічні реакції.

Протипоказання. Часті катари шлунка й кишок, кровотечі в стравоході та органах травлення, ранні післяопераційні стани.

Перець стручковий однорічний (Capsicum annuum L.)*
родина пасльонові (Solanaceae)

Плоди перцю містять пекучі сполуки – капсаїциноїди (капсаїцин, нордигідрокапсаїцин та гомодигідрокапсаїцин), флавоноїди, вітаміни С, Р, В₁, В₂, фолієву, ніотинову кислоти, каротиноїди,

стероїдні сапоніни, глікоалкалоїд соланін, кумарин скополетин, мінеральні речовини.

Препарати стручкового перцю застосовують зовнішньо при невралгіях, міозитах, люмбоішіалгії та радикуліті як місцевопоздражняючий, відволікаючий засіб при больовому синдромі, що викликає локальне підсилення кровообігу й гіперемію тканин у місці нанесення, сприяє виділенню ендогенних БАР. При виникненні реакції з боку шкіри *настойку* змішують з рослинною олією в співвідношенні 1:1 або 1:2.

Випускають *настойку перцю стручкового, пластр перцевий*. *Настойка* перцю входить до складу *мазі від обмороження, лініментів перцево-аміачного та перцево-камфорного*, препаратів *капсин* (ненаркотичний анальгетик, що діє на ЦНС), *капситрин, еспол*.

Настойку застосовують для збудження апетиту й покращення травлення.

Побічна дія. Можлива подразнююча дія.

Протипоказання. Препарати перцю стручкового протипоказані при виразці шлунка та дванадцятипалої кишки – при застосуванні всередину; зовнішньо – при дерматитах, а також мікротравмах та гнійничкових ураженнях шкіри в місці нанесення. Перець при потраплянні на шкіру та слизові оболонки викликає відчуття жару. Можливі також контактний дерматит, шкірний висип. Слід уникати потрапляння перцю і його препаратів в очі. Після втирання мазей та *настоїв* з перцем ретельно мють руки або операцію проводять у рукавичках.

Персик звичайний (Persica vulgaris Mill.) родина розові (Rosaceae)

Плоди персика містять вітаміни, каротиноїди, органічні кислоти, флавоноїди, макро- та мікроелементи.

У народній медицині *відвар листя й квіток* персика призначають при ревматизмі й шлунково-кишкових захворюваннях. *Свіжі квітки* – сечогінний засіб, з *насіння* виготовляють препарат протиглисної дії. *Плоди* персика показані при серцево-судинних, ниркових захворюваннях, захворюваннях печінки й жовчного міхура.

Олія персикових кісточок застосовується для догляду за проблемними ділянками тіла (опрілості, запалення), при різних захворюваннях шкіри, слизової носоглотки, трофічних виразках гомілки, екземі, дерматиті, опіках. Олія посилює секреторну ді-

альність травних залоз, покращує травлення, стимулює утворення гемоглобіну, має адаптогенні, сечогінні, протиблювотні властивості. Рекомендують приймати людям при серцево-судинних, застудних захворюваннях, анемії, сечокам'яній хворобі. Сприяє виведенню шлаків з організму.

Свіжі плоди та сік з плодів застосовують для профілактики та лікування анемічних станів.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції.

Протипоказання. Цукровий діабет, ожиріння.

Перстач прямостоячий (Potentilla erecta L.)*
родина розові (Rosaceae)

Кореневища перстачу прямостоячого містять дубильні речовини, серед яких переважають конденсовані таніди й вільні поліфеноли, у тому числі флороглюцин і пірокатехін, кристалічний ефір торментол, хінову й елагову кислоти, глюкозид торментилін, смолу, віск, камедь, крохмаль, червоний пігмент, сліди ефірної олії.

Препарати кореневищ перстачу мають в'яжучу, знеболювальну, протизапальну, ранозагоювальну та бактерицидну дію. Рослину застосовують як в'яжучий засіб при запальних процесах у ШКТ (ентерит, ентероколіт, диспепсія) і в порожнині рота. *Відвар* використовують при внутрішній кровотечі як зовнішній засіб при опіках, ранах, що кровоточать, і виразках, мокнучій екземі та інших шкірних захворюваннях. Для полоскання рота при ангіні та змазування ясен використовують *спиртову настоянку*.

Відвар використовують у народній медицині для обмивань, примочок та компресів при опіках очей для прискорення загоєння ран та попередження мікробної контамінації.

Побічна дія. При передозуванні через високий вміст дубильних речовин у сировині можливий біль у шлунку, блювота, запори.

Протипоказання. Підвищене згортання крові, коліти з атонічними запорами, камені в нирках, гіпертонічна хвороба.

Петрушка кучерява (Petroselinum crispum (Mill) Nym.)
родина селерові (Apiaceae)

Застосовують *траву, корені та плоди* петрушки.

Плоди рослини містять ефірну олію, жирну олію, флавонолові глікозиди. *Корінь і листя* петрушки використовують у свіжому та

сушеному вигляді, вони містять ефірну олію, флавоноїди, аскорбінову кислоту, вітаміни групи В, РР, каротиноїди, мінеральні солі.

Препарати з трави та насіння петрушки мають сечогінні властивості та підсилюють виділення солей з організму. Останнє пов'язують із вмістом у рослині апіолу та міристицину.

Настої з насіння, трави або розтертого насіння петрушки застосовують як діуретичні засоби при ниркових та серцевих захворюваннях, іноді в комбінації з іншими сечогінними рослинами, при сечокам'яній хворобі, запальних процесах у сечовому міхурі, гострих та хронічних циститах, особливо, якщо вони супроводжуються болем та спазмами гладких м'язів. *Ефірна олія* петрушки має виражені діуретичні властивості.

Також препарати петрушки застосовують при порушеннях травлення, метеоризмі, захворюваннях печінки.

Побічна дія. Подразнююча дія на паренхіму нирок.

Протипоказання. Вагітність (абортивний засіб), гострі запалення нирок (при нефритах подразнює паренхіму нирок) і цистит, подагра.

Пеумус болдо (Peumus boldus Molina)*
родина монімієві (Monimiaceae)

Листя містить ізохінолінові алкалоїди (болдин), ефірну олію, флавоноїди. *Кора* містить дубильні речовини.

Поєднання в одній сировині алкалоїдів та ефірної олії є досить рідкісним і обумовлює застосування *препаратів*. Алкалоїди стимулюють утворення шлункового соку й жовчі, посилюють виділення сечі та сечової кислоти, мають легкий снодійний ефект. Завдяки *ефірній олії* листя больдо ефективні при захворюваннях жовчного міхура, шлунка й кишечника, а також нирок та сечовивідних шляхів. Також використовують для виготовлення *гомеопатичних препаратів* протизапальної, жовчогінної дії, для застосування при захворюваннях ШКТ.

Побічна дія. Передозування чайними сумішами, що містять листя больдо, можуть призвести до зорових та слухових галюцинацій, іноді запаморочень з блюванням. Олія больдо дуже токсична, окремо не застосовується ні зовнішньо, ні внутрішнього.

Протипоказання. Не застосовують при закупорці жовчовивідних шляхів і важких захворюваннях печінки. Не застосовують у домашніх умовах.

**Пижмо звичайне (*Tanacetum vulgare L.*)*
родина айстрові (*Asteraceae*)**

Квітки мають у своєму складі сесквітерпеновий лактон танацетин, флавоноїди (кверцитрин, лютеолін, лютеолін-7-глюкозид тощо), леткі алкалоїди, галову, кавову, танацетову й хлорогенову кислоти, дубильні речовини та ефірну олію.

У науковій медицині порошок квіток пижма використовують при захворюваннях шлунка (гастриті зі зниженою кислотністю, ахілії), кишечника (аліментарних ентероколітах і колітах іншого походження), як жовчогінний засіб при хворобах печінки й жовчовивідних шляхів (при гепатитах, холециститах, ангіохолітах) та як глистогінний засіб. У народній медицині внутрішньо у вигляді відвару приймають при інтоксикаціях, при ревматизмі та інших видах поліартритів, при порушенні менструального циклу, нервовому виснаженні, запаленнях сечового міхура й нирок, від головного болю, для лікування епілепсії та нирковокам'яної хвороби. Зовнішньо настій квіток пижма використовують для лікування гнійних ран, виразок, синців, ревматизму, корости, спазмів м'язів кінцівок та для миття голови при вошивості. Ванни з настоєм пижма використовують для лікування подагри й ревматизму. При захворюваннях шкіри, укусах бджіл використовують мазі різної концентрації (від 5 до 50 %).

Побічна дія. Препарати викликають прилив крові до органів малого тазу, що може викликати викидень у вагітних жінок.

Протипоказання. Вагітність, маленькі діти (особливо хлопчики). При резорбтивній дії відзначаються враження нирок, з боку ЦНС – гіперрефлексія з подальшою депресією.

**Пирій повзучий (*Elytrigia repens syn. Agropyron repens L.*)*
родина злакові (*Poaceae*)**

Кореневища містять полісахарид тритицин, слизи, цукри, ефірну та жирну олію, органічні кислоти, сапоніни, фенольні сполуки, аскорбінову кислоту, каротин, кремнієву кислоту.

Настій і відвар кореневища пирію повзучого мають сечогінні, відхаркувальні, пом'якшувальні, протизапальні, знеболювальні, обволікаючі, послаблюючі, жовчогінні, потогінні, кровоспинні, кровоочисні, ранозагоювальні властивості.

Застосовують у народній медицині при застудних захворюваннях, бронхіті, пневмонії, ревматизмі, захворюваннях серця,

печінки (гепатиті, цирозі), жовчних шляхів, нирок, уретри, циститі, гастриті, коліті, набряках, лихоманці, неврозі сечового міхура, жовтусі.

Відвар кореневищ та *сік свіжої трави* застосовуються як протизапальні, сечогінні, відхаркувальні засоби, що нормалізують обмін речовин при подагрі, сечокам'яній і жовчнокам'яній хворобі, захворюваннях нирок.

Побічна дія. При передозуванні може негативно впливати на нирки.

Протипоказання. Гіпотонія, гострий панкреатит з діареєю, загострення виразкової хвороби шлунка.

***Півонія незвичайна (Paeonia anomala L.) Рослина отруйна!
родина півонієві (Paeoniaceae)***

Корені півонії містять цукри, таніни, крохмаль, алкалоїди, ефірну олію, до складу якої входять метилсаліцилат, пеонін, а також саліцилову та бензойну кислоти, глікозид саліцин.

Спиртова настойка має заспокійливу дію, збільшує тривалість наркозу, має протисудомні властивості. На вегетативну нервову, серцево-судинну системи та дихання настойка півонії суттєво не впливає. Її призначають при неврастенічних станах, безсонні, вегетосудинних порушеннях різної етіології. Унаслідок лікування у хворих покращується сон, зменшується головний біль, підвищується працездатність.

Побічна дія. Рослина отруйна! Слід витримувати дози, застосовувати з обережністю.

Протипоказання. Вагітність, лактація, діти до 12 років. З обережністю призначати чоловікам.

***Підбіл звичайний (Tussilago farfara L.)
родина айстрові (Asteraceae)***

Листя містить слиз, флавоноїди, дубильні речовини, аскорбінову та органічні кислоти (галову, яблучну, винну), каротиноїди, ефірну олію, ситостерин, сапоніни, піролізидинові алкалоїди.

Відвар листя має пом'якшувальну, відхаркувальну, протизапальну дію й застосовується при запаленні легень, тривалому кашлі, бронхітах, хрипоті та інших захворюваннях дихальних шляхів. Листя входить до складу *грудного* та *потогінного чаїв*. При нежитю закачують у ніздрі *сік*, вичавлений із свіжих листків.

Також сік приймають внутрішньо при туберкульозі легень та золотусі.

Зовнішньо сік зі свіжого листа підбілу (або сам листок) прикладають до гнійних ран, виразок, наривів. Використовують його для змазування й промивання тіла при гнійничкових ураженнях шкіри (підерміт).

Побічна дія. Індивідуальні алергічні реакції.

Протипоказання. Індивідуальна чутливість до речовин, що входять до складу рослини, дитячий вік до 2 років, вагітність, лактація.

***Пізньоцвіт прегарний (Colchicum speciosum Stev.)
родина мелантієві (Melanthiaceae)***

Бульбоцибулини містять колхіцинові алкалоїди: колхамін, колхіцин, колхіцеїн, колхікозид, глікоалкалоїди, ряд колхіцинових алкалоїдів: Н, С, Е, В та ін., флавоноїди, вуглеводи, фітостерини, кислоти ароматичного ряду.

Препарати пізньоцвіту в народній медицині використовували для лікування ревматизму, подагри, невралгії.

Науковий інтерес до цієї рослини обумовлений здатністю колхіцину порушувати та затримувати розділення клітинного ядра. Препарат *колхамін* застосовують при злоякісних пухлинах у випадках, що не підлягають хірургічному втручанню. Для лікування раку шкіри використовують 0,5 % *колхамінову мазь*.

Побічна дія. При прийомі колхаміну можуть з'явитись нудота та блювота. При передозуванні можливе сильне пригнічення кровотворення. Можливі також понос та тимчасова алопеція (повне або часткове випадіння волосся). При появі домішок крові в блювотних масах та дьогтьоподібного випорожнення лікування припиняють та проводять гемостатичну терапію. У процесі лікування періодично необхідно проводити дослідження калу на скриту кров.

Протипоказання. Лейкопенія, тромбоцитопенія, анемія, вагітність, лактація.

***Пілокарпус яборанді (Pilocarpus jaborandi Holmes.)
родина рутові (Rutaceae)***

Листки яборанді містять суміш алкалоїдів у кількості 0,35–1 %, основним з яких є пілокарпін, а також ізопілокарпін, яворин, псевдопілокарпін та ін.

Пілокарпину гідрохлорид використовують для зниження внутрішньоочного тиску. Під його дією відбувається звуження зіниці, розширення щілин передньої камери ока та розтягнення фонтанового простору, що призводить до зниження внутрішньоочного тиску, тому призначається при глаукомі, гіперемії очей, гіперсекреції слъзових залоз, порушеннях акомодатції, судомах повік. Рослина входить до складу препарату *окулохеель*.

Побічна дія. Яборанді – дуже отруйна рослина, пілокарпін збуджує м-холінореактивні системи. Симптомами отруєння є нудота, підвищене слюно- та потовиділення (профузний піт), пронос, брадикардія, порушення серцевого ритму та дихання, головний біль.

Протипоказання. Індивідуальна чутливість до речовин, що входять до складу рослини, діти віком до 12 років, вагітність, лактація. Застосування рослини необхідно проводити під контролем лікаря.

Плакун верболистий (Lythrum salicaria L.)*
родина плакунові (Lythraceae)

Трава містить поліфенольні сполуки – флавоноїди, фенолкарбонові кислоти, дубильні речовини, антоціани, а також вітамін С, макро- й мікроелементи, ефірну олію. *Коріння* – дубильні речовини, сапоніни.

Препарати плакуна мають противірусні (як щодо вірусу грипу, так і щодо вірусу герпесу) властивості, а також антисептичну, протизапальну, в'яжучу, ранозагоювальну, заспокійливу й загальнозміцнювальну дію. Застосовують при вірусних захворюваннях, при захворюваннях верхніх дихальних шляхів, при порушеннях роботи шлунково-кишкового тракту (діарея, дизентерія, хронічний коліт і ентероколіт, болі в шлунку й кишечнику). Як антидот при отруєннях алкалоїдами й солями важких металів. У тибетській медицині використовують як протисудомний і заспокійливий засіб. Зовнішньо – при запальних захворюваннях ротової порожнини і захворювань шкіри.

Побічна дія. При передозуванні можливе підвищення артеріального тиску, алергічні реакції.

Протипоказання. Гіпертонічна хвороба, атеросклероз, схильність до тромбоемболії, підвищене згортання крові. Не рекомендується в похилому віці, при атонічних та старечих запорах. Перед застосуванням у вагітних та жінок-годувальниць, а також у дітей необхідна консультація лікаря.

**Плаун-баранець (*Lycopodium selago L.*)
родина баранцеві (*Huperziaceae*)**

Трава містить алкалоїди, основними з яких є лікоподин, селадіт і псевдоселадіт, а також флавоноїди, тритерпеноїди, смоли, пектинові речовини, слиз, цукри, білкові та мінеральні речовини.

Баранець здавна використовують у народній медицині як заспокійливий, знеболювальний, проносний і блювотний засіб, але через значну токсичність препаратами з цієї рослини самостійно користуватися не рекомендується.

Траву баранцю застосовують у вигляді *відвару* для лікування хворих на хронічний алкоголізм. Дія ґрунтується на виробленні негативної умовної реакції на алкоголь у зв'язку з неприємними реакціями, що викликає препарат. Прийом *відвару баранцю* сприяє слиновиділенню, пітливості, зниженню артеріального тиску, зміні пульсу, загальний обтяжливий стан, сильну нудоту, що посилюється при прийомі алкоголю й курінні тютюну. При поєднанні прийому алкоголю й відвару баранцю формується відраза до алкоголю.

Побічна дія. При отруєнні – нудота, блювота (або часті позиви на блювоту), головний біль, запаморочення, відчуття оніміння язика та важкість у тілі. У важких випадках – мерехтлива аритмія серця, непритомність, колапс.

Протипоказання. Важкі захворювання серцево-судинної та нервової систем, грижа, гемороїдальні кровотечі, вагітність та вигодовування грудьми, люди, старші 60 років.

**Плющ звичайний (*Hedera helix L.*) *
родина аралієві (*Araliaceae*)**

Листя плюща містить тритерпенові сапоніни, похідні хедерагеніну, олеанолової кислоти, байогеніну; органічні кислоти, флавоноїди, кумарини, дубильні речовини, серед мікроелементів переважає йод.

З листя плюща отримують препарат *проспан* для лікування кашлю та полегшення дихання при захворюваннях верхніх дихальних шляхів (кашель, бронхіт, бронхіальна астма, коклюш, особливо в дітей). У європейській медицині застосовують *відвар листя* плюща при хронічних запальних захворюваннях бронхів як протимікробний засіб.

Побічна дія. Алергічні реакції, нудота, зрідка – біль в епігастральній області.

Протипоказання. Індивідуальна чутливість до компонентів препарату, вагітність, лактація.

**Подорожник блошиний (*Plantago psyllium L.*)*
родина подорожникові (*Plantaginaceae*)**

Насіння містить слиз, білкові речовини, жирну олію. *Трава* – полісахариди, тритерпенові сапоніни, монотерпенові алкалоїди, а також каротиноїди, флавоноїди, дубильні речовини, іридоїдні глікозиди (аукубін).

Насіння діє як протизапальний, пом'якшувальний, послаблювальний засіб. При хронічних запорах його вживають цілим, запиваючи великою кількістю теплої води. У вигляді *слизу* вживають внутрішньо як обволакуючий засіб при колітах, зовнішньо – як пом'якшувальні та болезаспокійливі припарки. Свіжу траву використовують для отримання *соку*, який застосовують у вигляді препарату, *сік подорожника* (суміш соків подорожника блошного та подорожника великого 1:1) для лікування захворювань ШКТ, таких, як гастрити, ентерити, гострі та хронічні коліти. У поєднанні з сульфаніламідними препаратами й антибіотиками призначають для лікування хронічної дизентерії.

Побочна дія. Можливі алергічні реакції, при застосуванні соку – печія.

Протипоказання. Сік протипоказаний при гастроезофагеальній рефлюксній хворобі, у тому числі рефлюкс-езофагіт, підвищеній кислотності шлункового соку, виразці шлунку та дванадцятипалої кишки.

**Подорожник великий (*Plantago major L.*)*
Подорожник ланцетолистий (*Plantago lanceolata L.*)*
родина подорожникові (*Plantaginaceae*)**

Листя подорожника містять глікозид аукубін, флавоноїди, полісахариди, гіркі, дубильні й пектинові речовини, гідроксикоричні кислоти (хлорогенова і неохлорогенова), вітаміни С і К, каротин, холін, сапоніни.

Препарати з подорожника мають відхаркувальну, протизапальну, знеболювальну, кровоспинну, ранозагоювальну, бактеріостатичну й протиалергічну, тонізуючу дії, підвищують

секреторну функцію ШКТ, збуджують апетит, сприяють підвищенню гемоглобіну в крові, позитивно діють при гострих шлунково-кишкових захворюваннях (гастритах, ентероколітах), виразках шлунка й дванадцятипалої кишки як ранозагоювальний засіб.

Консервованій у спирті *сік подорожника* – ефективний відхаркувальний засіб, особливо при коклюші й туберкульозі.

Екстракт рослини має протисклеротичну дію, знижує вміст холестерину в крові.

Розтерте листя подорожника прикладають до ран, фурункулів, набряків унаслідок удару, при запаленнях шкіри, укусах комах.

Побічна дія. Індивідуальні алергічні реакції, можливі диспепсичні явища.

Протипоказання. Гіперацидні гастрити, виразкова хвороба шлунка з підвищеною кислотністю, схильність до тромбоутворення.

Подорожник яйцеподібний (Plantago ovata Forssk.)*
родина подорожникові (Plantaginaceae)

Трава містить слиз, каротиноїди, аскорбінову кислоту, вітамін К, гіркоти, дубильні речовини. *Листя* містить глікозиди (аукубін), сліди алкалоїдів. *Насіння* містить слиз, жирну олію, стероїдні сапоніни та ін.

Насіння застосовують як послаблюючий засіб при спастичних та атонічних закрепках, у вигляді *слизу* – як обволакаючий засіб при хронічних колітах, місцевих запаленнях, проносах, у дієтичному харчуванні пацієнтів з метаболічним синдромом.

Побічна дія. Див. «*Подорожник блошний*»

Протипоказання. Див. «*Подорожник блошний*»

Подофіл щитковидний (Podophyllum peltatum L.)
родина барбарисові (Berberidaceae)

Кореневища та корені містять смолу – подофілін (4–8 %), до складу якої входять розчинені лігнани, флавоноїди та глікозиди.

Галенові препарати мають послаблюючу та жовчогінну дію, пригнічують діяльність ЦНС, викликають порушення рухової активності, прискорення дихання, при введенні в субтоксичних дозах – судоми. Важливою є цитотоксична активність подофіліну.

Подофілін використовують при папіломатозі сечового міхура та папіломах горлянки та як сильний послаблюючий препарат.

Конділін НСА та подофілотоксин застосовують зовнішньо для лікування кондилом. Препарати виявляють цитостатичну, антивірусну, муміфікуючу дію.

Побічна дія. При введенні в сечовий міхур можливий біль внизу живота, печіння в області сечового міхура, розлади сечовипускання (збільшення частоти та біль).

Протипоказання. Вагітність, лактація, дитячий вік до 12 років, підвищена чутливість до подофіліну (подофілотоксину).

Полин гіркий (Artemisia absinthium L.)*
родина айстрові (Asteraceae)

Трава полину містить гіркі глікозиди абсинтин і анабсинтин, ефірну олію, смоли, білкові речовини, дубильні речовини, каротиноїди, аскорбінову кислоту, вітамін К, солі органічних кислот, крохмаль.

Діючі речовини полину подразнюють закінчення смакових рецепторів, рефлекторно активізують секреторну функцію травного каналу. Провідну роль при цьому відіграє абсинтин.

Абсинтин – гіркий на смак глікозид, що стимулює функцію залоз травного каналу, підвищує секрецію жовчі, панкреатичного й шлункового соку. У великих дозах збуджує ЦНС з наступним пригніченням її дії. *Настой, настойки та екстракти* застосовують як гіркоти, що збуджують апетит, як тонізуючі засоби для посилення діяльності органів травлення.

Препарати полину також вживають при легеневих, кишкових та гемороїдальних кровотечах завдяки їх кровоспинній дії. У помірних дозах полин виявляє заспокійливу дію при безсонні, постійному запамороченні, а також при кишкових спазмах.

Побічна дія. При тривалому застосуванні може спостерігатись легке отруєння, у важких випадках воно супроводжується явищами центрального характеру з галюцинаціями та судомами. Між курсами застосування полину обов'язково робити перерву до 2 місяців.

Протипоказання. Підвищена секреція шлунка, виразка шлунка, рефлюкс-езофагіт, малокрів'я, вагітність.

Помідор їстівний (Lycopersicon esculentum Mill.)
родина пасльонові (Solanaceae)

Плоди містять велику кількість калію, каротиноїди, вітаміни Р, В₁, В₂, В₃, В₆, К, РР, багато аскорбінової кислоти, цукру, пектинові

речовини, пурини, клітковину, азотисті речовини, алкалоїди, цитринову та яблучну кислоти, магній, залізо, мідь, йод.

Помідор має полівітамінну, ранозагоювальну активність, регулює обмінні процеси та діяльність ШКТ, посилює видільні функції нирок. У народній медицині *свіжі* плоди та *томатний сік* вживають для профілактики та лікування авітамінозів, різних видів порушень обміну речовин в організмі, при захворюваннях серцево-судинної системи та ШКТ. *Свіжий томатний сік* – ефективний засіб при лікуванні виразкової хвороби шлунку та кишечника.

Побічна дія. Індивідуальна алергічна чутливість.

Протипоказання. Консервовані, мариновані, квашені помідори не рекомендують при захворюваннях шлунка та кишечника, серцево-судинної системи, нирок.

Померанець гіркий (Citrus aurantium L.)*
родина рутові (Rutaceae)

Плоди містять вуглеводи, органічні кислоти (лимонну, яблучну, саліцилову, галову), глікозиди (гесперидин, ізогесперидин та ін.), що мають Р-вітамінну активність. У *листі, пагонах та незрілих плодах* міститься ефірна олія (петигренова померанцева олія). Також отримують ефірну олію з *квіток* (неролієва олія) та зі *шкірки зрілих плодів* (померанцева олія).

Препарати померанцю застосовують з лікувальною метою як заспокійливий засіб при нервових розладах (для зниження дратівливості, підвищеної нервової збудливості, відчуття страху, неврастенічних станів, порушень сну та ін.). Крім того, плоди та шкірку померанця гіркого використовують у складі *препаратів*, що збуджують апетит і сприяють травленню. *Препарати* рекомендують при анеміях, гіповітамінозах, порушеннях обміну речовин, а також при хронічних запалювальних процесах та для зменшення побічної дії після приймання антибіотиків.

Померанцеву олію вивчають як засіб для усунення симптомів атеросклерозу, застосовують при артеріальній гіпертензії, мігрені, пароксизмальній судомній активності м'язів, сприятливо впливає на ендокринну та серцево-судинну систему.

Померанець входить до складу *БАДів* для зниження ваги – знижує апетит, підвищує розкладання жиру, виробництва *препаратів* (*капсул, таблеток*) для лікування захворювань шлунка, вітрогонних, послабляючих, настойки підвищують апетит, посилюють

виділення шлункового соку, покращують травлення. Ефірну олію додають до *мазей*. Плоди померанцю також використовують як *смакову добавку (корігент)* до різних лікувальних препаратів, шкірка входить до складу *готової аптечної настоянки* як ароматична гіркота.

Побічна дія. Алергічні реакції.

Протипоказання. Не рекомендується людям із слабкою імунною системою, вагітним та годуючим жінкам, дітям, а також при індивідуальній чутливості.

**Портулак городній (*Portulaca oleraceae* L.)
родина портулакові (*Portulacaceae*)**

Для лікування використовують *траву та насіння*. *Надземна частина* рослини містить білки, значну кількість вітамінів А, К та С, алкалоїди, глікозиди, мінеральні солі, жири, цукри, слизисті та смолисті речовини, органічні кислоти, *насіння* – жирну олію, до складу якої входять лінолева, олеїнова, пальмітинова та інші кислоти.

Рослина має сечогінні, вітамінні, протизапальні, бактерицидні властивості. *Екстракт* діє на судини подібно до норадреналіну. У народній медицині *свіже листя зі стеблами* портулаку вживають у їжу при авітамінозах, як загальнозміцнюючий засіб для ослаблених хворих, при захворюваннях печінки, нирок, дизентерії, артритів. Зовнішньо *насіння* портулаку застосовують у вигляді примочок при захворюваннях шкіри.

Побічна дія. Індивідуальні алергічні реакції, можливе підвищення артеріального тиску.

Протипоказання. Гіпертензія (підсилює серцеву діяльність і підвищує артеріальний тиск при значному звуженні кровонесних судин), порушення обміну сечової кислоти, подагра.

**Приворотень звичайний (*Alchemilla vulgaris* L.)*
родина розові (*Rosaceae*)**

Трава містить фітостерини, флавоноїди різних груп (антоціани, катехіни та ін.), кумарини, жирні кислоти, ліпіди, похідні фенолкарбонових кислот, вітаміни, мінеральні солі.

Препарати використовують як в'яжучий і сечогінний засіб: внутрішньо – при порушеннях травлення шлунка, проносах, здутті кишечника у в'ялій перистальтиці кишківника, набряках та діабеті, зовнішньо – як протизапальний і антисептичний засіб, при хворобах жіночих статевих органів (білі, надмірні менструації, зниження

функції яєчників), запаленні очей, укусах комах, нежиттю й кровотечах з носа, а також для лікування гнійних ран. *Настій* використовують як протизапальний, кровоспинний та антисептичний засіб.

Побічна дія. При передозуванні або тривалому курсі лікування може призвести до порушень перистальтики кишечника. У випадку діареї рекомендується тимчасово припинити застосування препаратів.

Протипоказання. Індивідуальна чутливість.

***Ратанія трьохтичинкова (крамерія)*
(Krameria triandra Ruiz et Pavon)*
*родина крамерієві (Krameriaceae)***

Корені містять дубильні речовини (ратано-дубильна кислота), крохмаль, цукри, слиз.

Препарати коренів ратанії (*порошок, відвар, настойка, екстракт, гомеопатичні засоби*) мають виражену дубильну дію. Їх рекомендують застосовувати при запаленнях шлунка і кишечника, проносах. Зовнішньо застосовуються при запаленнях ясен і ротової порожнини. Препарати ратанії мають дію аналогічну дії препаратів з іншої ЛРС, що містить дубильні речовини (кореневища перстачу, змійовика, кореневища та корені родовика). Використовують також у гомеопатії (зовнішньо й внутрішню) при болісних і мокнучих гемороїдальних вузлах і тріщинах заднього проходу, а також при запаленнях ротової порожнини різної етіології.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції.

Протипоказання. Індивідуальна чутливість. Перед застосуванням у вагітних і жінок-годувальниць, а також у дітей потрібна консультація лікаря.

***Раувольфія зміїна (Rauwolfia serpentina Benth.)*
Раувольфія блювотна (Rauwolfia vomitoria Afz.)
Раувольфія сірвата (Rauwolfia canescens L.)
*родина кутрові (Apocynaceae)***

Основними БАР видів різних видів раувольфії є індольні алкалоїди. *Кора коренів* містить алкалоїдів удесятеро більше, ніж деревина. Основними БАР вважаються резерпін, ресцинамін, аймалін, серпентин.

З алкалоїдів раувольфії резерпін та ресцинамін мають переважно гіпотензивний та седативний ефекти, а серпентин та аймалін виявляють антиаритмічну активність.

Препарати *адельфан*, *кристепін*, *бринердин* та ін. призначають при гіпертонії, психоневрозах. *Ресцинамін* і препарати *канесцин*, *реканесцин* діють гіпотензивно, подібно до резерпіну, але без побічних ефектів. Дія резерпіну розвивається повільно, і гіпотензивний ефект зберігається тривалий час. Гіпотензивний ефект пов'язаний зі зменшенням серцевого викиду крові, зі зменшенням загального периферичного опору судин, а також з наявністю пригнічуючого фактору препарату на пресорні центри.

Побічна дія. При передозуванні та підвищеній чутливості можуть спостерігатися гіперемія слизових оболонок очей, шкіряні висипи, біль у шлунку, діарея, брадикардія, слабкість, запаморочення, задишка, нудота, блювота, кошмарні сновидіння. При тривалому застосуванні можливі явища паркінсонізму. При курсовому лікуванні у хворих на психічні захворювання може розвиватися відчуття тривоги, стійке безсоння, депресивні стани. У хворих з бронхіальною обструкцією резерпін маже викликати гострий напад бронхоспазму (усувають за допомогою атропіну).

Протипоказання. Важкі органічні серцево-судинні захворювання з явищами декомпенсації й вираженою брадикардією, нефросклероз, церебральний склероз, виразкова хвороба шлунку та дванадцятипалої кишки, вагітність.

Ревінь тангутський (Rheum palmatum L. var tanguticum Regel.)*
родина гречкові (Polygonaceae)

Корінь ревеню містить антраценпохідні, дубильні речовини, смоли, полісахариди та ін.

Препарати ревеню (*порошок ревеню*, *таблетки ревеню*, *екстракт ревеню сухий*) застосовують як проносні або в'яжучі засоби. Завдяки присутності дубильних речовин у малих дозах препарати виявляють в'яжучу дію, зменшують перистальтику кишечника. У великих дозах – виявляють послаблюючу дію.

У гомеопатії використовується *сухе коріння* яке призначають дітям під час прорізування зубів, кислій діареї, дорослим – при гастритах з підвищеною кислотністю.

Побічна дія. Можливі блювота, біль у животі, тенезми, приплив крові до органів малого тазу (при передозуванні). При тривалому застосуванні можлива втрата електролітів (особливо калію). Слід зауважити, що при прийманні препаратів ревеню піт, сеча та грудне молоко забарвлюються в жовтий колір (хризофанова кислота).

Протипоказання. Гострі запалювальні захворювання ШКТ, непрохідність кишечника, геморої, болі в животі невизначеної етіології, вагітність. Не рекомендується застосовувати для дітей до 12 років.

Редька посівна (редька городня) (Raphanus sativus L.)
родина капустяні (Brassicaceae)

Коренеплід редьки містить вуглеводи, азотисті речовини, жири, сольні речовини, ферменти, лізоцим, фітонциди і вітаміни В₁, і С, ефірну олію та ін.

Сік редьки (або *сік редьки з медом* у співвідношенні 1:1) застосовують при коклюші, катарі верхніх дихальних шляхів, бронхітах як відхаркувальний, антисептичний, протизапальний засіб.

Зовнішньо *сік* застосовують для розтирань з метою зменшення болю при ревматизмі, подагрі, міозитах, невритах, радикуліті, невралгіях.

Сірчиста ефірна олія стимулює екскрецію шлункового соку, підвищує мікроциркуляцію в стінках шлунка й кишечника, покращує трофіку тканин ШКТ. Завдяки рафанолу й сірчистій олії *препарати редьки* посилюють жовчоутворення й виділення жовчі з жовчного міхура у кишечник, що важливо при лікуванні холециститів та профілактики жовчно-кам'яної хвороби.

Побічна дія. Можлива подразнююча дія на слизову оболонку шлунка, алергічні реакції.

Протипоказання. Протипоказана редька при виразці шлунка та дванадцятипалої кишки, ентеритах і колітах, гастриті з підвищеною кислотністю, при загостренні хронічного панкреатиту, при гломерулонефриті.

Не рекомендують застосовувати редьку при важких захворюваннях серця, токсичному зобі, вагітності, здутті кишечника, подагрі, гепатиті, нефриті через високий вміст пуринів та ефірних олій. Її рекомендують вживати після їжі.

Рицина звичайна (Ricinus communis L.) Рослина отруйна!
родина молочайні (Euphorbiaceae)

Плоди рицини містять жирну невисихаючу олію, до складу якої входять гліцериди рицинолової та рицинозолової кислот, а також стеаринова, олеїнова, лінолева та діоксистеаринова кислоти, гліцерин та невелика кількість неомильованих речовин. У *насінні*

рицини знайдено також білкові речовини, глобуліни, альбуміни, алкалоїд рицин, безазотисті речовини, клітковина. При отриманні *рицинової олії* алкалоїд повністю залишається в жмиху.

Рицинова олія належить до легких послаблювальних засобів. Проносний ефект настає через 5–6 год після внутрішнього застосування. Рицинова олія не має подразнюючих властивостей, тому рекомендується для застосування при запаленнях травних шляхів, колітах та ін. В акушерській практиці рицинову олію використовують для стимулювання діяльності матки.

Зовнішню рицинову олію застосовують для лікування опіків, виразок, пом'якшення шкіри та ін. На основі олії готують мазі, бальзами та пасти, також входить до складу препаратів *есенціале*, *лінімент Вишневського*, *алором* та ін.

Побічна дія. У деяких випадках може викликати нудоту, рекомендують застосовувати в желатинових капсулах. Отруєння насінням супроводжується головокружінням, головним болем, сильним гастроентеритом, серцебиттям та судомами.

Протипоказання. Як проносний засіб протипоказано при непрохідності кишечника, отруєнні жиророзчинними речовинами (фосфором, бензолом та ін.), екстрактом чоловічої папороті. При хронічному запорі слід уникати застосування рицинової олії, тому що тривале використання призводить до порушення функції шлунка.

Робінія псевдоакація (акація біла) (Robinia pseudoacacia L.)
родина бобові (Fabaceae)

Квітки містять ефірну олію, фенольні речовини, флавоноїди, білки, амінокислоти, цукри, органічні кислоти (саліцилова кислота). *Кора молодих гілок* містить жирну олію, фітостерин, стигмастерин, дубильні речовини, флавоноїди.

Настойку квіток робінії звичайної застосовують у лікуванні тромбофлебіту завдяки її властивостям зменшувати згортання крові, при захворюваннях сечового міхура й нирок. Зовнішню *настойку квіток* застосовують при ревматизмі. *Відвар кори* – при загостренні гастритів та виразкової хвороби шлунка. *Настойку* – при підвищеній кислотності шлункового соку. З квіток робінії виробляють препарат *фларонін*, що виявляє гіпаозотемічну дію.

Побічна дія. Токсичний ефект препаратів робінії з насіння, кори, коренів пов'язаний з наявністю в рослині токсальбумінів робіну й фазину. Розвиває сильне запалення слизової оболонки

ШКТ, що супроводжується слизисто-кривавою блювотою. Початкова фаза отруєння характеризується збудженням, а подальші – пригніченням діяльності серцево-судинної системи.

Протипоказання. Органічні захворювання нирок, серцево-судинної системи, індивідуальна чутливість до компонентів рослини.

Родіола рожева (Rhodiola rosea L.)*
родина товстолисті (Crassulaceae)

Основні діючі речовини *кореневищ з коренями* родіоли рожевої – фенолоспирти і їхні глікозиди, також глікозиди коричневого спирту, флавоноїди, флаволігнани, монотерпени дубильні речовини, що гідролізуються, вуглеводи, органічні кислоти (щавлева, яблучна, бурштинова, лимонна), ефірна олія; мінеральні речовини, накопичує марганець.

Настойка родіоли рожевої на 40° спирті (1:1) або *настій* підвищують працездатність при фізичній і розумовій перевтомі, пам'ять і слух, ці препарати вживають при проносі, зниженні тону нусу нервової системи, загальному ослабленні після виснажливих хвороб, функціональній (психогенній) імпотенції в чоловіків. Золотий корінь поліпшує пам'ять і сприяє зосередженості уваги, усуває стресові реакції. Сировина може входити до складу БАД.

Побічна дія. Можливе підвищення артеріального тиску, алергічні реакції, гіпоглікемія, підвищена збудливість. Не слід також застосовувати в другій половині дня.

Протипоказання. Безсоння, підвищена нервова збудливість, епілепсія, органічні захворювання серцево-судинної системи, гіпертонія, гострі інфекційні захворювання, вагітність. З обережністю застосовують у літніх людей з атеросклерозом.

Родовик лікарський (Sanguisorba officinalis L.)*
родина розові (Rosaceae)

Кореневища та корені містять таніни, вільну галову й елагову кислоти, сапоніни, стерини, флавоноїди, цукри, оксалат кальцію, вітамін С.

Галенові препарати родовика лікарського (*рідкий екстракт, відвар коренів*) мають судинозвужувальні, в'яжучі, протизапальні, знеболювальні та кровоспинні властивості. Згубно впливають на найпростіші організми, кишкову, черевнотифозну, паратифозну, дизентерійну палички.

Рідкий екстракт та відвар застосовують як кровоспинний засіб при маткових та гемороїдальних кровотечах.

Побічна дія. Індивідуальні алергічні реакції, можливі запори.

Протипоказання. Родовик лікарський протипоказаний при вагітності, з обережністю призначають при гіпертонії, спазмах судин головного мозку. Препарати родовика знижують перистальтику кишечника, тому необхідно припинити їх вживання при виникненні запорів.

Роза дамаська (Rosa damascena Mill.)
родина розові (Rosaceae)

Ефірна олія з пелюсток рози містить гераніол, цитронерол, нерол, фенілетиловий спирт, коричний альдегід. Крім того з пелюсток виділили вітаміни, цукри, флавоноїди, гіркоти, антоціани, віск, жирну олію та органічні кислоти.

Застосовується *ефірна олія* як антисептичний засіб для лікування запальних захворювань слизових оболонок очей, має протизапальну, болезаспокійливу дію та прискорює регенерацію.

Пелюстки рози застосовують в народній медицині як слабкий в'язучий, обволікаючий, протипроносний і протикашльовий засіб.

Олію рози використовують зовнішньо при алергії, а також для приготування *трояндової води*, яку використовують в косметичці. В ароматерапії застосовується ефірна олія рози як антисептичний, ранозагоювальний, спазмолітичний засіб.

Настій з пелюсток рози використовують для компресів та промивань при кон'юнктивітах та інших запальних захворюваннях ока. *Екстракт з пелюсток* рози входить до складу препарату *Око дронс*.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції.

Протипоказання. Важкі ураження печінки та інших паренхіматозних органів, гострі запальні процеси жовчовивідних шляхів, вагітність, лактація, дитячий вік до 12 років, індивідуальна чутливість.

Розмарин лікарський (Rosmarinus officinalis L.)*
родина ясноткові (Lamiaceae)

Листки, квітки й молоді пагони містять ефірну олію (0,3–2 %). У *листках* є алкалоїди, урсолова й розмаринова кислоти, флавоноїди, смоли, гіркоти та ін.

Розмарин має тонізуючу дію на кровоносну й нервову системи. У народній медицині використовують при кольках у верхній частині живота, ревматизмі, подагрі, при слабкості внаслідок тривалих захворювань, перш за все при зниженому кров'яного тиску.

Використовують *розмаринове вино* й *розмаринові ванни*; їх тонізуюча дія досить ефективна, тому ніколи не слід застосовувати перед сном. *Спиртову настойку* розмарину застосовують для розтирань з метою покращення кровообігу. Державна служба охорони здоров'я Німеччини пропонує застосовувати розмарин всередину при почутті переповнення шлунку, метеоризмі, слабо виражених шлунково-кишкових кольках та спазмах жовчного міхура та протоків; зовнішньо – при ревматичних захворюваннях м'язів та суглобів.

Побічна дія. Препарати можуть викликати подразнення слизових оболонок.

Протипоказання. Гіпертонічна хвороба. З обережністю застосовувати при підвищеній кислотності шлунка, виразковій хворобі шлунка.

Розторопша плямиста (Silybum marianum (L.) Gaerth.)*
родина айстрові (Asteraceae)

Насіння містить флаволідгани, жирну олію, флавоноїди, алкалоїди, сапоніни, білки, вітамін К, біогенні аміни, смоли, макро- та мікроелементи.

Препарати розторопші мають гепатопротекторні, антиоксидантні, антитоксичні, гемостатичні, дезінтоксикаційні, протизапальні, ранозагоювальні, репаративні, послаблюючі, тонізуючі, холекінетичні, холесекреторні властивості, покращують процеси обміну в печінці, сприяють утворенню жовчі та її відтоку, покращують травлення.

З насіння расторопші отримують гепатопротекторні препарати – *гепабене, карсіл, легалон, силібор*.

Побічна дія. Можливий біль у ділянці печінки, при наявності каменів в жовчному міхурі або протоках необхідно починати зі знижених доз і під наглядом лікаря.

Протипоказання. Індивідуальна непереносимість, вагітність, лактація.

**Розхідник звичайний (*Glechoma hederacea* L.)
родина ясноткові (*Lamiaceae*)**

У траві розхідника виявлено ефірну олію, алкалоїди, дубильні речовини та гіркоти, холін, смоли, органічні кислоти. У листках знайдено велику кількість аскорбінової кислоти.

У науковій медицині препарати розхідника не застосовують, однак їх досить широко використовують у народній медицині як протизапальний, знеболювальний та антисептичний засіб, що прискорює загоєння ран.

Настій трави вживають для обмивань, компресів при запаленнях кон'юнктиви та рогівки, *подрібнені свіжі листки* (потовчені на тістоподібну масу) прикладають до місця запалення і таким чином прискорюють його очищення від гною.

Побічна дія. При передозуванні спостерігають пітливість, порушення серцевого ритму, посилене слиновиділення, набряк легень.

Протипоказання. Гіпертонічна хвороба, вагітність, лактація, діти до 12 років.

**Ромашка лікарська (*Chamomilla recutita* (L.) Raush.)*
родина айстрові (*Asteraceae*)**

Квітки містять ефірну олія, флавоноїди, кумарини, ситостерин, холін, каротиноїди, аскорбінову кислоту, ізовалеріанову та інші органічні кислоти, полісахариди.

Вплив препаратів ромашки на організм обумовлено комплексом фармакологічних властивостей БАР, що містяться в сировині. Препарати мають спазмолітичну, протизапальну, антисептичну, седативну й знеболювальну дію, посилюють жовчовиділення, стимулюють загоєння виразок.

Настій ромашки використовують як протизапальний, антисептичний та знеболювальний засіб при захворюваннях ротової порожнини (стоматити, гінгівіти та ін.) та ураженнях інших слизових оболонок.

Хамазулен та його синтетичні аналоги використовують при екземі, променевих ураженнях, опіках та інших захворюваннях. У парфумерії квітки ромашки застосовуються при виготовленні *живильних кремів, лосьйонів, шампуней*.

Побічна дія. У великих дозах спостерігають пригнічення ЦНС та зниження тонуусу м'язів. При застосуванні міцного відвару

з ромашки можлива блювота. Великі дози ефірної олії можуть викликати головний біль та загальну слабкість.

Протипоказання. Анацидний гастрит, обумовлений відсутністю соляної кислоти в шлунку та захворювання, що виникають на цьому фоні – виразкова хвороба шлунка та дванадцятипалої кишки; непереносимість компонентів, особливо ефірної олії.

***Ромашка римська (Chamaemelum nobile (L.) All.)*
родина айстрові (Asteraceae)***

Квітки містять ефірну олію, флавоноїди, кумарини, полісахариди та ін.

Препарати ромашки римської застосовують внутрішньо (чай, настої, відвари) як протизапальний, спазмолітичний, вітрогонний та дезінфікуючий засіб при захворюваннях верхніх дихальних шляхів, шлунка та кишечника. Зовнішньо – для полоскань при запаленнях слизових рота, горла, у вигляді компресів, ванн – при захворюваннях шкіри, як сидячі ванни та оросіння – у гінекологічній практиці. Ефірну олію ромашки римської широко застосовують в ароматерапії. За дією й показаннями близька до ромашки аптечної.

Побічна дія. Алергічні реакції.

Протипоказання. Індивідуальна чутливість.

***Рускус шипуватий (Ruscus aculeatus L.)*
ролина спаржеві (Asparagaceae)***

Кореневище містить сапоніни (рускогеніни), флавоноїди (рутин), полісахариди, мінеральні речовини та ін.

Спиртовий екстракт кореневищ, а також рускогенін застосовуються для нормалізації венозного й периферійного кровотоку, зокрема звужують венозні судини, зміцнюють венозні стінки, знижують проникність і хрупкість капілярів, зменшують утворення тромбів. Препарати рускусу у вигляді *мазей і супозиторіїв та ін.* використовуються для зменшення відчуття болю, важкості, судом, спазмів нижніх кінцівок, зняття зуду, набряків, при геморої, передменструальних станах та ін. Є відомості, що препарати рускусу можуть бути використані при дихальних порушеннях та при хворобі Альцгеймера.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції, дискомфорт у шлунку (рідко).

Протипоказання. Індивідуальна чутливість, підвищений артеріальний тиск, захворювання нирок у стадії загострення. При вагітності чи лактації потрібна консультація лікаря.

Рута запашна (Ruta graveolens L.)
родина рутові (Rutaceae)

Трава рути містить алкалоїди, ефірну олію, флавоноїди, фурукумарини, акроніцин, гравеолонову кислоту, смолисті та інші речовини.

Настій трави рути має виражені капілярозміцнювальні властивості, зменшує біль при спазмах гладких м'язів шлунка, кишечника, жовчовивідних, сечовивідних шляхів та периферичних судин з одночасним підвищенням тонуусу гладких м'язів матки.

В індійській медицині руту застосовують як стимулюючий, антисептичний та абортивний засіб. У китайській медицині рослину застосовують як спазмолітичний засіб і призначають при головному болю, пов'язаному зі спазмом судин, як заспокійливе, при пневмонії, аменореї. В Австрії використовують листя, зібране до цвітіння, та траву в період цвітіння при захворюваннях серця (особливо при підвищеному серцебитті), при неврозах, подагрі. *Чай з трави* рути сприятливо діє на жінок у клімактеричний період. У Німеччині та Польщі траву рути застосовують як спазмолітичний засіб, а також при атеросклерозі.

Побічна дія. При отруєнні великими дозами рослини спостерігають набряк язика, гостра шлунково-кишкова розлада, утруднене дихання, брадикардію. Зовнішнє застосування рути може викликати опіки. Лікування препаратами рути необхідно проводити під наглядом та контролем лікаря.

Протипоказання. Вагітність, лактація, дитячий вік до 12 років.

Рутка лікарська (Fumaria officinalis)*
родина руткові (Fumariaceae)

Трава містить алкалоїди (фумарин), дубильні й гіркі речовини, ефірну олію, смоли, фенолкарбонові кислоти, фруктові кислоти (фумарова, бурштинова, гліколева, яблучна, лимонна, вітаміни С і К, мінеральні речовини).

Настой й настойку трави рутки застосовують як спазмолітичний, знеболювальний, жовчогінний, сечогінний засіб, що стимулює перистальтику кишечника. Зовнішньо застосовують

свіжий сік при висипах на шкірі різної етіології. При пригнічених станах (депресії), істерії, виразковій хворобі шлунка, захворювання гепато-біліарної системи, метеоризмі, захворюваннях верхніх дихальних шляхів і серця застосовують рутку в поєднанні з іншими рослинами в складі *лікарських зборів*.

Побічна дія. У великих дозах викликає колікоподібні болі в животі, пронос, збільшується сечовиділення.

Протипоказання. Вагітність, лактація, гіпертонічні кризи, гастрити з підвищеною секрецією. Слід вживати після консультації з лікарем через можливу токсичну дію.

Сабаль дрібнопильчастий (Serenoa repens (Bartr.) Small. або Serenoa serrulata (Michx.) Nichols.)*
родина пальмові (Palmaceae)

Плоди сабалу містять велику кількість жирної олії, ефірну олію, каротиноїди, ферменти, дубильні речовини, цукри та ситостерин.

Екстракт з плодів пальми сабалу має антиандрогенну дію, пригнічує активність 5-а – редуктази та ароматази, які відіграють важливу роль в етіопатогенезі доброякісної гіперплазії передміхурової залози (ДГПЗ). Під впливом *ліпофільного екстракту* сабалу зменшуються дізуричні явища: підвищується об'ємна швидкість сечовипускання, усувається полакіурія, ніктурія, зменшується об'єм залишкової сечі.

Побічна дія. Індивідуальні алергічні реакції.

Протипоказання. Підвищена чутливість до препаратів суниць, що супроводжується алергічними проявами (найчастіше кропивниця), протипоказана при гастриті з підвищеною кислотністю, при вагітності.

Сухоцвіт багновий (Gnaphalium uliginosum L.)*
родина айстрові (Asteraceae)

Трава містить флавоноїди, дубильні речовини, каротиноїди, ефірну олію, терпеноїди, смоли, фітостерин, аскорбінову кислоту, слідові кількості алкалоїдів.

Настій і відвар виявляють судинорозширюючу та гіпотензивну дію, уповільнюють ритм серцевих скорочень, їх використовують при початкових стадіях гіпертонічної хвороби. *Олійні витяжки* виявляють антибактеріальну та ранозагоювальну дію, тому вони

ефективні при лікуванні ран, опіків, свищів, трофічних виразок (дія обумовлена каротиноїдами).

Побічна дія. Індивідуальні алергічні реакції.

Протипоказання. Сухоцвіт протипоказаний при артеріальній гіпотензії, тромбофлебії.

Терен степовий (Prunus spinosa subsp. stepposa Kotov.)
Терен молдавський (Prunus spinosa subsp. moldavica Kotov.)
родина розові (Rosaceae)

До складу *плодів* входять цукри, яблучна кислота, дубильні та ароматичні речовини, вітамін С. *Насіння* терну містить жирну олію, глюкозид амігдалін. Насіння може слугувати сировиною для одержання жирної олії, замітника мигдалевої олії.

Плоди, квітки й кора терну мають в'яжучі та адсорбуючі властивості, тому їх застосовують при висипах на шкірі, масових фурункулах. *Квітки* терну корисні й при різних хворобах печінки, регулюють перистальтику кишечника та є м'яким проносним засобом.

Корені, кора й молода деревина мають протигарячкові та потогінні властивості. Верхній шар кори терну рекомендують прикласти при рожистих запаленнях шкіри.

Листки терну рекомендують як сечогінний і проносний засіб. *Відвари з коренів і листків* використовують для полоскання ротової порожнини при захворюванні зубів і ясен.

Побічна дія. Можливі індивідуальні алергічні реакції.

Протипоказання. Індивідуальна чутливість до компонентів препарату.

Термопсис ланцетовидний (Thermopsis lanceolata R. Br.)*
родина бобові (Fabaceae)

Трава містить алкалоїди, а також дубильні речовини, сапоніни, флавоноїди, смоли, слизи, сліди ефірної олії, аскорбінову кислоту.

Насіння є основним джерелом для отримання цитизину.

Препарати трави термопсису використовують як відхаркувальний засіб практично для всіх вікових груп. *Екстракт термопсису сухий, таблетки від кашлю, суха мікстура від кашлю для дорослих, настій трави* в терапевтичних дозах збуджують дихальний центр, а у великих – викликають блювоту, паралізують центри довгастого й головного мозку. *Кодтермопс* – комбінований препарат екстракту

термопсису з кодеїном, вживають при кашлі. *Цититон* – препарат на основі цитизину, що виявляє аналептичну дію.

Побічна дія. Можлива нудота.

Протипоказання. Підвищена чутливість до компонентів препарату, дитячий вік до 2 років. Цититон протипоказаний при вираженому атеросклерозі та гіпертензії (через його здатність підвищувати артеріальний тиск), кровотечі з крупних судин, набряку легень.

Тирлич жовтий (Gentiana lutea L.)*
родина тирличеві (Gentianaceae)

Корені тирличу містять гіркі глікозиди (амарогентин, генціопікрин), жовтий барвник (гентизин), алкалоїди, жирну олію, смолисті мінеральні й пектинові речовини, вітаміни.

Препарати тирличу (*відвар коренів, настій коренів*) покращують функціональну діяльність ШКТ, печінки; збуджують апетит, стимулюють секрецію залоз шлунка, посилюють моторику кишечника, мають антисептичну, протизапальну, жовчогінну дію, посилюють скорочення серця.

Галенові препарати тирличу застосовують при ахілії, відсутності апетиту, диспептичних розладах, анемії, гепатиті, холециститі, гастриті, артритах різного походження, захворюваннях селезінки, запорах, метеоризмі, застудах, як жарознижувальний засіб. Сприяють загоєнню ран і виразок.

Побічна дія. При тривалому застосування можливі розлади з боку шлунково-кишкового тракту.

Протипоказання. Виразкова хвороба шлунку та дванадцятипалої кишки, гастрит, гіпертонія, вагітність, лактація.

Тис європейський (тис ягідний) (Taxus baccata L.)
родина тисові (Taxaceae)

Основна діюча речовина *кори* тису – доцетаксел – є сумою різних алкалоїдів, а також містяться алкалоїди – мілосеїн, ефедрин, глікозид таксикантин.

Доцетаксел застосовують для лікування раку молочної залози (місцево поширеного чи метастатичного), недрібноклітинного раку легень (місцево поширеного чи з метастазами), у т.ч. при неефективності терапії іншими протипухлинними засобами антрациклінового ряду, раку яєчників з метастазами, злоякісних пухлин голови та шиї.

Побічна дія. Нудота, блювота, сильна слинотеча, біль у животі, пронос, часте виділення сечі. При важкому отруєнні – збудження, тремтіння кінцівок, судоми, симптоми порушення серцевої діяльності та дихання. Збудження змінюється пригніченням та порушенням свідомості, паралічем м'язів.

Протипоказання. Протипоказаний при підвищеній чутливості до доцетакселу, нейтрофілопенії, виражених порушеннях функції печінки, при вагітності та в період годування грудьми.

Тис тихоокеанський (Taxus brevifolia Nutt.)
родина тисові (Taxaceae)

Кора тису містить алкалоїди, основним з яких є паклітаксел, поліфенольні сполуки, макро- та мікроелементи тощо.

Паклітаксел застосовують як препарат першої лінії для лікування раку яєчників. Крім того, як препарат другої лінії – для лікування метастатичного раку яєчників, метастатичного раку молочних залоз, якщо стандартна терапія препаратами антрациклінового ряду протипоказана або виявилася неефективною. Паклітаксел у комбінації з цисплатином використовується для лікування недрібноклітинного раку легень у разі неможливості застосування хірургічних методів і (або) променевої терапії.

Побічна дія. Нудота, блювота, сильна слинотеча, біль у животі, пронос, часте виділення сечі. При важкому отруєнні – збудження, тремтіння кінцівок, судоми, симптоми порушення серцевої діяльності та дихання. Збудження змінюється пригніченням та порушенням свідомості, паралічем м'язів.

Протипоказання. Підвищена чутливість (у т.ч. і до поліоксолу касторової олії), виражена нейтропенія та тромбоцитопенія, порушення функції печінки, вірусні інфекції (*Herpes zoster*, вітряна віспа), порушення кістковомозкового кровотворення після попередньої хіміо- або променевої терапії, захворювання серцево-судинної системи (в т.ч. аритмія, ІХС), вагітність, годування грудьми.

Тополя чорна (Populus nigra L.)
родина вербові (Salicaceae)

Бруньки тополі чорної містять ефірну олію, сесквітерпеноїди, флавоноїди, фенологлюкозиди, органічні кислоти (бензойна, корична, кавова, галова, ферулова і яблучна), вітамін С, смоли, жирну олію тощо.

При зовнішньому застосуванні *мазь, настойка бруньок та відвар бруньок* тополі мають протизапальну, антимікробну, легку анестезуючу дію при ревматичних болях у суглобах та м'язах.

При внутрішньому застосуванні *настойка бруньок та відвар бруньок* тополі показані при захворюваннях сечовивідних шляхів.

Побічна дія. Індивідуальні алергічні реакції, подразнююча дія на паренхіму нирок.

Протипоказання. Препарати тополі протипоказані при вагітності. З обережністю застосовувати при органічних захворюваннях нирок.

Ункарія павутиниста (Uncaria tomentosa L.)
родина маренові (Rubiaceae)

Кора містить алкалоїди групи оксиіндолу, лейкоантоціанідини, поліфеноли, терпеноїди.

Екстракт і настойка кори мають високу біологічну активність та сприяють потенціюванню активності імунної системи і, перш за все клітин фагоцитарної системи.

Посилення фагоцитарної ланки імунітету якраз й є одним з вірогідних механізмів імуномодулюючої дії цієї рослини, іншим – нормалізація рівня секреції цитокінів, так званих медіаторів імунітету, що впливають практично на всі клітини організму, забезпечуючи міжклітинну кооперацію й контроль гомеостазу. Потужний імуномодулюючий потенціал цієї рослини використовують у профілактиці і в комплексному лікуванні онкологічних захворювань.

Крім того, препарати ункарії мають антиоксидантні, протизапальні, спазмолітичні, антисептичні, гіпотензивні, гепатопротекторні, жовчогінні, діуретичні та детоксикуючі властивості.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції.

Протипоказання. Трансплантація органів, вагітність, діти до 1 року. Застосування препаратів з рослини припиняють не менше, ніж за місяць до запланованої вагітності.

Фенхель звичайний (Foeniculum vulgare (var. dulce) Mill.)*
родина селерові (Apiaceae)

Плоди містять ефірну олію, а також жирну олію, білкові речовини, фурукумарини, флавоноїди та ін. *Трава* фенхелю містить

флавоноїди, глікозиди, аскорбінову кислоту, каротиноїди, вітаміни групи В та мінеральні речовини.

Настої та настойки з плодів фенхелю збуджують апетит, посилюють травлення, мають вітрогонні властивості, зменшують і припиняють судоми та кишкові кольки, посилюють менструацію, а також секрецію молока в жінок-годувальниць.

Побічна дія. В осіб з патологією ЦНС після застосування ефірної олії фенхелю можуть з'являтися галюцинації, ейфорія та деякі інші психічні порушення.

Протипоказання. Епілепсія, хіміотерапевтичне лікування, вагітність, індивідуальна чутливість.

Фіалка триколірна (Viola tricolor L.)*
Фіалка польова (Viola arvensis Murr.)*
родина фіалкові (Violaceae)

Трава фіалки польової містить флавоноїди, ефірну олію, саліцилову кислоту та метилсаліцилат, сапоніни, каротиноїди, вітамін С, таніни, слизоутворюючі полісахариди.

Настій трави фіалки застосовують як діуретичний, потогінний, протизапальний засіб при порушенні обміну сечової кислоти, пуринів, входить до складу сечогінних зборів. Ефективний при лікуванні хворих на подагру.

При лікуванні суглобів траву фіалки застосовують зовнішньо для ванн.

Побічна дія. Тривале застосування та передозування препаратів фіалки може викликати нудоту, блювоту, пронос, шкірний висип.

Протипоказання. Препарати фіалки триколірної не рекомендують застосовувати при гепатиті, гострому гломерулонефриті.

Хамеріон вузьколистий (Epilobium (Chamerion) angustifolium L.)
родина кипрейні (Onagraceae)

Листки та трава містять дубильні речовини, флавоноїди, алкалоїди, глюкозиди, пектинові речовини, фенолкарбонові кислоти, аскорбінову кислоту, каротиноїди, мінеральні речовини.

Настої та відвари хамеріону мають протизапальні, протимікробні, в'язучі, кровоспинні та обволікаючі властивості, завдяки чому їх використовують для лікування інфекційних захворювань статевих органів, захворюваннях дихальних шляхів, зокрема

ангіні, бронхіті, пневмонії, при захворюваннях стравоходу, дизентерії, при виразковій хворобі шлунка та дванадцятипалої кишки, гастритах тощо. Зовнішньо використовують для полоскання рота при запальних процесах та примочок на рани.

Препарат, до якого входить хамеріон, *епілобін планта* має сечогонні, протизапальні, в'язучі, антибактеріальні, капіляропротекторні та простатопротекторні властивості.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції.

Протипоказання. Індивідуальна чутливість.

Хвоц польовий (Equisetum arvense L.)*
родина хвоцеві (Equisetaceae)

Трава хвоца польового містить сапоніни, алкалоїди, флавоноїди, фенолкарбоніві кислоти, дубильні речовини, аскорбінову кислоту та каротиноїди, рослина концентрує кремній, молібден і селен.

Настій, рідкий екстракт, свіжий сік хвоца польового виявляють сечогінну, літолітичну, кровоспинну, протизапальну дію. Їх призначають при різних захворюваннях сечовивідних шляхів. Дезінтоксикаційні властивості препаратів хвоца використовують при отруєнні свинцем.

Водні галенові форми рослини (*настій, відвар*), що мають дезінфікуючі властивості, використовують для зовнішнього застосування при хронічних тривалих виразках або гнійних ранах у складі комплексних лікувальних зборів.

Побічна дія. Індивідуальні алергічні реакції, подразнююча дія на паренхіму нирок.

Протипоказання. Хвоц протипоказаний при нефритах та нефрозах, тому що може викликати подразнення нирок.

Хінне дерево (Chinchona L.)*
родина маренові (Rubiaceae)

У *корі* стовбурів, гілок і коріння міститься до 30 алкалоїдів, найважливішим з яких є хінін. Крім алкалоїдів, у корі містяться хінна й хінно-дубильна кислоти та гіркий глікозид хіновін, агліконом якого є хінна кислота та ін.

Галенові препарати (*хінне вино, хінну настойку*) використовують як тонізуючі й зміцнювальні засоби, для лікування малярії. Хінін діє також гамонтоцидно (знищує статеві форми збудника

малярії). Препарати хініну є традиційними засобами лікування хворих на малярію, особливо в тих випадках, коли спостерігають звикання збудника до інших хіміотерапевтичних засобів.

Хінін у чистому вигляді й хінідин входять до багатьох препаратів від грипу, які застосовують при високій температурі та як серцеві засоби при різних видах аритмій. Крім того, використовують при захворюваннях шлунка, викликаних недостатнім утворенням шлункового соку, і для збудження апетиту.

Побічна дія. Шум у вухах, запаморочення, підвищене серцебиття, тремор, безсоння. При ідіосинкразії до хініну навіть терапевтичні дози хініну можуть викликати еритему, кропивницю, підвищення температури тіла, маткові кровотечі, гемоглобінурійну лихоманку.

Протипоказання. Вагітність, виразки шлунка і кишечника, дефіцит ферменту глюкоза-6-фосфатдегідрогеназа гемоглобінурійна лихоманка, захворювання середнього та внутрішнього вуха, підвищена чутливість до препаратів хініну.

**Хміль звичайний (*Humulus lupulus L.*)*
родина коноплеві (*Cannabaceae*)**

Супліддя містять гірку речовину лупулін, ефірну олію, до складу якої входять мірцен, гумулен, фарнезен та ін. сполуки, алкалоїди, кумарини, флавоноїди, дубильні речовини, катехіни, фітоестрогени, аскорбінова кислота, вітаміни групи В, токоферолі та ін.

Нейротропну дію *галенових препаратів* хмелю пов'язують із наявністю в них лупуліну, що має заспокійливий вплив на ЦНС. Ці властивості використовують при підвищеному нервовому збудженні, порушеннях сну, вегетосудинній дистонії та клімактеричних розладах. Завдяки хімічному складу препарати хмелю підвищують діурез, мають протизапальні, противиразкові, капілярозміцнюючі, гіпосенсибілізуючі й знеболювальні властивості, регулюють жировий, мінеральний і водний обмін в організмі, збуджують апетит, поліпшують процеси травлення, активно впливають на процеси регенерації в епідермісі шкіри, у слизових оболонках, виявляють фунгіцидну дію, мають естрогенну активність.

Як седативний засіб застосовують *настій із суплідь* хмелю або *збори* в комплексі з іншими рослинами заспокійливої дії. *Олія хмелю* входить до складу різних препаратів проти неврозів.

Приймають при безсонні, нервовому виснаженні, вегетосудинній дистонії, клімактеричних розладах, аменореї, гіпоменструальному синдромі на ґрунті естрогенної недостатності яєчників, альгодисменореї.

Побічна дія. При передозуванні або індивідуальній чутливості до галенових препаратів хмелю можливі нудота, блювання, болі в шлунку, головний біль, відчуття загальної втомленості та слабкості.

Протипоказання. Вагітність, депресивні стани.

***Хрін звичайний (Armoracia rusticana Gaertn, Mey. et Scherb.)*
родина капустяні (Brassicaceae)**

Листя та корені містять вітаміни С, В₁, В₂, РР, полісахариди, галактуронову кислоту, тиоглікозиди, флавоноїди, сапоніни, гірчичну олію, азотисті речовини, калій, кальцій, магній, залізо, мідь, фосфор, сірку, фтор, фермент міозин, лізоцим. У листях вміст аскорбінової кислоти майже вдвічі більший, ніж у коренях, також у листях знайдено фітонциди, алілову гірчичну олію.

Корені хрону збуджують апетит, посилюють секреторну діяльність ШКТ, мають відхаркувальну, заспокійливу, бактерицидну, протицинготну, подразнюючу активність. У народній медицині корені хрону та їх *сік* використовують при захворюваннях органів дихання, анемії, водянці, для регулювання обміну речовин при захворюваннях шкіри. Листя хрону також використовують як протицинготний засіб. Зовнішньо подрібнені корені використовують у вигляді *компресів* та *втирань* як подразнюючий засіб, *настій* коренів використовують для полоскань при зубному болю.

Побічна дія. Алілова гірчична олія має різко виражену місцеву подразнюючу дію, викликає гіперемію шкіри та пекучий біль. При тривалому застосуванні може викликати опіки та гангрену. Її випаровування викликають сильний кашель та сльозоту. При прийомі внутрішньо у великих дозах може викликати тяжкий гастроентерит.

Протипоказання. Гастрити, коліти, виразкова хвороба шлунка та дванадцятипалої кишки, ентерит.

***Центелла азійська (Centella asiatica L.)**
родина селерові (Apiaceae)**

Трава містить тритерпенові сапоніни, похідні баригенолу (боамозид і браминозид), поліацетиленові сполуки, ефірну олію,

флавоноїди (рутин, кверцетин, кемпферол), алкалоїди, дубильні речовини.

Настій і настойка трави знижують втому й полегшують депресивний стан, покращують кровообіг, роботу серця, нирок і мають регулюючий вплив на діяльність центральної нервової системи. Застосовуються при серцево-судинних захворюваннях, порушеннях сну, сечокам'яній хворобі.

Галенові препарати сприяють підвищенню метаболізму клітин, збільшують гідроліз жирів і вивільнення адреналіну; застосовуються як тонізуючий та імуномодуючий засіб. Рекомендовані для усунення сексуальної слабкості, слабкій концентрації, втомі, при підвищених розумових навантаженнях, при розсіяній увазі, покращують фізичний і емоційний стан.

Препарати центелли використовуються для профілактики старечого недоумства, інсульту та інфаркту міокарду. Використовують для лікування наслідків черепномозкових травм, а також родових травм у дітей. Центеллу застосовують при лікуванні варикозного розширення вен нижніх кінцівок, геморою. Показаннями до призначення є також короткозорість, глаукома, невроз, безсоння.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції, прискорене серцебиття.

Протипоказання. Індивідуальна чутливість, вагітність, лактація, підвищена збудливість нервової системи, артеріальна гіпертензія.

Цетрарія ісландська (ісландський мох) (Cetraria Islandica L.)* родина пармелієві (Parmeliaceae)

Слані цетрарії містять вуглеводи, що розчиняються при екстрагуванні їх гарячою водою та утворюють густу драгелеподібну масу. До їх складу входить ліхенін, цукри (глюкоза, галактоза та ін.). Крім цього, містяться нафтохінон, гірка речовина цетрарин, лишайникові кислоти (протоліхестеринова, протоцетрарова, фуларопротоцетрарова й уснінова), білки, вітаміни С і В₁₂, жири, віск, камідь, пігменти.

Відвар рослини має протизапальну, пом'якшувальну й відхаркуючу дію.

Окремі лишайникові кислоти цетрарії проявляють виражену протимікробну активність. Особливо цінні уснінова та фуларопротоцетрарова кислоти, які мають сильну антибіотичну активність. Високу антибактеріальну й протигрибкову активність

проявляють також нафтохінони, що містяться в незначній кількості в слані цетрарії. Протоцетрарієва кислота – сильний імуномодулюючий засіб.

Слизи й кислоти, що містяться в лишайнику, проявляють седативну дію. Полісахариди з ісландського моху мають здатність захищати слизову оболонку дихальних шляхів від дії різних хімічних чинників.

Побічна дія. Індивідуальні алергічні реакції, диспепсичні явища.

Протипоказання. Вагітність, лактація, індивідуальна непереносимість, гастрит з підвищеною кислотністю, виразкова хвороба шлунка.

Цибуля городня (*Allium cepa* L.) родина цибулеві (*Alliaceae*)

Для лікування використовують *цибулини*, що містять азотисті речовини, цукри (глюкоза, фруктоза, сахароза, мальтоза), інулін, фітин, флавоноїди, жири, ферменти, кальцій, фосфор, сірковмісні сполуки, залишки йоду, цитринову та яблучну кислоти, каротиноїди, В₁, В₂, С, РР, а також фітонциди, ефірну олію з різким запахом, що подразнює слизові оболонки очей та носу. У *листях* міститься ефірна олія, цукристі речовини, вітаміни В₂, С, каротин, цитринова, яблучна та інші кислоти.

Цибуля має фітонцидну, вітамінну активність, антисептичні та гіпотензивні властивості. Препарати цибулі підвищують тонус та секрецію ШКТ, мають бактерицидні, послаблюючі, знеболювальні властивості, сприяють розчиненню піску та невеликих каменів при нирковокам'яній хворобі, покращують роботу серця та загальне самопочуття хворих. Тампони, змочені свіжим *соком* цибулі, використовують при запаленнях та болю у вухах. Свіжу цибулю використовують як протицинготний та дієтичний засіб, живляють у їжу при надмірному схудненні.

Побічна дія. Може викликати подразнення печінки, нирок, слизової оболонки шлунка.

Протипоказання. Гострі запальні захворювання ШКТ, серцево-судинної системи, печінки та нирок.

**Цикламен європейський (*Syclamen europaeum L.*)
родина первоцвіті (*Primulaceae*)**

Бульби цикламену містять отруйний сапонін цикламін, мулозин, циклозу, декстрозу, пентозу та полісахарид цикламозин.

Цикламен отруйний, тому препарати цієї рослини застосовують тільки місцево. Для лікування використовують *розведений сік* та *водний екстракт* зі свіжих бульб та кореневищ при головному болю застудного характеру внаслідок запалення придаткових пазух носа (гайморитів, фронтитів тощо). Препарат діє місцево на слизову оболонку носа, викликає підсилену рефлекторну секрецію у вигляді серозно-мукозних виділень уже через кілька хвилин, дія може тривати до 2 год. Після застосування препарату можливе відчуття жару в носоглотці, сльотечіння, сльозоточивість та почервоніння обличчя; хворий починає чхати, кашляти, відчуває при цьому сильний жар у тілі, що не є показом до припинення лікування.

Побічна дія. Короткочасне відчуття помірно вираженої печії в носоглотці, рефлекторна слинотеча, рідше – короткочасна сльозотеча й гіперемія шкіри обличчя; у поодиноких випадках – нетривалий головний біль у лобовій області, виділення з носа блідо-рожевого кольору внаслідок капілярного діapedезу. Випадкове попадання в очі може викликати сильне подразнення, а також явища гострого кон'юнктивіту.

Протипоказання. Кістозно-полінозний синусит, алергічні прояви слизової оболонки носа, гіпертонічна хвороба, вагітність, період лактації. Неприпустимо одночасне введення в порожнину носа з місцевоанестезуючими чи антигістамінними засобами для місцевого застосування або попереднє застосування вказаних препаратів. При необхідності допускається додаткове застосування назальних деконгенстантов (засобів, що містять епінефрин, ефедрин та ін.). При гнійних синуситах застосовують одночасно з антибіотиками.

**Цикорій дикий (*Cichorium intybus L.*)
родина айстрові (*Asteraceae*)**

Корені цикорію містять інулін, вільну фруктозу та інші вуглеводи, гіркі сесквітерпенові лактони, білкові речовини, холін, кумарини, стероли, цикорієву кислоту, аскорбінову кислоту, смолисті речовини.

Сік цикорію, отриманий зі свіжих пагонів у період бутонізації, застосовують при анемії, як засіб що заспокоїливо діє на ЦНС і стимулює роботу серця; зовнішньо – при лікуванні дерматитів, запальних захворюваннях шкіри, при діатезі в дітей.

Відвар коренів має гіпоглікемічну дію, а препарати з нього – тиреостатичну.

Настій коренів та *відвар коренів* застосовують як засоби, що покращують апетит та стимулюють процеси травлення.

Побічна дія. При тривалому застосуванні можуть значно підвищити секрецію шлункового соку та жовчі.

Протипоказання. Гастрит з підвищеною кислотністю шлункового соку, виразкова хвороба шлунка та дванадцятипалої кишки.

Цикута отруйна (Cicuta virosa L.)
родина селерові (Ariaceae)

Трава містить отруйну безазотисту речовину цикутоксин (особливо багато його в кореневищах та коренях), флавоноїди кверцетин та ізорамнетин.

Настойка трави та *мазь* з трави застосовують як зовнішній засіб при хронічних захворюваннях шкіри.

Побічна дія. Через 15–20 хв після потрапляння отрути в травний тракт розвивається головний біль, нудота, блювота, біль у животі. Характерне відчуття холоду в усьому тілі, порушення рівноваги, зниження шкірної чутливості. У міру розвитку отруєння відзначають клоніко-тонічні судоми, рясне виділення густої слини. Смерть може настати від зупинки дихання на фоні гострої серцево-судинної недостатності.

Протипоказання. Через надзвичайно сильну отруйну дію на організм слід уникати застосування цикути внутрішньо з лікувальною метою. Лікування цією рослиною необхідно проводити під контролем лікаря.

Цитронела (Cymbopogon nardus L.,
Cymbopogon winterianus Jowitt) *
родина злакові (Gramineae)

Трава містить ефірну олію, до складу якої входять альдегіди – цитраль і цитронеллаль, терпенові спирти – борнеол, гераніол, нерол, цитронеллол, ряд власне терпенів – камфен, дипентен і лімонен.

Ефірна олія має бактерицидні, противірусні, зальнозміцнювальні та імуностимулюючі властивості. Є ефективною при вегетосудинній дистонії, анемії, астенії, виснаженні, запамороченнях, сенсомоторних розладах. Покращує гостроту слуху, усуває відчуття закладеності й шуму у вухах після пірнання й отитів. Стимулює роботу органів травлення, знижує вагу, знижує апетит. Стимулює синтез статевих гормонів.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції та підвищена збудливість вегетативної нервової системи.

Протипоказання. Не застосовувати при вагітності, перезбудженні, гіпертонічній хворобі. Не наносити на гіперчутливу шкіру. Не вживати внутрішньо при гастритах, виразковій хворобі й підвищеній кислотності.

**Цмін пісковий (*Helichrysum arenarium L.*)*
родина айстрові (*Asteraceae*)**

У *квітках* цміну містяться ефірна олія, вітаміни С і В, каротин, гіркі, дубильні й фарбувальні речовини, кумарини, стероли, а також мікроелементи, залізо, мідь, алюміній, хром, марганець.

Настій і відвар квіток мають жовчогінну, сечогінну, потогінну, відхаркувальну, кровоспинну, антисептичну, знеболювальну, протиглистну й інсектицидну дію. У науковій медицині *відвар квіткових кошиків* застосовують при гострих і запальних захворюваннях печінки, жовчного міхура й жовчних шляхів (холециститах, холангітах, гепатохолециститах). Відвар цміну зменшує нудоту й болі в області печінки й жовчного міхура й знімає жовтушність шкіри.

Відвар і настій цміну стимулюють виділення жовчі й сечі, посилюють секреторну діяльність шлунка й підшлункової залози та підвищують кров'яний тиск.

Зовнішньо *відвар квіток* використовують при деяких захворюваннях шкіри.

Квіткові кошики цміну входять до складу *жовчогінних зборів*. З кошиків також виготовляють сухий, очищений від баласних речовин екстракт цміну – препарат *фламін*.

Побічна дія. При тривалому застосуванні можливі застійні явища в печінці. Ефірна олія у великих дозах може викликати депресивні стани.

Протипоказання. Гіпертонія, обтураційна жовтяниця. Унаслідок кумуляції препаратів цміну їх не рекомендують застосовувати більше, ніж 3-х місяці.

**Чага (березовий гриб) (*Inonotus obliquus* Pilat.)*
родина гименохетові (*Hymenochaetaceae*)**

Тіло чаги містить органічні кислоти, мінеральні речовини (залізо, калій, кальцій, марганець, магній, натрій тощо), клітковину, водорозчинні хромогени – похідні фенольних альдегідів, поліфеноли, оксифенолкарбонові кислоти та їх хінони, гуміподібну чагову кислоту, полісахариди, лігнін, стероїдні стеринові сполуки, тритерпенові кислоти.

Рекомендують чагу як загальнозміцнювальний та детоксикуючий засіб, що знижує ризик розвитку сезонних застудних захворювань, для корекції імунного статусу організму. Застосовують також для онкологічних хворих (новоутворення шлунка, легень та інших органів) як симптоматичний засіб у тих випадках, коли виключене хірургічне втручання та променева терапія.

Препарати чаги: *бєфунгін, настойка, гастрофунгін, екстракт чаги, чаговіт.*

При застосуванні препаратів чаги рекомендують переважно молочно-рослинну дієту, обмеження вживання тваринних жирів, виключення копчених, гострих страв.

Побічна дія. При тривалому застосуванні можливі диспептичні явища. У деяких хворих спостерігається підвищена збудливість вегетативної нервової системи.

Протипоказання. Протипоказано застосування чаги при вагітності, у період лактації. Необхідно обережно застосовувати в дитячому віці. Не можна також внутрішньовенно вводити глюкозу та застосовувати пеніцилін.

**Чайне дерево (*Melaleuca alternifolia* L.)*
родина чайні (*Theaceae*)**

З *листя* чайного дерева отримують *єфірну олію*, що містить терпінеол, цинеол, α -пінен, лімонен, дипентен.

Олія чайного дерева має антисептичні, бактерицидні, протівірусні, протигрибкові, протизапальні, імуномодулюючі, відхаркувальні, потогінні, загальностимулюючі, радіопротекторні, онкопротекторні властивості. Сприяє виведенню з організму токсинів. Усуває

неприємний запах з рота завдяки протимікробній активності. Знімає нервову напругу й неспокій. Є потужним стимулятором розумової діяльності. Ранозагоювальні властивості, протизудний ефект при укусах комах, протисеборейна дія обумовлюють використання ефірної олії в дерматології та косметології.

Застосовується при грипі, застуді, бронхітах, пневмонії, тонзиліті, синуситі, стоматиті, гінгівіті, отиті, яснах, що кровоточать, неприємному запаху з рота, циститі, уретриті, кольпіті, вагініті, молочниці, укусах комах, нервовій напрузі й неспокої, герпесі, ранах, що довго не гояться, виразках, опіках, вугровому висипі, гнійничкових запаленнях і наривах, фурункулах, дерматомікозах, екземі, укусах комах, лупі, для щоденного догляду за жирною й нечистою шкірою; як сильний дезинфікуючий засіб, що не призводить до опіків, навіть на слизистих оболонках.

Побічна дія. При передозуванні викликає алергію. Ефірна олія може викликати гіперстимуляцію нервової системи.

Протипоказання. Діти до 1 року, оскільки можлива рефлексорна зупинка дихання, вагітність, лактація, хворі з індивідуальною чутливістю.

Чай китайський (*Thea sinensis* L., syn. *Camellia sinensis* (L.) Lfze.) родина чайні (*Theaceae*)

У *листі* містяться катехін та інші поліфенольні сполуки: дубильні речовини, флавоноїди, алкалоїди (кофеїн, теофілін, теобромін та ін), ефірна олія, аскорбінова кислота, вітаміни В₁, В₂, К, Р, РР, мінеральні солі.

Поліфенольним сполукам властива Р-вітамінна активність, вони зміцнюють стінки кровоносних капілярів, сприяють збереженню їх еластичності й проникності, а також проявляють певну бактеріостатичну й бактерицидну дію.

Настій чаю містить невелику кількість вітаміну С, тіаміну, рибофлавіну, ніотинової й пантотенової кислот. *Настій* активізує діяльність ЦНС людини, м'язових тканин, серця й нирок. Він посилює обмін речовин, кровообіг, сприяє загальному координованому підвищенню функції головного мозку, забезпечуючи стан бадьорості та розумової активності. Кофеїн, що міститься в чаї, не накопичується в організмі, тому що частково знаходиться у зв'язаному стані, і тому він діє на організм м'якше, ніж кофеїн кави, що є дуже важливим при надмірному споживанні чаю.

Побічна дія. Можливі збудження, безсоння, тахікардія, аритмії, підвищення артеріального тиску, нудота.

Протипоказання. Міцний настій чаю не рекомендується застосовувати при будь-яких захворюваннях, що перебігають у важкій формі або в період загострення: виразкова хвороба шлунку, гіпертонія, лихоманка, захворювання нирок, глаукома, неврастенія, що супроводжується підвищеною збудливістю, безсонням, токсикоз вагітних.

**Часник посівний (*Allium sativum* L.)
родина цибулеві (*Alliaceae*)**

З лікувальною метою використовують *цибулини* часнику, в яких містяться азотисті речовини, кремнієва, сульфатна, фосфорна кислоти, вітаміни групи В, С, D, жири, фітостерини, полісахариди, ферменти, глюкозиди алдин та алліцин, що містять сірку, ефірна олія, яка складається з сірковмісних сполук, калій, кальцій, магній, натрій, йод, фітонциди.

Завдяки своїм фітонцидним властивостям часник має бактерицидну дію на дифтерійні палички, мікобактерії туберкульозу, стафілококи, на збудників дизентерії. Часник сильно збуджує апетит, посилює секреторну діяльність травних органів. *Водні та спиртові екстракти* часнику знижують кров'яний тиск, серцеві скорочення, уповільнюють пульс.

В медицині препарати часнику застосовують при атеросклерозі, атонії кишечника, колітах, ентеритах, для пригнічення процесів гноїння, при ангіні, ринітах, вушних хворобах, у гінекологічній та хірургічній практиках. Часник різко зменшує набряки та гноєння ран та прискорює регенерацію тканин. *Свіжою кашницею часнику* лікують виразки та рани, що довго не загоюються. *Настойку* часнику використовують для лікування нирковокам'яної хвороби та гнійних захворюваннях легень. Препарат *ревайтл* має бактерицидну, противірусну та фунгіцидну активність.

Побічна дія. Може викликати подразнення печінки, нирок, слизової оболонки шлунка.

Протипоказання. Протипоказаний при виразковій хворобі шлунка, дванадцятипалої кишки, хворобах нирок, вагітності, епілепсії, схильності до ожиріння, у стадії загострення геморою.

Чебрець звичайний (*Thymus vulgaris L.*)*

Чебрець плазкий (*Thymus serpyllum L.*)*

родина ясноткові (*Lamiaceae*)

Трава чебрецю містить ефірну олію, флавоноїди, органічні кислоти (урсолова, олеанолова), сапоніни, дубильні речовини.

Препарат *пертусин* має відхаркувальну дію при бронхітах і коклюші. *Тимол*, який отримують із сировини, застосовують для дезінфекції ротової порожнини, зівя й носоглотки, для лікування грибкових уражень шкіри, у стоматологічній практиці, він входить до складу *камістад-гелю*. При внутрішньому застосуванні діє як спазмолітичний, антисептичний засіб при запальних захворюваннях кишечника, та як глистогінний засіб при анкілосто-мідозі, трихоцефальозі та некаторозі.

Настій з трави чебрецю та рідкий екстракт застосовують для примочок та промивань при запаленні кон'юнктиви, внутрішньо як відхаркувальний, спазмолітичний та знеболювальний засіб.

Побічна дія. При передозуванні можлива нудота, алергічні реакції.

Протипоказання. Вагітність, декомпенсація серцевої діяльності, гіпертонічна хвороба (ефірна олія), атеросклероз судин серця та головного мозку, ранній дитячий вік. З обережністю призначають при хворобах нирок, печінки, виразковій хворобі шлунка та дванадцятипалої кишки в стадії загострення.

Черета трироздільна (*Bidens tripartita L.*)*

родина айстрові (*Asteraceae*)

Трава череди містить флавоноїди, дубильні речовини конденсованої групи, кумарини, каротиноїди, аскорбінову кислоту, ефірну олію, слиз, аміни, мікроелементи (зокрема марганець).

Галенові препарати череди трироздільної застосовують при атеросклерозі, гіпертонічній хворобі, гепатиті, холангіті, холециститі, бронхіті, діатезі, нейродерміті, скрофульозі, виразках, подягрі, аритмії, неврозі, гнійних ранах.

Зовнішньо – для обмивання та примочки при дерматитах, гнійних ранах, опіках, екземі, для миття волосся при лупі.

Настій трави череди проявляє бактерицидну, жовчогінну, сечогінну, протиалергічну, протизапальну, ранозагоювальну дію. *Настойка* череди має гіпотензивний, спазмолітичний, седативний ефект.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції.

Протипоказання. Індивідуальна гіперчутливість.

**Черемха звичайна (*Padus racemosa L.*) *
родина розові (*Rosaceae*)**

Плоди черемхи містять у великій кількості дубильні речовини конденсованої групи, глікозид амігдалін, вільну синильну кислоту, аскорбінову кислоту, органічні кислоти, різні цукристі сполуки, фітонциди.

Плоди черемхи застосовують як в'яжучий засіб. У народній медицині застосовують усі частини рослини: *кору* як сечогінний і потогінний засіб, *листки* – при проносі й бронхітах, *суцвіття* – при порушенні обміну речовин, *плоди* як антицинготний засіб, а *всі частини* рослини – при анемії, запаленні слизової оболонки рота. Завдяки сильним фітонцидним властивостям черемху використовують як бактерицидний засіб для лікування запальних захворювань очей. Із свіжих *квіток* шляхом їх перегонки з водою готують «*черемхову воду*», яку застосовують для примочок. З цією ж метою використовують *настії* квіток.

Побічна дія. При передозуванні можна спостегігати симптоми отруєння, пов'язані з утворенням синильної кислоти в організмі. Відзначають задишку, дихання характеризується коротким вдиханням та тривалим видиханням, судом, втрата свідомості. Смерть настає від зупинки дихання та серцево-судинної недостатності. Основний симптом отруєння – забарвлення слизових оболонок у яскраво-червоний колір.

Протипоказання. Схильність до запорів, вагітність, лактація, індивідуальна непереносимість.

**Чистотіл великий (*Chelidonium majus L.*) *
родина макові (*Papaveraceae*)**

Трава містить органічні кислоти, ефірну олію, сапоніни, алкалоїди, холін, гістамін, тирамін, метилаланін, вітамін С, каротиноїди, флавоноїди, дубильні речовини і фенолкарбонові кислоти.

Препарати чистотілу мають протизапальну, протисвербіжну, протимікробну, ранозагоювальну, болезаспокійливу, протигістамінну, сечогінну, жовчогінну, протисудомну дію. Вони істотно знижують або попереджають розвиток деяких грибкових захворювань, мають антивірусну дію.

Свіжий сік і подрібнену траву рослини використовують для виведення бородавок, мозолів. Ними припікають конділоми, використовують у лікуванні червоної вовчака, пародонтозу, поліпів прямої кишки, псоріазу, екземи й фурункульозу. Свіжим соком і подрібненою травою змазують уражені ділянки шкіри або накладають компреси.

При псоріазі *настій чистотілу* використовують у вигляді теплих ванн. При сверблячці та дерматозах роблять примочки. Ефективний настій і при лікуванні ран, мікрофлора яких стійка до антибіотиків, і запаленні слизової оболонки рота, що супроводжується гнійним процесом. Призначають його для спринцювань при трихомонадному кольпіті та ерозії шийки матки.

Настій трави застосовують у малих дозах як сечогінний, жовчогінний та беззаспокійливий засіб при запаленні жовчного міхура та його протоків, для регулювання менструацій і зняття спазмів ШКТ і жовчного міхура.

Побічна дія. При передозуванні та отруєнні – нудота, блювота, запори, затримка сечовипускання; запаморочення, сухість слизової оболонки глотки, можливі алергічні реакції; АТ знижений. Розвивається галюциногенне затьмарення свідомості. Небезпеку становить пригнічення (та зупинка дихання).

Протипоказання. Епілепсія, бронхіальна астма, стенокардія, ряд неврологічних синдромів, вагітність, лактація.

Чорниця звичайна (Vaccinium myrtillus L.)*
родина вересові (Ericaceae)

Плоди містять конденсовані дубильні речовини, антоціани, органічні кислоти, аскорбінова кислота, каротиноїди, пектинові речовини. У *листках* містяться конденсовані дубильні речовини, похідні простих фенолів, флавоноїди.

Плоди чорниці завдяки їхнім в'язучим властивостям використовують при гострому та хронічному розладі функцій травного тракту як дієтичний засіб, особливо при проносі в дітей і гострому ентероколіті в дорослих. Суміш антоціанів дельфінідину та мальвінідину відома під назвою *міртилін*, він зменшує вміст цукру в крові, тому пагони чорниці входять до складу протидіабетичного збору *арфазетин*.

Побічна дія. Свіжі плоди мають послаблюючу дію.

Протипоказання. Запори, порушення функціонування жовчовивідних шляхів, захворювання підшлункової залози. Свіжі плоди й сік – при оксалатурії.

Шавлія лікарська (*Salvia officinalis* L.)*
Шавлія трилопатева (*Salvia triloba* L.)*
родина ясноткові (*Lamiaceae*)

Листя шавлії містить ефірну олію, алкалоїди, флавоноїди, дубильні речовини, сапоніни, смолисті речовини, вітаміни Р і РР, гіркоти, фітонциди.

Препарати шавлії діють на золотий стафілокок, мають проти-запальну здатність, яка зв'язує й знешкоджує токсичні сполуки в кишечнику, впливає кровоспинно на пошкоджені капіляри кровоносних судин, зміцнюючи їх стінки.

Завдяки наявності гірких сполук шавлія збуджує виділення шлункового соку, має слабковиражену антиспастичну властивість, яку використовують для лікування захворювань органів травної системи та для промивань і ванночок при тривало незагоєваних ранах, нагноєних виразках, ангіні, при запаленні дихальних шляхів і як в'яжучий засіб при діареї.

Настій шавлії застосовують у стоматології для лікування стоматитів, гінгівітів, інших запальних захворювань ротової порожнини завдяки антисептичній, протимікробній та протизапальній активності. Також його застосовують при запаленні дихальних шляхів і як в'яжучий засіб при діареї. З лікувальною метою при запальних захворюваннях шкіри, для лікування гнійних виразок і поранень, при легких опіках та відмороженнях використовують марлеві серветки, просочені настоем шавлії, призначають загальні або місцеві ванни з настоем.

Відомою є властивість препаратів шавлії зменшувати потовиділення, що також використовують при різних загальних та дерматологічних патологічних станах.

Побічна дія. Тривале застосування шавлії не рекомендується, тому що може викликати подразнення слизових оболонок і порушення з боку нервової системи. Викликає подразнення паренхіми нирок.

Протипоказання. Гострі запалення нирок (нефрит, пієлонефрит, гломерулонефрит), аменорея, вагітність, лактація. Не рекомендується при сильному кашлі – викличе підсилення. Не рекомендується застосовувати тривалий час (не більше, ніж 3 місяці підряд), необхідно робити перерви. Не рекомендується при зниженій функції щитоподібної залози.

Шандра звичайна (*Marrubium vulgare L.*)*
родина ясноткові (*Lamiaceae*)

Трава містить ефірну олію (до 0,06 %), дубильні, гіркі (маррубін і маррубін) та смолисті речовини, мінеральні солі, сапоніни, холін.

У народній медицині шандру застосовують для нормалізації серцевого ритму, при запаленні легенів, для очищення травного каналу, нормалізації функції печінки. Препарати шандри показані при задусі, астмі, неврастенії, розладах менструального циклу, гіпоменореї й при малярії.

Шандру звичайну застосовують для регуляції серцевої діяльності (знімає екстрасистолію). У гомеопатії застосовують есенцію зі свіжої рослини. Шандра за терапевтичними властивостями наближається до глоду. Вона дуже ефективна при захворюваннях серця й гіпертонічній хворобі.

Побічна дія. При передозуванні можливі сонливість, уповільнення серцевого ритму.

Протипоказання. Індивідуальна чутливість до окремих компонентів, знижений артеріальний тиск.

Шипшина корична (*Rosa cinnamomea L.*)*
родина розові (*Rosaceae*)

Плоди містять аскорбінову кислоту, каротиноїди, вітаміни В₁, В₂, РР, К₁, пантотенову кислоту, фенолокислоти, органічні кислоти, флавоноїди (кверцитин, кемферол), дубильні речовини, цукри, пектинові речовини, солі заліза, марганцю, фосфору, магнію, кальцію.

Плоди шипшини використовують для профілактики й лікування гіпо- й авітамінозів С і Р, вони виявляють протицинготну дію. Препарати плодів шипшини активізують ферментні системи та окислювально-відновні процеси в організмі, сприятливо впливають на вуглеводний обмін, посилюють синтез гормонів і регенерацію тканин, стимулюють опірність організму до несприятливих факторів зовнішнього середовища, посилюють секрецію жовчі, підвищують діурез, мають протизапальні властивості.

З насіння шипшини за допомогою екстракції органічними розчинниками отримують олію, яка містить насичені та ненасичені жирні кислоти, каротиноїди та токофероли. Олію шипшини використовують зовнішньо як репаративний засіб у стоматологічній практиці, а також при догляді за шкірою: при тріщинах, трофічних

виразках, дерматозах різної етіології. З м'якоті плодів отримують масляний екстракт каротиноїдів *Каротолін*.

Побічна дія. При тривалому застосуванні препаратів шипшини закінчення приймання має бути поступовим для запобігання виникнення гіповітамінозу С. Після застосування настою шипшини слід обов'язково сполоснути рот теплою водою або теплим розчином харчової соди, тому що кислоти шипшини роз'їдають зубну емаль.

Протипоказання. Захворювання кровоносних судин (варикозне розширення вен, тромбофлебіт, ендокардит, недостатність кровообігу тощо), індивідуальна чутливість до компонентів рослини.

***Шоломниця байкальська (Scutellaria baicalensis Georgi)*
родина ясноткові (Lamiaceae)**

Корені містять флавоноїди та їх глікозиди, стерини, пірокатехіни, сапоніни й кумарини, дубильні речовини, ефірну олію, смоли.

Препарати шоломниці мають седативні, гіпотензивні й протисудомні властивості. У фітотерапевтичній практиці препарати шоломниці використовують як антисептичний, протимікробний, протигрибковий, протизапальний, жарознижуючий, загальнозміцнювальний, тонізуючий ЦНС засіб. *Настойка* застосовується при гіпертонічній хворобі I-II ступенів. На основі байкалеїну виготовляють напівсинтетичний препарат *аспалінат* аналогічної дії. Також відомі жовчогінні, гепатопротекторні властивості шоломниці, її здатність стимулювати травлення та підвищувати апетит.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції.

Протипоказання. Індивідуальна чутливість до компонентів рослини, вагітність, лактація.

***Щавель кінський (Rumex confertus Willd)*
родина гречкові (Polygonaceae)**

Корені щавлю кінського містять дубильні речовини, антраценпохідні, флавоноїди, ефірні олії, органічні кислоти, мінеральні речовини (залізо) та ін.

Галенові препарати (*відвар коренів, екстракт коренів*) щавлю кінського мають послаблюючу дію (великі дози), малі дози виявляють в'яжучі властивості, діють протипроносно. Препарати щавлю відзначаються холекінетичною, кровоспинною, холеретичною активністю. Застосовують при колітах, геморої, кровоточивих виразках, гепатитах, ентероколітах, холециститах, гіпертонічній

хворобі. Зовнішньо – полоскання відваром щавлю кінського при гінгівітах, гнійних виразках, екземі.

Побічна дія. Можлива подразнююча дія на нирки, ШКТ.

Протипоказання. Захворювання нирок (особливо оксалатний уролітіаз), подагра.

Юка славна (Yucca gloriosa L.)
родина агавові (Agavaceae)

Листя юки містять стероїдні сапоніни (тігогенін, пентогенін, смілагенін, сарсапогенін), макро- та мікроелементи (калій, кальцій, магній, мідь, цинк, молібден, стронцій, манган, алюміній, барій, йод та ін.).

Листя використовують як сировину для отримання гормональних кортикостероїдних препаратів.

Побічна дія. Можливі диспепсичні розлади.

Протипоказання. Захворювання печінки та жовчного міхура, алергічні реакції шкірного типу, вагітність, діти до 12 років.

Яглиця звичайна (Aegopodium podagraria L.)
родина селерові (Ariaceae)

Трава яглиці містить клітковину, аскорбінову кислоту, каротиноїди, білкові речовини, мікроелементи – залізо, мідь, марганець, титан, бор, кальцій, кобальт тощо.

Плоди яглиці звичайної містять вітамін С і біометали, а також дубильні речовини, ефірну олію, флавоноїди.

Препарати яглиці (*настій трави, настойка трави*) мають секреторні, діуретичні, протизапальні, анальгезуючі властивості. Їх застосовують при захворюваннях сечостатевої системи, обмінних поліартритах, гепатитах, анацидних та гіпацидних гастритах, захворюваннях верхніх дихальних шляхів.

Високу активність при подагрі та ревматоїдному поліартриті виявляє *відвар плодів* внутрішньо або зовнішньо (його втирають у суглоби або застосовують у вигляді ванн).

Побічна дія. Можливі алергічні реакції.

Протипоказання. Препарати яглиці протипоказані при вагітності, гострих запаленнях нирок та сечового міхура.

**Якірці сланкі (*Tribulus terrestris* L.)
родина паролістові (*Zygophyllaceae*)**

Трава якірців містить стероїдні глікозиди, флавоноїдні глікозиди, дубильні та смолисті речовини, аскорбінову кислоту.

Рідкий екстракт якірців виявляє сечогінну, антисклеротичну та гіпотензивну дію, стимулює секрецію шлункового соку. Препарат *трибуспонін* застосовують для профілактики та лікування атеросклерозу, який супроводжується гіпертонією та стенокардією.

Стероїдні глікозиди якірців сприяють підвищенню потенції без застосування чоловічих статевих гормонів. Вони мають стимулюючий вплив на сперматогенез, збільшують кількість сперматозоїдів та їх рухливість. У східній медицині якірці вважають одним з найефективніших загальнозміцнювальних засобів та для збільшення потенції. Якірці використовують для лікування імпотенції, сперматореї, чоловічого безпліддя, гіпертрофії передміхурової залози, а також як засіб, що тонізує та стимулює статеву сферу, активізує сперматогенез та покращує ерекцію.

Побічна дія. Можлива подразнююча дія на оболонки ШКТ.

Протипоказання. Вагітність, лактація. Препарати якірців застосовувати з обережністю у зв'язку з подразнюючою дією сапонінів на слизову оболонку ШКТ.

**Ялина звичайна (*Picea abies* (L.) Karst.)*
родина соснові (*Pinaceae*)**

Бруньки, хвоя й нестиглі зелені шишки ялини звичайної містять ефірну олію, смоли, дубильні речовини, каротиноїди, вітаміни (В, С, Е, К), мінеральні речовини (солі заліза, марганцю, міді, алюмінію, хрому), феноли.

Застосовують *відвар бруньок* як відхаркувальний засіб при бронхітах, пневмонії, ангіні. *Мазь із живицею* слугує для лікування гнійних ран і фурункулів. *Сироп із пагонів* – при міокардитах, інфаркті міокарду; у комплексі з листям шовковиці та грецького горіха – при безплідді в чоловіків. *Відвар бруньок*, який має відхаркувальні, дезинфікуючі, сечогінні, жовчогінні, потогінні, знеболювальні властивості застосовують внутрішньо при запаленнях верхніх дихальних шляхів.

Галенові препарати ялини застосовують при захворюваннях серця й дихальних шляхів (бронхіт), гіпертонічній хворобі,

атеросклерозі, стенокардії, хворобах печінки й селезінки, використовують *сироп зі свіжих пагонів*.

Зовнішньо – *настій бруньок* слугує для інгаляцій, ванн. Для лікування фурункулів використовують *мазь із воску, меду, живиці та оливкової олії*, яку накладають на фурункули. *Настій бруньок ялини (1:20)* використовують для інгаляцій.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції, подразнююча дія на слизові оболонки.

Протипоказання. Гіперацидний гастрит, виразка шлунку, індивідуальна непереносимість компонентів рослини.

Яловець звичайний (Juniperus communis L.)*
родина кипарисові (Cupressaceae)

Плоди ялівцю містять ефірну олію, флавоноїди, смоли, органічні кислоти, цукри, пектини, дубильні речовини та ін.

Препарати ялівцю зазвичай призначають як сечогінний засіб при набряках, пов'язаних з нирковою недостатністю й порушенням кровообігу. Як дезінфікуючий засіб препарати використовують при хронічних пієлітах і циститах, сечокам'яній хворобі та ін. Застосовують зазвичай у комбінації з іншими лікарськими рослинами, що мають діуретичні та протимікробні властивості.

Настой ялівцю має сечогінні властивості, що пов'язано з присутністю в плодах ефірної олії і її компоненту – терпенеолу, який підсилює фільтрацію в ниркових клубочках і гальмує зворотню резорбцію іонів натрію та хлору у звивистих каналцях нирок.

Побічна дія. При тривалому застосуванні препаратів ялівцю спостерігається подразнення паренхіми нирок.

Протипоказання. Гострі запальні захворювання нирок (нефрити, нефрозонофрити), виразкова хвороба шлунка та дванадцятипалої кишки, гострі гастрити та коліти, вагітність. Препарати ялівцю не слід призначати на тривалий термін. У людей з нефролітіазом ефірна олія ялівцю може спровокувати напад ниркової кольки.

Ясен звичайний (ясен високий) (Fraxinus excelsior L.)*
родина маслинові (Oleaceae)

Листки ясена звичайного містять дубильні речовини, флавоноїди, ефірну олію, маніт, інозит, каротин, вітамін С, органічні кислоти. *Кора* – кумариновий глікозид фраксин, таніди, маніт, інозит, кверцетин, яблучну кислоту тощо.

Настій листя діє як протизапальний, протиалергійний, сечогінний, жовчогінний, кровоспинний, глистогінний засіб. Тому його застосовують для лікування ревматизму, особливо ревматичного поліартриту, радикуліту, при захворюваннях нирок та печінки, сечокам'яній хворобі.

Відвар листя та відвар кори ясеня застосовують при хронічних захворюваннях верхніх дихальних шляхів.

Побічна дія. Можливі алергічні реакції, порушення функцій з боку ШКТ.

Протипоказання. Органічні захворювання печінки та нирок, серцево-судинна недостатність, вагітність, лактація.

Таблиця фармакологічних властивостей лікарських рослин

Рослина	Протизапальна	Протимікробна	Спазмолітична	Судинорозширююча	Потенційна	Гіпертензивна	Антисклеротична	Кардіотонічна	Антигіпоксична	Сечогінна	Седативна	Кровооспинна	Антикоагулянтна	Бронхолітична	Відріжувальна	Секретолітична	Анальгезуюча	Оволікаюча	В'язуча	Репаративна	Потогонна	Жовчогінна	Вітрогонна	Послаблююча	Підвищує секретію шлунку	Знижує секретію шлунку	Підвищує апетит	Піотікемічна	Регулює соляовий обмін	Імуномодуюча	Тонізує нервову систему	Загальнозміцнююча	Андрогенна	Лесенсиглізуюча	Кровотворна	Протизузна	Протисудомна								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37								
Абрикос звичайний, плоди	•																																												
Агава американська, листя	•																																												
Аїр тростинний, кореневища	•																																												
Айва довга	•			•																																									
Аконіт білоустий	•							•																																					
Алое деревовидне	•																																												
Алея лікарська, корінь, трава	•																																												
Амі зубна, плоди																																													
Аніс звичайний, плоди	•																																												
Аралія маньчжурська, корінь																																													
Арніка гірська суцвіття, корінь	•																																												
Аронія чорноплідна, плоди																																													
Артишок посівний, кошики																																													
Астрагал монгольський, корінь																																													

Продовження таблиці

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37				
Астрагал шерстисто-квітковий, трава			•	•	•						•	•						•									•														
Багно звичайне, пагони	•	•	•	•	•						•	•				•	•																								
Бадан товстолістий кореневища, листя	•	•				•					•	•							•									•													
Барбарис звичайний плоди, кора, корені	•	•	•	•	•						•	•				•	•									•															
Барвінок малий, трава	•	•	•	•	•						•	•							•																				•		
Барвінок рожевий, трава	•	•				•					•	•																•													
Беладона лікарська, вся рослина	•										•																														
Береза повисла (б. пухнаста), бруньки, листя, сік	•	•	•	•	•						•	•				•	•										•														
Блекота чорна, листя			•								•	•																													
Бобівник трилистий, листя											•	•															•														
Брусниця, листя, плоди,	•	•	•	•	•						•	•				•	•											•													
Бузина чорна, квітки, кора, плоди	•	•	•	•	•						•	•																													
Буквиця лікарська, вся рослина	•	•	•	•	•						•	•																•													
Буркун лікарський, трава	•	•	•	•	•						•	•																													
Буряк звичайний, листя, коренеплід	•										•	•																													
Валеріана лікарська, кореневища з коренями			•								•	•																•													
Василісник малий, трава	•		•								•	•																													
Верба гостролиста, квітки, кора	•	•	•	•	•						•	•																													

Продовження таблиці

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37				
Гірчак зміїний, кореневище, листя	•	•										•	•				•	•																							
Гірчак перцевий, трава	•									•							•																								
Гірчиця сарепська (г. чорна), насіння	•	•		•																																					
Гісоп лікарський, трава	•	•				•						•																													
Глід криваво-червоний, квітки, плоди, листя			•		•		•	•	•																																
Горицвіт весняний, трава										•																															
Горіх волоський, листя, плоди, околоплідники, перетордки плодів	•	•					•																																		
Горобина звичайна, квітки, плоди, листя	•	•		•	•				•																																
Гравілат річковий, кореневища, трава	•	•																																							
Гречка звичайна, трава, плоди	•	•											•																												
Грицики звичайні, трава	•	•																																							
Грушанка круглolistа, листя	•	•																																							
Гуньба сінна, трава, насіння																																									
Деревій звичайний, трава	•	•																																							
Дерева китайська, плоди, листя, корені	•																																								
Дивинна густоквіткова, квітки	•																																								
Дюкоряя ніпюнска, кореневища	•	•																																							

Продовження таблиці

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37		
Дуб звичайний, кора, листя	•	•									•							•	•																				
Дудник лікарський, кореневища, пагони	•	•							•																														
Дурман звичайний, листя			•							•																													
Евкالیпт кулястий (е. попелястий, е. прутовидний), листя	•	•								•																													
Еводія лікарська, плоди			•	•																																			
Елеутерокок колючий корені, плоди						•		•																															
Ембліка лікарська, плоди																																							
Ефедра хвощова, пагони						•																																	
Ехінацея пурпурова																																							
Ехінацея біла			•																																				
Ехінацея вузьколиста, корені, трава																																							
Женьшень, корені																																							
Женьшень несправжній, корені	•																																						
Живокіст польовий, трава	•																																						
Жовтушник сивіючий, трава	•																																						
Жостір проносний, кора, плоди	•																																						
Журавлина болотна (журавлина чотирипелюсткова), плоди	•																																						
Зайцегуб п'яний, трава																																							
Заманиха висока, кореневище																																							
Звіробій звичайний, трава	•																																						

Продовження таблиці

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	
Здутоплідник сибірський, корені			•																																			
Зірочник середній, трава	•	•							•																													
Зірчастий аніс, плоди																																						
Зозулинець плямистий, бульбокорені	•	•							•																													
Золототисячник звичайний, трава	•	•																																				
Золотушник звичайний, трава	•	•																																				
Зопник колючий, трава	•	•																																				
Імбир аптечний, корінь	•	•																																				
Іпеакуана, корінь	•	•																																				
Кавун звичайний, м'якоть плодів																																						
Каланхое перисте, сік листя	•																																					
Калачики лісові (просвірник), квітки, листя																																						
Каліна звичайна, квітки, плоди, листя, кора	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Капуста городня, листя, сік	•	•																																				
Картопля (паслін клубненосний), сік, квітки	•	•																																				
Касія гостролиста листя, плоди																																						
Каскара (жостер Пурша), плоди																																						
Кипарис вічнозелений, плоди	•	•																																				
Китятки сибірські, корені	•	•																																				

Продовження таблиці

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37				
Кіпрей вузьколистий, квітки, листя	•										•																														
Кірказон ломоносоподібний, трава	•	•																							•																
Кмин звичайний, плоди	•	•								•																															
Кола блискуча, кола загострена, насіння																																									
Конвалія звичайна, вся рослина	•						•			•																															
Конюшина лугова, трава, квітки	•	•								•																															
Копитняк європейський, листя, корені	•	•	•							•																															
Коричник китайський	•	•								•																															
Коричник цейлонський, кора	•	•																																							
Коріандр посівний, плоди	•	•																																							
Кріп запашний, плоди, трава	•	•	•																																						
Кропива дводомна, трава, корені	•	•																																							
Кропива собача, трава	•	•	•																																						
Крушина ламка, кора	•																																								
Кукурудза звичайна, стовлчики, олія		•																																							
Кульбаба лікарська, листя, квітки, корені	•																																								
Купина запашна, кореневища, листя, плоди	•																																								
Куркума довга, кореневища	•	•																																							
Лаванда вузьколиста, трава	•	•																																							

Продовження таблиці

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37		
Лавр благородний, листя, плоди	•		•							•					•	•	•										•	•											
Ламінарія цукрова (л. японська), слані	•						•			•													•																
Левзея сафлоровидна, корені							•																																
Леспедеця головчаста, пагони	•									•																		•											
Лимонне дерево, плоди	•		•				•				•														•														
Лимонник китайський, вся рослина							•															•																	
Липа серделиста, квітки	•		•							•																													
Лілея водяна біла, вся рослина	•						•																																
Ліщина звичайна, листя, плоди, кора	•	•	•							•	•	•	•																										
Ложечниця гірка, трава	•																																						
Лопух справжній, корені, листя, квітки	•	•	•				•																																
Льон звичайний, насіння																																							
Любисток лікарський, листя, корені	•	•	•																																				
Льон звичайний, насіння, олія	•		•				•																																
М'ята перцева, трава	•	•	•				•																																
Магнолія великоквітова, квітки, листя			•				•																																
Мак снодійний, коробочки	•		•																																				
Малина звичайна, листя, пагони, плоди, корені	•	•	•				•																																

Продовження таблиці

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37			
Пілокарпус яборанді, листя				•																																				
Плакун верболистий, трава	•	•								•																														
Плаун-баранець, трава	•	•	•							•																														
Плющ звичайний, листя	•	•								•																														
Подорожник великий (п. ланцетолистий п. блошиний), вся рослина	•	•			•					•																														
Пододфіл щитковидний, кореневища з коренями										•																														
Полін гіркий, трава	•	•	•							•																														
Помідор їстівний, плоди	•	•								•																														
Померанець гіркий, ескокарпій і мезокарпій										•																														
Портулак городній, трава, насіння	•	•								•																														
Приворотень звичайний, трава	•	•								•																														
Ратанія трьохтичінкова, корені	•	•																																						
Раувольфія зміїна																																								
Раувольфія блювогна																																								
Раувольфія сірувата, корені																																								
Ревінь тангутський, корені	•	•	•																																					
Редька посівна, коренеплід	•	•	•																																					
Рицина звичайна, насіння, олія	•	•																																						
Робінія псевдоакація, квітки, кора	•	•																																						
Родіола рожева, кореневище																																								
Родовик лікарський, трава, кореневище	•	•																																						

Продовження таблиці

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37		
Роза дамаська, квітки	•	•	•	•			•																																
Розмарин звичайний, трава	•	•	•								•											•																	
Розторопша плямиста, трава, насіння	•																						•																
Розхідник звичайний, трава	•	•	•							•	•	•	•	•																									
Ромашка лікарська	•	•	•																																				
Ромашка римська, квітки	•	•	•																																				
Рускус шипуватий, корені і кореневища	•												•																										
Рута запашна, пагони	•	•	•																																				
Рутка лікарська, трава	•										•	•																											
Сабаль дрібноплідчастий, плоди										•																													
Сабельник болотяний, вся рослина	•	•																																					
Сангвінарія канадська, кореневища з коренями																																							
Сандалове дерево, деревина	•																																						
Сарсапарилла, корені	•	•																																					
Сафлор красивий, квітки	•																																						
Синюха блакитна, кореневище	•	•																																					
Слива африканська, плоди	•																																						
Слива домашня, плоди, листя	•	•																																					
Смородина чорна, пагони, плоди, листя	•																																						
Солодка гола, кореневище	•	•																																					
Сосна звичайна, бруньки, хвоя	•	•																																					
Живіця	•	•																																					

Продовження таблиці

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37			
Софора товстоплода	•	•								•																														
трава, плоди	•	•								•																														
Спориш звичайний, трава	•	•								•																														
Стлалик кедровий	•	•	•							•																														
бруньки, хвоя	•	•	•							•																														
Строфант комбе, насіння	•	•								•																														
Сунці лісові, вся рослина	•	•								•																														
Сухоцвіт багновий, трава	•	•								•																														
Терен молдавський	•	•								•																														
(т. стеревий),	•	•								•																														
вся рослина	•	•								•																														
Термосис ланцетоподібний,	•	•								•																														
трава, насіння	•	•								•																														
Тирлич жовтий,																																								
кореневище																																								
Тис європейський	•	•																																						
(т. тихоокеанський)	•	•																																						
Тис тихоокеанський, кора	•	•																																						
Тополя чорна, бруньки, кора	•	•								•																														
Ункарія павутиниста, кора	•	•								•																														
Фенхель звичайний	•	•																																						
Фенхель солодкий,	•	•																																						
плоди	•	•																																						
Фіалка польова	•	•																																						
(ф. триколірна), трава	•	•																																						
Хамерон вузьколистий, трава	•	•																																						
Хвоц польовий, трава	•	•																																						
Хіне дерево, кора	•	•																																						
Хміль звичайний, супліддя	•	•																																						
Хрін звичайний,	•	•																																						
корені, листя	•	•																																						

Словник-довідник українських, латинських та російських назв лікарських рослин

Українська назва	Латинська назва	Російська назва
А		
Абрикос звичайний	<i>Armeniaca vulgaris</i> Lam.	Абрикос обыкновенный
Агава американська	<i>Agava americana</i> L.	Агава американская
Аір тростинний (лепеха звичайна)*	<i>Acorus calamus</i> L.*	Аир обыкновенный*
Айва довгаста	<i>Cydonia oblonga</i> Mill.	Айва продолговатая
Аконіт білоустий	<i>Aconitum leucostomum</i> Worosch.	Аконит белоустный
Алоє деревовидне	<i>Aloë arborescens</i> Mill.	Алоэ древовидное
Алтея лікарська*	<i>Althaea officinalis</i> L.*	Алтей лекарственный*
Аммі зубна (віснага морквоподібна)	<i>Visnaga daucoides</i> Gaerth. syn. <i>Ammi visnaga</i> (L.).	Амми зубная (виснага морквеподобная)
Аніс звичайний *	<i>Anisum vulgare</i> L.*	Анис обыкновенный*
Аніс зірчастий *	<i>Illicium verum</i> Hook.f.	Анис звездчатый * (бадьян настоящий)
Аралія маньчжурська *	<i>Aralia mandshurica</i> Rupr. et Maxim.*	Аралия маньчжурская *
Арніка гірська *	<i>Arnica montana</i> L.*	Арника горная*
Аронія чорноплідна	<i>Aronia melanocarpa</i> (Michx.)	Арония черноплодная
Артишок посівний*	<i>Cynara scolimus</i> L.*	Артишок посевной*
Астрагал монгольський*	<i>Astragalus mongholicus</i> Bge.*	Астрагал монгольский*
Астрагал шерстистоквітковий	<i>Astragalus dasyanthus</i> Pall.	Астрагал шерстистоцветковый
Б		
Багно звичайне *	<i>Ledum palustre</i> L.*	Багульник обыкновенный*
Бадан товстолистий *	<i>Bergenia crassifolia</i> Fritsch.*	Бадан толстолистный*
Барбарис звичайний	<i>Berberis vulgaris</i> L.	Барбарис обыкновенный
Барвінок малий	<i>Vinca minor</i> L.	Барвинок малый
Барвінок рожевий (катарантус рожевий)	<i>Catharanthus roseus</i> L.	Барвинок розовый (катарантус розовый)

Беладона звичайна *	<i>Atropa belladonna</i> L. *	Белладонна обыкновенная*
Береза повисла (береза бородавчата) * береза пухнаста	<i>Betula pendula</i> Roth. (<i>Betula verrucosa</i> Ehth.)* <i>Betula rubescens</i> Ehth.	Береза повислая (береза бородавчатая)* Береза пушистая
Блекота чорна *	<i>Hyoscyamus niger</i> L. *	Белена черная*
Бобівник трилистий*	<i>Menyanthes trifoliata</i> L.*	Бобовник трилистый (трилистник водяной)*
Брусниця звичайна *	<i>Vaccinium vitis idaea</i> L.*	Брусника обыкновенная*
Бузина чорна*	<i>Sambucus nigra</i> L.*	Бузина черная*
Буквиця облістяна	<i>Betonica foliosa</i> L.	Буквица олиственная
Бурі водорості*	<i>Phaeophyceae</i> Wettst.*	Бурые водоросли*
Буркун лікарський *	<i>Melilotus officinalis</i> (L.) Pall. *	Донник лекарственный*
Буряк звичайний	<i>Beta vulgaris</i> L.	Свекла обыкновенная
В		
Валеріана лікарська*	<i>Valeriana officinalis</i> L.*	Валериана лекарственная*
Василісник малий	<i>Thalictrum minus</i> L	Василистник малый
Верба гостролиста *	<i>Salix acutifolia</i> Willd.*	Ива остролистная*
Вербена лікарська *	<i>Verbena officinalis</i> L.*	Вербена лекарственная*
Вербена лимонна*	<i>Aloysia citrodora</i> Paláu*	Вербена лимонная (алоизия трехлистная)*
Вереск звичайний	<i>Calluna vulgaris</i> (L.) Hill.	Вереск обыкновенный
Вероніка лікарська	<i>Veronica officinalis</i> L.	Вероника лекарственная
Вишня звичайна (вишня садова)	<i>Cerasus vulgaris</i> Mill.	Вишня обыкновенная (вишня садовая)
Вільха сіра Moench.*	<i>Alnus incana</i> (L.) *	Ольха серая *
Вільха чорна (вільха клейка) *	<i>Alnus glutinosa</i> (L.) Gaertn.*	Ольха черная (ольха клейкая) *
Вітекс священний*	<i>Vitex agnus-castus</i> L.*	Витекс священный*
Вочуг польовий *	<i>Ononis arvensis</i> L.*	Стальник полевой*
Волошка синя *	<i>Centaurea cyanus</i> L.*	Василек синий*
Воронець китицеподібний (клопогін китицеподібний)	<i>Actaea racemosa</i> L. (<i>Cimicifuga racemosa</i> (L.) Nutt.)	Клопогон кистевидный
Г		
Гадючник в'язолистий *	<i>Filipendula ulmaria</i> (L.) Maxim. (<i>Spiraea ulmaria</i> (L.) Maxim.)*	Лабазник вязолистный*

Гамамеліс віргінський *	Hamamelis virginiana L.*	Гамамелис виргинский*
Гарбуз звичайний *	Cucurbita pepo L.*	Тыква обыкновенная*
Гарпагофітум лежачий*	Harpagophytum procumbens (Burch.) DC. ex Meisn.*	Мартиния душистая*
Гвоздичне дерево (сізігіум ароматний)*	Syzygium aromaticum (L.) Merr.& Perry*	Сизигиум ароматный (гвоздичное дерево)*
Гібіскус сабдаріфа, гібіск*	Hibiscus sabdariffa L.*	Гибискус сабдарифа (суданская роза)*
Гідрастис канадський*	Hydrastis canadensis L.*	Желтокорень канадский*
Гінкго дволопатеве*	Ginkgo biloba L.*	Гинкго двулопастное *
Гіркокаштан звичайний	Aesculus hippocastanum L.	Каштан обыкновенный
Гірчак зміїний*	Polygonum bistorta L.*	Горец змеиный*
Гірчак перцевий *	Polygonum hydropiper L.*	Горец перечный*
Гірчак почечуйний*	Polygonum persicaria L.*	Горец почечуйный*
Гірчиця сарептська (гірчиця сиза)	Brassica juncea (L.) Czern.	Горчица сарепская (горчица сизая)
Гірчиця чорна	Brassica nigra (L.) Koch.	Гочица черная
Гісоп лікарський	Hyssopus officinalis L.	Иссоп лекарственный
Глід криваво-червоний*	Crataegus sanguinea Pall.*	Боярышник кроваво-красный*
Горицвіт весняний *	Adonis vernalis L.*	Горицвет весенний*
Горіх волоський	Juglans regia L.	Орех грецкий
Горобина звичайна*	Sorbus aucuparia L.*	Рябина обыкновенная*
Гравілат річковий	Geum rivale L.	Гравилат речной
Гречка звичайна *	Fagopyrum esculentum L.*	Гречиха обыкновенная*
Грицики звичайні*	Capsella bursa-pastoris (L.) Medik.*	Пастушья сумка обыкновенная*
Грушанка круглолиста	Pyrola rotundifolia L.	Грушанка круглолистная
Гуньба сінна*	Trigonella foenum-graecum L.*	Пажитник сенный *
Д		
Деревій звичайний *	Achillea millefolium L.*	Тысячелистник обыкновенный*
Дерева звичайна	Lycium barbarum L.	Дерева обыкновенная
Дивина густоквіткова*	Verbascum densiflorum L.*	Коровяк густоцветковый*

Діоскорейя ніппонська	<i>Dioscorea nipponica</i> Makino.	Диоскорейя ниппонская
Дуб звичайний*	<i>Quercus robur</i> L.*	Дуб обыкновенный*
Дурман звичайний*	<i>Datura stramonium</i> L.*	Дурман обыкновенный*
Дягель лікарський (дудник лікарський, дудник дягелевий) *	<i>Angelica archangelica</i> L (Archangelica officinalis (Moench) Hoffm., Archangelica norvegica Rupr).*	Дудник лекарственный (дудник дягилевый)*
Е		
Евкалипт кулястий Евкалипт попелястий	<i>Eucalyptus globulus</i> Lab. <i>Eucalyptus cinerea</i> F. Muell. ex Benth.	Эвкалипт шариковый Эвкалипт серый
Евкалипт прутувидний*	<i>Eucalyptus viminalis</i> Labill.*	Эвкалипт прутувидный*
Еводія лікарська	<i>Evodia rutaecarpa</i> (Juss.) Benth.	Эводия лекарственная
Елеутерокок колючий	<i>Eleutherococcus senticosus</i> (Rupr. et Maxim.) Maxim.	Элеутерокок колючий
Ембліка лікарська	<i>Emblica officinalis</i> Gaerth.	Эмблика лекарственная
Ефедра хвощова*	<i>Ephedra equisetina</i> Bunge.*	Эфедра хвощевая*
Ехінацея пурпурова *	<i>Echinacea purpurea</i> (L.) Moench.*	Эхинацея пурпурная*
Ехінацея бліда*	<i>Echinacea pallida</i> (Nutt.) Nutt.*	Эхинацея бледная*
Ехінацея вузьколиста*	<i>Echinacea angustifolia</i> DC.*	Эхинацея узколистная*
Ж		
Женьшень *	<i>Panax ginseng</i> C. A. Mey.*	Женьшень *
Женьшень несправжній*	<i>Panax pseudoginseng</i> Wall.*	Женьшень ненастоящий*
Живокіст польовий	<i>Delphinium consolida</i> L.	Живокость полевая
Жовтушник сивіючий	<i>Erysimum canescens</i> Roth.	Желтушник сереющий
Жостір проносний*	<i>Rhamnus cathartica</i> L.*	Жостер слабительный*
Журавлина болотна (журавлина чотирипелюсткова)	<i>Oxycoccus palustris</i> Pers. (O. quadripétalus Gilib.).	Клюква болотная (клюква четырехпелюстковая)
З		
Зайцегуб п'янкий (лагохілус)	<i>Lagochilus inebrians</i> L.	Зайцегуб опьяняющий (лагохилус)

Заманиха висока	<i>Echinopanax elatus</i> Nakai.	Заманиха высокая
Звіробій звичайний*	<i>Hypericum perforatum</i> L.*	Звербой обыкновенный *
Здутоплідник сибірський	<i>Phlojodicarpus sibiricus</i> K.-Pol.	Вздутоплодник сибирский
Зірочник середній	<i>Stellaria media</i> L.	Звездчатка средняя
Зірчастий аніс* див. Аніс зірчастий*		
Зозулинець плямистий	<i>Orchis maculata</i> L.	Ятрышник пятнистый
Золототисячник звичайний*	<i>Centaurium erythraea</i> Rafn.*	Золототысячник обыкновенный*
Золотушник звичайний*	<i>Solidago virgaurea</i> L.*	Золотушник обыкновенный*
Зопник колючий	<i>Phlomis pungens</i> Willd.	Зопник колючий
I		
Імбир аптечний*	<i>Zingiber officinale</i> Roscoe.*	Имбирь аптечный*
Іпекакуана *	<i>Carapichea ipecacuanha</i> (Brot.) L. Andersson*	Ипекакуана (рвотный корень)*
K		
Кавун звичайний	<i>Citrullus vulgaris</i> Schrad.	Арбуз обыкновенный
Каланхое перисте	<i>Kalanchoe pinnata</i> (Lam.) Pers.	Каланхоэ перистое
Калачики лісові (просвірник)*	<i>Malva sylvestris</i> L.*	Мальва лесная (просвирник)*
Калина звичайна*	<i>Viburnum opulus</i> L.*	Калина обыкновенная *
Капуста городня	<i>Brassica oleracea</i> L.	Капуста огородная
Картопля (паслін клубненосний)	<i>Solatum tuberosum</i> L.	Картофель (паслен клубненосный)
Касія вузьколиста*	<i>Cassia (Senna) angustifolia</i> Vahl.*	Кассия (сенна) узколистная*
Касія (сенна) гостролиста*	<i>Cassia (Senna) acutifolia</i> Del.*	Кассия (сенна) остролистная*
Каскара (жостер Пурша)*	<i>Cascara Sagrada</i> (<i>Frangula purshiana</i> (DC.) Cooper., <i>Rhamnus purshiana</i> DC.)*	Каскара (жостер Пурша, крушина американская, крушина Пурша)*
Кипарис вічнозелений	<i>Cupressus sempervirens</i> L.	Кипарис вечнозеленый
Китятки сибірські *	<i>Polygala sibirica</i> L.*	Истод сибирский*
Кіпрей вузьколистий	<i>Chamaenerium angustifilum</i> (L.) Scop.	Кипрей узколистный

Кірказон ломоносоподібний (хвилівник звичайний)	<i>Aristolochia clemastis</i> L.	Кирказон ломоносоподібный
Кмин звичайний*	<i>Carum carvi</i> L.*	Тмин обыкновенный*
Кола блискуча, Кола загострена*	<i>Cola nitida</i> (Vent.) Schott et Endl., <i>Cola acuminata</i> *	Кола блестящая, Кола заостренная*
Конвалія звичайна *	<i>Convallaria majalis</i> L. *	Ландыш обыкновенный*
Конюшина лугова	<i>Trifolium pratense</i> L.	Клевер луговой
Копитняк європейський	<i>Asarum europaeum</i> L.	Копитень европейский
Коричник китайський*	<i>Cinnamomum aromaticum</i> Nees.*	Коричник китайский*
Коричник цейлонський*	<i>Cinnamomum verum</i> J. Presl*	Коричник цейлонский*
Коріандр посівний*	<i>Coriandrum sativum</i> L.*	Кориандр посевной*
Кріп запашний*	<i>Anethum graveolens</i> L.*	Укроп пахучий*
Кропива дводомна *	<i>Urtica dioica</i> L.*	Крапива двудомная*
Кропива собача *	<i>Leonurus cardiaca</i> L.*	Пустырник пятилопастной*
Крушина ламка*	<i>Frangula alnus</i> Mill.*	Крушина ломкая*
Кукурудза звичайна*	<i>Zea mays</i> L.*	Кукуруза обыкновенная*
Кульбаба лікарська*	<i>Taraxacum officinale</i> Wigg.*	Одуванчик лекарственный*
Купина запашна (купина лікарська)	<i>Polygonatum odoratum</i> (Mill.) Druce (<i>Polygonatum officinale</i> All.)	Купена душистая (купена лекарственная)
Куркума довга Куркума яванська*	<i>Curcuma longa</i> L. <i>Curcuma xanthorrhiza</i> Roxb.*	Куркума длинная Куркума яванская (К. желтокорневищная)*
Л		
Лаванда вузьколиста*	<i>Lavandula angustifolia</i> Mill.*	Лаванда узколистная *
Лавр благородний	<i>Laurus nobilis</i> L.	Лавр благородный
Ламінарія цукрова*	<i>Laminaria saccharina</i> (L.) Lamour*	Ламинария сахарная*
Ламінарія японська *	(<i>Laminaria japonica</i> Aresch) *	Ламинария японская*
Левзея сафлоровидна	<i>Leuzea carthamoides</i> (Willd.) DC	Левзея сафлоровидная (маралий корень)
Леспедеця головчата	<i>Lespedeza capitata</i> Michx.	Леспедеца головчатая

Лимонне дерево*	<i>Citrus limon</i> (L.) Osbeck*	Лимонное дерево*
Лимонник китайський *	<i>Schizandra chinensis</i> (Turcz)*	Лимонник китайский *
Липа серцелиста *	<i>Tilia cordata</i> Mill.*	Липа серцелистая *
Лілея водяна біла (латаття біле)	<i>Nymphaea alba</i> L.	Кувшинка белая
Ліщина звичайна	<i>Corylus avellana</i> L.	Лещина обыкновенная (орешник)
Ложечниця гірка (ложечна трава)	<i>Cochlearia arctica</i> Schl.	Ложечная трава
Лопух справжній	<i>Arctium lappa</i> syn. <i>Lappa major</i> Gaerth.	Лопух большой
Льон звичайний*	<i>Linum usitatissimum</i> L.*	Лен обыкновенный*
Любисток лікарський*	<i>Levisticum officinale</i> Koch.*	Любисток лекарственный*
М		
Магнолія великоквіткова	<i>Magnolia grandiflora</i> L.	Магнолия крупноцветковая
Мак дикий (мачок, мак польовий)*	<i>Papaver rhoeas</i> L.*	Мак дикий (мак самосейка)*
Мак снодійний	<i>Papaver somniferum</i> L.	Мак снотворный
Малина звичайна	<i>Rubus idaeus</i> L.	Малина обыкновенная
Мальва лісова	<i>Malva sylvestris</i> L.	Мальва лесная
Марена красильна*	<i>Rubia tinctorum</i> L.*	Марена красильная*
Манжетка звичайна	<i>Alchemilla vulgaris</i> L.	Манжетка обыкновенная
Маруна дівоча*	<i>Tanacetum parthenium</i> (L.) Sch. Bip.*	Ромашка девичья (пиретрум девичий, пижма девичья)*
Маслина європейська*	<i>Olea europaea</i> L.*	Маслина европейская (олива европейская)*
Материнка звичайна*	<i>Origanum vulgare</i> L.*	Душица обыкновенная*
Мати-й-мачуха звичайна, підбіл звичайний*	<i>Tussilago farfara</i> L.*	Мать-и-мачеха обыкновенная*
Маткові ріжки (спориння пурпурова)	<i>Claviceps purpurea</i> Tul.	Спорынья пурпурная
Медунка лікарська	<i>Pulmonaria officinalis</i> subsp. <i>obscura</i> Murb.	Медуница лекарственная
Меліса лікарська (лимонна м'ята) *	<i>Melissa officinalis</i> L.*	Мелисса лекарственная (лимонная мята)*
Мирра*	<i>Commiphora myrrha</i> (Nees) Engl.*	Мирра, Коммифора мирровая*

Морква посівна	<i>Daucus sativus</i> (Hoffm.) Roehl.	Морковь посевная
Мучниця звичайна, ведмеже вухо*	<i>Arctostaphylos uva-ursi</i> (L.) Spreng.*	Толокнянка обыкновенная*
М'ята перцева *	<i>Mentha piperita</i> L.*	Мята перечная*
М'яточник чорний*	<i>Ballota nigra</i> , B. <i>ruderalis</i> *	Белокудренник черный*
Н		
Нагідки лікарські *	<i>Calendula officinalis</i> L.*	Календула лекарственная*
Наперстянка крупно- ноквіткова*	<i>Digitalis grandiflora</i> Mill.*	Наперстянка крупно- цветковая*
Наперстянка пурпуро- ва*	<i>Digitalis purpurea</i> L. *	Наперстянка пурпур- ная*
Наперстянка шерстиста	<i>Digitalis lanata</i> Ehrh.	Наперстянка шерстистая
О		
Обліпіха крушино- видна	<i>Hippophaë rhamnoides</i>	Облепиха крушиновид- ная
Овес посівний	<i>Avena sativa</i> L.	Овес посевной
Огірочник лікарський	<i>Borago officinalis</i> L.	Огуречная трава
Ожина сиза	<i>Rubus caesius</i> L.	Ежевика сизая
Омела біла	<i>Viscum album</i> L.	Омела белая
Оман високий*	<i>Inula helenium</i> L.*	Девясил высокий*
Ортосифон тичинковий (нирковий чай)*	<i>Orthosiphon stamineus</i> Benth.*	Ортосифон тычин- ковый (почечный чай) *
Осика (тополя трем- тяча)	<i>Populus tremula</i> L.	Осина (тополь дрожа- щий)
Остудник голий	<i>Herniaria glabra</i> L.	Грыжник голый
Очанка лікарська	<i>Euphrasia officinalis</i> L.	Очанка лекарственная
Очиток великий	<i>Sedum maximum</i> L.	Очиток большой
П		
Парило звичайне *	<i>Argimonia pitosa</i> Ldb.*	Репейничек обыкновен- ный*
Пасифлора інкарнатна*	<i>Passiflora incarnata</i> L.*	Пассифлора инкарнат- ная*
Паслін чорний	<i>Solanum nigrum</i> L.	Паслен черный
Первоцвіт весняний	<i>Primula veris</i> L.	Первоцвет весенний
Пеларгонія ниркопо- дібна*	<i>Pelargonium reniforme</i> Curt.*	Пеларгония почковид- ная*
Перец стручковий однорічний *	<i>Capsicum annum</i> L.*	Перец стручковый однолетний*
Персик звичайний	<i>Persica vulgaris</i> Mull.	Персик обыкновенный

Перстач прямостоячий (калган) *	Potentilla erecta (L.) Rausch.*	Лапчатка прямостоячая*
Петрушка кучерява	Petroselinum crispum (Mill) Nym.	Петрушка кучерявая
Пеумус болдо*	Peumus boldus*	Пеумус больдо*
Пижмо звичайне*	Tanacetum vulgare L.*	Пижма обыкновенная*
Пирій повзучий *	Elytrigia repens syn. Agropyron repens L.*	Пырей ползучий*
Півонія незвичайна (мар'їн корінь)	Paeonia anomala L.	Пион уклоняющийся (марьян корень)
Підбіл звичайний	Tussilago farfara L.	Мать-и-мачеха
Пізноцвіт прегарний	Colchicum speciosum Stev.	Безвременник велико-лепный
Пілокарпус яборанді	Pilocarpus jaborandi Holmes	Пилокарпус яборанди
Плакун верболистий*	Lythrum salicaria L.*	Дербенник иволистный*
Плаун-баранець	Lycopodium selago L.	Плаун-баранец
Плющ звичайний *	Hedera helix L.*	Плющ обыкновенный*
Подорожник блошиний*	Plantago psyllium L.*	Подорожник блошный*
Подорожник великий*	Plantago major L.*	Подорожник большой*
Подорожник ланцето-листий*	Plantago lanceolata L.*	Подорожник ланцет-ный*
Подорожник яйцеподібний*	Plantago ovata Forssk.*	Подорожник яйцевид-ный*
Пододіл щитковидний	Podophyllum peltatum L.	Пододифилл щитковид-ный
Полин гіркий*	Artemisia absinthium L.*	Полынь горькая*
Помідор їстівний	Lycopersicon esculentum Mill.	Помидор съедобный
Померанець гіркий*	Citrus aurantium L.*	Померанец горький*
Портулак городній	Portulaca oleraceae L.	Портулак огородний
Приворотень звичай-ний*	Alchemilla vulgaris L.*	Манжетка обыкновен-ная*
Р		
Ратанія трьохтичинко-ва (крамерія)*	Krameria triandra Ruiz et Pavon*	Крамерия трехтычин-ковая (ратания)
Раувольфія зміїна	Rauwolfia serpentina Benth.	Раувольфия змеиная
Раувольфія блювотна Раувольфія сіривата	Rauwolfia vomitoria Afz. Rauwolfia canescens L.	Раувольфия рвотная Раувольфия сероватая
Ревінь тангутський*	Rheum palmatum L. var tanguticum Regel.*	Ревень тангутский*

Редька посівна	Raphanus sativus L.	Редька посевная
Рицина звичайна	Ricinus communis L.	Клещевина обыкновенная
Робінія псевдоакація (акація біла)	Robinia pseudoacacia L.	Робиния обыкновенная (акация белая)
Родіола рожева*	Rhodiola rosea L.*	Родиола розовая*
Родовик лікарський*	Sanguisorba officinalis L.*	Кровохлебка лекарственная*
Роза дамаська	Rosa damascena Mill.	Роза дамасская
Розмарин звичайний*	Rosmarinus officinalis L.*	Розмарин обыкновенный*
Розторопша плямиста*	Silybum marianum (L.) Gaerth.*	Расторопша пятнистая*
Розхідник звичайний	Glechoma hederacea L.	Будра плющевидная
Ромашка лікарська*	Matricaria chamomilla L.*	Ромашка лекарственная*
Ромашка римська*	Chamaemelum nobile (L.) All.*	Ромашка римская (пу- павка благородная)*
Рускус шипуватий*	Ruscus aculeatus L.*	Иглица колючая (пон- тийская)*
Рута запашна	Ruta graveolens L.	Рута пахучая
Рутка лікарська*	Fumaria officinalis*	Дымянка лекарствен- ная*
С		
Сабаль дрібнопильчастий	Serenoa repens (Bartr.) Small. (Serenoa serrulata [Michx.] Nichols.)	Сабаль мелкопильчатый
Сабельник болотний	Comarum palustre L.	Сабельник болотный
Сангвінарія канадська (кров'яний корінь)	Sanguinaria canadensis L.	Сангвинария канадская (кровяной корень)
Сандалове дерево	Santalum album L.	Сандаловое дерево
Сарсапарилла	Sarsaparilla	Сарсапарилла
Сафлор красильний*	Carthamus tinctorius L.*	Сафлор красильный*
Синюха блакитна*	Polemonium coeruleum L.*	Синюха голубая *
Слива африканська *	Pygeum africanum L.*	Слива африканская *
Слива домашня	Prunus domestica L.	Слива домашняя
Смородина чорна	Ribes nigrum L.	Смородина черная
Солодка гола*	Glycyrrhiza glabra L.*	Солодка голая*
Сосна звичайна*	Pinus sylvestris L.*	Сосна обыкновенная*
Софора товстоплода	Sophora (Vexibia) pachycarpa L.	Софора толстоплодная
Спориш звичайний*	Polygonum aviculare L.*	Горец птичий (спорыш)*

Стланик кедровий (сосна гірська, сосна кедрова)	<i>Pinus mugo</i> var. <i>pumilio</i> (<i>Pinus mugo</i> , <i>Pinus montana</i> , <i>Pinus pumilio</i>)	Стланик кедровий (сосна горная, сосна кедровая)
Строфант комбе	<i>Strophantus kombe</i> Oliv.	Строфант комбе
Суниці лісові	<i>Fragaria vesca</i> L.	Земляника лесная
Сухоцвіт багновий	<i>Gnaphalium uliginosum</i> L.	Сушеница топяная
Т		
Терен степовий	<i>Prunus spinosa</i> subsp. <i>stepposa</i> Kotov.	Терн степной
Терен молдавський	<i>Prunus spinosa</i> subsp. <i>moldavica</i> Kotov	Терн молдавський
Термопсис ланцетоподібний *	<i>Thermopsis lanceolata</i> R. Br.*	Термопсис ланцетовидный *
Тирлич жовтий *	<i>Gentiana lutea</i> L.*	Горечавка желтая*
Тис європейський (тис ягідний)	<i>Taxus baccata</i> L.	Тис європейський (тис ягідний)
Тис тихоокеанський	<i>Taxus brevifolia</i> Nutt.	Тис тихоокеанський
Тополя чорна	<i>Populus nigra</i> L.	Тополь черный
У		
Ункарія павутиниста	<i>Uncaria tomentosa</i> L.	Ункария паутинистая («кошачий коготь»)
Ф		
Фенхель звичайний (фенхель гіркий)*	<i>Foeniculum vulgare</i> Mill.*	Фенхель обыкновенный*
Фенхель солодкий*	<i>Foeniculum dulce</i> Mill.*	Фенхель сладкий*
Фіалка польова *	<i>Viola arvensis</i> Murr.*	Фиалка полевая *
Фіалка триколірна*	<i>Viola tricolor</i> L.*	Фиалка трехцветная*
Х		
Хамеріон вузьколистий	<i>Epilobium</i> (<i>Chamerion</i>) <i>angustifolium</i> L.)	Хамерион узколистный
Хвощ польовий*	<i>Equisetum arvense</i> L.*	Хвощ полевой*
Хінне дерево*	<i>Chinchona</i> L.*	Хинное дерево*
Хміль звичайний*	<i>Humulus lupulus</i> L.*	Хмель обыкновенный *
Хрін звичайний	<i>Armoracia rusticana</i> (Lam.) Gaeth.	Хрен обыкновенный
Ц		
Центела азіатська*	<i>Centella asiatica</i> L.*	Центелла азиатская*
Цетрарія ісландська (ісландський мох)*	<i>Cetraria islandica</i> L.*	Цетрария исландская (исландский мох)*
Цибуля городня	<i>Allium cepa</i> L.	Лук репчатый
Цикламен європейський	<i>Syclamen europaeum</i> L.	Цикламен европейский
Цикорій дикий	<i>Cichorium intybus</i> L.	Цикорий обыкновенный

Цикута отруйна	<i>Cicuta virosa</i> L.	Цикута ядовитая
Цитронела*	(<i>Cymbopogon nardus</i> L., <i>Cymbopogon winterianus</i> Jowitt)*	Цитронелла
Цмін пісковий*	<i>Helichrysum arenarium</i> L.*	Бессмертник (цмин) песчаный*
Ч		
Чага (березовий гриб)*	<i>Fungus betulinus</i> *	Чага (березовый гриб) *
Чайне дерево *	<i>Melaleuca alternifolia</i> L.*	Чайное дерево*
Чай китайський	<i>Thea sinensis</i> L.	Чай китайский
Часник городній	<i>Allium sativum</i> L.	Чеснок огородный
Чебрець звичайний *	<i>Thymus vulgaris</i> L.*	Тимьян обыкновенный*
Чебрець плазкий *	<i>Thymus serpyllum</i> L. *	Тимьян ползучий (чабрець)*
Череда трироздільна*	<i>Bidens tripartita</i> L.*	Череда трехраздельная *
Черемха звичайна*	<i>Padus racemosa</i> L.*	Черемуха обыкновенная*
Чистотіл великий*	<i>Chelidonium majus</i> L.*	Чистотел большой*
Чорниця звичайна*	<i>Vaccinium myrtillus</i> L.*	Черника обыкновенная*
Ш		
Шавлія лікарська*	<i>Salvia officinalis</i> L.*	Шалфей лекарственный*
Шавлія трилопатева*	<i>Salvia triloba</i> L.*	Шалфей трехлопастной*
Шандра звичайна*	<i>Marrubium vulgare</i> L.*	Шандра обыкновенная*
Шипшина корична (майська)*	<i>Rosa cinnamomea</i> L.*	Шиповник коричный*
Шоломниця байкальська	<i>Scutellaria baicalensis</i> Georgi.	Шлемник байкальский
Щ		
Щавель кінський	<i>Rumex confertus</i> Willd.	Щавель конский
Ю		
Юка славна	<i>Yucca gloriosa</i> L.	Юкка славная
Я		
Яглиця звичайна	<i>Aegopodium podagraria</i> L.	Сныть обыкновенная
Якірці сланкі	<i>Tribulus terrestris</i> L.	Якорцы стелющиеся
Ялина звичайна*	<i>Picea abies</i> (L.) Karst. *	Ель обыкновенная*
Яловець звичайний*	<i>Juniperus communis</i> L. *	Можжевельник обыкновенный*
Ясен звичайний (ясен високий)*	<i>Fraxinus excelsior</i> L. *	Ясень обыкновенный (ясень высокий)*

Предметний покажчик українських назв лікарських рослин

Абрикос звичайний	Вербена лимонна*
Агава американська	Вереск звичайний
Аір тростинний (лепеха звичайна)*	Вероніка лікарська
Айва довгаста	Вишня звичайна (вишня садова)
Аконіт білоустий	Вільха сіра
Алое деревовидне	Moench.*
Алтея лікарська*	Вільха чорна (вільха клейка) *
Аммі зубна (віснага морквоподібна)	Вітекс священний*
Аніс звичайний *	Вовчуг польовий *
Аніс зірчастий *	Волошка синя *
Аралія маньчжурська *	Воронець китицеподібний (клопогін китицеподібний)
Арніка гірська *	Гадючник в'язолистий *
Аронія чорноплідна	Гамамеліс віргінський *
Артишок посівний*	Гарбуз звичайний *
Астрагал монгольський*	Гарпагофітум лежачий*
Астрагал шерстистоквітковий	Гвоздичне дерево (сізігіум ароматний)*
Багно звичайне *	Гібіскус сабдаріфа, гібіск*
Бадан товстолистий *	Гідрастис канадський*
Барбарис звичайний	Гінкго дволопатеве*
Барвінок малий	Гірकोкаштан звичайний
Барвінок рожевий (катарантус рожевий)	Гірчак зміїний*
Беладона звичайна *	Гірчак перцевий *
Береза повисла (береза бородавчата) *	Гірчак почечуйний*
береза пухнаста	Гірчиця сарептська (гірчиця сиза)
Блекота чорна *	Гірчиця чорна
Бобівник трилистий*	Гісоп лікарський
Брусниця звичайна *	Глід криваво-червоний*
Бузина чорна*	Горицвіт весняний *
Буквиця облістяна	Горіх волоський
Бурі водорості*	Горобина звичайна*
Буркун лікарський *	Гравілат річковий
Буряк звичайний	Гречка звичайна *
Валеріана лікарська*	Грицики звичайні*
Василісник малий	Грушанка круглолиста
Вербна гостролиста *	Гуньба сінна*
Вербена лікарська *	Деревій звичайний *

Дерева звичайна	Картопля
Дивина густоквітова*	(паслін клубненосний)
Діоскорея ніппонська	Касія вузьколиста*
Дуб звичайний*	Касія (сена) гостролиста*
Дурман звичайний*	Каскара (жостер Пурша)*
Дягель лікарський (дудник лікарський, дудник дягелевий) *	Кипарис вічнозелений
Евкаліпт кулястий	Китятки сибірські *
Евкаліпт попелястий	Кіпрей вузьколистий
Евкаліпт прутковидний*	Кірказон ломоносоподібний (хвилівник звичайний)
Еводія лікарська	Кмин звичайний*
Елеутерокок колючий	Кола блискуча
Ембліка лікарська	Кола загострена*
Ефедра хвощова*	Конвалія звичайна *
Ехінацея пурпурова *	Конюшина лугова
Ехінацея біла*	Копитняк європейський
Ехінацея вузьколиста*	Коричник китайський*
Женьшень *	Коричник цейлонський*
Женьшень несправжній*	Коріандр посівний*
Живокіст польовий	Кріп запашний*
Жовтушник сивіючий	Кропива дводомна *
Жостір проносний*	Кропива собача *
Журавлина болотна (журавлина чотирипелюсткова)	Крушина ламка*
Зайцегуб п'янки (лагохілус)	Кукурудза звичайна*
Заманиха висока	Кульбаба лікарська*
Звіробій звичайний*	Купина запашна (купина лікарська)
Здутоплідник сибірський	Куркума довга
Зірочник середній	Куркума яванська*
Зірчастий аніс* див. Аніс зірчастий*	Лаванда вузьколиста*
Зозулинець плямистий	Лавр благородний
Золототисячник звичайний*	Ламінарія цукрова*
Золотушник звичайний*	Ламінарія японська *
Зопник колючий	Левзея сафлоровидна
Імбир аптечний*	Леспедеця головчаста
Іпеакуана *	Лимонне дерево*
Кавун звичайний	Лимонник китайський *
Каланхое перисте	Липа серцелиста *
Калачики лісові (просвірник)*	Лілея водяна біла (латаття біле)
Калина звичайна*	Ліщина звичайна
Капуста городня	Ложечниця гірка (ложечна трава)
	Лопух справжній

Льон звичайний*	Первоцвіт весняний
Любисток лікарський*	Пеларгонія ниркоподібна*
Магнолія великоквіткова	Перець стручковий однорічний *
Мак дикий (мачок, мак польовий)*	Персик звичайний
Мак снодійний	Перстач прямостоячий (калган) *
Малина звичайна	Петрушка кучерява
Мальва лісова	Пеумус болдо*
Марена красильна*	Пижмо звичайне*
Манжетка звичайна	Пирій повзучий *
Маруна дівоча*	Півонія незвичайна (мар'їн корінь)
Маслина європейська*	Підбіл звичайний
Материнка звичайна*	Пізноцвіт прегарний
Мати-й-мачуха звичайна, підбіл звичайний*	Пілокарпус яборанді
Маткові ріжки (спориння пурпурова)	Плакун верболистий*
Медунка лікарська	Плаун-баранець
Меліса лікарська (лимонна м'ята) *	Плющ звичайний *
Мирра*	Подорожник блошиний*
Морква посівна	Подорожник великий*
Мучниця звичайна, ведмеже вухо*	Подорожник ланцетолістий*
М'ята перцева *	Подорожник яйцеподібний*
М'яточник чорний*	Подофіл щитковидний
Нагідки лікарські *	Полин гіркий*
Наперстянка крупноквіткова*	Помідор їстівний
Наперстянка пурпурова*	Померанець гіркий*
Наперстянка шерстиста	Портулак городній
Обліпіха крушиновидна	Приворотень звичайний*
Овес посівний	Ратанія трьохтичинкова (крамерія)*
Огірочник лікарський	Раувольфія зміїна
Ожина сиза	Раувольфія блювотна
Омела біла	Раувольфія сірвата
Оман високий*	Ревінь тангутський*
Ортосифон тичинковий (нирковий чай)*	Редька посівна
Осика (тополя тремтяча)	Рицина звичайна
Остудник голий	Робінія псевдоакація (акація біла)
Очанка лікарська	Родіола рожева*
Очиток великий	Родовик лікарський*
Парило звичайне *	Роза дамаська
Пасифлора інкарнатна*	Розмарин звичайний*
Паслін чорний	Розторопша плямиста*
	Розхідник звичайний
	Ромашка лікарська*

Ромашка римська*	Хамеріон вузьколистий
Рускус шипуватий*	Хвощ польовий*
Рута запашна	Хінне дерево*
Рутка лікарська*	Хміль звичайний*
Сабаль дрібнопильчастий	Хрін звичайний
Сабельник болотний	Центела азіатська*
Сангвінарія канадська (кров'яний корінь)	Цетрарія ісландська (ісландський мох)*
Сандалове дерево	Цибуля городня
Сарсапарилла	Цикламен європейський
Сафлор красильний*	Цикорій дикий
Синоха блакитна*	Цикута отруйна
Слива африканська *	Цитронела*
Слива домашня	Цмін пісковий*
Смородина чорна	Чага (березовий гриб)*
Солодка гола*	Чайне дерево *
Сосна звичайна*	Чай китайський
Софора товстоплода	Часник городній
Спориш звичайний*	Чебрець звичайний *
Стланник кедровий (сосна гірська, сосна кедрова)	Чебрець плазкий *
Строфант комбе	Череда трироздільна*
Суниці лісові	Черемха звичайна*
Сухоцвіт багновий	Чистотіл великий*
Терен степовий	Чорниця звичайна*
Терен молдавський	Шавлія лікарська*
Термопсис ланцетоподібний *	Шавлія трилопатева*
Тирлич жовтий *	Шандра звичайна*
Тис європейський (тис ягідний)	Шипшина корична (майська)*
Тис тихоокеанський	Шоломниця байкальська
Тополя чорна	Щавель кінський
Ункарія павутиниста	Юка славна
Фенхель звичайний (фенхель гіркий)*	Яглиця звичайна
Фенхель солодкий*	Якірці сланкі
Фіалка польова *	Ялина звичайна*
Фіалка триколірна*	Яловець звичайний*
	Ясен звичайний (ясен високий)*

Примітка: * – фармакопейні види лікарських рослин.

Предметний покажчик українських назв препаратів рослинного походження

L-лізину есцинат	Антистрес лабофарм
Адельфан-езідрек	Антитусин
Аденол форте	Антифронт
Адено-риц	Антисептол Н
Адоніс-бром	Анузол
Аекол	Апізартрон
Аесцин	Апілак Гріндекс
Аїру кореневища	Апілак Гріндекс
Алак	Аралії настояйка
Алвісан нео	Артибель
Аллотон	Артихол
Алое екстракт	Артишок Сандоз
Алое екстракт рідкий	Артишок-Астрафарм
Алора	Артишоку екстракт
Алором	Артіфлекс
Алохол	Артрикю
Алтейка	Артро-гран
Алтейка Галичфарм сироп	Арфазетин
Алтейка Галичфарм таблетки	Асініс
Алтеї корені	Аскоріл
Алтеї кореня сироп	Аскоріл експекторант
Алтемікс	Аскорутин
Алтемікс бронхо	Ассалікс
Альгопікс	Атропін-Дарніца
Альгофін	Атропіну сульфат
Аналгон	Ауробін
Ангі септ Др. Тайсс	Аурокард
Ангінал з мальвою, ромашкою та шавлією	Афлазин
Ангінал з шавлією, солодкою та олією евкаліпту	Афлубін
Ангінал спрей з нагідками	Ацидін-пепсин
Ангінал спрей з ромашкою	Багна звичайного пагони
Ангінал спрей з шавлією	Баінвель мазь інтенсив
Ангіо ін'єль	Бальзам «Зірка»
Анісова олія	Бальзам «Золота зірка»
	Бальзам «Орел»
	Бальзам «Орел»

Бальзам «Хо» для дітей	Бронхіпрет ТП
Бальзам «Хо» для дорослих	Бронхо балм
Бальзам Вігор	Бронхолітин
Бальзамічний лінімент по Вишневському	Бронхолітичний збір
Барбарис комп іов-малюк	Бронхомед бальзам
Барбовал	Бронхомед юніор
Бекарбон	Бронхостоп краплі
Беладони екстракт	Бронхостоп розчин
Белалгін	Бронхостоп сироп
Беластезін	Бронхотон
Бен-Гей	Бронхофіт
Березові бруньки	Бруньки сосни
Бесалол	Бузини чорної квітки
Бетіол	Вагікаль
Бефунгін	Вазокет
Білобіл	Валевігран
Білобіл-інтенс	Валекард-Здоров'я
Білобіл-форте	Валеріана
Біовітал	Валеріана форте
Біофриз	Валеріани екстракт
Болюси Хуато	Валеріани кореневища з коренями
Бом-Бенге	Валеріани настойка
Бороментол	Валеріка
Бромгексин – 8 краплі	Валідол
Бронспрей	Валідол-Дарниця
Бронхіал плюс для дітей з вітаміном С	Валідол-Здоров'я
Бронхіал плюс для дітей з ісландським мохом, ромашкою та вітаміном С	Валідол-Лубнифарм
Бронхіал плюс з ісландським мохом та вітаміном С	Валідол-Лугал
Бронхіал плюс з підбілом, подорожником та вітаміном С	Валокордин
Бронхіал плюс з подорожником, чебрецем та вітаміном С	Валокормід
Бронхіальний бальзам Беллс	Венен тайс гель
Бронхіпрет	Венітан
	Веноплант
	Венорин
	Венорутинол
	Венорутон гель
	Веносмін
	Вицеброл форте

Вібуркол	Геморрон
Вівабон	Гентос
Вігор	Гепабене
Вікс актив бальзам з ментолом і евкаліптом	Гепарсил
Вікс актив симптомакс плюс	Гепатофіт
Вільхи супліддя	Гепафітол
Вім-1	Гепафорте
Вінкрестин-мілі	Гербіон аліум
Вінкрестин-Рихтер	Гербіон ескулус
Вінкрестин-Тева	Гербіон сироп моху ісландського
Вінорелсин	Гербіон сироп первоцвіту
Вінорельбін «Ебеве»	Гербіон сироп плюща
Вінпоцетин	Гербіон сироп подорожника
Віпратокс	Герімакс
Віпросал В	Геровітал Др. Тайсс
Вітірон сускапс	Гілоба
Вітрум б'юті	Гінвіт
Вітрум б'юті еліт	Гінекофіт
Вітрум енерджи	Гінекохеель
Вітрум кардіо	Гінкго білоба-Астрафарм
Вітрум форайз форте	Гінкокапс
Віцеброл	Гінкор гель
Вобензим	Гінкор форт
Вовчуг	Гінкофар
Вода чемериці	Гінсомін
Водяного перцю екстракт рідкий	Гінтон
Вокара	Глаувент
Вундехіл	Глікодин сироп
Гайморин	Глоду листя та квітки
Гарбеол	Глоду настойка
Гастритол Др. Кляйн	Глоду плоди
Гастропін	Гомеовокс
Гастрофлоркс	Горіха волоського настойка
Гевкамен	Горобини плоди
Геделікс	Грип-гран
Геделікс евкапс	Грип-гран дитячий
Гедерин	Грипколд
Гемороль	Грициків екстракт рідкий
	Грициків трава

Грудний еліксир	Евкаліптовий бальзам від за-
Дарсил	студи Др. Тайсс
Дентінокс-гель Н	Екстракт алое
Депривіт	Екстракт шавлії з вітаміном
Деприм	С Др. Тайсс
Деприм форте	Екстратерм
Деревію трава	Елекасол
Детоксифіт	Елеутерокок
Детралекс	Елеутерокока екстракт
Дефенорм	Еліксир шавлії
Джосет	Ендотелон
Дигоксин	Енергін
Дигоксин-Здоров'я	Енерлів
Дизолвін	Ензімтал
Дикрасин	Ентобан
Диофлан	Ерва шерстиста
Дип хіт крем	Есенціале форте
Дитячий чай з ромашкою	Ескувен
Дігестин	Ескувіт
Діфметре	Ескузан краплі
Доктор кашель	Ескулюс композитум
Доктор Мом льодяники	Еслідин
Доктор Мом мазь	Есплант
Допельгерц актив ревмагут	Еспол
Допельгерц меліса	Ессенціале
Доппельгерц женьшень актив	Ессенціале форте
Дормікінд	Етозид
Дорміплант	Етопозид
Доцетакс	Етопозид «Ебеве»
Доцетаксел «Ебеве»	Етопозид-Мілі
Доцетаксел-Тева	Етопозид-Тева
Доцетактин	Еуфорбіум композитум назен-
Дуба кора	тропфен С
Евкабал бальзам	Ехінасаль
Евкабал сироп	Ехінацеї настояка
Евкаліпта листя	Ехінацеї пурпурової екстракт
Евкаліпта настояка	рідкий
Евкаліпт-М	Ехінацеї пурпурової кореневищ
	з коренями настояка

Ехінацеї пурпурової кореневищ з коренями свіжих настойка	Інтеллан
Ехінацеї пурпурової кореневища з коренями	Інфлюцид
Ехінацеї пурпурової настойка	Інцена
Ехінацея	Іхтіол
Ехінацея-Астрафарм	Кавінтон
Ехінацея-Лубнифарм	Калган
Ехінацея-Ратіофарм	Календодерм
Ехінацин Мадаус рідина	Календули мазь
Жевтана	Календули настойка
Женшеня настойка	Камагель
Жовчогінний збір	Камідент-Здоров'я
Жовчогінний збір №2	Камістад-гель Н
Заспокійливий збір № 2	Камфорна олія
Збір грудний	Канефрон Н
Збір грудний № 1	Капсікам
Збір грудний № 2	Капсіол
Збір урологічний	Капсули з олією анісу Др. Тайсс
Збір шлунковий	Карвеліс
Звіробойо трава	Кардіо-гран
Зедекс	Кардіолін
Зинаксин	Кардіопасит
Золототисячнику трава	Кардіофіт
Зубні краплі	Кармінатівум бебінос
Йохімбіну гідрохлорид	Карсил
Іберогаст	Квасолі стулки плодів
Ілон	Квертин
Імунал	Кверцетин
Імуно Тайсс краплі	Клімадінон
Імуно Тайсс таблетки	Клімаксон-гран
Імуновіт С	Клімактоплан
Імуноплюс	Клімакт-хеель
Імуно-тон	Клімапін
Імунофіт	Клімапін
Імупрет	Кмину плоди
Інгалін	Кодарекс
Індовазин	Кодарин
Індовенол	Кодепсин
	Кодесан ІС

Кодетерп	Липи серцелистої квітки
Кодтерпін ІС	Лів 52
Колхіцин	Лівенціале
Комбігріп	Лівіан
Конвалієво-валеріанові краплі	Ліволін форте
Контузін гель	Лінімент "Санітас"
Кор суїс композитум	Лінкас без цукру
Кора крушини	Лінкас плюс експекторант
Корвалдін	Ліолів
Корвалкапс	Ліолів-Біолек
Корвалмент	Ліпофлавон
Корвалол	Ліпофлавон
Корвалтаб	М'яти перцевої листя
Корвітин	М'яти перцевої настойка
Корглікارد	М'яти перцевої настойка
Корглікон	М'ятні таблетки
Корглікон розчин для ін'єкцій	Мазь «Ефкамон»
Коризалія	Мазь Др. Тайсса з живокостом
Коріандрю плоди	Мазь живокосту
Кофекс	Мазь календули Др. Тайсса
Кофол	Макротусин
Кралонін	Мараславін
Краплі від кашлю Др. Тайсс	Масто-гран
Краплі Зеленіна	Материнки трава
Кратал	Мати-й-мачухи листя
Кратал для дітей	Маткові ріжки ерготамінового штаму
Кропиви листя	Мегазір
Кропу запашного плоди	Мелілотус гомакорд Н
Ксена	Мелілотус-гомакорд
Кука	Меліси трава
Кукасил	Мемоплант
Кукурудзяні рильця (кукурудзяні стовпчики з рильцями)	Мемоплант форте
Лесфаль	Меморин
Ламінарії слання	Меморія
Левасил	Меновазан
Легалон	Меновазин
Леспенефріл	Меновален
Лецитин	Ментолатум балм бальзам

Мілістан гель	Олазол
Мітотакс	Олія евкالیпту
Морфін-3Н	Олія насіння гарбуза
Морфіну гідрохлорид	Оману кореневища й корені
Морфіну сульфат	Омнопон
Мув мазь	Онкобін
Мукалтин	Ортосифону тичинкового листя
Мукалтин форте з вітаміном С	Остеоартизи актив плюс
Мукофальк апельсин	Остеоартизи актив
Мулімен	Остеоартизи макс
Мульти- табс Женьшень	Паклімедак
Мучниці листя	Паклінор
На сон	Паклітакс
Навелек	Паклітаксел «Ебеве»
Навірел	Паклітаксел Актавіс
Нагідок звичайних квітки	Паклітаксел-Тева
Найз гель	Пантокрин
Найзер	Папалор
Насіння гарбуза	Пектолван плющ
Настойка женьшеня	Пектолван стоп
Настойка живокосту	Пектолван фіто
Настойка прополіса	Пекторал
Нашатирно-анісові краплі	Пектосол
Нейровин	Пектусин
Нейроплант	Пепонен
Неотаксел	Пепонен
Нервохеель	Пепонен актив
Нефрофіт	Пепонен актив
Нікофлекс	Пепсан
Ново-пасит	Перміксон
Ново-пасит	Персен
Номігрэн	Персен кардіо
Норматенс	Пертусин
Нормовен	Перфектил
Носталекс	Перцево-камфорний лінімент
Нотта	Перцю водяного екстракт
Обліпихова олія	Перцю стручкового настойка
Обліпихові супозиторії	Печаївський валідол без цукру
Окулохеель	Печаївський валідол-натур

Пижми квітки	Пульмекс бебі
Піаскледин	Пульморан
Півонії настоянка	Пумпан
Підбілу звичайного листя	Равісол
Пілерс	Раунатин
Пілозелла композитум	Раунатин-Здоров'я
Піновіт	Рафахолін С
Піносол	Ревалід
Піфламін	Ревалід
Плантекс	Ревма-гель
Плантискардіо	Ревмагерб
Платифілін-Дарниця	Ревма-капсули
Платифілін-Здоров'я	Ревма-мазь інтенсив
Подорожника великого листя	Ревмафіт
Подорожника сік	Регулак
Полину гіркої трава	Редуктан
Полину настоянка	Резистол
Поліфітол-1	Рекутан
Польданен	Релаксил
Послаблюючий збір №1	Ренсрил експекторант
Проктозан нео	Репарил-гель
Проктоседил	Репісан
Пропосол	Реуматин еліксир
Проспан розчин від кашлю	Реуматин таблетки
Проспан сироп від кашлю	Родіоли екстракт рідкий
Проспан форте таблетки шипучі від кашлю	Розтиран
Простакер	Розторопші плоди
Просталад	Ромазулан
Просталін	Ромашки екстракт рідкий
Простамед	Ромашки квітки
Простамол Уно	Ротокан
Простанорм	Садіфіт
Простаплант	Салват
Простаплант форте	Сангвіритрин
Простапол	Седавіт
Простагофіт	Седаристон капсули
Простол евро	Седаристон краплі
Псоріатен	Седасен
	Седасен форте

Седатив ПЦ	Стоптусин
Седафітон	Стоптусин фіто
Седафітон форте	Стрес-гран
Сенаде	Стритоксол
Сенадекс	Строфантин К
Сенадексин	Строфантин-Г
Сени листя	Строфантин-Дарниця
Септолете	Суміш для інгаляцій
Серцево-судинний збір	Супозиторії з олією насіння гарбуза
Силібор	Суприма-плюс мазь
Силімарин Сандоз	Сустамар
Силімарол	Суша мікстура від кашлю для дітей
Силісем	Таблетки від кашлю
Синупрет	Тавіпек
Сирепар	Таденан
Сироп від кашлю Др. Тайсса	Тазалок
Сироп від кашлю з подорожником і мати-й-мачухою	Таксотер
Сироп крушини	Танакан
Сироп подорожника	Тедейн
Сік каланхое	Тенотен
Сімепар	Тенотен дитячий
Скипидарна мазь	Тентекс-форте
Склеро-гран	Теопекс
Собачої кропиви настойка	Теотард
Собачої кропиви трава	Теофедрин – Н
Сойфем	Теофедрин – НЕО
Солідагорен	Теравіт антистрес
Солодки кореня сироп	Теравіт тонік
Солодки корінь	Тонгінал
Сольвенцій	Тонзипрет
Сон-норма	Тонзілотрен
Софори японської настойка	Тонусин
Спеман	Тос-май
Спирт камфорний	Травісил льодяники
Споришу трава	Травісил трав'яний сироп від кашлю
Спрей-пакс	Трахісан
Стодаль	
Стоматофіт	

Тривалумен	Флогензим
Трикардин серцеві краплі	Флора
Тринейфрон-Здоров'я	Флорисед-Здоров'я
Тріанол	Фонг Те Тхап
Трібестан	Фонг Тхап Тху
Троксевазин	Фосфоглів
Троксевенол	Фосфоліп
Троксегель	Хвоща польового трава
Троксерутин	Хелпекс ефект
Троксерутин-Адифарм	Хлорофілін
Троксерутин-Ветпром	Хлорофіліпт
Троксерутин-Дарниця	Холагогум F Натгерманн
Тусавіт	Холагол
Тутукон	Холедіус
Угрін	Холівер
Узала	Холосант
Узара	Холосас
Умкалор	Холосас-Санто
Урокран	Хомвіокорін
Уролесан	Хомвіо-нервін
Уролесан	Хомвіо-ревман
Уронефрон	Хофітол
Успокой	Целанід
Фаст реліф мазь	Церебрум композитум Н
Фенхелю плоди	Цефагіл
Фіалки триколірної трава	Цикло 3 форт
Фітодент	Цинарікс
Фітокан-ГНЦЛЗ	Цинахолін
Фітокліман планта	Циннабсин
Фітолізин	Цистінол акут
Фітолізин-плюс	Цисто аурін
Фітоліт	Цистон
Фітоліт форте Н	Цміну піскового квітки
Фітосед	Чебрецю трава
Фітоуроліт	Череди трава
Фладекс	Чистотіла трава
Фламін	Чорниці пагони
Флебодія 600	Шавлії листя
Флеботон	Шавлії лікарської листя

Шавлії настояка
Шведська гіркота Др. Тайсс
Шиповника олія
Шипшини плоди
Шлунковий збір №3
Шлункові краплі
Шоколакс
Шоломниці байкальської
екстракт
Шоломниці байкальської
екстракт
Юніензім з МПС
Ялівцю плоди

Довідник фармакопейних видів лікарських рослин

Назва рослини	Назва монографії	Фармакопея*
Аір тростинний	Корневища айра	ГФ XI
Алтея лікарська	Алтеї корені	ДФУ 1.2, ДФУ 2.0
	Корни алтея	ГФ XI
	Алтеї листя	ДФУ 1.2, ДФУ 2.0
	Алтеї траваN	ДФУ 1.2, ДФУ 2.0
Аніс звичайний	Анісова олія	ДФУ 1.2, ДФУ 2.0
	Анісу плоди	ДФУ 2.0
	Плоди аніса обыкновенного	ГФ XI
Аніс зірчастий	Зірчастий аніс	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
Аралія манчжурська	Корни аралии манчжурской	ГФ XI
Арніка гірська	Арніки квітки	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
	Арніки настойка	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
Артишок посівний	Артишоку листя	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
Астрагал монгольський	Астрагала монгольського корені	ДФУ 2.0
Багно звичайне	Побеги багульника болотного	ГФ XI
Бадан товстолистий	Корневища бадана	ГФ XI
Беладонна звичайна	Беладонни листя настойка стандартизована	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
	Беладонни листя	ДФУ 1.3, ДФУ 2.0
	Листья красавки	ГФ XI
Береза повисла (б. бородавчаста)	Берези листя	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
	Почки березовые	ГФ XI
Блекота чорна	Листья белены	ГФ XI
Бобівник трилистий	Бобівника трилистого листя	ДФУ 1.2, ДФУ 2.0
	Листья вахты трехлистной	ГФ XI
Брусниця звичайна	Листья брусники	ГФ XI
Бузина чорна	Квітки бузини	ДФУ 1.2, ДФУ 2.0
	Цветки бузины черной	ГФ XI
Бурі водорості	Бурі водорості	ДФУ 1.3, ДФУ 2.0
Буркун лікарський	Буркун	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
	Буркуну траваN	ДФУ 2.0
Валеріана лікарська	Валеріани корені	ДФУ 1.2, ДФУ 2.0
	Валеріани кореніN	ДФУ 2.0
	Корневища с корнями валерианы	ГФ XI
Вербена лікарська	Вербени трава	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0

Вербена лимонна	Лимонної вербени листя	ДФУ 2.0
Верба гостролиста	Верби кора	ДФУ 2.0
Вільха чорна (в. клейка)	Соплодия ольхи	ГФ XI
Вітекс священний	Вітекса священного плоди	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
Вовчуг польовий	Вовчуга корені	ДФУ 1.2, ДФУ 2.0
	Корни стальника	ГФ XI
Волошка синя	Цветки василька синього	ГФ XI
Гадючник в'язолистий	Гадючник	ДФУ 2.0
Гамамеліс віргінський	Гамамелісу листя	1.4, 2.0
Гарбуз звичайний	Семена тыкви	ГФ XI
Гарпагофітум лежачий	Корені гарпагофітуму лежачого	ДФУ 2.0
Гвоздичне дерево	Гвоздика	ДФУ 1.2, ДФУ 2.0
	Гвоздична олія	ДФУ 1.2, ДФУ 2.0
Гібіскус, мальва червона	Гібіскус	ДФУ 1.2
	Гібіск	ДФУ 2.0
Гідрастис канадський	Гідрастису канадського кореневища	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
Гінкго дволопатевий	Гінкго листя	ДФУ 1.2, ДФУ 2.0
Гірчак зміїний	Гірчака зміїного кореневища	ДФУ 2.0
	Корневища змеєвика	ГФ XI
Гірчак перцевий (водяний перець)	Трава горца перечного (водяного перця)	ГФ XI
Гірчак почечуйний	Трава горца почечуйного	ГФ XI
Глоду квітки	Глоду листя та квітки	ДФУ 1.3, ДФУ 2.0
	Глоду листя та квіткиN	ДФУ 2.0
	Глоду плоди	ДФУ 1.2, ДФУ 2.0
	Глоду плодиN	ДФУ 2.0
	Плоди боярышника	ГФ XI
	Цветки боярышника	ГФ XI
Горицвіт весняний	Трава горицвєта весеннього	ГФ XI
Горобини звичайна	Плоды рябины	ГФ XI
Гречка звичайна	Гречки трава	ДФУ 2.0
Грицики звичайні	Трава пастушьей сумки	ГФ XI
Гуньба сінна	Гуньба	ДФУ 2.0
Деревій звичайний	Деревій	ДФУ 1.2, ДФУ 2.0
	Трава тысячелистника	ГФ XI
Дивина густоквіткова	Дивини квітки	ДФУ 2.0

Дуб звичайний	Дуба кора	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
	Кора дуба	ГФ XI
Дурман звичайний	Дурману листя	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
	Листья дурмана	ГФ XI
Дягель лікарський	Дягелю лікарського корені	ДФУ 2.0
Евкаліпт прутувидний	Евкаліпта листя	ДФУ 1.2, ДФУ 2.0
	Евкаліпта прутувидного листяN	ДФУ 2.0
	Эвкалипта прутувидного листья	ГФ XI
	Евкаліптова олія	ДФУ 1.2, ДФУ 2.0
Ефедра хвощова	Ефедри трава	ДФУ 2.0
Ехінацея біда	Ехінацеї білої корені	ДФУ 1.3, ДФУ 2.0
Ехінацея вузьколиста	Ехінацеї вузьколістої корені	ДФУ 1.3, ДФУ 2.0
Ехінацея пурпурова	Ехінацеї пурпурової корені	ДФУ 1.3, ДФУ 2.0
	Ехінацеї пурпурової кореніN	ДФУ 1.3, ДФУ 2.0
	Ехінацеї пурпурової настоянкаN	ДФУ 1.3, ДФУ 2.0
	Ехінацеї пурпурової трава	ДФУ 1.3, ДФУ 2.0
Женьшень	Женьшень	ДФУ 2.0
	Корни женьшеня	ГФ XI
Женьшень не-справжній	Несправжнього женьшеню корені	ДФУ 2.0
Жостер проносний	Плоды жостера слабительного	ГФ XI
Звіробій звичайний	Звіробій	ДФУ 1.2, ДФУ 2.0
	Звіробою траваN	ДФУ 2.0
	Трава зверобоя	ГФ XI
Золототисячник звичайний	Трава золототисячника	ГФ XI
Золотушник звичайний	Золотушник	ДФУ 2.0
Золотушник європейський	Золотушник європейський	ДФУ 2.0
Імбир аптечний	Імбир	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
Іпекакуана звичайна	Іпекакуани корені	ДФУ 2.0
Калачики лісові (Мальва лісова, Провісник)	Калачиків квітки	ДФУ 2.0
	Калачиків листя	ДФУ 2.0
Калина звичайна	Кора калины	ГФ XI
	Плоды калины	ГФ XI
Касія вузьколиста	Касії вузьколістої плоди	ДФУ 1.3, ДФУ 2.0
Касія гостролиста	Касії гостролістої плоди	ДФУ 1.3, ДФУ 2.0
	Касії листя	ДФУ 1.3, ДФУ 2.0
	Листья сенны	ГФ XI

Каскара (Жостер Пурша, крушина американська)	Каскара	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
Китятки сибірські	Китяток корені	ДФУ 2.0
Кмин звичайний	Плоды тмина	ГФ XI
Кола блискуча	Кола	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
Конвалія звичайна	Конвалії квітки	ГФ XI
	Конвалії листя	ГФ XI
	Конвалії трава	ГФ XI
Коричник китайський	Коричник	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
	Коричника настойка	ДФУ 1.4
	Кориці китайської олія	ДФУ 1.2
	Коричника китайського олія	ДФУ 2.0
Коричник цейлонський	Кориці цейлонської кори олія	ДФУ 1.2
	Коричника цейлонського кори олія	ДФУ 2.0
	Кориці цейлонської листя олія	ДФУ 1.2
	Коричника цейлонського листя олія	ДФУ 2.0
Коріандр посівний	Коріандр	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
Кропива дводомна	Кропиви листя	ДФУ 1.3, ДФУ 2.0
	Листья крапивы	ГФ XI
Кропива собача	Собача кропива	ДФУ 1.2, ДФУ 2.0
	Собачої кропиви траваN	ДФУ 2.0
	Собачої кропиви настойкаN	ДФУ 1.3, ДФУ 2.0
	Трава пустырника	ГФ XI
Кріп запашний	Плоды укропа пахучего	ГФ XI
Крушина ламка	Крушини кора	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
	Кора крушины	ГФ XI
Кукурудза звичайна	Столбики с рыльцами кукурузы	ГФ XI
Кульбаба лікарська	Кульбаби лікарської корені	ДФУ 2.0
	Корни одуванчика	ГФ XI
	Кульбаби лікарської трава з коренями	ДФУ 2.0
Куркума яванська	Куркума яванська	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
Лаванда вузьколиста	Лаванди квітки	ДФУ 2.0
	Лавандова олія	ДФУ 1.2, ДФУ 2.0
Ламінарія цукрова	Ламінарії сланіN	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
	Слоевища ламинарии – морская капуста	ГФ XI
Лимонне дерево	Лимонна олія	ДФУ 1.2, ДФУ 2.0

Лимонник китайський	Лимоннику плоди	2.0
	Семена лимонника	ГФ XI
Липа серцелиста	Липи квітки	ДФУ 1.2, ДФУ 2.0
	Цветки липы	ГФ XI
Льон звичайний	Льону насіння	ДФУ 2.0
	Семена льна	ГФ XI
Любисток лікарський	Любистку корені	ДФУ 2.0
Мак дикий (мачок польовий)	Маку дикого пелюстки	ДФУ 2.0
Марена красильна	Корневища и корни марены	ГФ XI
Маруна дівоча	Маруна дівоча	ДФУ 2.0
Маслина європейська	Маслини листя	ДФУ 2.0
Материнка звичайна	Материнка	ДФУ 1.3, ДФУ 2.0
	Материнки траваN	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
	Трава душицы	ГФ XI
Мати-й-мачуха звичайна	Листья мать-и-мачехи	ГФ XI
Меліса лікарська	Меліси листя	ДФУ 2.0
Мирра	Мирра	ДФУ 2.0
	Мирри настойка	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
Мучниця звичайна	Мучниці листя	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
	Листья толокнянки	ГФ XI
М'ята перцева	М'яти листя	ДФУ 1.3
	М'яти перцевої листя	ДФУ 2.0
	Листья мяты перечной	ГФ XI
М'яточник чорний	М'яточник чорний	ДФУ 2.0
Нгідки лікарські	Нагідок квітки	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
	Нагідок квіткиN	ДФУ 2.0
	Нагідок настойкаN	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
	Цветки наготков	ГФ XI
Наперстянка крупноквіткова	Наперстянка крупноцветковая	ГФ XI
	Наперстянка пурпурная	ГФ XI
Наперстянка пурпурова	Наперстянки листя	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
	Листья наперстянки	ГФ XI
Оман високий	Корневища и корни девясила	ГФ XI
Ортосифон тичинковий	Нирковий чай	ДФУ 2.0
	Листья ортосифона тычиночного (почечного чая)	ГФ XI

Сабаль дрібно-пильчастий (сереноа)	Пальми сереноа плоди	ДФУ 2.0
Парило звичайне	Парило	ДФУ 2.0
Пасифлора інкарнатна	Пасифлора	ДФУ 1.2, ДФУ 2.0
Пеларгонія ниркоподібна	Пеларгонії корені	ДФУ 2.0
Первоцвіт весняний	Первоцвіту корені	ДФУ 2.0
Перстач прямостоячий (калган)	Перстач прямостоячий	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
	Перстачу прямостоячого настояйка	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
Перець стручковий однорічний	Стручковий перець	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
	Стручкового перцю настояйка	ДФУ 1.4
	Стручкового перцю настояйка стандартизована	ДФУ 2.0
Пеумус болдо	Болдо листя	ДФУ 2.0
Пижмо звичайне	Цветки пижмы	ГФ XI
Пирій повзучий	Пирію повзучого кореневища	ДФУ 2.0
Плакун верболистий	Плакун	ДФУ 2.0
Плющ звичайний	Плюща звичайного листя	ДФУ 2.0
Подорожник блошиний	Подорожника блошиного насіння	ДФУ 2.0
Подорожник великий	Подорожника великого листяN	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
	Листья подожника большого	ГФ XI
Подорожник ланцетолистий	Подорожник ланцетолистий	ДФУ 1.3, ДФУ 2.0
Подорожник яйцеподібний	Подорожника яйцеподібного лушпиння	ДФУ 2.0
	Подорожника яйцеподібного насіння	ДФУ 2.0
Полин гіркий	Полин гіркий	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
	Листья полыни горькой	ГФ XI
	Трава полыни горькой	ГФ XI
Померанець гіркий	Померанцю гіркого екзокарпій і мезокарпій	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
Приворотень звичайний	Приворотень	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
Ратанія трюхтичінкова (крамерія)	Ратанії корені	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
	Ратанії настояйка	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
Ревінь тангутський	Корни ревеня	ГФ XI
	Ревінь	ДФУ 2.0
Родіоли кореневища з коренями	Корневище и корни родиолі розовой	ГФ XI

Родовик лікарський	Родовика корені	ДФУ 2.0
Розмарин звичайний	Розмаринова олія	ДФУ 1.2, ДФУ 2.0
	Розмарину листя	ДФУ 2.0
Розторопша плямиста	Розторопші плоди	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
Ромашка лікарська	Ромашки квітки	ДФУ 1.3, ДФУ 2.0
	Ромашки квіткиN	ДФУ 2.0
	Цветки ромашки	ГФ XI
Ромашка римська	Римської ромашки квітки	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
Рускус шипуватий	Рускус шипуватий	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
Рутка лікарська	Рутка	ДФУ 2.0
Сафлор красильний	Сафлору квітки	ДФУ 2.0
Синюха блакитна	Корневища с корнями синюхи	ГФ XI
Слива африканська	Сливи африканської кора	ДФУ 2.0
Солодка гола	Солодки корені	ДФУ 1.2, ДФУ 2.0
Сосна звичайна	Почки сосни	ГФ XI
Спориш звичайний (гірчак пташиний)	Спориш	ДФУ 1.3, ДФУ 2.0
	Трава горца птичьего (спорыша)	ГФ XI
Сухоцвіту багновий	Трава сушениці топяной	ГФ XI
Термопсиса ланцето-подібний	Трава термопсиса ланцетного	ГФ XI
Тирлич жовтий	Тирлича корені	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
	Тирлича настойка	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
Фенхель звичайний (фенхель гіркий)	Фенхель гіркий	ДФУ 2.0
	Плоды фенхеля	ГФ XI
Фенхель солодкий	Фенхель солодкий	ДФУ 2.0
Фіалка польова	Трава фіалки	ГФ XI
Фіалка триколірна	Фіалка триколірна (квітучі надземні частини)	ДФУ 2.0
Хвощ польовий	Трава хвоща полевого	ГФ XI
	Хвоща стебла	ДФУ 1.3, ДФУ 2.0
Хінне дерево	Хінного дерева кора	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
Хміль звичайний	Хмелю шишки	ДФУ 1.3, ДФУ 2.0
Центела азійська	Центела	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
Цетрарія ісландська	Цетрарія ісландська	ДФУ 2.0
Цитронела	Цитронелова олія	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
Цмин пісковий	Цветки бессмертника песчаного	ГФ XI
Чага	Чага	ГФ XI
Чайне дерево	Чайного дерева олія	ДФУ 1.2, ДФУ 2.0
Чебрець звичайний	Трава тимьяна обыкновенного	ГФ XI
	Чебрець	ДФУ 1.3, ДФУ 2.0

Чебрець плазкий	Трава чабреца	ГФ XI
	Чебрець повзучий	ДФУ 1.3, ДФУ 2.0
	Чебрець повзучийN	ДФУ 2.0
Череди трироздільна	Трава череди	ГФ XI
Черемха звичайна	Плоды черемухи	ГФ XI
Чистотіл великий	Чистотіл	ДФУ 1.2
	Чистотіл великий	ДФУ 2.0
	Трава чистотела	ГФ XI
Чорниця звичайна	Чорниці плоди висушені	ДФУ 2.0
	Чорниці плоди свіжі	ДФУ 2.0
	Плоды черники	ГФ XI
Шавлія лікарська	Шавлії листя (salvia officinalis)	ДФУ 1.4
	Шавлії листя (Шавлія лікарська)	ДФУ 2.0
	Листья шалфея	ГФ XI
	Шавлії лікарської листяN	ДФУ 2.0
	Шавлії настойка	ДФУ 1.4, ДФУ 2.0
Шавлія трилопатева	Шавлії трилопатевої листя	ДФУ 2.0
Шандра звичайна	Шандра звичайна	ДФУ 2.0
Шипшина корична (майська)	Шипшина	ДФУ 2.0
	Плоды шиповника	ГФ XI
Ялина звичайна	Шишки ели обыкновенной	ГФ XI
Яловець звичайний	Яловець	ДФУ 2.0
	Плоды можжевельника	ГФ XI
Ясен звичайний (ясен високий)	Ясена листя	ДФУ 2.0

Примітка: * – ГФ XI – Державна фармакопея СРСР XI видання, випуск 2;

ДФУ – Державна фармакопея України.

Список використаних джерел

1. Абуали ибн Сина. Канон врачебной науки / Абуали ибн Сина. – 2-е изд. – Ташкент : Фан, 1980. – Кн. 4. – 735 с.
2. Аксенов, А. П. Как излечить 200 самых распространенных болезней / А. П. Аксенов. – Донецк : Изд-во «Сталкер», 2002. – 448 с.
3. Алексеев, А. П. Новейший справочник по лечению болезней средствами народной медицины / А. П. Алексеев. – М. : «Альта-Принт», 2005. – 448 с.
4. Артемова, А. Фрукты исцеляющие и омолаживающие / А. Артемова. – СПб. : «ДИЛЯ», 2000. – 160 с.
5. Атлас ареалов и ресурсов лекарственных растений СССР / под ред. П. С. Чикова. – М., 1980. – 340 с.
6. Базарон, Э. Г. «Вайдурья Онбо» – трактат индо-тибетской медицины / Э. Г. Базарон, Т. Г. Асеева. – Новосибирск : Наука. Сибирское отд-ние, 1986. – 116 с.
7. Барнаулов, О. Д. Введение в фитотерапию / О. Д. Барнаулов. – СПб. : Лань, 1999. – 159 с.
8. Берестова, Е. С. Краткий медицинский справочник для врачей-гомеопатов / Е. С. Берестова. – Х., 1991. – 78 с.
9. Берков, Б. Золотые рецепты народной медицины / Б. Берков, Г. Беркова. – Х. : Книжный клуб «Клуб семейного досуга», 2000. – 320 с.
10. Биологически активные вещества лекарственных растений / В. П. Георгиевский [и др.] – Новосибирск : Наука, 1990. – 335 с.
11. Борисов, М. И. Лекарственные свойства сельскохозяйственных растений / М. И. Борисов. – Минск : Урожай, 1974. – С. 18–38.
12. Ботанико-фармакогностический словарь : справ пособие / К. Ф. Блинова, Н. А. Борисова, Г. Б. Гортинский и др.; под ред. К. Ф. Блиновой, Г. П. Яковлева. – М. : Высш. шк., 1990. – 272 с.
13. Гаммерман, А. Ф. Лекарственные растения / А. Ф. Гаммерман, Г. Н. Кодаев, А. А. Яценко-Хмелевский. – М. : Высш. шк., 1984. – 400 с.
14. Гарбузов, Г. А. Гинкго – дерево жизни / Г. А. Гарбузов. – М. : ООО «Изд-во АСТ»; СПб. : «Изд-во Астрель-СПб», 2005. – 191 с.
15. Георгиевский, В. П. Биологически активные вещества лекарственных растений / В. П. Георгиевский, Н. Ф. Комиссаренко, С. Е. Дмитрук. – Новосибирск : Наука; Сиб. отд-ние, 1990. – 333 с.

16. Гиппократ. Сочинения / Гиппократ. – М. : Медгиз, 1944. – Т. 2. – С. 287–300.
17. Голышенко, П. П. Лекарственные растения и их использование / П. П. Голышенко. – 4-е изд. – Саранск : Мордовск. книжн. изд-во, 1982. – С. 30–260.
18. Гоникман, Э. И. Пути исцеления. Мир лекарственных растений / Э. И. Гоникман. – М. : Изд. Дом МСП, 2000. – 426 с.
19. Грин, Н. Биология : в 3 т. / Н. Грин, У. Стоут, Д. Тейлор; под ред. С. Р. Сопера; пер. с англ. – М. : Мир, 1990. – Т. 1. – 386 с.; Т. 2. – 327 с.; Т. 3. – 374 с.
20. Гудвин, Т. Введение в биохимию растений : в 2 т. / Т. Гудвин, Э. Мерсер. – М. : Мир, 1985. – Т. 1. – 318 с.; Т. 2 – 320 с.
21. Даниленко, В. С. Острые отравления растениями / В. С. Даниленко, П. В. Родионов. – К. : Здоров'я, 1986. – 112 с.
22. «Дзэйцхар мигчжан» – памятник тибетской медицины / под ред. Б. Б. Бадамаева. – Новосибирск : Наука. Сибирское отделение, 1985. – 88 с.
23. Джарвис, Д. С. Мед и другие естественные продукты / Д. С. Джарвис. – Бухарест : Апимондия, 1981. – 126 с.
24. Диетическая терапия при сердечно-сосудистых заболеваниях : метод. рек. / В. А. Тутельян, Б. С. Каганов, А. В. Погожева и др. ; Минздравсоцразвития России №374–ПД/624. – М., 2006. – 45 с.
25. Дикорастущие пищевые, технические и медоносные растения Украины : справ. / Н. М. Грисюк [и др.] – К. : Урожай, 1989. – 198 с.
26. Зайцева, Е. Ю. Сам себе гомеопат / Е. Ю. Зайцева. – СПб. : Питер, 2005. – 208 с.
27. Золотой ус, алоэ, каланхоэ, лимон и другие самые популярные комнатные лекарственные растения / авт.-сост. Н. В. Белов. – М. : АСТ; Мн. : Харвест, 2006. – 320 с.
28. Ибрагимов, Ф. И. Основные лекарственные средства китайской медицины / Ф. И. Ибрагимов, В. С. Ибрагимова. – М. : Медицина, 1960. – С. 20–40.
29. Иванченко, В. А. Фитоэргономика / В. А. Иванченко. – К. : Наук. думка, 1989. – 294 с.
30. Йорданов, Д. Фитотерапия / Д. Йорданов, П. Николов, А. Бойчинов. – София : Медицина и физкультура, 1970. – 323 с.
31. Кант, К. Фитотерапия / К. Кант ; пер. с нем. – М., 1923. – 138 с.
32. Катина, А. Природная аптека / А. Катина. – М. : ООО «Изд-во Астрель», 2000. – 304 с.

33. Кивала, Я. Специи и пряности / Я. Кивала, И. Киплицкая. – Прага : Арния, 1986. – 224 с.
34. Ковальов, В. М. Фармакогнозія з основами біохімії рослин / В. М. Ковальов, О. І. Павлій, Т. І. Ісакова; за ред. проф. В. М. Ковальова. – Х. : вид-во НФАУ : Прапор, 2000. – 703 с.
35. Компендиум 2014 – лекарственные препараты / под ред. В. Н. Коваленко. – К. : Моріон, 2014. – 2448 с.
36. Корсун, В. Ф. 1001 вопрос о фитотерапии. Книга 1. Сокровища природы / В. Ф. Корсун, П. А. Захаров, А. А. Корсун. – СПб. : «ДИЛЯ», 1999. – 192 с.
37. Корсун, В. Ф. Лечебные свойства сорняков / В. Ф. Корсун, В. К. Викторов. – М. : ЗАО Центрполиграф, 2005. – 270 с.
38. Корсун, В. Ф. Фитотерапия : традиции российского травничества / В. Ф. Корсун, Е. В. Корсун. – М. : Эксмо, 2010. – 880 с. – (Новейший медицинский справочник).
39. Лавренов, В. К. Лечение и профилактика кожных заболеваний. Псориаз / В. К. Лавренов. – М. : АСТ ; Донецк : Сталкер, 2006. – 157 с.
40. Лекарственные препараты Украины. 1999–2000 : в 3 т. / под ред. Р. В. Богатырева. – Х. : Прапор, 1999. – Т. 1. – А–К. – 622 с. ; Т. 2. – Л–У. – 638 с. ; Т. 3. – Ф–Е; Иммунобиология, гомеопатия. – 464 с.
41. Лекарственные растения в гастроэнтерологии / Т. В. Зинченко [и др.]. – К. : Наук. думка, 1989. – 230 с.
42. Лекарственные растения в монгольской медицине / Ц. Хайдав [и др.] – Улан-Батор : Госиздательство, 1985. – 390 с.
43. Лекарственные растения в фитотерапии : практ. пособие / В. Ф. Дзюба, В. А. Николаевский, В. М. Щербаков, И. М. Коренская. – Воронеж : изд-во ВГУ, 2004. – 83 с.
44. Лекарствоведение в тибетской медицине / Т. А. Асеева [и др.] – Новосибирск, 1989. – 169 с.
45. Литвиненко, В. И. Химия природных флавоноидов и создание препаратов при комплексной переработке природного растительного сырья : автореф. дис. ... д-ра хим. наук. / В. И. Литвиненко. – Х., 1990. – 78 с.
46. Лікарські рослини : енцикл. довід. / за ред. А. М. Гродзінського. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1989. – 543 с.
47. Мазнев, Н. Заболевания иммунной системы. Профилактика и лечение растениями / Н. Мазнев. – М. : ООО «АСС – Центр», ООО «Этрол», 2005. – 160 с.

48. Мазнев, Н. Очищение крови. Профилактика и лечение растениями / Н. Мазнев. – М. : ООО «АСС – Центр», 2005. – 160 с.
49. Максютин, Н. П. Растительные лекарственные средства / Н. П. Максютин, Н. Ф. Комиссаренко, А. П. Прокопенко. – К. : Урожай, 1985. – 280 с.
50. Мацку, Я. Атлас лекарственных растений / Я. Мацку, И. Крейна. – Братислава : Изд-во ВЕД, 1982. – С. 24–280.
51. Машковский, М. Д. Лекарственные средства : пособ. для врачей : в 2 т. / М. Д. Машковский. – 13-е изд. – Х. : Торсинг, 1997. – Т. 1. – 560 с. ; Т. 2. – 592 с.
52. Митюков, А. Д. Дикорастущие плоды, ягоды и их применение / А. Д. Митюков, Н. А. Налетько, С. Г. Шамрук. – Минск : Урожай, 1975. – 199 с.
53. Муравьева, Д. А. Тропические и субтропические лекарственные растения / Д. А. Муравьева. – М. : Медицина, 1983. – 231 с.
54. Муравьева, Д. А. Фармакогнозия / Д. А. Муравьева. – М. : Медицина, 1991. – 560 с.
55. Належна практика культивування та збирання вихідної сировини рослинного походження : настанова. Лікарські засоби : СТ-Н МОЗУ 42-4.5:2012 / Міністерство охорони здоров'я України. – К., 2012. – 18 с.
56. Николайчук, Л. В. Траволечение детей / Л. В. Николайчук, А. В. Боричевская. – Мн. : Интерпресссервис, 2003. – 224 с.
57. Новичихина, Л. И. Домашние средства при кашле, гриппе, ангине, бронхите, простатите... / Л. И. Новичихина. – Мн. : Книжный Дом, 2003. – 176 с.
58. Носаль, М. А. Лекарственные растения и способы их применения в народе / М. А. Носаль, И. М. Носаль. – Л. : Научный центр проблем диалога, 1991. – 237 с.
59. Нуралиев, Ю. Н. Лечебная система Ибн Сины. Современный взгляд на старинные рецепты / Ю. Н. Нуралиев, С. Нодиров. – СПб. : ИД «Весь», 2002. – 224 с.
60. Нуралиев, Ю. Н. Медицина эпохи Авиценны / Ю. Н. Нуралиев. – Душанбе : Ирфон, 1981. – 190 с.
61. Нуралиев, Ю. Н. Медицинские трактаты Авиценны / Ю. Н. Нуралиев. – Душанбе : Ирфон, 1982. – 190 с.
62. Нуралиев, Ю. Н. Фитотерапия импотенции / Ю. Н. Нуралиев. – Душанбе : Фирма «Сино», 1993. – 42 с.

63. Определитель высших растений Украины / Д. Н. Доброчаева, М. Т. Котов, Ю. Н. Прокудин и др. – К. : Наук. думка, 1987. – 548 с.
64. ОТСТМ: ответственное самолечение / под ред. И. А. Зупанца, И. С. Чекмана. – К. : «Фармацевт Практик», 2004. – 192 с.
65. Панина, Г. В. ОРВИ / Г. В. Панина. – М. : Изд-во Эксмо, 2005. – 160 с.
66. Петров, И. Н. Лечение заболеваний сердечно-сосудистой системы : новейший справочник / И. Н. Петров. – М. : Феникс, 2007. – 233 с.
67. Полевая, М. А. Из болот – в домашнюю аптечку / М. А. Полевая. – СПб. : ИГ «ВЕСЬ», 2004. – 96 с.
68. Растения для нас : справ. изд. / К. Ф. Блинова, В. В. Вандышев, М. Н. Комарова и др.; под ред. Г. П. Яковлева и К. Ф. Блиновой. – СПб. : Учеб. книга, 1996. – 654 с.
69. Растительные ресурсы СССР. Цветковые растения, их химический состав и использование / под ред. чл.-корр. АН СССР А. А. Федорова. – Л. : Наука, 1990. – 460 с.
70. Растительные ресурсы СССР: Цветковые растения, их химический состав, использование; семейства Hydrangeaceae – Haloragidaceae / под ред. А. А. Федорова. – Л. : Наука, 1987. – 326 с.
71. Ройзман, С. А. Микрофитотерапия, фитотерапия, фармакотерапия / С. А. Ройзман. – М., 2007. – 311 с.
72. Современная фитотерапия / В. Пешков [и др.] – София : Медицина и физкультура, 1988. – 503 с.
73. Соколов, С. Я. Фитотерапия и фитофармакология : рук. для врачей / С. Я. Соколов. – М. : Медицинское информационное агентство, 2000. – 976 с.
74. Солодовниченко, Н. М. Лікарська рослинна сировина та фітопрепарати : посіб. з фармакогнозії з основами біохімії лікар. рослин / Н. М. Солодовниченко, М. С. Журавльов, В. М. Ковальов. – Х. : вид-во НФАУ : Золоті сторінки, 2001. – 408 с.
75. Справочник по заготовке лекарственных растений / Д. С. Ивашин, З. Ф. Катина, И. З. Рыбачук и др. – К. : Урожай, 1986. – 280 с.
76. Сыропятов, О. Г. Фитотерапия психосоматических расстройств / О. Г. Сыропятов, Н. А. Дзеружинская; Вост.-Европ. акад. психотерапии. Исслед. центр консультатив. психиатрии и психотерапии. – К., 2001. – 86 с.

77. Ткаченко, Н. М. Ботаника / Н. М. Ткаченко, А. Г. Сербин. – Х. : Основа, 1997. – 432 с.
78. Товстуха, Є. С. Новітня фітотерапія: монографія / Є. С. Товстуха. – 4-е вид., доп. і переробл. – К. : Укр. акад. оригін. ідей, 2003. – 479 с.
79. Токин, Б. П. Целебные яды растений / Б. П. Токин. – 3-е изд. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1980. – 279 с.
80. Травы и здоровье. Лекарственные растения / авт.-сост. А. М. Задорожный [и др.] – М. : Махаон, Гамма Пресс 2000, 2001. – 512 с.
81. Турищев, С. Н. Рациональная фитотерапия. Лечение травмами / С. Н. Турищев. – М. : Информпечать, 2000. – 233 с.
82. Турищев, С. Н. Фитотерапия для всех / С. Н. Турищев. – М. : ОЛМА-ПРЕСС Инвест, 2005. – 191 с.
83. 1500 рецептов народной медицины / В. К. Лавренов, Г. В. Лавренова, В. Д. Онипко и др. – М. : ООО «Издательство АСТ» ; Донецк : «Сталкер», 2003. – 285 с.
84. Фармацевтические и медико-биологические аспекты лекарств : учеб. для слушателей ин-тов, фак. повышения квалификации спец. фармации : в 2 т. / под ред. И. М. Перцева, И. А. Зупанца. – Х. : Изд-во УкрФА, 1999. – Т.1. – 464 с.; Т.2. – 448 с.
85. Фитотерапия в клинике внутренних болезней : учеб. пособие для студентов вузов / Б. А. Самура, В. Ф. Черных, И. П. Банний и др.; под ред. Б. А. Самуры ; Нац. фармац. ун-т. – Х. : Золотые страницы : изд-во НФАУ, 2003. – 415 с.
86. Фитоэргоника / А. М. Гроднинский [и др.]. – К. : Наук. думка, 1989. – 254 с.
87. Шененбергер, В. Соки растения – источник здоровья / В. Шененбергер. – М. : Знание, 1979. – 63 с.
88. Ягодка, В. С. Лекарственные растения в дерматологии и косметике / В. С. Ягодка. – К. : Наук. думка, 1991. – 272 с.
89. Яковлев, Г. П. Ботаника / Г. П. Яковлев, В. А. Челомбитко; под ред. И. В. Грушвицкого. – М. : Высш. шк., 1990. – 367 с.
90. Якубчик, Т. Н. Клиническая гастроэнтерология : учеб. пособие / Т. Н. Якубчик. – Гродно : ГрГМУ, 2011. – 308 с.
91. A Global Status Report WHO [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.cdc.gov/tobacco/who/whofirst.htm
92. A new isoflavone C-glycoside from *Cassia siamea* / M. Shafiullah [et al.] // *Fitoterapia*. – 1995. – Vol. 66. – P. 439.

93. A new isoflavone from stem bark of *Millettia dura* / S. Derese [et al.] // *Bulletin of the Chemical Society of Ethiopia*. – 2003. – Vol. 17. – P. 113.

94. A new triterpenoid saponin from *Ononis spinosa* and two new flavonoid glycosides from *Ononis vaginalis*, *Zeitschrift fuer* / K. H. Shaker [et al.] // *Naturforschung B*. – 2004. – Vol. 59. – P. 124.

95. Al-Hazimi, H. M. Minor pterocarpanoids from *Melilotus alba* / H. M. Al-Hazimi, N. M. Al-Andis // *Journal of Saudi Chemical Society*. – 2000. – Vol. 4. – P. 215.

96. Anderson, F. J. *An Illustrated History of the Herbals* / F. J. Anderson. – New York : Columbia Un-ty Press, 1978. – 270 p.

97. Antimicrobial isoflavanones from *Desmodium canum* / G. Delle Monache [et al.] // *Phytochemistry*. – 1996. – Vol. 41. – P. 537.

98. Antimicrobial isoflavans from *Astragalus membranaceus* (Fisch.) Bunge / C. Song [et al.] // *Zhiwu Xuebao*. – 1997. – Vol. 39. – P. 486.

99. Antimicrobial isoflavans from *Astragalus* species / N. A. A. El-Sebakhy [et al.] // *Phytochemistry*. – 1994. – Vol. 36. – P. 1387.

100. Antiviral isoflavonoid sulfate and steroidal glycosides from the fruits of *Solanum torvum* / D. Arthan [et al.] // *Phytochemistry*. – 2002. – Vol. 59. – P. 459.

101. *Atlas of Medicinal Plants* / ed. by T. Kariyone. – Osaka : Takeda Chemical Industries, Ltd., 1971. – 150 p.

102. Barrero, A. F. Pterocarpanes from *Ononis viscosa* subsp. *Breviflora* / A. F. Barrero, E. Cabrera, I. R. Garcia // *Phytochemistry*. – 1998. – Vol. 48. – P. 187.

103. Bone, K. *Principles and Practice of Phytotherapy: Modern Herbal Medicine* / K. Bone, S. Mills. – Hardbound, 2012. – 1056 p.

104. Börngen, S. *Pflanzen helfen heilen* / S. Börngen. – Berlin : Verlag Volk und Gesundheit, 1973. – 203 s.

105. Brown, T. *Tom Brown's Guide to Wild Edible and Medicinal Plants* / T. Brown. – New York : Berkley Books, 1985. – 241 p.

106. Epidemiological analysis of the incidence of varicose pathology in pregnancy / M. Dindelli, A. Basellini, E. Rabaiotti et al. // *Ann Obstet Gynecol Med Prinat*. – 1990. – Vol. 11, № 4. – P. 257–264.

107. *European Pharmacopeia*. – 6.0th ed. – Strasbourg : Council of Europe, 2008. – 1084 p.

108. *Flavonoids : chemistry, biochemistry, and applications* / ed. by Oyvind M. Andersen and Kenneth R. – CRC Press, Taylor & Francis Group, 2006. – 1197 p.

109. Fluck, H. *Petit guide panoramique des herbes medicinales* / H. Fluck. – Neuchatel – Paris : Editions Delachause et Niestle, 1971. – 187 p.
110. Gardet, C. *Nouveau guide de la santé par les plantes* / C. Gardet. – Reneue Ouest – France, 1983. – 158 p.
111. Glynn, J. R. Factors that Influence Patients in Sri Lanka in their Choice between Ayurveda and Western Medicine / J. R. Glynn, T. D. Heymann // *British Medical Journal*. – 1985. – Vol. 291, № 17. – P. 470–472.
112. *Herbs, Spices and Medicinal Plants: Recent Advances Botany, Horticulture, and Pharmacology. Vol.1: Phoens*, Oryx Press, 1986. – 359 p.
113. Hyatt, R. *Chinese Herbal Medicine* / R. Hyatt. – London : Wildward House. Ltd., 1978.–160 p.
114. Isoflavones and coumarins from *Milletia thonningii* / W. A. Asomaning [et al.] // *Phytochemistry*. – 1999. – Vol. 51. – P. 937.
115. Isoflavones and xanthones from *Polygala virgata* / A. Bashir [et al.] // *Phytochemistry*. – 1992. – Vol. 31. – P. 309.
116. Jackson, S. *Wilde Plants of Central North America for Food and Medicine* / S. Jackson, L. Prine. – Winnipeg : Peguis Publishers Ltd., 1978. – 78 s.
117. Jirásek, V. *Kapesni atlas léčivých rostlin* / V.Jirásek, F. Starý, F. Severa. – Praha : Státni pedagogické nakladatelstvi, 1986. – 320 s.
118. Law, D. *The Concise Herbal Encyclopedia* / D. Law. – Edinburgh : John Bartholomew and Son. Ltd., 1982. – 258 p.
119. Heinrich, M. *Fundamentals of Pharmacognosy and Phytotherapy*. / M. Heinrich. – UK: Elsevier Health Sciences, 2012. – 336 p.
120. Moerman, D. E. *American Medical Ethnobotany. A reference dictionary* / D. E. Moerman. – New York and London: Garland publishing, Inc., 1977. – 527 p.
121. Moerman, D. E. *Medicinal Plants of Native America* / D. E. Moerman; Un-ty of Michigan, Un-ty of Anthropology. Technical reports, № 19. – Vol.1 – Ann Arbor, 1986. – 534 p. Vol. 2 – P. 535–910.
122. Phenolic constituents of liquorice. VII. A new chalcone with a potent radical scavenging activity and accompanying phenolics from liquorice / T. Hatano [et al.] // *Chemical & Pharmaceutical Bulletin*. – 1997. – Vol. 45. – P. 1485.
123. *Plantes médicinales des régions tempérées* / L. Bézanger – Beauquesne, M. Pinkas, M. Torek, T. Trotin. – Paris : Maloin S.A. Editeur, 1980. –439 p.

124. Pterocarpan and isoflavans from *Astragalus membranaceus bunge* / C. Song [et al.] // *Zhiwu Xuebao*. – 1997. – Vol. 39. – P. 169.
125. Risk factors for varicose disease before and during pregnancy / M. Dindelli, F. Parazzini, A. Basellini et al. // *Angiology*. – 1993. – № 44. – P. 361–367.
126. Sofowora, A. *Medicinal Plants and Traditional Medicine in Africa* / A. Sofowora. – Chichester; New York; Brisbane; Toronto; Singapore, 1982. – 256 p.
127. Stodola, J. *The Illustrated Book of Herbs, Their Medical and Culinary Uses* / J. Stodola, J. Volak. – London : Octopus, 1985. – 320 p.
128. Studies on flavonoid constituents of *Hedysarum multijugum* / W. Wang [et al.] // *Yaoxue Xuebao*. – 2002. – Vol. 37. – P. 196.
129. *Taller, V. E. Pharmacognosy* / V. E. Taller, L. R. Brady, J. E. Robbers. – 7-th ed. – Philadelphia : Lea and Febiger, 1976. – 537 p.
130. *Deschauer, Th. Illustrated Phytotherapy* / Th. Deschauer. – USA : Health Research Books, 1996. – 136 p.
131. *Trease, G. E. Pharmacognosy* / G. E. Trease, W. Ch. Evans. – 11-th ed. – London : Baillmre Tindall, 1978. – 784 p.
132. Two new pterocarpenes from *Hedysarum multijugum* / W. Wang [et al.] // *Journal of Asian Natural Products Research*. – 2003. – Vol. 5. – P. 31.
133. *Vickers, J. Basic Herbs and Simple Remedies* / J. Vickers. – Saskatchewan : Centax books, 1990. – 94 p.
134. *Schulz, V. Rational Phytotherapy: A Reference Guide for Physicians and Pharmacists* / V. Schulz. – USA : Springer Science & Business Media, 2004. – 417 p.
135. Wang, S. Bioactive isoflavonols and other components from *Trifolium subterraneum* / S. Wang, E. L. Ghisalberti, J. Ridsdill-Smith // *Journal of Natural Products*. – 1998. – Vol. 61. – P. 508.
136. Witte, K. K. Micronutrients and their supplementation in chronic cardiac failure. An update beyond theoretical perspectives / K. K. Witte, A. L. Clark // *Heart Fail Rev*. – 2006. – Vol. 11, № 1. – P. 65–74.

Содержание

Вступ	3
Історія розвитку фітотерапії	5
Інформаційна база фітотерапії	10
Загальні завдання та основні принципи фітотерапії	17
Переваги фітотерапії перед іншими методами лікування.	19
Особливості дії фітозасобів на організм	25
Заготівля, сушіння, первинна обробка та зберігання лікарської рослинної сировини	28
Біологічно активні речовини, що входять до складу лікарських рослин.	43
Сучасні препарати рослинного походження	67
Фітозасоби, що впливають на травну систему й метаболізм . . . 67	
<i>Засоби, що застосовують у стоматології. Фітотерапія стоматологічних захворювань .....</i>	67
Засоби, що застосовують для лікування та профілактики функціональних шлунково-кишкових розладів	72
<i>Фітотерапія захворювань стравоходу .....</i>	72
<i>Протиблювотні засоби та препарати, що усувають нудоту .....</i>	82
Засоби, що застосовують при захворюваннях печінки та жовчовивідних шляхів	84
Послаблюючі засоби. Антидіарейні засоби	97
<i>Засоби, що застосовують для лікування інфекційно- запальних захворювань кишечника .....</i>	97
Антидіабетичні препарати.	101
Тонізуючі засоби	105
Засоби, що підвищують апетит	111
Інші засоби, що впливають на травну систему та метаболічні процеси	113
Вітамінні засоби	118
Мінеральні засоби	131
Фізіологічні функції й джерела мінеральних речовин	133
Фітозасоби, що впливають на систему крові та гемопоєз	154
Антитромботичні засоби	154
Антигеморагічні засоби.	155
Антианемічні засоби.	157

Фітозасоби, що впливають на серцево-судинну систему	159
Кардіологічні препарати.	159
Фітотерапія міокардиту, перикардиту, ендокардиту.	169
Гіпотензивні засоби	171
Гіполіпідемічні засоби	183
Дерматологічні засоби	186
Засоби, що впливають на сечостатеву систему та статеві гормони	205
Протимікробні та антисептичні засоби, що застосовують у гінекології	206
Загальні принципи лікування постменопаузальних розладів.	219
Засоби, що застосовуються в урології	224
Антинеопластичні та імуномодулюючі засоби	241
Антинеопластичні засоби	241
Імуностимулятори	252
Фітозасоби, що впливають на опорно-руховий апарат	260
Протизапальні та протиревматичні засоби	261
Засоби, що застосовуються при подагрі	268
Засоби, що впливають на нервову систему	278
Анальгетики	278
Психолептичні засоби. Снодійні та седативні препарати . . .	281
Психоаналептики	291
Інші засоби, що впливають на нервову систему.	294
Протипаразитарні, інсектицидні фітозасоби	296
Антипротозойні засоби	296
<i>Засоби, які застосовують у лікування хворих на амебіаз та інші протозойні інфекції . . . . .</i>	296
Протималарійні препарати	296
Протигельмінтні засоби	298
Засоби, що впливають на ектопаразитів	301
Фітозасоби, що впливають на респіраторну систему	303
Засоби, що застосовують при захворюваннях порожнини носа	303
Засоби, що застосовують при захворюваннях горла	308
Засоби, що застосовують при обструктивних захворюваннях дихальних шляхів	312
Засоби, що застосовуються при кашлі та застуді	324
Засоби, що впливають на органи відчуттів	348

Засоби, що застосовують в офтальмології	348
Засоби, що застосовують в отології	353
Додатки	355
Характеристика лікарських рослин, що використані в довіднику	355
Словник-довідник українських, латинських та російських назв лікарських рослин	530
Довідник фармакопейних видів лікарських рослин	557
Список використаних джерел	565
Предметний покажчик українських назв лікарських рослин	542
Предметний покажчик українських назв препаратів рослинного походження	546

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Науково-практичне видання

Гарна Сітлана Василівна
Владимирова Інна Миколаївна
Бурд Наталія Борисівна та, ін.

Сучасна фітотерапія

Редактор *Л. П. Гобельовська*
Дизайн та верстка *С. А. Долголевиць*
Коректор *М. Г. Хачірова*

Підписано до друку 14.07.2016 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк цифровий.
Гарнітура Cambria. Ум. друк. арк. 33,71.
Наклад 300 прим. Зам. № 0540

Видавець і виготовлювач:
ТОВ «Друкарня Мадрид»
61024, м. Харків, вул. Максиміліанівська, 11
Тел.: (057) 756-53-25
www.madrid.in.ua   info@madrid.in.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК №4399 від 27.08.2012 року